

Kutatási Füzetek

14.

A Kutatási Füzetek a Pécsi Tudományegyetem
Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata

Sorozatszerkesztő:

Fischer Ferenc
Ormos Mária
Harsányi Iván

E számunk megjelenését támogatták:

Magyar Tudományos Akadémia
Támogatott Kutatóhelyek Irodája

Magyar Tudományos Akadémia
Pécsi Tudományegyetem
Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport

Pécsi Tudományegyetem
Rektori Pályázat

Pécsi Tudományegyetem
Történettudományi Intézet
Modernkori Történeti Tanszék

Pécsi Tudományegyetem
Történettudományi Intézet
Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában
Alapítványi Tanszék

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola

Pécsi Tudományegyetem
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században”
Történelem Doktori Program

Pécsi Tudományegyetem
Egyetemi Könyvtár

Kutatási Füzetek

14.

A magyarságkép a közép-európai
tankönyvekben a 20. században

Pécsi Tudományegyetem
Pécs, 2009

Az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport által 2007.
november 22-23-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai
Kutatócsoport-vezető: Fischer Ferenc

Szerkesztette:
Hornyák Árpád
Vitári Zsolt

A szerkesztésben közreműködött:

Csibi Norbert
Leveli Kitti
Schwarczwölder Ádám
Veloz Nóra

Az angol nyelvű tartalomjegyzéket készítette:
Bíás Zoltán Barnabás

A német nyelvű tartalomjegyzéket készítette,
Heike Christina Mätzing tanulmányát fordította:
Rutsch Nóra

Címlaptervező:
Ocsovai Gábor

Nyomdai előkészítés:
Publikon Kiadó
IDResearch Kft.

© Szerzők, 2009
© Szerkesztők, 2009

ISBN 978-963-642-287-5
ISSN 1416-0986

TARTALOM

Előszó	11
<i>Pilkhoffer Mónika</i> : Magyarságkép a Hungexpo kiállításain az 1960-1980-as években	21
<i>Gyarmati György</i> : A szakmai múltfeltárás a történeti közgondolkodás és a tananyag között	39
<i>Radek Tünde</i> : A magyarságkép jellemzőiről a középkori német nyelvű történetírásban – Imagológiai megközelítés	69
<i>Gerhard Seewann</i> : A Németországról alkotott kép Magyarországon a 20. század első felében	99
<i>Vitári Zsolt</i> : A Németországi Szövetségi Köztársaság történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe	111
<i>Heike Christina Mätzing</i> : A Német Demokratikus Köztársaság történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe	161
<i>Vitári Zsolt</i> : A svájci történelem- és földrajztankönyvek Magyarország- és magyarságképe a második világháború utáni időszakban	173
<i>Dévényi Anna</i> : Kurucokról labanc szemmel. Magyarság és magyar történelem az 1945 után megjelent osztrák történelemtankönyvekben	201
<i>Tóth Imre</i> : Magyarország-kép az 1990 utáni osztrák és burgenlandi történelemtankönyvekben	217
<i>Pátrovics Péter</i> : „Z dalekiego kraju”. Magyarország képéről a Lengyelország történetekben	233
<i>Polgár Tamás</i> : Az újabb lengyelországi történelemtankönyvek magyarságképe	243
<i>Vajda Barnabás</i> : Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950-1993	259
<i>Kollai István</i> : A szlovák középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító jellegű bemutatása	283

<i>Jakab György</i> : Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni?	321
<i>Fedinec Csilla</i> : Ukrajnai történelem- és földrajztankönyvek – magyar szempontból	351
<i>Bocskor Medvecz Andrea</i> : Ukrajnai történelemtankönyvek képe a magyarokról és a magyar történelemről	385
<i>Nagy Mihály Zoltán</i> : A múltszemlélet „színeváltozása” Romániában. A közös hagyományoktól a kirekesztésig. A magyarságkép változása a romániai történelemtankönyvekben 1947–1989 között	411
<i>Zahorán Csaba</i> : Rivális nemzeti narratívák. A román és a magyar középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése	431
<i>Szilágyi Imre</i> : Vogrskótól a rendszerváltásig. Janus arcú magyarok a szlovén történelemtankönyvekben	471
<i>Sokcsevits Dénes</i> : A dualista korszak horvát tankönyveinek magyarságképe	497
<i>Hornyák Árpád</i> : A szerb történelemkönyvek magyarságképe a 20. század második felében	509
Kötetünk szerzői	526
CD-melléklet: Fischerné Dárdai Ágnes: Az 1956-os forradalom a magyar és külföldi történelemtankönyvekben (Poszterkiállítás az 1956-os magyar forradalom 50. évfordulója alkalmából a Pécsi Tudományegyetemen rendezett emlékülésen. Pécs, 2006. október 23.)	

CONTENTS

Preface	11
<i>Mónika Pilkhoffer</i> : Hungarian Image at the Hungexpo Exhibitions in the 1960-1980's	21
<i>György Gyarmati</i> : The Professional Past-exploration between Historical Public Thinking and Curriculum	39
<i>Tünde Radek</i> : About the Characteristics of the Hungarian Image in the German languaged History in the Middle Ages. An Imagological Approach	69
<i>Gerhard Seewann</i> : The Image of Germany in Hungary in the first Half of the 20th Century	99
<i>Zsolt Vitári</i> : The Image of Hungary and the Hungarians in the History and Geography Textbooks of the German Federal Republic	111
<i>Heike Christina Mätzing</i> : The Image of Hungary and Hungarians in the History and Geography Textbooks of the German Democratic Republic	161
<i>Zsolt Vitári</i> : The Image of Hungary and Hungarians in Swiss History and Geography Textbooks after the Second World War	173
<i>Anna Dévényi</i> : About the "kuruc"'s by the "labanc" Approach. Hungarians and Hungarian History in Austrian History Textbooks after 1945	201
<i>Imre Tóth</i> : The Image of Hungary in Austrian and Burgenland History Textbooks after 1990	217
<i>Péter Pátrovics</i> : „Z dalekiego kraju”. About the Image of Hungary in Polish Master Narratives	233
<i>Tamás Polgár</i> : The Image of Hungarians in Revised Polish History Textbooks	243
<i>Barnabás Vajda</i> : Hungarian Image in the Czechoslovakian History Textbooks between 1950 and 1993	259
<i>István Kollai</i> : Comparativate Introduction of the Secondary Schools' History Textbooks in Slovakia	283
<i>György Jakab</i> : Could it be a Common Hungarian-Slovakian History	

Textbook written?	321
<i>Csilla Fedinec</i> : Ukrainian History and Geography Textbooks in the Hungarian Point of View	351
<i>Andrea Bocskor Medvecz</i> : The Image of Hungarians and Hungarian History in Ukrainian History Textbooks	385
<i>Mihály Zoltán Nagy</i> : The Changing Attitude towards Past in Romania. From Common Traditions to Discrimination. The Changing of Hungarian Image in the History Textbooks in Romania between 1947-1989	411
<i>Csaba Zahorán</i> : Rival National Narratives. The Comparative Analysis of Romanian and Hungarian Secondary School Textbooks	431
<i>Imre Szilágyi</i> : From Vogrsko to the Change of the Regime. The Janus-faced Hungarians in Slovenian History Textbooks	471
<i>Dénes Sokcsevits</i> : The Image of Hungarians in the Croatian Textbooks during the Dualist (Austro-Hungarian) Period	497
<i>Árpád Hornyák</i> : The Image of Hungarians in the Serbian History Textbooks in the Second Half of the 20th Century	509
Authors of the Volume	526
CD-Attachment: <i>Ágnes Fischer-Dárdai</i> : The Hungarian Revolution in 1956 in Hungarian and Foreign History Textbooks (Poster Exhibition on the Occasion of the Ceremony of the 50. Anniversary of the Hungarian Revolution in 1956 at the University of Pécs. Pécs, 23 October 2006)	

INHALTSVERZEICHNIS

Vorwort	11
<i>Mónika Pilkhoffer</i> : Das Ungarnbild auf den Ausstellungen des „Hungexpo“ in den Jahren 1960-1980	21
<i>György Gyarmati</i> : Die historiographische Aufarbeitung der Vergangenheit, der öffentliche Diskurs und der Geschichtsunterricht	39
<i>Tünde Radek</i> : Über die Charakterzüge des Ungarnbildes in der deutschsprachigen Geschichtsschreibung des Mittelalters. Eine imagologische Betrachtung	69
<i>Gerhard Seewann</i> : Das Deutschlandbild in Ungarn in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts	99
<i>Zsolt Vitári</i> : Das Ungarnbild in den Geschichts- und Geographiebüchern der Bundesrepublik Deutschland	111
<i>Heike Christina Mätzing</i> : Das Ungarnbild in den Geschichts- und Geographiebüchern der Deutschen Demokratischen Republik	161
<i>Zsolt Vitári</i> : Das Ungarnbild in den schweizerischen Geschichts- und Geographiebüchern nach dem Zweiten Weltkrieg	173
<i>Anna Dévényi</i> : Über die Kuruzen aus der Perspektive der Labanzen. Das Ungartum und die ungarische Geschichte in den nach 1945 erschienenen österreichischen Geschichtsbüchern	201
<i>Imre Tóth</i> : Das Ungarnbild in den nach 1990 herausgegebenen österreichischen und burgenländischen Geschichtsbüchern	217
<i>Péter Pátrovics</i> : „Z dalekiego kraju“. Das Ungarnbild in den Meistererzählungen Polens	233
<i>Tamás Polgár</i> : Das Ungarnbild in den neueren polnischen Geschichtsbüchern	243
<i>Barnabás Vajda</i> : Das Ungarnbild in den tschechoslowakischen Geschichtsbüchern 1950-1993	259
<i>István Kollai</i> : Vergleichende Analyse der slowakischen Geschichtsbücher für Mittelschule	283

<i>György Jakab</i> : Ist es möglich, ein gemeinsames ungarisch-slowakisches Geschichtsbuch zu verfassen?	321
<i>Csilla Fedinec</i> : Geschichts- und Geographiebücher der Ukraine – aus ungarischer Sicht	351
<i>Andrea Bocskor Medvecz</i> : Das Bild der ukrainischen Geschichtsbücher über die Ungarn und die ungarische Geschichte	385
<i>Mihály Zoltán Nagy</i> : Vergangenheitsbetrachtung in Rumänien. Von den gemeinsamen Traditionen bis zur Ausgrenzung. Die Veränderung des Ungarnbildes in den rumänischen Geschichtsbüchern zwischen 1947-1989	411
<i>Csaba Zahorán</i> : Rivalisierende nationale Narrative. Vergleichende Analyse der rumänischen und ungarischen Geschichtsbücher für die Mittelschule	431
<i>Imre Szilágyi</i> : Von Vogrsko bis zur Wende. Die Ungarn mit Janus-Gesicht in den slowenischen Geschichtsbüchern	471
<i>Dénes Sokcsevits</i> : Das Ungarnbild der kroatischen Schulbücher in der Dualismuszeit	497
<i>Árpád Hornyák</i> : Das Ungarnbild in den serbischen Geschichtsbüchern der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts	509
Verfasser des Bandes	526
CD-Beilage: <i>Ágnes Fischer-Dárdai</i> : Der ungarische Aufstand 1956 in ungarischen und ausländischen Geschichtsbüchern (Posterausstellung anlässlich der Gedenksitzung zum 50. Jahrestag des ungarischen Aufstandes 1956 an der Universität Pécs. Pécs, 23. Oktober 2006)	

ELŐSZÓ

Napjainkra minden fejlettebb országban egész iparág alakult ki a más emberek és más országok iránti kíváncsiság kielégítésére irányuló igény kiszolgálására. Személyek esetében ez jól megfigyelhető a manapság „celebnek” nevezett, hazai és nemzetközi hírességek vonatkozásában, de hasonló jelenséggel szembesülhet mindenki a saját ismeretségi körén és rokonságán belül is. Ez különösen a kisebb falvakban lehet „látványos”, ahol a település minden lakója ismeri egymást, s ezáltal mindenki a „közszej” témáinak forrása és egyben célpontja is. Az idegen tájak és lakóik iránti érdeklődés kielégítésére már a régmúltban is létezett, persze a kornak megfelelő színvonalon és a kellő ideológia háttérrel felvértezve az emberek utaztatását megszervező szolgáltatások rendszere, ami a 20. században, különösen annak második felében hihetetlen gyors fejlődési utat járt be.

A másikkal és a mással való virtuális vagy tényleges találkozás eredményeképpen akarva-akaratlanul kialakul valamiféle benyomás és kép a másikról. Az azonban már a 20. század „vívmánya”, hogy egyre inkább előtérbe került az a törekvés, hogy ezt a találkozások révén kialakuló képet befolyásolják, és a ténylegesnél jobb fényben tüntessék fel az adott területeket és a rajtuk élő embereket, elősegítve egy pozitívabb kép kialakulását, amely számos területen előnyöket nyújthat a pozitívabb kép sugárzójának. Az imázsalkotás és -közvetítés sokrétű lehet, amiben egyes nemzetek és országok másoknál lényegesen jobb eredményeket tudnak felmutatni. A múltra és a jelenre vonatkoztatva is sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ebben a tekintetben Magyarország nem tartozott az eredményes országok közé. A nemzetkép alakulásának, alakításának történeti vizsgálata tehát nem lehet érdektelen a jelen és a jövő szempontjából sem.

A megfelelő imázsalkotás és -képződés elképzelhetetlen anélkül, hogy alapos kutatás tárgyává tegyük azt, hogy egy hosszabb időintervallumot áttekintve milyen kép honosodott meg rólunk külföldön. Az MTA–PTE Magyarország és Európa Kutatócsoport a 2003 és 2006 közötti időszakban és részben már azt megelőzően is Közép-Európát, a *Közép-Európa-fogalom* 20. századi változásait és a *Közép-Európáról élő képet* állította kutatómunkája középpontjába.

A „*Magyarságkép Közép-Európában és Ibero-Amerikában a 20. század második felében*” címet viselő 2007–2011-re előirányzott projektünk során elsősorban arra irányítjuk figyelmünket, hogy Magyarország milyen önképet sugárzott Közép-Európa, Európa és a nagyvilág felé, azaz vizsgálódásunk belülről kifelé haladó logikát követ. Arra keressük a választ, hogy mennyiben lé-

tezett tudatos országimázis-építés, és az országkép milyen változásokat és variációkat mutatott a politikai, gazdasági, társadalmi és művészeti élet egyes területein? Milyen kapcsolatban állt a tudatosan vagy nem tudatosan alakított országkép a magyar társadalom ország- és magyarságképével, mi magunk mit gondoltunk erről, vagyis értelemszerűen az önkép és identitás kölcsönhatására is ki kell terjednie figyelmünknek. Feltesszük a kérdést, hogy nem torz és nem statikus-e a magyarságképünk. Igaz-e az a kettősség, hogy míg a szomszédos országokkal szemben a „dicsó” múltból táplálkozó fölényérzetet sugárzunk magunkról, addig nyugati irányban ennek pont az ellenkezője érvényesül?

Másfelől projektünk második köre a közép-európai országok Magyarország- és magyarságképét érinti, vagyis nézőpontunk megváltozik, és e kör országai felől, azaz kívülről befelé tekintünk hazánkra. A közép-európai országok körébe soroljuk Magyarország hidegháború alatti és utáni összes szomszédját (Ausztria, Románia, Csehszlovákia, illetve Csehország és Szlovákia, Jugoszlávia, valamint annak utódállamai, Szovjetunió, illetve utódállamai), továbbá Lengyelországot és a két, majd az egyesített Németországot. Mindegyik felsorolt ország esetében kutatásunk tárgyát képezi, hogy ezekben az országokban miként láttak-láttattak bennünket, illetve miként hatott itt a magyarság által kialakított önkép. Globális világunk egészére ugyan nem, de egy meglehetősen nagy szeletére ki kívánjunk terjeszteni vizsgálódásunkat, mégpedig az ibero-amerikai világra, vagyis Spanyolországra, Portugáliára, illetve Latin-Amerika országaira, köztük különösen az Európai Unió két társult országára Chilére és Mexikóra. E tekintetben tematikailag leginkább arra keressük a választ, hogy miként tekintettek ők az utóbbi fél évszázadban hazánkra, és ezen belül is főképp a két nagy fordulóponton, így az 1956-os forradalomra és a globális megosztottság megszűnésében játszott 1989-es szerepünkre.

Ezen a ponton nyílt először lehetőség arra, hogy szembesítsük az első két kör kutatási eredményeit, hogy a Magyarország által sugárzott, a magyarok által érzékelt önkép, illetve a külföld által rólunk kialakított és ténylegesen érzékelt kép hol, miben, mennyiben és miért egyezett, illetve tért el egymástól. Milyen, történelmi előzmények, kulturális adottságok és sérelmek eredményezték ezt az eltérést/egyezést, milyen a múltból is eredeztethető előítéletek, rejtett előfeltételezések, pozitív és negatív klisék, agyonhallgatott tabutémák voltak hatással erre. Mennyiben volt pozitívabb a magunkról terjesztett kép, mint amit rólunk alkottak? Kínálkozik-e valamilyen csoportosítási lehetőség ezen országok körében a magyarsághoz, illetve Magyarországhoz fűződő viszony alapján? Hova helye-

zik el Magyarországot: Közép-Európa, Kelet-Európa, Délkelet-Európa vagy a Balkán részeként kezelik? Melyek a közös elemek, szimbólumok, topozok, sztereotípiák? Az 1989 és 1993 közötti években megváltozott országunk körül a geopolitikai környezet, megváltoztak a társadalmi rendszerek, Közép-Európa visszanyerte történelmi létjogosultságát, az egyes országok súlya megváltozott, az országok politikai súlypontjai áthelyeződtek, belső politikai erőviszonyai átrendeződtek, részben új politikai elitek kerültek hatalomra. A korábban megosztott, majd egyesült, illetve korábban egységes és azóta felbomlott országok esetében az is releváns, hogy ezek a változások milyen hatást gyakoroltak a Magyarországról és a magyarságról alkotott képre.

A magyar társadalomtudományok viszonylag szerény eredményekre tekinthetnek vissza a fent körvonalazott kutatási területen – főleg a 20. század második felét tekintve –, bár az 1945 előtti időszakra vonatkozóan kedvezőbb a kép. Több említésre méltó monográfiára¹ és tanulmánykötetre,² illetve tanulmányra³ támaszkodhatunk ugyan, amelyek azonban sem időbeni kiterjedésük, sem tematikai szempontjaik alapján nem tudtak teljes képet adni a magyarságkép megjelenési formáiról és változásairól az általunk vizsgálni kívánt országokban. A külföldi szakirodalomra is az előbb elmondottak érvényesek.

¹ A teljesség igénye nélkül: *Unger Mátyás*: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Tankönyvkiadó, Budapest 1979; *Berend T. Iván*: Tanulmányok Magyarországról, magyarokról. Magyarok Világszövetsége, Budapest 1985; *Szabolcs Ottó*: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Tankönyvkiadó Budapest 1990; *Dömény Zsuzsa*: Magyarságkép Latin-Amerikában. MTA PTL, Budapest 2000; *Kapitány Ágnes*: Magyarságszimbólumok. EFL, Budapest 2002; *Sokcsévits Dénes*: Magyar múlt horvát szemmel. Magyar a Magyarért Alapítvány, Budapest 2004; *Anderle Ádám*: A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged 2006.

² *Hofer Tamás* (szerk.): Magyarok Kelet és Nyugat között: A nemzettudat változó jelképei. Tanulmányok. Néprajzi Múzeum – Balassi Kiadó, Budapest 1996; *Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond*: Magyarságkép és történeti változásai. MTA, Budapest 1999, Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások / tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián – Műhelytanulmányok c. sorozat 6. kötete (sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc); *Hunyady György – Nguyen Luu Lan Anh* (szerk.): Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2001; A Limes folyóirat 2001/5. és 6., magyarságképpel foglalkozó tematikus számai; *Romsics Ignác – Szegedy-Maszák Mihály*: Mi a magyar? Habsburg Történeti Intézet – Rubicon, Budapest 2005.

³ *Pritz Pál*: Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében. *Századok*, 1994/6. sz., 1078–1116. o.; *Medvecz Andrea*: Adalékok az ukrán magyarságkép kérdéséhez. *Könyv és nevelés*, 2004/2. sz., 29–39. o.; *Pataki Ferenc*: A magyarságkép és történeti változásai. *História*, 1998/9–10. sz., 3–5. o.; *Litván György*: Az 1956-os forradalom és a magyarságkép. *História*, 1998/9–10, 33–35. o.; *Pomogáts Béla*: A magyarságkép alakítása és az ország külpolitikai stratégiája. *Európai utas*, 1997/3. sz., 21–23. o.

Olyan egységes kutatási szempontrendszer felállítására törekedtünk, amelyet a lehetőségekhez mérten minden vizsgálni kívánt ország esetében alkalmazni lehet. Ez látszott garantálni azt, hogy a kutatás eredményeként viszonylag koherens képet kapjunk arról, hogy hol, mit, miért gondoltak rólunk és országunkról. Az egyes országok társadalmainak vizsgálatához azokat a médiumokat használtuk fel, és kívánjuk a későbbiekben is felhasználni, amelyek leginkább befolyásolhatták e kép alakulását, illetve amelyekben leginkább tetten érhető e kép. Legelső helyen a nagy kordokumentum értékű *tankönyvek* szerepelnek, amit több szempontból is indokoltnak tartottunk. Egyrészt a társadalmi szocializáció során a tankönyvek nyújtanak először képet egy adott országról, másrészt elsősorban a tankönyvekből tapintható ki különösen koncentrált kép egy adott országra és lakosságára vonatkozóan. Harmadrészt az egyes európai társadalmak más országokról és népekről alkotott nézeteit, a róluk élő képet szinte kizárólag a tankönyvekre alapozzák, mivel adott esetben közvetlenebb kapcsolatba későbbi életük során nem kerülnek Magyarországgal és a magyarokkal.

Második helyen azokat a lehetséges forrásokat és kordokumentumokat vesszük számba, részben már meg is tettük, 2008-as konferenciáinkkal, amelyek a társadalmi szocializáció későbbi szakaszaiban gyakorolhattak jelentős hatást az országgép alakulására, s amelyeket rendszerezett feltárással tudomásunk szerint még nem vizsgáltak. Ide soroljuk egyrészt, hogy Magyarország miként jelent meg *az európai vagy világhiállításokon, expókon, jelentősebb nemzetközi fesztiválokon, kulturális rendezvényeken, nemzetközi könyvvásárokon* (például Frankfurtban), *filmszemléken*. Miként hatottak *a magyar kulturális intézetek által rendszeresen szervezett bemutatózó programok*? Milyen *irodalmi alkotások, tudományos munkák* jelentek meg idegen nyelven? Feltárjuk az említett rendezvényekhez kapcsolódó levéltári forrásokat (például magyar kultúrintézetek, nagykövetségek stb. iratai), de ugyanilyen fontos az egyes országok széles tömegekhez eljutó *sajtójának* (fontosabb napilapok, folyóiratok), *ismeretterjesztő munkáinak, tudományos periodikáinak, politikai, gazdasági, kulturális évkönyvekeinek, historiográfiai munkáinak vizsgálata*. Kíváncsiak vagyunk arra is, hogy miként jelenik meg Magyarország a kutatásunkban érintett országok *turisztikai jellegű kiadványaiban*.

Projektünk megvalósítása terén kutatócsoportunk alapvetően két vonalon haladt: önálló konferenciák és kiadványok – részben spanyol, részben magyar nyelven – képezték az ibero-amerikai világra kiterjedő kutatások alapját; a másik irányt a közép-európai területet érintő kutatások jelentették. Utóbbi irány első nemzetközi konferenciáját „*Magyarsággép a*

közép-európai tankönyvekben a 20. század második felében” címmel 2007. november 22-23-án rendeztük meg Pécsen. Mindkét kutatási irányon belül fontos eredményként könyvelhetjük el, hogy kutatócsoportunk szerény – 4 fős – létszámát kibővítve olyan nemzetközi, jelentős arányban fiatal kutatókra alapozott kutatóhálózatot hozott létre, amely a teljes kutatási ciklusunkra nézve meghatározó. Ez a tény már önmagában is pozitív hatással lehet a jelenkor magyarsággépére, hiszen – főleg az ibero-amerikai világban – olyan országokban irányítottuk rá a figyelmet országunkra, ahol ez spontán módon nem biztos, hogy bekövetkezett volna.

A kötet, amelyet az Olvasó a kezében tart, döntően a 2007. évi konferenciánkon elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza. Így elsősorban olyan írásokat talál meg itt az olvasó, amelyek a közép-európai országok Magyarország- és magyarsággépét vizsgálják a tankönyvekben, főleg a történelemtankönyvekben, de helyenként a földrajztankönyvekben is. A tanulmányok önmagukban gondolatébresztőek, de különösen azok lehetnek, ha az itt közölt írásokra egységként tekintünk. A tanulmányok olvasása közben hamar egyértelművé válik, hogy a magyarsággép vonatkozásában két csoportra oszthatjuk a vizsgált országokat. Azoknak az országoknak a tankönyvei, amelyek nem közvetlenül a szomszédságunkban helyezkednek el, Magyarországra vonatkozóan a korlátozott terjedelem miatt is szerény ismereteket közvetítenek rólunk. A földrajzi távolság miatt érthetően kevesebb érintkezési pont adódott Magyarországgal és ezen országok között, s azok sem voltak meghatározó jelentőségűek. Ezekben az országokban így többnyire sokkal távolságtartóbb, és adott esetben talán objektívabb kép alakulhatott ki országunkról és népünkről. Ezen országok esetében nem rajzolódik egységes Magyarország-kép, s nem bontakozhat ki a magyar történelem korszakokon átívelő fejlődése, még annyira sem, mint a szomszédos államok tankönyveinek egyik-másikában. Több információt tartalmaznak a magyarsággéphez, mint a Magyarország-képhez. Számos a Magyarországgal kapcsolatos említések nem helytállóak, vagy pedig teljesen szokatlan, legalábbis számunkra meglepő, szemszögből tekintenek a magyar történelemre. Utóbbi esetben viszont ezek pozitív módon járulhatnak hozzá a mitikus magyar történelmi konstrukciók lebontásához. Szembetűnő, hogy az évtizedek során mennyit változott az országról alkotott képet befolyásoló tartalom és terjedelem. A régi tankönyvekben több, a maiakban – a didaktikai szemléletváltás következtében – kevesebb információt fogunk találni Magyarországról és a magyarságról.

Ettől részben, adott esetben teljesen eltérő mind terjedelmében, mind tartalmában az a mondanivaló, amelyet a szomszédos országok tankönyvei sugároztak hazánkról az 1945 utáni időszakban. Elsősorban itt érthető tetten, hogy milyen drasztikus különbségek adódhatnak az egyes országokban érvényesülő történeti felfogások között. A szomszédos országok tankönyveiben jól megfigyelhető, milyen nagy súlya van a történeti irodalomnak, illetve az annak alapján képződő szemléletmódnak és a történeti kultúrának az identitás formálásában. Adott ország identitásának meghatározása szükségszerűen magával hozza a másiktól való elhatárolódást, hiszen a saját ország identitásformáló tényezőit akkor tudjuk önálló entitásként kezelni, ha azokat képesek vagyunk elválasztani más ország identitásalkotó elemeitől. A kérdés csak az, hogy ennek a szükségszerű elhatárolódásnak hol van a határa. Az egyik lehetséges megoldás, hogy a saját identitás számára fontos tényezők számbavétele mellett a feledés homályába merülnek az olyan tényezők, amelyek ha nem is mondanak ellent, de adott esetben gyengítik ezt az identitáskonstrukciót. Erre jelennek jó példát az itt csak érintőlegesen tárgyalt magyarországi tankönyvek, amelyek „*hősiesen*” hallgatnak, vagy csak minimális teret szánnak például arra, hogy ebben az országban nemcsak a magyarok járultak hozzá a haza építéséhez. A másik lehetséges megoldási mód a saját identitás megkonstruálása kapcsán az, hogy annak létrehozásához a valósággal össze nem egyeztethető elemeket használják fel, illetve, hogy ezeknek az identitásoknak legfőbb rendező elve éppen az, hogy azokat a magyarsággal szemben hozzák létre. Erre számos példát talál az olvasó a szomszédos országokról írt tanulmányokban. A másikat alacsonyabb rendűsége kárhóztató mítoszok és sztereotípiák tömege jó határfokkal működött, s az így létrejövő identitás egyúttal akár egy életre is meghatározta az emberek mentalitását. A kérdés, némileg leegyszerűsítve úgy fogalmazható meg, hogy lehetséges-e olyan identitáskonstrukció, amely a történetiségükben elválaszthatatlan közép-európai népek identitását egybefonja, vagy pedig csakis párhuzamos, és egymással össze nem egyeztethető identitásokról beszélhetünk. Míg az egyes országok történetírása már számos esetben és sikerrel látott hozzá a történeti mítoszok „*rendbetételéhez*”, a tankönyvekben rendelkezésre álló történeti kánon csak nagyon lassan változik, adott esetben évtizedes késéssel követi a történetírást. Ennek gyakori oka – így Magyarországon is –, hogy a tankönyveket többnyire nem történészek, hanem tanárok írják, akik nem mindig ismerik a legmodernebb szakirodalmat és a legújabb szakmai eredményeket.

Bár a kötetben szereplő tanulmányok többsége valóban az 1945 utáni időszakra és a tankönyvek elemzésére fókuszál, úgy éreztük, hogy kutatási témánkhoz hasznos adalékkal szolgálhatnak olyan írások is, amelyek e két fő szemponttól valamelyest eltérnek. Így teret engedtünk olyan írásoknak is, amelyek révén még nagyobb kitekintés vált lehetővé térben és időben. Helyet kapott olyan tanulmány is, amely a történeti közfelfogás, történetírás és a tananyag egymásra hatását, illetve egymástól való függetlenségét mutatja be, olyan is, amely a Magyarországon honos felfogást tárja elénk egy másik országról. Vagy éppen olyan írások is megjelennek, amelyek az általunk kifelé sugározni kívánt képet rajzolják meg, illetve amelyek nem a tankönyveket vették alapul, hanem egy adott országban rendelkezésre álló „mesterelbeszéléseket” (master narrative). Egyes országok esetében arra is lehetőség kínálkozott, hogy kutatási témánkat több szerző, többféleképpen járja körbe. Bármelyiket is választja ezek közül az olvasó, olyan, a korábbi kutatásokhoz képest szélesebb forrásbázisra alapozott, a közelmúltat is felölelő információkhoz juthat, amelyekhez eddig csak részben juthatott hozzá.

Megfontolásra érdemes kérdés tehát, hogy mennyiben lehet ezt a folyamatot felgyorsítani, illetve mennyire lehet a különböző identitások egybefonódását a tankönyvek szintjén egyeztetni és kiegyensúlyozni. Erre különösen nagy szükség volna Közép-Európában, de különös a Kárpát-medencében, ahol a sok esetben ellenségeskedésre hajlamos egymásról alkotott képet a jelen eseményei is újra és újra próbára teszik (Rába folyó ügye, verespataki aranybányák, Malina Hedvig kálváriája, a vajdasági magyarverések botránja, stb.). A tankönyvek minden ország és nép számára toleranciát mutató és épp ezért elfogadható tartalmi összehangolása nem újkeletű probléma. Európa nyugati felén és világviszonylatban az UNESCO és az Európa Tanács közbenjárására már az 1950-es évektől megkezdődött ez a tevékenység. Ebben olyan fontos intézmények is kivették a részüket mint a braunschweigi székhelyű Georg Eckert Intézet. Kelet-Közép-Európa ebbe a folyamatba évtizedes késéssel kapcsolódott be, ráadásul ezt a kedvező változás is megtorpant a rendszerváltás környékén. Érdekes azonban, hogy az etnikai problémák által kevésbé terhelt Nyugat-Európában mekkora nehézségeket okozott a tankönyvi tartalmak egyeztetése, összehangolása, illetve később már a közös tankönyvek megvalósításának víziója. Félévszázados folyamat eredménye volt a közös francia-német történelemtankönyv-sorozat létrehozása. Ennek a folyamatnak a szükségességét már Közép-Európában is sokan belátják. S az eredmények itt is kezdenek megmutatkozni. Már jó ideje használatban

van Ausztria és Szlovénia keleti, Magyarország nyugati területein egy közös, „*pannon*” tankönyv, amely a térség történetét minden érintett nyelven azonos tartalommal és szellemiséggel teszi elérhetővé, igaz egyelőre csak kiegészítő könyvként. Hasonló folyamat indult meg szlovák–magyar vonatkozásban, amelynek nehézségeiről ebben a kötetben is tájékozódhat az olvasó. A nehézségek ellenére kitartó munkára van szükség, hiszen mind a francia–német, mind pedig például a dél-tiroli példa – tankönyvvel vagy anélkül – mutatja, hogy kb. félévszázados kitartó munka szükségeltetett ahhoz, hogy kedvező változások következzenek be, megváltozzon a felnövekvő generációk másíkról alkotott szemlélete, s hogy ezek a változások a tankönyvekben is nyomon követhetők legyenek. Közép-Európában ez a folyamat csak a rendszerváltást követően kezdődhetett meg.

Mindazonáltal az eddig többnyire bilaterális alapon folyó tárgyalások kapcsán felmerül, hogy nem lenne-e szükség arra, hogy a tankönyvek összehangolása nagyobb keretben történjen. Magyarország esetében ez elsősorban egy közép-európai együttműködést jelentene, és ennek eredményeként a távoli jövőben egy olyan történelemtankönyv létrehozását, amely a szlovákok, a románok, szerbek, stb. számára éppúgy elfogadható, mint a magyarok számára. Az Európai Unió közelmúltban bekövetkezett kibővítése kapcsán ez a folyamat összeurópai keretben is elképzelhető lenne. S éppen erre irányult a német kultuszminiszter 2007-es javaslata egy összeurópai történelemtankönyvről. Egy ilyen tankönyv – a megvalósításának minden nehézsége ellenére – az európai összetartozás-tudat egyik fontos záloga lehetne a jövőre nézve. Ebben a tekintetben fontos kérdésként merül fel ugyanis, hogy hosszú távon fenntartható-e és kívánatos-e az a szituáció, hogy az Unió tagországaiban e közösség bizonyos tagjairól mind történelmi, mind kulturális, mind földrajzi értelemben a nullával azonos információt kaphatnak a diákok. Az Unió országainak és népeinek a mainál szélesebb körű, minden tagországra kiterjedő ismerete nyilván nem képzelhető el a mai oktatási szerkezetben, vagyis bizonyos tárgyak, így a történelem és a földrajz ezt a feladattöbbletet csakis nagyobb óraszámok biztosításával vállalhatják fel. Ez ellen a természettudományok képviselői valószínűleg tiltakoznának, de éppen ez a változás lehetne az összeurópai békés jövő egyik záloga, s csakis e békés jövő biztosíthatja a természettudományok békés és zavartalan hasznosulását is.

A tankönyvek összehangolása, illetve a közös tankönyvek bevezetése értelemszerűen megkívánja azt, hogy a nemzetközpontú felfogás radikálisan visszaszoruljon. Ennek alternatívája lehet a regionalitás, vagyis a mai országhatárokon átnyúló régióknak az előtérbe helyezése, ahogy az

számos kezdeményezésben – például Alpok-Adria Munkaközösség – vagy adott esetben – mint láthattuk – már tankönyvek vonatkozásában is megmutatkozik. A problémát csak az okozza, hogy mind elmélet, mind pedig gyakorlati téren Közép-Európában a régiók még nagyon is gyerekcipőben járnak, és még mindig az adott ország a legmeghatározóbb tényező. Talán éppen a tankönyvek járulhatnak hozzá a társadalmak széles körére kiterjedően ezeknek a leginkább a fejekben húzódó határoknak az eltörlésére, és átjárhatóságára, hogy ez ne csak gazdasági téren legyen működőképes jelenség. A másikkal szembeni gyanakvás, és a negatív sztereotípiák elfogadására való hajlamosság ugyanis csak tudással, ismeretekkel és neveléssel orvosolható. Ezzel küszöbölhető ki ugyanis az ismeretlennel szembeni bizalmatlanság, amely az esetek többségében negatív irányba befolyásolta a másiról kialakított képet. A folyamatot persze nehezíti – különösen térségünkben –, hogy ezeket a meggyőződésünk szerint előremutató folyamatokat olyan, a hatalmat birtokló személyekkel szemben kell keresztül vinni, akik a másiról alkotott régi, elavult, olykor ellenséges képpel szocializálódtak. Nehézséget okozhat, hogy ezeket az elveket egy olyan műfaj esetében kellene érvényesíteni, amely az adott ország vagy azon túlmutató historiográfia redukcióján alapszik. Vagyis itt nemcsak tartalmi kérdésről, hanem nagymértékben történelemdidaktikai kérdésről is szó van.

Kutatásunk ezen első körének termését tartalmazó kötetet a második világháború utáni évtizedekre kiterjedő állapotfelmérésnek tekinthetjük, amelyben az esetek többségében jól kitapinthatók az utóbbi hatvan évben bekövetkezett változások. Ezt a felhalmozott tudást kellene a további fejlődés szolgálatába állítani. Ez viszont már messze túlmutat egy kis kutatócsoport lehetőségein és képességein. Remélhetőleg ez a kötet segítséget nyújthat abban, hogy ne csak meghökkenjünk, hogy évtizedek alatt mit és hogyan írtak rólunk Közép-Európa tankönyvei, hanem alkalmat adhat az önreflexióra is. E kutatás azonban a lehetséges helyzetfelmérésnek csak egy kicsiny, de kétségtelenül fontos szelete. Kutatócsoportunk a jövőben – mint az kitűnik a fentebb vázolt tervekből is – további szóba jövő részterületeket fog lefedni, de szükség volna későbbiekben mélyrehatóbb elemzésre is, amely egyrészt a történészek munkája mellett alapozhat az etnográfusok, szociológusok, irodalomtudósok, vallástudománnyal foglalkozók, stb. munkájára, s az egyes társadalmakat nem egységében, hanem különböző kisebb csoportok mentén vizsgálja. Ezekben a területeken már számos részeredmény született, érdemes volna ezeket az eredményeket összefogni és az interdiszciplinaritás talaján reflektálni rájuk.

Reményeink szerint, kutatásunk eredményei értékes tapasztalatokkal szolgálhatnak a jelenlegi Magyarország-kép alakításához. Ezáltal lehetővé válik, hogy történeti távlatban mutassunk rá, hogy ezen a ma oly fontosnak tartott területen milyen előzményekre támaszkodhatunk, melyek voltak a múltban már meglévő és hasznosnak bizonyuló mozzanatok, mik voltak a negatívumok. E társadalmi hasznosulás mellett kutatásunk csökkentheti azoknak a területeknek a számát, amelyek mindmáig hiányoznak az egyetemi kutatásokból, eredményeit pedig az egyetemi oktatásban is felhasználhatóak lesznek.

A szerkesztők

PILKHOFFER MÓNIKA

MAGYARSÁGKÉP A HUNGEXPO KIÁLLÍTÁSAIN AZ 1960-1980-AS ÉVEKBEN*

Bevezetés

Arról, hogy nekünk magyaroknak milyen a megítélésünk a világ különböző részein, már sokan és sokféle forrás alapján írtak. Ezeket a magyarság-képeket azonban az adott nemzet önképei ugyanúgy befolyásolják, mint ahogy függnek a saját önmeghatározásainktól is. Hofer Tamás megállapítása szerint a saját magyarságképünk is kétféle lehet: az egyiket, melyet az önkritika is jellemezhet, a mindennapi tapasztalatok alakítják, míg a másik a kifelé mutatni kívánt, normatív elvárásokat tükrözi.¹ Ez utóbbi jól vizsgálható a különböző nemzetközi kiállítások példáján, melyek közül minden bizonnyal a világkiállítások a leginformatívabbak. Azonban az 1851-től a 20. század első évtizedéig tartó, a világkiállítások virágkorának tekinthető időszakot megakasztották a világháborúk, a nemzetközi seregszemplék hatását pedig mérsékelte a hírközlés és a közlekedés fejlődése, a különböző technikai vívmányok elterjedése.² 1945 után számszerűen is kevés általános világkiállítás³ rendeztek (1958 – Brüsszel, 1967 – Montreal, 1970 – Oszaka, 1992 – Sevilla, 2000 – Hannover),⁴ ráadásul Magyarország azok egy részén kiállítóként meg sem jelent. Ezért a második világháború utáni korszak esetében úgy tűnt, hogy más kiállítástípust célszerű a vizsgálódás forrásául választani. Jelen tanulmány így annak az önképnek a bemutatására tesz kísérletet, amit a Hungexpo által szervezett, külföldi kiállítások alkalmával igyekeztünk a világ számára kommunikálni. Előljáróban ezért érdemes röviden kitérni magára a Hungexpóra, annak működésére, és a forrásokra.

* A tanulmány az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ HOFER 1999, 133.

² GERGELY 1979, 96.

³ 1928 óta megkülönböztetnek általános (Exposition Generale vagy Universelle) és speciális szakmai (Exposition Speciale) világkiállításokat. DIÓSZEGI – GÁTI, 1992, 7.

⁴ http://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_universelle (2008-10-19).

A Hungexpo

A Hungexpo Magyar Külkereskedelmi Vásár- és Propaganda Iroda⁵ 1967-ben jött létre és az 1972-ben módosított tevékenységi köre alapján többek között a külkereskedelmi vonatkozású belföldi vásárok és kiállítások rendezésével, valamint a külföldi vásárokon való részvételünk és az önálló magyar kiállítások szervezésével foglalkozott.⁶ Bár a Hungexpo kiállításai alapvetően kereskedelempolitikai jellegűek voltak, a vállalat feladatai között szerepelt a kereskedelmi és idegenforgalmi propaganda és reklámtevékenység folytatása, az ehhez szükséges sajtótermékek, nyomtatványok, reklámfotók, reklámtárgyak készítése, kiadása és terjesztése.⁷ Vagyis a Hungexpót elsősorban abból a szempontból érdekelte az országimázs, hogy annak alakítása hogyan növelheti az ország exportpotenciálját. A gazdaság szempontjainak előtérbe kerülése a kiállítások esetében általános jelenség volt: a második világháború után a nemzetközi kapcsolatok helyreállításának érdeke a gazdasági kiállítások számának gyors gyarapodását eredményezte.⁸ A további fejlődés az 1960-as, 1970-es években a szakrendezvények, szakvásárok irányába mutatott. A szakosítás a rendezvények funkciójának megváltozásával állt összefüggésben: a vásárok ekkor már nemcsak a kapcsolatkeresés és az üzletkötés fórumai, hanem a műszaki és kereskedelmi információ központjai is voltak.⁹

A Magyar Országos Levéltárban található, a Hungexpóval kapcsolatos források egy része a működésre vonatkozó adatokat tartalmazott. Ezek szerint az 1980-as években 700 munkatárs dolgozott a vállalatnál. A Külföldi Kiállítási Igazgatóság 5 stúdióval működött, melyekben kereskedelmi szakemberek, a reklámügynökség, a nyomda és a dekor-service munkatársai dolgoztak együtt. A dekor-service feladata a kiállítási standok tervezése, felépítése és berendezése volt külföldön és a Budapesti Nemzetközi Vásáron (BNV-n) egyaránt. A Hungexpo Reklámügynökség 60 ország 200 ügynökségével tartotta a kapcsolatot, a reklámfilm-gyártás területén

⁵ Nevét az 1980-as években Hungexpo Magyar Külkereskedelmi Vásár- és Reklámvállalatra változtatták.

⁶ A Hungexpo 1990 óta részvénytársasági formában működik. Hosszan elhúzódó privatizáció eredményeképpen 2005 júliusától a francia GL events cégcsoport a tulajdonosa, mely a Vásárközpont fejlesztését is vállalta. www.hungexpo.hu/cegismerteto (2008-10-09).

⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL): XIX-G-4-y. 41. 1972. november 8-i módosító határozat.

⁸ GERGELY 1979, 97.

⁹ MOL: XXIX-G-158. 87. Beszámoló az 1970. évről.

pedig a szocialista országok IV. Külkereskedelmi Reklámfilm Fesztiválján Várnában több érem mellett 2 fődíjat is nyert munkáival.¹⁰

	1967	1968	1969	1970	1976	1978	1979	1981
Szocialista országban	-	-	-	10	22	-	19	18
Fejlett, nem szoc. orsz.	-	-	-	18	24	-	24	20
Tengerentúli, fejlődő országok	-	8	11	14	13	-	11	13
Összes külföldi megjelenés	24	30	35	42	59	60	54	51

A Hungexpo által szervezett külföldi kiállítások száma és megoszlása 1967-1981 között

Az összes külföldi megjelenés száma – mely nemzetközi kiállításokon és szakvásárokon való magyar részvételt, Magyar Hetek szervezését, mintatermek működtetését jelentette – 1978-ig folyamatosan emelkedett. Ezen belül számottevően növekedett a tengerentúli országokban való magyar szereplések száma: míg 1957-1967 között 8 országban 32 alkalommal, addig 1968-1977 között 25 országban 91-szer képviselte magát az ország. A tengerentúli országokat előtérbe helyező piacfejlesztési politika 1968-tól erősödött fel, melynek eredményeképp a legtöbb kiállítás a forgalom nagy részét lebonyolító, súlyponti piacként kezelt országokban (Irak, Irán, Szíria, Algéria, Kuvait, Libanon, India, Brazília, Peru, Egyiptom, Líbia, Nigéria) jött létre. Ezt a kiállítási politikát azonban még a Hungexpónál is többen megkérdőjelezték, mivel a megjelenés gyakran problematikus, üzleti hasznossága pedig vitatott volt.¹¹ 1978 után csökkenni kezdett a külföldi magyar megjelenések száma; az 1980-as években pedig – a már konkurenciával küzdő vállalat – a kevesebb kiállításon, de magasabb színvonalon való részvétel elvét fogalmazta meg.¹²

A források egy része a vállalat működésével kapcsolatos zavarokról is beszámolt. A kiállítások terveinek és költségvetésének a jóváhagyása zsű-

¹⁰ MOL: XXIX-G-158. 88. Hungexpo Bulletin 1980/I.

¹¹ MOL: XXIX-G-158. 136. Hivatalos kiállítási tevékenységünk néhány főbb tapasztalata a tengerentúli fejlődő országokban (1968-1976 között).

¹² MOL: XIX-G-4-y. 41. 1987. júniusi feljegyzés.

rizéssel történt, azonban a költségkalkulációkba gyakran csúszott hiba, más esetben pedig olyan árakat is kiállítottak, melyek nem feleltek meg a zsúri előírásainak. Az állam általában a kiadások 40 százalékával járult hozzá a költségekhez. Mivel 1987-ig a költségvetés százalékot térített, így a gyakori költségtúllépést tovább tudták hárítani az államra. A kiállítási keret túllépése egy 1979-es ellenőrzés során készült jelentés alapján jórészt abból származott, hogy a Hungexpo az egyes kiállításokra túl sok embert utaztatott. Míg a szabadkai vásárra 1978-ban 61 képviselőt, addig egy évvel később 210-et küldött ki a vállalat. A vizsgálat kitért arra is, hogy a kiutazások időtartama sok esetben több nappal meghaladta a vásárok nyitva tartási idejét. A laza pénzügyi gazdálkodás kialakulásához az is hozzájárult, hogy a Külföldi Kiállítási Igazgatóság dolgozói is túl sokat tartózkodtak külföldön: 1978-ban személyenként átlagosan 63 napot, de gyakori volt a 100 napot meghaladó kinntartózkodás is.¹³

A magyarsággép szempontjából a Hungexpóval kapcsolatos iratok közül elsősorban a külföldi kiállítási tanács és a külföldi magyar kiállítások iratcsomói voltak használhatóak. Ennek az anyagnak a nagy része a külföldi kiállításokról szóló előzetes vagy utólagos tájékoztatókat tartalmaz. A dokumentumok felépítése hasonló. Megtudhatjuk belőlük a kiállítás helyét és idejét, a vásár célját, az országot képviselő vállalatok nevét és a kiállított áruk csoportját, az elnyert díjakat, a rendezvény látogatottságát. A világ számára közvetített önkép tekintetében a tájékoztatók végén felsorolt kísérőprogramok és protokollesemények a legérdekesebbek.

A kiállítások magyarságképe

A nemzeti jelleg megjelenítése függött a kiállítás típusától, de talán még inkább attól, hogy hol került megrendezésre. Az áruk származási helyének hangsúlyozására az általános áruvásárok, szakmai kiállítások esetében fordították a legkevesebb figyelmet. Ezek közül a szocialista országokban szervezett kiállításokon – érthető okokból – sosem hangsúlyozták a nemzeti karaktert. Ezekben, a főleg szomszédos országbeli rendezvényeken általában csak mint a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) egyik tagja jelentünk meg. A közös eszme szellemében az 1971-es Brnoi Fogyasztási Cikk Vásáron bekapcsolódtunk a csehszlovák rádió által szervezett kvízzjátékba, melynek célja a szocialista országokból származó

¹³ MOL: XIX-G-4-y. 41. 1979. október 3-ai keltezésű jelentés.

import fogyasztási cikkek népszerűsítése volt.¹⁴ 1977-ben a Lipcsei Őszi Vásáron közreműködtünk a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) rádiójának a szocialista országokról szóló kvizében,¹⁵ míg 1981-ben ugyanitt részt vettünk a KGST-országok közös reklámakciójában.¹⁶ Mindössze egyetlen forrást találtunk arra, hogy a kiállítások kísérőprogramjainak összeállításakor a határon túli magyarokra is gondoltak. A Pozsonyi Vegyipari Vásárról készült 1987-es jelentés kiemelte, hogy mivel a szakvásárt a nagyközönség, köztük az ott élő magyarok is látogatják, ezért *„szimpátiakeltő és így szükséges gesztus lenne részükre is nyújtani – nem sokba kerülő – szórakoztató attrakciót, például egy-két TV készüléken keresztül rövidfilmeket lehetne vetíteni”*.¹⁷ A korszak hamis internacionalizmusának légkörében a kiállítások magyar jellegének hangsúlyozása a nacionalizmus határát súrolta volna, a szomszédok érzékenységének tiszteletben tartása pedig fontosabb szempont volt a saját érdekeink képviselésénél.¹⁸

A szocialista ideológiának a nemzeti karakter fölé helyezése néha a tengerentúli, fejlődő országok relációjában is megjelent. 1977-ben a Casablancai Vásáron a nagyközönség részére vetített *„20 perc Magyarország”* című diasorozat hazánk 1945 utáni fejlődéséről szólt.¹⁹ Az 1979-es Bagdadi Vásáron részt vettünk a KGST-országok közös propaganda-akciójában, az 1981-es Damaszkuszi Vásáron pedig a KGST-országok közös sajtófogadásán.²⁰ Sőt, 1980-ban még a Frankfurti Könyvvásáron is a közös KGST propaganda-akcióé volt a főszerep.²¹

Az ország politikai-ideológiai berendezkedésének ünnepei, évfordulói is jelentősen befolyásolták a saját magunkról sugárzott képet. Bár a BNV Magyarországon rendezett kiállítás volt, de nemzetközi jellegéből adódóan ugyanúgy – sőt, szervező országgént még inkább – alkalmas volt a megítélésünkre. Az 1970-es BNV-n azonban nem a vásár 45. évfordulóját, hanem sokkal inkább a szocializmust ünnepeltük. *„Felszabadulásunk jubiláris évében az ipar termékeinek felsorakoztatása, annak külkereskedelmi és üzleti jelentősége mellett mást is jelentett: bemutatta azt a fejlődést, amelyet az elmúlt negyedszázad alatt az ország szinte a semmiből hívott életre, bemutatta nemcsak*

¹⁴ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Brnoi Fogyasztási Cikk Vásárról.

¹⁵ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Lipcsei Őszi Vásárról (1977).

¹⁶ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Lipcsei Őszi Vásárról (1981).

¹⁷ MOL: XIX-G-4-y. Jelentés az 1987. évi Pozsonyi Vegyipari Vásár (Incheba) magyar részvételéről.

¹⁸ UJVÁRY 2004, 62.

¹⁹ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Casablancai Vásárról.

²⁰ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Damaszkuszi Vásárról.

²¹ MOL: XXIX-G-158. 136. Az 1980. évi kiállítások.

hazánk népének, hanem annak a több mint egy és félezer külföldi kiállítónak is, akik a vásáron megjelentek, és annak az idén igen jelentős számú delegációnak, külföldi újságíróknak is, akik nagy érdeklődéssel látogatták meg az 1970. évi BNV-t.”²²

A nemzeti reprezentációt a szocialista rendszer 1975-ben a külföldi kiállítások esetében is felülírta. A Hungexpo Külföldi Kiállítási Tanácsa egyet értett azzal, hogy „az 1975. évi kiállítások kiemelten és méltó formában emlékezzenek meg felszabadulásunk harminc éves évfordulójáról”,²³ és hogy a hivatalos kiállítások nagyságrendjét, árutartalmát és kísérőpropagandáját ennek megfelelően alakítsák ki. Eltérés csak abban volt, hogy a jeles évfordulót a különböző országok felé hogyan kommunikáljuk. Ennek érdekében Halász Zoltán kidolgozta a Hungexpo szlogenjeit, melyek a következők voltak:

- a szocialista országok felé: 1945-1975: *„Harminc év a béke, a haladás, a szocializmus építésének útján”*
- a tőkés országok irányába: 1945-1975: *„A felszabadult Magyarország három évtizede a gazdasági fejlődés, a kulturális felvirágzás, a társadalmi igazságosság útján”*
- a fejlődő országok felé: 1945-1975: *„A nemzeti függetlenségét, szabadságát visszanyert Magyarország három évtized alatt fejlett ipart, korszerű mezőgazdaságot, virágzó kultúrát teremtett, s lerakta a szocializmus alapjait.”*²⁴

A dokumentum megfogalmazta a külpolitika fő feladatát is, mely szerint a legfontosabb a „tőrekvés békés nemzetközi körülmények kialakítására a szocializmus építése számára, közreműködés a béke megvédésében, a biztonság megszilárdításában az egész világon”.²⁵

A Hungexpo határozottan más megjelenést szánt Magyarország számára a szocialista és más a nem szocialista országokban megrendezett vásárok esetében. Ezt az 1976-os külföldi kiállításokra való felkészülés kapcsán a következőképp fogalmazták meg: *„A hivatalos megjelenés fontos feladata – a gazdasági funkciók mellett – országunk, politikai, társadalmi rendszerünk és nép-gazdasági eredményeink széleskörű ismertetése, népszerűsítése. Ennek megfelelően az árubemutatókat a szocialista országbeli megjelenéseken kiegészítjük a KGST integráció eredményeit konkrétan szemléltető fotó- és szövegdokumentációval, a fejlett, nem szocialista és fejlődő országokban pedig – a megjelenések, illetve vásárok jellegé-*

²² MOL: XXIX-G-158. 87. 45 éves a BNV.

²³ MOL: XXIX-G-158. 136. A Külföldi Kiállítási Tanács 1974. nov. 19-i ülésének határozatai.

²⁴ MOL: XXIX-G-158. 136. Hazánk felszabadulásának 30. évfordulója.

²⁵ Uo.

től függően – országunkat, népünk jólétét, gazdaságunk, illetve egyes ágazatainak fejlődését vagy fejlettségét illusztráló fényképes- és szöveges anyaggal.”²⁶

Általánosan jellemző volt azonban, hogy Magyarországon a propagandára fordított összegek nemcsak a tőkés, de egyes szocialista országok kiadásaitól is elmaradtak.²⁷ Erről értesülhetünk a Külföldi Kiállítási Tanács számára 1980-ban készített előterjesztésből is: „Sok vállalat aktivitásában érezhető a magyarországi gyakorlatban máskor is jelentkezett negatív tendencia, az, hogy a takarékoskodás első lehetőségeként a propagandakeretek – esetleg az indokoltnál fokozottabb vagy egyáltalán nem indokolt – visszafogása kerül napirendre.”²⁸

A nem szocialista országokban megrendezett általános kiállításokon általában már találkozhatunk a nemzeti karakter megjelenítésével. Mivel a vásárok egy része élelmiszeripari vagy mezőgazdasági jellegű volt, ezért az ország termékei iránti figyelemfelkeltés és népszerűsítés leggyakoribb formája a magyar élelmiszerek kóstoltatása volt. Standjainkon általában (Pick) szalámit, (tokaji) bort és más szeszesítalt, édességet és (csemegeku-korica) konzerveket kínáltunk, melyből kis tételben vásárolni is lehetett. Az ún. detail-árusítást az élelmiszereken és italokon túl Intertourist boltokon keresztül néha népművészeti cikkekre, kézimunkákra, kézműves- és porcelántárgyakra, hanglemezekre és könyvekre is kiterjesztették, mint például az 1977-es Grazi Vásáron.²⁹

A források csak ritkán szólnak arról, hogy a magyar pavilon vagy stand kialakítása esztétikai szempontból milyen színvonalú volt. 1969-ben a Barcelonai Vásáron a magyar pavilon elnyerte „a kiállítás művészi kialakításáért és a bemutatott áruminták különlegességéért” díjat.³⁰ A beszámolók során néha kiemelték, hogy kiállításunk magyaros hangulatú volt, bár azt, hogy ezt mi biztosította, nem részletezték. Valószínűleg a két leggyakrabban alkalmazott „attrakció”, a pingáló asszony, illetve népzeneészek szerepeltetése szolgált a magyaros jelleg kifejezésére. Az 1969-es Milánói Vásár zárójelentésében azt írták, hogy „a bubos kemencét helyszínen pingáló kalocsai népművész nagy vonzerőt jelentett”.³¹ 1971-ben a Sydney-i Vásáron cimba-

²⁶ MOL: XXIX-G-158. 136. Jelentés a KKT részére az 1976. évi külföldi kiállításra való felkészülésre.

²⁷ MOL: XXIX-G-158. 87. Dr. Szalai Béla külkereskedelmi miniszter helyettes sajtótájékoztatója (1970. december 22.).

²⁸ MOL: XXIX-G-158. 136. Előterjesztés a KKT részére az 1980. évi kiállításokkal kapcsolatban.

²⁹ MOL: XXIX-G-158. 57. Tájékoztató a Grazi Vásárról.

³⁰ MOL: XXIX-G-158. 57. Zárójelentés a Barcelonai Vásárról (1969. június 1-15.).

³¹ MOL: XXIX-G-158. 57. Zárójelentés a Milánói Vásáron való magyar részvételtől (1969. április 14-25.).

lomművész,³² 1977-ben a Brüsszeli Élelmiszeripari Vásáron citeraművész szórakoztatta az érdeklődő nagyközönséget.³³ A zenei programoknál maradván az 1977-es Szaloniki Vásáron a látogatók részére „klasszikus-, tánc- és népzene hallgatására szolgáló disco-sarkot” rendeztünk be.³⁴ 1978-ban Osakában szintén zenei műsort sugároztunk a Kultúra cég hanglemezei segítségével, egy évvel később a Lisszaboni Vásáron biztosított lemezhallgatási lehetőség mellett a Tungram standján fényorgonát is kiállítottunk.³⁵

A népies karakteren belül a kalocsai pingálás nem csak azért volt ideális a magyaros hangulat megteremtésére, mert formagazdagabb és színgazdagabb volt, mint a népi hímzés vagy bútorfestés, de azért is, mert az eredetileg a ház külső és belső falaira készült motívumok a leglátványosabb módon tudták megjeleníteni a magyar népművészetet.³⁶ Minde mellett nem véletlen, hogy nem a magyar népművészet őshazájaként a 19. század végén felfedezett, hegyes és elzárt, ezért az ősi hagyományokat jobban őrző erdélyi területekről választottak motívumkincset, hanem a trianoni határokon belülről. A népi hangszeret illetően a – már az ókorban is ismert – cimbalom a magyaros jellegét annak köszönhette, hogy a 14-15. században a cigányok honosították meg hazánkban, így használata a 19. században összekapcsolódott a magyar népzene a cigányzenével azonosító téveszmével. A hangszer tökéletesítése (láb, kromatikus húrozás, pedálok) is egy magyar műiparos nevéhez kötődik: Schunda V. József 1875-től kezdődően több mint 5000 cimbalommal látta el a világot, az általa kiadott első cimbalomiskolát pedig Liszt Ferencnek ajánlotta.³⁷

A népies jelleg mellett a kultúrnemzet megközelítés a Hungexpo kiállításain – ha szerényebb formában is, de szintén – tetten érhető. Az 1977-es Bécsi Vásáron országismertető céllal dokumentációs anyag foglalkozott a budavári szoborátásokkal.³⁸ Az Algíri Vásáron 1978-ban a magyar oktatási rendszert propagáltuk.³⁹ A Hamburgi Közlekedési Kiállításon 1979-

³² MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Sydney-i Vásáron való magyar részvételről (1971. augusztus 12-21.).

³³ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Brüsszeli Élelmiszeripari Vásáron való magyar részvételről (1977. október 8-23.).

³⁴ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Szaloniki Vásáron való magyar részvételről (1977. szeptember 4-18.).

³⁵ MOL: XXIX-G-158. 136. Tájékoztató a Lisszaboni Vásáron való magyar részvételről (1979. június 1-10.).

³⁶ PÉCSINÉ, 1978, 92.

³⁷ <http://moldvahon.hu/fogalomtar/66/cimbalom.html> és <http://www.sulinet.hu/tart/cikk/ef/0/21437/1> (2008-10-12).

³⁸ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Bécsi Vásáron való magyar szereplésről (1977. szeptember 10-18.).

³⁹ MOL: XXIX-G-158. 57. Tájékoztató az Algíri Vásárról (1978. szeptember 20. – október 6.).

ben felvonultattuk a közlekedés témájában a magyar találmányokat.⁴⁰ Az 1981-es Lisszaboni Vásáron megemlékeztünk a Bartók centenáriumról.⁴¹

Bár a Hungexpo által szervezett kiállításokon többször is példálóztunk a világhírű magyarok jelentőségével, a magyar találmányok és feltalálók propagálásával kapcsolatban a mai napig nagy hiányosságaink vannak. A külföldi lexikonokból gyakran nemcsak annak a megjelölése hiányzik, hogy az alkotás magyar tudós műve,⁴² de – különösen az elektronika esetében – gyakran a magyar feltaláló neve sem szerepel az enciklopédiákban.⁴³ Vitathatatlan ugyanakkor a magyar zene külföldi elismertsége, melynek az idegen nyelvű lexikonokban is nagyobb szerepet szánnak a tudománynál vagy a technikánál. Már a 16. században ungarescának neveztek egy orgonára vagy lantra komponált táncot; a 18. század végén megjelent a verbunkos, a romantika korában pedig Liszt, Brahms és Berlioz szimfonikus műveikbe is beemelték a magyar dalokat és táncokat. A Bartók és Kodály által gyűjtött népzenei anyag egyben egy új hangzásvilágot is teremtett, melyre az utóbbi idők zeneszerzőinek (Kurtág György, Ligeti György) elég csak utalásokat tenniük zenéjük magyarságának aszociatív felidézésére.⁴⁴

Mivel a Hungexpo a külföldi megjelenéseket igyekezett idegenforgalmi szempontból is kihasználni, ezért a zene mellett kiemelkedő szerep jutott a vizuális országismertetéseknek is. A különböző idegenforgalmi anyagok terjesztése mellett kiállítások, multivíziós és diaporáma programok, valamint Magyarországról készült filmek segítségével igyekeztek az országot népszerűsíteni. Az 1977-es Limai Vásáron a „Magyarország megismerésének ABC-je” című dokumentációs kiállítás hazánk tájairól, gazdasági és kulturális életéről adott képet.⁴⁵ Kairóban 1971-ben naponta több propagandafilmet is vetítettek, melyeknek már a címei is igen beszédesek: Dunai fantázia, Üvegestánc, Made in Hungary, Magyar Rapszódia.⁴⁶

⁴⁰ MOL: XXIX-G-158. 136. Tájékoztató a Hamburgi Közlekedési Vásáron való magyar részvételről (1979. június 8. – július 1.).

⁴¹ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Lisszaboni vásáron való magyar részvételről (1981. május 8-17.).

⁴² ENDREI 1999, 187-191.

⁴³ JESZENSZKY 1999, 193-195.

⁴⁴ KÁRPÁTI, 1999, 197-206.

⁴⁵ MOL: XXIX-G-158. 57. Tájékoztató a Limai Vásáron való magyar részvételről (1977. november 16-27.).

⁴⁶ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Kairói Vásáron való magyar részvételről (1971. március 2-23.).

A leghangsúlyosabban a kiállítások Magyar Napjain jelentünk meg. Az előbb már említett programokat ilyenkor – a vásár profiljához igazított – szakmai előadások, fogadások, sajtótájékoztatók, divat- és kozmetikai bemutatók, idegenforgalmi kvízzjátékok, valamint ajándéktárgyak osztogatása egészíthették ki. 1971-ben a Brüsszeli Háztartási Szakvásáron a látogatókat a helyszínen készített mézeskalács szívvel ajándékoztuk meg.⁴⁷

A kiállítások egy másik csoportját az önálló magyar gazdasági kiállítások képezték, ahol „a konkrét és távlati célkitűzések mellett helyet kapnak [...] olyan általános jellegű anyagok is, melyek [...] a hazánkról kialakult kép formálását célozzák”.⁴⁸ Ezeken a rendezvényeken a pingálóasszonyok, citerások és népi táncgyűttesek mellett más kulturális élményben is része lehetett a látogatóknak. Az 1984-es Kairói Magyar Gazdasági Napokon grafikai kiállítást, filmhetet és filmplakát kiállítást rendeztünk.⁴⁹ Az önálló magyar kiállításokhoz általában gasztronómiai programok, magyar étterem üzemeltetése is hozzá tartozott.

Az egyes kiállítások jellegét nem túl fantáziadús szlogenekbe sűrítve is megpróbálták kifejezni. Az 1977-ben először megrendezett Mexikóvárosi Magyar Ipari Kiállítás a „Magyarország bemutatkozik”,⁵⁰ a Sydney-i Magyar Fogyasztási Cikk Kiállítás a „Meet Hungary in Sydney”⁵¹, a Lagosi a „Made in Hungary for Nigeria”,⁵² az Ammani az „Egy csokor a magyar termékekből”⁵³ címet kapta.

Az 1977. évi mexikóvárosi magyar ipari kiállítást a programok gazdagsága miatt érdemes külön is megvizsgálni. Az 1977. január 31. és február 13. között megrendezett kiállítás céljai között az 1975-ben kötött, hároméves kereskedelmi megállapodás szellemében a kivitel fejlesztése, valamint országunk és termékeink iránti bizalomkeltés szerepelt. A rendezvény jellegét országismertető és kulturális elemekkel bővített kereskedelmi

⁴⁷ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Brüsszeli Háztartási Szakvásáron való magyar részvételről (1971. április 15-19.).

⁴⁸ MOL: XXIX-G-158. 57. Tájékoztató az 1979. évi Müncheneri Önálló Magyar Kiállítás előkészületeiről (1979. január 13-21.).

⁴⁹ MOL: XXIX-G-158. 57. Az 1984. november 24-29. Kairói Magyar Gazdasági Napok programja.

⁵⁰ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Mexikóvárosi Magyar Ipari Kiállításról (1977. január 31. – február 13.).

⁵¹ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Magyar Fogyasztási Cikk Kiállításról Sydneyben (1977. október 5-14.).

⁵² MOL: XXIX-G-158. 136. Utólagos tájékoztató a Lagosi Magyar Kiállításról (1978. szeptember 28. – október 5.).

⁵³ MOL: XXIX-G-158. 136. Utólagos tájékoztató az Ammani Magyar Kiállításról (1978. október 24. – november 1.).

árubemutatóként határozták meg. Ennek megfelelően a kiállítás tematikailag két részre tagolódtott. A mexikói piac igényeihez igazított, 16 külkereskedelmi cég részvételével megrendezett árubemutatón döntően gépés és műszeripari termékeket állítottunk ki. A másik cél, a „színes és sokrétű országismertetés” alapvetően itt is a magyar tudomány és kultúra világhírű eredményeinek bemutatásával valósult meg. Ugyanazt a propagandaanyagot a Hungexpo több kiállításon is felhasználta, így a „Magyarország megismerésének ABC-je” című kiállítást itt is bemutatták. Zeneszerzőink és zeneoktatásunk ismertetése, valamint az egyetemes haladáshoz hozzájáruló, világhírű magyarokat felvonultató portrészorozat mellett egy másik kiállítás könyvnyomtatásunk 600 éves történetét foglalta össze.

Sajátos vonása volt a mexikóvárosi magyar kiállításnak, hogy igyekezett az egymástól elég távol álló két kultúra között kapcsolatot teremteni. A magyar könyvnyomtatást szemléltető bemutatón a magyarul kiadott latin-amerikai szerzők köteteinek szerepeltetése a vendéglátók felé tett gesztus volt. Azonban a magyar és a mexikói néprajzi sajátosságokat párhuzamba állító népművészeti bemutató már egy kicsit erőltetettnek tűnik,⁵⁴ főleg annak ismeretében, hogy a kiállítások szervezőinek nem okozott gondot más esetekben a magyar és a perui vagy a magyar és a japán néprajzi sajátosságok közötti kapcsolat megjelenítése sem.

Az önálló magyar kiállítások egy másik csoportját azok a rendezvények adták, melyek nem csak gazdasági jellegűek voltak. Az 1979. január 13. és 21. között lezajlott Ungarn '79 címet viselő Müncheni Önálló Magyar Kiállítás fő törekvése az exportfejlesztés mellett „Magyarország, a magyar gazdaság eredményeinek és a magyar népnek reális ábrázolása, a kialakult romantikus kép ellensúlyozása” volt. Münchenben a Hungexpo csak az árubemutatót szervezte, míg a hozzá kapcsolódó gazdasági előadássorozatot a Magyar Kereskedelmi Kamara, a kulturális eseményeket pedig a Kulturális Kapcsolatok Intézete⁵⁵ bonyolította le. A rendezvényen a kóstoltatásnak és a Piroska étteremnek köszönhetően nagy szerepet kapott a gasztronómia. Az idegenforgalmi filmek mellett a lehangsúlyosabban itt is a népi kultúránkkal jellemeztük magunkat, az általános kiállításoknál talán kicsit

⁵⁴ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Mexikóvárosi Magyar Ipari Kiállításról.

⁵⁵ Ortutay Gyula minisztersége (1947-1950) a nemzetközi kulturális kapcsolatok szovjetizálását eredményezte az 1949-ben megalapított Kultúrkapcsolatok Intézete irányításával, melynek nevét 1962-ben keresztelték át Kulturális Kapcsolatok Intézetére. 1963 után fordulat következett be a kulturális külpolitikában: Magyarország, elsőként a szocialista országok közül, Nyugat-Európával is kapcsolatokat kezdeményezett. UJVÁRY 2004, 25-76.

magasabb színvonalon: népzenei műsorral és a Néprajzi Múzeum anyagából rendezett magyar néprajzi bemutatóval. A kiállításon népművészeti cikkeket is lehetett vásárolni.⁵⁶

A helyi újságokban, plakátokon, rádióban és televízióban reklámozott kiállítások sikerét abban is mérték, hogy milyen előkelőségek, hivatalos delegációk nyitották meg, hányan látogatták meg, és hogy milyen sajtóvisszhangja volt az eseménynek. Az Ungarn '79 kiemelendő ebből a szempontból, hiszen a kiállítást a bajor miniszterelnök és a gazdasági miniszter nyitották meg, a Süddeutsche Zeitung január 11-én magyar melléklettel jelent meg. Összesen 100 újságcikk, 90 percnyi rádióműsor és 9 tv műsor foglalkozott a németországi szereplésünkkel, mellyel kapcsolatban – a források szerint – negatív visszhang nem volt.

A gazdasági kiállításoknál határozottabban megjelent a nemzeti karakter az ún. Magyar Hetek keretében. *„Ez a bemutatási módszer azzal az előnnyel jár, hogy teljesebb képet ad az áru származási helyéről, mint egy kiállítási vagy vásári stand vagy pavilon.”*⁵⁷ A Magyar Heteket szállodákban vagy áruházakban rendezték meg. A szállodák esetében általában a hallban vagy a különteremben kisebb árubemutatókat és az országot népszerűsítő kiállításokat szerveztek. A rendezvényhez szakmai előadások is kapcsolódhattak. 1981-ben a Brüsszeli Hilton Szállóban szeszes italokat, édességeket, paprikát, konfekcióárut, sportcikkeket és porcelánt állítottunk ki. A nagyközönség részéről azonban a látogatottság gyér volt.⁵⁸ Az ezt megelőző, 1977-es *„Magyar virágok és magyar színek”* elnevezésű Brüsszeli Magyar Hét programjában kalocsai pingálóasszony közreműködésével húsvéti népszokások címmel folklór hagyományainkat népszerűsítettük.⁵⁹

Németországban, Olaszországban és Japánban áruházak voltak a Magyar Hetek helyszínei. Az 1971-es Dortmundi Magyar Hét alkalmával a magyaros dekorációval díszített Kaufhofban kézimunkákat, női felsőruhát, szőnyeget, női táskákat, játék- és sportcikkeket, porcelánt és üvegtárgyakat árultak, mialatt az áruház osztályain pingáló, fazekas, kosárfonó, textilszövő és babakészítő népművészek dolgoztak.⁶⁰ A Tokiói Seibu áru-

⁵⁶ MOL: XXIX-G-158. 136. Előzetes tájékoztató az 1979. évi Müncheni Önálló Magyar Kiállítás előkészületeiről.

⁵⁷ MOL: XXIX-G-158. 87. Vásárok, kiállítások, árupropaganda.

⁵⁸ MOL: XXIX-G-158. 57. Utólagos tájékoztató a Brüsszeli Magyar Hétről (1981. március 27. – április 11.).

⁵⁹ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Brüsszeli Magyar Hétről (1977. március 18. – április 2.).

⁶⁰ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Dortmundi Magyar Hétről (1971. április 29. – május 7.).

hálózat legnagyobb áruházában 1969-ben megrendezett nép- és iparművészeti kiállítást 800 ezren látogatták meg.⁶¹ Koppenhágában az 1981-es Magyar Hét keretében a Téka és a Bartók Táncegyüttes napi 8-10 alkalommal lépett fel a belvárosban és két forgalmas bevásárlóközpontban.⁶²

Akármelyik helyszínen is valósult meg a néha több hétig is eltartó Magyar Hét program, mind a hotelek, mind az áruházak vendéglője olyankor magyar étteremmé alakult át. A Gasztronómiai Hetek továbbfejlesztéséből született 1969-es Londoni Magyar Hét egyik pozitív eredménye az lett, hogy attól kezdve a londoni Hilton magyar borokat is szerepeltetett az itallapján.⁶³ Ugyanebben az évben a Kuvaiti Hilton éttermében magyar szakács, cigányzenekar és énekesnő járult hozzá „*Magyarország turisztikai lehetőségeinek megismertetéséhez*”.⁶⁴ Gyakran kapcsolódott a Magyar Hetek programjaihoz olyan kvízzjáték vagy sorsolás, melyen népművészeti tárgyakat, de leginkább magyarországi utazást lehetett nyerni.

A legteljesebb képet abban az esetben sikerült a Magyar Hetek keretében kialakítani magunkról, amikor a rendezvényhez a Kulturális Kapcsolatok Intézete által szervezett események is kapcsolódtak. 1971-ben Dortmundban koncertek, kiállítások, az Állami Operaház fellépése, előadások és magyar filmhét színesítette a programot. Az 1976. évi milánói rendezvényen az előbbihez hasonló volt a kulturális kínálat. A legtöbb kulturális eseményt az 1977-es Nantes-i Magyar Hét nyújtotta: volt néptánc bemutató, játék- és dokumentumfilm-vetítés, képzőművészeti kiállítás a századfordulós magyar grafikákból és kisplasztikákból, filharmonikus est és orgonakoncert, fotókiállítás, valamint előadások a magyar irodalom és a kelta emlékek tárgyában. A rendezvények között a Nantes-i Egyetem különböző karain a Műszaki Egyetem közreműködésével megtartott tudományos előadássorozat is szerepelt.⁶⁵

A magyarságkép szempontjából a korszak egyik legjelentősebb eseménye minden bizonnyal az 1970-es montreali nemzetközi kiállításon való magyar szereplés volt. A kiállítás előzményei az 1967-es montreali viláckiállításig nyúlnak vissza, melyen Magyarország nem vett részt. Ugyanakkor egy miniszteri értekezleten már 1967-ben tárgyalták az 1970-es Osakai viláckiállításra való szereplésünket is. Montrealban a magas költségek

⁶¹ MOL: XXIX-G-158. 57. Zárójelentés a Tokiói Magyar Hetekről (1969. április 17. – május 8.).

⁶² MOL: XXIX-G-158. 57. Utólagos tájékoztató a Koppenhágai Magyar Hétről (1981. április 23-29.).

⁶³ MOL: XXIX-G-158. 57. Zárójelentés a Londoni Magyar Hétről (1969. február 17. – március 3.).

⁶⁴ MOL: XXIX-G-158. 57. Zárójelentés a Kuvaiti Magyar Hétről (1969. április 15-28.).

⁶⁵ MOL: XXIX-G-158. 57. Előzetes tájékoztató a Nantes-i Magyar Hétről (1977. április 18-30.).

miatt maradtunk távol, de a Hungexpo nem támogatta az osakai megjelenést sem, mert annak költségei nincsenek arányban a kiállítási részvételből származó előnyökkel. A Hungexpo vezetői annak a véleményüknek adtak hangot, hogy még a magas költségek ellenére is csak olyan méretű pavilont építhetnénk, mely *„bármilyen jól sikerült is tartalmában és megjelenési formájában – nem emelkedhet ki a többi ország közül és nem tud maradandó benyomást kelteni”*.⁶⁶ Valójában a vállalat azért sem ösztönözte a világkiállításon való szereplést, mert az jellegét tekintve nem árubemutató volt, így a kereskedelmi célokat kevésbé szolgálta. Az osakai világkiállítás helyett 1969-re tervezett Tokiói és Osakai Magyar Hetek megrendezését javasolták, melyek *„kisebb költségű, de hatásos kereskedelmi akciók lehetnek, és politikai, kulturális célokat is szolgálnak”*.⁶⁷

Ehhez hasonló megoldást választottak Montreal esetében is, ahol 1969-ben Magyarország is részt vett az *„Emberék földje”* című nemzetközi kiállításon. A magyar szereplés fontosságát a Kanadában és az USA északi részén élő magyar emigráció szempontjából is kiemelték. Az 1967-es világkiállítás helyszínén rendezett nemzetközi kiállításon való bemutatkozásunk megszervezésében a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Idegenforgalmi Tanács is szerepet vállalt. A jó helyen levő, alumínium és üveg konstrukciójú, háromszintes, mozgólépcsős, 1200 m² nagyságú pavilonban audiovizuális eszközökkel 16 témába foglalva mutattuk be, hogy *„házánk – történelmi múltja, jelenkori eredményei és törekvései alapján – közreműködik a világ dolgaiban, és hozzájárul az emberiség társadalmi, kulturális, gazdasági és technikai fejlődéséhez”*.⁶⁸

Az 1969-es nemzetközi kiállítást követően 1970-ben is szerepeltünk Montrealban. Az 1970-es esemény központi témája a turisztika volt. A '67-es világkiállítás területén ekkor a Közös Piac egykori, 2000 m²-es pavilonjában rendeztük meg a *„Rendezvous with Hungary”* című bemutatónkát. Az épület sötét földszintjén 17 téma köré csoportosítva csupán impressziókat akartunk kelteni a látogatókban. Míg 1969-ben – a kiállítás jellegéhez igazodva – a történelmünket (Magyarország tíz évszázada) és főleg a tudományban, technikában, a sportban és a művészetekben, a közegészségügy és a közoktatás terén elért eredményeinket kívántuk hangsúlyozni, addig

⁶⁶ MOL: XXIX-G-158. 57. Állásfoglalás Magyarország részvételéről az osakai világkiállításon kereskedelmi szempontból.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ MOL: XXIX-G-158. 57. Tájékoztató a Montreali *„Emberék Földje”* Nemzetközi Kiállítás (1969. május 28. – október 6.) magyar részvételének előkészületeiről.

1970-ben azokat a témákat villantottuk fel, mellyel a látogatók érdeklődését Magyarország, mint turisztikai célpont iránt akartuk felébreszteni.⁶⁹

A látóvalók között szerepelt Budapest, a Duna, a Balaton és természetesen a puszta, amit mézeskalácsuszárral és sok lófotóval, „*enyhe iróniával*” ábrázoltunk. Egy ország tájai és városai minden nemzet számára önazonosságot hordozó jelenségekört képeznek. A „nemzeti táj” megteremtése a romantikus nemzeti ébredés eredménye volt, mely Magyarországon az Alföldet helyezte a középpontba. „*A XIX. század elején, amikor a 'mi az igazán magyaros' keresése (a nemzeti ellenállást kifejező) programmá vált, a Tiszántúlt mint magyarságát tisztábban megőrzött tájat állították szembe a németesedő Dunántúllal*”, mely gondolat valószínűleg már az ország három részre szakadása idején megfogalmazódhatott.⁷⁰ A puszta-romantikát a képzőművészetben Barabás Miklós és id. Markó Károly festményei már Petőfi verseinek (Az alföld, A puszta, télen) és Arany János epikus költeményeinek a megszületése előtt megjelentették.⁷¹ A nemzeti táj ábrázolása magával hozta az Alföld lakóinak életmódja, zenéje és művészete, növényei és állatai iránt megnövekvő érdeklődést. Mindezt időben megelőzte a legmagyarosabb ételnek tartott gulyás nemzeti jelképpé válása. A pusztai pásztorok pörkölt húsétele, melyet a parasztság a 18. század végén paprikával fűszerezett, tudatos hagyományalkotás révén, II. József uralkodása idején, a fenyegetett önállóság reakciójaként lett sajátosan magyar étellé.⁷² Akárcsak a már említett Magyar Hetek keretében illetve a jelentősebb vásárokon, a Montreali Nemzetközi Kiállításokon is működött a pavilonban „*magyar népi karakterű*”, 100-120 fős étterem, ahol magyar szakácsok – vélhetően sok adag gulyást – főztek a háromtagú népi zenekar taktusaira fogyasztó vendégek számára. Emellett 20 m²-es kis „*boutique-okban*” ajándéktárgyakat, könyveket, hanglemezeket és iparművészeti alkotásokat árultunk.

Természetesen az 1970-es montreali kiállításon is megjelent a bemutatót tartó pingálóasszony, de rajta kívül a „*szép iránti törekvés hétköznapi megnyilvánulásaiként*” 20-30 használati tárgy is a népművészetet képviselte. A népszokásokat a busójárás illusztrálta. Külön téma volt a bor, melyet 3 méter magas, tükrös üveggolyókból összeállított szőlőfürttel, valamint a magyar borvidékekről és borászati eszközökről készült képi és szöveges

⁶⁹ Kanadában 1971-ben is képviseltettük magunkat, akkor Torontóban volt önálló magyar kiállítás október 8-17 között fotódokumentációval, filmvetítésekkel, grafikai bemutatóval, gyermekvetélkedővel és az idegenforgalmat propagáló IBUSZ részvételével. (MOL: XXIX-G-158. 57).

⁷⁰ KAPITÁNY – KAPITÁNY 1999, 7-62.

⁷¹ SISA 2006, 21-23.

⁷² KISBÁN 1989.

anyaggal idéztek meg. A látogatók ízelítőt kaphattak a gyógyfürdők és a kabarékkal jellemzett budapesti éjszakák világából. Mivel a kiállítás rendezői nagy súlyt helyeztek az utóbbi 25 év fejlődésének bemutatására, így a zenét nemcsak Bartók fonográfja és kottái, hanem Szokolay Sándor és Petrovits Emil operái is képviselték. A magyar múzeumok mellett a képzőművészetből a gótikus szárnyasoltárok és a szentendrei iskola adott ízelítőt. A gasztronómiát Gundel munkásságán és receptjein keresztül mutatták be. Szerepet kapott még a magyar sport és a fiatalság is, és néhány rekorder trófeával felhívtuk a figyelmet az 1971-es Budapesti Vadászati Világkiállításra is.

Az épület emeletén a *„Magyar tájak, városok, emberek”* és a *„Magyar történelem”* című kiállítások 150, különböző múzeumokból kölcsönként illusztráció segítségével az ország történelmét, gazdagságát és művészetét ismertette.⁷³ Ez utóbbi jól bizonyítja, hogy a *„nemzeti jelképtárban állami, hivatalos és populáris szinten egyaránt kitüntetett szerepe van a történelemnek, a történeti emlékezésnek, mítoszoknak és legendáknak”*.⁷⁴ Emellett hagyományosan mindig nagy sikere volt a kiállításokon a magyar ipar- és képzőművészeti alkotásoknak is.⁷⁵

*

A Hungexpo által szervezett kiállításokon a nemzetkép sugárzása és propagálása a kiállítások kísérőprogramjainak eltérő mennyiségében és minőségében fogható meg, melyek a vásár típusától és helyszínétől is függtek. A szocialista országokban a nemzeti karaktert felülírta a politikai-ideológiai rendszer propagálása. A fejlődő, valamint a fejlett országokban rendezett kiállításokon képviselt magyarsággépre ugyanakkor torzítólag hatott, hogy alapvetően kereskedelmi jellegű propaganda akciók voltak. A magyarság „kulturális szerszámosládájából” ezeken a kiállításokon legerőteljesebben és leggyakrabban a népi kultúra jelent meg. A mezőgazdasági árukiállítások esetében kézenfekvő volt az iparág által előállított élelmiszerekkel illetve a mezőgazdaságból élők idealizált egykori népi kultúrájával reklámozni azt, ami az idegenforgalmi propaganda érdekében kiegészült történelmi, kulturális háttérrel. Azonban ezt a népies önképet gyakran ráhúzták más rendezvényekre is, így adódott az a furcsa

⁷³ MOL: XXIX-G-158. 57. Magyar kiállítás Montrealban 1970. június 12. – szeptember 7.

⁷⁴ HOFER 1999, 135.

⁷⁵ GÁL 2008.

helyzet, hogy Európa legjobb szállodáiban és nagyáruházaiban kalocsai népviseletbe öltözött hostessek, korongozó és kosárfonó népművészek valamint a magyaros ételek és italok jelenítették meg a nemzeti karaktert.

Az általános és szakvásárokon túl az önálló magyar kiállításokon és a Magyar Hetek rendezvényei keretében összetettebb országimázs kialakítására nyílt lehetőség. A gasztronómiai specialítások, a népművészet és zenekultúra mellett kiváló tudósainkkal és művészeinkkel, magyar tárlalmányokkal, a hazai tájakkal és történelmünkkel igyekeztünk magyarságunkat megjeleníteni. Ám ezek mindegyike olyan toposz, mely már a 19. században is létezett. Ezen a romantikus, historizáló magyarságképen, annak jól ismert sztereotípiáin túl – melynek 19. századi elemeiből talán csak a keleti jelleg hangsúlyozása hiányzott – új, eredeti ötletekkel nem nagyon találkozhattunk.

Kérdéses, hogy ez a 19. század óta változatlan nemzetkép mennyire volt összhangban az 1960-80-as évek Magyarorszázával, a korszak emberének önképével, és mennyire volt ténylegesen alkalmas a magyarság kifejezésére? Hozzánk hasonlóan ugyanis a legtöbb nép kultúrnemzetként definiálja magát, és büszke világhírű alkotóira, míg az eltűnőben levő, idealizált népies jelleg hangsúlyozása anakronisztikussá tette a 20. század második felének magyarságképét. A jövőre nézve ezért megszívlelendő Hankiss Elemérnek az a gondolata, hogy „ahhoz, hogy kedvező képet tudjunk sugározni magunkról, és kedvezőbb fényben láthassuk magunkat, előbb tudnunk kellene, hogy mit akarunk kezdeni magunkkal, milyen üzenetet akarunk sugározni magunkról a világnak.”⁷⁶

Felhasznált irodalom

- DIÓSZEGI – GÁTI, 1992 = Diószegi György – Gáti József, A látnivaló témérdek. Magyarország szerepe a világkiállítások történetében. B+V Kiadó, Budapest, 1992.
- ENDREI, 1999 = Endrei Walter, Magyar természettudósok és műszaki alkotók külföldi enciklopédiákban. In: Pataki Ferenc, Ritoók Zsigmond (szerk.), *Magyarságkép és történeti változásai*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- GÁL, 2008 = Gál Vilmos, *Világkiállító magyarok – huszonekét világkiállítás magyar sikerei*. Holnap Kiadó, Budapest, 2008.

⁷⁶ www.gallup.hu/Gallup/oszagkep/hankiss_arc.htm (2007-11-16).

- GERGELY, 1979 = Gergely István, A kiállítás művészete. Corvina, Budapest, 1979.
- HOFER, 1999 = Hofer Tamás, A nemzettudat változó jelképei. In: Pataki Ferenc, Ritoók Zsigmond (szerk.), *Magyarságkép és történeti változásai*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- JESZENSZKY, 1999 = Jeszenszky Sándor, A magyar elektrotechnika képviselői a külföldi enciklopédiákban. In: Pataki Ferenc, Ritoók Zsigmond (szerk.), *Magyarságkép és történeti változásai*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- KAPITÁNY - KAPITÁNY, 1999 = Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: Magyarság-szimbólumok. Európai Folklór Intézet - Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999.
- KÁRPÁTI, 1999 = Kárpáti János, Az ungarescától az Allegro barbaróig: a magyar zene külföldi fogadtatása. In: Pataki Ferenc, Ritoók Zsigmond (szerk.), *Magyarságkép és történeti változásai*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- KISBÁN, 1989 = Kisbán Eszter, Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, a pörkölt, paprikás. (*Életmód és tradíció 4.*) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1989.
- PÉCSINÉ, 1978 = Pécsiné Ács Sarolta: Kalocsa népművészete. Kalocsa Város Tanácsa V. B., Kalocsa, 1978.
- SISA, 2006 = Sisa József: A magyar klasszicizmus. (Stílusok - korszakok) Corvina, Budapest, 2006.
- UJVÁRY, 2004 = Ujváry Gábor, „A magyar kultúra külföldi őrszemei.” A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok. In: Éger György - Kiss J. László (szerk.), *Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- http://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_universelle (2008-10-19)
- <http://moldvahon.hu/fogalomtar/66/cimbalom.html> (2008-10-10).
- <http://www.sulinet.hu/tart/cikk/ef/0/21437/1> (2008-10-12).
- <http://www.hungexpo.hu/cegismerteto> (2008-10-09).

A SZAKMAI MÚLTFELTÁRÁS A TÖRTÉNETI KÖZGONDOLKODÁS ÉS A TANANYAG KÖZÖTT

Úri szabóság és bolhapiac

Kezdjük a kályhánál. A Cicerotól származó fordulat – „a történelem az élet tanítómestere” – nem csupán azért vált avított közhellyé, mert agyonhasználtuk. Azért is erőtlenedett idejétmúlt bölcselkedéssé, mert –önmagában vitatható igazságtartalmától függetlenül – kiszakítottuk a szövegekörnyezetéből. Eredetileg úgy szólt a tantétel, hogy „*a történelem az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezés élete, az élet mestere, a régmúlt hírnöke*”.¹ Ez bizony jócskán más. Az eredeti verzió akár posztmodern jelentést is nyerhetne – ha nem vált volna maga a posztmodernkedés is gyorsan leáldozó divattá, épp úgy, mint a vele egyívású „történelem vége” vízió. A memoriter ugyanis – ez utóbbi, klasszikus formájában – nagyon is időtálló és tanulságosan differenciáló jelentéstartalommal bír. Tétélei egyfelől érzékeltetik a közelítési lehetőségek sokrétűségét, azt, hogy „a történelem” nem – vagy legalábbis nagyon nehezen – ragadható meg a maga teljességében. Másfelől megelölegezik, hogy nézőponttól, vizsgálati módszertől függően különböző lehet ugyanannak a kérdésnek a feldolgozás nyomán rögzült lenyomata. Harmadrészt az is beleolvasható, hogy a múlt módszeres tanulmányozásának együttes hozadékaként mégiscsak összegreblyézhető valami olyan információcsokor, aminek lényege generációról generációra továbbörökíthető.

Arról már valóban nem szól Cicero, hogy ebben a kognitív tradícióban mennyi az időtálló, konstans összetevő, és mennyi a kortól – az interpretálás korától – függő változó. De a történetmondásnak ez együttesen is csak az egyik szintje, rétege: az, amelyet szakmai konvenciók szerint művelt történetírásnak hívunk. Ezen kívül – még ha lehet is érintkezési tartományuk – majdhogynem önálló életet él a nem diszciplináris keretek között virágzó közgondolkodás historikus szelete, a

¹ *Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis.* BÁNK 1993, 137.

történeti közgondolkodás. Ennek gyökereit ugyan többnyire a professzionista történetírás létrejötte előtti időkre szoktuk datálni, de mondhatni napi tapasztalat, hogy bizony hivatásos művelőinek fellépése után is tovább élnek – s nem csupán a premodern – közgondolkodásbeli legendák, mítoszok: „a múlt mítikus elbeszélése iránt a modern korban is élénk szükséglet mutatkozik”. Ezt Gyáni Gábor a nemzetállammá alakulás, a nemzettudatkarbantartás folyamatos igényének tudja be, sőt – önmagát is pontosítva – „a nacionalizmusnak, mely par excellence modern tudatforma: nem holmi ideológia, hanem egy teljes kulturális univerzum”, ahol egyidejűleg lehet, illetve van jelen a mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélte múlt.²

Ugyancsak közhelyszerűen szoktuk volt megállapítani, hogy a modernkori magyar közgondolkodás mindenkor – ma is – történeti reflexiókkal számottevő mértékben átszótt, historizáló. Rögtön hozzátehetjük viszont, hogy ez nem hungarikum. Nemcsak magyar és nem feltétlenül a nemzetudattal összefüggő sajátosság, hogy a tágabb értelemben felfogott történeti kultúra nagyon különböző műfajú reflexiókat őriz és örökít tovább. Ez viszont már értelemszerű szelekciót is jelent: egyes esetekben megerősítik, más esetekben pedig – átmenetileg vagy akár véglegesen – feledésbe merülni hagyják a „tudomány előtti” (pre-scientific) tradíciót. Sőt mi több, előadódhat köztes (intermedier) állapot is. Gondoljunk csak – legáltalánosabban – magának a világegyetemnek, illetve a földi civilizációnak a létrejöttére. A teremtés tana évezredes – és nemcsak a keresztény kultúrkörben rögzült – hitelvi tradíció, míg az evolúciós elmélet alig másfél évszázados tudományos konvenció. A két ellentétes felfogás a történeti kultúra mindmáig együttesen jelenlevő komplementer eleme. Ezen belül már inkább csak egyéni felfogás kérdése, hogy manapság a *teremtés* és az *evolúció* tanát a történeti kultúra versengő, kompetitív elemeinek tekintjük, vagy szimultán, békés koegzisztenciáját konstatáljuk.³ Nem hasonló helyzettel szembesülünk-e – ugyancsak manapság –, amikor a kutatások özönét művelő klinikai orvostudomány napi hasznosulását és a természetgyógyászat párhuzamos jelenlétét tapasztaljuk? Ez esetben még az is felmerül, hogy – a mindkét területen felbukkanó „kuruzslókat” leszámítva – a természetgyógyászat „tudomány előtti” kultúra-e a klinikai orvostudományhoz képest, vagy éppen csak más paradigma szerint művelt, s nemkülönben évezredes múltra visszatekintő empirikus-kísérleti tudományág. Történetileg is együtt részei

² GYÁNI 2007, 7-17.

³ Lásd erről csak a legutóbbi időkből ELEK 2006, 1134-1140.; GÁNÓCSZ 2008, 1468-1480.

a civilizációnak, s igazán igényes művelői átjárókat, hidakat képeznek a rivalizálóknak tekintett tudáskultúrák között.⁴

A fenti példákhoz hasonlóan van átjárás a szélesebb értelemben felfogott történeti kultúra és a tudományos igényességgel művelt akadémikus történetírás között. A közgondolkodásbeli kulturális toposzok fennmaradása korántsem attól függ, hogy a diszciplínák egyike avagy másika esetenként szakmai védjeggyel hitelesíti, vagy éppen elveti azokat. Utóbbi esetben is vitális elemei maradhatnak ezek a történeti kultúrának, tradíciónak. Ilyen értelemben a tudomány – most jelesül a történettudomány – csak egyik, változó hatókörű és respektusú összetevője a történeti relevanciájú kulturális közbeszédnek. Mindenkor több rétege és koronként eltérő „hasznosulása” létezik mind a laikus közbeszédben, mind pedig a historikus munkákban nyomon követhető történeti kultúrának. Vannak olyan elemek, amelyek idővel állandósulnak, és vannak efemer összetevők. De arra nincs garancia, hogy az időlegesen feledésbe merült közgondolkodásbeli toposzok ne éledhetnének újra. Ebből eredően a mindenkori jelen történeti kultúrája manapság olyan, mint egy friss könyveket árusító magazinnal egybeépült antikvárium: több korszak hagyatéka – és azok recepciója – sorakozik a polcokon, de a folytonos használat miatt tudható állandó „hiánycikkek” mellett aligha kalkulálható, hogy egy-egy időszakban mi válik újra bestsellerré akár az újabb opusok, akár a régebb óta raktárban porosodó, kulturális reliktumok közül. S attól, hogy valamit a kortárs nem talál meg az „úri szabóság” szerint működő tudományosság kínálatában, még nyugodtan rábukkanhat a más vonatkozásban esetleg szélesebb kínálatot nyújtó kulturális bolhapiacra. A gyógyászat kapcsán fentebb említett kuruzslók kitétel megkívánja, hogy azonnal jelezzük: ez a történetírásnak is visszatérő gondja. A professzionista múltidézők mellett rendre felbukknak olyan, első ránézésre „történelmi munkának látszó tárgyak”, amelyek a modern információs csatornák jóvoltából akár kelendőbbek – és így a közgondolkodást erősebben impresszionálóak – lehetnek, mint a történész cég szakmai konvencióit tiszteletben tartva született művek.

Külön kérdés, hogy mi tükröződik a „történeti szupermarketek” heterogén kínálatából a tankönyvekben. Magyarországon a historikus szak-

⁴ Gondoljunk az istenhitüket élethossziglan őrző kiemelkedő természettudósokra, a heliocentrikus világnézetet immár toleráló teológusokra (vagy akár egyházakra), vagy az egyértelműen a felvilágosodásban gyökerező, horribile dictu az ateizmus eszmerendszerén alapuló pártokban aktív szerepet vállaló papokra. A történeti kultúra szempontjából ők kettős státusúak, legátusok, mediátorok (is) a „tudomány előtti” térségek és az akadémiai csarnokai között.

ma egy-egy újabb tudományos megállapításának tankönyvekbe történő beépülése – átfutási ideje – 15–20 húsz év. Azaz gyermekeink generációja már aligha találkozik vele, legfeljebb unokáink körében hasznosulhat a tudományos hozadék szélesebb körben, a történeti kultúra közvetítésének alapintézményeként szolgáló közoktatási rendszerben. Hacsak közbe nem jön egy – vagy akár több – rendszerváltás. S mivel a történelem – mint tantárgy – egyben az állampolgári szocializáció egyik hangsúlyos médiuma is, az új rendszerbe történő szocializáció „kívánalmi” éppúgy mellőzhetővé tehetik a tudományos releváns eredményt, mint ahogy a történeti kultúra magazinjának választékát is az újabb – vélelmezett vagy valós – elvárások szerint szelektálják. Alább – a huszadik századi Magyarországgra vonatkozóan – még visszatérünk a történeti kultúra és a köz-történeti cezúrák gyakorisága közötti egymásra hatás problémájára.

A premodern örökség és változó modern kánonok

Történeti közgondolkodás persze az 1848-as polgári forradalmat megelőző premodern Magyarországon is volt. De ez a középkorban éppen úgy, mint az újkor századaiban leginkább az akkori kulturális-politikai elitet és szűkebb-tágabb holdudvarát jellemezte: termelői és jórészt fogyasztói is az írástudók zárt köréből kerültek ki. Együttesen sem voltak többen, mint a jelenvaló népesség két-három százaléka. De napjainkig bezárólag is elmondható, hogy a társadalom történeti kultúráját csak részben befolyásolják, alakítják a szűkebb értelemben vett historikus munkák. A belletrisztikától a politikai publicisztikán át a családi szocializáltság több generációs „privát történeteig” számos más összetevő formálta – és formálja – a történelmi közbeszédet. Ezek mindenkoron diszkurzív viszonyban voltak (vannak) egymással éppúgy, mint a történettudományi munkák – koronként különböző – főáramlatával. Változás leginkább abban érzékelhető, hogy a társadalmi nyilvánosság modernkori szerkezetváltozásával – műfaji pluralizálódásával és az alfabetizmus növekedésével párhuzamosan – ez a diskurzus mindinkább többretegű és egyre sokszínűbb. S noha a magyar történeti kultúra (is) őriz premodern időkől való nemzettudati toposzokat – ilyen például a „kereszténység védőbástyája” allegória –, többségük általános érvénnyel a 19. század folyamán rögzült a közgondolkodásba. Ennek forrásai nem is annyira a – mindenkor szűk körben forgó, s a szaktudomány konvenciói szerint íródott – történettudományi munkák, mint inkább különböző műfajú lite-

rátori termékek. Előbb azok, amelyek nyomdatermékeken túl is szélesebb közönség számára voltak megjeleníthetők: iskoladrámák, népszínművek, versek, dalok; idővel – a színházak elterjedésével – a történelmi tárgyú drámák és operák; a 19. század második felétől kezdődően a történelmi regények, valamint – az alsóbb néposztályok olvasni tudó részének gyarapodásával – a korabeli historikus ponyvairodalom. S ugyanekkor, mert – nemcsak művészettörténeti értelemben – a romantika korát éltük,⁵ a történetírást is ez a korszellem (Zeitgeist), illetve a közpolitikai okokból is „elvárt” nemzeti heroizmus hatotta át.

A nagy francia forradalomtól az első világháborúig tartó ún. *hosszú 19. század* tekinthető azon korszaknak, amikor szimultán köztörténeti, társadalom- és kultúrtörténeti események, folyamatok – és ezek egymásra hatása – révén kialakultak a kollektív önreceptió azon elemei, amelyek egyike-másika mind a mai napig be-folyásolja a közgondolkodást, a történeti kultúrát. A jelzett hosszú század a premodern közösségi együvé tartozások modern nemzet tudattá formálódásának az időszaka volt. Ehhez igazodva részben egyidejűleg, részben némi fáziskéséssel megjelent – ahol még nem lett volna – a nemzetállami imperatívusz is: az, hogy minden nemzetnek legyen saját (szuverén) nemzetállama. Magyarország esetében ez kettős kulturális-politikai közegben jelentkezett. Egyfelől a Bécs központú Habsburg Birodalommal szemben szabadságharcokkal fűszerezett szakadatlan függetlenedési törekvés zajlott azért, hogy Magyarország ismét szuverén, önálló politikai entitássá váljon Európa térképén. Ez motiválta a nyelvharcot –, hogy a latin és a német helyett magyar legyen az állami adminisztrációban használatos hivatalos nyelv –, és torkollott éfektív fegyveres konfliktusba, az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc időszakában. Másfelől viszont maga a magyar államnemzet-tudat is egyre inkább kulturális-politikai ostromgyűrűbe került. A soknyelvű országból időközben multinacionális térséggé lett Magyar Királyság – kezdetben liberális szellemben kormányzó uralkodó elitje – a maga idején korszerűnek számító törvénnyel szabályozta ugyan a nemzetiségek jogosítványait, de egyúttal fenntartotta az unum corpus politicum (egy egységes politikai nemzet) doktrínáját. Idővel, ahogy a nemzetiségek emancipálódtak és autonómiát kívántak, a mérvadó magyar reagálás részben konzervatív-nacionalista rigidségbe merevedett, részben elhallgatni próbálta a mind nyilvánvalóbb nemzetiségi kérdést. Nagyon leegyszerűsítve: a közép-kelet-európai „nemzeti ébredés” századában a magyar politikai közgondol-

⁵ MAJOROS 2007, 78-92.

kodás egyszerre volt kismemzeti, emancipációs jellegű a birodalmi központ (Bécs) irányába, és volt ugyanakkor nagymemzeti, status quo-t őrző karakterű, az államterületén belül élő más nemzetiségekkel szemben.⁶

Ugyancsak kétarcúsága a 19. századi magyar modernizációnak, hogy számottevő polgárság híján a nemesség reformer része vált a polgári – gazdasági és politikai – átalakulás inspirátorává. Ez témánk szempontjából azért említendő, mert miközben a modern nemzettudat kialakulását – és karbantartását – általában a polgársághoz kötik, Magyarországon a közgondolkodásban még a huszadik század első felében is a nemesi eredetű „úri középosztályt”, másként az ún. történelmi középosztályt verifikálták közirők mellett historikusok is meghatározó „nemzetfenntartó erőként”⁷ (a polgári középosztály mellett, vagy éppen azzal szembeállítva.) Erről a kor literátor polgára, Márai Sándor – igaz, nem egyidejűleg, hanem évtizedekkel később – úgy vélekedett, hogy „a Horthy-világ, a neobarokk úrhatnamság, álúriság. A faji, a származási előjogok cigányos fitogtatása. A vérszomjas kapzsiság. A 'középosztály' magatartása. És ami utána következett. [...] Magyarországon ma sem tudják sokan, hogy a 'polgár' hivatás volt. A középosztály csak érdekszövetkezet. [...] Trianon után már csak középosztály maradt, parazita érdekszövetség.”⁸

Ugyancsak a 19. század folyamán – elsősorban annak második felében – formálódott a korigényeket kielégíteni igyekvő új történetírás. Egyszerre hatott rá a Zeitgeist, a romantikát – csak vontatottan – felváltó pozitívizmus ismeretelméleti optimizmusa, valamint egy történeti és egy aktuálpolitikai „kényszerítő erő”.⁹ A magyarság Kárpát-medencei honfoglalásának (890-es évek) közelgő ezredéves évfordulója (1896) volt a ritka alkalom, felmutatni – ha tetszik „történetileg bizonyítani” – a nemzet nagyságát. A közel ezer éves – kisebb megszakításokkal – töretlen államiság részletező leírása volt hivatva igazolni, hogy a magyarság *a legrégebb és legvitálisabb „államalkotó nemzet” a Kárpát-medencében*. Az egyes korokat idéző történeti leírásokba szöve az évezred első felében Magyarország *európai hatalmi tényezőként* számon tartott keresztény királyságként ábrázoltatott; majd a 13. századi tatár betörés idején, illetve „újraélesztve” az oszmán birodalom elleni küzdelmek évszázadaiban a „*kereszténység védő-*

⁶ Zoltán Szász: Donaukonföderation oder Donaumonarchie. Eine Alternative zur ungarischen Politik im 19. Jahrhundert. S 234–235, Wien.

⁷ SZEKFŰ 1940.

⁸ MÁRAI 1997, 68., 73.

⁹ A fogalmat Gyáni Gábor használja, s egyetértőleg idézzük azon gondolatmenetét, hogy „a modern, a szakszerű[sődő] történetírás XIX. századi létrejöttékor azt a funkciót töltötte be, amit a modern nemzetállam valóságosságának (legitimitásának) az igazolása és lelki-kulturális identitássá transzformálása írt elő számára kényszerítő erővel.” GYÁNI 2002, 38.

bástyája” lett; utána pedig a függetlenség visszaszerzéséért egymás után hadba szálló *szabadságharcos* nemesi nemzetként került bemutatásra. A tíz kötetre rúgó millenniumi történelmi freskó¹⁰ egyöntetűen kínálta ezt egy *közös* azonosság-tudat bázisaként „Nagy-Magyarország” honpolgárainak, miközben – a korabeli nemzetiségi megoszlás szerint – az országlakosok majdnem fele nem magyar anyanyelvű volt.¹¹

A dicsőséges – dicsőségesre maszkírozott – múlt és az időnkénti „nemzeti balsors” egyaránt kínált historizált identitás-kliséket. Az egyik, hogy a magyarság finn-ugor etnogenezise mellett – s időnként helyett – Attila hun birodalmáig visszamenően támaszkodtak különböző hun-török eredetmondákra. Ennek a 13. században keletkezett és időszakosan visszatérő legendának a korabeli újrahasznosítása – mely birodalomteremtésre asszociál, s vitézebb, több virtus felmutatására volt alkalmas –, nemzetpresztízs szempontjából patinásabbnak tűnt az úgymond „halszagú” finn rokonsághoz képest. (Ezt az „Attila népe” hun etnogenezist folklorizálta mindmáig az erdélyi székely történelmi emlékezet, amit – tudományos székszisének papírra vetése közben – a kérdés professzionista historikusa is tapintatosan kezel.¹²)

A másik mozzanat, hogy állami-társadalmi berendezkedését illetően Magyarországot – a dinasztikus kapcsolatok tradíciói mellett – az első (Árpád-házi) királyokig visszamenően törvényeken nyugvó, és mindenkor kortárs nemzetközi összevetésben is fejlettnak mondható közjogi rendszer jellemezte. Ebből következően is illeszkedett szervesen a *latin kereszténység* középkori európai államainak közösségébe. Ez az ún. történelmi alkotmány olyan vis inertiae-vel bírt, hogy arra az idegen – többnyire Habsburg – dinasztiából való királyok is esküt kellett tenniük uralmuk legitimitását, „társadalmi elfogadottságukat” biztosítandó. Társadalom alatt persze 1848 előtt az ancien régime *nemesi nemzete* értendő, miközben az időről-időre megkötött és törvényekkel szentesített közjogi kompromisszumok révén volt fenntartható – időnkénti korlátozott szuverenitás közepette – a magyar államiság történelmi folytonossága.¹³ A történelmi közgondolkodásban viszont ezen *kompromisszumok sorának* recepciója a fentebb már említett *szabadságharcos* öntudat tárházát gyarapította: még a

¹⁰ SZILÁGYI 1895-1898.

¹¹ A lakosság nemzetiségi megoszlása Magyarországon 1900-ban Horvátország nélkül (kerekített adatok): magyar 51,5%; német 12%; szlovák 12%; román 16,5%; kárpát-ukrán (ruszin) 2,5%; horvát 1%; szerb 3%; egyéb 1,5%. HANÁK 1978, 414.

¹² EGYED 2006.

¹³ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008.

ténylegesen így nevezett 1867. évi „nagy kompromisszumot”, a kiegyezést is az independencia kivívásaként könyvelte el.

Ennek a nemzettudati prizmatörésnek lett a következménye, hogy a magyar történeti önreflexiók sorában egyszerűen nem tematizálódott „nemzet-karakterológiai” jellemzőként a *kompromisszumkészség*, miközben azt – a körülmények hatalmát végsőleg respektálva – évszázadokon át visszatérően gyakoroltuk. A 19. század legformátumosabb státusférffiai közül Deák Ferencnek nagy respektussal ítéltetett oda „a haza bölcse” ordó, Széchenyi Istvánnak pedig „a legnagyobb magyar” kitüntető titulus. De évszázadokon és egymáshoz képest ellenlábás rendszereken átnyúló, intenzív és töretlen heroizálásban – a kultuszjegyek műfajilag is végtelen tárházát építve alakja köré – csak az intranzigens szabadságharcos, Kossuth Lajos részesült, mintegy megszemélyesítve a *szabadságharcos nemzet* önreceptóját.¹⁴

A harmadik összetevő abból eredően vált etnogenetikai adottságból nemzettudati komponenssé, hogy a magyarok nem tartoztak az indoeurópai nyelvcsaládba. Nyugat felől a germán népek birodalmi, Észak, Kelet és Dél felől pedig „a szláv népek tengere” – ideologikus formában a pánszlávizmus – fogja kulturális–politikai gyűrűbe a magyarságot. Ebből az etnokulturális rokonalanságból, illetve bekerítettség-képzetből sarjadt a magyar közgondolkodásban az „*egyedül vagyunk*” tétele. Ugyanennek a különböző századok váltakozó nagyhatalmi erőterével számot vető változata volt a magyarság „*két pogány közt*” vergődésre, lavírozásra kárhoytatott historizált önképe. A 16–18. században ez a német (Habsburg) és a török (Oszmán) birodalom közötti „Prügelknabe” státusra vonatkozott, míg a 19. század második felétől a 20. század derekáig terjedően a német és orosz nagyhatalmi erők malomkövei közé szorultságot, illetve kényszerpályás helyzeteket jelenítette meg.

Literátorokkal és történész szerzőkkel képviselten egyaránt tradicionális jellemzője a magyar történeti kultúrának – szinte a közelmúltig – egy konfesszionális–politikai megosztottság, az ún. *kuruc/labanc törésvonal*. A kuruc mentalitást eredendően a Habsburg nagyhatalmi törekvésekkel intranzigensen szembenálló „függetlenség-pártiak” reprezentálták, akik zöme egyúttal protestáns felekezetekhez tartozott. A labanc stigmát azokra használták, akik az újkor századaiban a Habsburg birodalmi központ iránt megértőbbek voltak, Béccsel mindenkoron a modus vivendit keresték, közvetítették, illetve egyengették, s reprezentánsaik többnyire

¹⁴ GYARMATI 2003, 35-50; GYARMATI 2004, 100-108.

katolikusok voltak. Ezek a politikai szerepek a tágabb értelemben vett kulturális közéletbe is átszilipelődtek, írók-költők, zeneszerzők és historikusok műveiben pro és kontra nyomon követhetők. Mindemellett a magyar népességnek az ellenreformáció utáni felekezeti-területi megoszlása is mutat egy hasonló kettősséget. A Dunától nyugatra fekvő – Bécshez közelebbi – régió túlnyomó többségében katolikus, az ország Dunától keletre eső tájain, az Alföldön és a vele érintkező partiumi-erdélyi területeken élt (él) a protestáns felekezetekhez tartozók többsége.

A rövid huszadik század: fragmentált köztörténet,
többszörösen traumatizált közgondolkodás

Az ún. *rövid 20. században* – az első világháború végétől az 1989–1990-es kommunista rendszerösszeomlásig – a magyar köztörténetet a korábbi századokból nem ismert politikai-ideológiai széttöredezettsége, fragmentáltsága határozta meg. Kilenc rendszerváltás (illetve azzal felérő rendszerváltási kísérlet) tapodta egymás sarkát úgy, hogy saját politikai-ideológiai meghatározottsága alapján mindegyik rendszer a gyökeresen kiirtandó Gonosz reinkarnációját látta – és láttatta – közvetlen elődjében. Ebből eredően párosult a kilenc diametrális fordulatból nyolc véres leszámolással.¹⁵ (Csak a legutóbbi, az 1989–90-es nem tartozik ebbe a sorba.) Mindezek tágabb értelemben vett konzekvenciáit tekintve pedig – az egyes politikai rezsimek karakteréhez igazodva – a társadalomnak hol az egyik, hol meg a másik fele lett az éppen regnáló rendszer kedvezményezettje, illetve diszkriminációval sújtott páriája. Az átélés szempontjából pedig alig több mint hetven év alatt – egy tartósabb egyéni életút során – minimum háromszor-négyszer „kifordult sarkaiból a világ”: ennyiszor kényszerülhetett egyik-másik generáció többsége mindent előlről kezdeni, úgy, hogy esetenként a póre életben maradás volt a tét. A még velünk élő szépkorúak saját tapasztalatként, a nyugdíjhoz még csak közelítő középgeneráció a családtörténet részeként

¹⁵ Az egyes rezsimek, illetve cezúrák – az adott időszak legismertebb politikusát említve: 1918 – Károlyi Mihály, polgári demokrata próbálkozás; 1919 – Kun Béla, a leninista bolsevik diktatúra magyar derivátuma; 1920 – Horthy Miklós, konzervatív autoriter rendszer; 1944 – Szálasi Ferenc, nemzeti szocialista kísérlet; 1945 – korlátozott (protoszovjet) parlamentarizmus; 1948 – Rákosi Mátyás, a sztálinista bolsevik diktatúra magyar kiadása; 1956 – Nagy Imre, nemzeti kommunizmus; 1957 – Kádár János, oportúnus kommunizmus; Erről, illetve társadalmi konzekvenciáiról részletesen szoltam a „Mindentudás Egyetemén” tartott előadásom során: www.mindentudas.hu/gyarmati_gyorgy/20051017/gyarmati/html (2008. 10. 12), valamint GYARMATI 2006, 46-60.

hordozza emlékeiben – és köznapi reflexeiben is – a letűnt századot. Mindez az átélés egyediségének függvényében hat a 20. század hagyatékaként *napjaink* történeti kultúrájára. S esetenként úgy tűnik, hogy a traumák tovább örökíthetnek az utógenerációkra is, anélkül, hogy az egyén maga átélője lett volna a zord időknek, a meghurcoltatásoknak. De haladjunk sorjában – csak a fontosabb mozzanatokot, jellemzőket véve sorra.

Az első világháború vége a kortárs magyar társadalom számára kettős megpróbáltatást hozott. Az egyik, „az úri Magyarország” valóban sok szempontból anakronisztikussá lett uralmi rendjének enyészetté válása még nem lett volna a többség ellenére, de az már igen, hogy ezt – még ha átmenetinek bizonyult is regnálása – „a bolsevizmus” magyar tanácsköztársasága ígérte beteljesíteni.¹⁶ Ennél is súlyosabb volt a másik, a nemzeti katasztrófaként megélt trianoni „végítélet”: az, hogy az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer keretében a Magyar Királyság korábbi területének egyharmadára zsugorított, népessége pedig a korábbi 43 százalékára apadt. Az új országhatárokon belül maradt 7 millió mellett az etnikai-kulturális értelemben a nemzethez tartozók több mint egyharmada, 3,2 millió magyar a környező államok alattvalója lett.¹⁷ A két köz-történeti mozzanat, külön-külön is és egymásra reflektálva is elementárisan új kiindulópontjaivá vált a társadalmi-kulturális diskurzusnak. Az pedig, hogy Magyarország különböző kompromisszumok négy évszázados „félmegoldásai” után – mert mindvégig ekként élték meg az egymás utáni nemzedékek – ténylegesen is visszazerezte szuverén államiságát, lényegében elsikkadt a kortársi közbeszédben. Ehelyett egyfelől a *területi revízió*, másfelől a *zsidókérdés* vált a rövid huszadik század első felének két domináns tematikájává.

A területi revízió ambíciója aligha szorul magyarázatra. Tárgyát tekintve a történelmi Magyarország helyreállítását célozta, de volt egy másik – teljesen máig sem eliminálódott – emocionális, közérzületi rétege is: a trianoni döntésekkel „meggyalázott” nemzeti büszkeséget reparálni, költői fordulatot idézve, „le mosni a gyalázatot”. A „tudomány előtti” közgondolkodást megérteni próbáló – s egyben azt reprezentáló – Trianon-reflexiók közül Kornfeld Móricot idézzük meg. Nem csupán azért, mert

¹⁶ Az ancien régime-hez tartozók korabeli önreflexióit – az elitektől a kishivatalnokig bezárólag –, illetve ennek historiográfiai recepcióját lásd: LÉDERER 1993.; GRATZ 1921.

¹⁷ A Romániának ítélt területeken 1,6 millió, a Csehszlovákiához csatolt részekben közel félmillió magyar élt. Az említettekhez képest összességében is jóval kisebb arányban kerültek még magyarok Ausztriához, Olaszországhoz, Lengyelországhoz. ROMSICS 2001.

tömörségében is plasztikusan tükrözi a kortársi közérzet erre vonatkozó összetevőit, hanem azért is, mert egyébként – magyarrá asszimilálódott zsidóként – aligha volt oka a két világháború közötti Magyarországon uralkodó korszellemmel való azonosulásra. „Az a küzdelem tehát, mely a trianoni szerződés revíziójáért folyt, fő jellemzője e 25 év magyar történelmének. És nem természetes-e, hogy egy nemzet, mely nemrég ünnepelte honfoglalásának ezeréves ünnepét, melynek minden iskolát végzett tagja tehát majdnem egészen a birodalmi gondolatban nevelkedett; mely úgy tanulta, hogy a magyarság történelmi hivatást teljesített a Duna-völgyében azzal, hogy itt államot alapított; és hogy az államot a legnagyobb viszontagságok ellenére fenntartotta, melynek azt hirdették mindenkoron vezetői – s helyesen –, hogy a germánok a szlávok, délszlávok és északi szlávok, kelet és nyugat, észak és dél között nagy történelmi feladat hordozója; nem természetes-e, hogy egy ilyen nemzet nem tud belenyugodni abba, hogy megfosztották birodalmi lététől, hivatásteljesítésének eszközeitől, és hogy vérzőnek érzi a sebeket, melyeket szétszabdalása okozott, és hogy mint az ember, akinek végtagját amputálták, még sokáig érzi levágott tagját, mintha teste még ép volna? Hogy igazságtalannak érezte a büntetést, mikor nem volt büntudata? Hiszen még a háborút is ellenezte, melyet defenzív háborúnak kellett éreznie, minthogy nem követelt senkitől semmit, és ellenkezőleg, őt fenyegették szétdarabolással. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a trianoni szerződést csak mint egy elsőfokú bírósági fórum ítéletét fogta fel a magyarság, mely ellen fellebbezése van, majd valamikor, kedvezőbb körülmények között igazságosabb bírósághoz vagy baráti hatalmasságokhoz.”¹⁸

A területi revízió a két világháború közötti Horthy-korszak külpolitikai doktrínájává vált, s a mérvadó politikai körök mellett a szélesebb közvéleményben is csak annak módjáról és mértékéről voltak eltérő vélemények.¹⁹ Elsősorban is a magyar nyelvi-etnikai szállásterületek határáig terjedt a visszaperlés, mivel ezek – a Keleti-Kárpátok medencéit kitöltő, s az akkor még homogén székelyföldi magyar tömböt leszámítva – a határmenten nagyobbik részén többnyire kompakt magyar térségként övezték a trianoni határt. A háború- és országvesztés nyomán épp oly általános volt a köznapinélkülözés, mint a kollektív nemzeti depresszió. A történetek okait ilyen körülmények között keresve gyorsan rá is akadtak a bűnbakra: a nemzetet – úgymond – hátba döfő destruktív tényezőkre. A kétszintű magyarázat szerint „felülről” a nemzetközi szabadkőművesség és a plutokrácia gyűjtőfogalmával jelölt idegen eredetű kereskedő és pénzarisztokrácia kötötte gúzsba a nemzetet, „alulról” pedig az alsóbb néposztályokat mételyező-bomlasztó szocialista tanok és annak terjesztői tették ugyanezt. Tartalmát

¹⁸ KORNFIELD 2006, 229.

¹⁹ ZEIDLER 2003.

tekintve mindegyik fentebbi megnevezés a zsidóság szinonimája volt a korabeli közbeszédben: ők lettek a bűnbak-teória kitüntetett célcsoportja. Mivel pedig a közülük valók – statisztikai részarányukhoz képest – felülreprezentáltak voltak a háborút követő magyarországi proletárdiktatúra, korabeli elnevezéssel „a bolsevik uralom” vezérkarában, és regnálásuk időben érintkezett az első világháborút követő párizsi béketárgyalások hónapjaival, a bűnbak-teória azzal vált kerekké, hogy Trianont – a történelmi Magyarország elveszejtését – is a zsidók számlájára írták.

A két világháború közötti Horthy-rendszer „keresztény–nemzeti” öndefiníciója is elhatárolódó, „nem zsidó” konnotációt hordozott. Ennél is nyilvánvalóbb zsidóellenességet hirdetett a „fajvédelem” programideológiája. Ennek zászlaja alatt nem csupán több, ekkoriban alakult politikai párt és számos társadalmi egyesület működött, hanem kormányprogramokban és kormányzati reprezentánsok megnyilatkozásaiban is rendre visszaköszönő kitétel volt. Emellett a korszak mérvadó politikai publicisztikájában – leginkább a maga idején respektussal övezett Szabó Dezső írásaiban – az antiszemitizmuson túl a minden más „nem magyarral” szembeni általános idegenellenesség, a generális xenofóbia is virulens jelenség volt. Ez a felfogás lényegében megkérdőjelezte a megelőző évszázadban Magyarországon végbement jelentős mértékű nemzetiségi asszimilációt, illetve akkulturációt.²⁰ A keresztény magyar államot megalapító Szent István királyig visszavezetett „befogadó nemzet” allúzióját az önvédelmi okokkal magyarázott *kirekesztés gyakorlata* váltotta fel. A korszak elején (1920) a zsidóság kulturális penetrációját, értelmiségi pályákon való felülreprezentáltságát próbálták törvénnyel visszaszorítani – ez volt a felsőoktatási intézményekben bevezetett numerus clausus. 1938 és 1944 között ehhez társult újabb három törvény és számos belőlük származtatott további rendelet, melyek egyre szélesebb körben korlátozták „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalását” is.²¹ Mindmáig visszaköszönő publicisztikai közhely, hogy – úgymond – nem adatott meg a magyar társadalomnak a huszadik század folyamán az ún. Trianon-trauma kibeszélése, „feldolgozása”. Erre alább még visszatérek, most csupán azon töprengök, hogy a negyed századon át tartó, állam és egyház kurátorságával folyó – konkrétan az oktatási-nevelési rendszeren keresztül intézményesített – generális xenofóbiának, a „magyar hiszekegyen”²² alapuló, s naponta súlykolt idegenellenességnek felmértük-e a társadalmi közgondolkodásra

²⁰ GYURGYÁK 2001, GYURGYÁK 2007.

²¹ ROMSICS 2000.

²² VONYÓ 2002, 18-19.

gyakorolt hatását? A pedagógiához értők szerint a gyermekkori szocializációs összetevőinek „bevésődése” hatványozott. A két világháború közötti időszak szülőiteinek – mert többségük szerencsére mégiscsak túlélte a második világhéget – ezt a szocializációs habitust is el kellett később fojtaniuk. Attól viszont, hogy a rövid huszadik század második felében – amikor a jelenlévő társadalom többségét alkották – neveltetésük nem volt nyilvánosan képviselhető, „szalonképes” habitus, továbbra is ezt hordozták, s nem tudható, hogy milyen hányada hagyományozódott tovább az emberiség legradicionalisabb családi szocializációjának részeként.

A Trianon-trauma mindemellett nemcsak szűkkeblű, kirekesztő értelemben járult hozzá a nemzeti önazonosság újradefiniálásához. Bármennyire nem volt a kortársak velleitása szerint való, mégiscsak újragondolást igényelt, hogy mit is kezdjenek a politikai realitással lett „kismagyar” állam keretei között a romantikus-historizáló „nagymagyar” öntudattal. Miközben az allegorikus nemzetpropagandában a *Hungária* nőalak pajzzsal-dárdával Marsra maszkírozott ábrázolása uralkodott, egyidejűleg a mennyiségi fogyást minőséggel kompenzálni igyekvő gondolat is megfogant. Pontosítva, kettős mezőben, mítosz és ráció mentén párhuzamosan gomolygott a nemzeti indoktrinatio renovanda. Utóbbi szerint „*a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá*”. Az idézet az 1920-as évtizedben, Bethlen István konszolidációs kormányzati időszakában mindvégig kultuszminiszterként szolgáló Klebelsberg Kunótól való. S a gondolat több volt, mint alkalmi retorikai fordulat. Másfél évtizeden át tartó kormányzati erőfeszítéssel bővítették-fejlesztették az oktatási rendszer teljes vertikumát, az elemi iskoláktól az egyetemekig bezárólag. A *neo-nacionalizmus*nak is hívott ‘kard helyett tudással vétezzük fel magunkat’ klebelsbergi program – számos elvitathatatlan pozitív hozadéka ellenére – nem alternatívája, hanem szerves komplementer eleme volt a Horthy-korszakban a revíziós gondolatnak. Ennek keretében elvégezhető volt a magyar *államnemzet* koncepció *kultúr-nemzet* felfogássá transzformálása, fenntartva az anyaországban élők és a határok túloldalára kényszerült magyarok kulturális-nemzeti identitásának egységét, illetve folytonosságát. Lényegét tekintve az addig is evidenciának tartott magyar „kultúrfölény” elvitathatatlanná tétele volt a cél, s közvetve annak reménye, hogy idővel a környező népek is – úgymond – belátni kényszerülnek majd a magyarság történelmi-kulturális primátusának létjogosultságát a Kárpát-medence térségében.

A nemzeti predikátumok szolgálatát célzó szakmák (nyelv- és irodalomtudomány, történelem, néprajz, földrajz) ösztönzése-támogatása a kul-

turális nemzetépítés részét képezte. Ugyanezen koncepciót szolgálta itthon a hungarológiai tárgykörben kompetens intézmények, közgyűjtemények „művelődésegyletemm²³” integrálása, külföldi államok fővárosaiban (Bécs, Berlin, Párizs, London, Róma, Isztambul) pedig a Collegium Hungaricumok felállítása és kulturális-tudományos intézményhálózáttá szervezése.²³ Ha korábban a 19. századra vonatkozóan azt konstataáltuk, hogy a történetírás a múltfeltárás közepette a nemzeti, nemzetállami legitimáció és a közösségi összetartozás-tudat – egyik – szocializációs instrumentuma, még inkább elmondható ez a két világháború közötti időszakról. A megelőző század utolsó harmada óta végzett kiterjedt forrásfeltárás bázisán akkor is több ponton meghaladható volt az előző generációk múlt rekonstrukciója, ha közben a pozitívizmust felváltó szellemtörténeti irányzat vált dominánssá. E korszak reprezentatív összefoglalójának bevezetőjében a szerzők – visszatérően deklarálva a szellemtörténet iránti elköteleződésüket – maguk vallanak arról, hogy a magyarországi nemzetiségek történetére való odafigyelés korábban a kutatási hiátusok közé tartozott. S azzal folytatják, hogy *„hiszen a magyar nép politikai és kulturális szupremáciájának mértékét sem tudjuk azon viszonylatok ismerete nélkül megállapítani, melyekben a hazai nemzetiségek – tótok, németek, oláhok, szerbek, horvátok, rutének – voltak a magyarsággal szemben”*.²⁴ A mű vezérmotívuma a nemzetlegitimáló attitűd maradt, hogy a korszakkal – politikailag és disciplinárisan is – összhangban lévő „magyar génusz” korszakonkénti megújulás-képességére essék a hangsúly. A vesztes helyzet a szakma keretei között is arra sarkallta a historikusokat, hogy a dicsőséges múlt lehessen szocializációs vigasz a saját korukban megélni kényszerült „feldarabolás gonosztettével szemben”.²⁵ Magyarán, a politizálódott közgondolkodás, valamint a történeti szakmunkák főáramlata egymásra rímelt abban a tekintetben, hogy – Szűcs Jenő veretes munkájának címét kölcsönözve – ekkoriban dívott csak igazán *„a történelemszemlélet nemzeti látószöge”*.²⁶ A kalendárium szerinti huszadik század első felére visszatekintve épp oly tömör, mint amilyen vitriolos kritikáját adja a korabeli viszonyoknak a történeti munkákat is hátrahagyó kortárs politikus, Gratz Gusztáv: *„Ez a nemzedék életének első felét azzal töltötte, hogy lefűrészelte azt az ágat, amelyen Magyarország integritása, békéje és jóléte nyugodott [utalás a kiegyezésen alapuló kettő’, Osztrák–Magyar Monarchiára – Gy. Gy.], második felét pedig azzal töltötte, hogy saját*

²³ ÚJVÁRI 1996.

²⁴ HÓMAN-SZEKFŰ 1935, I. 8.

²⁵ SZEKFŰ 1940, 389.

²⁶ SZŰCS 1974b, 5–188.

erőinek fogyatékos voltát fel nem ismerve beleártotta magát a világhatalmak közötti súrlódásokba és ahelyett, hogy politikát csinált volna, rulettet játszott, rátevéen az egész magyar nemzet egész jövőjét arra, hogy a golyó annál a szímmel fog megállni, amelyen mi azt megállítani szeretnénk.”²⁷

Eközben és emellett volt a két világháború közötti kulturális közélet épp olyan sokirányú és mozaikosan töredezett, mint a különböző pártok, politikai irányzatok kaleidoszkópja. Az is a történeti recepció szűkítő prizmatörése, hogy a Horthy-korszakra vonatkozóan az ún. urbánus/népies törésvonal reprezentánsai, „irányzatai” rendre túlhangsúlyozottan szövtak volt szóba kerülni. Holott a maga idején ez a kétosztatóság csak egyike – és korántsem a domináns jellemzője – volt a közgondolkodásbeli, kulturális sokféleségnek. A festészet a konzervatív akadémizmustól a „magyar táj, magyar ecsettel” felfogáson át a posztimpresszionizmusig és dadaizmusig volt alig számba vehetően sokirányú. Az irodalmi konzervativizmus és az irodalmi antiszemitizmus szélső pontjai között – és körül – is legalább tucatnyi az elkülönülő és elkülöníthető irányzatok sokfélesége. Mindegyikük megtalálta a maga mecenatúráját éppúgy, mint fogyasztóközönségét. „Volt rá igény” a korban, függetlenül attól, hogy mi maradt fenn, illetve mi hullott ki az idő rostáján. Koronként és társadalmi státusok függvényében is csak lassan változó szocializációs elfogultságok, előítéletek következtében nehezen respektálható, hogy nem feltétlenül van korreláció alkotók politikai-ideológiai irányultsága, illetve műveik esztétikai kvalitásai között. A politikai-ideológiai bináris kód bal–jobb skáláján aligha helyezhető el egyértelműen egy-egy életpálya, ezen belül több különböző alkotói korszak ezernyi, esetenként nagyon különböző ihletettséggű és „jelentésű” alkotása. Különösen nem a huszadik század Magyarországon, amidőn egy-egy alkotói életpálya során – fentebb már utaltunk rá – több egymást követő, de egymást antitétélező politikai rendszer tűnt fel és jutott enyészetre. A közgondolkodás e téren is ellenpontoszóan lineáris: miközben „a világ kerek” – sőt többdimenziós –, a szélrózsa minden irányába szertefutó sokféleséget egy szála felfűzött vonalkódokkal szimplifikálva próbálja megragadni. Többek között emiatt is esetleges, hogy egy-egy korszak még oly értékes alkotásainak sokaságából mi válik idővel, az utókor recepció által megőrzött – így történetivé (is) váló – kulturális örökséggé, horribile dictu „tananyagá”.

²⁷ GRATZ 1946, 355-357.

A kommunista indoktrináció traumája:
a történelem erre való használatának felemássága

A fragmentált politikai rendszereket átívelő életpályák – a túlélő generációk – kérdése egyúttal már átvezet az újabb köztörténeti cezúrárt jelentő második világháború utáni időszakra, de azért itt, a kormezsgyén kellett szólni róla, mert a Horthy-korszak társadalmi-kulturális közléte volt a leginkább sokszínű, kaleidoszkópszerűen heterogén. A körülmények hatalma által kényszerűen elkezdett új nemzeti indoktrináció fősodra mellett *még jelen volt* sok minden – nem csupán átalakuló tradícióként, hanem megmerevedett tehertételként is – a pre-modern Magyarországból, és *már jelen volt* sok minden a huszadik századi modernitás ismérveiből, amelynek egy részét majd a kommunista egyeduralom évtizedei hibernálják, illetve diszkvalifikálják (részben átmenetileg).

A korábbi korszakokhoz hasonlóan, a rövid huszadik század második felét illetően is csupán néhány mozzanat exponálására ad módot a terjedelmi korlát. A kommunista egyeduralom (pártdiktatúra) időszakában azért nehéz a közgondolkodásról bármi érdemlegeset mondani, mert megszűnt annak előfeltétele, hordozója, művelője: a – többé-kevésbé – szuverén társadalom. Ennek oka a *társadalom államosítása*. A fogalom azért szorul némi magyarázatra, mert miközben mind a kortársi közbeszéd, mind a történeti recepció, illetve az oktatás evidenciaként szólt az üzemek, gyárak, bankok államosításáról, majd arról, hogy sok minden más – az iskolák, színházak, lap- és könyvkiadók, az elektronikus média, valamint az agrárgazdaság is – ugyanezen sorsra jutott, nemigen fogalmazódott meg ennek általánosított konzekvenciája. Az, hogy *mindezek együtt a társadalom államosítását (is) jelentették*, mert lényegében bárhol foglalkoztatták is az egyént, az státusfüggővé vált. A státusfüggésnek ez a változata a keresőképes népeség döntő többségét ölelte fel, és nem csupán a megélhetést biztosító kereset megszerzésére terjedt ki. Azon túl, hogy végsőleg majdnem mindenkinek az állam (a pártállami rendszer) volt a munkáltatója, és adminisztratív-politikai szemmel tartója, a korszak egy részében a magánéletében, privát szférájában is majdhogynem teljes körű ellenőrzésére törekedtek. Ebből eredően – főszabályként – nem volt állami kontroll nélküli nyilvánosság.

Ami nyilvánosságot kaphatott, az legalább kétlépcsős ellenőrzésen ment keresztül. Az egyik volt az öncenzúra, a másik a lektori, szerkesztői cenzúra, mely utóbbinak feladata volt meggátolni az aktuális – időnként egyébként változó – rendszerkánonnal nem összeegyeztethető nézetek,

felfogások stb. nyilvánosságra kerülését. Ami nyilvánosságra került, az magának a rendszernek az önkommunikációja volt. Lehet ugyan azt is mondani, hogy bizonyára voltak az államrezon szempontjából indifferens témák, megnyilvánulási formák, de ez is inkább a kivételek körébe sorolható, mert cáfolná a rendszer – öntudata szerinti – omnipotens és omnikompetens karakterét.²⁸ Mindezek következtében csak kényszerpályák közötti választás maradt: az ellenőrzött nyilvánosságba való betagozódás vállalása, az elhallgatás (belső emigráció),²⁹ vagy – ameddig, illetve amikor lehetett – a tényleges emigráció. A társadalom államosításán túl – pontosabban annak velejárójaként – tekinthető a *társadalmi elnémíttatás* korának Rákosi Mátyás 1948–1956 közötti terroruralma. Ebben az évtizedben szinte kizárólag a rendszer önlegitimálását és Magyarország *szovjet hódoltságá* tételét szolgáló munkák kaphattak publicitást.³⁰

A kommunista pártgyeduralom időszakát egészében is egy *téves ontológiai előfeltevés és* – részben belőle következő – *kettős aktuálpolitikai rendszerhazugság* kísérte végig. (Ez 1956 után egészült ki egy harmadikkal.) A téves ontológiai előfeltevés lényege az volt, hogy a kommunista párt saját uralmát – a történelem teleologikus szemlélete keretében – az emberi civilizáció végső értelmeként, mintegy utolsó stációjaként, beteljesüléseként tétélezte. A kettős aktuálpolitikai rendszerhazugság abban állt, hogy a társadalom egészének teljes körű – minden létszférára kiterjedő – alávetettségét, illetve az ország teljes körű nagyhatalmi alávetettségét külön-külön és együttesen is „a szabadság kiteljesedéseként” (szovjet-magyar relációban a kiteljesült szabadság birodalomrészeként) hirdette. A különböző társadalmi autonómiák ilyen mértékű felszámolása, illetve az ország szuverenitásának ilyen mértékű negligálása egyetlen korábbi korszakban, illetve rendszerben sem volt ismeretes. Az államosított nyilvánosságban szinte kizárólag a pártállami rendszer autoportréja, önimázsa jelenhetett meg. S bár a rendszer 1956-ban megbukott, a szovjet fegyverekkel levett forradalom és szabadságharc nyomán restaurált pártgyeduralom időszakában – az ún. Kádár-korszakban, 1957–1989 között –, így lehetett az 1956

²⁸ BIHARI 2005.

²⁹ A rendszer, illetve a korszak természetéből adódóan a napló megmaradhatott az egyéni szuverenitás őrzésének közismert műfajaként, a hegeli Aufheben, „megszüntetve-megőrzés” értelmében. Kordokumentum, de jellegeből és műfajából eredően sem lehetett része a *kortársi* nyilvánosságnak. Ehhez hasonlóan tekinthetők az 1956-os forradalom napjaiban – vagy közvetlenül utána – festett, rajzolt műalkotások is, s már ahhoz is civil kurázi kellett, hogy ezeket évtizedeken át rejteggessék műtermek zezugaiban.

³⁰ „Új hódoltság” formában – török-kori elődjére utalóan – kölcsönzi ezt a formulát Romsics Ignác Szekfű Gyulától. ROMSICS 2005, 202., 230.

őszén történeteket ellenforradalommal nyilvánítani. Ez volt a rendszerkánon időközben beiktatott, harmadik sarkalatos rendszerhazugsága.

Némileg más volt a viszony a huszadik század második felében – illetve annak egyes alperiódusaiban – a társadalomtudományok (ezen belül a történettudomány) és a regnáló hatalom között. Az alapképlet kezdetben illeszkedett a „mindent államosítani” trendhez. Ennek megfelelően szervezték át és vonták közvetlen pártfelügyelet alá a Magyar Tudományos Akadémiát is, amely a megelőző évszázadban a tudósok köztestületeként, „a bölcsek korporációjaként” a társadalmi autonómia egyik legpatinásabb szervezete volt. Egyfelől intézményekben tömörítették az egyes diszciplínák hivatásos művelőit, másfelől viszont politikai szempontok alapján fosztottak meg számos tudóst akadémiai tagságától. Sőt mi több, az első évtizedben, az ún. Rákosi-korszakban, a szociológiát és a pszichológiát – „burzsoá áltudománynak” nyilvánítva – egyszerűen betiltották. A közgazdaságtan Marx gazdasági tanait lett volna hivatva interpretálni. A gyakorlatban ez – politikai gazdaságtan címen – a marxizmus sztálinista derivátumának a magyarázatára redukálódott, s lényegében az egymást rapszodikusán váltó, egymásnak ellentmondó aktuális gazdaságpolitikai direktívák igazolását várták el tőle.

A történetírás újra „a politika szolgálóleánya” státusba került, de némileg más módon. Marx testamentuma alapján a történettudomány teoretikusan is fontosnak ítéltetett, mindemellett a kommunista rendszernek – éppen gyökértelenül neofita jellege miatt –, elementáris szüksége volt visszamenőleges, történelmi önlegitimációra. Ebből eredően a történetírás azt kapta feladatul, hogy egyfelől igazolja azt a marxi tételt, miszerint *„a történelem minden korban osztályharcok története”*, másfelől visszamenőlegesen mutassa ki, hogy a kommunista rendszer azért került uralomra, mert *„a társadalmi fejlődés törvényszerűsége”* és a munkásmozgalom évszázados küzdelme nyomán ez – úgymond – *„történelmi szükségszerűség”* volt. Ez többfajta, s nemcsak szakmai kihívást jelentett. Az utóbbi szempontjából sem elsősorban azt, hogy a már ismert fondokat kellett az új nézőpont szerint görcső alá venni, hanem azt is, hogy addig kevésbé kutatott forrástípusokat kellett feltárni és hasznosítani. A középkorban és az újkorban is sokkal inkább dokumentált a mindenkori uralkodó és szűkebb-tágabb udvarának – vagy a polgári kori kormányzatoknak – a működése, mint az alfabetizmus körén hosszú ideig kívül eső *„alsóbb néposztályoké”*. Az meg szakmán kívüli kényes kérdés volt, hogy a kommunista irányzatok megjelenésük óta mindvégig kisebbségben voltak a munkásmozgalmon belül, nem szólva arról a még

szélesebb kört felölelő – s még nehezebben definiálható – „dolgozó népről”, amely a kommunista önlegitimáció állandó hivatkozási alapja volt. A feladat elvégzése mindenestre időigényes volt, hiszen a teljes magyar múlt újrakonstruálását igényelte. Az „osztályharcos” szempont érvényesítésének igénye pedig masszívan a politikatörténeti nézőpont, illetve interpretálás irányába tolta el a narratívát.

A fentiekből eredően a Rákosi-korszak 1948–1956 közötti szűk évtizede egyszerűen kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a marxistának hívott, de a gyakorlatban a sztálinizmus adaptálását jelentő elvárásoknak eleget lehetett volna tenni. A magyar történelemről ekkoriban közreadott new speak parafrázisok olyan kötelező „házi feladatok” voltak, amellyel a szakmától elvárt váltoátállítást igazolni lehetett, de a kortársak – szerző és olvasó egyaránt – tisztában voltak műfajukkal és funkciójukkal (történeti tárgyú politikai propaganda). Más a helyzet a Kádár-korszakban, azon belül is inkább a hatvanas évek közepétől. Ekkorra – 1956 itt most nem részletezhető értelmiségi és tudománypolitikai következményei miatt –, változott a társadalomtudományok státusa, respektusa. (A szociológia és a pszichológia ismét létjogosultságot nyert, a közgazdaság pedig újra művelhető volt disciplináris konvenciói szerint is.) A történettudomány számára annyit jelentett a változás, hogy miután a korábbi kötelező, s majdhogynem tételes politikai instrukciók időközben képlékenyebb elvárásokká szelídültek – s közben elkezdődött a marxizmus filozófiai újraértelmezése is –, lehetőség nyílt az akadémiai történelemkutatás szakmai autonómiájának részleges, megtúrt visszaszerzésére. Azaz a megelőző két évtized új szempontú kutatásai a közép- és újkori témakörökben – mire megjelenhettek – tudományos analízisként értékelhető munkák sorát születték. A *politikatörténeti túlsúly* megtartása mellett – s több kérdésben lefolytatott tudományos viták hozadékaként – jórészt kiérlelt, illetve szakmai polémiák mentén érvelő álláspontok láthattak napvilágot. A korábbi korszakok történetírásának nacionalista töltetű felhangja valóban eltűnt, helyette egy – nehezen körülírható – „vállalható és vállalt patriotizmus” szervesült a narratívákba. (Az más kérdés, hogy a nacionalista érzületűeknek ez kevés, úgymond „nemzetietlen” volt – illetve maradt –, az intranzigens kommunista prédikátorok meg ezt is túl soknak tartották. Ennek elágazása, hogy a kommunista hatalomátvételt követő negyedszázadban a hivatalos nyilvánosságban alig lehetett arról értesülni, hogy továbbra is több millió magyar él országhatáraink túloldalán, a szomszédos államokban.) A politikailag továbbra is legérzékenyebb huszadik századi témakörökben jószerével csak a hetvenes évektől oldódott a politikai

béklyó. Ettől kezdődően viszont az akadémiai-egyetemi berkekben folyó kutatások hozadéka nyílt vitában volt képviselhető és megjelentethető a pártközpont saját intézményeként fenntartott kutatóhely álláspontjával szemben. Ebben az ún. „puha diktatúrának” elkeresztelt időszakban a történettudomány mellett a közgazdaságtan, majd a szociológia is a társadalmi nyilvánosság ismét „többszólamúvá” tételének mediátora lett. (Amire a korabeli média kulturális részlegei nyitottak voltak, megjelentetési, sugárzási készséget mutattak, s többnyire nem rajtuk múltott, ha mégis elmaradt a nyilvánosságra kerülés.)

A történettudomány berkeiben ugyancsak a hetvenes évek közepétől említhető egy új hajtás – napjainkra szárba szökő – csírája. Részben egy új generáció színrelépésével is összefüggésbe hozható az új, *társadalomtörténeti* nézőpont irányába tájékozódni kezdő, illetve azt egyre módszeresebben művelő történészek köre. A mintegy negyed százados „vasfüggöny” mögé zártság után, ugyanezen évtizedben kapcsolódhatott vissza a hazai szakma a történészek nemzetközi közösségébe. Itt meg kell álljunk, mert utóbbi jellemzők már átnyúlnak a kommunista rendszer összeomlása utáni időszakra. A metamorfózis legszembeűnőbb jellemzője, hogy a tradicionális politikatörténeti nézőpont mellett mindinkább egyenrangú terrénummá válik – újabb keletű elnevezéssel – a *társadalomtudományos történetírás*.³¹ Ez egyfelől további diszciplináris divergálást mutat. A klasszikusnak mondható irodalom-, illetve gazdaságtörténet, valamint a szintén régebbi keletű technika-, színház-, és filmtörténet mellett, már alig számon tartható a mikrotörténet, a gender history,³² a történeti pszichológia,³³ s a hermeneutika „szétáradása” nyomán az irodalmi, történelmi recepció szociálpszichológiája.³⁴ Másfelől ezek az újabb kutatási elágazások oda-vissza kommunikálnak, s egymásra épp oly termékenyítően hatnak, mint ahogy a történész mesterség tradicionális műfajaira is.

Más kérdés, hogy milyen hatással van mindez az újra plurálissá váló közgondolkodásra. Mivel a kommunista diktatúra kezdetén valóban nem létezett, s utolsó dekádjában is csak fokozatosan tágult a – szelektív – társadalmi nyilvánosság tölcse, talán nem kell külön indokolni, hogy miért huszadik századi „problémákat” említek. „Trianon mindmáig kibeszéletlen” – hallható manapság is hetente a legkülönbözőbb szituációkban. Mihez képest és milyen szinten, körben? Igaz, hogy a két világháború között, az akkori forrás hozzáférhetőség mellett oknyomozó módon megírt ana-

³¹ Lásd erről GYÁNI 2002; GYÁNI 2003.

³² BALOGH-S. NAGY 2000; PALASIK 2007; PETŐ 1998; PETŐ 2007.

³³ HUNYADI 1998.

³⁴ GYÁNI 2000; LÁSZLÓ 2005.

lízis két kiadása³⁵ a kutyát sem érdekelte, mert a kortársak nem megérteni akarták Trianont, hanem „visszacsinálni”, revideálni. Az is igaz, hogy a második világháború után ez elfelejtődött, politikailag nem volt kurrens, és több mint négy évtizedig e tárgykörben történeti analízis nem jelent meg. Ennek is köszönhető, hogy amikor e témáról 1983-ben releváns történettudományi munka látott napvilágot,³⁶ könyvpiaci bestseller lett, s két év alatt két kiadása – szakmunkákra nem jellemző módon – ötvezetres példányszámot ért el. Az azóta eltelt negyedszázadban pedig, ha nem is könyvtárnyi, de több könyvespolcnyi a szakmailag is kompetens munkák sora. Magyarán van – lenne – miből tájékozódni...

Más a helyzet az 1956-os forradalom és szabadságharc históriájával. Harminchárom évi rendszertabu után az érdemi források csak mintegy húsz évvel ezelőtt, a rendszerátalakítás idején kezdtek hozzáférhetővé válni. Azóta viszont áradnak a korra vonatkozó memoárok mellett a történeti szakmunkák is. Ötszáz fölött van az önálló kötetek száma, s ennek tízszerese a többi tanulmány, cikk, mára már „a lélegzetvételnél szabadság” heteinek vidéki történéseit is aprólékosan összegereblyézve. Összehasonlításként, a modernkori magyar historiográfiában az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története a leginkább feldolgozott, de napjainkra vetekszik vele 1956 történeti – szaktörténeti – irodalma. Sőt mit több, utóbbinak már a modern adathordozókon való hozzáférhetősége is a bőség zavarával küzd. Megint csak nem a tárgykör feltártságán múlik a kérdés szélesebb körű recepciója. Mindemellett további két tárgykör érdemel említést. Az egyik a vészorszak, illetve a holokauszt kutatása, mely – az 1980-as évekre visszanyúló kezdetek után – szintén az elmúlt két évtizedben izmosodott meg, beleértve immár a második világháború alatti éveknek a „revíziós Magyarország” területére átnyúló feltárását is. Ugyancsak az elmúlt két évtized hozadéka a másik tematika, a huszadik századi egyháztörténet, mely valóban politikai okokból volt évtizedeken át mostohagyerek. Annál intenzívebben kezd ez is visszaszerveződni a társadalom közelmúltját feltáró tárgykörök közé. S ha ez utóbbiról az mondható – tekintettel a könyvszekrények méretének különbözőségére –, hogy legkevesebb két-három méternyi polcot érdemes fenntartani a 20. századi magyar egyháztörténet témakörében csak az elmúlt húsz évben közreadott fontosabb munkák számára, akkor ennél is többet igényel, amennyiben a vészorszak historiográfiájának kívánunk házi könyvtárunkban helyet biztosítani.

³⁵ HORVÁTH 1924; HORVÁTH 1939.

³⁶ ORMOS 1983.

Ha a történeti közgondolkodás oknyomozó riporterként követné valamelyest az elmúlt évtizedek történetírásának hozadékát, akkor az ezer éves magyar államiság sorsát *longue durée* szemlélve, igencsak gondolkodóba ejtő konzekvenciával szembesülne – respektálva, vagy éppen vitába szállva azzal. Azért, mert annak eredővektora, szakmán túli „üzenete” – ha van ilyen – meglehetősen pesszimista trendet sugall Magyarország időben változó státusa, nemzetközi pozíciója tekintetében. Vegyük sorra a történetírás által kínált töprengenivaló lényegét (vállalva az ilyenkor aligha elkerülhető leegyszerűsítés ódiomát). Az első félezer évben – amikor jószerével Európa története volt „a világtörténet” –, a Magyar Királyság szuverén, egyenrangú hatalmi tényezőnek számított a kontinens államainak közösségében, s valóban vonatkoztatási pont volt a kontinens közép-ső és délkeleti régiójában. Az „új világ” felfedezésétől – ami a középkori magyar állam megroppanásával esett közel egybe (1492, illetve 1526) – az első világháború végéig Magyarország „régő dicsősége” fokozatosan odalett. Mindazonáltal így is bírt annyi respektussal, hogy alkotmányos, közjogi kompromisszumok sorával még őrizze korlátozott szuverenitását. Eközben – különböző státusú entitásként, illetve „társországként” – szinte mindvégig a Habsburg Birodalomba illeszkedett: közvetve része, aktora maradt annak, amit a modernkori diplomáciatörténet „Concert of Europe” fogalma rögzít. A huszadik század során az Egyesült Államok lett előbb a világgazdaság, majd a világpolitika moderátora: „Amerika százada”. Az „öreg kontinens” maga is fokozatosan leértékelődött, Magyarország szuverenitása pedig – formális visszaszerzése ellenére – tovább erodálódott. Az első világháború utáni évtizedben részben a jóvátételi kötelezettségek, részben a népszövetségi kölcsön szabott határt az oly annyira áhított „nemzeti öncélúság” érvényesítésének. A harmincas évektől Hitler Harmadik Birodalmának nemzetiszocialista penetrációja kötötte gúzsba, ami 1944-ben az ország tényleges német megszállásába torkollott. A második világháború után pedig, az évszázad hátralevő részében a Szovjetunió kommunista világrendszerébe tagoltan nélkülözöte az állami szuverenitást, amit a mindvégig itt állomásoztatott megszálló hadsereg is nyomatékosított. Következésképpen, s a múlt századból ismert Kulturrutsche analógiájaként, a *magyar állam ezer éves története leírható egy szuverenitás-lejtő dimenziójában is*.³⁷

³⁷ Mivel a történetileg vizsgálható múltra összpontosítok, a jelzett trendvonalat nem tudom és nem kívánom kiterjeszteni a mostani ezredforduló utáni időszakra. Mindazonáltal a globalizálódás alig megkerülhető konzekvenciái, illetve Magyarország Európai Unió s tagsága nyomán a szuverenitás fogalma is

Ez akár egyik magyarázó tényezője is lehetne a közhelyszerű „magyar pesszimizmusnak”, de azt hiszem, ezt figyelembe véve sem jutunk közelebb a megfejtéshez. Egyszerűen azért nem, mert a hosszú időben szemlélt magyar történelem ezen konklúziója – igaz, avagy sem – egyszerűen nem ismert és nem tudatosult szélesebb körben. Emiatt is óvakodnék oksági összefüggést keresni a történetírás hozadéka és a közvéleménykutatásokban visszatérően konstatált „nemzeti borúlátás” között. S nagy valószínűséggel ugyancsak minuciózusabb történeti ismeret nélkül van hajlandóság arra a másik gyakorlatra, hogy huszadik századi kisállami-kisnemzeti státusunkból eredően éljünk a közösségi „nemzeti” önfelmentéssel, önigazolással is. Itt esik ismételten a saját maga ásta verembe „a nemzeti virtus”: mert ha oly karakán „a magyar géniusz”, mint amilyenek azt korábban láttatták, és amilyenek időnként manapság is vizionálni próbálják, akkor az nincs összhangban a balsorsunkért mást okoló magyarázatokkal. S a felelősségáthárítás könnyebbik útját járókra marad majd az is – ha indíttást éreznek iránta –, hogy idővel nekilássanak fényesíteni, „megemelni” a magyar történelem szuverenitás-lejtőjét. Ez viszont már ismételten abba a szélesebb értelemben vett történeti kultúrába tartozik, ahol igencsak körülhatárolt és esetleges a céhbéli történetírás hatása, kompetenciája.

A fentebb mondottaknak van egy másik következménye is. Vegyük sorra a leggyakoribb identitástipológiai kliséket, melyek némelyikéről fentebb már szóltunk: István/Koppány; lainer/turáni; finn-ugor/hun-török; kuruc/labanc; hígmagyar/mély-magyar; németbérenc/muszkavezető. Ezek egymáshoz képest hordoznak elhatárolódó jelentéseket éppen úgy, ahogyan például „a kereszténység védőbástyája”, illetve a „generális xenofóbia” is elkülönít (pogánytól, idegentől). Más kulturális-politikai törésvonalak kettősségében ugyanezt hordozzák a Róma vagy Bizánc, Sztambul vagy Bécs, Párizs vagy Moszkva dichotómiák. Elitkultúra szintjén reprezentáns modernkori folyóiratok címeivel jelezve: *Huszadik Század* vagy *Magyar Szemle*: végsőleg pedig mindegyik felsorolt fogalom, illetve fogalompár – nem is nagyon rejtett – kettős dimenziója a *Nyugat* vagy *Napkelet*. Csakhogy, mindezek mindenkor szimultán, *együttesen vannak jelen a magyar közgondolkodásban*. A pars pro toto elve alapján el-

újraértelmezendő. Ez ugyan a nemzetközi jog avatott szakértőit intenzíven foglalkoztatja, de a közpolitika ezt – talán éppen mert érzékeli a folyamatot –, saját érdekében nem pertraktálja nyilvánosan, az ún. szélesebb közvéleménynek pedig (úgy tűnik), még nem lépte túl a reagálást gerjesztő ingerküszöbét. A történeti közgondolkodás tekintetében minderről csak generációk múltán lesznek – lehetnek – értékelhető tapasztalatok.

különülő részei, s egyúttal komplementer elemei a közösségi entitásnak, némileg leegyszerűsítve úgy, ahogy – normális esetben – az elkülönülő arculatú különböző pártokhoz képest a parlament reprezentálja a nemzet (többségének) univerzumát.³⁸ (Függetlenül attól, hogy a hétköznapiakban azok közül csak egyik avagy másik iránt viseltetünk szimpátiával, vagy éppen averzióval.) Krónikásként viszont nem célravezető az irányzatos szűkkeblűség. Ha sorra vesszük a fentebbi fogalom párok egymást opponáló elemeinek hermeneutikáját, azok önmagukban mind-mind „külső”, „idegen”, „nem magyar” orientálódást hordoznak – ma úgy szokás mondani: „kommunikálnak”. Hát akkor melyik „magyarabb” a másiknál? *A felsorolt dichotómiák egymással rivalizáló elemei leginkább éppen egymásra vonatkoztatva, közösen nyerik el értelmüket a magyarság fogalom kulturális akció-rádiuszán belül, mert külön-külön egyik se „magyarabb” a másiknál. Legfeljebb egy ugyanazon nemzeti közösségen belül megjelenő – egymással rivalizáló – identitáskínálatok. Ezek persze virágzásuk idején a maguk természetességében funkcionálnak megosztó, vagy-vagy logika mentén. A visszatekintő elemzésnek viszont sokkal ildomosabb mellérendelően és-re cserélni a vagy-vagy-ot.*

*

Azaz, visszatértünk a dolgozat bevezető soraihoz. A múltat megérteni próbálva rekonstruáló történetírásnak – episztemológiai és módszertani korlátain túl – a mindenkori jelen kortársi közegében eleve csak részleges lehet a közgondolkodásra gyakorolt hatása. Korlátozott a befolyásuk a tradicionálisan politizálódott, s új jelenségeként a korábbi időszakoknál sokkal intenzívebben mediatizált – a tömegkommunikációs eszközök által uralt – közgondolkodásra. De a historikusi önreflexióknak is van „történetisége”. Igencsak tanulságos ebből a szempontból összevetni az ún. rövid huszadik századot keretező két diagnózist a szakszerű múltfeltárás, illetve a megélt múlt közgondolkodásbeli recepciójának viszonyáról. Annál is inkább, mert a két időpontban – az elmúlt század elején, illetve napjainkban – karakterisztikusan különböző volt a népesség iskolázottsága, a kulturális javakhoz való hozzáférési lehetősége. Közben

³⁸ Friedrich Meinecke egyik kitételét átvéve írja Szűcs Jenő: „A nemzetben belül általában különféle nemzetfogalmak élnek, különböző irányzatok állítják, hogy ők képviselik egyedül igazán és joggal a nemzetet, 'a nemzet tehát bizonyos értelemben természetétől fogva mindig valami pars pro toto.'” SZÚCS 1974a, 506.

a társadalmi részvétel befogadói oldaláról nézve is megsokszorozódott mind az iskolarendszerek által közvetített, mind pedig a kulturális infrastruktúra egyéb kínálatai révén szerteágazóan megismerhető „mediatizált história”. Száz évvel ezelőtt a fiatal Szeffkú Gyula – később, a két világháború közötti korszak „történeiszfejedelme” – kritikától sem mentes respekttussal vette számba az öt megelőző történeiszgeneráció múltfeltáró teljesítményét, majd azt konstataálta: *„A nagyközönség pedig továbbra is megmaradt az ... immár végképp antikovalt, szinte gyermekeinek tetsző színpadias történelemszemléletében, meg lévén szíve mélyéig győződve, hogy ez a felfogás az igazi nemzeti, az őseinktől öröklött, amelyhez jó magyarnak ragaszkodnia kötelessége.”*³⁹ A fentiek után egy évszázaddal, a közelmúltban pedig literátor és a professzionista történeisz jut ez ügyben hasonló következtetésre. Az e régióban élők történeti-kulturális habitusáról szólva, Claudio Magris kölcsönvett gondolatát folytatja Ormos Mária: *„Közép-európainak lenni annyit, mint a képzelt múltban élni. Nem a valódiában, hanem abban a múltban, amelyet magunknak alkotunk. A reális múltban valójában cefetül éreztük magunkat, de a jelennel összevetve az mégis mindig felmagasztosul. [...] A Habsburgokat és Bécsot a 'kuruc' magyarok – vagyis a többség – a pokolba kívánta, manapság sokan a mennyekben látják. És nem a 'labanc' magyarok látszanak győzni, hanem a megszépített múlt.”*⁴⁰

Na ja, a régebbi generációk számára még kötelező memoriterek voltak a görög és/vagy latin klasszikusok: *Lucunda est memoria praeteritorum malorum* – „a régi bajok emlékezete megszépül”, idéződhetett fel bennük ez is Cicerótól. De ők nem ezt teszik. Csak utólag konstataálják – mert szakmájuk erre nyújt módot –, hogy a történelmi közgondolkodás számára falra hányt borsó a források alapján rekonstruálható, kórképre emlékeztető kórkép. S ezt erősíti – náluk is nyersebben fogalmazva – nem történeiszként, a fentebb már idézett Kornfeld Móric, időben félúton (1947-ben) a két professzionista megállapítása között. *„A tömegek generációs emlékezőtehetsége éppen úgy hagyományokra épít, mint a tanult osztályok történelemtudása: nemzeti sérelmekre tehát éppen olyan érzékeny, mint az, sőt gyakran érzékenyebb, mert több benne az ösztönszerűség. Csupán néma: s akik a fórum zaja szerint ítélik meg, hogy valamely eszmény kikben él, gyakran igen hamis következtetésekre jutnak. A falusi nem felejt. A magyar különösen nem. Emlékezése szívóosabb, mert emocionális és irracionális.”*⁴¹

³⁹ SZEKFŰ 1988, 13.

⁴⁰ ORMOS 2005, 179.

⁴¹ KORNFELD 2006, 231. A kötet közreadója, Széchenyi Ágnes a Kornfeld hagyaték feltárása nyomán jut arra a következtetésre, hogy az idézett írás 1947-re datálható.

Magyarán kérdés, hogy történelemmé transzformálódott-e már a közelemlő múlt. Az „újbarbárság kora,”⁴² a „megtorlások évszázada”⁴³ minősítések arra utalnak, hogy még a historikusok sem történelemként látják (láttatják) a tegnapi keserveket.⁴⁴ Még nem érkezett el a ciceroi „megszépülés” kora, vagy hogy a hivatkozott – bizony milyen modern – klasszikusnak megint az eredeti szentenciájához nyúljunk vissza: számunkra „az idők tanúja”, az alig magunk mögött tudott huszadik századi történelem még a megélt idők tanúja, s nem „a régmúlt hírnöke”. S talán azért sem, mert bármennyire is Trianont szoktuk volt – szakmai szempontból igaztalanul – úgy emlegetni, mint ami még feldolgozatlan, másról lehet szó: arról, hogy *ebben a rövid huszadik században számos további traumát gerjeszteni képes „Trianon” jutott osztályrészül a jelenlevő társadalomnak.* Említettem volt a bevezetőben a hét évtized alatt előszámlálható kilenc rendszerváltást, amikor a politikai inga – társadalmi kihatásait is bekalkulálva – mindig szélső pontjáiig lendült. Minden egyes váltás nyomán vehemens „igazságtevés” kezdődött az előző korszak meghurcoltatásának, „bűneinek” a reparálására, s eközben majdnem annyi újabb sérelmet sikerült frissen generálni, mint amennyit megpróbáltak orvosolni. Többszörösen ismétlődött tényleges külső kiszolgáltatottságaink következményein túl – „lássuk uram isten, mire megyünk ketten” jelisére –, magunk szaporítottuk a traumák számát. Noha milliók egzisztenciáját roppantotta meg az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság „begyűrűzése”, ezt nem szoktuk ide sorolni, pedig alighanem épp a kiségzisztenciák tömege számára volt sokkoló a mindent előlről kezdeni kényszere. A kollektív elfojtást legfőképpen 1956 „kibeszélhetetlensége” kapcsán szokták volt emlegetni, holott ugyanilyen tilalmas volt a világháborút megjártak, vagy éppen a vészorszak túlélőinek sokkjait pertraktálni. S nem sorolható-e ugyanide Rákosi Mátyás rémuralma? Nem arról van-e szó, hogy a magunk mögött hagyott században – történeti értelemben – viszonylag rövid idő alatt úgy követték egymást, és úgy rétegződtek egymásra a traumát gerjesztő társadalmi méretű megpróbáltatások-meghurcoltatások, hogy idő is alig volt két ingalengés

⁴² Martin Roberts: *Európa története, 1900-1973.* című könyvének alcímeként használja „az újbarbárság kora” kifejezést. ROBERTS 1992.

⁴³ SZEDERJESI 2008.

⁴⁴ S jelen sorok írója is korának gyermeke: aligha képes kivonni magát a korszellemlől, annál is kevésbé, mert manapság mintha a dolgok józan ész szerinti végiggondolása is kezdene kimenni a divatból. A posztmodernben nincs kánon, s mintha a new social history is egyszerre gerjesztené a diszciplináris megújulást és – vadhajtásaként? – a történelmi szakma parttalanná válását.

között a regenerálódásra, s ehhez társultak a kibeszélésnek gátat szabó – ellenkező előjelű rendszerek – politikai tilalomfái.

De miért kellene erről a közgondolkodás alanyának – az ún. „átlagpolgárnak” – tudnia mindaddig, amíg a történetírás újabb szakmai hozadéka jobb esetben is csak másfél-két évtizeddel később épül a tananyagba, miközben ugyanezen átlagpolgárok 99 százalékának az érettségi nyomán – azaz teljes felnőtt korában – „felmentése van történelemből”. Ami majd az akkori – nem tudni hány szintű – érettségiig nem lesz kötelező penzum a maturandusoknak, vagy ami tananyag volta ellenére is kikopik idővel a memóriából: az nincs. Olyan tananyaggal, ami már a történelemmé patinásodott – s eszerint feldolgozott – huszadik századra vonatkozik, jószerivel majd csak dédunokáink találkoznak az iskolában. Nehezen prognosztizálható persze, hogy mi hullik ki addigra az idő rostáján, és mi marad fenn. Nincs kizárva, hogy az akkori közgondolkodást majd az foglalkoztatja, hogy a magyar társadalom még nem beszélte ki, nem dolgozta fel a második évezred fordulóján megélt rendszerátalakítás, illetve az európai uniós csatlakozás „traumáját”, miközben az előtte való, keservekkel teli század történelme – a fentebb sorolt példákat követve – elkezd „megszépülni”. Egyelőre tétova a kor krónikása, mert ha más nem is, episztemológiai szkepticizmusa szakmája korlátait tudatosítja benne. Legfeljebb a már megidézett író, Márai Sándort fogadhatja fel prókátorának: *„mi, akik átéljük mindezt, csak arról adhatunk számot, ami történt. Ez kevés”*.⁴⁵ Ami ennél esetleg több, ahhoz egyfelől túl kell majd élni, nem tudni hány fantázia-gazdag és találékony Heribert Illig-et,⁴⁶ másfelől, az átélés – egyszerre sok szempontú és hiteles – verziójának visszamenőleges rekonstruálásához meg kell még születnie néhány újabb Georges Dubynak, aki közel ezredévnnyi távlatból volt képes életszerűen megjeleníteni a katedrálisok korát.⁴⁷ Az úri szabóság és a bolhapiac egyaránt rendszereket át- és túlélő civilizációs kínálatunk része, legfeljebb az változik, hogy melyik portékájából milyen arányban válogat az egyre inkább mediatizált közgondolkodás, illetve az, hogy mit dresszíroz-szponzorál az éppen regnáló rendszer tananyag-derivátummá. Mindezek együttesen alakítják időről-időre „a történeti kultúra” tárházát.

⁴⁵ MÁRAI é. n., 23.

⁴⁶ ILLIG 2002.

⁴⁷ DUBY 1984.

Felhasznált irodalom

- BALOGH-S. NAGY 2000 = Asszonyorsok a 20. században. (Szerk: Balogh Margit és S. Nagy Katalin) BME. 2000.
- BÁNK 1993 = Bánk József: 3500 latin bölcsesség. Szent Gellért Kiadó, Szeged. 1993. 137.
- BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008 = Jean Bérenger - Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918. Napvilág, Budapest. 2008.
- BIHARI 2005 = Bihari Mihály: Magyar politika, 1944–2004. Osiris, Budapest. 2005.
- DUBY 1984 = Georges Duby: A katedrálisok kora. Gondolat, Budapest. 1984.
- EGYED 2006 = Egyed Ákos: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia, Csíkszereda. 2006.
- ELEK 2006 = Teremtéelméletek és tudósok. Elek László beszélgetése Kampis György tudományfilozófussal. *Magyar Tudomány*, 2006. 9. sz. 1134–1140.
- GÁNÓCSZ 2008 = Gánócsz Sándor: A „kreacionizmus” és az „értelmes tervezettség” a teológiai kritika mérlegén. *Magyar Tudomány*, 2008. 12. sz. 1468–1480.
- GRATZ 1921 = A bolsevizmus Magyarországon (Szerk: Gratz Gusztáv). Franklin-Társulat, Budapest 1921.
- GRATZ 1946 = Gratz Gusztáv levele Kornfeld Mórchoz, 1946. májusában. In: Kornfeld Móric: Trianontól Trianonig. (Közreadja: Széchenyi Ágnes) Corvina, Budapest. 2006. 355–357.
- GYÁNI 2000 = Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Budapest. 2000.
- GYÁNI 2002 = Gyáni Gábor: Történetírásunk az évezred fordulóján. In: uő: Történelemszempontok. L'Harmattan, Budapest. 2002. 38.
- GYÁNI 2003 = Gyáni Gábor: Posztmodern kánon. Nemzeti Tankönyv Kiadó, Budapest. 2003.
- GYÁNI 2007 = Gyáni Gábor: Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélte múlt. In: Folklór és történelem. (Szerk: Szemerényi Ágnes) Akadémiai Kiadó, Budapest. 2007. 7–17.
- GYARMATI 2003 = Gyarmati György: Kossuth kultusza – post mortem. I. *Korunk*, 2003. 12. sz. 35–50.
- GYARMATI 2004 = Gyarmati György: Kossuth kultusza – post mortem. II. *Korunk*, 2004. 1. sz. 100–108.

- GYARMATI 2006 = Gyarmati György: Töprengések 1956 októberéről. *Múltunk*, 2006. 4. sz. 46-60.
- GYURGYÁK 2001 = Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris, Bp. 2001.
- GYURGYÁK 2007 = Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris, Budapest. 2007.
- HANÁK 1978 = Magyarország története, 1890-1918. (Főszerk: Hanák Péter) Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 414.
- HÓMAN-SZEKFŰ 1935 = Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. I-V. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
- HORVÁTH 1924 = Horváth Jenő: A trianoni béke megalkotása, 1915-1920. Budapest, 1924.
- HORVÁTH 1939 = Horváth Jenő: A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja. Budapest, 1939.
- HUNYADI 1998 = Történeti és politikai pszichológia. (Szerk: Hunyadi György) Osiris, Budapest. 1998.
- ILLIG 2002 = Heribert Illig: Kitalált középkor. Allprint, 2002.
- KORNFELD 2006 = Kornfeld Móric: Trianontól Trianonig. (Közreadja: Széchenyi Ágnes) Corvina, Budapest. 2006. 229.
- LÁSZLÓ 2005 = László János: A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum, Budapest. 2005.
- LÉDERER 1993 = Az úri Magyarország. (Szerk: Léderer Pál) ELTE – Twins, Budapest. 1993.
- MAJOROS 2007 = Majoros István: Két világ határán. Az európai romantikáról. *Valóság*, 2007. 11. sz. 78-92.
- MÁRAI 1997 = Márai Sándor: Napló, 1984-1989. Vörösváry Publishing LTD. Toronto, 1997. 68., 73.
- MÁRAI é.n. = Márai Sándor: Napló, 1945-1957. Akadémiai – Helikon Kiadó, é. n. 23.
- ORMOS 1983 = Ormos Mária: Padovától Trianonig, 1918-1920. Kossuth, Budapest. 1983.
- ORMOS 2005 = Ormos Mária: Magyarok itthon, otthon, tegnap és ma. In: Mi a magyar? (Szerk: Romsics Ignác és Szegedi Maszák Mihály) Habsburg Történeti Intézet – Rubicon. 2005. 179.
- PALASIK 2007 = A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. (Szerk: Palasik Mária) Napvilág, Budapest. 2007
- PETŐ 1998 = Pető Andrea: Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből. Seneca, Budapest. 1998.

- PETŐ 2007 = Pető Andrea: Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19-20. században. (Szerk: Pető Andrea) NVEA. Budapest. 2007.
- ROBERTS 1992 = Martin Roberts: Európa története, 1900-1973. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.
- ROMSICS 2000 = Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. I. kötet. (Szerk: Romsics Ignác). Osiris, Budapest 2000.
- ROMSICS 2001 = Romsics Ignác: A Trianoni békeszerződés. Osiris, Budapest. 2001.
- ROMSICS 2005 = Romsics Ignác: A kereszténység védőpajzsától az Uniós tagságig. Helyzetértékelés és szerepfelfogás a magyar politikai gondolkodásban. In: Mi a magyar? (Szerk: Romsics Ignác és Szegedi Maszák Mihály) Habsburg Történeti Intézet – Rubicon. 2005. 202., 230.
- SZÁSZ Zoltán Donaukonföderation oder Donaumonarchie. Eine Alternative zur ungarischen Politik im 19. Jahrhundert. S 234-235, Wien.
- SZEDERJESI 2008 = Megtorlások százada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon. (Szerk: Szederjesi Cecília) Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet. Salgótarján – Budapest. 2008.
- SZEKFŰ 1940 = Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1940.
- SZEKFŰ 1988 = Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. (Eredetileg németül jelent meg Der Staat Ungarn, eine Geschichtsstudie címen. Magyar reprint kiadás: Maecenas, Budapest. 1988. 13.
- SZILÁGYI 1895-1898 = A magyar nemzet története. (Szerk: Szilágyi Sándor) Budapest, 1895-1898.
- SZŰCS 1974a = Szűcs Jenő: A magyar szellemtörténet nemzet-konceptiójának tipológiájához. In. u. ő. Nemzet és történelem. Gondolat, Budapest. 1974. 506.
- SZŰCS 1974b = Szűcs Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge. In. Uő: Nemzet és történelem. Gondolat, Budapest. 1974. 5-188.
- ÚJVÁRI 1996 = Újvári Gábor: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kunó és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr, 1996.
- VONYÓ 2002 = Vonyó József: A magyar Hiszekegy születése. *História*, 2002. 1. sz. 18-19.
- ZEIDLER 2003 = Trianon. (Szerk: Zeidler Miklós) Osiris, Budapest. 2003.

RADEK TÜNDE

A MAGYARSÁGKÉP JELLEMZŐIRŐL
A KÖZÉPKORI NÉMET NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁSBAN
IMAGOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS

A középkori historiográfia forrásszövegeinek kutatása

A középkori historiográfia német nyelvű elbeszélő forrásai az egyes tudományok határai közötti „senki földjén” hosszú időn át „megmunkálatlan” területet jelentettek. A történettudomány ugyanis a hitelesség elvét szem előtt tartva, sokkal nagyobb jelentőséget és értéket tulajdonított az ún. dokumentáris forrásoknak, vagyis a gazdaság, a társadalom stb. működése nyomán spontán keletkezett forrásoknak (oklevelek, akták, törvények, urbáriumok), mint a történetírás elbeszélő forrásainak (krónikák, annalesek, gesták); az irodalomtudomány pedig a régi irodalomfogalom értelmében nem tartotta ezeket a szövegeket vizsgálatra érdemesnek. Egyfajta szemléletváltás e tekintetben tulajdonképpen csak a II. világháború után figyelhető meg. A történettudományban a Johannes Spörl¹ által már 1933-ban megfogalmazott új irányelvek (a történeti gondolkodás szerepének, a történetírás elveinek feltárása stb.) gyakorlati megvalósítására az 1950-es évektől került sor;² az irodalomtudomány pedig hosszú viták után az 1960-as években jutott el az ún. bővített irodalomfogalom (erweiterter Literaturbegriff) definíciójához.³ Mind a történet-, mind pedig az irodalomtudomány berkein belül kibontakozott azután a máig tartó érdeklődés a történetírás és irodalom kapcsolatának problémakörei iránt (pl. fikcionalitás, narratív struktúrák).⁴ A germanisztikai medievisztikában

¹ SPÖRL 1933.

² Példaértékű e tekintetben: BEUMANN 1950. Megemlítendőek az ún. Annales-iskola, illetve a mentalitástörténeti kutatások törekvései is (összefoglaló áttekintésüket lásd KORTÚM 1996, 19–24; a mentalitástörténet kialakulásához, terminológiájához, bibliográfiájához lásd DINZELBACHER 1993).

³ SENGLE 1967.

⁴ Lásd például Golo Mann gondolatait a történetírásról mint irodalomról (MANN 1964.) Hayden White pedig azt a problémakört vizsgálja, hogy a történetírás művészetnek (irodalomnak) vagy tudománynak tekintendő-e (WHITE 1986). White határozottan törekszik a történeti kutatás és a történetírás elválasztására

szintén az 1960-as években alakult ki,⁵ majd vált általánosan elfogadottá az egyes ún. „szakmákon belül keletkezett szövegek” (Fachliteratur, Sachliteratur) mint orvosságos könyvek,⁶ receptek,⁷ útleírások,⁸ prédikációk⁹ stb. kutatásba való integrálása. Ehhez a kutatási irányvonalhoz kapcsolódik a középkori historiográfia elbeszélő forrásainak vizsgálata is.

A középkori német nyelvű historiográfia számos magyarokkal kapcsolatos információt is tartalmaz, melyek közül némelyik már képezte tárgyát kérdésfeltevéseknek a magyarországi tudományos életben. Történettudományi tanulmányok tárgyalják a „Stájeri rímes krónika”¹⁰ (Steirische Reimchronik), Jakob Unrest „Osztrák krónikája”¹¹ (Österreichische Chronik), Rudolf von Ems „Világkrónikája”¹² (Weltchronik), a „Regensburgi Császárkrónika” (Kaiserchronik eines Regensburger Geistlichen) és a „Szász Világkrónika” (Sächsische Weltchronik) egy-egy részét.¹³ Etnográfiai kutatások foglalkoznak a „Stájeri rímes krónikában” (Steirische Reimchronik) és Heinrich von Mügeln „Magyar krónikájában” (Ungarnchronik, deutsch) írtakkal.¹⁴ Irodalomtörténeti tanulmányok merítenek a „Stájeri rímes krónikából” (Steirische Reimchronik), Johannes de Utino „Világkrónikájának magyar történeti függelékéből”, Heinrich von Mügeln „Magyar Krónikájából” (Ungarnchronik), Jakob Unrest „Magyar krónikájából” (Ungarische Chronik) s egy augsburgi városkrónikából („Krónika Augsburg város megalapításától az 1468-as esztendőig”).¹⁵ A középkori német nyelvű

és felvételeiben kimondottan az ábrázolás kérdéskörére koncentrál. Lásd még: HUG 1982; EGGERT 1990; HANISCH 1996; KLÜGER 2000; FULDA – FULDA 2002; valamint újabban OROSZ 2002.

⁵ Ezzel kapcsolatban lásd EIS 1967; ASSION 1973, valamint KEIL–ASSION 1974 nézeteit, illetve a középkorkutatás 20. század végi tendenciáiról összefoglalóan OEXLE 1996, című kötetben megjelent tanulmányokat.

⁶ Lásd például az utóbbi években: SCHULZE 2002; OBHOF 2004; TEMMEN 2006.

⁷ Lásd például BITSCH–EHLERT–ERTZDORFF 1987; EHLERT 1990.

⁸ Lásd például HUSCHENBRETT–MARGETTS 1991; GEORGI 1999; OHLER 2004.

⁹ Lásd például RICHTER 1969; MERTENS–SCHIEWER 1990; MERTENS–SCHIEWER 1992; LŐKÖS 2002.

¹⁰ A teljesség igénye nélkül például: SZÉKELY 1988; BINDER 1992; KOSZTOLNYIK 1992; KRISTO 1994.

¹¹ A teljesség igénye nélkül például: ÁGOSTON 1990, – aki korábban szintén Jakob Unrest Osztrák krónikájával foglalkozott disszertációjában: ÁGOSTON 1979.

¹² Például: BINDER 1995 – itt nemcsak Rudolf von Ems „Világkrónikáját”, hanem a „Stájeri rímes krónikát” is tárgyalja.

¹³ Például: VESZPRÉMY 2004 (például. „Regensburgi Császárkrónika”, „Szász Világkrónika”).

¹⁴ Például: GÁBORJÁN 1985 („Stájeri rímes krónika”); GÁBORJÁN 1996 („Stájeri rímes krónika”); MAGYAR 1997 (Heinrich von Mügeln „Magyar Krónikája”).

¹⁵ Legutóbb például: VIZKELETY 1993 („Stájeri rímes krónika”); TÜSKÉS–KNAPP 2000 („Stájeri rímes krónika”); VIZKELETY 1988 („Johannes de Utino

historiográfia elbeszélő forrásainak magyarországi vonatkozású teljes feltárása és különböző szempontok szerinti átfogó vizsgálata azonban a mai napig adóssága a kutatásnak. Disszertációm ennek az úrnek a betöltéséhez kívánt hozzájárulni a középkori német nyelvű historiográfia magyarságképezésének imagológiai vizsgálatával.¹⁶ Jelen tanulmányomban ennek az imagológiai megközelítésnek a legfőbb vonalait tárgyalom.¹⁷

A vizsgálat korpusza

Mint ismeretes, a középkori német nyelvű krónikairodalom rendkívül gazdag. Ebből fakadóan szűkíteni kellett a vizsgálatba bevont művek körét: dolgozatomban így csak a világ-, a tartományi/területi, a kolostori/apátsági és a városkrónikákat tárgyaltam. Az ilyesfajta szűkítés természetesen önkényesnek minősíthető és nyilvánvaló, hogy más krónikák is fontos adatokat tartalmazhatnak a középkori historiográfia német nyelvű elbeszélő forrásainak magyarságképezéséhez – ezek feltárása azonban további kutatások feladatát kell képezzék. Ugyancsak szükséges volt a vizsgálandó források körét időben is behatárolni. Itt az 1526-os esztendőnél, a mohácsi vésznél húztam meg a határt, hiszen ez jelentette a középkori magyar királyság szétesését. Szintén a gazdag forrásanyag miatt volt elengedhetetlen a térbeli szűkítés, e tekintetben csak a középkori „Németország”, illetve Svájc területén keletkezett írásműveket vizsgáltam. A középkori „Németország”¹⁸ ugyanúgy mint minden más ország ebben a korban az erőviszonyoknak megfelelően állandóan alakuló képződmény volt, így – a korpusznak megfelelően a 12. század közepétől a 16. század

Világkrónikájának magyar történeti függeléke”); RADEK 1994 („Johannes de Utino Világkrónikájának magyar történeti függeléke”); RADEK 2002 (Heinrich von Mügelin „Magyar Krónikája”, „Krónika Augsburg város megalapításától az 1468-as esztendőig”, „Johannes de Utino Világkrónikájának magyar történeti függeléke”, Jakob Unrest „Magyar Krónikája”). Johannes de Utino „Világkrónikájával” kapcsolatban itt megjegyzendő, hogy a magyar krónikafüggelék tartalmazó latin és német nyelvű kéziratok kritikai kiadásának elkészítése folyamatban van egy OTKA-projekt keretében (OTKA: K 68394, projektvezető: Dr. Veszprémy László, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, résztvevő: Radek Tünde (ELTE)).

¹⁶ A disszertáció Prof. Dr. Vizkelety András irányításával az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola Germanisztika Irodalomtudományi Programban készült „Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters” címmel.

¹⁷ A dolgozat alapjait érintő kérdések és aspektusok bemutatása más tanulmányaim tartalmával – a téma jellegéből adódóan – fedhetik egymást.

¹⁸ Lásd ehhez mindenképp HEINZ 1992.

30-as éveinek közepéig – tulajdonképpen Ausztria, Karintia, Stájerország, Csehország, Svájc területeit vagy azok egyes részeit is magába foglalta. A történelmi Magyarország területén keletkezett német nyelvű historiográfiai források nem kerültek bele a vizsgálatba.¹⁹

A korpusz²⁰ összeállításához Gombos Albin Ferenc „Catalogus fontium historiae Hungaricae. Aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendetium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI”²¹ (1937/1938) és August Potthast „Bibliotheca Historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters von 375-1500”²² (1862) gyűjteménye szolgált alapul, amelyek közül utóbbinak újabb kiadása 1962-ben kezdődött meg.²³

A szövegek kiválasztása két kritérium alapján történt, egyrészt a népnyelv használata, másrészt tartalmi szempontok szerint, vagyis hogy a források tartalmazznak-e információt a magyarokról. A nép nyelvében íródott szövegek a tekintetben jelentenek többletet az elemzések szempontjából, hogy azok többek között a laikális körökből kikerülő krónikásoknak/mecénásoknak/megbízóknak köszönhetően több olyan információt tartalmaz(hat)nak, amelyek a latin nyelvű szövegekbe – mindenek előtt a valóság ábrázolására törekvő elvek miatt – nem kerülhettek be. Példaként itt elsősorban a nép nyelvében íródott krónikák mondaanyagait, anekdotáit, exemplumait emelném ki.²⁴ A fent említett kritériumoknak megfelelően

¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd például OSTERMAYER 2005, illetve az itt írt „Előszót” (5-20).

²⁰ Eddig összesen 41 krónika került a vizsgálat látókörébe.

²¹ GOMBOS 1937-1938.

²² POTTHAST 1862.

²³ A dolgozathoz az új kiadásnak a 2003-ban megjelent (N-P) kötetét tudtam még figyelembe venni.

²⁴ A középkori historiográfiai szövegek a valóság ábrázolására való törekvésének problematikájával *Vizkelety András* foglalkozott (VIZKELETY 1990) behatóbban a nyelv (latin *versus* anyanyelv/nép nyelve) és a forma használatára (próza *versus* kötött beszéd) vonatkozóan. Példaként többek között az Albertus de Constantiának tulajdonított prózában íródott latin nyelvű világtörténeti összeállítást (1427) hozza, amelynél megállapítható, hogy Albertus egy német nyelvű rimeskrónikára (a „Császárkrónikára”) támaszkodott s a *brevitas* elvére hivatkozva a legendás, mondai, anekdotaszerű elemeket elhagyva lerövidítette azt. Másrészt *Vizkelety* megemlíti *Johannes de Utino* „Világkrónikáját” (1344-1349 között keletkezett és több kéziratban maradt fenn), amelyet a 15. század közepén fordítottak le németre s a fordításnál a szöveget éppen legendás, mondai és anekdotaszerű elemekkel egészítették ki. A valóság ábrázolására való törekvés bizonygatásának szóképleteivel kapcsolatban lásd SCHULZ 1909; HERKOMMER 1972, (mindenek előtt 213-224). A történetírásról belül a próza és a kötött beszéd viszonyára egyébként szintén számos olyan példát sorol fel, amelyek szerint a prózában írt szövegek már önmagukban is az igazságot, míg a versformában írottak inkább a hazugságot implikálják.

az első forrást a 13. század közepe táján keletkezett ún. „Császárkrónika” (Kaiserchronik)²⁵ képezi. Az utolsó forrás tekintetében a választás az 1534-ből származó Hans Haug zum Freystein „A Magyarok Krónikája” (Der Hungern Chronica)²⁶ című művére esett, amely egyrészt időben rendkívül közel áll a mohácsi vészhez, másrészt pedig még a tradicionálisan középkori történetírói feldolgozás eszközeivel operál s így egyfajta határkövet képez az ebben a korban kifejlődő kozmografikus, humanista irányba elmozduló történetírói művek előtt.²⁷

A vizsgálat módszere és eredményei

A dolgozat célja a középkori historiográfia német nyelvű elbeszélő forrásaiban az említett krónikairodalomban fellelhető információk alapján – diakrón módon eljárva – a két nép érintkezéséből fakadó magyarokról alkotott kép és megjelenési formáinak feltárása, valamint rekonstruálása volt. Mindezek kidolgozásához az imagológia módszere szolgált alapul, amelynek központi vizsgálati tárgyát Fischer szavaival a következőképp fogalmazhatjuk meg: „[...] *nationen- bzw. völkerbezogene Images, die sich erklären lassen als solche Aussagen, die auf Nationen, Völker und ihre kulturellen und geistigen Leistungen gemünzt sind und diese in ihrer Gesamtheit mit dem Anspruch auf Allgemeingültigkeit der Aussagen typisieren wollen*”.²⁸ Vagyis „az imagológia tárgyát olyan nemzetekre/népekre, azok kulturális és szellemi teljesítményére vonatkoztatott képek (images) alkotják, amelyek az általános érvényűség igényével összességében nemzetek/népek tipizálásának lehetőségét hordozzák magukban” (imagotype Elemente

²⁵ CSÁSZÁRKRÓNIKA é.n. A „Császárkrónikát” 1126 után kezdték írni s 1147 után, de 1172 előtt fejezték be. Julius Caesartól az 1147-es esztendőig tárgyalja az eseményeket (az A verzió az 1147-es évnél hirtelen megszakad).

²⁶ FREYSTEIN 1534. Az első kiadás nyomdász kérdésének összefoglalóját adja BORSA 1961. A Freystein-féle krónika újabb kiadása 1536-ban látott napvilágot Augsburgban, Philipp Uhart műhelyében. A Freystein-krónika mindkét kiadásából számos példányt őriznek még ma is a világ könyvtárai – ezek feltárása folyamatban van. A Freystein-krónika a honfoglalástól az 1526-os esztendőig tárgyalja az eseményeket.

²⁷ Hartmann Schedel „Világkrónikájának” (SCHEDEL 1493) humanista irányvonalával kapcsolatban lásd JOACHIMSEN 1910 (87–91) megjegyzéseit. *Sebastian Münster* kozmográfiájával (MÜNSTER 1544) kapcsolatban pedig lásd GUNDOLF 1983, 53–65.

²⁸ FISCHER 1981, 20 – Jelen tanulmányban szereplő minden fordítás a szerző munkája.

[imago-típ elemek]).²⁹ Mindezek figyelembe vételével került sor a magyarokra vonatkozó – a szövegekben vagy explicite kifejezésre jutó vagy impliciten jelen levő – imago-típ elemek feltárására és kigyűjtésére, majd az imagológiai vizsgálat deskriptív munkafázisaként azok rendszerezésére és tematikus feldolgozására.

A német nyelvű népek és a magyarok találkozásainak fő típusai a forrásszövegek alapján (1) olyan háborús összeütközések, amelyekben a magyarok vagy az ellenséghez tartoztak (a nagyobb háborúkon kívül gondoljunk itt a számos határvillongásra is) vagy szövetségesként működtek közre, (2) azon keresztes hadjáratok, melyek során különböző keresztes seregek a Szentföldre tartván Magyarországon átvonultak és számos konfliktus előidézői lettek, illetve azon keresztes hadjáratok, melyeken maguk a magyarok is részt vettek, (3) olyan háborús szituációk, amelyek kapcsán követek/követségek küldésére és fogadására vagy tárgyalások lefolytatására került sor, (4) olyan szertartások, mint a koronázások vagy esküvők és az azokat megelőző tárgyalások, illetve békekötések, (5) különböző alkalmak/helyzetek, melyek szükségessé tették, hogy bizonyos személyek hivatalból vagy más okból Magyarországon tartózkodjanak. A krónikások ezek kapcsán leírásaikban a magyarok származásával, a királykoronázásokkal, a hadszervezettel, a magyarok külső és belső tulajdonságaival, étkezési szokásaival, (jog)szokásaival, nyelvével, illetve a római császárok alatti korszakkal, a honfoglalással és a kalandozó hadjáratokkal valamint a magyar uralkodókkal foglalkoztak.³⁰ A forrásszövegeknek végeredményben két nagy csoportja különböztethető meg

²⁹ A komparatiztika elveihez és fő problémaköreihez, illetve az image-kutatás kérdéscsoportjainak rendszerezéséhez lásd FISCHER, 1979a; FISCHER, 1979b; DYSEERINCK, 1977 munkáját. A komparatiztikai imagológia átfogó történeti áttekintését adja Steins disszertációjában (STEINS, 1972); FISCHER, 1983.

³⁰ Lásd ehhez még STRAUCH, 1900 (Jans Enikel „Világkrónikája”). A krónika a 13. század második felében keletkezett, és a világ teremtésétől az 1246-os esztendőig tárgyalja az eseményeket. Jans Enikel „Világkrónikájának” kis népi és nyelvi tükrében (vv. 27396–27652) a 12 keresztény nyelv népeinek leírásánál szintén nyilvánvalóan a legfeltűnőbb eltérések alapján különbözteti meg egymástól az egyes népeket: így a viselet alapján (az itálieiak/déli országbeliek például – legyen az fiatal vagy idős – mindannyian hordanak fejedőt, a cseheknek rövid a hajviseletük), különféle (jogi) szokások alapján (pl. szlávok, osztrákok), étkezési- és ivási szokások alapján (pl. a csehek legjobb itala a sör), különféle tulajdonságok alapján (pl. az örmények a keresztény elvek szerint példaértékű életet élnek), a külső jegyek alapján (pl. a mórok bőre fekete, foguk fehér) vagy egyházi jellemzők alapján (pl. a görögök harangszó nélkül mennek a templomba), katonai jellemzők alapján (pl. a franciák rendkívül jó harcosok), vagy éppen társadalmi jellemzők alapján (pl. a magyarok becsvágya a társadalmi ranglétrán való feljebbjutásra).

egymástól: egyrészt azok a forrásszövegek, amelyek a világ-/német történelem tárgyalásán belül térnek ki a magyar történelem eseményeire, mint például Jans Enikel „Világkrónikája” (Weltchronik), illetve Konrad Bote „Szász krónikája”/„Magdeburgi krónikája” (Cronecken der sassen vagy másként: Magdeburgische Chronik),³¹ másrészt pedig azok a forrásszövegek, amelyek kimondottan a magyar történelmet tárgyalják, mint Heinrich von Mügelin „Magyar krónikája” (Ungarnchronik, deutsch).³² Ez utóbbi forráscsoport a magyarokat tekintve természetesen sokkal terjedelmesebb információs anyaggal és szélesebb látókörrel rendelkezik. Mindkét forráscsoportra jellemző viszont, hogy szerzőik egyetlenegy ingroup-hoz, vagyis a német nyelvű népekhez (sváb, bajor, frank, stb.) tartoznak, míg az outgroup-ot a magyarok testesítik meg, vagyis vonatkoztatási pontként a német nyelvű népek szolgálnak.³³ Az image-, illetve mirage-képződés³⁴ folyamatát, annak legfontosabb alkotóelemeit és konstrukciós elveit, az ön- és idegenkép egymáshoz való viszonyát, keletkezési és működési mechanizmusait Bleicher néhány szövegpéldán keresztül szemléltetve vezeti végig az ókortól egészen a 20. századig.³⁵ Összességében megfigyelhető az, hogy az önábrázolásnál és az idegen/más ábrázolásánál a saját (nemzet/nép) szolgál vonatkoztatási pontként, sőt kizárólagos jelleggel (etnocentrizmus), vagyis a saját (nemzetnek/népnek) a vártájáról (Autoimage/Eigenbild) és annak mértékével értékeli az idegent, a mászt, az idegen/más népet (Heteroimage/Fremdbild), ez pedig egymással ellentétes fogalompárok kialakulásához vezet(het). Ha mindezt egy képzeletbeli értékelési skálán ábrázolnánk, akkor azt látnánk, hogy a saját (nemzet/nép) mindig egy magasabb pozíciót tölt be és ha nem is mindig, de legtöbbször pozitív tartalommal, tulajdonságokkal, asszociációkkal telítődik meg, tehát minden a pozitív önkép irányába hat; ellentétben az idegen/

³¹ MAGDEBURGI KRÓNKA é.n. (A krónika a 15. század utolsó évtizedeiben íródott, s a kezdetektől 1489-ig ábrázolja a történéseket).

³² HEINRICH VON MÜGELIN é.n. A krónika a 14. század közepén íródott, és az özönvíztől 1333-ig tárgyalja az eseményeket.

³³ Az ingroup-hoz való tartozás, a vonatkoztatási pontok/„rétegződések” kialakulásának jellemzőit tárgyaltam egy korábbi konferencia-előadásomon is: a berlini Humboldt Egyetem és az ELTE közös projektjében került sor 2003. szeptember 26-27-én egy konferencia megrendezésére Budapesten a „Regionalität und Fremde(s) in der Literatur und im literarischen Leben” [Regionalitás és idegenség az irodalomban és az irodalmi életben] címmel. Előadásomban Európával mint középkori régióval, a régió-fogalom legfontosabb összetevőivel, illetve az ezzel kapcsolatos idegenség-érzékeléssel foglalkoztam (RADEK 2007).

³⁴ Az images- és mirages-képződés folyamatához lásd még DYSERINCK 1966 nézeteit.

³⁵ BLEICHER 1980, 16.

más nép ábrázolásával, ahol sokkal inkább a negatív elemek dominálnak. A mással/idegennel kapcsolatos image kialakulásának folyamatát fejtegetve Fischer is kiemeli a saját- (Autoimage/das Eigene) és az idegen-kép (Heteroimage/das Fremde) antitetikus jellegét/funkcióját.³⁶ Ezzel összefüggésben pedig Dyserinck rámutat az imago típus folyamatoknak a nemzeti önkép/önmeghatározás illetve a nemzeti érzés kialakulásában betöltött jelentős szerepére.³⁷ Alapjában véve Fischer felvetéseivel, az auto- és heteroimage-al kapcsolatos antitetikus jellegről/funkcióról alkotott nézetével korrespondál Koselleck az „aszimmetrikus és egymással ellentétes fogalompárokrol” szóló elmélete.³⁸

A dolgozat forrásszövegeiben feltárt imago típus elemeket alapul véve Reinhart Koselleck „aszimmetrikusan kontrér fogalompárok”-ról alkotott elméletét adaptálva az imago típusokat tekintve három aszimmetrikus és egymással ellentétes fogalompár létezése rajzolódott ki: mégpedig a nyugati-keleti, keresztény-pogány és morális-amorális fogalompár.

A nyugati-keleti fogalompár

A nyugati-keleti fogalompárnál megemlíthetjük a genealógiai, illetve a magyarok őshazájának földrajzi elhelyezkedéséről írt fejtegetéseket. Míg ugyanis a német nyelvű népek származásukat tekintve vagy akár a német városok alapítását tekintve magukat vagy városukat a trójaiaktól,³⁹ a rómaiak elődjektől vagy olyan híres elődöktől, mint Nagy Károly származ-

³⁶ FISCHER 1981.

³⁷ DYSERINCK 1988, 37.

³⁸ KOSELLECK 1995. Koselleck tanulmányában három fogalompár vizsgálatával foglalkozik: a hellén és barbár (218–229.), a keresztény és pogány (229–244.), valamint az ember („Mensch”) és embertelen ember („Unmensch”), valamint felsőbbrendű ember („Übermensch”) és alsóbbrendű ember („Untermensch”) fogalompárral (244–258.).

³⁹ Nem római népként először a frankok állítják magukról a 7. és 8. században, hogy ugyanúgy mint a rómaiak a trójaiaktól származnak, hogy ezzel is igazolják más népekkel szembeni elsőbbségüket. Ezt követően további népek és uralkodó-dinasztiák próbálták a trójai monda újabb és újabb variációival megalapozni származásuk előkelő és nemes voltát, így pl. a britek szintén a 7–8. században, majd még erőteljesebben a 12. században, a normannok a 10. században, a skótok a 13. században, a Luxemburgok, Valois-k, Habsburgok a 15. és 16. században. A késő középkorban ugyancsak a Habsburgoknál figyelhetjük meg, hogy a római császári méltóság megszerzése érdekében – egyik „érvként” – a késő római Colonna, illetve Pierleoni családtól próbálják levezetni eredetüket, illetve próbálnak egy trójai-frank genealógiát konstruálni (ZÖLLNER 1998, 93).

tatják – mint ahogy például Hans Ebran von Wildenberg a bajorországi fejedelmekről írt krónikájában (*Chronik von den Fürsten aus Bayern*) olvashatjuk: „*Es sagen gemeinglich die historischreiber, das die Frantzosen und ir konig auch irn ursprung genommen haben von den Trojanern. das bestät Otto ...*.”⁴⁰ [A történetírók egyöntetűen azt mondják, hogy a franciák és királyuk a trójaiak leszármazottai, s ezt megerősíti Ottó [Otto von Freising]] – addig a magyar uralkodóház tagjait közvetlenül a hunok urával, Attilával vagy a hun kapitánnyal, Álmoossal hozzák összefüggésbe, vagy ha családfát nem is írnak le, Attilát a magyarok királyának nevezik és a magyarok ősatyjává teszik meg. Hans Haug zum Freystein krónikájában például a következő leszármaztatást találjuk: „*Nemroth - Bendekutz [Hans Haug zum Freystein] - Athila [...] in vngrischer sprach Ethele genent wirt [Hans Haug zum Freystein] - Chaba - Ed/Elend/Eleud - Vgekc - Almus (Weil aber der traum in Vngrischer sprach Alom genent wird / vnd diese geburt durch den traum vorgesagt / ist er deshalb Almus genant worden [Hans Haug zum Freystein] - Arpad - Zoltan - Toxum - Geycha [Cap. 18] - Steffan“ usw. [Nimród - Bendegúz] [Hans Haug zum Freystein] - Attila [...], akit magyar nyelven „Ethele“-nek hívtak [Hans Haug zum Freystein] - Csaba - Előd - Ugek - Álmos (Mivel pedig a „Traum“ szó magyar nyelven „álom“-nak neveztetik / és az ő születését álom jósolta meg / ezért „Almus“-nak/ Álmos-nak neveztek el [Hans Haug zum Freystein]) - Árpád - Zoltán - Taksony - Géza [Cap. 18] - István“ stb.*

Megjegyzendő még, hogy a krónikások egy része a „*Hewnen*” [hunok] és az „*Vngern*” [magyarok] megnevezést egyenértékűen használja.⁴¹ Heinrich von Mügelin „Magyar krónikájának” címe például így hangzik: „*Hie hebt sich an dye vorrede in den Vngerischen Coronicken etc.*” (105, 1.) [Itt kezdődik a magyarok krónikáinak előszava], majd az előszóban ezt írja: „*... also wil ich [...] beschreiben dy hystorien der Hevnen ...*” (105, 5.) [Tehát le/meg akarom írni a hunok történeteit]. A „hun” szó használatát Jakob Twinger von Königshofen⁴² a következőképp magyarázza: „*... vor e sü [Ungarn*

⁴⁰ HANS EBRAN VON WILDENBERG é.n., 21. A krónika 1490 körül keletkezett s Noétól az 1490-es esztendőig tárgyalja az eseményeket.

⁴¹ Például: FREYSTEIN 1534 „*Huni*” – „*Hungern*”; KARINTIAI KRÓNKA é.n., 486.: „*die Hewn, die nun Vngern hayssen*” [a hunok, akiket most magyaroknak neveznek]; HANS EBRAN VON WILDENBERG é.n., 39,1-18: „*Henen [...] jertz genannt Unger*” [a hunok, akiket most magyaroknak neveznek]; SZÁSZ VILÁGKRÓNKA é.n., 147,35: „*de Hunen, dat nu sint Ungerem*” [a hunok, akik most a magyarok]; CHRONIK VON DEN 95 HERRSCHAFTEN é.n., 79,31.: „*... ergaben sich im [Nagy Károly] die Heün oder die Unger*” [...és akkor megadták magukat Nagy Károlynak a hunok vagy magyarok].

⁴² JAKOB TWINGER VON KÖNIGSHOFEN é.n.

(Ungern)] *cristen wurdent, do hiessent sü die Hünen ...*" (2, 715.) [Mielőtt ők (a magyarok) keresztények lettek, hunoknak nevezték őket], Hans Ebran von Wildenbergnél azt találjuk, hogy „*der [Kaiser Heinrich] pekert die zwai geschlecht, Henen und Götten, jetz genannt Unger und Winden ...*” (Hans Ebran von Wildenberg 39,16.) [Henrik császár megtéríti [keresztény hitre téríti] a két törzset/nemzetséget, a hunokat és a gótokat, akiket most magyaroknak és vendeknek/szlávoknak neveznek].

A hun és a magyar népnevek equivalens módon való használata és kezelése a forrásszövegekben valószínűleg a magyarok világi származáselméletével hozható összefüggésbe, amely ugyan csak néhány szövegben konkretizálódik, de bizonyára látenszen hozzátartozott a krónikások ún. hagyományozott tudásához (tradiertes Wissensgut). Szintén a magyarok és a hunok történetének szoros összefonódását szemlélteti a már előbb említett 16. századi, az 1534-ből származó Hans Haug zum Freystein „Magyar Krónikájának” (Der Hungern Chronik...) frontispiece-e, amelyen – a krónika címének ellenére – egy Attila-portrét láthatunk ATILLA FLAGELLVM DEI felirattal. A hun – magyar származtatás mellett fellelhető a magyar uralkodóház totemisztikus származáselmélete is Emese álmával és a turulmadárral („*in gestalt eines Habichs*” [Hans Haug zum Freystein] [egy ,héja’ alakjában]). A totemisztikus származáselméletek pedig mint ismeretes az ázsiai nomád népek sajátjai. A magyarok őshazáját pedig szintén keleten, egészen pontosan Szkítiában lokalizálják, s ugyanakkor különbséget tesznek „*Scythia Asiatica*” (ahonnét a magyarok kiözönlöttek) és „*Europisches Scythia*” (ahonnét a magyarok a gótokat elűzték, Hans Haug zum Freystein) között. Jakob Unrest „Magyar krónikájában”⁴³ szintén a „*Schicia*”, „*Hünia*”, „*Pannonia*” a honfoglalás útvonala.⁴⁴ Ugyanakkor éppen a hunoktól, az Attilától való származás teszi „jogossá” a magyarok (második) honfoglalását Pannóniában: „*Do zoch Arpad mit den andern sehs haubtlewten, als vor gesprochen ist, in Panoniam das lant nicht als geste, sunder alz die, dy das land nach erplichem recht besiczen wollten.*”⁴⁵ [Akkor Árpád a többi hat kapitánnyal – mint ahogy előbb mondtuk – bevonult Pannóniába, nem mint vendégek/idegenek, hanem úgy mint akik a földet örökölt jog szerint akarták birtokolni].

A nyugati-keleti fogalompárnál előkerül a magyaroknak mint egykori nomád népnek a számontartása, amely tehát hatalmas területek használatához szokott hozzá, s amely nehezen viseli, ha mozgásszabadságában kor-

⁴³ MAGYAR KRÓNIKA é.n.

⁴⁴ Uo., 482.

⁴⁵ HEINRICH VON MÜGELN é.n., 130, 15–18.

látozni akarják.⁴⁶ A nomád lét meghatározó eleme a lótarás, illetve a lovaglás, a lónak a haderőben való jelentősége,⁴⁷ valamint a lónak mint értékmérő eszköznek a szerepe, olyannyira, hogy a fogságba került magyarok életben hagyásukért/szabadon bocsátásukért lovakat ajánlanak fel ellenfeleiknek. Egyéb helyzetekben is nagy elismerést/megtisztelést jelentett mindkét félnek a ló/lovak ajándékozása, illetve ajándékba kapása. Még a 15. század végén keletkezett „Osztrák Krónika”⁴⁸ (Österreichische Chronik) szerzője, Jakob Unrest is figyelmet szentel a Mátyás király idején folyó magyar–török háborúk leírásánál annak, hogy egy foglyul ejtett vagy a csatában elesett magyar mennyi lóval rendelkezett. A „Stájeri rimes krónika” szerint az egyik hadjárat alkalmával a magyarok feltételül szabták Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) való hazatérésüket, hogy idejében begyűjthessék a lovak táplálékát.⁴⁹ Ugyancsak a „Stájeri rimes krónikában” találunk utalást a magyarok honfoglalásával kapcsolatos fehér ló mondára.⁵⁰

A haderővel kapcsolatban kiemelendő az íjászok szerepe, akik a források szerint a legfontosabb fegyvernemet képviselik, s az ezzel kapcsolatos harcmódot tekintve is a hunok, tatárok, kunok körébe tartozónak sorolják a magyarokat (ellenség közelébe lovaglás, nyilazás, megfordulás, hátra nyilazás, az ellenséges alakulatok fellazítása, újratámadás, ellenséges csapatok körülvétele és lenyilazása).⁵¹ Az íjjal lóhátról való harcot a nyugati ellenség „lovagiatlannak” („*unritterlich*”)⁵² minősíti, mondván, hogy a magyarok nem vállalják fel a közelharcot, vagyis a vívást. Ugyanakkor a hadviselést tekintve a forrásokban olyan megjegyzéseket is találunk, amelyek arról számolnak be, hogy a magyarok ügyes katonák (*menlich* [bátrak], *hurticlich* [fürgék] und *ellenthafft* [merészek]), jó taktikát alkalmaz-

⁴⁶ Lásd például STÁJERI RÍMES KRÓNIKA. A „Stájeri rimes krónika” 1246/1250–1309-ig tartó időszak eseményeit foglalja magába, s körülbelül 1301 és 1319 között íródott.

⁴⁷ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a ló a többi középkori országban (s annak haderejében) is rendkívül nagy szerepet játszott. *Kristó Gyula* (KRISTÓ 1995, 18–33) is hangsúlyozza egyébként a ló nagy szerepét a magyar társadalomban.

⁴⁸ OSZTRÁK KRÓNIKA é.n. Jakob Unrest „Osztrák Krónika”-ját 1480 előtt kezdte el írni [1466?], először 1493-ban zárta le, majd folytatta 1499-ig. A krónika az 1435-1493/1499-ig tartó események leírását öleli fel.

⁴⁹ STÁJERI RÍMES KRÓNIKA é.n., vv. 84075–84138.

⁵⁰ E szövegrésszel Vizkelety András foglalkozott részletesebben IV. Béla király fiának menyegzője kapcsán (VIZKELETY 1993). A menyasszonyi ruha egy csatjának rendkívüli értéke kapcsán említi meg a krónika szerzője, Ottokar aus der Geul a magyaroknak azon szokását, melytől jellemző, hogy a magyarok drágaságot/ékszerért („*kleinat*”), valamint lóért („*meidem guot*”) cserébe országot vesznek/cserélnek.

⁵¹ STÁJERI RÍMES KRÓNIKA é.n., vv. 25507–25512.

⁵² Uo. vv. 25634.

nak, többször folyamodnak cselekhöz, s ha a magyarok a „német”⁵³ sereg oldalán harcolnak, akkor a krónikásoknak még a dicséretét is kiérdemlik s ez esetben mégiscsak olyan kiváló kardforgatók, mintha franciáiban tanulták volna a vívást.⁵⁴

A foglyokkal való bánásmódról hasonlóképpen nyilatkoznak a krónikások az egyes keleti népek esetében: ugyanúgy, ahogy a hunok, a tatárok vagy a kunok, a magyarok is kötélben vezették el a foglyokat és rabszolgaként kezelték őket, ahogy azt például Jakob Unrest „Karintiai krónikájában”⁵⁵ is olvashatjuk: „... die anndern wurn gevangn, und welche den Vngern zw Tail wurdn, die wurdn an Strickhn gefuert als das Viech ...”⁵⁶ [... a többieket pedig foglyul ejtették, és akik a magyarokhoz kerültek [ti. a foglyok elosztásánál], azokat kötélben vezették el, mint az állatokat ...].

A magyarok a kegyetlenkedések, a pusztítások⁵⁷ alapján szintén a „vad” keleti népek közé sorolandók: a fosztogatást, a gyűjtogatást, a tempomok lerombolását, a nők megbecstelenítését tekintve teljes mértékben párhuzamba állíthatók a magyarokról, a tatárokról, majd a későbbi időkből a törökökről szóló leírások.⁵⁸

A nyilvánvalóan a vérszerződéssel összefüggésbe hozható vérvívás megemlézése például Konrad Bote⁵⁹ „Magdeburgi krónikájában”: „*De Ungeheren de togen in Dudesche lant unde vorherden Beygeren, Doringh [...] dar vorloren de Beygeren den stryt, do worden de Ungereren so krefftich, und togen dorch Swaven, dorch Francken unde slogen unde morden vele lude. Unde druncken der lude blot, unde bunden de fruvven to samede by den haren, unde drevon se mit den kynderen ut dem lande.*” [A magyarok bevonultak német földre és feldúlták Bajorországot, Turingiát [...], a bajorok a harcból vesztesen kerültek ki, erre a magyarok új erőre kaptak, majd a svábok és

⁵³ A német szót itt jogosan tehetjük idézőjelbe, mert ahogy Jans Enikel „Világkrónikájának” kis nyelvi tükrében is olvashatjuk – de mindezt az egész középkorra vonatkoztathatjuk –, sokkal inkább beszélhetünk sváb (*Swäben*), frank (*Franken*), szász (*Sahsen*), türingiai (*Dürgen*), meißeni (*Michsner*), tiroli (*Tyrol*), bajor (*Beiern*), karintiai (*Kernudner*), stájeri (*Stírer*) és osztrák (*Cesterrich*) identitástudatról (v. 27396-27652).

⁵⁴ STÁJERI RÍMES KRÓNKA é.n., vv. 16244–16247., illetve vv. 16260–16265.

⁵⁵ KARINTIAI KRÓNKA é.n.

⁵⁶ Uo., 508.

⁵⁷ Megjegyzendő, hogy a kegyetlenkedés, a pusztítás leírása leginkább a kalandozó hadjáratokkal kapcsolatos.

⁵⁸ Például a magyarokról lásd CSÁSZÁRKRÓNKA é.n., vv. 15925–15931, a tatárokról lásd FREYSTEIN, 1534; a törökökről OSZTRÁK KRÓNKA é.n., 236. A törökökről ugyancsak hasonló leírásokat találunk a 16. századi német nyelvű röplap/röpiratirodalomban is.

⁵⁹ MAGDEBURGI KRÓNKA é.n., 302.

a frankok ellen vonultak és sok embert levertek és megöltek. És megitták az emberek vérét, és az asszonyokat a hajuknál fogva kötözték össze, és hajtották/úzták ki őket a gyerekekkel együtt az országból]. Hasonló jellegűek a kutyára⁶⁰ tett esküre való utalások például a „Császárkrónikában”⁶¹, Jakob Unrest „Magyar krónikájában”⁶², Hans Haug zum Freystein „Magyar krónikájában”⁶³ ugyancsak a magyarok keleti népekkel való összekapcsolását jelzi.⁶⁴ A kutya mint a hunok/magyarok attribútuma jelenik meg Hans Haug zum Freystein „Magyar krónikájában”, amelyben Attila harcosságait „dühös kutyáknak” (*wu^etende hundt*)⁶⁵ nevezik. Egy „teljesen fekete” kutyát (*alswarzer hunt*)⁶⁶ hoznak összefüggésbe a magyarokkal mind a „Császárkrónikában”, mind pedig Jakob Unrest „Magyar Krónikájában”⁶⁷ Konrád király álomlátása kapcsán. Ugyancsak a „Császárkrónikában” Konrád király megkönyörül a hitvány zsákmányon (a foglyokon) s otthagya a „nyomorult kutyanépet” (*daz smaehe gehunde*), azaz a legyőzött magyarokat a csatamezőn.

Ahogy azonban a kegyetlenkedések, pusztítások leírásainál is láttuk, itt is megfigyelhető az, hogy az egyik nép – esetünkben az egyik keleti nép – tulajdonságai egy másik (keleti) nép tulajdonságaiként tűnnek fel: rendkívül jól szemléltetik ezt a 15-16. századi források, amelyekben a korábban a magyaroknak tulajdonított negatív jellemzők a törökökkel kapcsolatban kerülnek elő. Jakob Unrest „Osztrák Krónikájában” például már a törökök töltik be a „*die possen hundt*” [az ádáz/gonosz kutya] szerepét.⁶⁸

⁶⁰ A honfoglaláskori kutyára/farkasra tett eskü problematikájával behatóbban foglalkozott MUNKÁCSI 1895; HORVÁTH 1970 pedig a középkori magyar állam életében fellelhető török politikai intézmények nyomai kapcsán tárgyalta többek között ugyanezt a témakört. Ifj. Horváth példaként említi IV. Béla király fiának, V. Istvánnak kun leánnyal kötött esküvőjét, melyen a kunok abbéli esküjüket, hogy a magyarok földjét meg fogják védeni, egy karddal kettévágott kutyára tették (HORVÁTH 1970, 272). Újabban Vajda foglalkozott ezzel a témával (VAJDA 1999).

⁶¹ CSÁSZÁRKRÓNIKA é.n., vv. 16309-16316.

⁶² MAGYAR KRÓNICA É.N., 493.

⁶³ HANS HAUG ZUM FREYSTEIN é.n.

⁶⁴ Kríza alapján átvétel Györfly Györgytől: Theotmár salzburgi érsek 900-ban kelt levelében a pápánál mentegetődött a morvák vádjá miatt, „hogy a frankok 899-ben kutyára vagy farkasra és más istentelen s pogány dolgokra esküdtek szövetséget a magyarokkal” (KRÍZA 1996).

⁶⁵ HANS HAUG ZUM FREYSTEIN é.n.

⁶⁶ CSÁSZÁRKRÓNICA é.n., vv. 16309-16316.

⁶⁷ MAGYAR KRÓNICA é.n., 493.

⁶⁸ OSZTRÁK KRÓNICA é.n., 29.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a nyugati népek történetének leírásánál is találunk példákat a túlkapasok, erősza-
kos cselekedetek ábrázolására, főleg a keresztes hadjáratok tárgyalásánál.

Keleties (tatár) szokásra utal a magyarok szakállviselete is, mely szerint a magyarok ünnepélyes alkalmakkor drágaköveket és gyöngyöket fontak szakállukba.⁶⁹ A hosszú – a források szerint sokszor bozontos/rendezetlen („*ungeschickt*”)⁷⁰ – haj akárcsak Attilának a magyaroknak is sokszor jellemzője⁷¹, ellentétben például az osztrákokkal vagy a szászokkal, akik rövid (rendezett) haját viseltek.⁷² A hosszú haj, valamint a szakáll viselete a Dalimilnak tulajdonított „Cseh krónika” („*Di tutsch kronik von Behem lant*” – rímes krónika, „*Die pehemische Cronica dewcz*” – prózakrónika) leírása szerint is pogány szokás volt.⁷³

A nyelvi hovatartozást tekintve is a magyarok a keleti nyelvek csoportjába (*osterzungeln scare*)⁷⁴ kerülnek, s ezt tovább erősíti az a tény, hogy a magyarokat mint népet többször is a keleti (pogány) népek között említik.

A krónikák szerint szintén a keleti népekre jellemző vonás az együtt élő népek sokfélesége: a magyarok között például ott találjuk a kunokat, besenyőket, székelyeket, de ugyanúgy a „németeket”, az oláhokat, a ruténeket, a görögöket vagy a lengyeleket. Ugyanakkor magyarföldön a kunok által véghezvitt kegyetlenkedések – akár háború, akár béke idején –, vad életmódjuk többször is előkerül a forrásszövegekben és az ennek megfelelő konnotációk így a magyarokra és országukra is átvéődnek s ezek fényében „ítéltetnek meg”.

⁶⁹ STÁJERI RÍMES KRÓNICA é.n., v. 7989–7992.

⁷⁰ HANS HAUG ZUM FREYSTEIN é.n.

⁷¹ FEJEDELMEK KÖNYVE é.n., 4235–4238.

⁷² STRAUCH 1900, 27463–27464. Karácsonyi a honfoglaló magyarok hajviseletéről írott tanulmányában (KARÁCSONYI 1896) Liudprand, cremonai püspököt említi meg, aki 868. évi követi beszámolójában méltatlankodva jegyzi meg, hogy Nikephoros császár az udvari ebédnél „a magyar szokás szerint lenyírt bulgárok követeit” („*Bulgarorum nuntium, Ungarico more tonsum*”) ültette vele szembe. Magyar szokás alatt itt még a kopaszra nyírtság értendő, mivel Liudprand egy másik helyen összehasonlítja egymással a görög és a német császárt, s ebből az derül ki, hogy a rövidre nyírt haj a németekre, a hosszú haj a görögökre, a kopaszra nyírtság pedig a magyarokra volt jellemző.

⁷³ DALIMIL CSEH KRÓNICA é.n., 260. „... *wenne sich die manne noch heydenischer gewonheit hilden vnd trugen alle lange pette ...*” [Mert a férfiak pogány szokás szerint éltek és hosszú szakállt viseltek]. Lásd még ehhez újabban: BROM 2005, illetve BROM 2004.

⁷⁴ Így például BRAUNSCHWEIGI RÍMES KRÓNICA é.n., v. 8130. A „Braunschweigi rímes krónika” valószínűleg 1279–1292 keletkezett (illetve kiegészítéseket az 1298-as esztendőig találunk), s a 768–1279 tartó eseményekre tér ki.

A keresztény-pogány fogalompár

A keresztény-pogány fogalompár esetében szintén előkerül a származás kérdése, de itt a bibliai származáselméleteké.⁷⁵ A vizsgált krónikák alapján a magyar nép származását tekintve kettősséget figyelhetünk meg: egyrészt ugyanúgy mint más európai népeket, Jáfettől származtatják a magyarokat is. Az „Osztrák krónika a 95 fejedelemségről” (Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften)⁷⁶ például a magyarokat konkrétan Jáfetnek rendeli alá és Európához tartozónak írja le (8,12-15). Johannes Rothe „Világkrónikája”⁷⁷ Európát a következőképp próbálja földrajzilag behatárolni: „Europa [...] ist keigen norden vn dem uffgange bys zu dem nedergange der ssonnen.” [Európa észak felé található, a nap felkeltének helyétől a naplemente helyéig].

Ugyanakkor csak „Ytalien” [Itália], „Frangkreich” [Franciaország], „Lampartyn” [Lombardia], „Engellandt” [Anglia] und „alle dutzsche landt” [minden német föld] az, amely konkrétan megemlítésre kerül, míg Magyarország az „unde die andern konigreiche, wie die heissen, an den enden” [és még más királyságok, ahogy mondják a „végeken” [ti. Európa [vég]határainál] „kategória” alatt neveztetik meg. Hans Ebran von Wildenberg bajor fejedelmekről szóló krónikájában⁷⁸ Európa önmagában a kereszténységgel egyenértékű. A magyaroknak fentebb említett Jáfettől való származtatása azonban csak részben helytálló, ugyanis a következő származtatási „táblát” találjuk még a forrásokban: Noé - Jáfet - Kána - Nimród, mindez azonban ellentmond Nimród tényleges bibliai származtatásának, mert Nimród a Noé - Hám - Kus származási vonalnak felelne meg. Nimród alakja pedig – zsarnoki uralma nyomán – automatikusan negatív tulajdonságokkal ruházza fel a magyarokat is, amelyek aztán így is hagyományozódnak tovább.

Ugyancsak megemlíthetjük a magyarok „Schicia”-ból (Szkítia), illetve „Hünia”-ból (a hunok országa)⁷⁹, a pogány hunoktól való származtatását is, illetve a hunok üdvtörténeti szerepének translációját a magyarokra.⁸⁰ Heinrich von Mügelin krónikájában a Konrád császár elleni csata után a

⁷⁵ Lásd Gen. 9, 10 – a földkerekség egyes területeinek Noé fiaihoz való hozzárendelésről a Bibliában még nem találunk konkrétumokat (Gen. 9, 18. csak annyit ír, hogy Noé három fiával, Sémmel, Hámmal és Jáfettel hagyta el a bárkát), ez csak a 7. századi exegézis eredménye lesz, mely szerint Sém Ázsiát, Hám Afrikát, Jáfet pedig Európát kapta.

⁷⁶ CHRONIK VON DEN 95 HERRSCHAFTEN é.n.

⁷⁷ ROTHE 1859, 28.

⁷⁸ HANS EBRA VON WILDENBERG é.n., 7, 2.

⁷⁹ MAGYAR KRÓNKA é.n., 482.

⁸⁰ Például HEINRICH VON MÜGELN é.n., 142.

fogságba vetett két magyar vezér Lél és Bulcsú „*Isten bosszújának*” és „*Isten ostorának*” nevezi magát, akárcsak korábban Attila.⁸¹ Ugyanúgy, ahogy Attila és hunjai a magyarok is rettegésben tartották a világot („*Athila – ein schrecken der welt und ein gaisel Gottis*” [Hans Haug zum Freystein]– „*Hungern*” [magyarok] Pannóniába való bevonulásuk után: „*[waren] ein schrecken der welt*” [Hans Haug zum Freystein]. Megjegyzendő még itt a középelnémet *diet* szónak a használata, amely a hunokkal és a magyarokkal kapcsolatban gyakran kerül elő, s amely szintén az egyes népek pogány voltára utal a későközépkori forrásszövegekben.⁸²

Különösen a magyarok korai történetének leírására vonatkozóan figyelhető meg az, hogy – a pogány léttel összefüggésben álló – negatív imago-típus elemek dominálnak szemben a keresztényekre jellemző pozitív imago-típus elemekkel. Számos olyan helyet találunk a forrásokban, amelyek az isteni hatalom erejének megnyilvánulását fejezik ki és hangsúlyozzák. Ez különösen a keresztény uralkodók tetteinek leírásánál figyelhető meg, akik Istenhez fohászokodva és segítségért esedezve el is nyerik jutalmukat, ezáltal is kiemelve azt a kontrasztot, amely a keresztény és nem-keresztény uralkodók jellege és cselekedete között feszül. A keresztények pogányokkal szembeni fölénye fejeződik ki a magyarokkal szemben vívandó egyik csata előtt I. Henrik szavaiban is: *se sin heiden, we sin cristen*⁸³, azaz „ők pogányok, mi pedig keresztények vagyunk”, vagyis – mint, ahogy az más forrásszövegekben is előfordul – a keresztények bizton számíthatnak Isten segítségére, esetlegesen valamilyen csodálatos módon való beavatkozására s így a csata/háború megnyerésére. A Császárkronikában például Henrik az I. István elleni csata előtti éjszakán álmában István süllyedő hajóját látja (vv. 16309-16316), amit jelzésértékűnek fog fel a másnapi kedvező támadáshoz. A Szász világkronikában (Kap. 155, 162.) lejegyzettek szerint a magyarok 943-ban újra Augsburg ellen támadtak s a németek már hátrálni kezdtek, amikor a császár kezébe vette a szent lándzsát s Isten segítségét kérte, mire a magyarok elkezdtek menekülni, s végül elveszítették a csatát. Az egyik augsburgi városkronika szerint (Augsburger Stadtchronik, 296, 8-14) Szent Ulrich az égből kapott keresztet, amit ellensége, a magyarok ellen használt fel.⁸⁴ Természetesen, amikor a magyarok már elfogadott/

⁸¹ Lásd még fentebb a Hans Haug zum Freystein krónika frontispiece-ével kapcsolatos megjegyzéseket.

⁸² Lásd ehhez LEXER 1872-1878, 430, 24 hasábk.

⁸³ SZÁSZ VILÁGKRÓNKA é.n., 160, 23. Keletkezését az 1260 utáni évekre teszik. A „Szász Világkronika” a világ teremtésének első napjától (az egyes recenziók: A, B, C alapján) 1225-ig, 1235-ig, illetve 1260-ig tárgyalja az eseményeket.

⁸⁴ AUGSBURGI KRÓNKA é.n.

befogadott keresztény népnek számítanak, hasonlóképpen maguk mellett tudhatják Isten (vagy különféle szentek)⁸⁵ beavatkozását a szorult helyzetekben. Például Salamon király uralma alatt, amikor László súlyosan megsérült a csatában „Isten erejéből mégiscsak életben maradt „... *yedoch belaib er lebendig von der kraft dez hohsten gotes ...*” (Heinrich von Mügelin „Magyar krónika” 177, 4-6). Isten azonban nemcsak segítőként, hanem – a középkori felfogásnak megfelelően – büntető minőségében is megjelenik a szövegekben: Isten büntetésére számíthatnak azok az uralkodók, akik nem hajlandók követni a keresztény életformát: IV. (Kun) László király esküszegése és végső soron meggyilkolásának oka abban keresendő, hogy pogány kun nővel hált („Stájeri rimes krónika” vv. 40484-40503), Hans Haug zum Freystein); és egyébként is, ha László király rendezett életet folytatott volna, akkor Isten „egy jóra való gyermekkel ajándékozta volna meg.” („Stájeri rimes krónika” vv. 40530-40535). A magyar királyság hatalmának, gazdagságának és tisztességének elvesztése is arra vezethető vissza, hogy „... *sy [die Ungarn] am gelatübn verkert ond wider haydnisch wurden und die kristnhait achtn*” [ők [t.i. a magyarok] elfordultak hitüktől és újra pogányok lettek és megvetették a kereszténységet].⁸⁶

Több forrásszöveg is foglalkozik a magyarok keresztény hitre térítésével, amely a leírások alapján rendkívül nagy érdemnek számított. A nyugati uralkodók közül e tekintetben Nagy Károly, Arnulf,⁸⁷ I. Henrik,⁸⁸ II. Henrik⁸⁹ neve merül fel a leggyakrabban: Jans Enikel „Világkrónikája” szerint Nagy Károly kezdte keresztény hitre téríteni a magyarokat egészen az oláhok/vlahok földjéig („*die Ungern unz in Walachen [...] kristen machen begund*”)⁹⁰, Arnulf pedig azzal érdemelte ki a császári címet, hogy mint *guot rihtare die Hune fluhtec twanc*, vagyis „mint jó uralkodó megfutamtotta/elüldözte a magyarokat”;⁹¹ I. Henriket pedig a magyarok felett aratott nagy győzelme után „a fejedelmek és minden német úr császárnak és augustusnak kiáltotta ki és az ország atyjának nevezte” (*van den vorsten unde van allen Dudischen herren keiser unde augustus [beropen] unde des landes vader gehen*).⁹² Összességében azonban megállapítható, hogy a magyarok és/vagy

⁸⁵ Ezt természetesen más keresztény hitre térített népek esetében is megfigyelhetjük. Például a DALIMIL CSEH KRÓNKA (próza krónika, 303) szerint, amikor Ulrichnak fejét akarják venni Keresztelő Szent János siet a segítségére.

⁸⁶ MAGYAR KRÓNKA é.n., 497.

⁸⁷ CSÁSZÁRKRÓNKA é.n., vv. 15552.

⁸⁸ SZÁSZ VILÁGKRÓNKA é.n., 160, 11.

⁸⁹ JAKOB TWINGER VON KÖNIGSHOFEN é.n., 427.

⁹⁰ STRAUCH 1900, vv. 25675.

⁹¹ CSÁSZÁRKRÓNKA é.n., v. 15552.

⁹² SZÁSZ VILÁGKRÓNKA é.n., 160, 11.

más népek keresztény hitre térítését a mindenkori krónikában mindig annak/azoknak az uralkodónak/uralkodóknak tulajdonítják, akit/akiket a krónikás/ok valamilyen okból követendő példaképként kezel/nek, mint ahogy például Nagy Károly vagy II. Henrik a „Császárkrónikában” a *rex justus et pacificus* ideálját testesíti meg, vagy akár példaként említhetjük a Dalimilnak tulajdonított „Cseh krónika” leírását is, mely szerint már a csehek azok, akik a magyarokat keresztény hitre térítik.

A magyarokat ugyan keresztény hitre térítik, de a magyarok kereszténység és pogányság közötti ingadozásának szintén külön figyelmet szentelnek a krónikaírók. Így megemlézésre kerül András, majd I. Béla király is, akik engedélyezik a nép kérésére a pogány életmódhoz való visszatérést. A Vata-féle és a Vata fia János-féle pogánylázadás kegyetlenkedéseit, de Levente pogány beállítottságát szintén kiemelik a krónikások. II. István és IV. László tetteinek leírásánál nagy hangsúlyt kap a kunok túlzott előnyben részesítése a magyarokkal szemben és pogány életmódjuk: [III.] István például nem akart megházasodni, „hanem megelégedett a hajadon nőkkel” (*sonder begun'gt sich allein mit den ledigen weibern*).⁹³ IV. László szintén „megvetette a házasság intézményét” (*verschmacht den eelichn stant*) és pogány ágyasokat vett magához,⁹⁴ vagyis nem különböztek Attilától, aki maga is nagy nőcsábásznak számított (*ein grosser weibler*).⁹⁵ Egyébként IV. László egész uralkodása negatív példaként szolgál, főleg abban a tekintetben, hogy hova vezethet egy uralkodó nem keresztényi életmódja, s mindez milyen hatásokkal bírhat az egész ország életére vonatkozóan. Szintén pogány tulajdonságnak minősül a *superbia*, amely ugyancsak Attilától kezdve majd minden magyar királynak tulajdonsága.

Kiemelendő az is, hogy ellentétben más keresztény országokéval a pápa magyarországi törekvései sikertelenek, parancsai teljesíthetetlenek maradnak: a magyarok nem fogadják el a pápa által állított királyokat (például IV. László halála után, vagy Károly Róbert tekintetében), a pápai legátusoknak pedig sorra dolguk végezetlenül kell visszatérniük a magyarok földjéről.

S ugyancsak megemlíthetjük itt a hadseregben szolgáló legkülönbözőbb népeket (kunok, besenyők, görögök, rutének, sziléziaiak, rácok,

⁹³ HANS HAUG ZUM FREYSTEIN é.n.

⁹⁴ Erről olvashatunk: MAGYAR KRÓNIKA é.n., 497; HEINRICH VON MÜGELN é.n., 209; Johannes de Utino „Világkrónikájának magyar függelékében”, amely Géza fejedelemtől 1458-ig tárgyalja az eseményeket (Országos Széchényi Könyvtár (Bu2), Sig.: Cod. germ. 53, illetve Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz (Be), Sig.: Ms. germ. fol. 947 (RADEK 1994, 26.) és STÁJERI RÍMES KRÓNIKA é.n., vv. 24408–24425.

⁹⁵ HANS HAUG ZUM FREYSTEIN é.n.

bosnyákok stb.), akik között szép számmal akadnak pogányok is,⁹⁶ még azt követően is, hogy a magyarok már keresztény hitre tértek.⁹⁷ A kunok (*Valwen*) és vad vlahokon/oláhokon (*Vlachin*) kívül mohamedán kálizok és más izmaeliták (*Kotziler und Koltzil*) is élnek a magyar országhatárokon belül, vagyis a legkülönbözőbb származású és hitű, valamint a legkülönfélébb sajtáságos nyelvet beszélő népek. A magyar seregben szolgáló számos nép közül általában a kunok kegyetlenkedéseit emelik ki a krónikások – legyen az háború vagy béke időszaka –, ezzel rossz fényt vetve magukra a magyarokra és országukra is.

A keresztény–pogány fogalompárral kapcsolatban kiemelendő még Jans Enikel 13. század utolsó harmadában keletkezett „Világkrónikája”, amelyben a krónikairó a 12 keresztény nyelvet beszélő nép között – ha csak a 12. helyen is – de a magyarokat is felsorolja.⁹⁸ Ugyanakkor Rudolf von Ems „Világkrónikájának” (*Weltchronik*) geográfiai kitérőjében beszámol a vend (*windisch*), vagyis a nyugati szláv népek országairól is, melyek között Magyarországot is ott találjuk.⁹⁹ A *die windischen man* kifejezés alatt pedig a „Császárrónika” a kelet-európai pogány népeket érti, köztük a magyarokat.¹⁰⁰

A morális–amorális fogalompár

A morális–amorális fogalompárnál a legszembevetőbb komponens a magyarok hűtlensége, illetve eskü-, valamint szerződészegése akár a szövetségesekkel akár az ellenséggel szemben – ellentétben a nyugati népekkel, akik többnyire minden áron tartják magukat az ígéreteikhez, megállapodásaikhoz. IV. Béla például a források szerint erényes uralkodó, mégis ő maga is alkalmazza a „magyar cselekvési módot/szokást/viselkedést („*einen ungerischen tuc*“)¹⁰¹, vagyis az esküszegést. Az egyes harci cselekményekkel kapcsolatban is számos alkalommal kerül elő a

⁹⁶ VILÁGKRÓNIKA é.n., v. 2553–2568. Rudolf von Ems krónikája 1250–1254 között keletkezett, s a világ teremtésétől Salamon történetéig tárgyalja az eseményeket. Lásd még e tekintetben OSZTRÁK KRÓNIKA é.n., 104, 35.

⁹⁷ VILÁGKRÓNIKA é.n., vv. 2559–2560.: „... manege unkristenlichu kint, in vromdin sundir sprachin[...“ [... furcsa [számunkra idegen] sajtáságos nyelvű, nagy számú nem keresztény gyermek].

⁹⁸ STRAUCH 1900, vv. 27396–27652.

⁹⁹ VILÁGKRÓNIKA é.n., v. 2547. A leírás szerint az Alpok „Németországot” választja el a vend népek országaitól, ahol is Magyarország kezdődik („*du an Ungirn hebint an*“).

¹⁰⁰ CSÁSZÁRRÓNIKA é.n., vv. 14021–14026., illetve v. 14088.

¹⁰¹ STÁJERI RÍMES KRÓNIKA é.n., v. 2137.

magyarok alattomos/furfangos jelleme, rossz értelemben vett agyafúrtsága, amely már önmagában is állandó bizalmatlanságot eredményez a magyarokkal szemben.¹⁰²

Nagyon sokszor előkerül a magyarok széthúzása – akár királyjelöléseknél, királyválasztásoknál,¹⁰³ de máskor is, ahol is többnyire a magánérdek kerül előtérbe s nem a királyság, az ország érdeke. Sőt a magyarok sokszor nem tisztelik királyukat, nem engedelmeskednek neki, s az egyik krónikás szerint még a királygyilkosság is a magyarok találmánya.¹⁰⁴

Ugyanakkor több magyar király iszákos s még házasan sem veti meg az asszonynépet. Viszont a magyarok szent királyai rendkívül tiszteletre méltók, s példás keresztény életet élnek. Szintén pozitív a magyarok királyaira nézve a *milte* – a bőkezűség, az adakozás tulajdonsága.

*

Az önábrázolás (das Eigene) és a más/idegen (das Andere/das Fremde) ábrázolása végeredményben részben saját megfigyeléseken és tapasztalatokon alapuló (Erfahrungswissen), részben pedig (írásban/szóban) hagyományozott (Traditionswissen) „megfigyeléseket” és „tapasztalatokat”, véleményeket és nézeteket, értékeléseket és megítéléseket/értékkitételeket foglal magába, vagyis összességében „egy [olyan] bonyolult konglomerátumot”¹⁰⁵ képez, amely mint egész önmagában is, de annak összetevői, egyes elemei is hosszabb időn keresztül állandóak maradhatnak, esetleg megváltozhatnak vagy továbbfejlődhetnek. Az imagotíp elemek néha rendkívül szívósak, hosszú élettartamúak lehetnek és például komoly történelmi változások ellenére sem változnak vagy csak kisebb változtatásokkal hagyományozódnak tovább, és ezáltal egyfajta „omniprezencia” állapotába jutva a szövegekben toposzokká alakulnak, amelyek aztán az irodalmi szövegek világából kikerülve sztereotípiaként működve fejthetik ki hatásukat.¹⁰⁶ Mindezeket szem előtt tartva beszélhetünk az

¹⁰² Ezzel kapcsolatban lásd például a Hildebrandslied kapcsán Vizkelety tanulmányát (VIZKELETY 1996).

¹⁰³ Például a IV. László halála után: STÁJERI RÍMES KRÓNIKA é.n., vv. 40714–40717. A problémakörhöz lásd még RADEK 1999.

¹⁰⁴ STÁJERI RÍMES KRÓNIKA, é.n., vv. 40742–40746.

¹⁰⁵ Lásd ezzel kapcsolatban: BOERNER 1977, 30.

¹⁰⁶ Fischer maga is különbséget tesz az „imagotypisch”, „imagotyp”, „Imagotypie” és „Imagotyp(e)” valamint a „stereotypisch”, „stereotyp”, „Stereotypie”, „Stereotyp(e)” terminusok között (FISCHER 1979a, 34.).

egyres imagotíp elemek konstanciájáról (tartósság/állandósság, illetve változatlanság/(meg)változtathatatlanság az idők folyamán) és varianciájáról (megváltozás, eltérés), mely fogalmak tartalmánál nem lehet éles/abszolút határokat húzni. Előfordulhat ugyanis, hogy bizonyos imagotíp elemek a továbbhagyományozás lehetőségei híján veszítenek állandóságukból, vagy hogy régi, már letűntnek hitt imagotíp elemek kerülnek újra és tartósan „használatba” – vagyis sokkal inkább beszélhetünk részleges konstanciáról. Az imagotíp elemek keletkezési és hagyományozási folyamatában nagy szerepet játszik az idő faktora is: Minél nagyobb ívet fog át az időbeli faktor, annál nagyobb az esélye annak, hogy az imagotíp elemek változáson mennek keresztül.

Az egyes aszimmetrikus és egymással ellentétes fogalompárokon alapuló imagotípiák alkalmasak az egyének, a csoportok, a népek és a kultúrközösségek egymástól való el- és körülhatárolására, s eközben az ingroup szempontjából a pozitív értelmű fogalmak primér vonatkoztatási pontként szolgálnak. Így alakulhat ki az önábrázolás szempontjából oly jelentős etnocentrizmus, krisztocentrizmus vagy egyfajta nyugat-centrizmus (Okzidentalcentrizmus).

Megemlítenők azonban még a forrásszövegek közötti recepciós kapcsolatok, vagyis azon kérdések, hogy mely latin/német nyelvű forrásokból merítettek a krónikák, milyen kapcsolatok fedhetők fel az elemzett krónikaszövegek között, illetve mely más irodalmi szövegek használtak fel valamit a krónikák anyagából és milyen összefüggésben: a dolgozat mellékletét képezi egy táblázat, amely a recepciós folyamatok vizsgálatának első fázisait rögzíti, így többek között megállapítható, hogy például a „Császárkrónika” alkotója művének megírásához felhasználta Frutolf von Michelsberg „Világkrónikáját” (*Chronicon universale*), Ekkehard von Aura „Világkrónikáját” (*Chronicon universale*), valamint az „Anno-éneket” (*Annolied*) is, míg a „Császárkrónika” egyes részei bekerültek többek között a „Szász Világkrónikába” (*Sächsische Weltchronik*), Jans Enikel „Világkrónikájába” (*Weltchronik*), a „Stájeri rímes krónikába”, illetve a „Sváb tükörbe” (*Schwabenspiegel*), de ugyanígy a „Roland-éneke”, (*Rolandslied*), Wolfram von Eschenbach „Willehalm”- és „Parzival”-szövegébe, vagy éppen Heinrich von Veldeke „Eneide” szövegébe. A „Stájeri rímes krónika” szerzője pedig visszanyúlt Troppaui Márton (*Martin von Troppau/Martinus Polonus*) „Pápa és császár krónikájához” (*Chronicon pontificum et imperatorum*), egy sor latin nyelvű osztrák és salzburgi annaleshez, valamint Ellenhard „Krónikájához”, és ismert számos költői művet (így Wolfram von Eschenbachtól, Hartmann von Auetól, Wernher

der Gartenaeretól, Bertholds von Regensburgtól, Strickertól, Konrad von Würzburgtól; ismerte Frauenlobot, a Nibelungenliedet). Ugyanakkor a „Stájeri rímes krónika” egyes információit felhasználja az „Osztrák krónika a 95 fejedelemségről” szerzője vagy például Jakob Unrest „Karintiai krónikájához”, illetve ugyancsak a „Stájeri rímes krónikából” merít Johannes Viktring (*Liber certarum historiarum*), Albrecht von Bonstetten (*Historia Domus Austriae*), Johannes Serlinger (*Catalogus pontificum Salisburgensium*), Thomas Ebendorfer (*Cronica regum Romanorum*), Wolfgang Lazius (alemann Svábtükör-kéziratok).

Végezetül szeretném felhívni a figyelmet néhány olyan témakörre, amely a német nyelvű középkori historiográfia anyagát tekintve újabb kutatási irányvonalakat jelöl(het) ki. E tekintetben megemlítendő a krónikások által használt retorikai eszközök vizsgálata; az illuminátorok kéziratokban fellelhető magyarokkal kapcsolatos munkáinak vizsgálata az ikonográfia és ikonológia módszereivel; a krónikákban használt magyar személynevek, topográfiai megjelölések, magyar nyelvű kifejezések, azok használatának vizsgálata, vagy éppen a magyarokkal kapcsolatos krónika-szövegrészek recepciójának vizsgálata – esetlegesen latin, stb. forrásokra visszamenőleg.

Felhasznált irodalom

- ÁGOSTON 1979 = Ágoston Magdolna, A rendi struktúra és társadalomszemlélet Jakob Unrest Osztrák krónikájában. Bölcsészdoktori értekezés. Szeged 1979.
- ÁGOSTON 1990 = Ágoston Magdolna, Mátyás király és kora Jakob Unrest Osztrák krónikájában. *Életünk* 1990, 666–670.
- ASSION 1973 = Assion, Peter, *Altdeutsche Fachliteratur*. Berlin 1973.
- AUGSBURGI KRÓNKA é.n. = Die Chronik von der Gründung der Stadt Augsburg bis zum Jahre 1469. hg. v. Frensdorff, Ferdinand. In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters. Chroniken deutscher Städte IV. Die Chroniken der schwäbischen Städte*, Augsburg, 1. 1865, 279–332.
- BEUMANN 1950 = Beumann, Helmut, Widukind von Korvei. *Untersuchungen zur Geschichtsschreibung und Ideengeschichte des 10. Jahrhunderts*. Weimar, 1950.
- BINDER 1992 = Binder Pál, A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozatai: A „comitatus Cibiensis”-től Erdély német nevéig. *Századok* 1992/2. sz., 355–379.

- BINDER 1995 = Binder Pál, Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13-14. század). *Századok* 1995/4. sz. 1123–1153.
- BITSCH–EHLERT–ERTZDORFF 1987 = Bitsch, Irmgard - Ehlert, Trude - Ertzdorff, Xenja von unter redaktioneller Mitarbeit von Schulz, Rudolf (Hg.), Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit. Vorträge eines interdisziplinären Symposions vom 10.-13. Juni 1987 an der Justus-Liebig-Universität Gießen. Sigmaringen 1987
- BLEICHER 1980 = Bleicher, Thomas, Elemente einer komparatistischen Imagologie. *Komparatistische Hefte 2: Literarische Imagologie – Formen und Funktionen nationaler Stereotype in der Literatur*. 1980, 12–25.
- BOERNER 1977 = Boerner, Peter, Das Bild vom anderen Land als Gegenstand literarischer Forschung. In: Ritter, Alexander (Hg.), *Deutschlands literarisches Amerikabild*. Neuere Forschungen zur Amerikarezeption der deutschen Literatur. Hildesheim/New York 1977, 28–36.
- BORSA 1961 = Borsa Gedeon, Adalékok a „Hungern Chronica“ 1534. évi kiadásának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 1961, 287–289.
- BRAUNSCHWEIGI RÍMES KRÓNKA é.n. = Braunschweigische Reimchronik, hg. v. Weiland, Ludwig. In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters II.*, Hannover Hahn, 1877.
- BROM 2004 = Brom, Vlastimil, „Der deutsche Dalimil“ – Untersuchungen zur gereimten deutschen Übersetzung der alttschechischen Chronik des sogenannten Dalimil. Dissertation. Brno, 2004.
- BROM 2005 = Brom, Vlastimil, Der sog. „Abriss“ und sein Verhältnis zur Deutschen Reimübersetzung der Dalimil-Chronik. (Sborník Prací Filozofické Fakulty Brnenske Univerzity). *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis R 10*, 2005.
- CHRONIK VON DEN 95 HERRSCHAFTEN é.n. = Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften, hg. v. Seemüller, Joseph In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters VI*, Hannover: 1909, (utánnnyomat 1974), 1–223.
- CSÁSZÁRKRÓNKA é.n. = Die Kaiserchronik eines Regensburger Geistlichen, hg. v. Schröder, Edward (kritische Ausgabe nach der Vorauer Handschrift (Hs. 276/1). In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters I, 1.*, Hannover 1892, 79–392. (utánnnyomat 1964)
- DALIMIL CSEH KRÓNKA é.n. = Dalimili Bohemiae chronicon. *Annales Henrici Heimburgensis. Vita Karoli IV. Imperatoris* [u.a.], hg. v. Jireček,

- Josef, *Fontes rerum Bohemicarum III.*, Prag, 1878/1882. „*Di tutsch kronik von Behem lant*“ (Rímes krónika 6–224), „*Die pehemische Cronica dewcz*“ (Prózákrónika 257–297).
- DINZELBACHER 1993 = Dinzeltbacher, Peter (Hg.), *Europäische Mentalitätsgeschichte: Hauptthemen in Einzeldarstellungen*. Stuttgart 1993, XV–XXXVII.
- DYSERINCK 1966 = Dyserinck, Hugo, Zum Problem der ‘images’ und ‘mirages’ und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft. *Arcadia* 1966/1. sz. 107–120.
- DYSERINCK 1977 = Dyserinck, Hugo, *Komparatistik. Eine Einführung*. Bonn 1977.
- DYSERINCK 1988 = Dyserinck, Hugo, Zur Entwicklung der komparatistischen Imagologie. In: *Colloquium Helveticum* 7., 1988, 19–42.
- EGGERT 1990 = Eggert, Hartmut (Hg.), *Geschichte als Literatur. Formen und Grenzen der Repräsentation von Vergangenheit*. Stuttgart 1990.
- EHLERT 1990 = Ehlert, Trude, *Das Kochbuch des Mittelalters. Rezepte aus alter Zeit. Eingeleitet, erläutert und ausprobiert von Trude Ehlert*. München/Zürich 1990.
- EIS 1967 = Eis, Gerhard, *Mittelalterliche Fachliteratur*. Stuttgart 1967.
- FEJEDELMEK KÖNYVE é.n. = Enikels, Jans Fürstenbuch. hg. v. Strauch, Philipp, Jansen Enikels Werke. In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters III*. Hannover, 1900, 599–679.
- FISCHER 1979a = Fischer, Manfred S., *Komparatistische Imagologie. Für eine interdisziplinäre Erforschung national-imagotyper Systeme. Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 1979/10. sz., 30–44.
- FISCHER 1979b = Fischer, Manfred S., *Komparatistik: das Aachener Programm. Deutsche Universitätszeitung* 35. Nr. 24, 1979, 778–781.
- FISCHER 1981 = Fischer, Manfred S., *Nationale Images als Gegenstand vergleichender Literaturgeschichte. Untersuchungen zur Entstehung der komparatistischen Imagologie*. Bonn 1981.
- FISCHER 1983 = Fischer, Manfred S., *Literarische Seinsweise und politische Funktion nationenbezogener Images. Ein Beitrag zur Theorie der komparatistischen Imagologie. Neohelicon* 10/2. sz., 1983, 251–274.
- FREYSTEIN 1534 = Freystein, Has Haug zum, *Der Hungern Chronica* inhaltend wie sie anfengklich ins land kommen sind / mit anzeygung aller irer Ko^enig / und was sie namhafftigs gethon haben. Angefangen von irem ersten Ko^enig Athila / und volfu^eret bis auff Ko^enig Ludwig / so um 1526 jar bey Mohatz vom Tu^ercken vmbkomen ist. [A Magyarok

- Krónikája, mely tartalmazza honfoglalásuk történetét, bemutatja összes királyukat és azt, hogy milyen nevezetes dolgokat vittek véghez. Első királyuktól, Attilától kezdődően egészen Lajos királyig, aki 1526-ban Mohácsnál lelte török általi halálát.] 1534, Wien [Nürnberg], Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Sig.: HSD: 4 H HUNG 4005 RARA
- FULDA–FULDA 2002 = Fulda, Daniel – Fulda, Silvia, Literatur und Geschichte. Ein Kompendium zu ihrem Verhältnis von der Aufklärung bis zur Gegenwart. Berlin 2002.
- GÁBORJÁN 1985 = Gáborján Alice, Középkori magyar szürkeruhák. *Ethnográfia* 1985, 212–250.
- GÁBORJÁN 1996 = Gáborján Alice, Honfoglalás kori elemek a magyar ruházatban, különös tekintettel a magyar népviseletre. *Ethnográfia* 1996, 189–206.
- GEORGI 1999 = Georgi, Wolfgang, Reisen und Wallfahrten im hohen Mittelalter. Göppingen 1999.
- GOMBOS 1937-1938 = Gombos, Albin Ferenc, Catalogus fontium historiae Hungaricae. Aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendetium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Budapest 1937/1938.
- GUNDOLF 1983 = Gundolf, Friedrich, Anfänge deutscher Geschichtsschreibung. Amsterdam 1938. (új kiadás: *Gundolf, Elisabeth–Wind, Edgar*, Amsterdam 1968).
- HANISCH 1996 = Hanisch, Ernst, Die linguistische Wende. Geschichtswissenschaft und Literatur. In: Hardtwig, Wolfgang – Wehler, Hans-Ulrich (Hg.), *Kulturgeschichte heute*. Göttingen 1996.
- HANS EBRAN VON WILDENBERG é.n. = Des Ritters Hans Ebran von Wildenberg Chronik von den Fürsten aus Bayern, hg. v. *Friedrich Roth*. In: *Quellen und Erörterungen zur Bayerischen und Deutschen Geschichte*. Neue Folge, Bd. 2, München 1905.
- HEINRICH VON MÜGELN é.n. = Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum. Travnik, Eugenius In: *Scriptores rerum Hungaricarum, tempore ducum regnumque stirpis Arpadianae gestarum, vol. II*, Nr. III. Budapest 1938, 105–223.
- HEINZ 1992 = Heinz, Thomas, Das Identitätsproblem der Deutschen im Mittelalter. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 43, 1992 135–156.
- HERKOMMER 1972 = Herkommer, Hubert, Überlieferungsgeschichte der 'Sächsischen Weltchronik'. Ein Beitrag zur deutschen Geschichtsschreibung des Mittelalters. München 1972.

- HORVÁTH 1970 = ifj. Horváth János, Török politikai intézmények nyomai a középkori magyar állam életében. *Ethnographia* 1970/2. sz. 265–275.
- HUG 1982 = Hug, Wolfgang, Erzählende Quellen. Grundmuster narrativer Geschichtsschreibung in Antike und Mittelalter. In: Quandt, Siegfried – Süsmuth, Hans (Hg.), *Historisches Erzählen*. Formen und Funktionen. Göttingen 1982, 77–103.
- HUSCHENBRETT–MARGETTS 1991 = Huschenbrett, Dietrich – Margetts, John, Reisen und Welterfahrung in der deutschen Literatur des Mittelalters. Vorträge des XI. Anglo-Deutschen Colloquiums, 11.–15. September 1989. Universität Liverpool. Würzburg 1991.
- JAKOB TWINGER VON KÖNIGSHOFEN é.n. = Chronik des Jakob Twinger von Königshofen, hg. v. Hegel, Carl In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters VIII*. [1], 1870/1871, (utánnnyomat 1961), 230–498. és IX. [2] 499–910.
- JOACHIMSEN 1910 = Paul Joachimsen, Geschichtsauffassung und Geschichtsschreibung [sic!] in Deutschland unter dem Einfluss des Humanismus. I. Teil. Leipzig/Berlin 1910, 87–91.
- KARÁCSONYI 1896 = Karácsonyi János, A honfoglaló magyarok hajviselete. *Ethnographia*, 1896/6. sz., 476–477.
- KARINTIAI KRÓNKA é.n. = Iacobi Vnrestii, Theologi et Sacerdotis Carinthiaci, *Chronicon Carinthiacvm*, hg. v. Hahn, Simon Friedrich, In: *Collectio monumentorum veterum et recentiorum ineditorum* 1, Braunschweig 1724, 479–536.
- KEIL – ASSION 1974 = Keil, Gundolf – Assion, Peter, Fachprosaforschung. Acht Vorträge zur mittelalterlichen Artesliteratur. Berlin 1974.
- KLÜGER 2000 = Klüger, Ruth, Dichter und Historiker: Fakten und Fiktionen. Wien 2000.
- KÖNIGSHOFEN 1870-1871 = Chronik des Jakob Twinger von Königshofen, hg. v. Carl Hegel. In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters VIII*. [1], 1870/1871, (utánnnyomat 1961), 230–498. és IX. [2] 499–910.
- KORTÜM 1996 = Kortüm, Hans-Henning, Menschen und Mentalitäten: Einführung in Vorstellungswelten des Mittelalters. Berlin 1996.
- KOSSELCK 1995 = Koselleck, Reinhart, Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. In: Koselleck, Reinhart, *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt a. M. 1995, 211–259.
- KOSZTOLNYIK 1992 = Kosztolnyik Zoltán, III. András és a pápai udvar. *Századok* 1992, 646–659.
- KRISTÓ 1994 = Kristó Gyula (szerk.), Kun László emlékezete. Szeged 1994.

- KRISTÓ 1995 = Kristó Gyula, A honfoglaló magyarok életmódjáról. *Századok* 1995/1. sz. 3–62.
- KRÍZA 1996 = Kríza Ildikó, Pannónia megvétele. A fehér ló monda történeti gyökerei. *Ethnographia* 1996/1-2. sz., 435.
- LEXER 1872-1878 = Lexer, Matthias, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Stuttgart 1872-1878, Bd. 1.
- LÓKÖS 2002 = Lőkös, Péter, *Das Puch von Menschlicher Aigenschafft. Untersuchungen zu einem spätmittelalterlichen Textzeugen der Laienandacht in Steiermark*. Göppingen 2002.
- MAGDEBURGI KRÓNIKA é.n. = *Magdeburgische Chronik*, hg. v. Gottfried. Leibniz, Wilhelm In: *Scriptores Rerom Bronsvicensiom Illustrationi Inservientes: S. Brunsvic. III*. Hannover 1711, 277–423.
- MAGYAR KRÓNIKA é.n. = *Unrest*, Jakob, *Ungarische Chronik*, hg. v. Adolf Armbruster. *Revue Roumaine d'histoire. Académie Roumaine, Section des Sciences Historiques et d'Archéologie*, XIII, 3, Bucarest: Ed. de l'Acad. 1974, 473–508.
- MAGYAR 1997 = Magyar Zoltán, Táltosló-motívum a Szent László-hagyományban. *Ethnográfia* 1997/1. sz., 111–121. (Heinrich von Mügeln „Magyar Krónikája”).
- MANN 1964 = Mann, Golo, *Geschichtsschreibung als Literatur*. In: Grimm, Reinhold – Hermand, Jost (Hg.), *Methodenfragen der deutschen Literaturwissenschaft*. Darmstadt 1964.
- MERTENS–SCHIEWER 1990 = Mertens, Volker – Schiewer, Hans-Jochen, *Erschließung einer Gattung. Edition, Katalogisierung und Abbildung der deutschsprachigen Predigt des Mittelalters*. *Editio* 1990/4. sz. 93–111.
- MERTENS–SCHIEWER 1992 = Mertens, Volker – Schiewer, Hans-Jochen (Hg.), *Die deutsche Predigt im Mittelalter*. Internationales Symposium 1989. Tübingen 1992.
- MUNKÁCSI 1895 = Munkácsi Bernát, *Farkaseskü a régi magyaroknál*. *Ethnographia* 1895/1. sz. 73–74.
- MÜNSTER 1544 = Münster, Sebastian, *Cosmographie: oder beschreibung aller Lender durch Sebastianum Munsterum in welcher begriffen Aller völcker/Herrschaften/Stetten/und namhafftiger flecken/herkommen: Sitten/gebreuch/ordnung/glauben/secten/und hantierung/durch die gantze welt/und fürnemlich Teutscher nation. Was auch besonders in jedem landt gefunden/und darin geschehn sey*. Basel: H. Petri, 1544.
- OBHOF 2004 = Obhof, Ute, *Das „Mühdorfer Haus- und Arzneibuch“ aus dem 15. Jahrhundert*. Würzburg 2004

- OEXLE 1996 = Otto Gerhard Oexle (Hg.), Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung am Ende des 20. Jahrhunderts. Göttingen 1996.
- OHLER 2004 = Ohler, Norbert, Reisen im Mittelalter. Darmstadt 2004.
- OROSZ 2002 = Orosz Magdolna: Meg nem történt események: Történet – történelem – elbeszélés. *Világosság* 2002/4-7. sz., 137–145.
- OSTERMAYER 2005 = Hieronymus Ostermayer, Erdélyi krónika 1520–1570. Dácia rövid krónikája 1143–1571. Fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Lőkös Péter, Kolozsvár 2005.
- OSZTRÁK KRÓNIKA é.n. = Unrest, Jakob, Österreichische Chronik, hg. v. Grossmann, Karl In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum*. Nova Series, XI., Weimar 1957, 1–238.
- POTTHAST, 1862 = Potthast, August, Bibliotheca Historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters von 375–1500. Berlin 1862. [Az újabb kiadás 1962-től: Repertorium fontium historiale medii aevi. Primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum. I. Series collectionum. (Istituto storico italiano per il medio evo. Unione internazionale degli istituti di archeologia, storia e storia dell'Arte in Roma). Romae MCMLXII apud Instituto storico italiano per il medio evo].
- RADEK 1994 = Radek, Tünde, Johannes de Utino: Weltchronik in deutscher Übersetzung. Anhang über die ungarischen Könige. Diplomarbeit. Debrecen 1994.
- RADEK 1999 = Radek Tünde, III. András királyavató szertartásáról a Stájeri Rimes Krónika alapján. (The Royal Initiation Ceremony of Andrew III. According to the Steiermark Rhymed Chronicle). In: Pozsgai Péter (szerk.): Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. (Writings in tribute to Gábor Lükő on his 90th birthday). Budapest 1999, 121–140.
- RADEK 2002 = Radek, Tünde, Das Kreuz unserer Christlichkeit: Das Symbol des Kreuzes in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters (anhand ausgewählter Werke) – Kreuzwege der Literatur: Beiträge zum Symposium ungarischer Nachwuchsgermanisten an der Universität Veszprém vom 27.–28. September 2002, Hg. v. Terrance Albrecht – V. Szabó László. Veszprém Universitätsverlag, Wien 2002, 13–30.
- RADEK 2007 = Radek, Tünde, Europa als Region im Mittelalter. Zu den Konstitutionsmerkmalen des Region-Begriffs und zu ihren Erscheinungsformen in der mittelalterlichen Fremdenwahrnehmung. In: F. Balogh András – Erhard Schütz (in Verbindung mit Magdolna Orosz und László Tarnói), *Regionalität und Fremde. Literarische*

- Konstellationen, Visionen und Konzepte im deutschsprachigen Mitteleuropa.* Berlin 2007, 51–66.
- RICHTER 1969 = Richter, Dieter, Die deutsche Überlieferung der Predigten Bertholds von Regensburg. Untersuchungen zur geistlichen Literatur des Spätmittelalters. München 1969.
- ROTHER 1859 = Rothe, Johannes Thüringische Weltchronik, hg. v. Rochus von Liliencron, Rochus von: Düringische Chronik des Johannes Rothe. 1859, 1–686.
- SCHEDEL 1493 = Schedel, Hartmann, „Weltchronik“ (Diß ist das Exemplar des Buchs der Cronicken vnnd gedechtnus der wüldigern geschichten von anbegyn der welt bis auf diese vnnsere zeit durch den Hochgelerten doctorem Hartmannum Schedel erstlich in latein besamelt vnnd geschrieben vnnd nachuolgend durch Georgium Alten [...] aus dem Latein in teutsch gebracht...) – nach der „kolorierten Gesamtausgabe von 1493; *Stephan Füssel* kiadása nyomán: Hartmann Schedel. Weltchronik. Kolorierte Gesamtausgabe von 1493. Einleitung und Kommentar von Stephan Füssel. Augsburg 2004.
- SCHULZ 1909 = Schulz, Marie, Die Lehre von der historischen Methode bei den Geschichtsschreibern des Mittelalters. Berlin/Leipzig 1909.
- SCHULZE 2002 = Schulze, Christian, Medizin und Christentum in Spätantike und frühem Mittelalter: Christliche Ärzte als Vermittler des graeco-orientalischen Wissenstransfers. Bochum 2002 (Habilitationsschrift).
- SENGLE 1967 = Sengle, Friedrich, Die literarische Formenlehre: Vorschläge zu ihrer Reform. Stuttgart, 1967.
- SPÖRL 1933 = Spörl, Johannes, Das mittelalterliche Geschichtsdenken als Forschungsaufgabe. In: *Historisches Jahrbuch*, 1933. 281–303.
- STÁJERI RÍMES KRÓNKA é.n. = Steirische Reimchronik, Nach den Abschriften Franz Lichtensteins hg. v. Seemüller, Joseph in: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters* V, 1-2, Hannover 1890/93, (utánnomás: Dublin/Zürich 1974).
- STEINS 1972 = Martin Steins, Das Bild des Schwarzen in der europäischen Kolonialliteratur 1870–1918. Ein Beitrag zur literarischen Imagologie. Frankfurt a. M., 1972.
- STRAUCH 1900 = Strauch, Philipp, Jansen Enikels Werke. In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters* III. Hannover, 1900, 1–596.
- SZÁSZ VILÁGKRÓNKA é.n. = Sächsische Weltchronik. Hg. v. Weiland, Ludwig. In: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und*

- andere Geschichtsbücher des Mittelalters II*, 1. Hannover, 1876, 1–384 samt Anhängen und Fortsetzungen der Sächsischen Weltchronik (Neudruck 1971).
- SZÉKELY 1988 = Székely György, Egy elfeledett rettegés: A második tártárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. *Századok* 1988/1. sz. 52–85.
- TEMMEN 2006 = Temmen, Mareike, Das „Abdinghofer Arzneibuch“. Edition und Untersuchung zu einer Handschrift mittelniederdeutscher Fachprosa. Köln 2006.
- TÜSKÉS–KNAPP 2000 = Tüskés Gábor – Knapp Éva, Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 2000, 573–602.
- VAJDA 1999 = Vajda, László, *Ethnologica*. Ausgewählte Aufsätze. Hg. von Götzfried, Xaver – Höllmann, O. Thomas – Müller, Claudius. Wiesbaden 1999.
- VESZPRÉMY 2004 = Veszprémy László, Attila, a magyar király? *História* 2004/8. sz., 18–22.
- VILÁGKRÓNICA é.n. = Ems, Rudolf von, Weltchronik: aus der Wernigeroder Handschrift. Hg. v. Ehrismann, Gustav. Berlin 1915, v. 2553–2568.
- VIZKELETY 1988 = Vizkelety, András, Zur Überlieferung der Weltchronik des Johannes de Utino – Wirkungen des Buches im 15. und 16. Jahrhundert – dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken, Hg. v. Milde, Wolfgang – Schuder, Werner. Berlin/New York 1988, (Sonderdruck), 289–309.
- VIZKELETY 1990 = Vizkelety András, Megjegyzések a latinitás és az anyanyelv szerepéhez a középkori historiográfiában. *Vigilia* 1990/9. sz., 682–684.
- VIZKELETY, 1993 = Vizkelety András, Béla hercegnek, IV. Béla király fiának menyegzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1993, 571–584.
- VIZKELETY 1996 = Vizkelety, András, ‘Du bist ein alter Hunne, unmäßig schlau...’ Das Ungarnbild im deutschen Mittelalter. In: Fischer, Holger (Hg.), Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg. München 1996, 11–21.
- WHITE 1986 = White, Hayden, Auch Klio dichtet oder Die Fiktion des Faktischen. Studien zur Topologie des historischen Diskurses. Einführung von Reinhart Koselleck. Stuttgart 1986.
- ZÖLLNER 1998 = Zöllner, Erich, Ausztria törénete. Budapest 1998.

A NÉMETORSZÁGRÓL ALKOTOTT KÉP MAGYARORSZÁGON A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

„Vigyázz kurucz, jön a német, Lásd, mily okos, tudós féreg! [...] Merthogy tudós, az tagadhatatlan, de hogy féreg, az is való, mert mivelhogy szeret csúszni-mászni.”¹

Ilyen és hasonló szavakkal opponált eltökélten 1895-ben a parlamentben Thaly Kálmán, a befolyásos történész és képviselő a magyar egyetemek német mintára történő átszervezésének terve ellen. Biztos lehetett benne, hogy szavaival nemcsak a parlament, hanem a közvélemény is mélyen egyetért, mivel a századforduló Magyarországon uralkodó divat a nemzeti kultúrára esküdött, pellengérré állítva mindent, ami vezérszónokai szemében idegennek tűnt, és amire mint a függetlenséget fenyegető dologra tekinthettek.² Hogy ez miért volt így, azt Ignotus – polgári nevén Veigelsberg Hugó –, a polgári radikálisok képviselője, a következőképp magyarázta a Nyugat című folyóirat egyik 1908-as számában:

„Érdemes volna mozaikba szedni, hogy az utóbbi tíz évben mi mindenre mondták – s nem utolsó emberek s a magyarságnak mindenkép méltó és tökéletes műveltségű képviselői – hogy nem magyar. Nem magyar Budapest. Nem magyar a pesti nyelv. [...] Nem magyar a börze. Nem magyar a szocializmus. Nem magyar a nemzetköziség. Nem magyar a mezőgazdasági munkások szervezkedése. Nem magyar a mozgó tőke. Nem magyar a szecesszió s a szimbolizmus. [...] Nem magyar a gúnyolódás. Nem magyar a türelmesebb szerelmi erkölcs. [...] S főképp: nem magyar az, akit nem boldogítanak a mi állapotaink...”³

A néprétegek heterogenitása, továbbá az itt felsorolt különféle területek szellemi áramlatai, éppen etnikailag meghatározható eredetük nézőpontjából, védekező harcra készítették a magyar nemzeti kultúra szószólóit mindennel szemben, ami külföldről érkezett, tehát eleve gyanús volt. Ez a védekező harc azért koncentrálódott elsősorban mindarra, amit németnek lehetett nevezni, mert – a közvetlen szomszédságból fakadó – történelmi és földrajzi okok miatt a német elemet, mint domináns,

¹ *Képviselelőházi Napló*, 1895. jan. 30.

² A magyar nyelvújítási mozgalom már a 19. század elején e fejlődés kiindulási pontjának, a magyar reformkor nemzeti mozgalma /1830-1845/ nyitányának tekinthető. A 19. század utolsó két évtizedében a fejlett liberalizmus korában ez a mozgalom újabb csúcspontot ért el. Vö. többek között HANÁK 1984.

³ IGNOTUS, 1908, 226.

ennél fogva veszélyes tényezőt, különösen szemmel tartották. Szabó Dezső, a Horthy-Magyarország szellemi életét talán leghosszabb ideig befolyásoló író, a magyar belső válságról 1929-ben írt tanulmányában így vélekedik:

„A német mérgeg átszítoa magát a nemzet egész testén, a német érdek parancsa odaférkőzött a magyar élet minden mozzanatához. Még a magyar szellemre és kultúránkra is csak lenyűgöző, ellaposító, meddőstítő hatása volt a németségnek.”⁴

Határozottan elutasították a német kultúra mindenfajta befolyását, miközben a kettős szövetség keretében Németország politikai barátságát élvezték, és a két világháború közötti időszakig kedvezőek voltak az együttműködés tapasztalatai – ez az ellentmondás mindaddig nem lépett fel, amíg a magyar kultúra legnagyobb kincsét, nevezetesen a nemzeti államot, a német expanziós törekvések nem látszottak veszélyeztetni, illetve ameddig ezek nem léptek túl Magyarország keleti irányú védelmi igényeinek kielégítésén. Az uralkodó elit az 1918-as vereségig ambivalens véleményt formált Németországról: kulturálisan fenyegetett, politikai szempontból azonban hasznos volt.⁵

A német kultúra veszélyének érzete persze nem utolsó sorban arra vezethető vissza, hogy beismerték saját elmaradottságukat, illetve annak szükségességét, hogy a magyar életszínvonal hozzáigazodjon a nyugati normákhoz. A nyugatra vetődött Széchenyi István szavaival élve „Kelet népe” egyre teljesebben, maradéktalanabban alkalmazkodjon a Nyugathoz, hiszen – Szekfű Gyula intelme szerint – „a magyarság útja ezer éve Kelet-Európa és Nyugat-Európa példáját követni”, s egy Kelethez forduló parasztállam visszavetne bennünket.⁶ Veres Péter, a népszerű író értékelése szerint éppen fordítva: a magyarság saját benső „dzsingiszkáni lelkiségét” fejlessze ki, hiszen „polgárok már nem lehetünk, de ne is akarjunk lenni. Nyugaton hát nincs semmi keresnivalónk”.⁷ Ebben az időben a Horthy-rezsim iskoláiban azt tanították, hogy a magyarok a keresztény nyugat utolsó védőbástyái a keleti barbárság meg-megújuló támadásaival szemben.⁸

⁴ SZABÓ 1929. Idézi BEREND 1986, 189. o.

⁵ Ezzel kapcsolatban alaposabb munka: NÉMEDI, 1938. Mindmáig az egyetlen mű, amely összefoglaló áttekintést igyekszik nyújtani arról, hogy milyen fejlődésen ment át a magyarok németekről alkotott képe a honfoglalástól egészen a 20. század első feléig. A 30-as évek „korszelleme” azonban erősen rányomta belyegét a műre. A kor szellemétől szintén nem mentes Kósa, 1946 vázlata sem. Ugyanez érvényes a Kemény István (szerk.), Mégis huncut a német. A németség igazi arca a magyar kultúrtörténet tükrében című munkájára. KEMÉNY 1945.

⁶ SZEKFŰ 1929, 37.

⁷ Lásd BEREND 1986, 8.

⁸ Ez a toposz visszafelé nyomon kísérhető egészen a középkor derekáig. Az 1242. évi tatárdúlás és a 8 évvel később újlag fenyegető betörésük hatása alatt írta 1250-ben

A fenti rövid, de tartalmukat tekintve mindenképpen tanulságos idézetek alapján két lényeges folyamat válik felismerhetővé. A reformkor óta folyik elvi síkú vita Magyarországon a magyar identitásról, illetve arról, hogy hol legyen Magyarország helye Európában és ezzel összefüggésben milyen utat válasszon az ország, illetve a nép a mindenkori politikai-történelmi szituációban. A katasztrófaként megélt 1918-as vereség és trianoni békeszerződés eredményeképpen a következő két évtizedben ez a vita új, szenvedélyes dimenziót vett fel és a revízió iránti fokozott igények miatt tartalmilag is kieleződött.

Ezzel szoros összefüggésben minden Németországról szóló kijelentés arra a pozícióra vezethető vissza, amelyet a véleményt nyilvánító ebben az identitás-vitában – tudatosan vagy önkéntelenül – betöltött. Ilyen értelemben a Németország-kép mindenkori kontúrjai csak töredékes részét képviselik a nemzet önképének és önértelmezésének. A németnek nevezhető dolgok szemmeltartása közvetlenül vagy közvetve mindig az önmegevalósítás szolgálatában állt. Az idegenekre irányuló megkülönböztetett figyelemnek, a saját identitás meghatározásában és kiváltképp annak kifelé való körvonalazásában játszott tükörszerepe, éppen az 1918 utáni, revíziós lázban égő korszak idején, majd 1933, illetve 1938 után figyelhető meg leginkább. Az első világháború előtti, és a két világháború közötti magyar szellemi élet vezető reprezentánsainak Németország-képét bemutató fő munkámnak az a célja, hogy e fontos összefüggésen keresztül minden Németországot érintő kérdés fő vezérmotívumát kellően világossá tegyem.⁹

Ez a vezérmotívum annak a vitának a vizsgálatával válik érthetővé, amely Naumann Közép-Európa-elképzelései körül robbant ki az első világháború idején. A Magyarországot is magába foglaló Közép-Európa létrejöttében a kormánykörök, de a polgári radikális ellenzék is – Szabó Ervin szavaival élve – a korszellem érvényesülését látták. Még a kritikus hozzáállású Ignóus sem látott más választást, mint ennek a nagyszabású „Anschlussnak” a megvalósítását. Jászi Oszkár olyan messzire ment el, hogy a Naumann-terv kritikusaik Magyarországot Friedrich List által meg-

IV. Béla király IV. Ince pápához intézett levelében, hogy a magyar úgymond egyedül állt szemben a kereszténység számára a legnagyobb veszedelmet jelentő ellenséggel.

⁹ Emellett figyelemreméltó, hogy 1918-ig az idevágó magyar vizsgálódásokban a „német” mint nemzeti toposz gyakran „Ausztriát” mint a Habsburg Birodalom nyugati felének német nyelvű központi területét is magába foglalja. Ez mindenképpen a kultúra egész területére érvényes, míg a politikában általában egészen világosan elkülönítve látták és értékelték a bismarcki birodalom kisméretű megoldását a Bécsből jövő bármiféle német nemzeti törekvésektől.

fogalmazott gúnyos jellemzéssel állította szembe, mely szerint Magyarország nem más, mint megyék konföderációja, és azt ajánlotta nekik, fontolják meg: „A kis nemzetek problémája abban áll, vajon képesek-e a szomszédos nagy világkultúrában elhelyezkedni.”¹⁰

Mások viszont egyáltalán nem osztják a „nagy világkultúra”, azaz a Németország iránt megnyilvánuló lelkesedést. A keresztényszocialisták vezetője, Giesswein Sándor nem tekinti olyan etapnak a Naumann-tervet, amely világföderációhoz vezetett, és úgy vélte, hogy azt magyar szempontból is el kell vetni: „... a gazdasági területek megnagyobbodását jelenti ugyan, de mivel más oldalról korlátokat emel, azt az irányzatot rejti magában, hogy világbirodalommal alakuljon át.”¹¹

Még elutasítóbban fogalmazott a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond, aki a Naumann-tervben csupán egy még hatékonyabb fegyverkezés előkészületeit látta. A tervet Magyarország egyik legfontosabb egzisztenciális problémájával, nevezetesen a „magyarországi közállapotok” Németországhoz viszonyított „elmaradottságá”-val hozta kapcsolatba. Emiatt sokan arra a következtetésre jutottak – fejt ki Kunfi –, hogy nagy haladást jelentene „ha közigazgatásunk, választójogunk, sajtó- és gyülekezési szabadságunk legalább olyan volna, mint a Német Birodalomé. Ebben a megállapításban igazuk is van, csak abban nincsen igazuk, hogy Középeurópának [...] létrejötté a mi közállapotainkat a németek színvonalára emelné”. A felzárkózásnak ezt a módját, mint sem nem kívánatot, sem nem praktikust, Kunfi kategorikusan és határozottan elvetette, mivel szerinte minden országnak saját erejéből kell a mindenkori lehetőségeknek megfelelő utat megtalálnia. Ezért „a Középeurópába és a németébe való kapaszkodás gyengeségünknek és a haladást kívánó türelmetlenségünknek jele, ‘mert’ [...] valamely ország szabadságjogai csak olyanok lesznek, amilyeneket az illető országban működő politikai erők a saját hatalmukból meg tudnak teremteni s ezért nem tudok hinni azokban a csodákban, amelyek a Középeurópában elkövetkező ‘német rend’ segítségével áradnak majd el Magyarországon.”¹² Szinte fenntartás nélkül elismeri a német „rend” és a német kultúra példajlegét, de pragmatikus megfontolásokból elveti egyszerű átvételüket, az azzal járó, veszélyesnek minősített politikai bonyodalmakra hivatkozva.

A Horthy-rezsim politikai doktrínája az 1930-as, 40-es évek egyre inkább Németországra támaszkodó politikáját ideológiailag Magyarországnak a „keresztény-germán kultúrkör”-höz való tartozásával legitímálta.

¹⁰ Lásd GÁL 1940.

¹¹ Uo.

¹² KUNFI 1916, 416.

Az akkori keresztény-konzervatívok képviselője, a magyarországi németek mozgalmának vezetője, a germanista Bleyer Jakab a következőképp fogalmazta meg ezt a Németország irányában megnyilvánuló, kultúrát és politikát egymással összekapcsoló gravitációs mozgást: *„Nyugat és Kelet határán a magyarságnak mindig a Nyugatra kellett támaszkodnia, hogy a Kelet politikailag és erkölcsileg el ne nyelje. Közvetlen nyugati szomszédunk szinte az egész határ mentén a németiség: tehát vele kellett a Keletről időről-időre előretörő veszelmekkel vagy bekövetkezett katasztrófákkal szemben szolidaritást keresnünk.”*¹³

E vélemény ellenzői is ugyanezekből a geopolitikai megfontolásokból indultak ki, de egészen más következtetéseket vontak le Magyarországnak a Nyugat és a Kelet, a germánok és a szlávok közötti központi fekvéséből. Az eredetileg jobboldali, majd a 30-as években egyre inkább a baloldallal szolidáris politikus, Bajcsy-Zsilinszky Endre, arra utalt Bleyer Jakabbal folytatott vitájában 1929 folyamán, hogy *„a sorstól rendelt szövetségessel szinte többet kellett küzdenie a magyarságnak, mint az ellenségek ellen, függetlenségünk védelmében. [...] Az igazság az, hogy semmi más néppel, az egész 'Kelet'-tel, [...] annyit nem harcolt a magyarság ezer éven át, mint a 'nyugati szolidaritás' képviselőjével, a némettel, [...] Az egész magyar történelem a németekkel szembeni heroikus önvédelem [...]”*

Bajcsy-Zsilinszky azért látta a múltbeli magyar-német kapcsolatok mérlegét ennyire negatívnak, mert a magyarság többször, sokszor *„szívósan és elég gyermetegen kereste, várta, hitte a nyugati szolidaritást. [...] De sohasem találta. [...] Az a német nyomás, melyet a német-osztrák-magyar konstrukció az elmúlt félszáz évben felfogott, most minden expanzív erejével nehezednék Magyarország betört nyugati bordáira. S e nyomás közvetítésére, érvényesítésére és útjának megkönnyítésére itt vannak a magyar közép- és felső osztályok és a zártan, erősen megszervezett új német kisebbségek, melyek a 100 milliósra költött német nemzet integráns tagjainak érzik magukat.”* A jövőben azonban ez *„korántsem kell hogy ellenséges viszonyt jelentsen magyarok és németek között.”* A kulturális kapcsolatok területén Bajcsy hasznosnak vélte a szabadulást a *„túlzott és egyoldalú német hatás alól.”* Szerinte ez a *„magyarok és németek sorsközösségének megszűnését, a magyar és a német élet stratégiai alapvonalainak elválását”* jelentette.¹⁴

E sokszor elpanaszolt sorsközösség, az egymásrautaltság gondolata vagy beleszótt a német elemet a geopolitikai és történeti érvek sajátos hálójába, vagy kirekesztette onnan. A pozitív értelmű beillesztésre példa Prohászka Lajos fejtegetése: *„S ennek a középnek a peremén, az olasz és a német tőszomszédságában, sorsukban osztozva és mintegy közvetítve közöttük, él a ma-*

¹³ Lásd BAJCSY-ZSILINSZKY 1929. 1.

¹⁴ Uo., 1. és a következő oldalakon; VÍGH 1989, 155-168.

gyarság mindegyre fogyatkozó és diaszpórára kényszerült maroknyi népe. Európa bujdosója. A latinitás és a germán szellem formálta, a Közép ígérete fejlesztette ki történeti küldetéstudatát és a fennmaradásért folytatott sokszázados küzdelmei szilárdították meg benne az odatartozás érzését. A magyarságot valóban nem csupán a történeti szükség, hanem a saját akarata is ehhez az Európa-középhez kapcsolta.”¹⁵

A 30-as években a magyar értelmiségiek egy része egyre inkább a Duna-menti népek szoros együttműködésének eszméjét propagálta Németországgal szembeni alternatívaként, amelyet Kelet-Európa vagy Kárpát-Európa fogalmával kapcsoltak össze. Az ilyen irányváltások védőbeszédeivel egyidőben mindig megjelent a Németországgal való, a múltat és a jövőt egyaránt érintő könyörtelen leszámolás igénye. A már említett Szabó Dezső 1935-ben a magyarságra nézve „folytonosan közeledő, legfőbb és mindennapi halálos veszély”-ként jellemezte a hitleri Németországot, emellett a legnagyobb bolondságnak tartotta az akkori és a háború előtti Németország megkülönböztetését, valamint a szerinte létező kontinuitás figyelmen kívül hagyását: „Németország, a németiség az volt a háború előtt is, ami ma, és nem Hitler csinálta a mai Németországot, hanem Németország, a németiség csinálta a mai Hitlert. [...] Az erőszak politikáját különösen gazdasági nyomásaival gyakorolja, az áthatolás politikáját vakszemű irredentákkal és azzal, hogy a magyar élet minden irányító pontján németoérű, németsemű, németszívű őrszemek mozdítanak.”¹⁶

Eltékintve a rasszista – és ezáltal a hasonló gondolati kategóriákkal szemben is elkötelezett – szemléletmódtól, a magyarországi németiség létének és szerepének itt kifejezésre jutó negatív értékelése hozzájárult a tíz évvel későbbi kollektív vádakhoz, melyek szerint a német kisebbség Hitler szálláscsinálójaként tevékenykedett, s melyek miatt e népcsoport több mint felét elűzték az országból.¹⁷

A kulturális és politikai téren Magyarországot „halálosan fenyegető” német veszély, illetve a magyarságot Németországgal elválaszthatatlanul

¹⁵ PROHÁSZKA 1935, 41.

¹⁶ SZABÓ 1935.

¹⁷ A magyaroknak az évszázadok során a Magyarországra bevándorló németekkel szemben szerzett tapasztalatai folyvást hozzájárultak a „németiség képének” megformálásához, annak ellenére, hogy valamennyi történelmi korszak igen jól különbséget tudott tenni a határon túli németek és a „hazai németiség között”. A két háború közti időszakban nem csupán magyar részről erősödött a hajlandóság közös nevezőre hozni a „hazai németiséget” az „össznémetiséggel”. Vö. GOGOLÁK 1936, 217–228., továbbá SEEWANN 1991, 299–323.; Vö. SPIRA 1977; SPIRA 1990; TILKOVSKY 1989; TILKOVSKY 1981. A politika és a történetírás függőségéről a magyarországi németiség példáján lásd SEEWANN-SITZLER 1988, 142–170.

és minden területet átfogóan összekötő sorsközösség két szélsőséges álláspontja között viszonylag kevesen képviseltek olyan véleményt, amelyre nem tudott hatni a veszélyérzet szuggesztíója. És az erősen érzelmileg meghatározott, szociáldarwinista előzmények által determinált gondolkodás, amely alapján Magyarország halálos fenyegetését hol keleten, hol nyugaton keresik, aztán pedig a száznyolcvan fokok fordulat, a kizárólag nyugat vagy kelet felé fordulás mellett szállnak síkra, nos, egy ilyen pusztulásvíziókkal terhelt identitástudat minden harmadik lehetőséget kizár.

Csak kevesek gondolatai léptek túl ezeken a kategóriákon. József Attila például így fogalmaz az 1936-ban írt, „*A Dunánál*” című versének utolsó, sokat idézett soraiban: „*A harcot, amelyet őseink vívtak, /békévé oldja az emlékezés/ s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk, s nem is kevés.*”

Áttérve a politikai pragmatizmusra, a fent javasolt út Pongrácz Kálmán, a katolikus író szerint a következőképp néz ki: „*Az ellentétek végső és eredményes felszámolására tehát csak akkor lehet számítani, ha egy konkrét formában felállított dunai tero kapcsán a dunai népek önmaguk látnak hozzá problémáik megoldásához, ha idegen hatalmi szempontok kikapcsolásával közvetlen tárgyalások kapcsán igyekeznek előbb a gazdasági, később talán a politikai közlekedés érdekében is közreműködni.*”¹⁸

Ez az álláspont teljesen esélytelenül versenyzett a Horthy-rezsim revíziós politikájával, mely számára a veszélyérzet kettős eredetének sugallata mindig megengedett eszköz volt, hogy eközben a háttérben többé-kevésbé kizárólagosan a Harmadik Birodalom felé orientálódjon. Ebben a politikai kontextusban már csak két identitás-variáns állta meg a helyét. Az első az a rezignáció volt, amelyet az 1938-39-ben miniszterelnöki posztot betöltő Imrédy Béla fogalmazott meg, aki az 1940-ben alapított, „*Egyedül vagyunk*” programcímet viselő lapjában újra megpróbál geopolitikai megfontolásokat egy új küldetéstudat alapjává tenni: „*...itt állunk ennek a három erőtegyezőnek, különösen pedig a germánság és szlávágnak metszőpontjában, azaz a nehéz történelmi hivatással, hogy szétválasszuk az egymásba ékelődő tűz-víz germánságot, szlávágot és latinságot.*”¹⁹

A második variáns abból indult ki, hogy a Habsburg-monarchiától eltérően a Harmadik Birodalom nem jelentett különösebb veszélyt a magyar nemzeti államra nézve. Így vélekedett a „*Magyar Nemzet*” alapítója és kiadója, Pethő Sándor is 1938 decemberében: „*A Harmadik Birodalom vezető férfiai a szomszédságukban lévő kisállamokra nem a régi habsburgi imperializmus eszméinek, hagyományainak és módszereinek szemével tekintenek. A Harmadik*

¹⁸ PONGRÁCZ 1937, 131.

¹⁹ IMRÉDY 1940.

*Birodalom nem akar 'beolvasztani'. Nem óhajt Caraffa- és Haynau-féle eszközökkel germanizálni a saját 'Lebensraum'-jának vélelmezett dunai területen."*²⁰

Ezért nemcsak ő látta annak a lehetőségét, hogy a német partner oldalán Magyarország különleges szerepre tarthat igényt. A szomszédos népektől való elhatárolódás fő motívuma nála összekapcsolódott azzal a szuggesztív elképzeléssel, mely szerint a különleges magyar igények ily módon bevihetők voltak a Németországgal kötött szövetségbe, s ezáltal az önállóság és az identitás megőrizhető volt. Ez az igény, a már említett *Egyedül vagyunk* című lapban, a látszólag provokatív „*Nem tartozunk a 'Südostraum'-ba*” címmel nyilvánosságra hozott levélben, melyet a lap főszerkesztője, Oláh György intézett Karl Megerléhez – Ribbentropp bizalmasához, a Berliner Borseitung külpolitikai szerkesztőjéhez –, a következőképpen fogalmazódik meg:

*„Ezekben a nagyszerű órákban, amikor az egykori Habsburg-monarchia omladékain támadt utolsó utódállam [azaz Jugoszlávia] is fölbomlott és romhalmazzá vált, [...] íme, megint egy válság, amely újra bebizonyítja, hogy mi magyarok milyen messze esünk mindattól, amit Balkánnak, [...] vagy legújabb német fogalmazással Südostranak neveznek! Mennyire nem lehet tehát minket egy lapon emlegetni mindazokkal a népekkel, amelyek az új német térelméletben az úgynevezett Südostraum geopolitikai egységét alkotják! [...] Igen, a Dunától és a Kárpátoktól délre, délkeletre és keletre egy tőlünk mindenben élesen elhatárolódó élet van. [...] Az utolsó hetek megint bebizonyították: milyen szükség van itt egy szilárd, délfelé és keletfelé mindég erőt, féket képviselő magyar államiságra. [...] tudjuk, ez az ország Nyugat előretolt őrállása. De éppen ezért kérjük Önt, mint a magyarság igaz barátját és a német publicisztika legnagyobb hatalmasságát, hasson oda: ne sorozzanak minket egyes német teoretikusok folyton gépiesen a Südostraumba. Nem szolgálja az igazi magyar hivatástudat erősödését, nem szolgálja tehát egy új Európa érdekeit sem, ha minket itt a Kárpátokon belül nem külön egységnek kezelnek, hanem beosztanak egy olyan térbe, amely testünknek, lelkünknek idegen, amelyhez nem köt minket sem hitünk, sem nevelésünk, sem történelmünk.”*²¹

Ha ennek az idézetnek a vizsgálatánál csupán arra a követelésre szorítkozunk, mely szerint német részről tekintsenek nagyobb megkülönböztetéssel Magyarországra, a magyar álláspont kettősségének problémájához máris hozzátehetjük, hogy ez az álláspont élesen kritizálta a Magyarországról és a magyar népről alkotott német kép erősen általánosító alapkategóriáit, és eredményeit – helytelennek nyilvánítva – visszautasította. Időbeli korlátok miatt itt most csak a kortárs történetírásból meríték pél-

²⁰ *Magyar Nemzet*, 1938. december 18., 5.

²¹ OLÁH 1941.

dát. Baráth Tibor magyar történész Közép-Európa fogalma és saját, gyakran leírt implikációi alapján világossá teszi, miről van itt szó:

„Van egy harmadik táj is, Közép-Európa, mely sokak előtt szintén alkalmasnak kínálkozik a magyar történetnek az egyetemes történettel kapcsolatos értelmezésére. Ez a német történettudósok kedvelt szemléletformája. [...] A lényeges elem azonban nem a határok megvonása, hanem az, hogy ez az egész terület Németország felé gravitál, voltaképp egy német 'Raum', amelyet a német faj van hivatva erejével kitölteni. A Közép-Európát történeti tájnak tekintő historikus azt állítja, hogy az itt lakó népeket minden műveltségre a németek tanították meg, hogy a magyar történet is a „keresztény germán kultúrkörben játszódik le, [...] hogy a magyar történet lényege voltaképpen német értékek megvalósítása. Anélkül, hogy a szemlélet skáláját előadnók, megelégszünk annak a megjegyzésével, hogy ezen a tájon is csak torz alakban mutatható be a magyar történet, és éppúgy egy nép politikai imperializmusának történeti megfogalmazására jó, akárcsak a tiszta nyugatos szemlélet.”²²

Baráth véleménye szerint „Közép-Európa” fogalma teljesen alkalmatlan arra, hogy a magyar történelem alapvonásait valamilyen módon beilleszse vagy integrálja egy lehetséges összeurópai összefüggésbe. Inkább csak arról tesz tanúbizonyságot, hogy hová vezethet, ha a történetírás a némethez hasonló kultúr-imperializmus megalapozására ilyen eszközöket használ. Számos példa mutatja, hogy ezek használata általában nem korlátozódik a kultúra területére, hanem átültetik őket a politikai szférába is. Ennek illusztrálására álljon itt egy példa, amely jelentősen befolyásolta a magyar történelem alakulását: a berlini birodalmi kormány Budapestre küldte 1943 novemberében Edmund Veessenmayer SS-vezérőrnagyot, akinek a helyszínről küldött jelentése szolgált alapul az ország német megszállásához 1944 márciusában. Jelentésében Veessenmayer egy ilyen, súlyos következményekkel járó lépést többek között azzal indokolt, hogy Magyarországon minden kulturális és tudományos művet a németiség alkotott meg, a magyarok nemzeté válása még kezdeti stádiumában tart, és évtizedekre volna szükség, míg egy bizonyos érettségi szintet elérne.²³

Azáltal, hogy ilyen magamatogatással tekintünk a másik félre, eleve kizárunk minden, egymás megértésére irányuló közeledést. Végeredményben a kommunista propaganda is ezt a funkciót töltötte be a második világháború után, amikor Nyugat-Németországot feldühödött és fasiszta katonáállamként ábrázolta.²⁴ Ezt a képet a keletről, s a most már nyugatról fenyegető veszély kettős érzetének meglévő hagyományai

²² BARÁTH 1940, 4.

²³ RÁNKI 1969, 62–69.

²⁴ E propaganda részletes elemzését lásd TORMAY 1971.

alapján különösebb nehézségek nélkül el tudta fogadtatni, mindenesetre kevésbé – vagy egyáltalán nem – történelmi-geopolitikai, mint inkább ideológiai érvekkel támasztotta alá. Bizonyára csak kevesen hittek ennek a propagandának, amely azonban célját, a nagyfokú tájékozatlanságot oly mértékben elérte, hogy a magyar értelmiség a 70-es évektől kezdve egyre intenzívebben foglalkozott az öntudat elvesztésének időközben fellépett – és így is konstatált – problematikájával. Ennek keretében egy újabb, kettős funkciót betöltő vita is kialakult Közép-Európáról, melynek során egyrészt az Európához való csatlakozást, másrészt a régi, nem szocialista, 1945 előtti Magyarországgal való történelmi kontinuitást vitatták meg.²⁵

Felhasznált irodalom

- BAJCSY-ZSILINSZKY 1929 = Bajcsy-Zsilinszky Endre, Új helyzet - új magyar politika a német impériummal szemben. *Előőr* 1929/3., 1.
- BARÁTH 1940 = Baráth Tibor, „Kárpát-Európa” vagy „Kelet-Európa”. *Magyar Nemzet*, 1940. január 5., 4.
- BEREND 1986 = Berend Iván (szerk.): Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Budapest 1986.
- GÁL 1940 = Gál István, Közép-Európától Kárpát-Európaiig. *Magyar Nemzet* 1940. jan. 4., 5.
- GOGOLÁK 1936 = *Gogolák Lajos*, Történetünk német népi szemléletben. *Magyar Szemle* 28/1936, 217-228.
- HANÁK 1984 = Hanák Péter, Ungarn in der Habsburgermonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung. / Magyarország a Habsburg Birodalomban. A polgári átalakulás problémái./ Bécs-München-Budapest 1984.
- HANÁK 1988 = Hanák Péter: Schöpferische Kraft und Pluralität in der mitteleuropäischen Kultur. In: Burmeister, H. P. (Hrsg.): Mitteleuropa – Traum oder Trauma? Überlegungen zum Selbstbild einer Region. Bremen 1988, 20-36
- HANÁK 1989 = Hanák Péter: Central Europe. A Historical Region in Modern Times. A Contribution to the Debate about the Regions of Europe. In: Schöpflin, George (Ed.): In Search of Central Europe. Oxford 1989, 57-89.
- IGNOTUS 1908 = Ignotus, A magyar kultúra és a nemzetiségek. Nyugat 1908/4.

²⁵ SZABÓ 1991, 72-80; vö. továbbá HANÁK 1988, 20-36; HANÁK 1989, 57-89.

- IMRÉDY 1940 = *Imrédy Béla*, Egyedül vagyunk, 1940, 1. sz.
- KEMÉNY 1945 = Kemény István (szerk.), Mégis huncut a német.
A németiség igazi arca a magyar kultúrtörténet tükrében. Budapest 1945. *Képviseelőházi Napló*, 1895. jan. 30.
- KÓSA 1946 = Kósa János, Magyarok a németekről. Budapest, 1946.
- KUNFI 1916 = Kunfi Zsigmond, Középeurópa. *Huszadik Század* 17/33. évfolyam, 1916, 409-424.
- NÉMEDI 1938 = Némedi Lajos, Das Gesamtdeutschtum im ungarischen Blickfeld. Debrecen. 1938.
- OLÁH 1941 = *Oláh György*, Nem tartozunk a „Südostraum“-ba. *Egyedül vagyunk* 1941. 5. sz., 1. sk.
- PONGRÁCZ 1937 = *Pongrácz Kálmán*, A dunai államok gazdasági kapcsolatai. *Magyar Szemle* 29/1937, 131.
- PROHÁSZKA 1935 = *Prohászka Lajos*, A vándor és a bujdosó. *Minerva* 14/1935, 41.
- RÁNKI 1969 = Ránki György, 1944. március 19. Budapest 1969, 62–69.
- SEEWANN 1991 = *Gerhard Seewann*, Das Ungarndeutschtum 1918-1988. In: *Edgar Hösch – Gerhard Seewann (szerk.)*, Aspekte ethnischer Identität, München 1991, 299-323.
- SEEWANN-SITZLER 1988 = *Gerhard Seewann - Kathrin Sitzler*, Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der deutschen Minderheit Ungarns in den Jahren 1938-1945. *Südosteuropa* 37/1988, 4. sz., 142-170.
- SPIRA 1977 = *Thomas Spira*, German-Hungarian relations and the Swabian problem. From Károlyi to Gömbös 1919-1936. Boulder. New York 1977.
- SPIRA 1990 = *Thomas Spira*, The German-Hungarian-Swabian triangle 1936-1939: the road to discord. Boulder. New York 1990.
- SZABÓ 1929 = Szabó Dezső, A belső válság megoldása felé.; *Úó, Az út - előre. Kritikai Füzetek* 2. Budapest 1929.
- SZABÓ 1935 = Szabó Dezső, Magyarország helye Európában - Keleteurópa. In: *Úó, Az út előre. Füzetek* 9. Budapest 1935.
- SZABÓ 1991 = Szabó Miklós: Restauration oder Aufarbeitung? Geschichte und politische Kultur in Ungarn. *Transit* 2/1991, S. 72-80.
- SZEKFÜ 1929 = Szekfü Gyula, A „turáni-szláv parasztállam“. *Magyar Szemle* 5/1929.
- TILKOVSZKY 1989 = *Tilkovszky Lóránt*, Teufelkreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933-1938. Budapest 1989.
- TILKOVSZKY 1981 = *Tilkovszky Lóránt*, Ungarn und die deutsche „Volksgruppenpolitik“. Köln-Bécs-Budapest 1981.

- TORMAY 1971 = Tormay, Thomas von: Der böse Deutsche. Das Bild der Deutschen aus kommunistischer Sicht, dargestellt am Beispiel der ungarischen Massenmedien. Mainz 1971.
- VÍGH 1989 = Vígh Károly, Bajcsy Zsilinszky Endre. In: Bódy Pál (szerk.), Hungarian statesmen of destiny 1860-1960. New York 1989, 155-168.

VITÁRI ZSOLT

A NÉMETORSZÁGI SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG TÖRTÉNELEM- ÉS FÖLDRAJZTANKÖNYVEINEK MAGYARSÁG- ÉS MAGYARORSZÁG-KÉPE*

Németországban járva egy magyar általában azt tapasztalja, hogy Magyarország a mai napig szimpátiának és érdeklődésnek örvend. Mindez leginkább annak tudható be, hogy az ország a hidegháború éveiben a megosztott Németország legfőbb találkozóhelye volt, s főleg annak, hogy az 1989-es határnyitással az akkori magyar kormány hozzájárult a Német Demokratikus Köztársaság összeomlásához és a német egység létrejöttéhez. Mindez a mai iskolás generációk számára viszont már nem képezi az országról kialakuló kép részét, és az érdeklődés természetesen erőteljesen megváltozott. De vajon mit tudtak és tudnak rólunk az egykori és mai német diákok és felnőttek a változó szimpátián túl? Vajon milyen szerepük volt és van a tankönyveknek az országról kialakult kép alakításában?

Az egykori és a mai Németországi Szövetségi Köztársaság esetében a tankönyvkutatás nem egyszerű vállalkozás, mivel a kultúra és az oktatásügy elsősorban nem szövetségi, hanem tartományi feladatkört jelent, s ebből következően – minden hasonlóság ellenére – különböző oktatási szisztémákkal és tankönyvállománnyal kell szembesülnünk. Ezt a sokféleséget a tankönyvek esetében tovább erősíti, hogy több kiadó kiadványai vannak használatban.¹

Kézzel fogható eredményhez tehát alapos vizsgálatra van szükség, még akkor is, ha nem alkalmazzuk a klasszikus tankönyvelemzési módszer adott esetben négyzetcentiméterre vetített terjedelemelemzését. A német tankönyvek esetében azonban kutatási előzményekre is támaszkodhattunk, amelyek Magyarországon leginkább Szabolcs Ottó nevéhez köthetők.² Mindazonáltal minden eddigi kutatás a hatalmas számban rendelkezésre álló tankönyvek bizonyos szempontok szerinti kiválasztásán alapult. Ez a kiválasztás is reprezentálta azonban a nyugat-német tankönyvekben megmutatkozó magyarsággépet.

* Készült az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport támogatásával.

¹ Vö.: OHE 1990, 54.

² SZABOLCS 1990a.; SZABOLCS 1999, 123-132.; SZABOLCS 1998a, 40-42.; SZABOLCS 1998b, 7-27.; SZABOLCS 1990b, 61-64.; SZABOLCS 2004.

Ezt saját vizsgálataink is alátámasztották. Nemzetközi szinten is foglalkoztak már páran a témával.³ A korábbi kutatások azonban minden egyes alkalommal 1990-et tekintették záróhatárnak, vagyis a rendszer-váltás utáni közel 20 év változásait már nemigen vették figyelembe. Szabolcs Ottó előfeltevéseivel⁴ ellentétben ugyanis nem kis változást hozott az utóbbi időszak. Emellett a kiválasztás elvét feladva arra törekedtünk, hogy szinte teljes vizsgálatot végezzünk, vagyis – amennyire lehetséges – minden NSZK-ban megjelent és alkalmazott történelem-, illetve földrajz-tankönyvet bevonjunk elemzésünkbe.

A különböző iskolatípusokhoz tartozó tankönyveket figyelembe véve több mint 900 történelemtankönyv és majdnem ugyanennyi földrajz-tankönyv képezi vizsgálatunk alapját, de a későbbiekben nem lenne érdektelen az irodalomtankönyvek vizsgálata sem. Nagyon jelentős azonban azon tankönyvek száma – különösen a földrajz-tankönyvek esetében, ahol Európa csak egyetlen tanévben képezi a tananyagot –, amelyek semmifajta tartalmat nem közvetítenek Magyarországról. A tartományi tagoltság következtében akkor juthatunk megalapozott eredményhez, ha nemcsak a tartományi és általános kiadású könyveket vonjuk be vizsgálódásunkba, hanem különbséget teszünk ez egyes iskolatípusok között (Volksschule, Hauptschule, Realschule, Gymnasium), illetve a kutatásunk az időben való változást is figyelembe veszi (kontinuitás és diszkontinuitás).

A vizsgálat eredménye tehát összesített eredmény, vagyis az összes vonatkozó tankönyvben található információk maximuma, amely ilyen szinten csak nagyon kevés tankönyvben, illetve tankönyvcsaládban érhető el. Túlnyomó többségük az itt bemutatottnál jóval kisebb mennyiségű információt juttat el Magyarországról a német diákokhoz. A könyvek tartalmi elemzésénél részben feleslegesnek, részben pedig lehetetlennek tartottuk, hogy a hivatkozásokban minden egyes megvizsgált tankönyvet idézzünk. Ezért a hivatkozásokban megadott könyvek csak egy-egy példát jelentenek a hivatkozott tartalomra.

A kutatás kezdetén a következő hipotézisekből indultunk ki:

1. Valószínűsíthető, hogy a tartományok és a tankönyvek sokszínűsége mellett nem fog kirajzolódni egységes Magyarország-kép. Másként fogalmazva: „*Kevesebbet [fogunk találni], mint amit szeretnénk, és méltányosnak tartanánk.*” – ahogy Szabolcs Ottó fogalmazott.⁵

³ OHE 1990, 54.; BAK 1966, 182-198.

⁴ SZABOLCS 1999, 124.

⁵ SZABOLCS 1998b, 7.; OHE 1990, 54.

2. A német tankönyvekben nem fog kibontakozni a magyar történelem korszakokon átívelő fejlődése. Magunk részéről teljesen azonosulunk Szabolcs Ottó azon gondolatával, miszerint a tankönyvek és az oktatási rendszerek egyik országban sem nyújthatnak elegendő teret ahhoz, hogy az egyes népek múltját a folytonosság elve alapján mutassák be. A tankönyvek valóban korszakokat tárgyalnak, és így az adott korszakot meghatározó országok vagy/és népek kerülnek előtérbe.⁶ Mindenesetre a jelenlegi európai fejlődést tekintve mégis megfontolandó lenne, hogy az európai összetartozás erősítése, az európai népek kölcsönös akceptálása nem tenné-e szükségessé, hogy ezen a téren nagyon is radikális változások következzenek be.
3. Kevesebb információt fogunk találni a magyarsághéphez, mint a Magyarország-képhez.
4. Valószínűsíthető, hogy elsősorban azokban a tartományokban jelenik meg erőteljesebben Magyarország és a magyar történelem a tankönyvekben, amelyek földrajzi helyzetük vagy történelmi kapcsolódásuk révén közelebb álltak és állnak Magyarországhoz. Így főleg Baden-Württembergben, Bajorországban és Szászországban. Mindenesetre kétségtelenül fontos, hogy a magyar történelem megjelenése miként viszonyul a közép-kelet-európai történelemhez, illetve a világtörténelem tárgyalásához.
5. Valószínűleg csak azok a mozzanatok képeződnek le a német tankönyvekben, amelyek a német történelemhez való kapcsolódásuk miatt fontosak. Vagyis sok esetben a német történelem magyar történelemben való keresése jelentkezik.⁷
6. Előfordulhat, hogy a Magyarországgal kapcsolatos említések nem helytállóak, vagy pedig más szemszögből tekintenek a magyar történelemre. Utóbbi esetben ezek pozitív módon járulhatnak hozzá a mitikus magyar történelmi konstrukciók lebontásához. Mindenesetre talán fontosabb is, hogy korrekt legyen, amit rólunk írnak, mintsem, hogy többet írjanak, de elfogadhatatlan minőségben. A tankönyv, műfaját és adott oktatási rendszerbe ágyazását tekintve ugyanis kénytelen a szelekció és az egyszerűsítés elvével élni. A szelekció mértékét pedig erőteljesen befolyásolja a tankönyvet kiadó ország és a tankönyvben szereplő más országok viszonya, s egy adott ország mindenkori, de leginkább jelenlegi hatalmi súlya.⁸

⁶ SZABOLCS 1999, 124.

⁷ SZABOLCS 1999, 123.; BAK 1966, 184.;

⁸ Vö. SZABOLCS 1998b, 8-9.; SZABOLCS 1999, 123-124.; SZABOLCS 1990, 17-18.

7. Az évtizedek során változtak az országról alkotott képet befolyásoló tartalmak. A régi tankönyvekben több, a maiakban – a didaktikai szemléletváltás következtében – kevesebb információt fogunk találni Magyarországról és a magyarságról.

Első lépcsőben egy különleges, nálunk ilyen formában nem létező iskolatípus, az ún. felsőiskola (Hauptschule) tankönyveit, illetve az iskolatípushoz nem köthető tankönyveket elemeztük. Ez a legkisebb presztízzsel bíró iskolatípus, az 5-10. osztályokat öleli fel. Vagyis e tankönyvek vizsgálatából leginkább arra deríthetünk fényt, hogy a legalacsonyabb iskolai képzettség megszerzésekor milyen kép formálódhat ki Magyarországról a diákokban. Ezt követően a magasabb iskolák tankönyveiben jelentkező többlettartalmak bemutatására is sor kerül.

Magyarország és a magyarság időbeli elhelyezése

Minden előzetes szerény várakozásunk ellenére, azzal a meglepő jelenséggel találkozunk, hogy az elmúlt 1100 éves európai magyar történelem német szempontból legmeghatározóbb momentumát a Magyarországon pozitív jelentéstartalommal rendelkező, kalandozások névvel illetett eseménysorozat jelentette.⁹ Ez szinte minden tankönyv elmaradhatatlan részét képezi. Mivel a német területek e „kalandozások” elszenvedői voltak, nem lepődhetünk meg azon, ha a német tankönyvek nem dicső és hősies tetteként közvetítik eleink „diadalait”. Itt nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy ezek az események azért kerülnek be a mai napig a német tankönyvekbe, hogy általuk kevésbé pozitív fényben lehessen feltüntetni a magyarok kelet-(közép-) európai népét. A magyar betöréseknek azért van ekkora szerepük, mert elősegítették, illetve meggyorsították e területek integrációját, belső békéjét és fejlődését. Míg azonban korábban a szlávoknak és az ellenük vívott harcoknak hasonló katalizáló erőt tulajdonítottak, mára a külső veszélyre mint integráló tényezőre való rámutatás – egyetlen kiragadott példaként – szinte egytől-egyig a magyarokkal áll kapcsolatban.¹⁰

Ennek az időről-időre a német területekre betörő és azokat feldúló népek az eredetére ritkán szánják figyelmet a tankönyvek. Csak mini-

⁹ Vö. SZABOLCS 1999, 125-126.; SZABOLCS 1998a, 40.; SZABOLCS 1990, 22-26., OHE 1990, 56-57, 63.

¹⁰ SCHÖNBERGER 1951, 39.

mális számban találkozunk erre vonatkozó információkkal. Ezek szerint a magyarok a 9. század végén (vagy 869-ben (sic!)¹¹) bevándoroltak a Tisza és a Duna közötti síkságra, és ott letelepedtek.¹² A Dél-Oroszország nagy sztyeppéiről érkező magyarok magukhoz hasonló nomád népeket űztek el, új hazájukban jó legelőket találtak marha és lócsordáiknak, de a szomszédos országok gazdagsága is elcsábította őket.¹³ Új elemként jelenik meg még a magyarok elérézése előtt a nyugtalan szomszédok, avarok és szlávok ismertetése a mai Magyarország helyén.¹⁴

Őseikhez, a hunokhoz hasonlóan fenyegették szomszédaikat, betörttek, raboltak, gyilkoltak, gyújtogattak, fosztogattak (St. Gallent)¹⁵ a veszélyes és kegyetlen ellenségnek nevezett magyarok, az avarok megfékezése után majd 200 év építő munkáját romba döntve.¹⁶ Az első években itáliai területeket és cseh-morva és a mai ausztriai területeket fosztogatták, de nemsokára szinte minden évben megjelentek Bajorországban és az alemannok földjén, ezen kívül Szászföldön, Lotharingiában és Burgundiában. A szokatlan harcmódor elől sokáig nem volt más menekvés, mint az erdőbe és városokba húzódás.¹⁷ Eleink 955-ig 32-szer törtek be a Keleti Frank Birodalomba. Egyes esetekben egy-egy év konkrét kalandozásait is megemlítik.¹⁸ Ezt a teljesítményt a korábbi tankönyvek még feladatokkal

¹¹ GESCHICHTE 1985a, 55.

¹² SCHWANDNER 1973, 90.; DAMALS 1984, 37.

¹³ DAMALS 1976, 20-21.

¹⁴ DÖHN 1975, 62.

¹⁵ EFINGER 1953, 3. A St. Galleni kolostor tudósítása: „Entsetzlich waren die köcherbewehrten Feinde anzuschuen mit ihren drohenden Wurfspieren und spitzen Pfeilen. Beutelustig durchstöberten sie den ganzen Ort. Dass sie kein Geschlecht und Alter schonen würden, war offensichtlich. Schließlich schwärzten sie in den Vorhof hinaus, um sich zu üppigen Schmausereien niederzulassen. [...] Gierig verzehrten die Ungarn die halbprohen Fleischstücke, die sie nicht mit Messern, sondern mit den Zähnen zerrissen, und zum Zeitvertrieb warfen sie sich die abgenagten Knochen zu. [...] Nachdem sie schließlich vom unvermischten Wein betrunken geworden waren, heulten alle gräflich zu ihren Göttern. [...] Unterdessen eilten die Späher aus dem Wald unter Hornstößen und Rufen herbei. Sie meldeten, in der Nähe befinde sich ein Kastell, das durch bewaffnete Heerscharen gesichert sei... Alle eilten rasch hinaus, und bevor man es für möglich hielt, standen sie in ihrer gewohnten Kampfstellung.“ A szövegrészlethez kérdések is kapcsolódnak: Hogyan írják le a magyarokat?; Gondolkodjatok el rajta, hogy miért így ábrázolják a magyarokat. Közben gondolatok arra, kitől származik ez a tudósítás. – GESCHICHTE 1985, 55.

¹⁶ KAIER 1952, 612.; JUNG 1963, 43-45.; DÖHN 1975, 62.; GESCHICHTE 1987, 68.; GESCHICHTSSTUNDEN1991, 30-31.

¹⁷ DAMALS 1976, 20-21.

¹⁸ 907-ben legyőzték a bajor seregeket, s a csatában maga az örgróf is meghalt. Fiának, Arnulfnak bele kellett törödnie az Ostmark elvesztésébe. Egy tankönyv megemlíti, hogy a bajor örgróf, Luitpold der Schyre megpróbálta őket visszaverni, de Pozsonynál

is tudatosítják a diákokban: rajzold be a térképen a lovasnépek betéréseit, próbáld meg felismerni, miért nem helyes, hogy lovas népeket gyakran csak „magyaroknak” nevezik.¹⁹ Arra is van példa, hogy a magyarokat azoknak a nyugatot fenyegető népeknek a sorába állítják, amelyek kivétel nélkül keletről jöttek, és rátámadtak a nyugatra. Vagyis a rokonnak titulált, Attila vezette hunok után jöttek a magyarok, végül háromszáz év elteltével a mongolok.²⁰

A vadorzó, fosztogató, falvakat felégető magyarokat csak 924-ben, vezetőjük (hun hadúr²¹) fogságba ejtésével sikerült kilencéves fegyverszünetre bírni. Ez pedig elegendő volt ahhoz, hogy a „derék” németek kitanulják a szokatlan harcmodort, és felkészüljenek a fegyverszünet utáni időszakra. Miután az újra induló magyar veszedelmet veszett kutyával sem lehetett elhárítani (ezt adták a fegyverszünet után a szokásos évi megváltást átvenni szándékozó magyar vezetőnek), a fejlettebb civilizáció (legalábbis ezt sugallják némely szerzők) erődített várai és a merseburgi csata²² révén megálljt parancsoltak a magyar „kalandozásoknak”.²³ 933 után Észak-Németországba már nem törtek be a magyarok.²⁴ Ottó császár mindeközben a Nyugat és a kereszténység megmentőjévé lépett elő, de a hatvanas évektől ez a megközelítés már eltűnik a tankönyvekből.²⁵

vereséget szenvedett. Az utolsó Karoling királynak, Gyermeke Lajosnak sem sikerült megállítania őket. Még I. Konrád idejében is szinte védtelenül volt kitéve a birodalom keleti fele a magyaroknak. 912-ben Frankföld és Thüningia, 913-ban Bajorország, Svábföld, aztán Svábföld, Thüningia, Szászország, 917-ben Bazel lerombolása, Elzász, illetve a mai Franciaország is sorra kerültek, egyszer elérték még Brémát is. GESCHICHTE 1985, 55.; PELZER 1973, 54.; HEUMANN 1972a, 88.; HEUMANN 1972b, 90.; SCHWANDNER 1973, 90.; PELZER 1973, 54.; HOFFMAN 1977, 109.

¹⁹ PELZER 1973, 54.; HOFFMAN 1977, 109.

²⁰ SCHWANDNER 1973, 78.

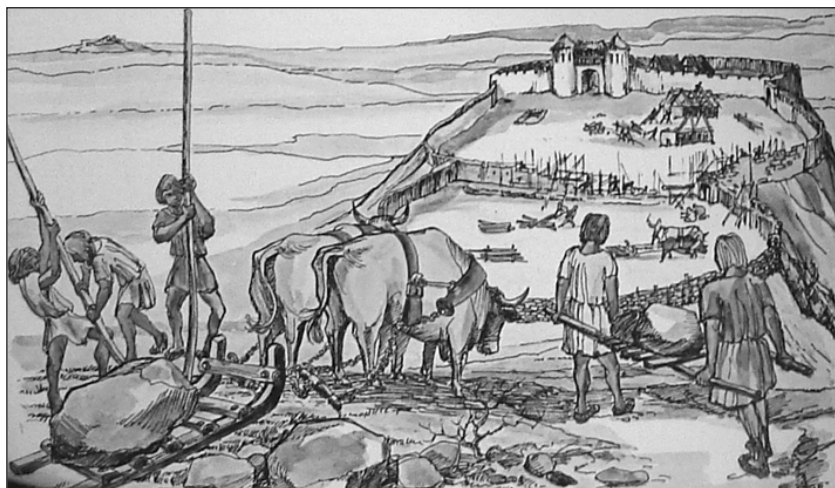
²¹ SACHKUNDE 1959, 36.

²² Mäshol Rietburg an der Unstrut a csata helyszíne. GESCHICHTE 1985, 46.

²³ KAIER 1952, 612.; DÖHN 1975, 62.; GESCHICHTSSTUNDEN 1986, 15.; GESCHICHTE 1991, 125.

²⁴ DÖHN 1975, 65.

²⁵ GESCHICHTE 1980, 116.; DAMALS 1965, 33.; DAMALS 1976, 24-25.

Szászföldön épülő menedékvár²⁶

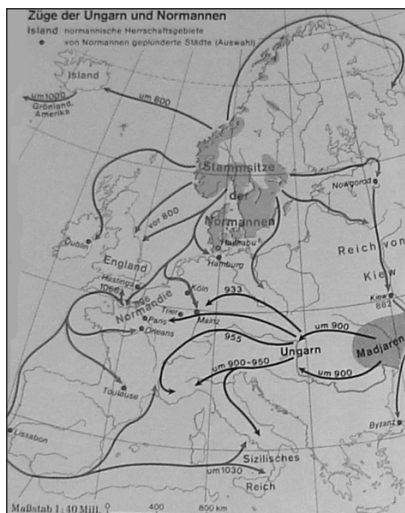
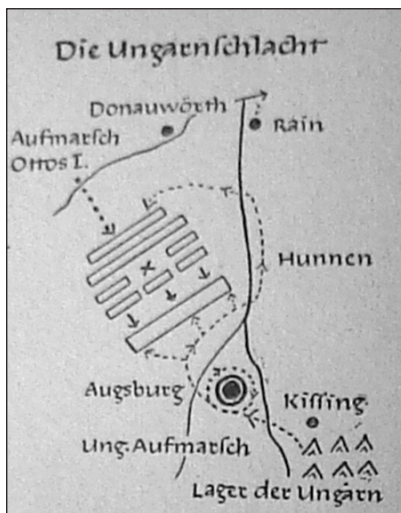
Ezt követően természetesen nem maradhat említés nélkül a szenvedő fél legnagyobb diadala, a 955-ben a Lech folyó mellett megvívott augsburgi csata, amely azonban a külső ellenfél legyőzése mellett egyúttal hangsúlyozottan a német törzsek összefogására is kiváló alkalmat adott, amit az erőskezű I. Ottó sikeresen végre is hajtott.²⁷ Mindazonáltal a magyarokat csak hosszú és keserves erőfeszítések, a szent lándzsa alkalmazása és Szent Mihály segítségül hívása révén sikerült távol tartani a német területektől. A dicsőség azért is nagyon jelentős volt, mert a magyarok serege számszerű fölényben volt. Nem utolsó sorban ez a konfrontáció és a saját ország földrajzi elhelyezése egyúttal lehetővé teszi, hogy a diákok a magyarok területének elhelyezkedésével is szembesüljenek.

Talán nem véletlen, hogy a déli tartományok tankönyveiben kissé részletesebb az esemény leírása. Egy példát ismertetünk itt:

„A 'Kyrie eleison' imával az első német lovagok mártott lándzsákkal indultak a magyarok ellen és visszaverték őket. Az ellenségek azonban átúsztak a Lech folyón, és hátba támadták a németeket. Minden bozótból és bokorból ellenséges nyilak süvítettek. Ekkor Konrad herceg megfordult frank harcosaival, és visszaverte a magyarokat. Ottó király ekkor – a Szent lándzsát lengetve – seregével

²⁶ ERKUNDEN 1979., lásd hasonlóan máshol is EXPEDITION 1997a, 163.; EXPEDITION 1997b, 101.

²⁷ KAIER 1952, 613.; JAITNER 1966, 69.

A magyarok és a normannok hadjárata²⁸A magyarok elleni csata (955)²⁹

az előrenyomuló magyarok ellen vonult. A 'Szent Mihály, segíts' felkiáltással bátor harcosai követték. Estére eldőlt a csata, és bevették a magyarok táborát. A győzelemnek azonban súlyos áldozat volt az ára. A halottak között volt Konrád herceg. A magyarok visszavonultak a Dunához és a Tiszához, és soha többé nem törtek be a birodalomba. Letelepédtek és hamarosan felvették a kereszténységet. A felettük aratott győzelem nemcsak Németország győzelme volt, hanem a teljes Nyugat és a kereszténység győzelme."³⁰

²⁸ GESCHICHTE 1985b, 8.

²⁹ NETT 1954, 36.

³⁰ „Mit dem Gebet 'Kyrie eleison' ritten die ersten deutschen Reiter mit eingelegeten Lanzen gegen die Ungarn und warfen sie zurück. Die Feinde aber schwammen durch den Lech und fielen den Deutschen in den Rücken. Aus jedem Busch und Strauch schwirrten feindliche Pfeile. Da schwenkte Herzog Konrad mit seinen Franken herum und schlug die Ungarn zurück. König Otto selbst sprengte jetzt, die Heilige Lanze schwingend, mit seinem Heerbann gegen die Masse der andrängenden Ungarn. Mit dem Schlachtruf 'Heiliger Michael, hilf!' folgten seine Tapferen. Am Abend war die Schlacht entschieden und das Lager der Ungarn genommen. Der Sieg aber war mit schweren Opfern erkauf. Unter den Toten fand man den Herzog Konrad. Die Ungarn zogen sich an die Donau und Theiß zurück und fielen nie mehr ins Reich ein. Sie wurden seßhaft und nahmen bald das Christentum an. Der Sieg über sie war nicht nur ein Sieg für Deutschland, sondern auch für das ganze Abendland und die Christenheit." – TRAA 1952, 48. (ötvenes években további kiadások) Hasonlóan hosszadalmas, kevésbé érzelmekkel töltött leírás: DÖHN 1966, 65-66. GESCHICHTE 1979, 10.

A magyar veszedelem mindazonáltal integráló tényezőként jelentkezett a birodalom területén, ami nemcsak az egyes német terület össze-fogásához, hanem jelentős védrendszer kiépítéséhez, és a gyalogos, illetve lovas seregek fejlesztéséhez vezetett.³¹ Egyik tankönyv ebből vezeti le azt a racionális gondolatot, hogy egy német király megválasztásának szükségessége is a magyar tényezőre vezethető vissza.³² Ettől kezdve növekedett Henrik tekintélye és a törzshercegek nem lázadtak fel ellene többet.³³

Vagyis az első benyomás nem éppen pozitív, még ha a magyar interpretációval szemben mégoly objektív is. A 60-as évektől némileg enyhül a hangnem, sokkal kevésbé játszanak szerepet a negatív jelzők. A hetvenes évektől sok esetben azért kerül pozitívabb megvilágításba a magyar kalandozások ügye, mivel a terjedelem erősen lecsökken, így jobbára csak a pusztá tények ismertetésére korlátozódnak a tankönyvek.³⁴ Emiatt már leginkább csak 955 képezi röviden említés tárgyát. A nyolcvanas években még kevesebb az információ,³⁵ sőt a nyolcvanas évektől olyan könyveket is találunk, amelyek semmilyen említést nem tesznek a magyarokról és országukról.³⁶ Ez a trend egyre inkább felerősödik a kilencvenes évek végére,³⁷ s teljesen általánossá válik az ezredforduló után. Ekkor már minden említésnek örülni kell.³⁸ Vagyis a ma tanuló diákok semmiféle, vagy csak nagyon minimális információt kapnak a korai magyar történet addig is kevés vonatkozásához.³⁹ A nyolcvanas évektől viszont egyre több forrás jelenik meg. A többször idézett Widukind Corvey és Gerhard pap visszaemlékezése mellett Szent Ulrik és olykor egy magyar forrás (krónika) is helyet kap.⁴⁰

Az augsburgi magyar vereséget követően elkezdődik a történelemnek az a hosszú korszaka, amikor is már elsősorban a németek akarata érvényesült Magyarországgal szemben. Ennek első tetten érhető jele a német tankönyvek interpretációja szerint a III. Konrád idején csúcspontját elérő császári hatalom keleti irányú terjeszkedése volt, ami azt eredményezte,

³¹ EFINGER 1953, 3.; HEUMANN 1987, 22-23.

³² SCHÖNBERGER 1951, 39.

³³ GESCHICHTSSTUNDEN 1991, 31.

³⁴ HEUMANN 1972a, 89-90.; SCHWANDNER 1978, 31. EBELING 1975, 136.; ACKERMANN 1987, 25.

³⁵ SCHWANDNER 1986, 16.; ENTDECKEN 1989, 116.; DAMALS 1981, 110-111.

³⁶ ACKERMANN 1987.

³⁷ ENTDECKEN 1990, 84.; DOPPELPUNKT 1994, 42.

³⁸ MITMISCHEN 2001, 116-117.

³⁹ ANSICHTEN 1997. DURCHBLICK 2001. ENTDECKEN 2004.

⁴⁰ GESCHICHTE 1979, 10.; GESCHICHTSSTUNDEN 1991, 34.

hogy mind Morvaország, mind Magyarország német alávetettségbe került. Ennek részleteiről, illetve Magyarország esetében az egyes időszakokban változó mértékben érvényesülő hatásról már nem értesülünk.⁴¹

Jobb esetben némi ellensúlyt jelent, ha azt is megemlítik a tankönyvek, hogy ezek a lovas vadorzók ezt követően lehiggadtak, letelepedtek és bajor misszionáriusok segítségével felvették a kereszténységet. Vagyis német szemszögből nézve is mutattak némi hajlandóságot a civilizációra.⁴² Géza vezérük alávetette a törzsfőket. Fia, Vajk feleségül vette a bajor herceg lányát, és megkeresztelkedett. A pápa koronát küldött neki, és Esztergom városában I. István néven királlyá koronáztatta magát. Megalapította a Magyar Királyságot, amely a nyugati világhoz csatlakozott.⁴³ De arra is akad példa, hogy Baltikumtól a Balkánig terjedő területet egységesen szláv településterületnek tekintik, a magyarok említése nélkül.⁴⁴

Amikor e gyenge felütés után már kétségbe esnénk, gyorsan rá kell jönnünk, hogy még ezt az általában negatív képet is meg kell becsülnünk, hiszen a 20. századig csak sporadikus szálak jelennek meg a magyar történelemtől, amelyek egyáltalán nem foglalokznak oly részletességgel egy-egy eseménnyel, mint a kalandozások kapcsán.

Az akkori felfogás szerint nagy keleti kolonizációnak nevezett, valójában több évszázadot és a németek keletre településének számos hullámát felölelő folyamatnak érdekes módon szinte kizárólag a szláv vidékekre való irányulásáról emlékeznek meg a tankönyvek.⁴⁵ A Magyar Királyságba a 12. században érkező jelentős német bevándorlás említés nélkül marad.⁴⁶ A hatvanas évektől terjedt el inkább, hogy az addig prioritással kezelt mai lengyelországi területekre irányuló kivándorlás mellett, Csehország és Magyarország is megjelenik a befogadó országok között.⁴⁷ A hetvenes években egy esetben említik, hogy a Német Lovagrend először a magyar királynak segített, utána mentek „önként” végleges helyükre. Magáról az országról és teljesítményéről nem kapunk képet.

Egyetlen könyv tesz részletes említést az erdélyi betelepülésekről. A visszatérő keresztések hozták a hírt eszerint arról, hogy a Duna alsó

⁴¹ KAIER 1952, 619.; Vö. BAK 1966, 187.

⁴² GESCHICHTE 1991, 127. (ugyanaz, mint a 86-os kiadás); GESCHICHTE 1987a, 69.

⁴³ ENTDECKEN 1989, 116.; ENTDECKEN 1990, 84.

⁴⁴ DÖHN 1975, 68.

⁴⁵ Vö. SZABOLCS 1990a, 53-54. Bak szerint az a benyomás keletkezik a német ábrázolás alapján, mintha ezek a területek kizárólag német településterületek lettek volna. BAK 1966, 184.

⁴⁶ KAIER 1952, 630.; DAMALS 1965, 90.; GESCHICHTE 1979, 128-129.; HEUMANN 1987, 45-46.

⁴⁷ DÖHN 1966, 91.; DÖHN 1975, 91.; ACKERMANN 1987, 42-43.

folyásának környékén termékeny, de ritkán lakott földek terülnek el. A magyar királyok már a 12. századtól német telepeseket hívtak az országba, akiknek nem csak hasznosítani kellett ezeket a területeket, de egyúttal megvédenie a rabló kunoktól. Így érkeztek parasztok, kézművesek a Rajna és Mosel vidékéről és Flandriából. Itt az új telepések megválaszthatták bíráikat és papjaikat, alkalmazhatták a német városjogot, ápolhatták kultúrájukat és nyelvüket. A 13. században a Német Lovagrend 13 parasztközöséget alapított, amelyek központja Brassó volt. Később ezek a települések összekapcsolódtak Nagyszebennel, Kolozsvárral, Besztercével egy „szász közösséggé”. Ezt követően kapták a telepések az erdélyi szászok elnevezést. Sok évszázadon át megtartották nyelvüket és kultúrájukat.⁴⁸

A tatárjárás kapcsán természetszerűleg a birodalom fenyegetése játsza a központi szerepet, de megemlítésre kerül többek között a Magyarországra való betörés,⁴⁹ vagy az a helytelen állítás, hogy itt még hosszú ideig állt fenn uralmuk.⁵⁰ A részletesebb könyvek említést tesznek Rudolf király a cseh Ottokárral folytatott küzdelméről, az 1278-as csatáról, s Magyarország támogató hozzáállásáról.⁵¹ Az ország nem politikai jellegű vonatkozásairól a német diák ritkán tudhatott meg valamit. Kivételként ide sorolható a Fuggerek bemutatásakor, azok Magyarország királyától bérbe vett ezüst- és aranybányáinak, illetve az általuk Magyarországon is foglalkoztatott jelentős számú személynek a megemlítése, vagy az Aranybulla-mozgalom, illetve Hedvig lengyel trónöröklése.⁵² Vagy éppen Luxemburgi Zsigmond is ide sorolható, mint a cseh és a magyar korona örököse, amelyeket halála után Habsburg Albert örököl.⁵³

A kalandozások és a 20. századi magyar történelem közötti hosszú időszak legfontosabb eseménysorozata a török uralomhoz kötődik.⁵⁴ Az ezzel kapcsolatos leírások során Magyarország ugyan csak a birodalom részeként és a csatározások legfőbb helyszínéeként jelenik meg, de mégis ez a korszak adja a második fontosabb fogódzót valamiféle országkép kialakulásához.

⁴⁸ PELZER 1973, 81.; JAITNER 1966, 105.

⁴⁹ NETT 1954, 48.; DÖHN 1966, 93.; DAMALS 1976, 74.; Vö. SZABOLCS 1999, 127.; SZABOLCS 1990a, 53.

⁵⁰ NETT 1954, 48.

⁵¹ DAMALS 1976, 80-81.

⁵² DAMALS 1976, 95.; Vö. SZABOLCS 1990a, 52.

⁵³ KOCH 1949, 104-105.

⁵⁴ UNGARNBILD 1990, 63.; SZABOLCS 1999, 127.; SZABOLCS 1998a, 41.; SZABOLCS 1990, 56-58.; BAK 1966, 189-190.

A török hódítás kapcsán az első említés Bécs első török fenyegetéséhez (1529) kapcsolódik,⁵⁵ amiből egyenesen következik, hogy a német tankönyvekben nem Magyarország jelenik meg Európa török és iszlám elleni védőbástyájaként, hanem a birodalom és Habsburg vezetése. Hiszen, amikor ez a kérdés szóba kerül, Magyarországról már csak azt lehet írni, hogy 1526-ban elvesztett egy fontos csatát, a király rosszabb esetben már a csatatéren, jobb esetben menekülés közben életét vesztette, és a korona Habsburg Ferdinándra szállt, aki török előrenyomulás (Pest-Buda eleste) következtében viszont csak az ország töredékén uralkodott, de a magyar király lányának, Annának feleségül vételével megörökölte Lajos királytól „Magyarország felszabadításának” feladatát.⁵⁶ Az 1529-es bécsi ostrom után pedig a törökök a Balkán után már Magyarországot is uralmuk alatt tartották.⁵⁷ Utalnak rá, hogy a lakosság megtarthatta keresztény vallását, de olyan magas adót kellett fizetnie, hogy az ország teljesen elszegényedett (a kettős adóztatás nincs megemlítve).⁵⁸ Erdély különleges helyzete nem jelenik meg, minden nem Ferdinánd kezén lévő országrészt török uralom alá sorolnak.

Majd 150 éves szünet után ismét előkerül az ország, hogy török uralom kialakításához képest jóval részletesebben mesélje el a török dicsőséges kiűzését,⁵⁹ Savoyai Jenő kitüntetett szerepét. Néha a zentai csatát és a karlócai békét is megemlítik, számos esetben Budapestet (sic!) is felszabadítják. Török kiűzése többször úgy jelenik meg, hogy Magyarországot és Erdélyt megnyerték a birodalomnak, mintha addig nem Habsburg birtok lett volna. A magyar szemlélet számára még a mai napig is idegen, hogy a török kiűzése után a területet mind az uralkodó, mind az általunk vizsgált tankönyvek újonnan szerzett területként kezelik (neoaquistica).⁶⁰ Savoyai mellett nagy ritkán jelenik meg a további fontos hadvezérek neve: Lotharingiai Károly, Bádeni Lajos őrgróf (Türkenlouis), Max Emanuel von Bayern. Utóbbi vette be Belgrádot is.⁶¹

Végül nagyon kiemelt helyen kezelik a németek betelepítését.⁶² A „Schwabenzugok” kliséje az ötvenes évek könyveiben még természet-szerűleg tarja magát. Erre utal Adam Müller-Guttenbrunn „Der große Schwabenzug” című regényéből adott feladat, egy másik a telepések dunai útjának nyomonkövetését ajánlja atlasz segítségével. Egy feladat a szintén

⁵⁵ KAIER 1952, 640, 657.; Vö. SZABOLCS 1990, 55.

⁵⁶ KAIER 1952, 649-650, 657.; JUNG 1963, 107-109.; DÖHN 1975, 119.

⁵⁷ HEUMANN 1976, 43.; HOFFMANN 1974, 26.

⁵⁸ HEUMANN 1976, 43.

⁵⁹ Vö. SZABOLCS 1990, 58.

⁶⁰ KAIER 1952, 673.; DAMALS 1971, 27-28.

⁶¹ SCHWANDNER 1973, 80.

⁶² Vö.: SZABOLCS 1990, 60.

klisészerű vers (Den ersten der Tod, den zweiten die Not, den dritten das Brot!) felemlegetésével arra buzdítja a diákokat, hogy számítsák ki, hogy a Bánátban 1718 és az 1945-ös elűzés között a német telepesek hány generációja élt.⁶³ A betelepítések kérdése is sok esetben leegyszerűsítő, gyakran Savoyai Jenő egyedüli művének állítják be. Az ennél differenciáltabb megközelítések is tartalmazták azokat a még a kilencvenes évekig továbbélő kliséket, melyek szerint az ország földjei teljesen lepusztultak, a falvakat felégették, s hogy a telepítések a császár ösztönzésére kezdődtek meg. Egyes könyvek a német telepesek által élvezett kezdeti kedvezményekre is kitérnek, illetve arra, hogy Savoyai példáján okulva a magyar birtokosok is éltek a telepítések eszközével.⁶⁴ Néhány származási terület és településterület megemlézése mellett lényeges – s a magyar tankönyvekből általában hiányzó – mozzanat, hogy az új telepesek gazdasági teljesítménye egyértelműen az ország javára vált. Sok esetben viszont ennek a visszájára fordítását találjuk, vagyis hogy mindez csakis a németeknek volt köszönhető. Talán máshol is megindult a fejlődés, és mások is részt vettek abban, nem kizárólag az új jövevényeknek volt minden betudható.⁶⁵ Számunkra fájdalmas szembesülni azzal, hogy nem egy esetben ezt a teljesítményt a német tankönyvek azonnal a második világháború utáni elűzésekkel hozzák kapcsolatba. Ez kimondatlanul, ámbár jogosan azt is sugallja, hogy e kétv-százados, az ország fejlődéséhez nélkülözhetetlen tevékeny hozzájárulást az ekkor befogadó Magyarország a 20. század közepén gyalázatos módon hálálta meg.⁶⁶ A hatvanas évektől a betelepítések ellenpólusaként eltűnik az elűzések felemlegetése.⁶⁷ Ez nyilván főleg az elűzésektől való időbeni eltávolodás, a gazdasági fellendülés, és talán a kevéssel később meghirdetett új keleti politika következménye is volt. Ebben az időben mérséklődik a 10. századi események hangneme is – mint korábban láthattuk.

A Habsburg-ellenesség szempontjából elvétele két mozzanatot találunk. A magyarok nem kértek a Habsburg uralomból, mert az a túlnyomórészt nemesi országgyűlést és a protestantizmust meg akarta szüntetni.⁶⁸ Egy könyv megemlíti – halványan utalva a Rákóczi-szabadságharcra –, hogy a magyarok kezdetben nem igen akartak meghajolni a mindig császárként aposztrofált uralkodó előtt.⁶⁹

⁶³ NETT 1954, 92.; PELZER 1973, 135.

⁶⁴ NETT 1954, 92.

⁶⁵ PELZER 1973, 135.

⁶⁶ KAIER 1952, 674.; DAMALS 1971, 28.

⁶⁷ JUNG 1963, 109-110.; HEUMANN 1970, 147. (további kiadások a hetvenes években)

⁶⁸ LEHRBUCH 1951, 16. Vö.: SZABOLCS 1990, 60.

⁶⁹ PELZER 1973, 135.

Ennél kétségesebb megállapítás viszont az, hogy „*Ausztria Magyarországon szilárd bástyát hozott létre a török veszély ellen, és így megvédte Közép-Európát a Kelet és az iszlám általi elárasztástól*”.⁷⁰ Az így létrehozott, Ausztria tekintélyét megnövelő óriási birodalom, amely a törökök elleni védelem és harcok úttörője volt, soknemzetiségű birodalom volt, amelyben a németek bírtak vezető szereppel. Ritkán térnek ki arra, hogy a délkeleti területek meghódításával egy soknemzetiségű birodalom jött létre, németekkel, magyarokkal, csehekkel, szlovákokkal, horvátokkal és olaszokkal (érdekes a sorrend), és ezzel létrejött az 1919-ig fennálló „dunai monarchia”.⁷¹ Máshol a szlovéneket, szerbeket, lengyeleket és ukránokat is megemlíti.⁷² A Habsburg uralom alatti „paradicsomi állapot” azt eredményezte, hogy minden nemzetiség „általában jól érezte magát” a birodalomban. Bár ez az általánosító megjegyzés nyilvánvaló túlzás, de kiegészítése korrekt: „*Nemzeti viták még nem nehezítették meg a népek együttélését olyan mértékben, mint később*”.⁷³

A 18. század egyetlen magyar vonatkozású említése, hogy az egyes esetekben hűségesebbnek titulált magyar nemesség kiállt a különböző tényezők miatt uralkodása kezdetén nehéz helyzetben lévő Mária Terézia mellett, és életét és vérét ajánlotta fel a császárnőnek. Az országot a birodalom feloszthatatlan és elválaszthatatlan részének nyilvánító Pragmatica Sanctio-t⁷⁴ mindazonáltal nem övezte olyan teljes körű pozitív nemzetközi fogadtatás, mint ahogy némely tankönyv állítja.⁷⁵ Másutt már az ebből fakadó nemzetközi viszályok is megjelennek.⁷⁶ Csak ritkán említik meg a II. József reformjaival szembeni magyar nemtetszést.⁷⁷

Majd száz év után – a polgári fejlődés aspektusait, a reformkor törekvéseit és a nemzetállami fejlődést mellőzve – az 1848-as forradalmi hullám teremti meg az alkalmat arra, hogy ismét szó essék Magyarországról.⁷⁸ A legtöbb esetben csak térképen kapunk információt arról, hogy ezen a tavaszon Pesten, vagy Budapesten is forradalomra került sor.

⁷⁰ „*Österreich hat in Ungarn ein festes Bollwerk gegen die Türkengefahr geschaffen und so Mitteleuropa vor der Überflutung durch Orient und Islam geschützt*.” – KAIER 1952, 674.

⁷¹ JAITNER 1953, 21.

⁷² HEUMANN 1976, 44.

⁷³ „*Nationale Streitigkeiten erschwerten das Zusammenleben der Völker noch nicht in dem Maße, wie dies später der Fall sein sollte*.” – KAIER 1952, 674-675. Vö.: SZABOLCS 1990, 173-175.

⁷⁴ Vö.: SZABOLCS 1990, 124.

⁷⁵ KAIER 1952, 675, 680.; JUNG 1963, 117.

⁷⁶ EFINGER 1953, 42-43.; DAMALS 1971, 33.

⁷⁷ MEYERS 1948, 102.

⁷⁸ Vö.: SZABOLCS 1998b, 10, 12-13.; SZABOLCS 1998a, 41-42.; SZABOLCS 1990, 142, 191-192.; BAK 1966, 190-192.

Az európai forradalmak 1848-49-ben (hibás jelölés)⁷⁹

A szöveges leírásokban arról értesülünk, hogy a monarchia némely népe (magyarok és olaszok) nemzeti egységüket és függetlenségüket akarták kivívni. Úgy tűnt, hogy a soknemzetiségű birodalom elérkezett a véghez. Kossuth (ügyvéd) a magyarok vezetője szabadságot és önállóságot, illetve függetlenséget követelt.⁸⁰ I. Ferdinánd leköszönt, helyére lépett a 18 éves Ferenc József, aki 1916-ig uralkodott, vagyis Ausztria-Magyarország fennállásáig (sic!).⁸¹ A „budapesti” forradalom után függetlennedni akaró rebellis magyarokat pedig csak orosz segítséggel lehetett leverni.⁸²

Ezt követően egyes esetekben, ha éppen kiírják az ország teljes nevét (Ausztria-Magyarország), a Kettős Szövetség,⁸³ a balkáni érdekek, Bosznia annektálása és a háború kapcsán tűnik fel az ország neve, illetve 1918 után Burgenland ürügyén. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az Ausztria-Magyarország elnevezés következtelen alkalmazása miatt e módon 1867 előtt is megjelenik az ország.⁸⁴ A korai tankönyvek többségükben azonban 1918-ig kizárólag az Ausztria megnevezést alkalmazzák.⁸⁵

A 20. századi események taglalása Ausztria-Magyarország széthullásával, ennek térképes ábrázolásával kezdődik.⁸⁶ Néhány könyv kiemeli,

⁷⁹ ENTDECKEN 1998, 180.

⁸⁰ SCHWANDNER 1973, 156-157.; DAMALS 1980, 142. ; SCHWANDNER 1973, 156-157.

⁸¹ SCHWANDNER 1973, 156-157.

⁸² KRAFT 1955, 20. DAMALS 1969, 10.; EBELING 1987, 91.; ERLEBNIS 1992, 96.; DAMALS 1995, 57.

⁸³ HEUMANN 1972a, 111, 171.; HEUMANN 1972b, 115.; Vö.: SZABOLCS 1990, 175.

⁸⁴ NETT 1954, 97.; NETT 1953, 95.; DAMALS 1971, 65.

⁸⁵ KRAFT 1955, 19.; skk.; ENTDECKEN 1994, 12.

⁸⁶ Vö.: SZABOLCS 1998a, 42.; SZABOLCS 1990, 207-211.; BAK 1966, 192-193.

hogy mindez Wilson 14 pontja alapján történt, de a népek önrendelkezési jogát csak ott alkalmazták, ahol az a németek, osztrákok (sic!) és a magyarok kárára történt.⁸⁷ A népek egymásba ágyazottsága miatt nem lehetett megnyugtató megoldást találni elválasztásukra az új határok meghúzásával.⁸⁸ A részletesebb könyvek beszámolnak a november 3-i fegyverszünetről, Károly császár Svájcba meneküléséről. A területi változásokat az esetek túlnyomó többségében térképen is ábrázolják. Ausztria-Magyarország tehát részeire bomlott, miközben az utódállamok felsorolása ritkán teljes.⁸⁹ Vagyis a St. Germain-i béke megpecsételte Magyarország és Ausztria szétválását, s Magyarország a Trianonban kötött szerződés következtében elvesztette addigi államterületének közel kétharmadát.⁹⁰

A népek elégedetlenségét a tankönyvek néhány példával illusztrálják, a Memel-vidék litvánok általi elfoglalása, a Teschen vidékéért folytatott cseh-lengyel harc és az elszakított német kisebbségek mellett a magyar kisebbségek ügye, illetve a Burgenlandért folytatott magyar-osztrák csatározás jelenik meg a könyvekben. Érdekes adalék, hogy Franciaország a „Ruhr-kaland” után csatlakozott a kisantanthoz, amelyben Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és Lengyelország (sic!) szövetkezett egymással.⁹¹ A változások következtében Magyarország tehát független lett. Alkotmány alapján monarchia maradt, kormányzóval az élén. Az oroszországi forradalom példáján különösen Magyarországon és Németországban söpört végig a szociális felkelések hulláma.⁹²

Egy kisebb ugrás után azonnal a háromhatalmi egyezmény tagjai között találjuk Magyarországot. A második világháború korszakából időnként megjelenik a Jugoszlávia felosztásában való részvétel, vagy az az „apróság”, hogy Magyarország Németország oldalán szintén megtámadta a Szovjetuniót, miután Németország Románia, Szlovákia és Finnország mellett megnyerte szövetségeseinek. A háború végéről két mozzanat érdemel említést: a magyarországi zsidók megsemmisítése („körülbelül 400 ezer magyar zsidót végeztünk ki 1944 nyarán csak Auschwitzban” [mármint a németek]), illetve az a tény, hogy Románia, Magyarország, Bulgária és Finnország leváltak Németországról, és a Szovjetunió oldalán harcoltak tovább, s így az ország is hadszíntérré vált (Budapest ostromának kiemelése).⁹³

⁸⁷ DAMALS 1969, 9-10.

⁸⁸ DAMALS 1977, 29.

⁸⁹ DÖHN 1970, 54-55.; SCHWANDNER 1973, 58.; DAMALS 1985, 60.

⁹⁰ SCHWANDNER 1973, 58.

⁹¹ KRAFT 1955, 37. (és további kiadások)

⁹² FRANCK 1949, 229.

⁹³ GESCHICHTSSTUNDEN 1989, 44.; GESCHICHTSSTUNDEN 1995, 131.; DÖHN 1970,

Érthető módon az 1945 utáni időszakban a tankönyvek elmaradhatatlan részét képezte a németiség legnagyobb 20. századi tragédiáját jelentő elűzések folyamata. A németek évszázadok alatt ugyanis békés munkával termővé tették és benépesítették az érintett területeket – mégha nem is kizárólag ők –, köztük Magyarországot, és érthetően traumaként élték meg elűzésüket, illetve tulajdonuktól való megfosztásukat.⁹⁴ A huszadik század végére a többihez hasonlóan ez a téma is egyre kisebb teret kap.

Magyarország 1945 utáni fejlődéséről az összes vizsgált tankönyvet alapul véve, a várakozásokhoz képest viszonylag színes kép bonatkozik ki. A második világháború végén a Vörös Hadsereg elfoglalta a közép-európai országokat, köztük Magyarországot. Az ország a Varsói szerződés, illetve a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa tagjaként szilárdan illeszkedett a keleti blokkba.⁹⁵ A hatvanas évektől még több információt kapunk erről a folyamatról, néhány esetben Révai Józsefet is idézik.⁹⁶ Összességében azonban megállapítható, hogy a két szomszédos ország, Lengyelország és Csehszlovákia esetében jóval részletesebben érintik a keleti blokkba való beolvasztás menetét, míg Magyarország, Románia és Bulgária esetében inkább csak említik a szovjetizálás tényét.⁹⁷

Magyarország esetében is egyértelművé válik, hogy mennyire kényszeredetten váltak ezek az országok a keleti blokk részévé.⁹⁸ A szigorú földreform, a kollektivizált agrárium megteremtése és egy messzemenő

119.; GESCHICHTSSTUNDEN 1995.; SCHWANDNER 1986, 55, 63.; ENTDECKEN 1994, 100.; FRANCK 1949, 223.

⁹⁴ DÖHN 1970, 145.; HEUMANN 1972a, 110-111.; HEUMANN 1971, 118-119. (további kiadások a hetvenes években); GESCHICHTSSTUNDEN 1989, 50.; GESCHICHTE 1982a, 112, 115.; DAMALS 1982, 145.; GESCHICHTSSTUNDEN 1995, 135.; GESCHICHTSSTUNDEN 1994¹, 39.; ERLEBNIS 1993, 11.

⁹⁵ DAMALS 1977, 104.; DÖHN 1970, 162.; GESCHICHTSSTUNDEN 1989, 63.; EBELING 1993, 131.; GESCHICHTSSTUNDEN 1994, 72, 94.; ERLEBNIS 1993.131.; GESCHICHTE 1994, 116.; DAMALS 1996, 105.; ANSICHTEN 1999, 135.

⁹⁶ „Wir waren eine Minderheit im Parlament und Regierung, aber zur gleichen Zeit repräsentierten wir doch die führende Macht. Wir hatten die entscheidende Kontrolle über die Polizei. Unsere Macht, die unserer Partei und der Arbeiterklasse, wurde noch vervielfacht durch die Tatsache, dass die Sowjetunion und die Sowjetarmee allzeit bereit waren, uns zu helfen. War der kommunistische Einfluss gesichert, wurden die nichtkommunistischen Parteien verfolgt oder in Listenverbindungen gezwungen, in denen sie nur untergeordnete Rollen spielten.” – GESCHICHTE 1986, 126.; SCHWANDNER 1973, 151-153.; PELZER 1974, 96.; SCHWANDNER 1986, 92.; GESCHICHTE 1982a, 188.; DAMALS 1982, 148-149.; GESCHICHTSSTUNDEN 1994, 14-15.; GESCHICHTE 1993, 16.; ENTDECKEN 1999, 158-159.; ENTDECKEN 1994, 136.; DAMALS 1996, 104.

⁹⁷ ERLEBNIS 1993, 13.

⁹⁸ KRAFT 1964, 56. DAMALS 1977, 139.

iparosítást követően a sztálinisták a Magyar Kommunista Párt vezetésével szilárdan kézben tartották a gyepióket. De a nyomás ellenállást szült. A pártértelmiségben és az egyetemi hallgatóságban növekedett a nyugtalanság az oroszokra hallgató kommunisták diktatúrája ellen.

Lyuk a zászlón⁹⁹

A felkelők által felborított és antikommunista jelszavakkal teleírt villamoskocsi Budapest belvárosában. Balra a ledöntött Sztálin-szobrot szállítják el.¹⁰⁰

⁹⁹ GESCHICHTE 1988, 130.

¹⁰⁰ SPIEGEL 1972, 224.

A magyarországi szabdságharcot, illetve leginkább népfelkelést (forradalomról nem beszélnek) az SZKP XX. kongresszusa ösztönözte. Ennek szellemében a magyarok is szabadságot követeltek hazájuknak.¹⁰¹ Elsőként függetlenséget Moszkvától, majd külpolitikai semlegességet, mint Ausztria. Csakhamar azonban szociáldemokrata államra törekedtek. 1956. október 23-án kétszázezer fős tiltakozó menetre került sor Budapesten. A demonstrálók ultimatív módon a szovjet csapatok kivonulását követelték, a titkos rendőrség feloszlását, szabad választásokat és sajtószabadságot, Nagy Imre ismételt miniszterelnöki kinevezését. Egy nappal később Nagy Imre miniszterelnök lett, a szovjet csapatok erre bevonultak Budapestre, és a védtelen demonstrálókra lőttek. A fegyveres felkelők azonban védekeztek. A szovjeteknek egyelőre nem maradt más, mint belenyugodni a helyzetbe. A magyar miniszterelnök többpárti kormányt hozott létre, és bejelentette Magyarország kilépését a Varsó Szerződésből, ami a szerződés szerint csak 1975-ben lett volna először lehetséges; semleges országnak nyilvánította Magyarországot. A 70-es évektől árnyaltabb képet kapunk: Nagy Imre engedményekkel próbálta megnyugtatni a népet, megígérte az élet messzemenő demokratizálását és az életszínvonal emelését. Gomulkához hasonlóan a szocializmus sajátos formáját akarta kiépíteni. November 4-én azonban újra támadtak a szovjet páncélosok és ellenkormányt iktattak be. Mivel a remélt nyugati segítség elmaradt a nyitott magyar–osztrák határon át 200 ezer magyar menekült nyugatra. Ismét leereszkedett a vasfüggöny, „*amely elválasztotta a szerencsétlen magyar népet a szabad világtól*”.¹⁰²

A Kádár-kormány helyreállította a régi viszonyokat. Különbíróságok, terror és oroszországi deportálások voltak a népfelkelés borzasztó következményei. A felkelés leverése mutatta, hogy Hruscsov elismerte azt, hogy a szocializmusnak többféle útja lehet, de a teljes elszakadást nem. A felkelés vezetői kemény büntetésben részesültek: börtön, száműzetés és halál várt rájuk. Nagy Imrének is meg kellett halnia.¹⁰³ Az új Kádár-kormány teljes hűségre kötelezte magát a Szovjetunióval szemben. Egyes területeken azonban jobb és szabadabb életet biztosított.¹⁰⁴

¹⁰¹ BAK 1966, 194.

¹⁰² DAMALS 1969, 60.; DAMALS 1977, 139.; SCHWANDNER 1986, 93.; GESCHICHTE 1994, 117.; MITMISCHEN 2003, 62.

¹⁰³ DAMALS 1969, 60.; DAMALS 1977, 139.; SCHWANDNER 1986, 93.; GESCHICHTE 1994, 117.

¹⁰⁴ GESCHICHTE 1995, 66.

Külön említést érdemel a nyugati segítség elmaradásának interpretálása. Gyakran csak azzal a semleges megjegyzéssel találkozunk, hogy „A nyugati hatalmak nem tudtak Magyarország segítségére sietni.” Számos esetben előfordul azonban, hogy a megfogalmazás érzelmi töltetet sugall: „A nyugat, főleg az USA semmit nem tett, hogy segítsen a magyar népnek.” Nem túl gyakran kerül sor az akkori körülmények vázlatos bemutatására: A nyugati segítség esetére Hruscsov a teljes szovjet katonai hatalommal való visszavágással fenyegetett. Nagy-Britannia és Franciaország Egyiptomot támadták meg, az USA pedig nem akart háborút. „A nyugati hatalmak nem kockáztatták meg, hogy segítséget nyújtsanak a szorongatott Magyarországnak”. „A nyugati hatalmak nem siettek a felkelők segítségére, mert elismerték Európa érdekszférákra osztását. Továbbá tudatában voltak, hogy mindennemű katonai beavatkozás, egy újabb világháborút idézhetett volna elő.”¹⁰⁵

A hatvanas évek végétől a prágai tavasz is megjelenik a tankönyvekben, és ettől kezdve Poznan, Budapest és Prága szinte elválaszthatatlan, főleg az utóbbi kettőt ismertetik részletesebben. A magyarországi események esetében hol tankok és felkelők, hol a Sztálin-szobor feje jelenik meg a képeken, szinte nincs olyan tankönyv, amely ne illusztrálná legalább egy képpel a történeteket. A hetvenes évektől e téma keretében is egyre több forrást közölnek a tankönyvek, köztük a Magyar Rádió megrázó november 4-i felhívását, Nagy Imre beszédét vagy a „Világ népei” kezdetű felhívást.¹⁰⁶

Felirat nélkül (az egyik leggyakoribb illusztráció)¹⁰⁷

¹⁰⁵ HEUMANN 1972a, 122.; GESCHICHTE 1982a, 192.; MITMISCHEN 2003, 62.

¹⁰⁶ HEUMANN 1972a, 122.; GESCHICHTE 1990, 156.; ENTDECKEN 1999, 160.

¹⁰⁷ REISE 1983, 202.

Magyarok 1956 novemberében a nyílt utcán Sztálin-plakátokat égetnek¹⁰⁸

A német tankönyvek több esetben hangsúlyozzák, hogy 1956 után nem volt második tragédia, de a magyar ellenzék fenntartotta 1956 emlékét. 1956 után az államhatalom szabdságokat adott a véleménynyilvánítás terén és a gazdaságban. Főleg a 90-es évektől új elemként jelenik meg a legvidámabb barakk, s az ismert magyar nemzeti étel nyomán gulyás-kommunizmusról beszéltek.¹⁰⁹ A keleti blokk szétesését viszont leginkább Lengyelország példáján követhetjük nyomon.

Amikor Gorbacsov révén enyhülni kezdett a kurzus, Magyarországon ifjabb reformerek álltak készen a párton belül és kívül is. 1987-től lépésről-lépésre akarták megvalósítani a demokratizálási folyamatot. 1987-ben különböző antikommunista csoportokból jött létre a Magyar Demokrata Fórum. A kommunista párton belül is reformerők törtek lándzsát a többpártrendszer mellett. A szovjetek beavatkozásától már nem kellett tartani, Németh Miklós pedig reformkommunistákból alakított kormányt. 1989 feburárjától kerekasztal mellett találták magukat a felek, és a jövőbeni demokratikus államról tanácskoztak. 1989. októberben a kommunista párt feloszlatta önmagát.¹¹⁰

A német egység szempontjából a legjelentősebb esemény azonban mégiscsak az volt, hogy Magyarország 1989 májusában elkezdte lebontani a vasfüggönyt. 1956 mellett a különböző képekkel leginkább illusztrált

¹⁰⁸ ERINNERN 1988, 235.

¹⁰⁹ GESCHICHTSSTUNDEN 1993, 84.

¹¹⁰ ENTDECKEN 1991, 165.; ENTDECKEN 1994, 187.

esemény nem véletlenül ez a mozzanat, illetve gyakran annak leglátványosabb része, amikor Horn Gyula és Alois Mock magyar, illetve osztrák külügyminiszter vágja át a két ország között addigra már szinte egyáltalán nem létező vasfüggönyt. Ennek következtében keletnémet polgárok ezrei menekültek nyugatra, de az otthon maradtak is impulzust kaptak az otthoni cselekvésre. „Magyarország nélkül az SED [Német Szocialista Egységpárt] uralma nem omlott volna olyan gyorsan össze, mint egy kártyavár.”

Egy világtörténelmi pillanat. Magyarország és Ausztria külügyminisztere, Horn Gyula (jobbra) és Alois Mock (balra) 1989 májusában átvágják a vasfüggönyt.¹¹¹

¹¹¹ BUCHNERS 1995, 246.

1989. május 2. óta magyar katonák bontják a kerítést és a megfigyelő tornyokat az osztrák határon.¹¹²

Ezt követően megemlékeznek arról, hogy Magyarországon sikeres volt a békés átmenet, többpártrendszer jött létre, a parlamentben a „kommunizmus utáni” pártok kerültek többségbe. Az antikommunista MDF nyerte a választásokat 1990 áprilisában. A magyarok új demokratikus alkotmányt teremtettek. Elsőként kötöttek kereskedelmi szerződéseket nyugati államokkal. Az újabb tankönyvekben viszont már csak egyre inkább a változás ténye van jelen, s később kiegészül az európai integráció folyamatával, amelyet leginkább térképen ábrázolnak.¹¹³

Hely hiányában nem tudunk kitérni a fentihez hasonló részletességgel a felsőbb iskolákra, így a reáliskolai és a gimnáziumi tankönyvekre, de erre nincs is okvetlenül szükség, hiszen általánosságban nem mutatkozik jelentősnek az a tartalomtöbblet, amivel ezekben a könyvekben szembesülünk. Vagyis a németországi tankönyvek esetében nem jelentkezik olyan markáns különbség a tananyagban, mint például Magyarországon egy szakiskolai, illetve egy gimnáziumi tananyag között. A többlet leginkább a régóta kanonizált témák valamivel részletesebb tárgyalásában merül ki. Így csak egy-egy mozzanatra kívánjuk felhívni a figyelmet, kizárólag olyanokra, amelyek többet vagy mást adnak a felsőiskolai tankönyvekhez képest. Elsőként lássuk a reáliskolai tananyagot.

A magyar kalandozások esetenként több forrásszöveggel alátámasztott elbeszélése mellett az első igazán részletesebb téma a magyarok eredetére, illetve a honfoglalásukra való utalás. Eszerint a magyarok származásuk és nyelvük alapján a finnugor népcsoportba tartoznak, legkorábbi ismert

¹¹² GESCHICHTE 1994, 74.

¹¹³ EBELING 1993, 144.; MITMISCHEN 2003, 133.; TERRA 2006, 74-75.

területük a Káma vidékén volt, az Urál és a Volga középső folyása között. Innen vonultak délre, délnyugatra, és „Árpád király” vezetésével 896-ban meghódították a Kárpát-medencét. A szláv lakosság még meglévő részei beolvadtak az újonnan érkező népbe. Kinézetük alapján a magyarok a hunokra emlékeztettek, akikkel gyakran azonosították őket. Hozzájuk hasonlóan sztyeppeken lovakon érkeztek, fegyvereik a dobódárda, a lándzsa és az íj voltak.¹¹⁴

A középkori Magyarországról ezekben a könyvekben is vajmi keveset találunk, új információt legfeljebb csak az jelent, hogy az európai kereskedelemben Magyarországnak jelentős szerepe volt bizonyos ércek szállításában,¹¹⁵ valamint utalnak arra, hogy a német parasztháborúhoz hasonló zajlott Magyarországon is.¹¹⁶

A török háborúk kapcsán egyre gyakrabban jelenik meg az megállapítás, hogy Magyarország visszahódításával vetették meg az osztrák(-magyar) nagyhatalomság alapjait, miközben a korábbinál nagyobb szerepet kap Buda visszafoglalása, olykor még illusztrációt is találunk: „Ez az öreg főváros a százötvenéves török uralom alatt rettenetesen szenvedett”.¹¹⁷ Jóval fontosabb momentum azonban, hogy miként illeszkedett Magyarország a birodalomba. 1699 után osztrák hivatalnokok jöttek Magyarországra, akik új igazgatási „művészetet” hoztak magukkal. Törvényekkel, adórendeletekkel és vámtarifákkal avatkoztak be a helyi nemesség jogaiba, akik ezért ellenállást tanúsítottak (nyilván a Rákóczi-szabadságharcról lehet szó).¹¹⁸

A betelepülések kapcsán egyetlen könyvet találtunk, amely említést tesz arról, hogy szerbek, horvátok, szlovákok és románok is érkeztek Magyarországra. A német tankönyvek szerint ebből a kavalkádból – kimondva vagy kimondatlanul – következett, hogy valakinek kézbe kellett vennie a vezetést: „A német vezetés ebben a színes államban a sok népével és számos

¹¹⁴ STEINBÜGL 1971, 39-40.

¹¹⁵ ZEITREISE 2005, 41.

¹¹⁶ GESCHICHTLICHE 1991, 33.

¹¹⁷ STEINBÜGL 1972, 44.; ZEITEN 1977, 16.

¹¹⁸ Savoyai Jenő akkoriban ezt írta Bécsbe: „Frankreich gibt uns ein Beispiel, mit welcher Härte es gegen Missvergnügte verführt. Daher glaubte ich auch meinerseits, [...] endlich die Schärfe zu ergreifen und mit der Härte der Waffen, mit Feuer und Schwert wieder diese treulosen und meineidigen Untertanen dergestalt zu verfahren, dass sie selbst zu Kreuze kriechen und um Gnade bitten müssen, ihre Nachkommen aber allezeit diese Erinnerung vor Augen haben möchten, damit Ihnen die Lust zu derlei Aufstand und Rebellion allerdings vergehen könnte...” (1705). – MENSCHEN 1973, 88-89.

nyelvével immár Ausztria feladata és történelmi teljesítménye lett.”¹¹⁹ E német vezetés és a német jelenlét eredménye érhető tetten a német építészek munkájában, templomok, iskolák, kastélyok építésében, hivatalnokok, katonák (főleg a határörvidéken) fontos tevékenységében.¹²⁰ Összességében megállapítható, hogy a német betelepülések ismertetése jóval részletesebb ezekben a könyvekben.

1848 kapcsán a számunkra szimpatikusabb eseményekről is több információt találunk a reáliskolai könyvekben. Eszerint Magyarországnak a Habsburg családi tanács saját kormányt engedélyezett, de a birodalom két fele perszonálunióban, egyben kellett hogy maradjon, de hamarosan erős törekvések jelentkeztek arra, hogy Magyarország teljesen elszakadjon a Habsburg birodalomtól.¹²¹ Amikor azonban ez bekövetkezett, a birodalom nyugati fele hadat üzent Magyarországnak, Bécsben viszont republikánusok, munkások és hallgatók ragadták magukhoz a hatalmat, akik szimpatizáltak a magyarok harcával. Bécs „felszabadítása” után Magyarország ellen vonuló hadak vereséget vereség után szenvedtek el. Kossuth népi háborút szervezett ellenük. Vezetésével a magyarok megfosztották trónjától Ferenc Józsefet, és kikiáltották a köztársaságot. A fiatal császár személyesen utazott Varsóba, hogy találkozzon a cárral, hogy segítséget kérjen tőle. Utóbbi attól tartott, hogy hamarosan a lengyelek is csatlakoznak a magyar szabadságharchoz, és útnak indította csapatait. A túlerő előtt a magyaroknak feltétel nélkül kapitulálniuk kellett.¹²² „A magyar tragédia Nyugat-Európában mély megütközést váltott ki.”¹²³

A 19. századi nemzeti ébredés a soknemzetiségű Ausztriában is jelentkezett, egyenjogúságot, önállóságot követeltek a birodalom népei politikai, kulturális, nyelvi és vallási tekintetben. A polgárság erősödésével ez a mozgalom is erősödött. A magyarok és a csehek egykori önálló államaik helyreállítását követelték a Habsburg-monarchián belül. Az 1866-os vereség eredményeként következett be a birodalom két egyenjogú részre osztása (Cisz- és Transzlajtánia), és ettől kezdve használták az Ausztria-Magyarország elnevezést. A közös uralkodó és a közös ügyek (kül-, had- és pénzügy), illetve maga a kiegyezés azonban csak részben oldotta meg

¹¹⁹ „Die deutsche Führung indesem buntscheckigen Staat mit seinen vielen Völkern und zahlreichen Sprachen wurde nun die Aufgabe und geschichtliche Leistung Österreichs”. GESCHICHTE 1987b, 71.

¹²⁰ GESCHICHTE 1987b, 71-72.; GRUNDZÜGE 1966, 255-256.

¹²¹ GESCHICHTLICHES 1965, 127-128.

¹²² MENSCHEN 1975, 72-73. o.

¹²³ SPIEGEL 1970, 76.

a nemzeti problémákat. A német könyvek kiemelik, hogy az 1867 és 1914 közötti időszakot a nemzetiségi problémák jellemezték.¹²⁴

A nemzetiségi kérdés ismertetése kapcsán szó esik az 1868. évi nemzetiségi törvényről, amely Magyarországon is egyenjogúságot biztosított a nemzetiségek számára. Egyes könyvek idéznek a törvényből és a románok emlékiratából. Emellett az sem marad homályban, hogy a törvény végrehajtása, és a magyar kormányzat, illetve közigazgatás gyakorlata már más szellemiségű volt. A magyar kormány „felsőbbségi tudatától vezérelve” megpróbálta azonban az egyes népcsoportokat magyarosítani. Főleg a szlovákok és a románok szenvedtek ettől. E folyamattal szemben pedig a nemzetiségek is megfogalmazták legfőbb céljaikat: nyelvük elismerése hivatalos nyelvként, a nemzetiségek egyenjogúsítása az iskolában, a törvény előtt, a hivatalnoki kinevezéseknél, illetve az arányuknak megfelelő képviselet az országgyűlésekben (sic!). Esélyegyenlőségről a teljes birodalomban nem lehetett szó a nyilvános hivatalokban. A külső, német szemszögből a kérdés tárgyilagos kezelése mellett néha keményebb megfogalmazásokkal is találkozunk: „Magyarországon a magyarok minden idegen nemzetiséget elnyomtak, és megpróbálták rájuk kényszeríteni nyelvüket.” A magyarok ellen szövetkeztek a déli országrészben a horvátok a szerbekkel, és egy nagy délszláv államot akartak létrehozni a dunai monarchia kárára.¹²⁵

A hiányzó közös nemzeti érzést Ferenc József törekvése alapján is az uralkodóházhoz való kötődésnek kellett pótolnia: „Közép- és Kelet-Európa kis nemzetei védelmet és menedéket találnak birodalmamban. E közös tető nélkül nyomorúságos lenne sorsuk: a szomszédos nagyhatalmak játékszerei lennének.”¹²⁶ 1900 után azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nemzetiségi problémák megoldása aligha volt lehetséges. Olykor felbukkan Ferenc József trializmus javaslata egy Monarchián belüli szláv államra.¹²⁷ E kérdés sok esetben meglepően alapos és terjedelmében is hosszú elemzése a magyar tankönyveknek is erényére válhatna.

A 20. századi magyar történelem esetében is van néhány újdonság a felsőiskolai könyvekhez képest. Eszerint a Tanácsköztársaság és a kommunista Kun Béla intermezzója után Horthy admirális állította vissza a monarchikus alkotmányt, a királyi trónja azonban üres maradt. A Habs-

¹²⁴ GESCHICHTE 1984a, 31.

¹²⁵ MENSCHEN 1970, 25.

¹²⁶ „Die kleinen Nationen Mittel- und Osteuropas finden in meinem Reich Schutz und Zuflucht. Ohne dieses gemeinsame Dach wäre ihr Los jämmerlich: sie würden Spielbälle der benachbarten Großmächte.” GESCHICHTE 1984a, 35.

¹²⁷ GESCHICHTE 1984a, 35.

burgok trónigényét hangsúlyozandó Horthy kormányzóként autoriter jelleggel kormányzott. A belső feszültségeket azonban nagy veszélyt hozdottak magukban. A katonák és a birtokosok adták meg a hangot, és nagy befolyásuk volt a kormányra. Helyenként Horthy rendi-autoriter diktatúrájáról szólnak a tankönyvek.¹²⁸ A két világháború közötti időszakban a könyvek általában több helyet szentelnek Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia bemutatásának, Ausztria egyértelműen a leghosszabban tárgyalt közép-európai ország, míg Románia általában Magyarországhoz hasonló súllyal rendelkezik.¹²⁹ Olykor táblázatos áttekintést kapunk a közép-kelet-európai rendszerekről. Magyarország ezek szerint általában demokrácia volt, 1931-től azonban diktatúra.¹³⁰ Hasonlóképpen táblázatosan jelennek meg az európai fasiszta rendszerek, köztük 1944 és 1945 közötti időszakban helyet kap Magyarország is.¹³¹

Nemzetiségi problémák az új államokban szintén megjelennek a tankönyvekben, mint a korszak egyik problémaforrása. A magyar kisebbséget csak Csehszlovákiában említik, viszont a német kisebbség nehéz sorsa Csehszlovákia mellett Jugoszláviában, Romániában és Magyarországon is megjelenik.¹³²

Az 1945-56 közötti időszokról is számos új mozzanat jelenik meg a reáliskolai tankönyvekben. Ezek szerint bár a kommunisták nem rendelkeztek a legerősebb párttal, két év alatt mégis sikerült diktatúrárt kiépíteniük, 1949-ig minden más párt megszűnt. A szovjet befolyás erősítette a kommunista párt terrorját. Ezt követően a nyugatanságok és a fenyegető gazdasági katasztrófa arra ösztönözték Nagy Imre miniszterelnököt (1953-tól), hogy visszavegye a munkanormákat, és hogy lazítsa a lelkiismereti kényszert. A Szovjetunió nyomására a kommunista párt azonban leváltotta.¹³³

A kommunista szatellitállamok első átfogó forradalmának is nevezett 1956-os események kapcsán értesülünk arról, hogy október 6-án négy olyan egykori kivégzettet ünnepélyes és állami keretek között újratemettek, akiket titoistaként kirakatperben ítélték el és végeztek ki. Magyarország kommunista pártja ezt az eseményt a sztálinista korszak sajnálatos tévedésének nevezte. „Az újratemetés az addigi kommunista kormány csődnjilatkozata volt.” A mosonmagyaróvári vérfürdő pedig jelt adott a felkelésre.

¹²⁸ ANNO 1998, 39.

¹²⁹ GRUNDZÜGE 1969, 180.

¹³⁰ GESCHICHTE 1984b, 41.

¹³¹ GESCHICHTE 1999, 62.

¹³² GESCHICHTSBUCH 1957, 58.

¹³³ HAGENER 1969, 180.

A munkások általános sztrájkba fogtak. Utalnak arra is, hogy a vidék néhány városában hasonló események zajlottak le, mint a fővárosban. Kb. 400 ávóst gyilkoltak meg, a párt pedig feloszlatta magát (sic!). Az 1948 óta fogságban lévő, most kiszabadított Mindszenty bíboros újra elfoglalhatta hivatalát Esztergomban, és bejelentette visszatérését a politikába.¹³⁴

Részletesebben értesülünk Kádár Jánosról és első intézkedéseiről is. Megtudhatjuk, hogy a szintén reformkommunista Kádár időben elszakadt Nagy Imrétől, és ő lett az új kormányfő, nem pedig Rákosi. Az új, két évig tartó terrorrezsim szétverte a munkástanácsokat és az írószervezeteket, üldözte a gyanús személyeket. Egy Romániában folyó titkos pert követően Nagy Imrét és három harcostársát kivégezték. A hatvanas évek elején azonban változott Kádár politikája, megfogalmazta a jelszót: „*Aki nincs ellenünk, az velünk van*”. A párthoz nem kötődő szakemberek nagyobb befolyást kaptak, a művészetek és a gazdaságpolitika terén a rezsim nagyobb szabadságot biztosított.¹³⁵

A következő említések a reáliskolai könyvekben is az 1989-es változásokhoz köthetők. A glasznoszty és a peresztrojka hatására „*a magyarok olyan újításokat vezettek be, amelyeket addig sem a szovjet hatalmi területen, sem nyugaton nem tartottak lehetségesnek*”.¹³⁶ Magyarországon azonban már a Kádár-korszakban is egy sor piacgazdasági elem érvényesült. Az 1988-as és 1989-es év során a reformok már kiterjedtek az állami és politikai szférára is. Ebben állítólag fontos szerepet játszott a magyarok kifejlett nemzettudata.¹³⁷ Az események ismertetése közben megjelenik Nagy Imre és társainak újratemetése a párt- és állami vezetők részvételével, s az is, hogy a pártkongresszus a „*Demokrácia, jogállam, szocializmus*” mottójával feloszlatta a pártot, és megalapította a Magyar Szocialista Pártot, amely az 1990-es választásokat elvesztette az ellenzéki pártokkal szemben.¹³⁸

A legmagasabb szintű köziskolai intézményben, a gimnáziumban, illetve az ott használt tankönyvekben még kevesebb többlet mutatkozik a reáliskolai tananyaghoz képest, mint a reáliskolai és a felső iskolai könyvek között az előbbieik javára. Az egyik ilyen elemet a 18. századi reformok képezik, melyek Magyarországot 8 kerületre osztották és a bécsi központ alá rendelték. Kitérnek arra, hogy Mária Terézia hálából mindig előzéke-

¹³⁴ GESCHICHTE 1981, 225-226.; ZEITEN 1977, 182.; GESCHICHTSBUCH 1957, 164.; STEINBÜGL 1973, 136.; GESCHICHTE 1984c, 184.; SPIEGEL 1972, 224.

¹³⁵ SPIEGEL 1972, 224.

¹³⁶ LEBENDIGE 1990, 138.

¹³⁷ GESCHICHTE 1992, 214.

¹³⁸ GESCHICHTLICHE 1991, 228.

nyen kezelte a magyarokat, II. József viszont „mélységesen megsértette nemzeti érzésüket”: lemondott magyarországi megkoronázásáról, és „régi dicső szentkoronát” múzeumi tárgyként Bécsbe vitette. A rendek és a jobbágy-ság megszüntetése erjedést indított el az országban. Leginkább a német hivatali nyelv latin helyetti bevezetése váltott ki keserűséget. „A magyar nyelv, amelyet addig sem irodalmi, sem politikai nyelvként nem használtak, most a nemzeti szabadság szimbólumává vált, a németellenesség és gyűlölet fellángolt.” A nemesség pedig felkelést készített elő.¹³⁹

A korábbiaknál még több információt kaphatunk adott esetben a dualista rendszer működéséről. Megemlítik a külön alkotmányt, törvényhozást, közigazgatást és hadsereget; a vám és kereskedelemi kérdésekről 10 évenként esedékes megegyezést. Utóbbi kapcsán megjegyzik, hogy „a magyarok mindig előnyöket tudtak kicsikarni”. „Így jogosan beszéltek felmondásos monarchiáról” (Monarchie auf Kündigung). A nemzetiségi kérdés a gimnáziumokban is fontos kérdésként jelentkezik. A német tankönyvek megjegyzik, hogy a harmadik legnagyobb népcsoportot, a szlávokat nem vették figyelembe: „Míg azonban Ausztria a lengyeleknek és a cseheknek nemzeti jogokat biztosított, Magyarország saját birodalmi részén elnyomta a nemzetiségeket, és megpróbálta őket ’elmagyarosítani’, mindenkinek magyarul kellett beszélnie.”¹⁴⁰

A Tanácsköztársaság kapcsán újabb adalékot képez, hogy Kun Béla Vörös Hadserege el akarta foglalni Szlovákiát, illetve hogy mindezt a román bevonulás akadályozta meg.¹⁴¹ Egy európai fasiszta mozgalomokról szóló áttekintés a következőket írja Magyarországról: „Magyarországon az első világháború után a politikus Gömbös Gyula nevezte magát nemzetiszocialistának.”¹⁴² A két világháború között Horthy kormányzóként diktatórikusan kormányzott,¹⁴³ miközben a hadseregre és a nagybirtokosokra támaszkodott, így a szociális reformokra nem került sor. „A lakosság nem akart beletörődni az ország megkisebbitésébe és politikai tehetetlenségébe. Így a szomszédos országokkal fennálló kapcsolatok nagyon feszültek maradtak.”¹⁴⁴

Az imént felsorolt többlettartalmak mellett azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy adott esetben az egyes témák során akár az is előfordulhat, hogy még az azonos időszakban kiadott könyvek esetében is kevesebb az információ a gimnáziumi tankönyvekben, mint egy reáliskolai és egy

¹³⁹ GRUNDZÜGE 1975, 325-326.

¹⁴⁰ ZEITEN 1978, 158.

¹⁴¹ GESCHICHTLICHE 1983, 50.

¹⁴² GESCHICHTE 1982b, 73.

¹⁴³ UNSER 1984, 76.

¹⁴⁴ ZEITEN 1980, 19.

felsőiskolai könyvben. A Magyarországra vonatkozó tananyag minősége és mennyisége is erősen ingadozik, és nem jelenthető ki, hogy a gimnáziumot végzők valóban összetettebb Magyarország-, illetve magyarságképhez juthatnak. Vagyis a diákek alatt kialakuló kép Magyarországról és a magyarságról nem függ döntően attól, hogy milyen iskolatípusba járt a diák. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy mennyiségileg is azok a könyvek képviselik a legnagyobb súlyt, amelyeket nem sorolnak iskolatípushoz, hanem általánosan minden iskolatípus esetében alkalmazhatók.

A reáliskolák és a gimnáziumok esetében a tankönyvek alapján részletesebb tananyaggal szembesülnek a diákok a 11–13 évfolyamon. Ebben az időszakban újra átveszik a történelmet a kezdetektől a 20. századig. A megnövekedett tartalom Magyarországra nézve azonban csak szerény mértékben ad újabb megjelenési lehetőséget. Ilyen például, hogy 1044-ben III. Henrik visszahelyezi Pétert a magyar trónra, aki elismeri a vazallusi viszonyt, amit a magyarok 1052-ben ismét leráznak;¹⁴⁵ Magyarország ezt követően kiterjesztette uralmát Horvátországra és Dalmáciára az Adriai-tengerig; a keresztes hadjáratok révén szorosabb kapcsolatba került Nyugat-Európával; 1222-ben András az Aranybullában megerősítette a támaszául szolgáló nemesség jogait. Olykor pontatlanságokat is találunk: „A magyar nemesség ereje mutatkozott meg abban, hogy Magyarország 1687-ig választásos monarchia volt.”¹⁴⁶ Az Anjouk idején az ország átmeneti virágzását élte, kihalásuk után Luxemburgiak uralkodtak, majd 1458-ban Corvin Mátyás alatt ismét önálló nemzetállam. 1453 után Magyarország volt az ázsiai törökök elleni harcban Európa előbástyája, vagyis a birodalom mellett olykor a Magyar Királyság is megkapja ezt a kitüntetést.

Ezt követően néhány újabb részlet árnyalja az országról és népről kialakított képet. Így például a magyarok ellenálltak az osztrák abszolutizmusnak, de a törökök kiűzése után el kellett ismerniük Lipót királynak, és lemondtak ellenállási jogokról (1687). A megyékben azonban önkormányzatiságot kaptak, ami adóemeléssel, beszállásolással, tulajdonváltásokkal, növekvő feudális terhekkel, a protestánsok különjogának eltörlésével, növekvő paraszti nyugtalansággal és a nemesség Rákóczi-féle felkelésével járt együtt. Érdekes a Rákóczi-szabadságharc a magyar tankönyvekhez képest eltérő, a tényleges okokat előtérbe helyező interpretációja, amely nem nemzeti mozgalomként értelmezi ezt az eseményt.¹⁴⁷

¹⁴⁵ GESCHICHTLICHES 1963, 31.

¹⁴⁶ ZEITEN 1990, 126.

¹⁴⁷ ZEITEN 1990, 295.

A 19. századi fejlődés kapcsán újabb, nagyon fontos adalékok jelennek meg a gimnáziumi tankönyvekben. Ezek szerint az 1859-es háború hatására a Monarchia széttörni látszott, ezért elhatározták, hogy alkotmányos állammá alakítják. Az 1860-as októberi diploma messzemenő autonómiát adott a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságoknak és országoknak. Az 1860-ban felállított parlamentbe a magyarok viszont nem küldték el képviselőiket, így az országot ismét császári hivatalnokok kormányozták. 1865-ben Ferenc József személyesen utazott Budapestre (sic!), és felszólította a magyarokat és horvátokat, hogy terjesszenek elé javaslatokat. Az újabb háború és a tárgyalások vezettek el az 1867-es kiegyezéshez. Horvátország ezt követően saját parlamentet és ezzel különleges státuszt kapott.¹⁴⁸

A birodalom közjogi helyzetének további mozzanatai jelennek meg az első világháború lezárása kapcsán: „*A monarchia már november 3-án fegyverszünetet kötött, és hamarosan összeomlott, pedig Károly császár október 17-én föderatív államot ígért a nemzetiségeknek.*” Október 28-án a csehek és a szlovákok, október 29-én a délszlávok, november 1-én a magyarok váltak ki, november 1-jén Károly pedig lemondott.¹⁴⁹

Az 1945 utáni időszak kapcsán két ponton érhető tetten némi tartalomtöbblet. Egyrészt kitérnek arra, hogy a Szovjetunió 1945-ben viszonylag szabad választásokat engedett, amit a kisgazdák abszolút többséggel nyertek meg, de be kellett venniük a kormányba négy kommunista minisztert is.¹⁵⁰ Másrészt a rendszerváltást követően a későbbi tankönyvekben olykor megjelenik, hogy 1994-ben az országban meglévő problémák miatt a szocialisták abszolút többséggel nyerték meg a választásokat, s hogy Horn Gyula kormányában 3 liberális miniszter is helyet kapott: „*A demokratikus továbbfejlődés úgy tűnik, hogy nincs veszélyeztetve.*”¹⁵¹

Magyarország és a magyarság térbeli elhelyezése

A történelemtankönyvek is szolgáltatnak számos támpontot arra nézve, hogy a német diákok hol helyezhetik el országunkat az európai térben. Ennél markánsabban figyelhető meg ez a mozzanat a földrajztankönyvekben.

A legfontosabb fogódzót az jelenti, hogy az 1945 utáni német tankönyvek Európa mely részéhez sorolják Magyarországot. Ebből a szem-

¹⁴⁸ ZEITEN 1972, 41.

¹⁴⁹ ZEITEN 1989, 325.

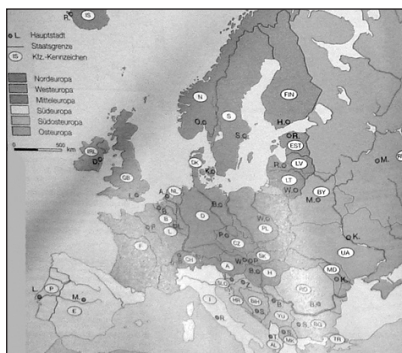
¹⁵⁰ ZEITEN 1995, 122-123.

¹⁵¹ ZEITEN 1995, 124-125.

pontból egy igen érdekes jelenséggel találkozunk. Bár többféle elnevezést használnak, összességében mégis megállapítható, hogy a második világháború után továbbra is a háború előtt már hosszú ideje élő besorolást alkalmazták, miszerint Magyarország Délkelet-Európa része, vagyis számunkra általában kellemetlen módon a balkáni országokkal kerültünk egy csoportba. Csak némileg árnyalja a képet, hogy gyakori elnevezés a „dunai államok”¹⁵² vagy az a mozzanat, hogy Délkelet-Európa fogja össze a Duna középső és alsó folyásának államait,¹⁵³ vagy pedig közép-európai délkeleti átmeneti államokról szólnak.¹⁵⁴ Ennek kicsit elfajultabb formája, amikor a térképi ábrázolás során Csehszlovákiát kettészelik, és annak egykor Magyarországhoz tartozó szlovákiai részét Délkelet-Európához, cseh- és morvaországi részét pedig Közép-Európához sorolják.¹⁵⁵ Csak elvétve fordul elő, hogy 1990 előtt Kelet-Közép-Európához sorolják Magyarországot.¹⁵⁶ Az 1990-es évektől viszont egyértelmű a szemléletváltás, és Magyarország – nekünk szimpatikus módon – átkerül a közép-európai országok sorába, Németországgal, Svájjal, Ausztriával, Csehországgal, Szlovákiával és Lengyelországgal együtt. Ennek valószínűsüethetően az az oka, hogy az egykori kommunista Magyarország stabil demokráciává vált, és így döntően különbözött az egykori jugoszláv területektől, illetve a többi balkáni országtól.

Magyarország
mint Délkelet-Európa része¹⁵⁷

Magyarország
Közép-Európa részeként¹⁵⁸

¹⁵² WEGE 1954, 119.

¹⁵³ GEOGRAPHISCHE 1949, 109.

¹⁵⁴ MITTELEUROPÄISCHE 1952, 2.

¹⁵⁵ WELT 1979, 152.

¹⁵⁶ NATUR 1966, 79.

¹⁵⁷ ERDKUNDE 1977, 82.

¹⁵⁸ HEIMAT 1998, 62.

Problémát csak az okoz, hogy a másik oldalon viszont éppen ez az időszak, amikor a Magyarországról közölt terjedelem drasztikusan csökken. 1990 után egyre inkább, 2000-től egyértelműen csak néhány mozzanat jelenik meg: rövid földrajzi leírás, az agrárjelleg fennmaradása, a puszták korábbi jellemzőjének megemlézése és Budapest leírása.¹⁵⁹ Az újabb tankönyvek a térségből ugyanis főleg Lengyelországot és Csehországot mutatják be.

A korábbi tankönyvek viszont a térség minden államával foglalkoztak, s bár akkor is főleg a szomszédokat tárgyalták részletesebben, a tananyag elsajátításával azonban a diákok minden országról alapvető információkkal gazdagodott, vagyis segítséget nyújtott a diákoknak valamiféle kép kialakításában. A kérdés már csak az, hogy milyen is volt ez a kialakuló kép?

Miközben a tankönyvek igyekeztek részletesen, illetve kevésbé részletesen feltárni Magyarország földrajzi adottságait, gyakran megemlékeztek klimatikus viszonyairól, ásványkincseiről, az országról közölték a legfontosabb statisztikai adatokat, három, ismételtlen csak kanonizáltaknak tekinthető témát helyeztek a középpontba: a pusztát, a fővárost és alkalmanként a Balatont.

Abszolút központi és így elmaradhatatlan helyen a termékeny, „ma már” termőföldnek nevezett, néhány könyvben a Duna mindkét oldalán elterülő puszták áll. Magyarország a pusztának, vagyis a magyar Alföldnek azonban csak egy részét birtokolja, mert azok a népek, amelyeket a magyarok elnyomtak, illetve a peremterületekről befelé terjeszkedtek, kivívták függetlenségüket. A puszták korábban az állattenyésztésre voltak legalkalmasabbak, mint ahogy annak idején a nomád magyarok és a hunok is tették, akik finn rokonaikhoz hasonlóan megőrizték idegen jellegű nyelvüket. Régen a pusztán órákig lehetett lovagolni, anélkül, hogy egy embert is találhattunk volna. Szürkés nemes lovak, nagytyúkú marhák legeltek, amelyeket nyáron a pásztorok a szárazság miatt kilométerekre tereltek, és gémeskutaknál nehéz munkával, a vizet vödörrel kimerve itatták a jószágokat. Nyílt tűznél vacsoráztak a pásztorok. Prémsubájukat nyáron is hordták befelé fordítva, szíjuk művészien volt kialakítva. Azóta sok minden változott, de a délibábok maradtak.¹⁶⁰

Ezt a klisészerű, gémeskutak, cigányzenészeket, gulyást/pörköltet, lócsordákat, szürkemarhákat, magyar elnevezéssel illetett csikósokat, Alföldet és Hortobágyot felvonultató ábrázolást¹⁶¹ tovább erősítik az olyan megnyilvánulások, miszerint a Duna partjai gyakran elmozsárosodtak,

¹⁵⁹ SEYDLITZ 2000, 152.

¹⁶⁰ SEYDLITZ 1952, 151-152.

¹⁶¹ ERDKUNDE 1961, 26-27.

ahol „a tehenek hasig vízben állnak”, „sertések egész falkái hemperegnek a strandokon, libák nagy csapatai keresnek ételmet”.¹⁶²

*A pusztán. Marhacsorda a kútnál, a háttérben kukoricatábla
(vagyis a puszta régen)*¹⁶³

*Libafarm a pusztában
(vagyis a puszta ma)*¹⁶⁴

*Napraforgótábla az Alföldön
(vagyis a puszta ma)*¹⁶⁵

A pusztai életmód, és az agrárjelleg bemutatása annyira dominál, hogy az így kialakuló képen csak részben lazíthatnak az olyan megállapítások, miszerint a puszta zömében ma már fontos mezőgazdasági kultúrák termőterülete, hogy a keleti blokk legéletképesebb mezőgazdaságáról van szó,¹⁶⁶ az agráriumra épülve komoly feldolgozóipar alakult ki, s hogy a politikai rendszer nyomán a nehézipar is rohamléptekben fejlődött.¹⁶⁷ Egy szóval: „Magyarország tisztán parasztországból egyre inkább ipari áállammá válik.”¹⁶⁸

¹⁶² KRAFT 1960, 32-34.

¹⁶³ ERDKUNDE 1969, 123.

¹⁶⁴ TERRA 2003, 225.

¹⁶⁵ GEOGRAPHIE 1991, 60.

¹⁶⁶ TERRA 1986, 187.

¹⁶⁷ KRAFT 1960, 32-34.

¹⁶⁸ ERDKUNDE 1969, 123.

Márcsak azért sem tisztul a kép, mert a tartalmat vizuálisan a pusztáról készült rajzok, grafikák és képek sora támasztja alá, amit olykor rendezetlen falvak, és a rendszerváltás utáni „lengyel piacokra” emlékeztető falusi piacok képe súlyosbít.¹⁶⁹ A gémes kutas kép még akkor is megjelenik, amikor a pusztáról szinte már semmi szöveg nem található.¹⁷⁰ Na meg az olyan megjegyzések, mint az itt következők: „*A magyar felfogta, hogy sztyeppéje jobbat is tud adni, mint szegényes, kemény sztyepei füvet, mégpedig búzát és kukoricát, nagy mennyiségben. Ezért feláldozza a vérében levő szenvedélyét a nagy marha és lócsordák iránt.*”¹⁷¹ vagy „*Magyarország a puszta és a pásztorok országa volt,*”¹⁷² vagy „*Magyarország, a puszta országa.*”¹⁷³

Általában tehát a puszta ismertetésével vezetik fel az ország gazdasági életének ismertetését. Így a mezőgazdaság esetében nyilvánvalóan említésre méltó információ, hogy a második világháború után államosították a nagybirtokokat, s a termelés központi terv alapján szovjet mintára szervezett kolhozokban történt. Az egyes tankönyvekben az alapterménynek számító búza, kukorica, cukorrépa és napraforgó mellett más és más terményeket emelnek ki a szerzők. Így utalnak a dinnye, a paradicsom, a dohány, a paprika, a bab, a lucerna, a lóhere, a hagyma, a mák, a sokféle gyümölcs, a len, a korábbi tankönyvekben esetenként a gyapot termesztésére. Az állatok közül a marha, a birka, s a még fontosabbá váló sertés- és pulykatenyésztésre utalnak a szerzők.¹⁷⁴

Az sem sikkad el, hogy a korszak elején lezajló erőltetett iparosítás árát a mezőgazdaságnak kellett kitermelni: „*Parasztoknak kell Magyarországon megfizetni a korábban hiányzó ipar felépítését.*”¹⁷⁵ A puszta peremterületein a bor és a gyümölcsgazdaság¹⁷⁶ töltött be fontos szerepet, s az egyik legjelentősebb település a „magyar bort” előállító Tokaj.¹⁷⁷ A mezőgazdaságra támaszkodó feldolgozóipar fontos szegmenseit képezik az utolsó évtizedekben (sic!) felépült malmokra, cukor- és konzervgyárakra épülő feldolgozó ipar.¹⁷⁸

¹⁶⁹ GEO 1995, 158-159.

¹⁷⁰ TERRA 1994, 152-153.

¹⁷¹ GEOGRPAHIE 1991, 57.

¹⁷² SCHENK 1951, 121.

¹⁷³ LÄNDER 1973, 100-101.

¹⁷⁴ SEYDLITZ 1952, 49.

¹⁷⁵ ERDKUNDE 1969, 123.

¹⁷⁶ KRAFT 1960, 32-34.

¹⁷⁷ SEYDLITZ 1952, 152.

¹⁷⁸ KRAFT 1960, 32-34.

A nehézipar ágazatai közül a szén- (Pécs környékén fekete-, Sopron környékén barnaszén), gáz- és olajbányászat (Dél-Magyarország), valamint a gazdag bauxitelfordulásra épülő alumíniumipar érdemelnek említést.¹⁷⁹

Ezen a vonalon halad az olykor megtalálható településföldrajzi ismeretetés is: „*Sehol Európában nincsenek olyan kiterjedt falvak, mint Magyarországon, soknak 20 ezernél is több lakója van. A széles utak nincsenek kövezve, kőből kevés van.*” Szeged, Debrecen és Kecskemét is nagy kiterjedésű, építészetükben nem igen különböznek a falvaktól. Általában mezőgazdasági feldolgozóipar jellemzi őket.¹⁸⁰

Az országnak csak egy nagyvárosa van: a nagyon szép fekvésű, már a római időben is fontos átkelőhelyül szolgáló, nagyvonalúan épített főváros, Budapest, a Duna gyöngye, a hidak városa, fürdőváros, a kelet Párizsa.¹⁸¹ Budapest Trianon után is életvidám város maradt, amely mindenkit elragad. A kávéházakból árad a hol szomorú, hol természetes cigányzene. Ehhez a magyarok nemzeti táncukat, a csárdást táncolják. A várost a háborúban nagyon lerombolták, régi fényéből veszített.¹⁸² A nevezetességek megemlítésén túl, amihez gyakran fotók társulnak, több esetben rövid leírást kapunk a város képét szintén egyértelműen formáló fürdőkről.¹⁸³ A könyvek egyik legfontosabb illusztrációja Budapest látképe, érdekes módon még a háború után hosszú idővel is a régi Erzsébet-híddal.¹⁸⁴

Ezen kívül összességében szinte minden nagyobb magyar város neve megjelenik a tankönyvekben. Debrecen a legvalószínűbb magyar városnak számít, a koralakú városmagját a szekérvárra vezetik vissza, amelyekben a magyarok kalandozásaik során éltek. Emellett Szeged és Kecskemét, mint a bőrripar központja, Pécs, mint a szénbányászat központja jelenik meg.¹⁸⁵

Budapest mellett az ország másik turisztikai vonzása, Közép és Délkelet-Európa legnagyobb tava, a Balaton, amelyet a magyarok – mivel nincs tengerük – csak szeretetteljesen magyar tengernek neveznek.¹⁸⁶

Az ország lakosságáról még legjobb esetben is csak annyit tudunk meg, hogy alapvetően magyar, az elűzések nyomán már csak szórványos németiséggel tarkítva, akik a bakonyi, Pécs környéki és bácskai területeken

¹⁷⁹ Uo.; HEIMAT 1953, 49.; WELTKUGEL 1952, 110.

¹⁸⁰ SEYDLITZ 1952, 152.

¹⁸¹ GEOGRAPHISCHE 1949, 109.; WELTKUGEL 1952, 110.; NATUR 1966, 79.; SEYDLITZ 2005, 68-69.

¹⁸² SEYDLITZ 1952, 153.

¹⁸³ HEIMAT 2000, 136.

¹⁸⁴ ERDKUNDE 1952, 161.

¹⁸⁵ WELTKUGEL 1952, 112.

¹⁸⁶ HEIMAT 2000, 137.

élnék.¹⁸⁷ A magyarok aránya több mint 90 százalék, kb. 400 ezer nemzeti-ségi él az országban. A magyarok nyelve a finnel rokon, az Ural és Volga vidékéről vándorolt be mindkét nép.¹⁸⁸

Budapest kulturális központként való kiemelése mellett az ország kulturális életének ismertetése szintén a pusztához kötődik. A pusztán ugyanis megmásíthatatlanul megmaradt az ómagyar népi élet és szokások. Itt még ma is lovaspásztorok és lovak uralják a terepet, de már csak a korábbi terület kis részén, főleg Debrecen környékén. Vándornépként ezen a területen éltek a cigányok, akik kereskedtek és este csárdáshoz játszottak zenét.¹⁸⁹ Mindez mára azonban már leginkább a turistáknak szól. Emellett a Hortobágyi Nemzeti Parkban kiemelt helyet foglal el az őshonos állatok védelme.¹⁹⁰ Egyértelműen a szimpátiáról tanúskodik, hogy gyakori jelenség az Alföld, illetve a csikós elnevezések magyar használata, illetve Hortobágy megemlézése.¹⁹¹

1990 utáni könyvekben alig találunk említést Magyarországról, inkább globális témákkal foglalkoznak, ahol néha megemlítik az országot. Például egy képzeletbeli út, egy pusztai libafarm, vagy éppen az Audi, illetve Suzuki gyár megtelepülése kapcsán.¹⁹² Egyedi eset Belgium és Magyarország összehasonlítása.¹⁹³ Az Európai Unió bővülése szinte minden újabb tankönyvben téma. Az újabb tankönyvekben nagy ritkán már a régi klisék korrigálásra irányuló szövegeket is találhatunk: *„Ha elmesélem az embereknek, honnan jövök, mindjárt a paprikára és pörköltre gondolnak. Holott ezek nekem egyáltalán nem ízlenek, szívesebben eszem spagettit paradicsomszósszal.”*¹⁹⁴

A földrajzkönyvek esetében szinte egyáltalán nem jelentkezik az iskolatípusok könyvei közötti tartalmi különbség, így itt nincs értelme az egyes tankönyvcsoportok differenciált elemzésének.

*

Alapvetően tehát azoknak volt szerencsájük, akik a kilencvenes években jártak iskolába, hiszen mind a köznevelés, mind a tananyag végén, 1956

¹⁸⁷ ERDKUNDLICHES 1960, 40.

¹⁸⁸ GEOGRAPHIE 1991, 57.

¹⁸⁹ WELTKUGEL 1952, 111.

¹⁹⁰ HEIMAT 2000, 138.

¹⁹¹ ERDKUNDE 1961, 26-27.

¹⁹² DIERCKE 2006, 96-97., 94-95.

¹⁹³ HINRICHS 1962, 70-74.

¹⁹⁴ TERRA 2002, 223-225.

és 1989 kapcsán pozitív képet kaphattak Magyarországról. Nyolcvanas évektől nagyon szignifikánsan megszorodik azoknak a könyveknek az aránya, amelyekben semmifajta említés nem található, még olyanokban is, amelyekben a hetvenes évekig említést tettek az országról. A 2000-től megjelenő tankönyvekben leginkább semmit nem tudnak meg rólunk, legfeljebb 1956 kapcsán, és az Unió tagjaként jelenünk meg.

A tartományi különbségek kapcsán e tankönyvek alapján beigazolódnak látszik, hogy a bajor és baden-württembergi könyvek részletesebbek, többet adnak Magyarországról. Persze nagyon szűkszavúakat is találunk. Az északabbi tartományok könyvei felületesebbek, Észak-Rajna-Vesztfáliában pedig már korábban is sokkal inkább gazdaság és társadalom állt előtérben.¹⁹⁵

A magyarság képe összességében negatívabbnak tűnik, mint az országról kialakuló kép. Az egykori lovas nomádok népe, akik kénytelenek voltak befejezni kegyetlen rabló hadjárataikat, és utána hol jobban, hol kevésbé német függésben éltek, majd helyzetükön tovább rontott a 150 éves török fennhatóság, amelytől csak a „németek” segítségével sikerült megszabadulni, még a 20. században is döntően „pusztai nép” maradt. Ehhez képest az országról kialakuló kép azért tűnik kiegyensúlyozottabbnak, mert az gyakran az egyes események tényeken alapuló ábrázolásához kötődik, és így kevésbé játszik szerepet az érzelmi megközelítés. Bár várakozásainknak megfelelően valóban nem rajzolódik ki a magyar történelem fejlődésének átfogó képe, mégis elmondható, hogy a német diákok az elmúlt évtizedekben ugyan csökkenő mértékben, de mégis sok mindent megtudhattak Magyarországról. Az említett mozzanatok arra legalább elegendőek, hogy valamiféle kép alakulhasson ki országról és népről. Ennél sajnálatosabb, hogy a magyarok évszázadokon át felmutatott teljesítménye, sikereik, és főleg kulturális és tudományos érdemeik kivétel nélkül kimaradnak a német tankönyvekből, s ez továbbra is azt az érzetet kelti, hogy a magyar civilizáció nem vetekedhet a „nagy” nyugati német/germán értékekkel. Mindez azonban alapvetően nem a jó szándék hiányára vezethető vissza, hanem a tankönyvek didaktikai szempontjaira. Míg korábban egyértelműen a politika- és eseménytörténeti vonatkozások domináltak, mára más részterületek is előtérbe kerülnek, de a globális megközelítés sem teszi lehetővé az egyes részletek megjelenítését.

Alapvetően viszont kevés hiba van a német tankönyvekben. Összességében nem is az a probléma, hogy amit tematizálnak, az akár máig szö-

¹⁹⁵ HEUMANN 1970 114.; HEUMANN 1976, 19.; Vö.: SZABOLCS 1990, 59.

vegszerűen is változatlan, hiszen az az esetek messze túlnyomó részében tényeken alapul, és a történettudomány aktuális állapotának megfelel. A probléma abban rejlik, hogy az alkalmazott mozzanatok teljesen kanonizáltak, s nem mutatkozik eltérés tőlük, legfeljebb annyiban, hogy az idő előrehaladtával az itt részletesen bemutatott maximális tartalmaknak egyre kisebb töredékét jelenítik meg a tankönyvek Magyarországgal kapcsolatban. Didaktikai szempontból viszont talán fontos a szintén kanonizált pusztai klisé és az ehhez hasonló kalandozások témájának alkalmazása, hiszen ezek egyértelműen olyan momentumok, amelyekhez csakis a magyarok és Magyarország társítható, és a diákok számára az ország így könnyebben elhelyezhető. Egy magyar szemlélő számára azonban ez kellemetlen, már-már bosszantó. Valóban el kellene gondolkodnunk azon, hogy szükség van-e arra, hogy az ilyesfajta kliséket mi magunk is továbbra is tudatosan felhasználjuk az országgép formálásához.

Ha nem akarjuk feladni pozitív szemléletmódunkat, akkor valahogy úgy kell viszonyulnunk ehhez a nem túl hízelgő eredményhez, mint a mai média hatásmechanizmusához: vagyis legalább ennyit is szóltak rólunk. S ami szintén fontos, legalább a többi hasonszórú, térségbeli országról sem igen írtak többet vagy jobbat. Elégedjünk meg ennyivel?

Minden eredmény ellenére azt is figyelembe kell vennünk, hogy a tankönyvekből kiolvasható magyarság-, illetve Magyarország-kép mekkora mértékben épül be a német diákok történeti tudatába. Ezt persze aktuális események, turisztikai élmények, családi kötődések egyénekenként is más-ként befolyásolhatják. A tartalmak minimalizáltsága miatt megalapozott kép nem alakulhat ki a diákokban. Vagyis a tankönyvek és az oktatás akármennyire is meghatározó életszakaszban befolyásolja a diákok országról és népről alkotott képét, mindez elégtelen, egyre inkább elégtelen. Azon túl, hogy ügyelni kell arra, hogy ez a minimum is a tényeknek megfelelő legyen, további területeken lehet és kell lehetővé tenni, hogy az országról sok szempontú kép alakuljon ki. Az iskolai információkon túl ugyanis legalább olyan fontos az ország általános és turisztikai ismertsége, illetve a tömegkommunikáció uralta, iskolán és családon kívül eső világ. Mindez viszont már az imázsközvetítés kategóriájába tartozik, amiben Magyarország tradicionálisan nem sok erényt képes felvillantani.

Felhasznált irodalom

- ACKERMANN 1987 = Ackermann, Winfried – Protzner, Wolfgang, Wurzeln unserer Gegenwart. Geschichte für die Hauptschule in Bayern. 6. Jahrgangsstufe. Baumann, Kulmbach 1987¹.
- ANNO 1998 = Anno 5/6. Ausgabe Sachsen. Das 20. Jahrhundert. Westermann, Braunschweig 1998¹.
- ANSICHTEN 1997 = Ansichten 1. Arbeitsbuch für Geschichte/Politik. Hauptschule Nordrhein-Westfalen. Band 1, Cornelsen, Berlin 1997¹.
- ANSICHTEN 1999 = Ansichten 3. Arbeitsbuch für Geschichte/Politik. Hauptschule Nordrhein-Westfalen. Cornelsen, Berlin 1999¹.
- BAK 1966 = Bak, János M., Die Geschichte Ungarns in den deutschen Geschichtsbüchern. In: *Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht*. Band X. Albert Lambach Verlag, Braunschweig 1966.
- BUCHNERS 1995 = Buchners Kolleg Geschichte. Ausgabe B. Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Buchner, Bamberg 1995.
- DAMALS 1965 = Damals und heute. Geschichte für die Volksschulen, Ausgabe C. Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1965¹.
- DAMALS 1969 = Damals und heute 3-4. Geschichte für Hauptschulen, Ausgabe C. Ernst Klett, Stuttgart 1969¹.
- DAMALS 1971 = Damals und heute 2. Geschichte für Hauptschulen. Ausgabe C, Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1971¹.
- DAMALS 1976 = Damals und heute 2. Geschichte für Hauptschulen. Ausgabe D. Vom Karl dem Großen bis zum Zeitalter der Entdeckungen. Ernst Klett, Stuttgart 1976¹.
- DAMALS 1977 = Damals und heute 5. Geschichte für Hauptschulen. Ausgabe D. Ernst Klett, Stuttgart 1977¹.
- DAMALS 1980 = Damals und heute. Geschichte 8. Baden-Württemberg. Ausgabe F. Von der Expansion Europas bis zur Zeit der Industrialisierung. Ernst Klett, Stuttgart 1980¹.
- DAMALS 1981 = Damals und heute. Geschichte 7. Baden-Württemberg. Ausgabe F. Von der Vorgeschichte bis zum Ausgang des Mittelalters. Klett, Stuttgart, 1981¹.
- DAMALS 1982 = Damals und heute. Geschichte 9. Baden-Württemberg. Ausgabe F. Von der Zeit des Imperialismus bis heute. Ernst Klett, Stuttgart 1982¹.
- DAMALS 1984 = Damals und heute. Geschichte 7. Geschichte für die Hauptschulen in Baden-Württemberg. Ausgabe G. Ernst Klett, Stuttgart 1984¹.

- DAMALS 1985 = Damals und heute. Geschichte 9. Geschichte für die Hauptschulen in Baden-Württemberg. Ausgabe G. Ernst Klett, Stuttgart 1985¹.
- DAMALS1995 = Damals heute morgen 8. Geschichte/Gemeinschaftskunde. Hauptschule Baden-Württemberg. Klett, Stuttgart 1995¹.
- DAMALS1996 = Damals heute morgen 9. Geschichte/Gemeinschaftskunde. Hauptschule Baden-Württemberg. Klett, Stuttgart 1996¹.
- DIERCKE 2006 = Diercke Erdkunde für Gymnasien in Schleswig-Holstein. Westermann, Braunschweig 2006¹.
- DOPPELPUNKT 1994 = Doppelpunkt: Geschichte/Gemeinschaftskunde 7. Hauptschule. Schroedel, Hannover 1994¹.
- DÖHN 1966 = Döhn, Hans – Sandmann, Fritz, Erkunden und erkennen. Geschichte 1. Hermann Schroedel Verlag, Hannover etc. 1966¹.
- DÖHN 1970 = Döhn, Hans – Sandmann, Fritz: Erkunden und erkennen. Geschichte 3. Hermann Schroedel Verlag, Hannover etc. 1970¹.
- DÖHN 1975 = Döhn, Hans – Sandmann, Fritz, Erkunden und erkennen. Geschichte 1. Hermann Schroedel Verlag, Hannover etc. 1975¹.
- DURCHBLICK 2001 = Durchblick. Geschichte/Politik, 5/6. Hauptschule Nordrhein-Westfalen. Westermann, Braunschweig 2001¹.
- EBELING 1975 = Ebeling, Hans – Birkenfeld, Wolfgang, Die Reise in die Vergangenheit. Ein geschichtliches Arbeitsbuch. Ausgabe B, Band I. Von der Vorgeschichte bis zum Ende des Mittelalters. Westermann, Braunschweig 1975¹.
- EBELING 1993 = Ebeling, Hans – Birkenfeld, Wolfgang, Die Reise in die Vergangenheit. Ausgabe für Hauptschulen in Niedersachsen. Band 3: Zeitgeschichte. Westermann, Braunschweig 1993¹.
- EFINGER 1953 = Efinger, Eugen – Traa, Johann, Mit eigener Kraft. Geschichte II. Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1953¹.
- ENTDECKEN 1989 = Entdecken und verstehen 1. Von der Urgeschichte bis zum Mittelalter. Geschichtsbuch für Rheinland-Pfalz – Saarland. Band 1. Cornelsen – Hirschgraben, Berlin – Frankfurt/M. 1989¹.
- ENTDECKEN 1990 = Entdecken und verstehen 2. Geschichtsbuch für Hauptschulen in Baden-Württemberg Band 2 - 7. Schuljahr. Cornelsen, Berlin 1990¹.
- ENTDECKEN 1991 = Entdecken und verstehen 4. Geschichtsbuch für Hauptschulen in Baden-Württemberg Band 2 - 4. Schuljahr. Cornelsen, Berlin 1991¹.
- ENTDECKEN 1994 = Entdecken und verstehen 4. Geschichtsbuch für Hauptschulen in Baden-Württemberg Band 2 - 4. Schuljahr. Cornelsen, Berlin 1994¹.

- ENTDECKEN 1998 = Entdecken und verstehen 7/8. Geschichtsbuch für Brandenburg. Cornelsen, Berlin 1998.
- ENTDECKEN 1999 = Entdecken und verstehen 3. Vom Imperialismus bis zur Gegenwart. Geschichtsbuch für Rheinland-Pfalz – Saarland. Cornelsen 1999².
- ENTDECKEN 2004 = Entdecken und Verstehen. Schauplatz Geschichte. Arbeitsbuch für Hauptschulen in Niedersachsen 5/6. Cornelsen, Berlin 2004.¹
- ERDKUNDE 1961 = Erdkunde. Europäische Landschaften und Landschaften der Sowjetunion. Schöningh, Paderborn 1961¹.
- ERDKUNDE 1952 = Erdkunde oder die Lehre von Ländern und ihren Bewohnern. Herder, Freiburg 1952¹.
- ERDKUNDE 1961 = Erdkunde. Europäische Landschaften und Landschaften der Sowjetunion. Schöningh, Paderborn 1961¹.
- ERDKUNDE 1969 = Erdkunde 2. Europäische Landschaften. Schöningh, Paderborn 1969.
- ERDKUNDE 1977 = Erdkunde. 6. Schuljahr. Neubearbeitung. Ausgabe B (Bayern). Oldenbourg, München 1977.
- ERINNERN 1988 = Erinnern und urteilen. Unterrichtseinheiten Geschichte für Bayern. Klett, Stuttgart 1988.
- ERKUNDEN 1979 = Erkunden und erkennen. Geschichte 1. Schroedel, Hannover 1979.
- ERDKUNDLICHES 1960 = Erdkundliches Lesebuch. 2 Band: Europa. Konkordia, Bühl-Baden 1960³.
- ERLEBNIS 1992 = Erlebnis Geschichte 7. Ausgabe B. Oldenbourg 1992¹.
- ERLEBNIS 1993 = Erlebnis Geschichte 9. Ausgabe 9. Oldenborug, München 1993¹.
- EXPEDITION 1997a = Expedition Geschichte 1. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt/M 1997¹.
- EXPEDITION 1997b = Expedition Geschichte 2. Mittelschule Sachsen. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt/M 1997¹.
- FRANCK 1949 = Franck, J. P. Lehrbuch der Geschichte. Neueste Zeit. Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden-Baden 1949.
- GEO 1995 = Geo. Geographie 1. Mensch und Raum. Hessen, Band 1. Cornelsen, Berlin 1995¹.
- GEOGRAPHIE 1991 = Geographie. Europa (außer Deutschland und Sowjetunion). Volk und Wissen, Berlin 1991.
- GEOGRAPHISCHE 1949 = Geographische Weltkunde. Südwestdeutschland. Unsere Heimat. Blick in die Welt. Badenai, Karlsruhe 1949¹.

- GESCHICHTE 1979 = Geschichte 6. Geschichte in der Hauptschule. 6. Jahrgangsstufe. Wolf Verlag, Regensburg 1979¹.
- GESCHICHTE 1980 = Geschichte für morgen. Arbeitsbuch für den Geschichtsunterricht in der Hauptschule. Band 1: Altertum und Mittelalter. Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1980¹.
- GESCHICHTE 1981 = Geschichte für Realschulen. 4. Neueste Zeit. C. C. Buchners Verlag, Bamberg 1981¹.
- GESCHICHTE 1982a = Geschichte für morgen. Lehr- und Arbeitsbuch für den Geschichtsunterricht in der Hauptschule. Band 3: Zeitgeschichte (1917 bis zur Gegenwart). Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1982¹.
- GESCHICHTE 1982b = Geschichte 4, Ausgabe B, Paul List Verlag – Oldenbourg, München 1982¹.
- GESCHICHTE 1984a = Geschichte und Gegenwart 3. Arbeitsbuch Geschichte. Ausgabe für Realschulen in Baden-Württemberg. Schöningh – Schroedel, Paderborn-Hannover 1984¹.
- GESCHICHTE 1984b = Geschichte kennen und verstehen 10. Verlag Ludwig Auer, Donauwörth 1984¹.
- GESCHICHTE 1984c = Geschichte für morgen 4. Hirschgraben, Frankfurt/M. 1984¹.
- GESCHICHTE 1985a = Geschichte für morgen. Ausgabe für Hauptschulen in Baden-Württemberg. 7. Schuljahr. Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1985¹.
- GESCHICHTE 1985b = Geschichte 2. Ausgabe C. List – Oldenbourg, München 1985.
- GESCHICHTE 1986 = Geschichte für morgen. Ausgabe für Hauptschulen in Baden-Württemberg. 9. Schuljahr. Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1986¹.
- GESCHICHTE 1987a = Geschichte heute für Hauptschulen in Niedersachsen. 7. Schuljahr, Schroedel – Schöningh, Hannover 1987¹.
- GESCHICHTE 1987b = Geschichte für Realschulen. 3. Neuzeit. C. C. Buchners Verlag, Bamberg 1987¹.
- GESCHICHTE 1988 = Geschichte und Gegenwart. Arbeitsbuch Geschichte. Ausgabe A. Band 5: Vom Ende des Zweiten Weltkriegs bis zur Gegenwart. Schöningh – Schroedel, Paderborn 1988.
- GESCHICHTE 1990 = Geschichte heute 9. für Hauptschulen in Niedersachsen. Schroedel Schulbuchverlag, Hannover 1990¹.
- GESCHICHTE 1991 = Geschichte heute. 5/6. Schuljahr. Schroedel Schulbuchverlag – Verlag Ferdinand Schöningh, Hannover 1991¹.
- GESCHICHTE 1992 = Geschichte 4N. Das 20. Jahrhundert. Bayerischer Schulbuch-Verlag, München 1992¹.

- GESCHICHTE 1993 = Geschichte heute 9. für Hauptschulen in Bayern. Schroedel Schulbuchverlag, Hannover 1993¹.
- GESCHICHTE 1994 = Geschichte. Schülerarbeitsbuch für die 9. Jahrgangsstufe. Verlag Ludwig Auer, Donauwörth 1994¹.
- GESCHICHTE 1995 = Geschichte heute 3. Schroedel Schulbuchverlag, Hannover 1995¹.
- GESCHICHTE 1999 = Geschichte und Geschehen. Thüringen. Regelschule, Klasse 9. Klett, Leipzig 1999¹.
- GESCHICHTLICHE 1983 = Geschichtliche Weltkunde. Band 4. Ausgabe für Gymnasien in Bayern. Von der Zeit des Imperialismus bis zur Gegenwart. Diesterweg, Frankfurt/M. 1983¹.
- GESCHICHTLICHE 1991 = Geschichtliche Weltkunde. Klasse 7. Ausgabe für die Bundesländer Berlin, Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen, Sachsen-Anhalt und Thüringen. Vom Beginn der Neuzeit bis zum Wiener Kongress. Diesterweg, Frankfurt/M. 1991¹.
- GESCHICHTLICHES 1963 = Geschichtliches Unterrichtswerk. Die Zeit der abendländischen Christenheit bis zur Aufklärung. Schöningh-Schroedel, Paderborn-Hannover 1963².
- GESCHICHTLICHES 1965 = Geschichtliches Unterrichtswerk. Ausgabe C für Real- und Mittelschulen, Band 4. Schöningh - Schroedel, Paderborn-Hannover, 1965⁵.
- GESCHICHTSBUCH 1957 = Geschichtsbuch für deutsche Schulen. Wege der Völker - Reihe D (Neubearbeitung), Band V: Die neueste Zeit. Diesterweg, Frankfurt/M. 1957¹.
- GESCHICHTSSTUNDEN 1986 = Geschichtsstunden 6. Entdeckungsreisen in die Vergangenheit. Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1986¹.
- GESCHICHTSSTUNDEN 1989 = Geschichtsstunden. Entdeckungsreisen in die Vergangenheit. Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart 1989¹.
- GESCHICHTSSTUNDEN 1991 = Geschichtsstunden 7. Hauptschule Baden-Württemberg. Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart 1991¹.
- GESCHICHTSSTUNDEN 1994 = Geschichtsstunden 9. Entdeckungsreisen in die Vergangenheit. Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart 1994¹.
- GESCHICHTSSTUNDEN 1995 = Geschichtsstunden 8. Entdeckungsreisen in die Vergangenheit. Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart 1995¹.
- GRUNDZÜGE 1966 = Grundzüge der Geschichte. Dreibändige Fassung. Diesterweg, Frankfurt/M. 1966¹.
- GRUNDZÜGE 1969 = Grundzüge der Geschichte. Dreibändige Fassung. Diesterweg, Frankfurt/M. 1969¹.

- GRUNDZÜGE 1975 = Grundzüge der Geschichte. Dreibändige Fassung. Mittelstufe, Band 2: Von der Begründung des Deutschen Reiches bis zum ausgehenden Absolutismus. Diesterweg, Frankfurt/M. 1975⁴.
- HAGENER 1969 = Hagener, Caesar, Geschichte unserer Welt. Band III: Von 1890 bis zur Gegenwart. Georg Westermann Verlag, Braunschweig 1969¹.
- HEIMAT 1953 = Von der Heimat zur Welt. Ein Lese- und Arbeitsbuch zur Erdkunde 3: Europa. Länder und Völker um uns. Klett, Stuttgart 1953²
- HEIMAT 1998 = Heimat und Welt. Erdkunde/Geschichte. Saarland. Band 1. Westermann, Braunschweig 1998.
- HEIMAT 2000 = Heimat und Welt. Klasse 6 für Thüringen. Westermann, Braunschweig 2000¹.
- HEUMANN 1970 = Heumann, Hans, Unser Weg durch die Geschichte. Mittelalter und Neuzeit, Band 2, Ausgabe Nordrhein-Westfalen. Hirschberg Verlag, Frankfurt/M. 1970¹.
- HEUMANN 1971 = Heumann, Hans, Unser Weg durch die Geschichte. Band 4, Ausgabe für Nordrhein-Westfalen. Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1971¹.
- HEUMANN 1972a = Heumann, Hans, Unser Weg durch die Geschichte. Neubearbeitung. Band 1. Altertum und Mittelalter. Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1972¹.
- HEUMANN 1972b = Heumann, Hans, Unser Weg durch die Geschichte. Neubearbeitung. Band 1. Altertum und Mittelalter. Ausgabe für Bayern, Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1972¹.
- HEUMANN 1976 = Heumann, Hans, Unser Weg durch die Geschichte. Band 2, Ausgabe für Baden-Württemberg. Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1976².
- HEUMANN 1987 = Heumann, Hans, Geschichte für morgen. Arbeitsbuch für bayerische Hauptschulen. 6. Jahrgangsstufe, Hirschgraben Verlag, Frankfurt/M. 1987¹.
- HINRICHS 1962 = Hinrichs, Emil, Erdkunde im 6. Schuljahr. Westermann, Braunschweig 1962¹.
- HOFFMAN 1974 = Hoffman, Hugo – Pelzer, Karlheinz, Geschichte für die Hauptschule. Schülerarbeitsbuch für das 8. Schuljahr. Ausgabe für Bayern. Verlag Ludwig Auer, Donauwörth 1974³.
- HOFFMAN 1977 = Hoffman, Hugo – Pelzer, Karlheinz, Geschichte für die Hauptschule. Schülerarbeitsbuch für das 7. Schuljahr. Ausgabe für Bayern. Verlag Ludwig Auer, Donauwörth 1977⁴.

- JAITNER 1966 = Jaitner, Willy R. (Hg.): Unsere Geschichte. Teil I: Von den Anfängen bis zum Westfälischen Frieden. *Pädagogischer Verlag Schwann*, Düsseldorf 1966⁸.
- JUNG 1963 = Jung, Alfred - Traa, Johannes, Damals und heute. Geschichte für die Volksschulen, Ausgabe B, 5. und 6. Schuljahr, Ernst Klett, Stuttgart 1963¹.
- KAIER 1952 = Kaier, Eugen - Schaub, Friedrich - Deißler, Hans, Geschichte oder das Leben, Wirken und Leiden unserer Vorfahren. Verlag Herder, Freiburg 1952¹.
- KOCH 1949 = Koch, H., Lehrbuch der Geschichte. Mittelalter. Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden-Baden 1949.
- KRAFT 1955 = Mit eigener Kraft. Fachband Geschichte, Band 1-4, Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1955¹.
- KRAFT 1960 = Mit eigener Kraft. Unterrichtswerk für Volksschulen, Stufenband 2. Geschichte - Erdkunde - Naturgeschichte. Klett, Stuttgart 1960¹, Teil Erdkunde.
- KRAFT 1964 = Mit eigener Kraft. Fachband Geschichte, Band 1-4, Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1964¹, Band IV.
- LÄNDER 1973 = Länder und Völker. Erkundliches Unterrichtswerk. Ausgabe C für Hauptschulen 2: Europa. Klett, Stuttgart 1973.
- LEBENDIGE 1990 = Lebendige Vergangenheit. Geschichte für Schleswig-Holstein, Band 4, Klett, Stuttgart 1990¹.
- LEHRBUCH 1951 = Lehrbuch der Geschichte. Neuzeit bis 1815. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn 1951.
- MENSCHEN 1970 = Menschen in ihrerer Zeit 4. In unserer Zeit. Klett, Stuttgart 1970¹.
- MENSCHEN 1973 = Menschen in ihrer Zeit 4. In der frühen Neuzeit. Ernst Klett, Stuttgart 1973¹.
- MENSCHEN 1975 = Menschen in ihrer Zeit 5. Im vorigen Jahrhundert. Ernst Klett, Stuttgart 1975¹.
- MEYERS 1948 = Meyers, Joseph, Lehrbuch der Geschichte. Neue Zeit. Lehrmittel-Verlag, Offenburg-Mainz 1948.
- MITTELEUROPÄISCHE 1952 = Mitteleuropäische Übergangsländer Südost. Seydlitz 1951. Zweiter Teil: Europa. Hirt-Schroedel, Kiel-Hannover 1952.
- MITMISCHEN 2001 = Mitmischen in Geschichte. Hauptschule 7. Rheinland-Pfalz/Saarland. Klett, Leipzig 2001¹.
- MITMISCHEN 2003 = Mitmischen in Geschichte. Rheinland-Pfalz/Saarland. Klett, Stuttgart 2003¹.

- NATUR 1966 = Natur und Geschichte. Europa. Arbeitsbuch für Erdkunde, Band 2/6. Schuljahr. Herder, Freiburg 1966¹.
- NETT 1953 = Nett, Benedikt, Aus deutscher Vergangenheit. Schülerarbeitsbuch für Geschichte. Verlag Ludwig Auer Cassianum, Donauwörth 1953³.
- NETT 1954 = Nett, Benedikt, Aus deutscher Vergangenheit. Ein Arbeitsbuch für Geschichte Ludwig Auer, Donauwörth 1954.
- OHE 1990 = Ohe, Hans-Joachim von der, Das Ungarn-Bild in den Geschichtsbüchern der Bundesrepublik Deutschland. In: Karl Pellens (Hg.), *Historisch-politische Bildung in unterschiedlichen Gesellschaftssystemen*. Ungarn – Bundesrepublik Deutschland. Schöningh, Paderborn 1990.
- PELZER 1973 = Pelzer, Karlheinz, Geschichte für die Hauptschule. Schülerarbeitsbuch für das 6. Schuljahr. Verlag Ludwig Auer, Donauwörth 1973⁴.
- PELZER 1974 = Pelzer, Karlheinz: Geschichte für die Hauptschule. Schülerarbeitsbuch für das 8/9. Schuljahr. Ausgabe für NRW. Verlag Ludwig Auer, Donauwörth 1974⁵.
- REISE 1983 = Die Reise in die Vergangenheit. Ausgabe N, Band 3: Geschichte und Politik in unserer Zeit. Westermann, Braunschweig 1983.
- SACHKUNDE 1959 = Die Sachkunde. Brücken zur Welt. Geschichte. W. Cröwel Verlag, Dortmund 1959.
- SCHENK 1951 = Schenk, Erich, Europa (außer Mitteleuropa). Lehrmittel Verlag, Offenburg 1951¹.
- SCHÖNBERGER 1951 = Schönberger, Deutschland und die Welt. Geschichtsbuch für Volksschulen. 1. Heft: Deutschland und das abendländische Mittelalter. Diesterweg, Frankfurt/M. – Bonn 1951¹.
- SCHWANDNER 1973 = Schwandner, Josef – Hutterer, Franz – Voit, Gustav, Geschichte. 7. Jahrgangsstufe. Oldenbourg, München 1973².
- SCHWANDNER 1986 = Schwandner, Josef - Ziebold Werner, Erlebnis Geschichte. Ein Geschichtsbuch für die Hauptschule in Bayern. 6. Jahrgangsstufe. Oldenbourg, München 1986.
- SEYDLITZ 1952 = Seydlitz 1951. Zweiter Teil: Europa. Hirt-Schroedel. Kiel-Hannover 1952.
- SEYDLITZ 2000 = Seydlitz, Geographie 2. Neubearbeitung. Schroedel, Hannover 2000¹.
- SEYDLITZ 2005 = Seydlitz. Geographie 2 Gymnasium, Thüringen. Schroedel 2005¹.
- SPIEGEL 1970 = Spiegel der Zeiten. Ausgabe A, Band IV: Die Revolution und das Neunzehnte Jahrhundert. Diesterweg, Frankfurt/M. 1970¹³.

- SPIEGEL 1972 = Spiegel der Zeiten. Lehr- und Arbeitsbuch für den Geschichtsunterricht. Ausgabe C. Band 4: Vom Imperialismus bis zur Gegenwart. Diesterweg, Frankfurt/M. 1972.
- STEINBÜGL 1971 = Steinbügl, Eduard, Geschichte II. Mittelalter. Oldenbourg, München 1971¹.
- STEINBÜGL 1972 = Steinbügl, Eduard, Geschichte III. Neuzeit. Oldenbourg, München 1972¹.
- STEINBÜGL 1973 = Steinbügl, Eduard, Geschichte IV. Neueste Zeit. Oldenbourg, München 1973¹.
- SZABOLCS 1990a = Szabolcs Ottó, Külföldi tankönyvek magyarságképe. Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- SZABOLCS 1990b = Szabolcs, Ottó, Ungarnbild der Geschichtsbücher der deutschsprachigen Länder. In: Karl Pellens (Hg.), *Historisch-politische Bildung in unterschiedlichen Gesellschaftssystemen*. Ungarn - Bundesrepublik Deutschland. Schöningh, Paderborn 1990.
- SZABOLCS 1998a = Szabolcs Ottó, A külföldi történelemtankönyvek magyarságképe. *História*, 1998/9-10, 40-42.
- SZABOLCS 1998b = Szabolcs Ottó, Európai tankönyvek a magyar 1848-49-ről. *Történelempedagógiai Füzetek*, 1998/3, 7-27.
- SZABOLCS 1999 = Szabolcs Ottó, A külföldi történelemtankönyvek magyarságképe. In: Pataki Ferenc - Ritoók Zsigmond (szerk.): *Magyarságkép és történelmi változásai*. MTA, Budapest 1999.
- SZABOLCS 2004 = Szabolcs Ottó, Európa magyarságképéről. *Könyv és nevelés*, 2004/2. <http://www.opkm.hu/konyvesnevelés/2004/2/> (2007. 11. 10.).
- TERRA 1986 = Terra. Erdkunde 5/6. Schleswig Holstein. Deutschland und Europa. Klett, Stuttgart 1986¹.
- TERRA 1994 = Terra Erdkunde. Gymnasium Baden-Württemberg 6. Klett, Stuttgart 1994¹.
- TERRA 2002 = Terra Erdkunde 6. Gymnasien Baden-Württemberg. Klett-Perthes, Gotha-Stuttgart 2002¹.
- TERRA 2003 = Terra, Erdkunde 5/6. Gymnasium Hessen. Klett-Perthes, Stuttgart 2003.
- TERRA 2006 = Terra. Geschichte Erdkunde, Niedersachsen, Hauptschule 5/6. Klett, Stuttgart - Lepizig 2006¹.
- TRAA 1952 = Traa, Johannes - Efinger, Eugen - Kratztert, Otto, Damals und heute. Geschichte für die Volksschulen in Baden-Württemberg 1, Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1952²

- UNGARNBILD 1990 = Das Ungarnbild der Geschichtsbücher der deutschsprachigen Länder. In: *Karl Pellens (Hg.), Historisch-politische Bildung in unterschiedlichen Gesellschaftssystemen: Ungarn – Bundesrepublik Deutschland*. Schöningh, Paderborn 1990.
- UNSER 1984 = Unser Weg in die Gegenwart, Band 4: Neueste Zeit. C. C. Buchner, Bamberg 1984¹.
- WEGE 1954 = Wege in die Welt. Ein Jugendbuch für Schule und Haus. Band 1: Vaterland und weite Welt. Aus der Geschichte unserer Welt. Westermann, Braunschweig 1954.
- WELT 1979 = Welt- und Umweltkunde. Schuljahr 6. Westermann-Oldenbourg, Braunschweig 1979¹.
- WELTKUGEL 1952 = Die Weltkugel. Lehrbuch der Erdkunde. Band II: Der Erdteil Europa ohne Mitteleuropa. Pädagogischer Verlag Berthold Schulz, Berlin 1952¹.
- ZEITEN 1972 = Zeiten und Menschen. Oberstufe, Ausgabe G, Band 2: Die geschichtlichen Grundlagen der Gegenwart. 1776 bis heute. Schöningh-Schroedel, Hannover-Paderborn 1972⁴.
- ZEITEN 1977 = Zeiten und Menschen. Geschichtliches Unterrichtswerk. Ausgabe C, Band 3, Schöningh-Schroedel, Paderborn-Hannover 1977.
- ZEITEN 1978 = Zeiten und Menschen. Ausgabe A. Band 3: Europa und die Welt von 1648 bis 1890 [Bayern]. Blütenburg Verlag, München 1978¹.
- ZEITEN 1980 = Zeiten und Menschen Band 4: Zeitgeschichte (1917 bis zur Gegenwart). Schöningh-Schroedel, Hannover-Paderborn 1980¹.
- ZEITEN 1989 = Zeiten und Menschen. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft von 1776 bis 1918. Ausgabe K. Geschichte für Kollegstufe und Grundstudium. Band 3. Schöningh-Schroedel, Hannover-Paderborn 1989¹.
- ZEITEN 1990 = Zeiten und Menschen. Ausgabe K. Geschichte für Kollegstufe und Grundstudium. Band 2: Politik Gesellschaft, Wirtschaft von 800 bis 1776. Schöningh-Schroedel, Paderborn-Hannover 1990¹.
- ZEITEN 1995 = Zeiten und Menschen. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft von 1945 bis zur Gegenwart. Ausgabe K. Geschichte für Kollegstufe und Grundstudium, Band 4/II. Schöningh-Schroedel, Paderborn-Hannover 1995¹.
- ZEITREISE 2005 = Zeitreise 2. Klett, Stuttgart 2005¹.

HEIKE CHRISTINA MÄTZING

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG TÖRTÉNELEM- ÉS FÖLDRAJZTANKÖNYVEINEK MAGYARSÁG- ÉS MAGYARORSZÁG-KÉPE

Politikai keretfeltételek

A többi szocialista országhoz hasonlóan 1989-90-ig a tanterv a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK) is törvényi erővel rendelkezett, és Rügéntől Zwickauig minden tantárgy és minden osztály számára egy kötelezően használandó tankönyv létezett. A történelemtanításnak lényeges politikai funkciója volt, mivel az NDK-t második német államként a marxizmus-leninizmus alapján a történelem segítségével akarták legitimálni. Ennek megfelelően így fogalmazott a tanterv: *„A történelemtanítás a múltbéli történések konkrét ábrázolását a nézetek fejlődésével alapvető összefüggésekbe és a történeti folyamat törvényszerűségeibe ágyazza. [...] A Német Demokratikus Köztársaság születését és fejlődését a szocialista világrendszer kialakulása és fejlődése részeként, a teljes német történelem eddigi csúcspontjaként ragadja meg. A tanulóknak tudatosodik, hogy a német szocialista állam mélyen a német történelemben gyökerezik ...”*¹

A múlt értelme, lényege, lefolyása és célja ennek megfelelően a marxista-leninista történelemelméleten alapult. Eszerint a német történelem törvényszerűen az NDK megalapításába torkollott. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az NDK állami léte közvetlenül kötődött a politikai rendszerhez. A szocialista rendszer összeomlásával az NDK is bukásra volt ítélve, és ebben különbözött a keleti blokk minden más államától. Másrészt éppen ez magyarázza a Németország Szocialista Egységpártja (NSZEP) vezetésének merev, elhárító magatartását mindennemű reformmal szemben, főleg azonban a történelemhez való viszonytal kapcsolatban.

Ennek ellenére a változást nem lehetett elkerülni. Közvetlenül az államalapítást követően az NDK történeti képe az ún. „két vonal koncepción” alapult. Eszerint a második német állam hivatalosan a német történelem „haladó hagyományait” testesítette meg, míg a Németországi Szövetségi Köztársaságnak (NSZK) tulajdonították a „reakciós”

¹ GESCHICHTE 5, 1988, 3-4.

örökséget. Az NDK önmegbizonyosodása ebben az időszakban majdnem kizárólag a forradalmak és a munkásmozgalom alapján ment végbe, amihez az az igény kapcsolódott, hogy pozitív ellenképet írjanak a hagyományos német nemzeti történelemmel és annak az „uralkodó osztály” általi meghatározottságával szemben.

Ez a konstrukció a megváltozott politikai keretfeltételek hatására körülbelül a hatvanas évek közepétől jelentősen korrigálódott. A nagykoalíció 1966-os megalakulása óta kirajzolódó új nyugat-német keleti politika hatására a NSZEP vezetése első lépésben feladta a „német nemzet megosztottságának elvét”. Az 1968-as alkotmánymódosítás szerint ettől kezdve a „német nemzet szocialista államaként” határozta meg magát, hogy azután 1974-ben a közös nemzetre vonatkozó utolsó hivatkozásokat is törölkék. Az alaptörvény első cikke most már csak a „munkások és parasztok szocialista államáról” szólt.² Ezzel olyan történelemszemlélet vált szükségessé, amely az NDK-t a teljes német történelembe ágyazta. Most már nem a német történelem progresszív részéről volt szó, hanem egy átfogó „szocialista nemzeti történelemről”. Ezt az elvet követte a tanterv is, amelyet a hetvenes évek végétől minden tantárgyra és osztályra kidolgoztak, és 1988-ban a tankönyvek új generációjával együtt be is vezettek. A nemzetközi látásmód helyére szinte kizárólag a Németországra koncentrááló szemlélet lépett, amely azonban már nemcsak a forradalmakat helyezte középpontba, hanem például az uralkodó személyiségeket is – jöllehet továbbra is a kötelezően alkalmazandó történeti materializmus perspektívájából nézve. Amikor két évvel később leomlott a berlini fal, a reformmú elavulttá vált, mert az NDK minden oktatási anyagát visszavonhatatlanul kivonták a forgalomból.

A történelemtankönyvek Magyarország-képe

A „politechnikai iskolák” 1988-as tanterve alapján a tananyag az 5. osztályban a őstársadalomtól a rómaiakig, a 6. osztályban a rómaiaktól és germánoktól a 15. század végéig, a 7. osztályban a reformációtól a munkásmozgalom kezdetéig, a 8. osztályban az 1848-49-es forradalomtól (Németországban) az 1918. novemberi forradalomig, a 9. osztályban az októberi orosz forradalomtól az NDK alapításáig terjedt, a 10. osztályban pedig kizárólag az NDK/NSZEP 1946 utáni történetével foglalkoztak.³

² VERFASSUNG, 1989.

³ GESCHICHTE 5, 1988.

Hasonló tagolásúak voltak a régebbi tantervek is. Ám mind az újabbakban, mind a régebbieken alig jutott szerep a magyar történelemnek. Már az 1969-es előírásokban is csupán utalásokat találunk a 8. osztály számára, hogy Magyarországgal „az 1848. tavaszi forradalmi megmozdulás kezdete”⁴ kapcsán, illetve a 10. osztályban „a ’hidegháború politikájának’ védelmezői által elszenvedett jelentős csapások áttekintése” kapcsán foglalkozzanak. Ennek az időszaknak a marxista-leninista értelmezési mintája az ennek kapcsán előkerülő 1956-os felkelést általánosan elbukott „ellenforradalmi puccskísérletnek” nevezte.⁵ Az ehhez tartozó tankönyvben a téma szűk fél oldalt foglalt el képpel együtt: „A magyar gazdaságban erős elosztási aránytalanságok léptek fel, amelyek ellátási nehézségekhez és a lakosság elégedetlenségéhez vezettek. A Magyar Népköztársaságban a szocializmus felépítése kapcsán megmutatkozó fejlődési nehézségek az ország nemzetközi reakciója szemében alkalmassá láttatták a helyzetet arra, hogy a társadalmi változásokat visszafordítsák. A NATO szocialista országok elleni előbástyájává akarták átalakítani Magyarországot. Fasiszta bandák, fegyverek, uszító propagandaanyagok becsempészése segítségével és a ’Szabad Európa’ Rádió antiszocialista jelszavainak szüntelen terjesztése révén aktívan támogatták Magyarországon a szocializmus belső ellenségeit, és egy ellenforradalmi megmozdulást készítettek elő. Különleges szerepet játszottak ennek során a ’demokratizálásra’ és ’decentralizálásra’ vagy a ’magyar nemzeti kommunizmusra’ vonatkozó követelések, amelyeket hamarosan antikommunista jelszavakkal is kiegészítettek. 1956 októberének végén lezárultak a fegyveres felkelés végrehajtásának előkészületei. Budapesten és más helyeken az ellenforradalmi bandák véres terrorba mentek át a kommunisták és az állami funkcionáriusok ellen. A Kádár János vezetésével november 3-án megalakult új kormány határozott vezetésével Magyarország osztálytudatos munkásai véget vetettek az ellenforradalomnak. Ebben a magyar kormány kérésére hatásosan segítették őket a szovjet hadsereg országban állomásozó erői.”⁶

Nem lett sokkal jobb a helyzet az 1988-as tantervi reform után sem. Mindenesetre a 6. osztályos tanterv előírta, hogy a tanulóknak el kell sajátítaniuk a „királyi hatalom erősítéséről, a magyar hódítók visszaveréséről és I. Ottó kulturális teljesítményéről” szóló tudást;⁷ a 955-ös lechfeldi ütközetet megjegyzendő évszámként említi a tanterv. Az átfogó történeti kép hatása alatt a középkori Magyarországot csak marginálisan kezelik, még ha ellenséggé is! A későbbiekben azonban már ez sem érhető tetten.

⁴ LEHRPLAN 8, 1969.

⁵ LEHRPLAN 10, 1979.

⁶ GESCHICHTE 10, 1983, 130-131.

⁷ GESCHICHTE 5, 1988. 23.

Magyarország a soknemzetiségű Habsburg állam részévé válik, és önálló történelemmel csak a 9. osztály végén jelenik meg ismét.⁸ Ez a tankönyvekben kb. 12 sorban és Kun Béla, Magyarország Kommunista Pártja társalapítójának képében csapódik le.⁹

Az 1956-os felkelés interpretálása sem változott jelentősen. Továbbra is megmaradtak a reakciós és forradalom közötti merev osztályharcos sémánál. Csupán az állapítható meg, hogy erősebben kötődik az ábrázolás a tényekhez, és egyúttal érzelmekkel telibb nyelvezetet használnak. Most már azt is olvashatjuk, hogy „a felfegyverzett szélsőjobboldaliak megostromolták a pártirodákat, üzemeket és rendőrőrsöket [...], kommunistákat és becsületes hazafiakat kínoztak meg, és egyedül Budapesten egy hét leforgása alatt 308 embert gyilkoltak meg barbár módon”.¹⁰ A témától függetlenül magasabb tényssűrűség és nagyobb érzelmi telítettség társult az új tankönyv-koncepcióhoz.

Mivel a történelemoktatás egyik fő célja a saját állam legitimálása és az NDK törvényes alapításának bizonyítása volt, lényeges, az európai történelmet is érintő események az NDK hivatalos történelmi képében egyszerűen nem jelentek meg. Ez vonatkozik a magyar múltira is, amely a honfoglalás, Szent István, a kereszténység felvétele, a török háborúk vagy a kiegyezés, vagy akár a trianoni szerződés, illetve Magyarország második világháborús szerepe nélkül jelenik meg. A kizárólag a saját állami legitimitás megerősítésére szolgáló szemléletben mindezeknek egyszerűen nem jutott hely. Hasonló megállapítások vonatkoznak azonban más államokra is, így Skandináviára, Bulgáriára vagy Romániára is.

A földrajz-könyvek Magyarország-képe

Az NDK földrajzoktatása a közelebbitől a távolabb felé haladó földrajzi elvet követte. Az 5. osztályban az NDK, 6. osztályban Európa, a 7. osztályban a Szovjetunió és Ázsia, 8. osztályban Afrika és Amerika, a 10. osztályban pedig gazdaságföldrajz volt a tananyag. Utóbbi alapjában a megelőző anyag elméleti elmélyítését képezte, s ezáltal a marxista-leninista elmélet elmélyítését, mégis a teljes tantárgyat „gazdaságföldrajznak” nevezték. Itt a természetföldrajz dominált; a kultúrföldrajzi tartalmak csak az 1988-as tantervreform után kaptak valamivel nagyobb jelentőséget.

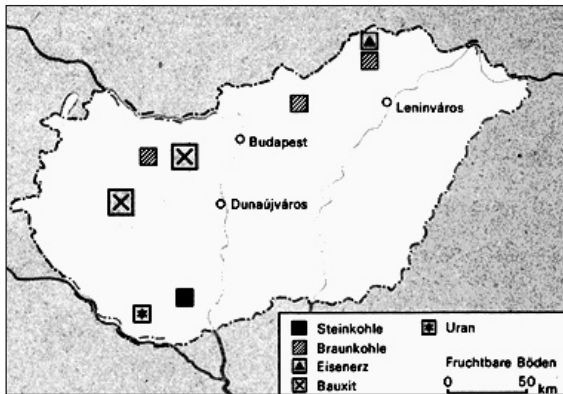
⁸ GESCHICHTE 5, 1988. 66.

⁹ GESCHICHTE 9, 1989. 8-9.

¹⁰ GESCHICHTE 10, 1989. 49-50.

1975-ben a 6. osztály anyaga különbséget tett kapitalista és szocialista országok között. E tagolás kritériumai a (közös) természeti adottságok voltak, úgy mint felszíni formák, klíma és vegetáció, valamint a szocialista termelési viszonyok. A ténylegesen adott természeti tértagolást viszont nem mindig vették figyelembe. Magyarországot Romániával, Bulgáriával, Jugoszláviával és Albániával együtt 11 óra keretében tárgyalták.¹¹ Magyarország esetében a súlypontokat a gazdaság tér tagolódnása, a bauxit-előfordulás és az alumíniumipar jelentették. A megfelelő 1975-ös tankönyv Magyarországnak öt oldalt szentelt három fotóval és két térképrészlettel.

Különös jelentőséget kapott Budapest, amelyet nemcsak gazdasági vonzásterületként tárgyaltak, hanem Európa egyik legszebb városának nevezték.¹² Ebben a tankönyvben ez volt az egyetlen „kultúrföldrajzi” utalás, a további ábrák kizárólag csak gazdaságföldrajzzal foglalkoztak. Ennek megfelelően a fényképek a Budapesttől délre található dunai városi vaskohászati kombinátot és az ajkai alumínium-olvasztóműt ábrázolták; az ehhez tartozó térképeket egyrészt a természetes tértagolási feltételeknek, másrészt a gazdasági körzeteknek szentelték.¹³

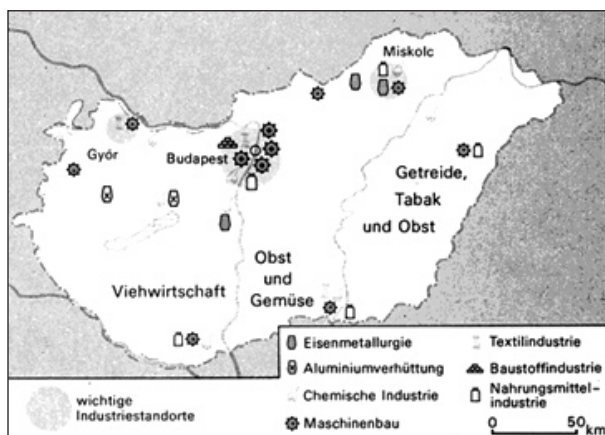
1. ábra: 1975-ös tankönyv térképe Magyar Népköztársaság természeti adottságairól¹⁴

¹¹ GEOGRAPHIE 5, 1975/1979, 57.

¹² GEOGRAPHIE 6. 1975, 133-137, itt 134.

¹³ Vö. uo. 136-137.

¹⁴ Vö. uo. 133. (Steinkohle = feketeköszén, Braunkohle = barnaköszén, Eisenerz = vasérc, fruchtbare Böden = termékeny földek).

2. ábra: 1975-ös tankönyv térképe Magyarország gazdasági körzeteiről¹⁵

A szöveg-kép-arány ebben a kiadásban megközelítőleg 3:1 volt, azaz a szöveg 5 oldalas volt, míg a képek kb. 1 és 2/3 oldalnyi terjedelműek voltak.

Az 1988-as tantervi reform után sem a tartalmak és az anyageloszlás, sem pedig a természeti, illetve gazdaságföldrajzi megközelítés alapelve nem változott. Mindazonáltal a történelemoktatáshoz hasonlóan itt is sokkal érthetőbbek voltak az ábrázolások; olykor-olykor óvatosan áttetszett a kultúrföldrajzi látásmód is. A képanyag erősen megnövekedett, ami többek között odavezetett, hogy a csak Magyarországgal kapcsolatos rész terjedelme 9 oldalra emelkedett. Ezáltal megváltozott egyrészt a szöveg és képek közötti arány, ami mostantól 1:1 lett, azaz 4 és 2/3 oldal szöveg állt 4 és 1/3 oldalnyi képpel és térképpel szemben.¹⁶ Emellett mutatkoztak kisebb, ám mindenképp jelentős tartalmi változások is, így például Magyarország földrajzi besorolásánál. Míg az 1975-ös tanterv „Délkelet-Európa szocialista országai”¹⁷ közé sorolta az országot, addig az 1989-es tankönyv szerint Magyarország „Európa központjában” helyezkedik el.¹⁸

¹⁵ Vö. uo. 135. (wichtige Industriestandorte = fontos iparvidékek, Eisenmetallurgie = vaskohászat, Aluminiumverhüttung = alumíniumkohászat, chemische Industrie = vegyipar, Maschinenbau = gépgyártás, Textilindustrie = textilipar, Baustoffindustrie = építőanyagipar, Nahrungsmittelindustrie = élelmiszeripar, Viehwirtschaft = állattenyésztés, Obst und Gemüse = zöldség-gyümölcs, Getreide, Tabak und Obst = gabona, dohány és gyümölcs).

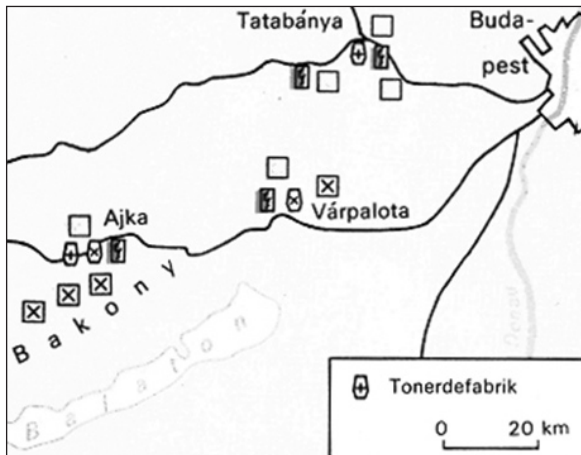
¹⁶ Geographie 6, 1989, 59-68.

¹⁷ Geographie 6, 1975, 59.

¹⁸ Geographie 6, 1989, 59.

Újdonságot jelentettek a nemzeti kisebbségekre, illetve a magyar nyelv eredetére vonatkozó utalások. „A Magyar Köztársaság Európa központjában található. Magyarország csakúgy mint a Csehszlovák Köztársaság egy belső [tengerparttal nem rendelkező] ország; lakosainak 9/10 része magyar. Kb. 400.000 fő más nemzetiséghez (német, szlovák, román és délszláv) tartozó lakosa van. A magyar nyelv alapvetően különbözik a lengyel, cseh és szlovák nyelvektől. A finn nyelvvel van távoli rokonságban. Feltehetően mindkét nép (finnek és magyarok) a Volga és az Urál közötti területről származik, ahonnan az 5. és 9. század között vándoroltak ki. A magyarok az i. sz. 9. században érkeztek a Kárpát-medencébe.”¹⁹ Habár a nemzeti kisebbségekről szóló adatok kissé bizonytalanok és hiányzik bármiféle magyarázat a kialakulásukról, ugyanezen évek történelemkönyveiben még utalást sem találunk rá!

Ahogy már bemutattuk, a földrajzkönyvek Magyarország-képét a gazdaság bemutatása határozta meg nehézipari és mezőgazdasági súlyponttal. Ez mutatkozik meg az 1990-es tankönyv képein is. Ötből négy térképet és kilencből négy fényképet e két gazdasági szektornak szenteltek.

3. ábra: Ajka környéke – Az alumíniumipar központja²⁰

¹⁹ Uo.

²⁰ Geographie 6. 1990, 66. (Tonerdefabrik = timföldgyár).

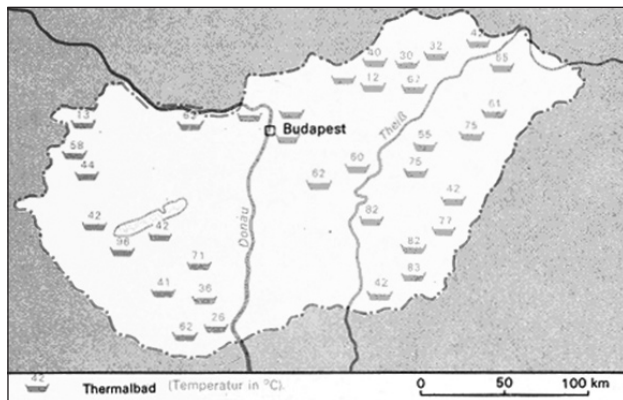
4. ábra: Természeti adottságok a legfontosabb iparvidékekre vonatkozó információkkal²¹

Az 1975-ös tankönyvhöz képest alapvető különbség abban mutatkozik meg, hogy az újabb kiadásokban már „jelentős turisztikai központok” és velük együtt a termálfürdők is gazdasági faktorként jelennek meg. Ez már Budapest vonzáskörzetének bemutatásakor is megmutatkozik, amit több mint egy oldalon keresztül tárgyalnak és ezáltal jelentősen hangsúlyoznak. „Földrajzi fekvése és számos nevezetessége révén Budapest és a tőle északra elhelyezkedő Duna-kanyar, ahol a folyó a hegyek között széles ívet ír le, az ország legjelentősebb idegenforgalmi központja. Különlegességet képeznek a százat is meg-

²¹ Uo., 67. (túlnyomórészt alföld, kevés középhegység; Magyar Nagyalföld: A Kárpát-medence része, süllyedt terület vastag lerakódásokkal, a medencei elhelyezkedés miatt meleg nyár mérsékelt csapadékkal és magas párasodással, öntözés által nyert jelentős mezőgazdasági terület (búza, kukorica, cukorrépa, bor, gyümölcs, zöldség), modern földművelés és intenzív állattenyésztés szinte minden országrészben; fontos ipari területek és -központok: Budapest (sokoldalú ipar, főváros magas népsűrűséggel, közlekedési csomópont), Ajka, Miskolc; fontos turisztikai központok: Budapest, Balaton, gyógyfürdők, Hortobágy).

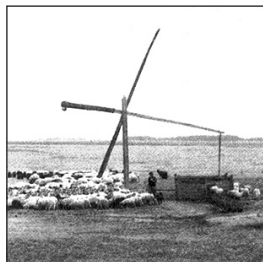
haladó számú forró vizű források. A város több pontján gyógyfürdőket és -szállókat létesítettek, amelyekben magyar és külföldi vendégek keresnek gyógyulást”.²²

Térképen is bemutatják Magyarországot számos gyógyfürdőjét a víz-hőmérsékletet is feltüntetve:

5. ábra: A gyógyfürdők elhelyezkedése²³

További egy oldalt szánnak „Magyar Köztársaság turisztikai központjainak”, amelyeket a szerzők a nyelvileg különben nagyon száraz NDK-könyvekhez képest szinte lelkesítő stílusban írnak le, szólnak például a „természeti szépségekről és a kiváló vízisport-lehetőségekről”.²⁴ Itt található az a két kép a tizből, amelyek a Magyarországhoz leggyakrabban társított sztereotípiát jelenítik meg, a pusztát gémeskúttal.

6. és 7. ábra: Gémeskút az NDK 6. osztályos földrajztankönyvében 1989/1990-ból²⁵

²² Uo., 63.

²³ Uo., 64.

²⁴ Uo., ld. még 62. és 64.

²⁵ Uo. 62. és 64.

Még ha a szöveg utal is arra, hogy a pásztorélet a Hortobágyon már múlté, a szöveg a képeket a mezőgazdasággal, mint gazdasági szektorral köti össze, amikor ezt írja: „A növénytermesztés mellett az állattenyésztés is nagy szerepet játszik a magyar Alföldön. Leginkább sertést és szárnyasokat tenyésztenek. A magyar Alföld településszerkezetére a nagy falvak és a kis tanyák jellemzők, melyek egymástól távol helyezkednek el.”²⁶

Mégis sejthető, hogy itt nem véletlenül alkalmazták a mindenekelőtt idegenforgalmi reklámokban előforduló „puszta gémeskúttal” sztereotípiákat, holott bizonyára iparosított állatetetőket ábrázoló képek is rendelkezésre álltak volna.²⁷

Bár a nehézipar két oldalas terjedelmével még a 1989-90-es tankönyvben is megőrzi a domináns helyét a gazdaság által meghatározott magyarságképben. Ez azonban nem leplezheti, hogy a tíz ábrából csak három szentelnek ennek, míg a többi többségében budapesti városi látképeket és tájakat mutat be. A régi tankönyvben a nyolc kép közül négy mutatott ipari motívumot, miközben a turizmusról nem közöltek képet. Ezek olyan jelek, amelyek szerint a tantervi reform után egyértelműen a szocializmus „szép arcának” kellett előtérbe kerülnie?

*

Ha mindkét tantárgy könyveit összehasonlítjuk egymással, akkor megállapíthatjuk, hogy Magyarország a földrajzkönyvekben egyértelműen nagyobb és pozitívabb figyelmet kapott, mint a történelemtanítás könyveiben. Ennek oka elsősorban az eltérő legitimációs kényszer volt, amelyeknek a két tudományterület egészében ki volt téve. A marxista-leninista történelmi kép Prokrusztész-ágya a történetírásra és tankönyveire messze szorosabb bilincseket kényszerített. A földrajztantárgy tankönyveiben ezzel szemben a szocialista tervgazdaság gazdasági sikereinek képe dominál, amit a korábbi könyvek a nehézipar és a mezőgazdaság, az újabban viszont elsősorban a turizmus példáján mutatnak be. A helyenként útikönyvre emlékeztető 1990-es földrajzkönyv még azt is sejtetni enged, hogy ezt a stílust tudatosan választották, talán azért, hogy a tanulóknak kedvet csináljanak ahhoz, hogy saját szemükkel győződjenek meg a

²⁶ Uo.

²⁷ Utalnunk kell azonban arra, hogy az aktuális magyar idegenforgalmi marketing részben maga is ehhez a sztereotípiához nyúl. Vö. www.ungarn-tourismus.de/urlaub_land.htm (2008. 07. 01.).

szocialista testvérország érdemeiről. Röviddel az új tankönyvgeneráció bevezetése előtt azonban éppen Magyarország lett a szocialista rendszer töréspontja.

Felhasznált irodalom

GEOGRAPHIE 5, 1975/1979 = Geographie Klasse 5 bis 10. Lehrplan der zehnklassigen allgemeinbildenden polytechnischen Oberschule, hrsg. vom Ministerrat der DDR, Ministerium für Volksbildung. Berlin 1975/1979.

GEOGRAPHIE 6, 1975 = Geographie. Lehrbuch für Klasse 6. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1975.

GESCHICHTE 5, 1988 = Geschichte Klasse 5 bis 10. Lehrplan der zehnklassigen allgemeinbildenden polytechnischen Oberschule, hrsg. vom Ministerrat der Deutschen Demokratischen Republik, Ministerium für Volksbildung. Berlin 1988.

GESCHICHTE 10, 1983 = Geschichte. Lehrbuch für Klasse 10. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1983.

GESCHICHTE 9, 1989 = Geschichte. Lehrbuch für Klasse 9. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1989.

LEHRPLAN 10, 1977 = Lehrplan Geschichte Klasse 10. Ministerrat der DDR, Ministerium für Volksbildung. Berlin 1977.

LEHRPLAN 8, 1969 = Lehrplan Geschichte Klasse 8. Ministerrat der DDR, Ministerium für Volksbildung. Berlin 1969.

VERFASSUNG, 1989 = Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. 4. 1968 in der Fassung des Gesetzes zur Ergänzung und Änderung der Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. 10. 1974. Berlin 1989.

www.ungarn-tourismus.de/urlaub_land.htm (2008. 07. 01.).

VITÁRI ZSOLT

A SVÁJCI TÖRTÉNELEM- ÉS FÖLDRAJZTANKÖNYVEK
MAGYARORSZÁG- ÉS MAGYARSÁGKÉPE
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAKBAN*

A külvilág számára a teljes elszigeteltségbe burkolózás látszatát keltő Svájcra jobbára klisészerű információkkal rendelkezik az átlag magyar ember, s ezek leginkább néhány ismert svájci produktumhoz, illetve jellegzetességhez kötődnek: így kiemelhetjük például a svájci órákat, a Lindt csokoládét, a svájci frankot és a bankrendszert, illetve globálisabban szemlélve az ország régóta őrzött semlegességét és államszövetségi jellegét, nemzetközi diplomáciában betöltött szerepét és közmondásos gazdagságát. Egy szűkebb kör számára pedig talán a téli sportok egyik európai centrumaként ismeretes az alpesi köztársaság. Történelméről még ennél is kevesebbet tudunk. Ez a hiányos országismeret leginkább abból fakad, hogy sem az iskolában, sem pedig azt követően nem igen konfrontálódunk a svájci történelemmel és kultúrával. Ez a kiindulópont alapot adhat arra, hogy azt gondolhassuk, fordított esetben sincs ez másként. Sőt, a svájciak számára Magyarországot és a magyarságot talán még nagyobb érdektelenség övezi, mint Svájcot a magyarok szemében. Lássuk, így van-e ez.

Svájc esetében – a Németországi Szövetségi Köztársasághoz hasonlóan – a tankönyvkutatás nem egyszerű vállalkozás, mivel a kultúra és az oktatásügy elsősorban nem szövetségi, hanem kantonális feladatkört jelent, s ebből következően – minden hasonlóság ellenére – különböző oktatási szisztémákkal és tankönyvvállománnyal kell szembesülnünk. Az egyes kantonokon belül a tankönyvkiadás központosított, ami így részben egyszerűsítette vizsgálódásainkat, de egy kantonon belül időben párhuzamosan több tankönyvsorozat is használatban volt, illetve van. Ezt a sokféleséget erősíti Svájc esetében a nyelvi sokszínűség. Nyelvi adottságok miatt ez a tanulmány kizárólag a német nyelvű tankönyveket vette górcső alá, s azok közül is csak azokat, amelyek a braunschweigi Georg Eckert Intézet gyűjteménye révén könnyen hozzáférhetőek voltak. Mindazonáltal így is több tucat könyv szolgált forrásul, elsősorban a

* Készült az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport támogatásával.

Zürich kantonban használt tankönyvek, néhány esetben más kantonok (Luzern, Bazel, Aargau, Graubünden, Bern) könyveit is tudtuk használni.

A svájci tankönyvek esetében kutatási előzményekre is támaszkodhatunk, amelyek Magyarországon leginkább Szabolcs Ottó nevéhez köthetők.¹

A vizsgálat összesített eredmény, vagyis az összes vonatkozó tankönyvben található információk maximuma, amely ilyen szinten szinte egyik tankönyvben sem jelentkezik. Túlnyomó többségük esetében az itt bemutatottnál kisebb mennyiségű információ jut el Magyarországról a svájci diákokhoz.

A kutatás kezdetén a következő hipotézisekből indultunk ki:

1. Valószínűsíthető, hogy a tartományok és a tankönyvek sokszínűsége mellett nem fog kirajzolódni egységes Magyarország-kép. Másként fogalmazva: „*Kevesebbet [fogunk találni], mint amit szeretnénk és méltányosnak tartanánk.*” – ahogy Szabolcs Ottó fogalmazott.²
2. A svájci tankönyvekben nem fog kibontakozni a magyar történelem korszakokon átívelő fejlődése. Magunk részéről teljesen azonosulunk Szabolcs Ottó azon gondolatával, miszerint a tankönyvek és az oktatási rendszerek egyik országban sem nyújthatnak elegendő teret ahhoz, hogy az egyes népek múltját a folytonosság elve alapján mutassák be. A tankönyvek valóban korszakokat tárgyalnak, és így az adott korszakot meghatározó országok vagy/és népek kerülnek előtérbe.³ Mindenesetre a jelenlegi európai fejlődést tekintve mégis megfontolandó lenne, hogy az európai összetartozás erősítése, az európai népek kölcsönös akceptálása nem tenné-e szükségessé, hogy ezen a téren nagyon is radikális változások következzenek be.
3. Kevesebb információt fogunk találni a magyarsághoz, mint a Magyarország-képhez.
4. Valószínűsíthető, hogy elsősorban azokban a tartományokban jelenik meg erőteljesebben Magyarország és a magyar történelem a tankönyvekben, amelyek földrajzi helyzetük vagy történelmi kapcsolódásuk révén közelebb állnak Magyarországhoz. Így főleg a német nyelvű kantonokra gondolhatunk – ez a másik ok, amiért a forrásokat elsősorban innen merítettük –, s ezek közül is leginkább St. Gallenra.

¹ SZABOLCS, 1990a; uő., 1990b; uő., 1998a; uő., 1998b; uő., 1999; uő., 1990b; uő., 2004; BELOVÁRI, 1998.

² SZABOLCS, 1998b, 7.

³ SZABOLCS, 1999, 124.

Mindenesetre kétségkívül fontos, hogy a magyar történelem megjelenése miként viszonyul a közép-kelet-európai történelemhez, illetve a világtörténelem tárgyalásához.

5. Valószínűleg csak azok a mozzanatok képeződnek le a svájci tankönyvekben, amelyek a svájci történelemhez való kapcsolódásuk miatt fontosak.
6. Előfordulhat, hogy a Magyarországgal kapcsolatos említések nem helytállóak, vagy más szemszögből tekintenek a magyar történelemre. Utóbbi esetben viszont ezek a mozzanatok pozitív módon járulhatnak hozzá a mitikus magyar történelmi konstrukciók lebontásához. Mindenesetre talán fontosabb is, hogy az, amit rólunk írnak, korrekt legyen, mintsem, hogy sokat írjanak, de pontatlanul és tévesen. A tankönyv műfaját és adott oktatási rendszerbe ágyazódását tekintve ugyanis kénytelen a szelekció és az egyszerűsítés elvével élni. A szelekció mértékét pedig erőteljesen befolyásolja a tankönyvet kiadó ország és a tankönyvben szereplő más országok viszonya, s egy adott ország mindenkori, de leginkább jelenlegi hatalmi súlya.⁴
7. Az évtizedek során változtak az országról alkotott képet befolyásoló tartalmak. A régi tankönyvekben több, a maiakban – a didaktikai szemléletváltás következtében – kevesebb információt fogunk találni Magyarországról és a magyarságról.

Svájcban az iskolakötelezettség 9 évre szól, a gyerekek általában 7 évesen kerülnek az iskolába, az első négy-hat évben az elemi iskolai szintre (Primarstufe) járnak, majd ezt követi a felső iskolai szint (Sekundarstufe I) három éve. A történelemoktatás így akár kilenc évet is felöllelhet, de ez kantononként, adott esetben iskolánként változik. Zürichben általában mind a kilenc évben találkozunk történelemoktatással, máshol viszont csak az elemi szint utolsó éveiben kezdődik meg a történelemoktatás. Az ezt követő felsőbb iskolai szint (Sekundarstufe II) már nem kötelező, de a svájci diákok 90 százaléka tovább lép erre a szintre. Ezen a szinten a diákok gimnáziumok, szakközépiskolák és szakiskolák közül választhatnak. A történelemoktatás ezen a szinten is jelen van.

⁴ Vö. SZABOLCS, 1998b, 8–9; SZABOLCS, 1999, 123–124; SZABOLCS, 1990a, 17–18.

Magyarország és a magyarság időbeli elhelyezése

A svájci történelemoktatás kronologikusan épül fel. Elemzésünk kezdetén azt a történelemtanítási gyakorlatot tekintettük át, amely kilenc évet tesz ki, s így vélhetően a legtöbb információt nyújthatja Magyarországról és a róla alkotott kép alakulásáról. Az első évben az ókor története áll a középpontban. A második évben kerül sor a középkori és korai újkor történések tárgyalására. A tankönyvek azonban már a hetvenes években mellőzik a politikátörténet dominanciáját, s elsősorban a mindennapi életre, a társadalmak főbb szereplőire, a rendiség bemutatására helyezik a hangsúlyt, illetve könyvnyomtatás hatásának bemutatására, a kulturális fejlődésre és a korai újkor részben az új világrészek felfedezésére.⁵ A nyolcvanas években döntő változás nem következik be ezen a téren,⁶ a nyolcvanas években használt könyvek pedig a kilencvenes években is használatosak voltak.⁷ A harmadik év fő témája a humanizmus és a reneszánsz, illetve a reformáció időszaka. Ehhez az időszakhoz kapcsolódik Aventinus bajor történetíró alapján Magyarország első említése, mint olyan országé, amelynek királyát legyőzték, Buda nevű városát kifosztották, s 1529-ben egy részét elfoglalták az oszmánok. Svájci szemszögből érthető módon fontos témát jelent a reformáció elterjedése, többek között éppen Magyarországon.⁸

A negyedik kötet témája az ellenreformáció, az abszolutizmus és a felvilágosodás, miközben a második téma esetében kizárólag Franciaország, kis részben Anglia jelenik meg a tankönyvben, illetve a saját, svájci történelem.⁹ A sorozat ötödik kötete az újkor események közül az Amerikai Egyesült Államok (USA) születését, a francia forradalom és a napóleoni időszak történetét, valamint a korszak nemzeti történetét öleli fel.¹⁰

A hatodik kötet az iparosodást és vele összefüggésben a szociális kérdéseket vizsgálja.¹¹ A hetedik kötet a bécsi kongresszus utáni eseményeket mutatja be, és az első világháborúval zárul. Ez a tankönyv egyrészt a bécsi kongresszus kapcsán térképen jeleníti meg a Habsburg Monarchiát, miközben nevét Ausztria-Magyarországgént adja meg,¹² másrészt szintén grafikusan jeleníti meg az 1848-as forradalmi és az azt

⁵ ZIEGLER, 1976.

⁶ ZIEGLER, 1985.

⁷ ZIEGLER, 1997.

⁸ ZIEGLER, 1988; SZABOLCS, 1990a, 61-62.

⁹ ZIEGLER, 1980a.

¹⁰ ZIEGLER, 1979.

¹¹ ZIEGLER, 1980b.

¹² ZIEGLER, 1981, 13; SZABOLCS, 1990a, 124-125.

követő felkelési hullámot, amelynek végén Ausztriának – ugyan orosz segítséggel – sikerült legyőznie „hűtlen népeit”. Így Magyarország esetében Pozsony, Budapest, Hermanstadt (sic!) és Világos jelennek meg fontos központként.¹³ Ezenkívül az ország már csak az első világháborús események kapcsán bukkan fel összmonarchikus keretben.¹⁴

A nyolcadik kötet a két világháború közötti időszakot öleli fel. Az első világháború utáni rendezés térképen is megjelenik, felvázolva a monarchia utódállamait. Az 1920-ban kötött magyar békeszerződés, illetve a keletkező államok a szövegben is megjelennek.¹⁵ A könyv második világháborús részében egyetlen említést sem találunk Magyarországról.

Ezek után az olvasó utolsó reménye a sorozat utolsó kötete lehet, amely az 1945 utáni idősakkal ismerteti meg a diákokat. Az 1956-os események kapcsán sejteni lehet, hogy az utolsó kötet egyedül több vonatkozást fog tartalmazni, mint az összes eddigi együttvéve. A sort a nyugati tankönyvek már-már kötelező részének tekinthető leszakított Sztálin-szobor-fej kezd meg, amely a *Világhatalom Szovjetunió* fejezetet vezeti fel az 1953-as berlini, az 1968-as prágai, és az 1979-es afganisztáni bevonulás képei társaságában. Az 1956-os magyar események bemutatása a többi ilyesfajta eseményhez hasonlóan rövid kronológiai áttekintésre, illetve néhány forrás idézésére terjed ki. A kronológiai vázlat az SZKP 20. kongresszusával indul, majd a tankönyv október 23-án a budapesti diákok forrásként is idézett 14 pontos programjának nyilvánosságra hozását tartja a következő fontos eseménynek, amelyből a szovjet csapatok kivonására, új kormány létrehozására és az ország demokratizálására vonatkozó pontokat emeli ki. A következő napon a magyar hadsereg egyes részeinek a demonstrálókhoz való átállását, Nagy Imre miniszterelnökségét és a szovjetek beavatkozását hozta, majd a következő napok eseményei között a felkelés országra váló átterjedését és az általános sztrájkot emeli ki a tankönyv. A könyv október 28-i dátummal a szovjetek kivonulását csak félrevezető akciónak tartja, majd november 1-je kapcsán a Varsói Szerződésből való kilépést említi. Az utolsó esemény a szovjet támadás november 4. és 15. között Budapest ellen, majd a Kádár-kormány terroruralma, amely deportálásokat és tömeges menekülőhullámot váltott ki. Az Egyesült Nemzetek Szervezete elítélte a Szovjetuniót, de a Kádár-kormányt elismerte.¹⁶

¹³ ZIEGLER, 1981, 58; SZABOLCS, 1990a, 143; SZABOLCS, 1998b, 14.

¹⁴ ZIEGLER, 1981, 136.

¹⁵ ZIEGLER, 1983, 4; SZABOLCS, 1990, 203–205.

¹⁶ ZIEGLER, 1985b, 59.

Ezenkívül a magyar forradalom történetét a diákoknak három forrás alapján kell feldolgozniuk. Az említett 14 pont mellett Király Béla budapesti városparancsnok visszaemlékezéséből választott rövid idézet eleveníti meg a november 4-i eseményeket, valamint Nagy Imre aznap hajnali felhívása a magyar nép és a világ számára, amelyben tudatta a támadás tényét. A budapesti felkelés páncélosokat ábrázoló képpel egészül ki, illetve egy további kép próbálja meg közelebb hozni a történeteket Svájchoz és a svájci diákokhoz, amennyiben a svájci segélyküldemények csomagolását láthatják a diákok.¹⁷ Az ország neve ezen túl csak a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa és a Varsói Szerződés tagjaként bukkan fel újra.¹⁸

Hasonló struktúrában dolgozza fel a tankönyv az 1968-as prágai és az 1980-as lengyelországi eseményeket, a három, a könyvben egyébként közvetlenül egymást követő esemény közül a prágai események kapcsán hosszabb források jelennek meg. Az 1993-as változat már függelékben közli az 1985 utáni időszak fontosabb eseményeit is. Ezek egyik fővonulatát az 1989-es NDK-beli események jelentik szintén források felidézésével,¹⁹ illetve a másik fontos összetevő a keleti blokk felbomlásának kronologikus áttekintése. Utóbbi kapcsán az 1990. április 8-án (sic!) tartott magyar parlamenti választások jelennek meg, illetve a magyar miniszterelnök május 23-i bejelentése az ország európai közösséghez való csatlakozásának szándékáról.²⁰ Magyarországnak ebben a folyamatban játszott kiemelkedő szerepével a svájci diákok egyáltalán nem ismerkednek meg.

Aargau kantonban a történelemoktatás csak a hatodik osztályban kezdődik meg. Itt mindjárt az első kötet említést tesz arról, hogy a magyarok 917-ben feldúlták Bázelt, de Ottónak sikerült legyőznie a később is újra betörő lovasnomádokat.²¹ Aargauban a 7. osztályban a reneszánsztól az abszolutizmusig, a nyolcadik osztályban a felvilágosodástól az imperiaлизmusig terjedő korszakot tanulják a svájci fiatalok, s így az első tizedik századi említést követően évszázadok történetét tanulják minden magyar vonatkozás nélkül.²² A kilencedik osztály témája a 20. század, melynek tárgyalása során a Monarchia felbomlását, új államok születését, a bolsevik Oroszországgal szembeni *cordon sanitaire* létesítését, és a soknemzetiségű államok születését emelik ki. Csehszlovákia etnikailag kifogásolható

¹⁷ Uo., 60–61.

¹⁸ Uo., 137.

¹⁹ ZIEGLER, 1993, 144–145.

²⁰ Uo., 154.

²¹ WELTGESCHICHTE 6, 1986, 133.

²² WELTGESCHICHTE 7, 1996; WELTGESCHICHTE 8, 1985.

kialakításával szemben ez a tankönyv az ország gazdasági életképességére és védhetőségére helyezi hangsúlyt az új határok meghúzása kapcsán. Érdekes, hogy ezt más ország esetében nem teszi meg, minthogy azokról említést sem tesz, csupán a térképről olvashatók le az új államok. A későbbi történesekben Magyarország német szövetséghez csatlakozását emeli ki ez a könyv.²³ Aargauban említést tesznek a kialakuló keleti blokkról és annak szovjetizálásáról, és ezt térképen is ábrázolják. Érdekes, hogy Hruscsov kapcsán beszélnek „gulyáskommunizmusról”, illetve 1956 említése nélkül csak az 1968-as prágai eseményekkel ismertetik meg a tanulókat.²⁴ A 2000-es években a tartalom a svájci tankönyvekben is csökkenő tendenciát mutat, mindez pedig a Magyarországra és a magyarságra vonatkozó közlések terjedelmére is hatással van. Így jobbára már csak arra van mód, hogy megemlítsék I. Ottó küzdelmeit az újra- és újra betörő magyar lovasnádokkal szemben.²⁵

Solothurnban a kommunizmus általános ismérveinek bemutatása mellett 1956 jelenti az egyetlen konkrét említést; az információkat azonban a multiperspektivikusság jegyében egy nyugat-német és egy kelet-német tankönyvből kivágott részletek szolgáltatják.²⁶ Az egyik berni tankönyvsorozatban az 1956-os események és az ezzel kapcsolatos svájci szolidaritás az első és egyetlen említés az országról, s ennek kapcsán 16 ezer befogadott magyarról, illetve a Neue Berner Zeitung egyik cikkének idézésével a Svájc-szerte megtartott egy perces néma megemlékezésekről szólnak.²⁷

Mindebből az következik, hogy az alapiskolai képzés elvégzése során a svájci diák nagyjából annyit tud meg Magyarországról és a magyarokról, mint amennyit egy magyar diák megtudhat iskolai évei során Svájcra. Van olyan általános iskolai könyvek is, amelyek viszont semmilyen információt nem közölnek Magyarországról.²⁸ Mivel a svájciak az elemi és felső iskolai szint után szinte kivétel nélkül folytatják tanulmányaikat, a gimnáziumi tananyag sokat javít ezen a kedvezőnek nem nevezhető helyzeten.

²³ WELTGESCHICHTE 9, 1999, 21; 33.

²⁴ Uo., 45–51; 54.

²⁵ WELTGESCHICHTE 6, 2000, 109. A Menschen in Zeit und Raum sorozat csak a 20. század kapcsán említi meg bennünket, igaz ekkor többek között egy egész leckét szentel a kommunista Magyarország mindennapjainak. – MENSCHEN IN ZEIT UND RAUM, 2003, 120–121.

²⁶ WELTGESCHICHTE 9, 1980, 56.

²⁷ GESCHICHTE 1993, 36.

²⁸ GESCHICHTE 1961; JAGGI, 1954; JAGGI, 1970; JAGGI, 1965; MEYER, 1965a; MEYER, 1974; MEYER, 1965b.

A gimnáziumi tananyagban ehhez mérten sokkal nagyobb terjedelemben ismerkedhetnek meg a svájci diákok hazánkkal, annak történetével és népével. A német tankönyvekhez hasonlóan itt is a 10. századi magyar betörések jelentik az első említést. Értésülünk arról, hogy a magyarok eredetileg messze keleten laktak, hazájuk a távoli Ázsiában volt. Halászok, vadászok, lovasok és „haramiák” voltak. Más népek űzték el őket hazájukból, és így egyre nyugatabbra vándoroltak. A Duna középső folyásánál találtak új hazára. Innen vadásztak e „pogány lovasok” nyilakkal és félig vad lovakkal német, francia és itáliai földekre. A betörések már Gyermek Lajos (900–911) idején megindultak,²⁹ és évről-évre megismétlődtek. I. Konrád császár idején a 917-es hadjárat áll a tankönyvi elbeszélés középpontjában, mivel ez a Svábföld mellett Bazel városának feldúlását és felgyújtását, földdel egyenlővé tételét eredményezte, majd ezt követően a magyarok egészen Lotaringiáig jutottak.³⁰ Pár évvel később hasonlóan bántak el St. Gallen kolostorával. Svájci szemszögből szerencsének minősítik, hogy a szerzetesek idejében Reichenau szigetére mentették a könyvtár kincseit, sőt erődöt hoztak létre, ahol fegyverrel várták az ellenséget. A visszamaradt Wiborada Klausnerint azonban agyonütötték a magyarok.³¹ A magyar veszély még ezt követően is évtizedekig fennállt, mert a magyarok előnyben voltak a nyugati gyalogos katonákkal szemben, s mindenkire félelmet hoztak. (karikatúra). Ottó azonban megtalálta az ellenszert, 955-ben végleg legyőzte őket. István alatt felvették a kereszténységet, és „húségek keresztények maradtak”.

Érthető módon a magyarokról alkotott kép a svájci diák számára sem a legpozitívabb árnyalattal kezdődik, de érdekes módon ezt az eseménysorozatot valószínűleg a magyarok 1956-ban tanúsított hősi helytállása alapján néhol tompítani próbálják: *„Amikor később keletről és délről idegen népek támadták a nyugatot, élő védőfalat képeztek [a magyarok]. Javaikat és vérüket áldozták, és ezerszámra haltak hősi halált. S ez így maradt a mai időkig”*³²

Henrik uralkodásának egyik legfőbb problémája szintén a „magyar veszély” volt, amit kilenc évig adófizetéssel sikerült csak távol tartani birodalmától. A lélegzetvételnyi időt Henrik a védelem kiépítésére, csapatai erősítésére, erődök építésére felhasználva 933-ban hatalmas győzelmet (Riade an der Unstrut) aratott a magyarok „rabló népe” felett, akik

²⁹ MÜLLER, 1967a, 83.

³⁰ SCHMID-SCHIB, 1976, 238; AUS WELT- UND SCHWEIZERGESCHICHTE, 1967, 73; SCHIB, 1969 115; SCHIB, 1965, 60.

³¹ HALTER, 1965, 65; HALTER, 1948a, 93; MÜLLER, 1967a, 93.

³² GESCHICHTE, 1959, 127–129; MEYER, 1966, 127–129.

ezután Szászországba már nem tették be lábukat.³³ A végleges győzelem azonban Ottó nevéhez fűződött, aki 955-ben Augsburgnál aratott győzelmével a „rabló lovastömegeket” a birodalom déli részétől is távol tartotta. A betolakodók azután letelepedett „parasztnépként” éltek tovább, és Szent István királyuk uralkodása idején (997–1038) felvették a kereszténységet. Ő fogta össze a fejedelemségeket, és alapította meg a magyar királyságot. II. Henrik idején Magyarország a svájci tankönyvek szerint is német fennhatóság alá került. István utódját, Pétert egy pogány párt üzte el, de Henrik császár ismét visszahelyezte jogaiba, és hűbéreskút fogadott tőle.³⁴

A középkori Magyarország a 13. században bukkan elő az európai kisállamok fejezetén belül, amelyben a nyugat-európai kisállamok (Burgundia, Savoya, Milánó, Svájc) mellett a keleti kisállamok zónája képezi a lecke tárgyát. Utóbbiak között említi a tankönyv többek között az ekkoriban hatalmas kiterjedésű Litvániát és az ugyancsak nagy kiterjedésű Magyarországot. Mindenesre utóbbi egyre inkább a 14. századtól megjelenő törökök elleni nyugati védekezés előbástyájává vált. Az ország a tatárjárás után magához tért, német telepések érkeztek, s főleg Erdélyben virágoztak fel a polgárvárosok, a parasztfalvak, illetve bányásztelepülések. Az ország Károly Róbert idején érte el a fénypontját, aki fejlesztette a városokat, és 1340-ben Budát tette meg fővárosnak. „Erős királyságában” fejlődött a gazdaság, melynek legfontosabb ága a nemesfém-bányászat volt. Magyarország szolgáltatta a világ aranytermelésének egy harmadát, s az ezüsttermelésben Csehország után Európában a második helyen állt.³⁵

Utódja, Nagy Lajos a Balkán nagy részére terjesztette ki Magyarország uralmát, Bosznia, Szerbia és Bulgária (sic!) is elismerte a magyar király hatalmát. Nagy Kázmér halálakor (1370) pedig a lengyel trónt is megszerezte. Genovával szövetségben harcolt Velence ellen. Az 1381-es torinói békében utóbbi elismerte a magyar fennhatóságot Dalmácia felett. Lajos volt az, aki 1367-ben Pécsen megalapította az ország első egyetemét. Halála után a trónjelöltek között viszont súlyos harcok zajlottak, s a török veszéllyel együtt sötét árnyat vetettek az ország jövőjére. A további események közül fontosnak tartják, hogy Magyarország házasságok révén próbált támogatókat találni a keresztény szomszédoknál. Lajos utódja végül Zsigmond

³³ SCHMID-SCHIB, 1976, 238–239; HALTER, 1948a, 93–94; MÜLLER, 1967a, 93–94; SCHIB, 1969, 115; SCHIB, 1965, 60.

³⁴ SCHMID-SCHIB, 1976, 239; AUS WELT- UND SCHWEIZERGESCHICHTE, 1967, 72; HALTER, 1965, 67; HALTER, 1948a, 95; HAIKOS-RUTSCH, 1965, 87; MÜLLER, 1967a, 95–96; SCHIB, 1969, 115; SCHIB, 1965, 61; WICKI, 1962, 55, 58–59.

³⁵ SCHIB-HUBSCHMID, 1977, 123.

német király lett. A 15. században még egyszer volt példa arra, hogy a magyar „birodalmi gyűlés” egy hazai nemes, Corvin Mátyást választott királynak, aki a török elleni harcokra felállított egy állandó hadsereget. 1479-ben abban a reményben kötött barátsági és semlegességi szerződést a svájci államszövetséggel, hogy onnan is zsoldosokat nyerhessen seregéhez. A király támogatta a gazdaság és a kultúra fejlődését, Pozsonyban egyetemet alapított. A magyar királyi udvar csillogása és gazdagsága Nyugat-Európa legjelentősebb rezidenciáival vetekedett.³⁶

Majd száz évvel később a további török előrenyomulás teremteti meg az újabb alkalmat, hogy Magyarországról ismét szó ejtsenek a tankönyvek, s Mohácsot mint ennek az előrenyomulásnak egyik fontos mérföldköveként említsék meg. Mohács (!) II. Lajos magyar király megsemmisítő vereségének színhelye lett. 1527-ben Ferdinánd követte a trónon, aki megörökölte a királyságot. A magyar nemzeti párt azonban nem ismerte el Ferdinánd uralmát, és segítségül hívta a törököket, akik 1529-ben Bécsig nyomultak. Ferdinándnak nem volt könnyű dolga, kénytelen volt elismerni a régi rendi privilégiumokat. A csatát követően az ország különleges helyzetbe került, hiszen az osztrák és a török nagyhatalom közé ékelődve, mind kettő által elfoglalva vegetált a 17. század végéig.³⁷

Ez az időszak Magyarország középső és déli részét „sivataggá” változtatta, *„de csodálatra méltó politikai tehetségének köszönhetően a magyar nép túlélt a szétszakitottság és az idegen uralom időszakát, sohasem hagyott fel a függetlenség reményével és hitével, s hogy Szent István koronája egyszer ismét egyesít majd minden magyart”*.³⁸ Végül ez az időszak 1699-ben jött el, amikor a felszabadító háborúkat követően, amelyben a főszerepet a svájci tankönyvek is Savoyai Jenőnek tulajdonítják, törökök Magyarországról kénytelenek voltak lemondani a Habsburgok javára.³⁹ I. Lipót magának tartotta fenn a törököktől elfoglalt területet, s a magyar rendeket az 1687-es pozsonyi országgyűlésen ellenállási jogukról való lemondásra kényszerítette, amelyre az András által bevezetett 1222-es Aranybulla jogosította fel őket. A magyar hadsereg ettől kezdve fele-fele arányban németekből és magyarokból állt, akiket német minta alapján képeztek ki. Az elpusztult területekre idegen telepéseket telepítettek, főleg németeket, hogy *„a magyarországi, forradalmakra és nyugtalanosságra hajlamos vért némettel tempe-*

³⁶ Uo., 123–124.

³⁷ JAGGI, 1978, 31, 194; SCHIB-BOESCH, 1992, 231–232; WICKI, 1960, 27; MÜLLER, 1972, 31; SCHIB-HUBSCHMID, 1977, 196–197, 305; HUBSCHMID, 1968, 74.

³⁸ SCHIB-HUBSCHMID, 1977, 196–197; HUBSCHMID, 1968, 74.

³⁹ SCHIB-HUBSCHMID, 1977, 198, 305; SCHIB-BOESCH, 1992, 288.

rálják és ezáltal tartós hűségre és szeretetre tereljük örökletes királyukkal szemben”. (Nem említik, hogy Kollonich Lipóttól származik az idézet). „Az elnyomott és kifacsart magyarok, akik nem kevésbé érezték magukat rabszolgának, mint a török idején, 1703-tól kezdve ezért újból és újból fellázadtak”, s csak VI. Károly és Mária Terézia idején kerekedett felül az a belátás, hogy őket másként kellett kormányozni.⁴⁰ Érdekes, hogy a magyarokat teljesen eltérő fényben feltüntető idézetek kiválóan megférnek egy könyvben.

A Habsburg Birodalom osztrák részében is erjedés következett be, mivel az osztrák igazgatás és a rekatolizáció elégedetlenséget váltott ki. Ezt követően a török Magyarországról való kiűzésének döntő mozzanatait ismerhetjük meg: Buda visszafoglalását, a zentai csatát, a karlócai békét, amellyel Magyarország a Bánság nélkül osztrák birtok lett, s aminek eredményeképpen Ausztria egy harmadával növelte területét, és megerősítette nagyhatalmi pozícióját. Ezt követően szó esik Savoyai Jenő 1716-os pétervárad győzelméről, a pozsareváci békéről és annak tartalmáról, s arról, hogy soknemzetiségű birodalom született: a dunai monarchia.⁴¹

A politikai eseményeken kívül Magyarország nem sokszor kerül elő a tankönyvekben. Ezen kevés témák egyike a reformáció elterjedésének megemlítése Európa keletkebbi felében, így többek között Magyarországon és Erdélyben, legyen szó akár a lutheri, akár a kálvini irányzatról.⁴²

A 18. századi történelemből – a német könyvekhez hasonlóan – Mária Terézia és II. József reformjai, illetve az arisztokratikus magyarok ellenállása jelenik meg a tankönyvekben.⁴³

A 19. század közepétől Magyarország történelme újra egyre inkább megtalálható a svájci történelemtankönyvekben. Az egyik fontos gócpontot természetesen az 1848-as események jelentik, amikor is Magyarország Kossuth Lajos vezetésével Lombardiához hasonlóan az önállóság útjára lépett. Ennek okát a svájci könyvek elsősorban abban látják, hogy Magyarországot az „ausztroszlávoknak” a birodalom átalakítását célzó gondolatai ösztönözték a teljes elszakadásra, mivel nem akarta elveszteni uralmát a szlovákok és a szerbhorvátok (sic!) felett. A reakció bécsi győzelmét követően Magyarország ténylegesen kivált a birodalomból. A magyarok kikiáltották a köztársaságot, önálló kormányt alakítottak. Az osztrákok és Jelačić csapatai által az ország ellen vívott harc csak 1849 nyarán ért véget, amikor

⁴⁰ SCHIB-HUBSCHMID, 1977, 305–306, 233.

⁴¹ MÜLLER, 1972, 147–148, 179; HALTER, 1948b, 76.

⁴² SCHIB-HUBSCHMID, 1977, 239, 255; HALTER, 1948b, 34–35; HUBSCHMID, 1968, 143, 163.

⁴³ BOESCH, 1978, 48; WICKI, 1960, 150.

is egy orosz hadsereg tört be északról a „szerencsétlen országba”, és visszavetette a Habsburgoknak való engedelmességbe. Kossuth el tudott menekülni, hívei közül viszont százakat lőttek agyon statáriális módon.⁴⁴

A svájci diákok viszonylag sok mindent megtudhatnak a forradalom és szabadságharc utáni történésekről. Többek között azt, hogy Velence elvesztése és a Német Császárságból való kiszorulás következtében a monarchia egyre inkább dunai monarchiává vált. Befejeződött a központosítás politikája, amely 1848 leverése után vette kezdetét. 1867-ben megszületett a kiegyezés, a birodalom két fele Transzlajtánia (a Lajtán túl) – másként „a magyar korona országai” – és Ciszlajtánia – másként „a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok” (gyakran egyszerűen Ausztria néven) – egyenrangú felekké váltak. A k. u. k. ország részeket az uralkodó személye mellett a külpolitikai, katonai és a közös pénzügyek kötötték össze. Más téren a két rész önálló alkotmánnyal, parlamenttel, kormánnyal rendelkezett. A közös ügyek ellenére valójában azonban Magyarország ragadta magához a hatalmat – vélekednek a svájci tankönyvek. Ferenc József magyar királlyá koronáztatta magát. Az államalakulat elnevezése az Ausztria–Magyarország, illetve a Habsburg kettős monarchia volt. A svájciak meglátása szerint ezzel a megoldással azonban még a magyarok nemzeti óhajai sem teljesültek maradéktalanul. Ők a századforduló után egyre vehemensebben kezdték követelni az önálló hadsereget német vezényleti nyelv nélkül, amit a király makacsul elutasított, s az általános választójog bevezetésével fenyegette meg birodalma keleti felét, ami az addigi mágnás uralom végét jelentette volna.⁴⁵

Ebben a rendszerben azonban különösen kirekesztettnek érezték magukat az „ausztroszlávok”. A kiegyezés a birodalom nemzetiségi problémáit tehát semmiképpen sem oldotta meg. Erre vonatkozóan gyakorta találunk a teljes birodalomra, illetve Magyarországra vonatkozó nemzetiségi statisztikákat. Az arisztokrácia által uralt, parlamentárisan kormányzott ország köztársaság (sic!) volt monarchisztikus vezetéssel, s az államreform ügye is ellentmondásos volt. A szigorú cenzusrendelkezések széles köröktől (kis- és középparasztok, munkások és a középosztály nagy része) vonták meg a választójogot, így biztosították a magyar mágnások uralmát. Az egyetlen hivatalos nyelv a magyar volt, de elemi

⁴⁴ BOESCH, 1978, 152–153, 158; HALTER, 1948b, 145; RUTSCH, 1966, 116; AUS WELT-UND SCHWEIZERGESCHICHTE, 1967, 147; BOESCH-SCHLÄPFER, 1992, 16; BOESCH, 1977, 68–70.

⁴⁵ MÜLLER, 1967b, 88; DENKWÜRDIGE VERGANGENHEIT, 1969, 126; BOESCH, 1978, 265 (harmadik változatlan kiadás: 1990).

oktatás más nyelven is folyhatott, a középfokú és felsőfokú oktatás viszont csak magyarul volt elérhető. Szerény autonómiával csak Horvátország rendelkezett. Így a románoknál és szerbeknél egyre inkább az elszakadás és a szomszédos országhoz való csatlakozás gondolata került előtérbe. Ausztria–Magyarország tehát nem volt más, mint hanyatló állam.⁴⁶ Ezek mind olyan mozzanatok voltak, amit a svájci tankönyvszerzők a kívülről objektivitásával láttak és láttattak így, s Magyarországon éppen azért furcsa ez sokak számára, és ezért értelmezik ezeket a megnyilvánulásokat negatív magyarságképként, mert a magyar tankönyvekből hosszú ideig hiányzott, és hiányzik részben még ma is ez a megközelítés.

Hasonló szellemben értékelik a könyvek – s ez ezúttal már Magyarországra nézve pozitív – az első világháború utáni rendezést. A háború után 12 új és gyenge állam keletkezett, soknemzetiségű nemzetállamok. Olykor már az 1918 végi nemzetiségi nyilatkozatok is a könyvek tárgyát képezik. Említik a hol 1919-re, hol napra pontosan és helyesen datált békeszerződést, amely révén a transzljajtai birodalmi részen a Magyar Királyság már csak korábbi területe egy harmadán létezett, 8 millió lakosával. Az ország gyűlöltté tette magát – olykor túlzott sovinizmusa miatt betoldás is szerepel – a háború előtt általa kormányzott szlávok, románok és németek körében, mert nem mutatott kellő érdeklődést céljaik iránt. A területi veszteségek révén azonban nemcsak őket veszítette el, hanem 3 millió magyart is. Az ország viszont sosem törődött bele a politikai tehetetlenség állapotába, s ezért külpolitikája állandó összetevője volt a békeszerződés revíziója. A közép-európai újrendezés viszont új problémákat szült, a kisebbségi kérdés változatlanul, csak más keretek között merült fel.⁴⁷

Közép-Európának azonban ez volt az első országa, amelyik megismerkedett a diktatúrával. Az 1918-ban Károlyi gróf idején alapított demokratikus köztársaságot 1919-ben a néhány hónapig tartó kommunista uralom váltotta fel Kun Béla vezetésével. „A 'vörös' terrort a Horthy admirális által vezetett ellenforradalom 'fehér' terrorja követte.” 1920-ban Magyarország újra monarchia lett, de csak névleg, mert az utolsó Habsburg uralkodó, IV. Károly emigrációban volt, két restaurációs kísérlete megghiúsult, s őt végül az antant Madeira szigetére száműzte. („így a szentkorona a régi Magyar-

⁴⁶ BOESCH, 1978, 150, 213, 265; BOESCH-SCHLÄPFER, 1992, 33–34.; RUTSCH, 1966, 163; BOESCH, 1977, 87; DURCH GESCHICHTE ZUR GEGENWART, 1988, 266.

⁴⁷ SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976, 35, 89, 92 (ötödik kiadás 1985-ben, de lényegében 1994-ben is ez a tartalom); BOESCH-SCHLÄPFER, 1992, 134, 136; GRUNER-SIEBER, 1968, 62, 70, 72; HALTER, 1948b, 188; RUTSCH, 1966, 174; DENKWÜRDIGE VERGANGENHEIT, 1969, 145, 147; MÜLLER, 1967b, 187.

ország 1944-es bukásáig árva maradt”). „Kormányzónak kiáltva ki magát, Horthy félfasiszta diktátorként uralkodott a magyar látszatmonarchia 1944-es bukásáig.” Mivel Horthy a hadsereg mellett a nagybirtokosokra támaszkodott, a nagybirtok-rendszer is többnyire sértetlen maradt, a nagybirtokosok uralma – Lengyelországhoz hasonlóan – tovább fennmaradt, mint Európa bármely más országában.⁴⁸

A revíziós gondolat akadályozására Franciaország támogatásával létrejött a kisantant, de Magyarország 1938-ban mégis részleges sikert ért el, mivel november 2-án a bécsi döntés Magyarországnak juttatta Dél-Szlovákiát, majd 1939-ben Magyarország Kárpát-Ukrajnát is megkapta (sic!), máshol magához ragadta. 1940-ben pedig Erdély (sic!) is az ország része lett.⁴⁹

Egyes esetekben arról értesülünk, hogy Horthy már 1939-től nemzetiszocialista kurzust létesített. Máshol arról írnak, hogy a náci befolyás hatására a térségben fasiszta irányzatok kerültek hatalomra, így Magyarországon a nyilasok, illetve Romániában a vasgárdisták. A világháború időszakából a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást, Jugoszlávia és a Szovjetunió elleni támadásban való részvételünket, a német megszállást, a magyar kiugrási kísérletet, a szovjet támadást, Budapest ostromát, valamint az 1947. évi párizsi békeszerződést villantják fel a könyvek. Kivételek alkalomnak minősül Bartók Béla megemlézése egy zenetörténeti résznél.⁵⁰

A 20. század második felének legfontosabb magyar eseménye svájci szempontból sem lehet más, mint az 1956-os forradalom és szabadságharc. Miután ugyanis Magyarország egyre inkább integrálódott a keleti blokkba, a rendszert csakhamar a reformkommunizmus ingatta meg, amely túlmént a Moszkvában elrendelt desztalinizálás mértékén, s elvezetett a „lengyel októberhez”, a magyar forradalomhoz vagy a prágai tavaszhoz.⁵¹

Meglehetősen részletes az 1956. októberi magyar események ismertetése is, bár van ahol az 1968-as prágai eseményekről háromszor részletesebb leírást találunk.⁵² Eszerint az 1956. októberi magyar forradalmat a lengyel

⁴⁸ BOESCH-SCHLÄPFER, 1992, 150; BOESCH, 1977, 209; MÜLLER, 1967b, 176, 187; AUS WELT- UND SCHWEIZERGESCHICHTE, 1967, 159; SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976, 95; 93; GRUNER-SIEBER, 1968, 124, 128.

⁴⁹ SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976, 43, 96, 133; BOESCH-SCHLÄPFER, 1992, 198; MÜLLER, 1967b, 237; GRUNER-SIEBER, 1968, 166–167.

⁵⁰ SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976, 143; GRUNER-SIEBER, 1968, 178; BOESCH-SCHLÄPFER, 1992, 184, 205, 215; BOESCH, 1977, 261, 281; RUTSCH, 1966, 189; MÜLLER, 1967b, 254, 269–270, 280.

⁵¹ SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976, 197, 214; BOESCH-SCHLÄPFER, 1992, 237, 255; DENKWÜRDIGE VERGANGENHEIT, 1969, 192; DURCH GESCHICHTE ZUR GEGENWART, 1994, 38.

⁵² SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976, 214.

eseménysorozat ösztönözte, s az a munkások és diákok által vezetett népsztán felkelése volt. Elsősorban az 1948 óta működő sztálinista rendszer ellen irányult. „*A reformkommunizmus elvi koncepcióit először fogták össze konkrét politikai cselekvési követelésekkel*”. A népmozgalom 1956 őszén néhány nap alatt nyílt forradalomná vált a politikai rendőrség és a megszálló hatalom ellen. A Maléter tábornok vezette hadsereg is a felkelők oldalára állt. A sztálinista Rákosit, aki 1945 (sic!) óta vaskézrel kormányzott, megdöntötték, a szovjet csapatok visszavonultak. Néhány nap múlva – a szuezi invázióval egy napon – azonban visszatértek, s leverték a rosszul felfegyverzett felkelőket. Annak ellenére, hogy a szovjetek még október 30-án is biztosították Nagy Imre kormányát az ország területi integritásáról és állami függetlenségéről, megtámadták Budapestet. „*Mint annak idején a törökök a 17. században, a szovjetek a magyar tárgyalókat csapdába csalták, letartóztatták, majd elítélték.*” A magyar felkelés hiába remélt támogatást nyugatról. A nyugat nem akart háborút kockáztatni a Szovjetunióval. Nagyot és Malétert kivégezték. Az elmenekülő 200 ezer magyarból tízezren Svájcban leletek új hazára. Adott esetben különböző nyugati napilapokból idéznek (Observer, France-Soir, Tages-Anzeiger).⁵³

Az összegzés szerint a felkelés a szovjet uralom ellen irányult, nem önmagában a kommunizmus ellen. A magyar ügy sokkal nagyobb fejtörést okozott Moszkvának, mivel az sokkal radikálisabban volt szovjetellenes, mint a lengyel, s a szovjetek a Nagy-kormányt sem tudták ellenőrizni. Nagy Gomulkával ellentétben ugyanis odáig ment, hogy bejelentette a többpártrendszer bevezetését és a Varsói Szerződésből való kilépést.⁵⁴ Nagy Imre a teljes nép bizalmából egy szocialista jellegű demokratikus államot akart létrehozni, amely külpolitikai tekintetben ugyanolyan független volt, mint Ausztria.⁵⁵ A Nagy Imre vezette reformkommunista kurzus szabad választások veszélyét jelentette, amely révén megszűnhetett volna a kommunista párt egyeduralmának szerepe. Annak veszélye is fennállt Moszkva számára, hogy a kinyilvánított semlegesség után Magyarország a nyugati táborba áll át. Ezért döntött a Kreml a magyar szabadságharc leverése mellett. A Kádárral induló új rezsim azonban gazdasági és politikai téren is liberálisabb volt, bár a reformkommunizmus céljaitól még így is nagyon távol volt.⁵⁶

A kezdődő Kádár-korszakról is több fontos információval ismertetik meg a tankönyvek a svájci fiatalokat. Kádár alatt hallgatolagos egyezség

⁵³ MÜLLER, 1967b, 285; RUTSCH, 1966, 200–202; DURCH GESCHICHTE ZUR GEGENWART, 1994, 55; Uo., 54–55.

⁵⁴ BOESCH, 1977, 290.

⁵⁵ GRUNER-SIEBER, 1968, 267.

⁵⁶ SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976, 213–214.

jött létre a rezsim és a nép között. A párt megkérdőjelezhetetlen maradt, de cserébe lazított, nyugati kapcsolatokat engedett, „gulyáskommunizmus”-t honosított meg, és engedményeket tett a magángazdaság terén. A magyar gazdaság szerény jóléte azonban sokba került, a nyolcvanas évekre Magyarország lett a legeladósodottabb ország, a reformtörekvések kudarcba fulladtak. A gazdasági krízis és a szovjet reformok Magyarországra is segédkeztek a párton belüli reformerők áttörésének Pozsgay vezetésével. Magyarországon Lengyelországgal ellentétben minden reformtörekvés a kommunista pártból indult ki, a magyar ellenzék pedig gyenge és széttagolt maradt. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy a reformkommunisták legalább hatalmuk egy részét megmentsék. 1989-ben Lengyelországhoz hasonlóan elérkezett a párbeszéd ideje az ellenzékkel, majd 1990-ben sor került a szabad választásokra, ahol a konzervatív ellenzék meggyőző fölényrel győzött.⁵⁷ Másutt csak arról esik szó, hogy Magyarországon is engedett az állampárt, és utat nyitott a változásoknak, esetleg ismertetik Szűrös Mátyás 1989. október 23-i bejelentését.⁵⁸

Az ímént vázlatosan bemutatott tartalmakból kiderül, hogy a felsőbb iskolákat végző svájciak helyenként – különösen a 20. század kapcsán – nagyon is alapos ismereteket szerezhetnek Magyarországról. A kilencvenes évektől érződik először a szövegszerű rövidülés, de a svájci tankönyvek szerkezete és stílusa nem változik, mivel itt már jóval korábban végbement a didaktikai fordulat. Az összegzésből az is egyértelművé válik, hogy olykor olyan helyen is pozitív felhangokkal tálalják a magyar történelmet, amikor az nem kifejezetten indokolt, illetve a magyar olvasó sem várhatná el. Mindez – számunkra kedvező módon – egy meglehetősen pozitív összbenyomást teremt. Különösen annak fényében becslendő ez a helyzet, hogy a magyar tankönyvek ehhez képest nagyságrendekkel kisebb terjedelemben emlékeznek meg a svájciakról és történelmükről.

A svájci történelemtankönyvekről összességében megállapítható, hogy nagy hangsúlyt helyeznek a gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti vonatkozásokra, és ezeket sok esetben globálisan elemzik, így tulajdonképpen egyetlen ország történeti íve sem bontakozik ki, legalábbis az első és második szinten. Ez a hozzáállás különösen jellemző egyes kantonokra: St. Gallenra, Aargaura, Bernre. Így az itt kiadott könyvekben általában semmi konkrétumot nem találunk Magyarországra vonatkozóan.⁵⁹ Ha-

⁵⁷ Uo., 313–314, 317.

⁵⁸ DURCH GESCHICHTE ZUR GEGENWART, 1994, 171–172.

⁵⁹ DENKWÜRDIGE VERGANGENHEIT, 1968; DENKWÜRDIGE VERGANGENHEIT, 1969; WELT-UND SCHWEIZERGESCHICHTE, 1961; MITENAND, 1991; MITENAND, 1993; GESCHICHTE, 1998; GESCHICHTE, 2000.

sonló a helyzet azokkal a segédkönyvekkel, amelyek kizárólag a svájci, vagy adott esetben egy-egy kanton történelmére koncentrálnak,⁶⁰ vagy az olyan tematikus kötetekkel, amelyek egy-egy fontos témát és annak svájci kapcsolódási pontjait dolgozzák fel.⁶¹

Magyarország és a magyarság térbeli elhelyezése

A földrajztankönyvek esetében a tartalom hasonlósága miatt nem tűnik szükségesnek, hogy iskolatípusonként külön kezeljük őket. A svájci tankönyvekben meglehetősen kaotikusnak mutatkozik az a területi besorolás, hogy Magyarországot Európa mely részén helyezik el.⁶² Így a német nyelvterületen megszokott Délkelet-Európa, illetve ezen belül a dunai országok megnevezés⁶³ mellett a közép-európai besorolás is érvényben volt, miközben például Lengyelországot a Szovjetunióval együtt általában Kelet-Európában helyezik el. A kárpáti és dunai országok Csehszlovákiától Bulgáriáig húzódó övezete is használatos kifejezés volt.⁶⁴ Arra is akad példa, hogy teljes egészében Kelet-Európához sorolják Magyarországot, miközben Csehszlovákia mellett Lengyelország is Közép-Európához tartozik.⁶⁵ A térségbeli országok közül viszont általában nem Magyarország, hanem Jugoszlávia képezi a legfőbb témát.⁶⁶

A korai tankönyvekre széles körben volt jellemző az ország kicsinységének kiemelése, illetve ennek párhuzamba állítása a múlttal, amikor is Magyarország nagyjából háromszor nagyobb, és a Kárpát-medencét egyedül uraló ország volt.⁶⁷ Emellett ezek a korai könyvek a Volga környékéről érkező magyarok eredetével és bevándorlásával, nyelvével, illetve az idők folyamán sok etnikai behatást megtapasztaló népességével is foglalkoznak.⁶⁸

⁶⁰ GESCHICHTE, 1978; GESCHICHTE, 1977; MEYER, 1976; SCHMID, 1965; SCHMID, 1964; WAS WIR ERERBT VON UNSEREN VÄTERN, 1977; WALLISER GESCHICHTE, 1983; WALLISER GESCHICHTE, 1987.

⁶¹ HINSCHAUEN UND NACHFRAGEN, 2006; VERGESSEN ODER ERINNERN, 2001.

⁶² Erre vonatkozóan tanulságos egy korábbi elemzés: MITTELEUROPA IM GEOGRAPHIEUNTERRICHT, 1964.

⁶³ GEOGRAPHIE EUROPAS, 1977.

⁶⁴ BOSS–STAUB, 1953, 6.

⁶⁵ GEOGRAPHISCHES LEHRWERK, 1953.

⁶⁶ GEOGRAPHIE EUROPAS, 1977, 232–233.

⁶⁷ BOSS–STAUB, 1953, 117.

⁶⁸ Uo., 119; HOTZ–VOSELER, 1962, 41; LÄNDER EUROPAS, 1970, 108; GEOGRAPHISCHES UNTERRICHTSWERK, 1976, 57; GEOGRAPHISCHES LEHRWERK, 1953, 175.

Az ország földrajzi bemutatásának középpontjában itt is a pusztát és a magyar Alföldet találjuk, miközben olykor a terület történeti fejlődése is a könyvek témáját képezi. Eszerint az ország csaknem felét kitevő sík terület, amelyet évszázadok óta agrártevékenységre és extenzív állattartásra használnak, elsősorban a török időkben változott pusztává: egyrészt a népesség elvándorlása, másrészt az erdők kiirtása következtében. A török kiűzése után visszatérő, illetve újonnan érkező lakosság újra benépesítette az egymástól távol fekvő falvakat, és a köztes területeken létrehozta az ún. tanyákat, amelyek kezdetben csak nyári szállásként szolgáltak, később viszont már állandó rezidenciákká váltak. Így alakult ki Európa legnagyobb szórványtelepülési területe. A puszták sok esetben klisészerű, olykor irodalmi stílusú, vagy akár úti élménybeszámoló formájában való leírása nem sokban tér el a német tankönyvekben látottaktól: vagyis nemcsak a táj földrajzi leírására, hanem az ahhoz köthető életmódra is figyelmet fordítanak a tankönyvek.⁶⁹ A svájciak kiemelik, hogy az ottani teheneket nem tejükért tartják, arra a magyarok éppen Svájból hozták be az ott megszokott Simmentaler fajtát.⁷⁰ A svájci könyvek is szembeállítják a korábbi helyzettel a puszták modern állapotát, vagyis annak csaknem teljes körű mezőgazdasági hasznosítását, a kollektív mezőgazdaság működését, valamint a meghonosított termények (búza, kukorica, egyéb gabona, cukorrépa, kender, hüvelyesek, mák, dinnye, paprika, paradicsom stb.) ismertetését.⁷¹

A mezőgazdaság bemutatásán keresztül jutunk el az ország iparának ismertetéséhez, ahol elsősorban a mezőgazdasági termelésre épülő iparágak állnak előtérben. Hangsúlyt fektetnek a svájci könyvek azonban arra is, hogy Magyarország egy szimplán agrárországból („Magyarország paraszti ország”⁷²) egyre inkább agrár-ipari országgá alakult át. Így a rendszer által forszírozott nehézipar fejlődéséről éppúgy szót ejtenek, mint a legfontosabb ásványkincsekről (főleg bauxit, barna- és feketeszen), illetve a jelentősebb ipari központokról: így a legfontosabb központot, Budapestet, az újonnan kialakuló Miskolcot és Dunaújvárost, valamint Győrt és Székesfehérvárt, illetve az Alföld peremén elsősorban Debrecent és Szegedet említik.⁷³

A nyolcvanas és kilencvenes években a Magyarországra vonatkozó tartalom szinte változatlan volt, legfeljebb egy-két illusztráció, elsősor-

⁶⁹ GEOGRAPHIE EUROPAS, 1977, 232–233; ⁶⁹ BOSS–STAUB, 1953, 119; GEOGRAPHIE, 1963, 122, 124–126.

⁷⁰ GEOGRAPHIE, 1963, 125.

⁷¹ LÄNDER EUROPAS, 1970, 108; GEOGRAPHIE, 1977, 80–81.

⁷² HOTZ–VOSELER, 1962, 44.

⁷³ GEOGRAPHIE EUROPAS, 1977, 233.

ban grafikon és ábra módosult, a mellékelt képek mit sem változtak. A kilencvenes években az egyik sorozatban Budapest bemutatásának külön fejezetet szentelnek. A város nagyságának, elhelyezkedésének, több nemzetiségű lakosságának, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, vásári és turisztikai központ jellegének bemutatása mellett, kiemelik a város néhány nevezetességét, melyeket képpel is illusztrálnak.⁷⁴ Más könyvekben már korábban is találunk egy-egy rövid bekezdést az ország „egyetlen igazán nagy városáról”. Az alföldi városok esetében kiemelik azok falusias jellegét, alacsony házaikkal, rossz útjaikkal, az akkoriban már több mint 100 ezer lakossal rendelkező Debrecent „Európa legnagyobb falujaként” titulálják. Hasonló megítélés alá esik Szeged is, miközben a Dunántúlon a nyugatias városokat emelik ki, így elsősorban Esztergomot és Győrt.⁷⁵

Miközben ma nem szívesen olvassuk azt, hogy az ország paraszti ország volt, holott a század közepén ennek a szónak nem volt olyan negatív konnotációja, mint sajnos manapság, a svájci könyvek hangnemét is barátságossá teszi az a tény, hogy több kifejezést magyar formában is ismeretnek: az Alföld és pusztá szavak mellett olykor feltűnik a csikós (tschikosch), a délibáb és a tanya is.⁷⁶

Az ország nomád lovas ősökkel bíró népéről egy esetleges utazás kapcsán megjegyzik, hogy az más, mint a svájci. Kiemelik a magyarok barátságosságát és közvetlenségét, miszerint a magyarok mindent tudni akarnak a másiktól, minden gátlás nélkül kérdeznek és kérdeznek. Emiatt azt javasolja az egyik tankönyv, hogy az a legjobb, ha a Magyarországra látogató is hasonlóképpen érdeklődőnek és kíváncsinak mutatkozik. Felhívják a figyelmet arra, hogy rövid ismeretség után is szívesen hívják meg a vendégeket magukhoz. A meghívás visszautasítása pedig udvariatlanságnak minősül. A meghívás alkalmával elköltött ebéd vagy vacsora során pedig nem szabad a kalóriákat figyelni, mindig sokat kell enni, és dicsérni a háziasszonyt, hogy milyen jól főzött. *„Nem használ semmit, ha az ételeket csak szóban dicsérik.”* A meghívás során nem lehet túl hosszán maradni, hiszen a magyaroknál a meghívás általában a következő reggelig szól. A svájciak számára meglepő, hogy Magyarországon egy-néhány finomságot bárhol, az utcán, a teljes nyilvánosság mellett el lehet fogyasztani, vagy akár a tömegközlekedési eszközökön is (sült gesztenye, főtt kukorica,

⁷⁴ GEOGRAPHIE EUROPAS, 1982; GEOGRAPHIE EUROPAS, 1997, 234–235.

⁷⁵ LÄNDER EUROPAS, 1970, 109; GEOGRAPHIE, 1963, 123; GEOGRAPHISCHES UNTERRICHTSWERK, 1976, 60; GEOGRAPHISCHES LEHRWERK, 1953, 175.

⁷⁶ GEOGRAPHIE, 1963, 125–126; GEOGRAPHIE MIT EINEM KAPITEL ÜBER DIE GESTIRNE, 1963, 75.

sósperec, dinnye, sütőtök). A svájci tankönyvek megemlékeznek a magyarok közmondásos nagyvonalúságáról, még akkor is, ha már semmi nincs a zsebükben: „*A magyar a pokolban is úrember*”.⁷⁷

Érdekes módon a Balaton teljesen marginális helyet foglal el a svájci földrajzkönyvekben. Leginkább olyan összefüggésben találkozunk vele, hogy a Fertő-tó mellett ez a visszahúzódó pannóniai őstenger maradványa.⁷⁸ Érzékelhető, hogy a svájciak számára a Balaton – ellentétben Budapesttel – nem jelentett turisztikai célpontot.

Az újabb – ezredforduló környékén és utána megjelent – tankönyvekben elsősorban a „kisállamok Európája” és az Európai Unió játssza a főszerepet, melynek fejlődési íve mellett az EU legújabb története áll a középpontban, az EU keleti bővítése. Ennek kapcsán a svájci diák elsősorban a mellékelt térképek alapján tájékozódhat arról, hogy ezen országok körébe tartozott Magyarország is.⁷⁹

*

Bár várakozásainknak megfelelően valóban nem rajzolódik ki a magyar történelem fejlődésének átfogó képe, az említett mozzanatok arra legalább elegendőek, hogy valamiféle kép alakulhasson ki az országról és népéről, jóllehet a felsőbb iskolai szinten fontos ismeretekkel gazdagodhatnak a svájci diákok. Ennél sajnálatosabb, hogy a magyarok évszázadokon át felmutatott teljesítménye, sikereik, és főleg kulturális és tudományos érdekeik kivétel nélkül kimaradnak a svájci tankönyvekből. Mindez azonban alapvetően nem a jó szándék hiányára vezethető vissza, hanem a tankönyvek didaktikai szempontjaira. A svájci tankönyvekben ugyanis már évtizedek óta a társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténeti témák dominálnak.

Az egyes kantonokban meglehetősen más minőségű és mennyiségű tartalmakat találunk Magyarországra vonatkozóan, s a vizsgálatunk korpuszát képező tankönyvek alapján nem igazolódik be az, hogy a bázeli és a St. Gallen-i tankönyvek a közvetlenebb érintettség miatt többet foglalkoznának velünk. Éppen ellenkezőleg, több más kantonhoz hasonlóan e két kanton tankönyvei tűntek a „legfelületesebbnek”.

⁷⁷ GEOGRAPHIE, 1977, 81.

⁷⁸ GEOGRAPHIE, 1963, 122.

⁷⁹ EUROPA, 2004, 244-247; DAS GEOBUCH, 2001, 20-21, 74-75; MENSCH UND RAUM, 1999, 136-139.

Alapvetően viszont viszonylag sok a hiba a svájci tankönyvekben, jól lehet keveset mondanak rólunk. Emellett a svájci tankönyvek sem jobbak más országok tankönyveinél abból a szempontból, hogy a közölt tartalmak teljesen kanonizáltak, s nem mutatkozik eltérés tőlük, legfeljebb annyiban, hogy az idő előrehaladtával az itt részletesen bemutatott maximális tartalmaknak egyre kisebb részét jelenítik meg a tankönyvek Magyarországgal kapcsolatban. S ami szintén fontos, hogy legalább a többi hasonló, térségbeli országról sem igen írtak többet vagy jobbat. Didaktikai szempontból viszont talán fontos a szintén kanonizált pusztai klisé és az ehhez hasonló – bár a svájci tankönyvekben jóval marginálisabb helyet elfoglaló – kalandozások témájának alkalmazása, hiszen ezek egyértelműen olyan momentumok, amelyekhez csakis a magyarok és Magyarország társítható, és a diákok számára az ország így könnyebben elhelyezhető. Egy magyar szemlélő számára azonban már-már kellemetlen és bosszantó, és valóban el kellene gondolkodnunk, hogy szükség van-e arra, hogy az ilyesfajta kliésket továbbra is tudatosan felhasználjuk az országkép formálásához.

Minden eredmény ellenére azt is figyelembe kell vennünk, hogy a tankönyvekből kiolvasható magyarság-, illetve Magyarország-kép mekkora mértékben épül be a svájci diákok történeti tudatába. Ezt persze aktuális események, turisztikai élmények, családi kötődések egyéenként is más-ként befolyásolhatják. A tartalmak minimalizáltsága miatt megalapozott kép nem alakulhat ki a diákokban. Vagyis a tankönyvek és az oktatás akár-mennyire is meghatározó életrészekben befolyásolja a diákok országról és népről alkotott képét, mindez elégtelen, egyre inkább elégtelen. Azon túl, hogy ügyelni kell arra, hogy ez a minimum is a tényeknek megfelelő legyen, további területeken lehet és kell lehetővé tenni, hogy az országról sok szempontú kép alakuljon ki. Az iskolai információkon túl ugyanis legalább olyan fontos az ország általános és turisztikai ismertsége, illetve a tömegkommunikáció uralta, iskolán és családon kívül eső világ. Mindez viszont már az imázsközvetítés kategóriájába tartozik, amiben Magyarország tradicionálisan nem sok erényt képes felvillantani.

Felhasznált irodalom

AUS WELT- UND SCHWEIZERGESCHICHTE, 1967 = Aus Welt- und Schweizergeschichte. Lehrmittelverlag des Erziehungsdepartements Basel-Stadt, Basel 1967.

- BELOVÁRI, 1998 = Belovári Gabriella, A svájci történelemtankönyvek magyarságképe. *Történelemtanítás XXXIII.* (1988)/4. sz., 23–25.
- BOESCH, 1977 = Boesch, Joseph, Weltgeschichte von der Aufklärung bis zur Gegenwart. Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach Zürich – Konstanz 1977.
- BOESCH, 1978 = Boesch, Joseph, Weltgeschichte vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis 1914. Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich 1978.
- BOESCH-SCHLÄPFER, 1992 = Boesch, Joseph – Schläpfer, Rudolf, Weltgeschichte 2. Vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart. Eugen Rentsch Verlag – Orell Füssli Verlag, Zürich 1992.
- BOSS–STAUB, 1953 = Boss, Ernst – Staub, Walther, Europa. Geographisches Unterrichtswerk Leitfaden II. Band. Orell Füssli Verlag, Zürich 1953.
- DAS GEOBUCH, 2001 = Das GEObuch 1. Europa und die Welt. Klett und Balmer Verlag, Zug 2001.
- DENKWÜRDIGE VERGANGENHEIT, 1968 = Denkwürdige Vergangenheit. Welt- und Schweizer Geschichte, Band I. Kantonaler Lehrmittelverlag, Aarau, 1968.
- DENKWÜRDIGE VERGANGENHEIT, 1969 = Denkwürdige Vergangenheit. Welt- und Schweizergeschichte, Band 2, Kantonaler Lehrmittelverlag, Aarau 1969.
- DURCH GESCHICHTE ZUR GEGENWART, 1988 = Durch Geschichte zur Gegenwart 2. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1988.
- DURCH GESCHICHTE ZUR GEGENWART, 1994 = Durch Geschichte zur Gegenwart 4. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1994.
- EUROPA, 2004 = Europa. Menschen, Wirtschaft, Natur. Internationale Lehrmittelzentrale – Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 2004.
- GEOGRAPHIE EUROPAS, 1977 = Geographie Europas. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1977.
- GEOGRAPHIE EUROPAS, 1982 = Geographie Europas. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1982 (1987).
- GEOGRAPHIE EUROPAS, 1997 = Geographie Europas. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1997.
- GEOGRAPHIE MIT EINEM KAPITEL ÜBER DIE GESTIRNE, 1963 = Geographie mit einem Kapitel über die Gestirne. Verbindliches Lehrmittel für die Sekundarschulen des Kantons Zürich. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1963.
- GEOGRAPHIE, 1963 = Geographie. Thurgauischer Lehrmittelverlag, Frauenfeld 1963.

- GEOGRAPHIE, 1977 = Geografie für die oberen Klassen der Volksschule 4. Die Kultur. Lehrmittelverlag des Kantons Aargau 1977.
- GEOGRAPHISCHES LEHRWERK, 1953 = Geographisches Lehrwerk für Schweizerische Mittelschulen, Band I: Nord- Mittel- und Osteuropa. Paul Haupt - H. R. Sauerländer & Co., Bern - Aarau 1953.
- GEOGRAPHISCHES UNTERRICHTSWERK, 1976 = Geographisches Unterrichtswerk. Band I: Europa und die Sowjetunion. Verlag Helbing & Lichtenhahn, Basel - Stuttgart 1976.
- GESCHICHTE, 1959 = Geschichte von der Urzeit bis zur Gründung der Eidgenossenschaft. Kantonaler Lehrmittelverlag, Luzern 1959.
- GESCHICHTE, 1961 = Geschichte. Wir wollen frei sein, wie die Väter waren. Kantonaler Lehrmittelverlag, Luzern 1961.
- GESCHICHTE, 1977 = Geschichte der Schweiz. Band II. Kantonaler Lehrmittelverlag, St. Gallen 1977.
- GESCHICHTE, 1978 = Geschichte der Schweiz. Band I. Kantonaler Lehrmittelverlag, St. Gallen 1978.
- GESCHICHTE, 1993 = Geschichte 9. Lehrmittel für das 9. Schuljahr. Staatlicher Lehrmittelverlag, Bern 1993.
- GESCHICHTE, 1998 = Geschichte 1. Sekundarstufe 1. Berner Lehrmittel- und Medienverlag, Bern 1998.
- GESCHICHTE, 2000 = Geschichte 1. Sekundarstufe 2. Berner Lehrmittel- und Medienverlag, Bern 2000.
- GRUNER—SIEBER, 1968 = Gruner, Erich - Sieber, Eduard, Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. Eugen Rentsch Verlag. Erlenbach-Zürich - Stuttgart 1968.
- HAIKOS—RUTSCH, 1965 = A. Hakios - W. Rutsch, Welt- und Schweizergeschichte. I. Band. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1965.
- HALTER, 1948a = Halter, Eugen, Vom Strom der Zeiten. Erster Teil: Urzeit, Altertum, Mittelalter, Neuzeit. Geschichtsbuch für Sekundarsschulen. Fehrsche Buchhandlung. St. Gallen 1948 (első kiadás 1938).
- HALTER, 1948b = Halter, Eugen, Vom Strom der Zeiten. Zweiter Teil: Neuzeit. Geschichtsbuch für Sekundarsschulen und untere Mittelschulen. Fehrsche Buchhandlung. St. Gallen 1948 (első kiadás 1943).
- HALTER, 1965 = Halter, Eugen, Vom Strom der Zeiten. Erster Teil: Urzeit, Altertum, Mittelalter, Neuzeit. Geschichtsbuch für Sekundarsschulen und untere Mittelschulen. Fehrsche Buchhandlung. St. Gallen 1965¹.
- HINSCHAUEN UND NACHFRAGEN, 2006 = Hinschauen und Nachfragen. Die Schweiz und die Zeit des Nationalsozialismus im Licht aktueller Fragen. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 2006.

- HOTZ-VOSELER, 1962 = Hotz, Rudolf – Vosseler, Paul, Leitfaden für den Geographie-Unterricht. Verlag von Helbing und Lichtenhahn, Basel – Stuttgart 1962.
- HUBSCHMID, 1968 = Hubschmid, Hans, Weltgeschichte. Die Neuzeit. Von der Renaissance bis zum Beginn der Aufklärung. Eugen Rentsch Verlag. Erlenbach-Zürich – Stuttgart 1968.
- JAGGI, 1954 = Jaggi, Arnold, Von der Gründung der Eidgenossenschaft bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Aus Welt- und Schweizergeschichte. Ein Volksbuch. Verlag Paul Haupt, Bern 1954.
- JAGGI, 1965 = Jaggi, Arnold, Entdeckungen, Reformation und Gegenreformation. Ein Lesebuch für das siebente Schuljahr der bernischen Primarschulen. Verlag Paul Haupt und Staatlicher Lehrmittelverlag, Bern 1965.
- JAGGI, 1970 = Jaggi, Arnold, Aus Welt und Schweizergeschichte seit 1815. Ein Lesebuch für die bernischen Primarschulen. Verlag Paul Haupt und Staatlicher Lehrmittelverlag, Bern 1970.
- JAGGI, 1978 = Jaggi, Arnold, Von den Anfängen der Reformation bis zur Gegenwart. Welt- und Schweizergeschichte. Lehrbuch für untere Mittelschulen. Verlag Paul Haupt, Bern 1978.
- LÄNDER EUROPAS, 1970 = Länder Europas (ohne Schweiz). Erkundliches Unterrichtswerk. Verlag Klett und Balmer, Zug 1970.
- MENSCH UND RAUM, 1999 = Mensch und Raum. Ausgabe Schweiz 1. Cornelsen, Berlin 1999.
- MENSCHEN IN ZEIT UND RAUM, 2003 = Menschen in Zeit und Raum 9. Viele Wege – Eine Welt. Erster Weltkrieg und Globalisierung. Lehrmittelverlag des Kantons Aargau, Aarau 2003.
- MEYER, 1965a = Meyer, Franz, Geschichte. O lieben fründ machend den zun nit zuo wyt. Kantonaler Lehrmittelverlag, Luzern 1965.
- MEYER, 1965b = Meyer, Franz, Wir wollen frei sein. 2. Band: Schweizergeschichte von 1415-1648. Verlag Saurländer, Aarau 1965.
- MEYER, 1966 = Meyer, Franz, Wir wollen frei sein. 1. Band: Eine Schweizergeschichte von der Urzeit bis zur Reichsfreiheit. Verlag Saurländer, Aarau 1966².
- MEYER, 1974 = Meyer, Franz, Wir wollen frei sein. 3. Band: Weltenweit und Heimattreu. Verlag Saurländer, Aarau 1974.
- MEYER, 1976 = Meyer, Franz, Schweizergeschichte von der Bundesgründung bis Marignano. Lehrmittelverlag des Kantons Thurgau, Frauenfeld 1976.
- MITENAND, 1991 = Mitenand. Geschichte und Gegenwart für Schweizer Primarschulen 1. Sabe, Zürich 1991.

- MITENAND, 1993 = Mitenand. Geschichte und Gegenwart für Schweizer Primarschulen 2. Sabe, Zürich 1993.
- MITTELEUROPA IM GEOGRAPHIEUNTERRICHT, 1964 = Mitteleuropa im Geographieunterricht. Die erste Konferenz zur Revision der Erdkundelehrbücher, veranstaltet von der Regierung der Bundesrepublik Deutschland auf Anregung und in Zusammenarbeit mit dem Europarat. Westermann, Braunschweig 1964.
- MÜLLER, 1967a = Müller, Iso, Geschichte des Abendlandes. Erster Band: Von der Grundlegung des Abendlandes bis zum französischen Nationalstaat. Benziger Verlag, Einsiedeln – Zürich – Köln 1967⁸.
- MÜLLER, 1967b = Müller, Iso, Geschichte des Abendlandes. Dritter Band: Vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart. Benziger Verlag, Einsiedeln – Zürich – Köln 1967.
- MÜLLER, 1972 = Müller, Iso, Geschichte des Abendlandes. Zweiter Band: Vom spanischen Weltreich bis zum Napoleonischen Empire. Benziger Verlag, Einsiedeln – Zürich – Köln 1972.
- RUTSCH, 1966 = W. Rutsch: Welt- und Schweizergeschichte. II. Band. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1966.
- SCHIB, 1965 = Schib, Karl, Weltgeschichte. Zweiter Band: Das Mittelalter. Ernst Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich – Stuttgart 1965.
- SCHIB, 1969 = Schib, Karl, Weltgeschichte von den Anfängen bis 1700. Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach Zürich – Stuttgart 1969.
- SCHIB-BOESCH, 1992 = Schib, Karl – Boesch, Joseph, Weltgeschichte von den Anfängen bis zur Französischen Revolution. Eugen Rentsch Verlag – Orell Füssli Verlag, Zürich 1992.
- SCHIB-HUBSCHMID, 1977 = Schib, Karl – Hubschmid, Hans, Weltgeschichte vom Mittelalter bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts. Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich 1977.
- SCHMID, 1964 = Schmid, Martin, Schweizer Geschichte I. 5-6. Klasse. Kantonalen Lehrmittelverlag Graubünden, Chur 1964.
- SCHMID, 1965 = Schmid, Martin, Schweizer Geschichte II. 7. Klasse. Kantonalen Lehrmittelverlag Graubünden, Chur 1965.
- SCHMID-SCHIB, 1976 = Schmid, Christian – Schib, Karl, Weltgeschichte von der Urzeit bis zur Zeitwende des 13. Jahrhunderts. Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach – Zürich 1976.
- SIEBER-HAEBERLI-GRUNER, 1976 = E. Sieber – W. Haerberli – E. Gruner, Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach – Zürich 1976.

- SZABOLCS, 1990a = Szabolcs Ottó, Külföldi tankönyvek magyarságképe. Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- SZABOLCS, 1990b = Szabolcs Ottó, Das Ungarnbild der Geschichtsbücher der deutschsprachigen Länder. In: Pellens, Karl (Hg.), *Historisch-politische Bildung in unterschiedlichen Gesellschaftssystemen: Ungarn – Bundesrepublik Deutschland*. Schöningh, Paderborn 1990, 61–64.
- SZABOLCS, 1998a = Szabolcs Ottó, A külföldi történelemtankönyvek magyarságképe. *História*, 1998/9–10. sz., 40–42.
- SZABOLCS, 1998b = Szabolcs Ottó, Európai tankönyvek a magyar 1848–49-ről. *Történelempedagógiai Füzetek*, 1998/3. 7–27.
- SZABOLCS, 1999 = Szabolcs Ottó, A külföldi történelemtankönyvek magyarságképe. In: Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond (szerk.), *Magyarságkép és történelmi változásai*. MTA, Budapest 1999, 123–132.
- SZABOLCS, 2004/2. = Szabolcs Ottó, Európa magyarságképéről. *Könyv és nevelés*, 2004/2. sz., <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2004/2/> (2007. 11. 10.)
- VERGESSEN ODER ERINNERN, 2001 = Vergessen oder Erinnern? Völkermord in Geschichte und Gegenwart. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 2001.
- WALLISER GESCHICHTE, 1983 = Walliser Geschichte Band 1. Kantonales Erziehungsdepartement, Sitten 1983.
- WALLISER GESCHICHTE, 1987 = Walliser Geschichte Band 2. Kantonales Erziehungsdepartement, Sitten 1987.
- WAS WIR ERERBT VON UNSEREN VÄTERN, 1977 = Was wir ererbt von unseren Vätern. SABE Verlagsinstitut für Lehrmittel. Zürich 1977.
- WELT- UND SCHWEIZERGESCHICHTE, 1961 = Welt- und Schweizergeschichte. Lehrbuch für die Sekundarschulen und Progymnasien des Kantons Bern. I. Band: Von den Anfängen bis zum Vorabend der Reformation. Francke Verlag, Bern 1961.
- WELTGESCHICHTE 6, 1986 = Weltgeschichte im Bild 6. Urgeschichte und Mittelalter. Lehrmittelverlag des Kantons Aargau, Aarau 1986.
- WELTGESCHICHTE 6, 2000 = Weltgeschichte im Bild 6. Urgeschichte und Mittelalter. Lehrmittelverlag des Kantons Aargau 2000.
- WELTGESCHICHTE 7, 1996 = Weltgeschichte im Bild 7. Renaissance bis Absolutismus. Lehrmittelverlag des Kantons Aargau, Aarau 1996.
- WELTGESCHICHTE 8, 1985 = Weltgeschichte im Bild 8. Aufklärung bis Imperialismus. Lehrmittelverlag des Kantons Aargau, Aarau 1985.
- WELTGESCHICHTE 9, 1980 = Weltgeschichte im Bild 9. Kantonaler Lehrmittelverlag Solothurn, Solothurn 1980.

- WELTGESCHICHTE 9, 1999 = Weltgeschichte im Bild 9. Das Zwanzigste Jahrhundert. Lehrmittelverlag des Kantons Aargau 1999.
- WICKI, 1960 = Wicki, Hans, Welt- und Schweizergeschichte. Dritter Teil: Geschichte des Abendlandes von der Renaissance bis zur Französischen Revolution. Verlag Räder & Cie AG, Luzern 1960.
- WICKI, 1962 = Wicki, Hans, Welt- und Schweizergeschichte. Zweiter Teil: Das Mittelalter. Räder-Verlag, Luzern 1962.
- ZIEGLER, 1976 = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 2. Mittelalter. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich. 1976.
- ZIEGLER, 1979 = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 5. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1979 (=1983).
- ZIEGLER, 1980a = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 4. Gegenreformation, Absolutismus, Aufklärung. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1980 (=1978, =1993).
- ZIEGLER, 1980b = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 6. Mittelalter. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1980.
- ZIEGLER, 1981 = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 7. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich, 1981.
- ZIEGLER, 1983 = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 8. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1983.
- ZIEGLER, 1985a = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 2. Mittelalter. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich. 1985 (=1978).
- ZIEGLER, 1985b = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 9. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1985.
- ZIEGLER, 1988 = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 3. Renaissance, Reformation. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich. 1988 (=1993).
- ZIEGLER, 1993 = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 9. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich 1993.
- ZIEGLER, 1997 = Ziegler, Peter, Zeiten, Menschen, Kulturen 2. Mittelalter. Lehrmittelverlag des Kantons Zürich. 1997 (=1989).

DÉVÉNYI ANNA

KURUCOKRÓL LABANC SZEMMEL
MAGYARSÁG ÉS MAGYAR TÖRTÉNELEM AZ 1945 UTÁN MEGJELENT
OSZTRÁK TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN*

Mielőtt alaposabban megvizsgálánk az 1945 utáni osztrák történelemtankönyvek magyarságképét, érdemes utána nézni, mi a helyzet ugyanebben a témában a történetírás terén. Nincs nehéz dolgunk, hiszen Gerhard Baumgartner olvasmányos és igen alapos tanulmánya eligazítást nyújt.¹ Bevezető sorai kissé meglepőek, hiszen a szerző azt állítja, az osztrák történészek a 20. században gyakorlatilag alig fordítottak figyelmet a magyar történelemre (a 20. században osztrák szerző tollából nem jelent meg monográfia Magyarország történetéről!), s csak elvétve akad egy-két kutató, aki egyáltalán foglalkozik a témával (ők jellemzően magyar származásúak, legalább részben). Nyugati szomszédaink inkább magyar vagy német szerzők munkáit olvassák, ha a magyar történelemről szeretnének megtudni valamit. Baumgartner szerint az osztrákok valahogy így gondolkodnak: *„Valójában közös a történelmünk: ez azt jelenti, a mi múltunk az övék is, és nem fordítva.”*² A történelmi tárgyú publikációkban, ahogy az általános műveltségben is (a 19. századi történetírás nyomait viselő) toposzok figyelhetők meg, melyek alapján ilyesféle kép rajzolódik ki: *„Magyarország történelme? Ja igen, valamikor idejöttek a lovaikkal, aztán 1918-ig Ausztriához tartoztak. A Mária Terézia császárnőt szerették, és a Sisi császárnét, na azt szerették csak igazán. A Habsburgok alatt, amíg hozzánk tartoztak, addig ment jól a soruk, ezeknek a magyaroknak. De nem, minden erejükkel önálló államot akartak, mert büszkék és szilajok voltak, sőt a valóságtól egy kissé mindig elrugaszkodtak; ezek a magyarok. Majd az első világháború után, amikor Burgenlandot elvették tőlük, és nekünk, osztrákoknak adták, akkor persze dühösek lettek. Azután egymagukban próbálkoztak, de amikor 1956-ban jöttek az oroszok, akkor persze megint csak hozzánk menekültek. A legszebbek a káundkás idők voltak, tehát a császár alatt, na meg Kreisky és Kádár alatt is. Olyan jól, mint akkor, azóta sem ment nekik, soha.”*³

* A tanulmány az MTA–PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika kutatócsoport támogatásával készült.

¹ BAUMGARTNER, 2000.

² Uo., 55.

³ Uo., 57.

A tankönyveket vizsgálva részben egyet érthetünk Baumgartner észrevételeivel, részben nem. Ami az érdektelenséget illeti, az esetünkben nem feltétlenül igaz. Egyre csökkenő mértékben ugyan – melynek okairól még szót ejtek – de jelen van Magyarország története a tankönyvekben, (legalább olyan mértékben, mint Ausztriáé a magyar tankönyvekben). Ami a tartalmi kérdést, az elavult toposzokat illeti, erős párhuzamokat figyelhetünk meg. Bár a fenti idézet nyilvánvaló módon sarkít és túloz, lényegében a tankönyvek alapján is hasonló képet kapunk a magyarokról. Igaz, az 1950-es évektől napjainkig felfedezhető némi szemléletbeli változás, de ezt nem nevezném jelentősnek. A szerény javulásnak magyarázata lehet többek között az is, hogy az 1960-as évek közepén, majd 1980–1984 között – az UNESCO kezdeményezésére – tárgyalások folytak Ausztria és Magyarország között a két ország történelemtankönyveinek kölcsönös korrigálása céljából. Az egyeztetésekről Waczuli Margit tudósít *Az osztrák tankönyvek magyarságképe* című, 1987-ben publikált írásában.⁴ A cikk érdekessége, hogy nem csak azt mutatja be nagy vonalakban, miről írnak az osztrák történelemtankönyvek a 60-as, illetve a 80-as években, de azt is megtudjuk, mit hiányoltak belőle az akkori magyar szakemberek, sőt, hogy konkrétan mi az az ismeretanyag, melyet egy idegennek hazánkról tudnia kell, vagy legalábbis érdemes. Ez az ismerethalmaz (legalábbis részben) a mai történész-történelemtanár szemével már kissé elavultnak tűnik, ahogy – érthető módon – az egykori tárgyalásokon kifogásolt tartalmak egy része is. Leginkább a szocialista történelemfelfogáshoz nem illeszkedő, illetve a Magyarország 20. századi (elsősorban 1945 utáni) történetével kapcsolatos kérdések ezek. Felmerültek azonban ma is helytálló észrevételek, például, hogy a tankönyvek sok helyütt 19. századi szemléletmódot tükröznek, de amint fentebb láttuk, ez a mai napig is probléma az osztrák történetírásban és a közgondolkodásban, talán nem utolsó sorban éppen azért, mert a tankönyvekből se tűnt még el.

A lassú tartalmi változások legfontosabb irányát jómagam abban látom, hogy az 1950–60-as évekhez képest a 70-es évek tankönyveiben már kevésbé „osztrák szemszögből” jelenik meg Magyarország története. A 90-es évektől pedig az országtörténelem (ide értendő a saját ország történelme is) helyett egyre hangsúlyosabb szerepet kap Európa története. Napjainkban pedig megfigyelhető a politikátörténet háttérbe szorulása, elsősorban az életmódtörténet és a társadalomismeret, állampolgári ismeretek javára. Az ideológiai-politikai változások is tetten érhetők, ha nem is a tartalmakban, de a hiányzó tartalmakban mindenképp. Így például az 1955,

⁴ WACZULIK, 1978.

vagyis az Ausztriában állomásozó szovjet csapatok kivonása előtt megjelent tankönyvek stílusán és tartalmán érződik a szovjet jelenlét, többnyire jótékony homályban hagyják a kibontakozó hidegháború kérdését, de a második világháborúval kapcsolatban is óvatosabban fogalmazzak.

A történelemtankönyvekben megfigyelhető változások másik iránya a pedagógiai-didaktikai szemléletváltozásnak köszönhető, s elsősorban a lexikális tudásanyag mennyiségi csökkenésén érződik. Megfigyelhető a hangsúlyok eltolódása is: az antik világ és a középkor egyre kisebb terjedelemben jelenik meg, az újkor és a legújabbkor, illetve a társadalomismeret egyre nagyobb teret kap.⁵ Az 1950-es években megjelent történelemtankönyvekben az első kötet jellemzően a Római Birodalom bukásáig, a második a vesztfáliai békéig, a harmadik 1848-ig, a negyedik pedig a második világháború utáni évekig terjed.⁶ Ehhez képest a 2000 utáni kiadású tankönyvek első kötete már eljut az érett középkorig, a második az első világháborúig (!), a harmadik az első világháború végétől bizonyos témakörökben egészen napjainkig (hangsúlyos az állampolgári nevelés, a társadalom és mentalitástörténet). A negyedik szintén foglalkozik az 1945 utáni évekkel, és nagy teret kap benne Ausztria mai államszervezete, a jelenlegi nemzetközi politika, az Európai Unió története és napjaink társadalmi problémái.⁷

Ennek megfelelően az 1950-es, 60-as, 70-es években megjelent tankönyvek meglehetősen részletességgel és viszonylag nagy terjedelemben foglalkoznak a magyar történelemmel is. Hazánk története (hasonlóan a többi kelet- és közép-európai országhoz) általában külön alfejezetben jelenik meg, nem csak az osztrák vagy az egyetemes történelemben ágyazva, így viszonylag kerek és összefüggő kép rajzolódik ki róla. Emellett az osztrák történelemhez kapcsolódó események még egyszer megjelennek az Ausztria történetét tárgyaló fejezetekben, így gyakori az ismétlődés is.⁸

⁵ Az osztrák iskolarendszerben, hasonlóan a magyarhoz, az 5–8. évfolyam során végighaladnak a történelmen, majd a 9–12. évfolyamon még egyszer, részletesebben áttekintik azt.

⁶ Például: Lehrbuch der Geschichte I. Band 1958, II. Band 1950, III. Band 1952, IV. Band 1953. De találunk olyan tankönyvcsaládot is ebben a korszakban, ahol a tananyag felosztása így alakul: 1. folyamközi kultúrákig, 2. kora-középkorig, 3. bécsi kongresszusig, 4. második világháború utáni évekig! (Zeiten, Völker und Kulturen I. Band 1960, II. Band 1951, III. Band 1954, IV. Band 1957).

⁷ Például: Durch die Vergangenheit zur Gegenwart – Aktiv 5–6–7–8. 2007.

⁸ Előfordul például, hogy a lechfeldi (augzburgi) csata három különböző helyen is felbukkan: a Német-Római Császárság, az osztrák tartományok és Magyarország történetével kapcsolatban, sőt ezen felül az összefoglaló táblázatokon, kronológiákban is. (Például: MORAWIETZ–NEMECEK, 1973, 43, 48, 136).

A 90-es évektől figyelhető meg a tananyag drasztikus csökkenése, eltűnik Magyarország önálló bemutatása is, már csak az osztrák történelemhez kapcsolódva, annak magyarázataként, kiegészítéseként bukkan fel, s nem alkot koherens egészet.

Az osztrák általános és középiskolai történelemtankönyvek közül, melyekről – a braunschweigi Georg Eckert Intézet könyvtárának köszönhetően – sikerült átfogó képet szereznem, részletesebb tartalmi elemzésre egy-egy tankönyvcsaládot választottam ki a 60-as évek elejéről, a 70-es évekből, a 90-es évekből és napjainkból, melyek alapján kísérletet teszek az osztrák tankönyvek magyarsággépének bemutatására. A tanulmányban alapvetően a középiskolai (pontosabban a 8–12. évfolyam) tankönyveit fogom vizsgálni, mivel ezek szemlélete és tartalma (egy-egy tankönyvcsaládon belül) nem tér el lényegesen az 5–8. évfolyamétól, mindössze részletesebben tárgyalja az egyes történelmi eseményeket.⁹

A magyarok felbukkanása az osztrák történelemtankönyvekben

Az első említés a magyar népről jellemzően a kalandozásokkal kapcsolatos, de a régebbi kiadású kötetekben a népvándorlás és a honfoglalás is megjelenik, kiemelve a Morva Birodalom széthullásában játszott szerepünket. Az 50-es, 60-as, 70-es években kiadott tankönyvekben viszonylag részletes kép rajzolódik ki a kalandozásokról, megemlítik a 907-es pozsonyi csatát és természetesen a merseburgi és augsburgi vereségeket. Szó esik Szent Istvánról és az államalapításról, a Szent Koronáról és a kereszténység felvételéről. Mint említettem, többnyire külön alfejezet jut a magyar államalapítás bemutatására, ahogy a többi közép- és kelet-európai államéra is, de emellett az osztrák történelemmel kapcsolatban is megismétlődnek egyes mozzanatok. A 1990 utáni tankönyvekben már

⁹ A következő tankönyvekről van szó: HEILSBURG-KORGER, 1958; SINT-RIEGER, 1950; LEHRBUCH DER GESCHICHTE 3. 1952.; LEHRBUCH DER GESCHICHTE 4. 1953; FIJALA-MENTSCHL, 1974; MORAWIETZ-NEMECEK, 1973; ACHLEITNER-HAINLEN, 1973; BERGER-SCHAUSBERGER, 1977; SCHEIPL-SCHEUCHER-WALD-EBENHOCH, 1994; SCHEUCHER-WALD-LEIN-SCHEIPL, 1992; SCHEUCHER-WALD-LEIN-STAUDINGER, 1991; WALD-STAUDINGER-SCHEUCHER-SCHEIPL, 1993; SCHEIPL-SCHEUCHER-WALD-EBENHOCH, 2003; SCHEUCHER-WALD-STAUDINGER-SCHEIPL-EBENHOCH, 2004; SCHEUCHER-WALD-LEIN-STAUDINGER, 1999; WALD-STAUDINGER-SCHEUCHER-SCHEIPL, 2002.

csak ezek az „ismétlődések” találhatóak meg, mindössze pár mondatot találunk a magyarságról, megemlítve a kalandozásokat, a lechfeldi csatát és az államalapítás tényét. A magyarok mindezek alapján vad és kegyetlen harcosként tűnnek fel, akik sokáig veszélyeztették Európa nyugalmát, lehetetlenné téve a békés fejlődést. I. Ottónak köszönhetően azonban elmúlt ez a veszély és a magyarok kénytelenek voltak letelepedni, s a kereszténység felvételével beilleszkedtek az európai államok sorába.

Az államalapítástól a török időkig

Magyarország középkori történetéről a 90-es évekig szintén elég sokat tanultak az osztrák gyerekek, elsősorban külpolitikai vonatkozásban. Megjelenik az Árpád-házi királyok külpolitikája, Horvátország és Dalmácia megszerzése, a szászok betelepítése Dél-Erdélybe, a tatár dúlás. Nagy Lajos területhódításai mellett szó esik a pécsi egyetem alapításáról, a nemesfém-bányászatról és az aranyforintról is. Luxemburgi Zsigmond tevékenysége és az uralkodását megelőző trónviszályok szintén szerepelnek a tankönyvekben. Bemutatják a Habsburgok törekvéseit a magyar és a cseh trón elnyerésére, Albert rövid királyságát, amit a magyarországi Habsburg uralom kezdetének tekintenek, melyet épphogy csak megszakítottak a Hunyadiak. Mátyás király kapcsán megjelenik a magyarországi reneszánsz, a török háborúk kezdete és Bécs elfoglalása is, bár ez utóbbi nem kap túl nagy hangsúlyt. Megjegyzik viszont, hogy Mátyás nyugat-magyarországi területeket adott el a Habsburg uralkodónak, III. Frigyesnek, s ezzel először kerül osztrák kézre „Burgenland” egy része (igaz csak néhány évre). Az érett középkor Magyarországot erős, terjeszkedő politikát folytató hatalomként ábrázolják, mellyel olykor a Habsburg szomszédoknak is meggyűlt a baja.

Minden tankönyvben külön fejezet foglalkozik I. Miksa házasságpolitikájával, melynek köszönhetően a cseh és a magyar trón öröklési jogát is megszerezte. Csehország esetében ennek könnyen érvényt is tudtak szerezni, de a nyakas magyarokkal bizony meggyűlt a baja a trónkövetelő Habsburg Ferdinándnak, s Szapolyai hívein kívül a török is elragadtott örökségéből egy tekintélyes darabot. (Arról nem szól a fáma, hogy az említett házassági szerződést csak egy bárói csoport és nem az országgyűlés hagyta jóvá, de nyilván szétfeszítené egy tankönyv kereteit az ilyen aprólékos részletezés. Egyébként érdekes az is, hogy e szerződésről a magyar történelemtankönyvek szinte említést sem tesznek.) Innentől jelenik meg

a rebellis, lázadó magyar nemesek képe, akik a Habsburgok ellen rendre a törököt hívták segítségül, nem kis károkat okozva ezzel (s már ekkortól valamiféle magyar nemzeti eszméről is beszélnek velük kapcsolatban). Az örökké elégedetlen, magának mindig többet akaró magyarság ábrázolása egészen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig megmarad. Ez a sztereotípa a későbbi kiadású kötetekben halványul ugyan, de el nem tűnik.

Az 1990-es évek tankönyveiben e témával kapcsolatban is csak az Ausztria történetéhez kapcsolódó mozzanatok jelennek meg, („burgenlandi” területekért folyó harcok, Albert uralkodása, Mátyás bécsi hódítása, Miksa házassági szerződése). A mai könyvekben pedig az államalapítástól a török harcokig szinte meg sem jelenik érdemben Magyarország.

Harc a törökkel - és a rebellis magyarokkal

A vizsgált korszak elején kiadott művekben a rebellis magyarok története a reformációval, illetve a protestánsok üldözésével folytatódik, mely újabb konfliktusokat eredményezett Habsburg Rudolf és a magyar rendek között, s amelynek elrendezéséhez a magyarok ismét a törököt hívták segítségül. Szó esik az 1606-os bécsi békéről, ami után az udvar nem merete erőltetni az erőszakos rekatolizációt, nehogy a magyarok újabb felfordulást csináljanak, és a nyakukra hozzák a törököt. Érdekes módon Bocskai, de még Erdély sem kerül megemlítésre. A török elleni felszabadító háborúk, többnyire az *Ausztria nagyhatalommá válása* (vagy ehhez hasonló) című fejezetben jelennek meg. A harcok kirobbanásáért szintén a magyar rendek voltak felelősek, hiszen a Thököly-féle felkelés kapcsán megint csak ők hívják segítségül a törököt, s (a tankönyvek elmondása szerint) ennek volt köszönhető Bécs második török ostroma, melynek következtében megindultak a felszabadító háborúk. Részletesen tárgyalják Buda és Magyarország felszabadítását. Magyarország talpra állítása a török uralom után egyértelműen a Habsburgok érdeme.

A 70-es években megjelent tankönyvek a török hódítás kérdését már kicsit árnyaltabban mutatják be. Megjelenik egyfajta szemrehányás a nyugati hatalmak felé, akik Konstantinápoly eleste után a török elleni védekezést Magyarországra hagyták, nem nyújtottak segítséget. Így történhetett meg a mohácsi csatavesztés és Bécs első török ostroma, melyek után azonban már Lengyelország és Ausztria folytatta a török elleni harcot, és ők jelentek meg Európa megmentőiként. De elmondják azt is, hogy a magyarok hiába kértek több ízben is segítséget a Habsburgoktól Mohács előtt.

A 90-es évek tankönyveiben Magyarország a török időkben már egyértelműen az osztrák történelem függvényében jelenik meg. Megtudhatjuk, hogy Moháccsal vette kezdetét a török uralom, ekkor szállt a magyar korona Ferdinándra, s ekkortól lett a Habsburgok feladata Európát megvédeni a töröktől, aminek eleget is tettek, nem kis anyagi áldozat árán. Majd legközelebb az ország felszabadításáról hallunk, s hogy a magyar rendek lemondtak a szabad királyválasztás jogáról. Szó esik a 18. században betelepített svábokról is. A 2000 utáni kiadásokban nagyjából ugyanezek a súlypontok, még kevésbé részletezve. Érdekes módon egyik tankönyvben sem írnak Rákóczi-ról, pedig ezt a magyar szakemberek már a – korábban említett – 1960-as évekbeli tárgyalásokon is hiányolták.

Magyarország a Habsburg Birodalomban

Ausztria és Magyarország 18. századi, közös történetéről a második világháború utáni évtizedek tankönyvei magyar szemszögből is igazán alapos képet festettek. A fontosabb dolgok mind említésre kerülnek, így Magyarország új jogi helyzete a Habsburg Birodalomban, a Pragmatica Sanctio elfogadása, a birodalmon belüli önálló magyar államszervezet, majd a közös hivatalok, kormánysszervek létrehozása. Mária Terézia és II. József Magyarországot is érintő reformjainál rendre megemlékeznek rólunk, így szó esik a kettős vámhatár létrehozásáról, a magyar nemesek adómentességéről, a betelepítésekről, a protestánsok helyzetéről, II. József alkotmánysértő uralkodásáról, a nyelvrendelet okozta felháborodásról, s halála előtt ama „nevezetes tollvonásáról” is. Végül II. Lipót, magyar rendeket megbékíteni igyekvő politikájáról is olvashatunk.

Ebben a témában már a 70-es évektől megfigyelhető a Magyarországgal kapcsolatos ismeretanyagok mennyiségének drasztikus csökkenése. Mária Terézia és fia uralkodását szinte kizárólag az osztrák tartományok szempontjából vizsgálják, a birodalom többi része nem kerül említésre. Mindössze arról esik szó, hogy II. József halála előtt a magyarok ellenállása miatt kénytelen volt visszavonni Magyarországra vonatkozó rendeleteinek nagy részét.

A 90-es években is hasonló a helyzet, itt csak annyit említenek a tankönyvírók, hogy a Habsburg örökösödési háború során az ifjú uralkodónő a magyar rendektől kért és kapott katonai segítséget. Ugyanennyi információ található a 2000 utáni tankönyvekben is.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc

Érthető módon a népek tavaszával foglalkozó fejezetekben elkülönülnek a Bécsben, illetve az osztrák tartományokban zajló események a birodalom többi részének történetétől. A magyar szabadságharc többnyire az itáliai eseményekkel, a horvát és a cseh követelésekkel együtt kerül bemutatásra.

Az 50-es, 60-as évek tankönyvei nagyon részletesen (3–5 oldal terjedelemben) írnak Magyarországról. Felvázolják a magyar reformtörekvéseket, Széchényi elképzeléseit, a márciusi követeléseket. Hangsúlyozzák, hogy Kossuth (agitátor, forradalmár) teljes függetlenséget és önállóságot követelt Magyarországnak, amit a bécsi forradalom hatására meg is kaptunk. Csakhogy az új államban rögtön megindult a nemzetiségek közötti harc, mert a magyarok nem ismerték el jogaikat. A horvátok Jelačić vezetésével megtámadták az országot, ami egyértelműen a bécsi udvar érdekeit szolgálta, mintegy eszköz volt az uralkodó kezében. Kossuth megszervezte a magyar nemzeti hadsereget, s az osztrák csapatok Windischgrätz vezetésével Jelačić segítségére siettek. Szó esik az uralkodóváltásról, az olmützi oktrojált alkotmányról és a Habsburg-ház trónfosztásáról, melynek következtében Kossuth mint diktátor (!) vette át a hatalmat. Végül az udvar az oroszoktól kért és kapott segítséggel lett úrrá a helyzeten, Kossuth pedig megszökött (!). Némely tankönyv határozottan állítja, hogy a forradalom, illetve a harcok csak a nemesség és az arisztokrácia ügyét szolgálták, s nem élveztek semmiféle támogatottságot az alsóbb társadalmi rétegek részéről. Szó esik a szabadságharcot követően a neoabszolutizmus korszakáról is.

A 70-es évek tankönyvei már nem ennyire részletesen írnak, de a főbb csomópontokat bemutatják. Kossuthal kapcsolatban már nem használnak annyira pejoratív kifejezéseket.

A 90-es évek és napjaink tankönyvei már csak címszavakban foglalkoznak a magyar eseményekkel, de még ezekből is kiderül, hogy Kossuth önálló kormányt követelt, amibe az uralkodó kénytelen volt – a forradalom nyomására – beleegyezni. Valamint, hogy a magyarok és a nemzetiségek közötti feszültségek hamar kieleződtek, s horvát csapatok nyomultak be Magyarország területére. Ferdinánd feloszlatta a magyar parlamentet és az újonnan kinevezett kormányt. I. Ferenc József trónra kerülése után hozzálátott a rendteremtéshez, ami Magyarországon csak orosz segítséggel sikerült. Bár a magyarok kikiáltották az ország teljes függetlenségét, az ettől várt nemzetközi segítséget nem kapták meg. A forradalom leve-

rése után rendkívül véres megtorlás következett, s hazánk betagozódott a centralizált birodalom tartományai közé.

Jellemző az osztrák tankönyvekre általában, hogy a „Népek tavasza” vagy „A forradalmak 1848 tavaszán” című fejezetekben csak a bécsi forradalom jelenik meg, s a Birodalom többi része a „Nemzeti (nacionalista) törekvések a Birodalomban” (vagy ehhez hasonló) című fejezetben kerül bemutatásra, jelezve ezzel, hogy hova is sorolják a problémát.

A kiegyezés és a dualizmus

A kiegyezéshez vezető út, a forradalomhoz hasonlóan, a nemzetiségi problémák-nacionalizmus problémakörben kerül bemutatásra, illetve illeszkedik az osztrák alkotmányreformot előkészítő események láncolatába. Itt is megfigyelhetjük, hogy a 70-es, 80-as évekig rendkívül aprólékosan foglalkoztak a témával, bemutatják a magyarok és a többi nemzetiség követelésit, igényeit és reakcióit az októberi diplomára és a februári pátensre. A nemzetközi külpolitikai események (königgrázi csatavesztés) kényszerítő hatására létrejött kiegyezés („Ausgleich”) nyomán kialakuló új államrendet gyakran több oldalon keresztül, magyarázó ábrákkal kiegészítve mutatják be. Rendre részletezik a két birodalomfélben használatos elnevezéseket, magyarázzák a „KuK” (Kaiserlich und Königlich)¹⁰ és a „KK” (Kaiserlich Königlich)¹¹ közötti különbséget, a „Ku” (Königlich ungarisch)¹² azonban nem kerül elő.

Külön fejezet foglalkozik általában az Osztrák–Magyar Monarchia (Doppelmonarchie) belső problémáival. Itt elsősorban megint a nemzeti-ségi kérdés jelenik meg. Sok esetben már itt előrevetítik a Monarchia szét-esését, közvetetten a magyarokat, pontosabban a kiegyezést téve ezért felelőssé. A Habsburg Birodalom egyik nemzete különleges jogállást nyert, a többi nem kapott semmit, emiatt fokozatosan erősödtek a nemzetiségi követelések, a dualizmus igénye horvát és cseh részről. Kivétel nélkül megjelenik (az 50-es évektől napjainkig) a magyarok kisebbségeket elnyomó magatartása, az erőszakos magyarosítás. Az 50-es években még értesültek a diákok a nemzetiségi törvény meghozataláról is, de azt is megtudták, hogy ezt sosem tartottuk be. A magyar–horvát kiegyezésről sincs szó. Ma ehhez hasonló mondatokat olvashatnak a nebulók: „Die Ungarn betrieben

¹⁰ „Császári és királyi” – a kettős monarchia egészét érintő dolgok jelölésére.

¹¹ „Császári királyi” – a birodalom osztrák részét érintő dolgok jelölésére.

¹² „Magyar királyi” – a birodalom magyar részét érintő dolgok jelölésére.

gegenüber den anderen Völkern in den Ländern der Stephanskronen eine Politik der Magyarisierung. Ein System von Zwangsmassnahmen und Begünstigungen beraubte die Minderheiten ihrer Intelligenzschichte.”¹³ A 80-as évek előtti tankönyvekben a nemzetiségi probléma mellett még megjelentek más típusú ellentétek is. A 10 évenként újratárgyalt gazdasági egyezmény okozta feszültségek, a közös haderő elleni kifogások, a továbbélő magyar függetlenedési törekvések.

A 20. század története

Az első világháborúval kapcsolatban semmilyen említés nem esik Magyarországról, legközelebb a versailles-i békekonferencia, illetve a Monarchia szétesése ad alkalmat a betekintésre a magyar történelembe. Több helyen, jellemzően az 50-es, 60-as évek könyveiben találkozunk a szemrehányással: a dualista állam a magyarok miatt hullott szét végleg, akik 1918-ban megakadályozták annak föderatív átszervezését.¹⁴ Ez a túlzó kijelentés a későbbi években már nem jelenik meg. Helyette a cseh emigráns kormányról és a sorra alakuló nemzeti bizottságokról esik szó. A tankönyvek (a vizsgált időszak egészében) a többi között megemlítik a trianoni békeszerződést is. Összefoglalják annak lényegét: az ország elveszette területeinek 2/3-át, illetve, hogy tisztán agrárországgá vált. Olykor szóba kerül a hadsereg korlátozás kérdése is. A Saint Germain-i béke kapcsán Burgenland kérdése jön elő. Néhány tankönyv megemlíti, hogy „Burgenland” 1647-től 1921-ig volt Magyarország része, utalva ezzel arra, hogy 1447–1647 között több nyugat-magyarországi uradalom, vár és város volt Alsó-Ausztria tulajdonában, mint zálogbirtok. A tankönyvek megfogalmazása egyrészt azt az érzetet kelti, mintha 1647 előtt Ausztriához tartozott volna ez a terület, s ami még zavaróbb, úgy tűnik, mintha ez a 16–17. századi állapot szerves előzménye lenne a mai Burgenland kialakulásának, illetve mintha ez alapján valamiféle joga lett

¹³ „A magyarok a Szent Korona országaiban a többi nemzetiséggel szemben magyarosító politikát folytattak. A kényszer és a kedvezmények rendszerével megfosztották őket értelmiségi rétegétől.” ZEITBILDER 6. 2002. 57.

¹⁴ „Karl I., der im November 1916 Franz Joseph I., als Kaiser gefolgt war, suchte diesen Auflösungsprozess aufzuhalten, indem er im Oktober 1918 die Umwandlung der Monarchie in einen Bundesstaat der Nationen proklamierte. Dieser letzte Versuch, die alte Völkergemeinschaft zu erhalten, scheiterte am Widerstand der Magyaren, welche in ihrer Reichshälfte den Nationalitäten die Autonomie versagten.” LEHRBUCH DER GESCHICHTE 4. 1953. 112.

volna Ausztriának a nyugat-magyarországi területek birtoklására a 20. században is.¹⁵ A 60-as években kiadott tankönyvekből megismerhetjük a magyar szabadcsapatok okozta nehézségeket is, melyeknek köszönhetően a terület tényleges birtokba vételére csak 1921-ben kerülhetett sor, de a soproni népszavazásról nem szólnak ezek sem.

A két világháború közötti Magyarországról az 50-es, 60-as években még viszonylag részletesen tudósítottak a tankönyvek, bár szintén nagyon „osztrák szemüveggel”. Mint láttuk, a 19. századdal kapcsolatban a nemzetiségi problémát emelték ki, a 20. században azt tartják fontosnak, hogy a területelcsatolások következtében az ország homogén nemzetállammá vált. Mivel sok magyar került idegen uralom alá, a magyar politika különösen nagy energiát fordított a revízió keresztülvitelére. Utalnak a rövid tanácsköztársasági kísérletre, mely után mégiscsak a királyság államformája mellett döntött az ország. Mindezek ellenére Habsburg Károly kísérleteit a trón visszaszerzésére Horthy kormányzó rendre megakadályozta. Ennek külpolitikai indítékairól azonban szó sem esik. Az 50-es és a 70-es évek tankönyvei is kiemelik a földkérdés fontosságát, ahogy azt is, hogy a problémát a korszakban nem rendezték.

A 70-es évek tankönyveiben már nem jelenik meg önállóan Magyarország története, csak mint „Köztes-Európa” (Zwischeneuropa) része jut pár mondat a bemutatására. Az 1990 utáni kiadásokból pedig végképp hiányzik hazánk, legfeljebb olyan térképeken jelenik meg, melyek a korszak konfliktuszónáit jelölik. A második világháború kapcsán megint csak kevés említést találunk, legfeljebb felsorolásokban szerepel az ország neve, mint a náci Németország szövetségese.

A háború utáni rendezés témáját az 50-es években megjelent művek érthető módon kerülik, Magyarország sem kerül említésre. A 70-es években már külön fejezet foglalkozik a Magyar Népköztársaság létrejöttével, a kommunista hatalomátvétellel. Ebben szó esik a szovjet megszállásról, s hogy az 1945-ös választásokon – a sietve végrehajtott földreform ellenére is – igen rosszul szerepelt a kommunista párt, mely ennek ellenére megszerezte a kormányban a legfontosabb tárcákat, s megkezdődött az ország szovjetizálása. Említik Rákosi nevét, s a magyar reményeket, amiket az osztrák államszerződés megkötése és az SZKP XX. kongresszusa okozott. Ezután hosszasan (kb. egy oldalon keresztül) foglalkoznak az 56-os ese-

¹⁵ Például: ABSSENGER-KNARR-PFEIFER, 1982; Bariska István „A Burgenland-évfordulók visszhangjára” című írásában mutat rá arra, hogy ez a szemlélet, illetve gondolatmenet az 1930-as évektől kezdve figyelhető meg az osztrák történetírásban (BARISKA, 2002).

ményekkel. Láthatunk egy képet a szétdarabolt Sztálin szoborról és idézik Nagy Imre híres november 4-i rádiószózatát is. Szó esik a nemzetközi viszonyokról, a Nyugat közönyéről, a szuezi válságról és a menekültáradatról – Ausztria felé. Végül a megtorlás és a terror bemutatására kerül sor, a témát a tankönyvíró azzal zárja, hogy 1960 óta normalizálódott a helyzet Magyarországon és a körülmények már elviselhetőbbekké váltak.¹⁶

Az 1990 utáni tankönyvek – részben talán a 20. század felé tolódó hangsúlyok miatt – hasonló részletességgel tárgyalják az 1945 utáni Magyarország helyzetét. Ismét önálló fejezetekben, alfejezetekben jelennek meg a kelet- és közép-európai államok. Magyarország kapcsán a tankönyvek egyaránt foglalkoznak a kommunista hatalomátvétel és 1956 kérdésével, szinte kivétel nélkül képekkel, forrásokkal, (sőt olykor versekkel) is kiegészítve a szöveget. (S egyre nagyobb hangsúlyt kap Ausztria szerepe a menekültek befogadásában.) Napjaink tankönyvei már a rendszerváltást is viszonylag részletesen tárgyalják. Természetesen szó esik a páneurópai piknikről, gyakran fotót is közölnek a témában. Röviden szót ejtenek a 80-as években már tapasztalható enyhülésről, az első pártokról, az 1990-es választásokról és az új alkotmányról.

*

Mindezek alapján, egy mai osztrák érettségiző valami ilyesmit gondolhat a magyarságról és a magyarság történelméről: a vad és Európa kialakulóban lévő rendjét megzavaró lovas-nomád nép a kereszténység felvétele után erős államot hozott létre. Ezután sokáig nem történt velük semmi, majd amikor fenyegetni kezdte őket a török, hiába kértek, nem kaptak segítséget. A mohácsi csatavesztés után az ország nagy része a török kezére került, így a Habsburgok, akik időközben házassági szerződés révén megszerezték a magyar trónt, csak egy szűk határmenti sávban gyakorolhatták hatalmukat, de azt sem könnyen. A magyar nemesekkel több probléma is adódott. Nem elég, hogy protestánsok voltak, még a Habsburg uralommal is elégedetlenek voltak. Egyre-másra szervezték az összeesküvéseket, robbantották ki a lázadásokat, és mindehhez olykor

¹⁶ Erre a megjegyzésre lehet, hogy azon osztrák-magyar tárgyalásoknak köszönhetően ragadtatták magukat, melyek az 1960-as évek közepén folytak a két ország történelemtankönyveinek kölcsönös korrekciója ügyében, s amelyen a magyar fél többek között kifogásolta a „vasfüggöny”, és a „keleti blokk” kifejezések használatát, illetve 1956 forradalomként való emlegetését is. (WACZULIK, 1978).

nem átallozták a törököt is segítségül hívni, nem kis bajt hozva ezzel saját maguk és az uralkodó nyakára. Végül a Habsburgok felszabadították országukat, de az árat ezért sem voltak hajlandók megfizetni. Addig-addig ügyeskedtek, míg sikerült kivívniuk, hogy egészen különleges jogállást szerezzenek a birodalmon belül. Csakhogy ezzel mindent elrontottak, „kiváltságaiukat” olyan féltékenyen őrizték, hogy azzal sikerült magukra haragítaniuk a Monarchia többi nemzetiségét, ráadásul még erőszakos magyarosításba is fogtak, nem csoda hát, hogy szétesett a dualista állam. Magukra maradvá tovább játszották a királyságot, de még egy tisztességes uralkodót sem sikerült felmutatniuk, csak holmi kormányzót. A második világháború után aztán ők is pórul jártak a szovjetekkel, de el kell ismerni, 1956-ban derekasan verekedtek magukért. Kár, hogy Ausztrián kívül (aki a menekülteket fogadta) mindenki cserbenhagyta őket.

Jelen tanulmányhoz hasonlóan, csak éppen a csehek, illetve Csehország szempontjából vizsgálta meg az 1990 után megjelent osztrák tankönyveket Ota Konrád „Die böhmische/tschechische Geschichte in Österreichischen Geschichtslehrbüchern” című tanulmányában.¹⁷ Érdeemes talán röviden összehasonlítani az eredményeket, melyek – csöppet sem meglepő módon – igen közel állnak egymáshoz. Az 1990 utáni osztrák tankönyvek vonatkozásában elmondhatjuk, hogy nem áll össze sem egységes cseh, sem egységes magyar történelemkép, hanem csak elvétve, fontosabb nemzetközi (vagy osztrák) történelmi események kapcsán kerülnek említésre. Ota Konrád jogosan jegyzi meg, hogy ez önmagában nem kifogásolható, hiszen nem (már csak terjedelmi okok miatt sem) várható el akár csak a szomszédos országok történetének alapos és részletes vizsgálata egy tankönyvben. Problémát okoz viszont, hogy a fel-felbukkanó részletek szinte kizárólag osztrák szemszögből kerülnek bemutatásra: nem ismerjük meg azok hátterét, kiváltó okait, előzményeit, sem a másik nép történelemfelfogását, történelemmagyarázatát.¹⁸ Így például a Sant Germain-i béke kapcsán leírják, hogy erőszakos békediktátum, melynek következtében a Monarchia szétesett, de utalás sem történik arra, hogy a csehek történetesen boldogok voltak, hogy hosszú évszázadok után újra teljes függetlenséget nyerhettek, sőt mindezt abszolút jogosnak is tartották. De az 1848-as magyarországi forradalom kapcsán sem derül ki pontosan, miért is voltak elégedetlenek helyzetükkal a magyarok a birodalomban, mivége volt a nagy „rebellió”. Egy másik, közös példa: az 1515-ös, Miksa-féle házassági szerződés kapcsán az osztrák diákok megtanulják, hogy a Habsburgok

¹⁷ OTA, 2006.

¹⁸ Uo., 229.

megörökölték a cseh és a magyar trónt is, azt azonban nem említik, hogy ezt nem örök időkre kapták meg. Ennek hiányában egyrészt egészen más megvilágítást nyer a későbbi ellenállás vagy elégedetlenkedés, másrészt értelmezhetetlenné válik az – a török kiűzése kapcsán elejtett – fél mondat, mely szerint a magyar nemesek kénytelenek voltak lemondani a királyválasztás jogáról. Az ilyen részletek kiegészítése, több szempontból való megvilágítása minden bizonnyal hozzájárulna annak a célnak az eléréséhez, amit Ota Konrád fogalmazott meg, s amivel mindnyájan egyetértünk: „A történelemtanítás feladata kell, hogy legyen ma is egyfajta „nemzeti tudat” ápolása, csakhogy az 1989 után egységesülő Európa régi nemzeti előítéletei nélkül. Ebben ragadható meg a történelemtankönyvek feladata is. Tudást kell közvetíteniük és megértést ébreszteni más nemzetek történelemszemlélete iránt, hogy értelmes dialógus indulhasson az európai országok között.”¹⁹

Felhasznált irodalom

- ABSENGER-KNARR-PFEIFER, 1982 = G. Absenger, Albert – Knarr, Walter – Pfeifer, Herbert, *Der Mensch im Wandel der Zeiten 2.* – Lehr- und Arbeitsbuch der Geschichte und Sozialkunde. (Höheren technischen und gewerblichen, kunstgewerblichen Lehranstalten). Österreichischer Gewerbeverlag – Franz Deuticke – Hölder-Pichler-Tempsky – Ed. Hölzel – Österreichischer Bundesverlag GES m. b. h. – Verlag für Jugend und Volk Ges. M.b.H. 1982.
- ACHLEITNER-HAINLEN, 1973 = Achleitner, Josef – Hainlen, Nana, *Zeiten, Völker und Kulturen 7. Klasse* – Lehrbuch der Geschichte und Sozialkunde für die Oberstufe der allgemeinbildenden höheren Schulen. Band für die 7. Klasse. Österreichischer Bundesverlag – Ed. Hölzel – Hölder-Pichler-Tempsky, Wien 1973.
- BARISKA, 2002 = Bariska István, A Burgenland-évfordulók visszhangjára. *Vasi Szemle* 2002./1 szám <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2002/01/bariska.htm> (2008. 01. 12.).
- BAUMGARTNER, 2000 = Baumgartner, Gerhard, Magyarország és a magyarság történelme a közép-európai történetírásban. Távoli rokonok. A magyar történelem osztrák szemléletmódjáról. *Regio. Kisebbség, politika társadalom* 11. évf. 2000/ 2. sz. 55–70. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00036/pdf/05baum.pdf> (2009. 01. 15.)

¹⁹ Uo., 211.

- BERGER–SCHAUSBERGER, 1977 = Berger, Franz – Schausberger, Norbert, *Zeiten, Völker und Kulturen 8. Klasse* – Lehrbuch der Geschichte und Sozialkunde für die Oberstufe der allgemeinbildenden höheren Schulen. Band für die 8. Klasse. Österreichischer Bundesverlag – Ed. Hölzel – Hölder-Pichler-Tempsky, Wien 1977. (utánnymomat, első kiadás 1972.)
- FIJALA–MENTSCHL, 1974 = Fijala, Edith – Mentschl, Josef, *Zeiten, Völker und Kulturen 5. Klasse* – Lehrbuch der Geschichte und Sozialkunde für die Oberstufe der allgemeinbildenden höheren Schulen. Band für die 5. Klasse. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien 1974. (második, javított kiadás, első kiadás: 1973.)
- HEILSBURG–KORGER, 1958 = Heilsberg, Franz – Korger, Friedrich, Lehrbuch der Geschichte 1. Band. – Lehrbuch für die Oberstufe der Mittelschulen. Ed. Hölzel – Hölder-Pichler-Tempsky – Österreichischer Bundesverlag, Wien 1958.
- LEHRBUCH DER GESCHICHTE 3. 1952 = *Lehrbuch der Geschichte 3. Band* – Lehrbuch für die Oberstufe der Mittelschulen. Ed. Hölzel – Hölder-Pichler-Tempsky – Österreichischer Bundesverlag, Wien 1952.
- LEHRBUCH DER GESCHICHTE 4. 1953 = *Lehrbuch der Geschichte 4. Band* – Lehrbuch für die Oberstufe der Mittelschulen. Ed. Hölzel – Hölder-Pichler-Tempsky – Österreichischer Bundesverlag, Wien 1953.
- MORAWIETZ–NEMECEK, 1973 = Dr. Morawietz, Wilhelm – Dr. Nemecek, Wilhelm, *Zeiten, Völker und Kulturen 6. Klasse* – Lehrbuch der Geschichte und Sozialkunde für die Oberstufe der allgemeinbildenden höheren Schulen. Band für die 6. Klasse. Wilhelm Morawietz – Wilhelm Nemecek. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst – Ed. Hölzel – Hölder-Pichler-Tempsky, Wien 1973.
- OTA, 2006 = Ota Konrád, Die böhmische/tschechische Geschichte in österreichischen Geschichtslehrbüchern. In: *Die Tschechen und ihre Nachbarn. Studien zu Schulbuch und Schülerbewusstsein*. Hrsg.: Dolezel, Heidrun – Helmedach, Andreas. Studien zur internationalen Schulbuchforschung Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts, Band 113. Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover 2006. 211–231.
- SCHEIPL–SCHEUCHER–WALD–EBENHOCH, 1994 = Scheipl – Scheucher – Wald – Ebenhoch, *Zeitbilder 5*. Allgemeinbildende höhere Schulen 5. Klasse. Öbv et Hpt, Wien 1994.
- SCHEIPL–SCHEUCHER–WALD–EBENHOCH, 2003 = Scheipl – Scheucher – Wald – Ebenhoch, *Zeitbilder 5*. Allgemeinbildende höhere Schulen 5. Klasse. Öbv et Hpt, Wien 2003.

- SCHEUCHER-WALD-LEIN-SCHEIPL, 1992 = Scheucher - Wald - Lein - Scheipl, *Zeitbilder* 6. Allgemeinbildende höhere Schulen 6. Klasse. Bundesverlag - Ed. Hölzel - Hölder-Pichler-Tempsky Verlagsgemeinschaft, Wien 1992.
- SCHEUCHER-WALD-LEIN-STAUDINGER, 1991 = Scheucher - Wald - Lein - Staudinger, *Zeitbilder* 7. Allgemeinbildende höhere Schulen 7. Klasse. Öbv et Hpt, Wien 1991.
- SCHEUCHER-WALD-LEIN-STAUDINGER, 1999 = Scheucher - Wald - Lein - Staudinger, *Zeitbilder* 7. Allgemeinbildende höhere Schulen 7. Klasse. Öbv et Hpt, Wien 1999.
- SCHEUCHER-WALD-STAUDINGER-SCHEIPL-EBENHOCH, 2004 = Scheucher - Wald - Staudinger - Scheipl - Ebenhoch, *Zeitbilder* 6. Allgemeinbildende höhere Schulen 6. Klasse. Öbv et Hpt, Wien 2004.
- SINT-RIEGER, 1950 = Sint, Josef - (Rieger, Renate - Kunstgeschichte), *Lehrbuch der Geschichte* 2. Band - Lehrbuch für die Oberstufe der Mittelschulen. Ed. Hölzel - Hölder-Pichler-Tempsky - Österreichischer Bundesverlag, Wien 1950.
- WACZULIK, 1978 = Waczulik Margit, Az osztrák tankönyvek magyarságképe. *Történelemtanítás* XXXII. évf. 1978/ 4. sz. 27-32.
- WALD-STAUDINGER-SCHEUCHER-SCHEIPL, 1993 = Wald - Staudinger - Scheucher - Scheipl, *Zeitbilder* 8. Allgemeinbildende höhere Schulen 8. Klasse. Öbv et Hpt, Wien 1993.
- WALD-STAUDINGER-SCHEUCHER-SCHEIPL, 2002 = Wald - Staudinger - Scheucher - Scheipl, *Zeitbilder* 8. Allgemeinbildende höhere Schulen 8. Klasse. Öbv et Hpt, Wien 2002.

MAGYARORSZÁG-KÉP AZ 1990 UTÁNI OSZTRÁK ÉS BURGENLANDI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN

Ausztria demokratikus, barátságos ország. Múltjával azonban időnként ellentmondásos kapcsolatban áll, és ellentmondásosan viszonyul magyar szomszédjához fűződő történelmi sorsközösségéhez is. Mi sem állunk persze másképpen ezzel. Mindamellet, hogy nyájasan sógorként emlegetjük őket, és magunk is a közmondásosan „gemütlich” szomszédot látjuk bennük, máig alig halványult az „elnyomó”, fölöttünk évszázadokon át „zsarnokként” uralkodó és bennünket „gyarmatosító” Ausztriáról alkotott történelmi képünk. Utóbbi jelzőket persze inkább a kormánypálcát tartó Rudolfok, Józsefek, Ferdinándok és társaik (no meg természetesen olyan segítők, mint Metternich vagy – az okkal gyűlölt – Haynau) „érdemelték” ki, legkevésbé sem az osztrák nép. Utóbbinak a magyarokról alkotott benyomásait szemügyre véve hasonló sztereotípiákat tapasztalhatunk, mint idehaza az osztrákokkal kapcsolatban. Ezekből a magyarok kissé elmaradottnak, roppantul zabolátlannak, veszélyesen rebellisnek, később pedig túlonúl nacionalistának látszanak. Ellenséges érzületet azonban legfeljebb Burgenlanddal kapcsolatos történelmi konfliktusunk kapcsán váltunk ki osztrák szomszédaink némelyikéből, azt is inkább a legkeletibb tartományon belül és egyre csökkenő intenzitással.¹

Általános osztrák történelemtankönyvek

A bevezetőben említett kettősség rányomja a bélyegét az osztrák történelemtankönyvek magyarságképre is. Szomszédunk természetesen minden tekintetben igyekszik megfelelni az Európa Tanács 21. századi történelemtanításról szóló 2001-es ajánlásának, mely kiemeli a történelem tanításának fontosságát a különbözőségek tiszteletének formálásában, a nemzetek közötti kölcsönös megértés, megbékélés és elismerés kialakításában. Az Európa Tanács éppen ezért úgy véli,

¹ A Magyarországgal kapcsolatos osztrák történelemszemléletről lásd BAUMGARTNER 2000, 55-70.

hogy a történelemoktatás nem lehet az ideológiai manipulációk, az intolerancia, az ultranacionalista elvek terjesztésének eszköze. A dokumentum elutasítja a történelmi adatok meghamisítását, az ismeretek propagandisztikus célú felhasználását, a múlt olyan interpretációját, ami a „mi és ők” kettősség kialakításához vezet.² Ausztria, amint erre az osztrák kulturális kormányzat dokumentumaiból is következtethetünk,³ nem lenne – a bevezetőben említett – demokratikus és barátságos ország, ha a fenti gondolatokat nem tekintené sajátjának.

Ez az attitűd azonban nem terjed odáig, hogy a forgalomban lévő, legnépszerűbb osztrák történelemtankönyvekben külön fejezetet szenteljenek a szomszédos népek, országok történetének. A könyvek a hazai gyakorlathoz hasonlóan – *mutatis mutandis* – taglalják az európai és világtörténelem fontos mérföldköveit és az osztrák történelem eseményeit. Ami – noha nem szegi meg az európai ajánlásban foglaltakat – az európai elvek szellemével mégiscsak ellentétben áll, nem más, mint az érdektelenség. Márpedig a hivatalos és általánosan használt osztrák történelemtankönyvek zöme alig tájékoztatja a kisebb és nagyobb diákokat a szomszédos népek, köztük a magyarok történelméről. Az ismeretlenről pedig tudjuk, hogy az bizalmatlanságot, gyanakvást kelt, nem ritkán ellenszenvet szül, elsősorban éppen annak a korosztálynak a körében, amelynek nincsenek személyes emlékei a közös múlttal kapcsolatban, sőt azt már szülői, nagyszülői elbeszélésből sem igen ismerheti.⁴ Azon kívül, hogy nem egyedi jelenségről van szó,⁵ a hallgatás okaként feltételezhetjük azt is – és erre Gerhard Baumgartner osztrák történész is utal már idézett, kitűnő tanulmányában –, hogy az osztrákok szinte sajátjukként tekintenek a magyar múltra, különösképpen annak egy-egy szeletére. E miatt legfeljebb akkor térnek ki külön is a magyar történelem ismertetésére, amikor az „leválik” az osztrákról, vagy a kettő viszonya éppen konfliktustörténetté alakul. (Utóbbi nem annyira gyakori, mint azt idehaza sokszor gondoljuk.) A közös múlt részeként kap hangsúlyt természetesen a Dunai Monarchia

² Idézi: SZILÁGYI 2004.

³ LEHRPLAN DER VOLKSSCHULE 2005.

⁴ A jelen sztereotípiái nyomán pedig sok esetben negatív kép alakul ki egymásról a szomszéd országok lakóiban. A magyarok nagy része például, amennyire kedélyesnek ismeri szomszédainkat a hagyományok alapján, annyira látja őket gőgösnek, beképzeltnek a mindennapi érintkezés során.

⁵ Természetesen ugyanilyen bírálatban részesíthetnénk hazai tankönyveinket, melyben szintén alig esik szó a szomszédos vagy közeli népek történetéről, így az osztrákokéról sem. A magyar kiadványok csupán az 1526 utáni kormányzattörténet részeként foglalkoznak „Ausztriával”, valójában a „bécsi kormányok” működésével, illetve annak magyarországi vonatkozásaival.

kialakulása, a magyar koronatartomány (Stephanskrona) megszerzése. A korszak oszmánok ellen vívott háborúit mindemellett meglehetősen egyoldalúsággal mutatják be, kizárólag a Habsburg uralkodók törökellenes küzdelmeit tárva a tanulók elé. A magyarokat ebben az összefüggésben inkább a Habsburg fáradozások kerékkötőiként állítják be. Differenciálatlan az a kép is, melyet Magyarországnak a Habsburg Birodalomba való beillesztéséről rajzolnak, s melyben az 1620 utáni Csehországgal állítják párhuzamba a Magyar Királyságot.⁶

Az eltérő utak és konfliktusok közül az 1848-as forradalom és függetlenségi harc élvez valamelyest nagyobb figyelmet, annak magyar eseményeiről azonban a tankönyvírók így is szűkszavú közönnyel emlékeznek meg, természetesen ausztrócentrikus kommentárral.

A tankönyvek viszont részletesen kitérnek – méghozzá általában pozitív összefüggésben – a dualista állam létrejöttére és működésére. A magyarokkal való megegyezésre úgy tekintenek, mint a „kizökkent idő” helyreállításának sikeres kísérletére. Egyes szerzők a kiegyezést kedvezően ítélik meg, az esemény Ausztria alkotmányos és gazdasági fejlődésére gyakorolt hatásai miatt is.⁷ A korszakkal kapcsolatban mindazonáltal egyik szerző sem mulasztja el hangsúlyozni a magyar fél etnonacionalista, a nemzetiségi törekvéseket elfojtó politikáját, felvetve egyben felelősségét is a monarchia felbomlásában. Utóbbi kapcsán fogalmazzák meg kritikájukat is a dualista állam működésével kapcsolatban.⁸

Ott, ahol a párhuzamosan, vagy legalábbis nagyjából egy irányba futó történelmi utak szétválnak, esetleg keresztezik egymást, ismét élénkül a tankönyvírói figyelem. Mindez azonban csak rövid időre. Az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolódása, Német–Ausztria kiválása a közös államból olyan kikerülhetetlen probléma, melynek révén a szomszédos utódállamok ügyei és a területiális kérdések is terítékre kerülhetnek. A szerzők röviden ismertetik is a térséget érintő legfontosabb békekötések (Saint Germain-i és trianoni) leglényegesebb előírásait. Az osztrák békemódosítások kapcsán sor kerül a burgenlandi kérdés rövid, ám egyoldalú bemutatására is, ám azt követően a szerzők hosszú időre ismét hallgatásba merülnek a szomszéd országok modernkori történelmét illetően. (Az egyetlen kivétel Németország, melynek az európai- és világtörténelemben játszott szerepe indokoltá teszi, hogy története – csakúgy mint nálunk – Ausztriában is figyelemmel kísértessen.)

⁶ SCHEIPL–SCHEUER–WALD–LEIN, 1999, 128.

⁷ Lásd: ACHS–SCHEUCH–TESAR 2004, 156–157.

⁸ SCHEUCHER–WALD–LEIN–STAUDINGER, 2000, 56–57.

Az osztrák tankönyvek hiányossága természetes módon vezet el az ottani diákok hiányos ismereteinek kialakulásához. Egy 2001-ben elvégzett kérdőíves vizsgálat szerint osztrák fiataloknak csupán mintegy 42 százaléka tudott magyar történelmi személyiségeket megnevezni, míg fordított kérdésfeltevésnél, magyar diákok körében ugyanez az arány 98 százalék körül alakult.⁹ Mielőtt azonban elégedetten hátradölnénk, és felmagasztalnánk a európai horizontú hazai történelemtanítást, érdemes megjegyezni, hogy az osztrák történelmi szereplők itteni ismertsége tulajdonképpen a magyar történelemben való jártassággal áll szoros összefüggésben, hisz a magyarok által megnevezett személyek egyben saját országuk történetének is fontos figurái, elsősorban uralkodók, udvari politikusok. Szembetűnő, hogy a legnagyobb ismertségre az osztrák diákok körében is egy „kettős identitású”, azaz a magyar és az osztrák történelemben és közéletben egyaránt kiemelkedő szerepet játszó személy, vagy inkább családnév, az Esterházy tett szert. Utóbbit figyelembe véve – amint arra korábban is utaltunk – döresség lenne részünkről, ha egyoldalúan elmarasztalnánk az osztrák oktatási rendszert, sőt Liszt Ferenc (akinek nemzeti hovatartozása máig vita tárgyát képezi bizonyos osztrák és magyar körökben) és Bartók Béla előkelő ismertségi pozíciója jogosnak tűnő kétségeket vethet fel bennünk: vajon hasonlóan ismerősen cseng-e Arnold Schönberg neve a magyar iskolások fülében?

A személyek ismertségén túl, a történelem eseményeit (még hozzá az Ausztriától különvált Magyarország historikus fordulatait) illetően legnagyobb figyelmet kétségkívül az 1956-os forradalom vívta ki magának a tankönyvszerzők körében. A „Zeitbilder 7.” című tankönyv¹⁰ a „népi demokráciák” működésével kapcsolatban külön tárgyalja a magyar kommunista berendezkedést és az 1956-os forradalom jelentőségét, utóbbit verses idézettel is illusztrálva.

A tankönyvírók érdeklődése és az 1956-tal kapcsolatos bőséges ausztriai könyvtermés arra enged következtetni, hogy az esemény nem közömbös az osztrák nemzettudat számára sem. A második világháborút, az Anschluss-korszakot, és a *denazifizierung* időszakát felemás érzelmekkel lezáró (lezáró?) Ausztria számára a magyar forradalomhoz való viszony meghatározó lett az ország nemzetközi megítélése és az osztrák társadalom önértékelése szempontjából egyaránt. Szomszédunk, úgyis mint az osztrák kormány és az osztrák társadalom, egyértelműen pozitív szerepvállalása, főként a segítézésben és a menekültek befogadásában játszott

⁹ A vizsgálat eredményeit közli: HUTTERERNÉ 2001, 164.

¹⁰ WALD-STAUDEINGER-SCHUCHER-SCHEIPL-EBENHOCH, 2005, 130-131.

kiemelkedő szerepe egyben az önálló Ausztria első nagy morális nemzetközi sikerét eredményezte, és komoly nemzetközi (erkölcsi) elismerést hozott az ország számára.

Speciális tankönyvek

Noha a magyar történelem az 1956-os forradalmon kívül túl nagy érdeklődést nem vált ki az osztrák tankönyvek szerzőiből, a tantervekben leírt szándékot mégis érdemes komolyan vennünk. Osztrák kiadók ugyanis az általános történeti áttekintést adó oktatási segédletek mellett néhány speciális – szempontunkból kiemelkedően fontos – könyvet is forgalomba hoztak. Ezek segítségével Ausztria – jóval maga mögé utasítva Magyarországot – mégis beépítette az oktatásba a közép-európai térség történetét. Ennek nyomán került sor az általános köztörténeti tankönyvek megírása mellett az osztrák-magyar kapcsolatok történetét bemutató tankönyv elkészítésére is. Az Osztrák Pedagógiai Kiadó kiadványa 1998-ban jelent meg és 222 oldalon mutatja be a közös osztrák-magyar történelmi múltat.¹¹ A kötet gazdagon illusztrált, szerkezete jól tagolt. Az osztrák kulturális kormányzat 1500 iskolába juttatta el ingyenesen.

A könyv szerzője az osztrák-magyar történelmi sorsközösség felismerésére próbálta meg ráirányítani az olvasók figyelmét. A szerkesztési, forráskezelési fogásokat, a szakirodalom használat mikéntjét megfigyelve, nem nehéz felfedezni a két ország közös történelmében mutatkozó törésvonalak elegyengetésének szándékát. A könyv forrás- és irodalomjegyzékében a legkiválóbb magyar és osztrák történészek munkái köszönnek vissza, és a munka a legteljesebb mértékben reflektálja a magyar történetírás eredményeit. Az említett szerzői szándék mindazonáltal nem valamiféle pozitív szelekció révén, a negatívumok elhallgatásával, mint inkább hangsúly áthelyezéssel látszik megvalósulni. Egyes történelmi eseményekről (lásd a dunántúli bajor uralom összeomlásához vezető 907-es pozsonyi csatát) például a magyar tankönyveknél jóval részletesebb ismertetést ad. Hasonló „dramaturgiai” fogással emel be a tananyagba olyan epizódokat, melyek a két nemzet közös történelmi sikereire utalnak. Egyebek között ilyen a lengyelekkel szemben 1018-ban aratott közös győzelem. Mindazonáltal alapvetően békésnek interpretálja a Babenbergerek és az Árpádok egymás mellett élésének korszakát is. Jellemző, hogy fel-

¹¹ PESENDORFER, 1998.

hívja a figyelmet a Habsburgok hatalmának megalapozásában játszott magyar szerepre, kifogásolva, hogy az abban döntő morvamezei ütközet dűrnkruti emlékművének szövege még (sic!) ma sem emlékeztet a magyar részvétel messzemenő hatásaira.¹²

A könyv egyébként számos olyan ábrát tartalmaz, mely a hazai diákokat is nagyban hozzásegíthetné az osztrák–magyar közös múlt jobb megértéséhez. Ezek sorából érdemes kiemelnünk azokat az osztrák, illetve birodalmi perspektívájú térképeket, melyek meggyőzően támasztják alá osztrák–magyar kapcsolatokról, és azokat tágítva, a térség és az Oszmán Birodalom, vagy éppen a napóleoni Franciaország viszonyáról leírtakat. Az illusztrációk alkalmazása tipikus példája annak, mennyire hasznos lehet a komparatív szemléletmód alkalmazása a történelmi folyamatok rekonstruálásakor.

A konfrontatív helyett kooperatív identitás-keresésre alapuló – néhány hangsúlytévésztéstől eltekintve tárgyilagos és pártatlan – kötet egyetlen szempontból kifogásolható. A partneri viszonyt oly mértékben állítja koncepciójának középpontjába, hogy az események bemutatásakor „megállítja az időt” a legfontosabb 20. századi érdekkonfliktus ismertetése előtt. A könyv véget ér a kettős monarchia szétesésénél, egyetlen szót sem ejt a két utódállam között kialakult területi, államutódlási problémák rendezéséről, a területi küzdelmekről és az 1920-as évek elején valós feszültséget keltő burgenlandi, illetve soproni kérdésről. Ezt hibának tartjuk, hiszen – többek között – ezen a ponton is nagy szükség lenne az ifjúság kiegyensúlyozott tájékoztatására. A 20. századi nemzetállami problémák, az új típusú határok, az elhatárolódás és az azzal járó konfliktusok bemutatása mindemellett olyan témát kínál minden szerzőnek, mellyel megértetheti az olvasókkal (jelen esetben a jövő nemzedékével), hogy az elszigetelődés korának elmúltával a szétválasztott térség(ek) szükségszerűen fogják kikövetelni az újbóli összetartozást, *indivisibiliter ac inseparabiliter*.

Burgenlandi tankönyvek

Az előbb leírtak mindazonáltal nem minden tankönyvírói koncepcióba illeszkednek. Már a nyugat-magyarországi kérdés kipattanásának, majd 1921 utáni nyugvópontra kerülésének idejétől megfigyelhetjük, hogy a problémának és a vele járó feszültségnek sokkal nagyobb a rezo-

¹² Uo., 63.

nanciája a határ menti régiókban, mint azoktól távolabb, akár a fővárosokban. Az öröklött érzékenység a határtérségben ma is erősebb, mint az országok belsejében. Ez az érzékenység közszereplők, egyes politikusok, értelmiségiek kommunikációs gesztusain még ma is nyomot hagy. Mint említettük, az osztrák történeti konstrukciónak egyik sarkalatos pontja Burgenland létrejöttének kérdése. Az 1950-es évekig a térség helyzete gazdaságilag, politikailag is bizonytalan volt. Burgenland a szó szoros értelmében a fennmaradásáért küzdött (1938–1945 között átmenetileg meg is szűnt). A burgenlandi közgondolkodásnak súlyos történelmi előzmények után kellett önazonosság-tudatát, a „burgenlandi-ság” gondolatát saját határain belül, és azokon kívül – nem utolsósorban Magyarországon is – elfogadtatnia. Az osztrák történetírás éppen ezért kiemelt figyelmet szentelt annak az időszaknak, melyben a mai Burgenland létének történelmi megalapozására sor került. A határon túl megjelenő folyóiratok, levéltári, múzeumi kiadványok, tanulmánykötetek cikkeinek zöme azokkal a történelmi korkérdésekkel foglalkozik, amelyek szorosabban vagy tágabban a „Landesidentität”, a tartomány identitásának problémáit érintik. A mai Burgenland területén született történelmi tanulmányok sorában időarányosan kevesebb figyelem esik a korai, középkori, koraújkori és újkori témákra, sokkal több munka vizsgálja a huszadik századot, azt a korszakot, amelyben Burgenland politikailag konstituálta önmagát. Az önazonosságát bizonyos szempontból máig kereső – és a szomszédos nyugat-magyarországi térséghez sok tekintetben ellentmondásos módon viszonyuló – tartományban 1922-től folyamatosan születnek eltérő terjedelmű és színvonalú dolgozatok, melyek az 1919–21-es sorsfordulóval és az azt követő évtizedek kérdéseivel foglalkoznak.

A második világháború és a hitleri időszak sokkja után Burgenlandban újult erővel fogtak hozzá a tartomány múltjának feldolgozásához. A hidegháborús időszak is közrejátszott abban, hogy a határ két oldalán a kutatási eredmények és vélemények ütköztetése sokáig nem volt kielégítő. Az akkori Ausztriában – szemben a magyar oldallal – számos kiadvány, közte nem kevés erősen nacionalista kicsengésű mű látott napvilágot. Többségükben a két háború közötti történelmi diskurzus érvei csengtek vissza.

A klímaváltozás a nyolcvanas évektől volt érezhető, a kilencvenes évektől pedig egyre nyitottabb lett a kérdéssel foglalkozó osztrák történésztársadalom. A különböző konferenciakötetek egyre szélesebb nemzetközi kutatói kör diszkusszióit kezdték közölni, néhányan a kérdés osztrák historikusai közül pedig a nyelvi akadályokat leküzdve, közvetlenül is megismertek a problémakör magyar forrásbázisaival. A viták

alkalmával a magyar mellett más érintett nemzetek (például a horvát és a szlovák) kutatói is kifejhették nézeteiket.

A Burgenland születésének 75. évfordulójára „Geschichte des Burgenlandes” címmel megjelentetett tankönyv mindkét történelmi időszak nyomait magán viseli.¹³ A tankönyv szerzői sokat átvettek az elmúlt évtizedek történelmi és politikai vitairódmánának módszertanából, ugyanakkor számos kérdés kidolgozása során – meglepő módon éppen a legkényesebb, 20. századi határrendezésről szóló fejezetekben – kiegyensúlyozottságra törekedtek. A munka óriási érdeme, maga a tankönyv megszületésének ténye.

Magyarországon a történészek kellő szakmai alaposággal tárták és tárják fel a különböző uralkodói centrumok, kormányzati központok történetét, s azokat a forgalomban lévő tankönyvek is tartalmazzák, ám az „unionista” fejlődési perspektívákkal nem egyező tradíciók kutatását és az oktatásban való megjelenítését sokáig nem tekintették igazán fontosnak. Ennek az is oka lehet, hogy a modern történetfelfogás sokáig valamiféle ósdi, „feudális” csökevényként tekintett a helyi autonómiákra, melyek felszámolását a hatékony egységállamok létrehozása érdekében vagy nemzeti szempontból (lásd a 16. századtól 1867-ig autonóm közjogi státusszal rendelkező, és egyébként széles körben kutatott Erdély történetének kérdését) üdvösnek tekintette. Bár történészek a nemzetállami integráció létrehozását ma is alapvető princípiumnak tekintik, egyre nagyobb érdeklődéssel fordulnak kisebb egységek historikus jellegzetességeinek kutatása felé. A másik – ennél kétségkívül fontosabb – ok, hogy hazánkban a közép- és koraujkori európai monarchiák némelyikében megfigyelhető tartományiságról nemigen beszélhetünk. Létezett ugyan néhány, hosszabb-rövidebb ideig külön igazgatással rendelkező terület (pl. az említett Erdély, Horvátország, a déli területeken kialakított katonai Határőrvidék), de Magyarország a késő Árpád-kort leszámítva nem tartozott az olyan mozaikszerűen felépülő országok sorába, melyekben a miniatúr államiség vonásait viselő, önálló részállamok sorakoztak egymás mellett. Ha egyéb nem, a középkori magyar történelmi államter feldarabolódásából eredő számos változás indokolta a regionális problémák vizsgálatának és tanításának szükségességét. Utóbbira Ausztriában, ahol a tartományiságnak komoly múltra visszatekintő története van, nagy gondot fordítanak. A hagyományok ellenére ott sem megy zökkenők nélkül az egyes tartományok, regionális egységek történetének tankönyvi bemutatása. Különö-

¹³ FLOIGER-GRUBER-HUBER, 1996; FLOIGER-GRUBER-HUBER-GOBER-NARAY, 1997.

sen jellemző ez a Burgenland történetét ismertető kötetre. Határtérségekről írni általában véve is jelentős kihívás, hiszen a határ gátló funkciói, hatásai ugyanúgy felléphetnek az írás során, mint a mindennapi életben. Nyelvi problémák, eltérő statisztikai adatfeldolgozások, a jelenségek, történések eltérő interpretálása stb. Határ menti területekről ezért történelmi és földrajzi szintézist, átfogó ismereteket adni, azaz tankönyvet alkotni igazán nem könnyű feladat. A szintézis úgy törekedhet a teljességre, ha a határ két (három) oldalának tudományos eredményeit egyesíti, és kerek képet igyekszik rajzolni tárgyról, az osztrák–magyar határtérségről. Ezt az említett tankönyv alkotói elmulasztották.

A könyvnek elkészült az alapfokú és a középfokú oktatási intézményeknek szánt változata egyaránt. Már a kötet előszavából érezhető, hogy az alkotók az előbbieken bemutatott kooperatív helyett, a konfrontatív identitás-formálás mellett foglaltak állást. A szerzőknek nem sikerült megtalálni az eltérő források közötti kellő egyensúlyt. A műből hiányolhatjuk az objektivitásra való törekvést. A könyv készítői ugyan nem adták meg a felhasznált irodalmak jegyzékét, ám annak tartalmi jellegzetességei arra utalnak, hogy a szerzők figyelmen kívül hagyták a magyarországi történelmi kutatás és kutatók eredményeit, álláspontját. Okkal hihetjük ráadásul, hogy az előszóban hivatkozott kitűnő osztrák–burgenlandi történészek munkáinak is egyoldalú olvasatát közvetítették.

A magyar történelmi felfogás legfeljebb a bíráló tárgyaként jelenik meg a tankönyvben. Noha utóbbi a történelmi vitairódalom és az oktatási segéd-eszköz műfaji határán kínosan egyensúlyozó próbálkozásnak látszik, némi kritikai megjegyzését helytállóan is ítélnéljük. A könyv joggal kritizálja a magyar történelemfelfogásban még fellelhető „dicsőséges honfoglalás” elméletét, (a besenyő támadás mellett elhallgatva a bizánci–besenyő háborút és az abban való magyar részvétel tényét), arról azonban nem tesz említést, hogy a magyar történelemfelfogás e kérdésében már jóval árnyaltabban nyilatkozik, mint a korábbi évtizedek történetírása idején.¹⁴

Jelzés értékű, ahogy történelmi munkák szerzői a fogalmakkal bánnak. E tankönyv esetében érdemes megemlíteni, hogy – noha osztrák szakemberek egy jelentős része aggály nélkül használja a *Burgenland* elnevezést a térség korábbi történelmi korszakaival kapcsolatban – a tankönyv e tekintetben igyekszik objektív maradni, és nem megfélemlíteni arról, hogy a 20. századot megelőzően a Burgenland-fogalom értelmezhetetlen és anakronisztikus. Ennek ellenére – különösen a korai történelmi fejezetekben –

¹⁴ FLOIGER-GRUBER-HUBER-GOBER-NARAY, 1997, 42.

előfordul, hogy ahistorikus módon Burgenlandként említik a térséget. (A következetlenség okát nem sikerült megfejtenünk.) Utóbbi elnevezés alkalmatlan a mai Burgenland területéhez kötődő korábbi történeti események helymegjelölésére is, és a kategória történeti-földrajzi definícióként is értelmezhetetlen. (Egyes burgenlandi kiadványokban mindazonáltal nagyon is tudatos ez a fogalom-használat, mivel általa Burgenland későbbi létrehozásának történeti legitimitációját igyekeznek elrejteni a szövegben.) A névhasználat kérdése mégis fontos, hisz éppen ebben ragadható meg a tankönyv – és más hasonló történeti összefoglalások – egyik fő problémája. A nyugat-magyarországi-burgenlandi terület ugyanis nem alkot homogén régiót, azaz nem rendelkezik egységes gazdasági, természeti és társadalmi sajátosságokkal. A terület a történelemben sem olvadt egyetlen integráns egységbe. Erről tanúskodik a térség egészét, vagy azt legalább nagy részben „lefedő” elnevezés hiánya is. A Nyugat-Magyarország megjelölés – a Nyugat-Dunántúlhoz hasonlóan – a 19. század végéig legfeljebb pusztán földrajzi értelemben és fogalomként volt képes kifejezni Magyarország nyugati vármegyéinek, illetve az Ausztriához kapcsolódó határterületnek az egyneműségét.

Nagyon jellemző a kötetre a források célzatos kiválogatása és szövegbe illesztése. A koraközépkori magyarság bemutatására például hosszasan idézi Freisingi Ottónak a magyarokról szóló leírását. Utóbbiakról a kútfő mély ellenszenvvel emlékezik meg, emberi szörnyetegeknek beállítva őket. A forrásválasztás tendenciózus jellege itt burkolt csúsztatással is társul. Ottó ugyanis – mint köztudott – semmi esetre sem sine ira et studio tudósított a magyarokról. A tankönyv alkotói ráadásul olyan szövegek környezetbe helyezték a forrást, mintha annak szerzője a keresztes hadjáratok alkalmával járt volna Magyarországon, és így kvázi külső szemlélőként tudósított volna a magyar államról és annak lakóiról. Freising püspöke mindazonáltal nem a keresztes mozgalmak nyomán fogalmazta meg lesújtó ítéletét a magyarokról, hanem egy 1146-os osztrák–magyar csata kapcsán. Ottóban feltehetően szörnyű emlékként élt a magyarok és az osztrákok között a Lajta menti csatamezőn lezajlott ütközet, ahol a magyarok – állítólag elsősorban a besenyő segédcsapatoknak köszönhetően – legyőzték testvérét, a Babenberg családból származó Jasomirgott Henriket.¹⁵

A *Geschichte des Burgenlandes* című tankönyv egyoldalú, és árnyaltnak egyáltalán nem mondható képet fest a térség későközépkori és koraiújkorai politikai-társadalmi és etnikai viszonyairól is. A könyv szövege szerint a Né-

¹⁵ Uo., 52–53.

met-Római Birodalom a magyar honfoglalás után rendszeresen igyekezett kiterjeszteni fennhatóságát Magyarországra. A 15. században a Habsburgok szereztek meg uradalmakat a nyugat-magyarországi térségben. A mai Burgenland területe nagy részben tehát már közel kétszáz évig a szomszédos Ausztriához kötődött (sic!). A szerzők véleménye szerint a nyugat-magyarországi lakosság az alpesi és dunai tartományokból származott, a nemesség nagy része pedig szintén osztrák és stájer származású volt, ami nagy mértékben megkönnyítette a térségnek Ausztriához való integrálódását.¹⁶

Az iménti részletből is jól látható, hogy a múlt interpretálása során kiemelt szerepet kaptak azok a 15–16. századi összecsapások, megállapodások, békék, birtokcserék, amelyek eredményeképp a későbbi Burgenland területe nagyrészt „osztrák igazgatás alá” került. A 15–17. században Nyugat-Magyarország jelentős területei kerültek különböző jogcímenek (zálogosítás, vásárlás-zálogosítás, öröklés, fegyveres erőszak) idegen zálogkezelésbe. Noha ezek az aktusok a zálog osztrák birtokosainak de facto uralmát jelentették, erősen kétséges az is, hogy a zálogstátuszok esetében magán- vagy közjogi aktusokról volt-e szó. Az osztrák szerzők mindezt figyelmen kívül hagyva, az eseményeket arra használták fel, hogy Burgenland osztrák birtoklásának visszamenőleges legitimitációját adják. A „nyugat-magyarországi kérdést” visszavetítve idézik fel, amikor a középkori, illetve a későközépkori hódítások folyamatáról és eredményeiről szólnak. Ez előtörténetként helyénvaló is lenne, ám a szövegösszefüggésben bizonyító mozzanatként szerepel, ami azonban több mint esetleges, ahistorikus. A torzítás abban ragadható meg, hogy a dinasztikus ütközések, egyezkedések révén született középkori területi alkuk, territoriális változások korántsem váltak törvényszerűen a modern nemzetállamok területformáló tényezőjévé.

Célzatos az a mód, ahogy a tankönyv alkotói az idézett forrásokkal bánnak, illetve azokat válogatják. Ahol mód van rá, olyan forrásokat citálnak, amelyek a magyarokat negatív módon mutatják be. Hasonlóan cselekszenek például a napóleoni háborúk leírásánál, ahol egy helyi szemtanú a Budapesten (sic!) verbuvált inszurgenseket lusta, iszákos, rablóként állítja be, akiket inkább lehet országárulóknak, mintsem az ország védelmezőinek nevezni. A tendenciózus forrás arról is szól, hogy a felkelők teljesen lemásolták nagyszüleik viselkedését a „Kuruzzenrummel” idején.¹⁷ Tragikomikus, hogy a fejezet szerzője miközben nagy elszántsággal ostromozza a magyar felkelők viselkedését, teljesen megfélemedezik a francia megszállás – káros – következményeinek ismertetéséről.

¹⁶ Uo., 62.

¹⁷ Uo., 132.

Ellentmondásos viszont, hogy más helyen a tankönyv igyekszik kiegyensúlyozottan fogalmazni az osztrák–magyar, pontosabban Habsburg–magyar rendi ellentétekről. Önkritikusan állapítja meg, hogy a magyar rendi ellenállást Ausztriában sokan pusztán rebellióként interpretálják, majd nem sokkal később maga is Bocskai-lázadásról, kuruc-uralomról, felfordulásról ír. Nem ennyire elítélő az 1848-as forradalmat illetően (már csak annak európai és osztrák vonatkozásai miatt sem), ám nem szól az 1849-es megtorlásokról. Haynau szerepét pedig a nyugalom és a rend megteremtésében látatja.

A tankönyv nem foglalkozik a kiegyezés előkészítésével, az ahhoz vezető okokkal, az osztrák és a magyar felet megegyezésre kényszerítő indokok ismertetésével, holott ezek nagyban hozzájárulhattak volna a magyar–osztrák közjogi viták és nézetkülönbségek árnyalt megismertetéséhez, a közös történelmi érdekek és felelősség felismertetéséhez. A tankönyv azonban érezhetően nem törekedett a problémák és sorsközösség okainak feltárására és megjelenítésére.

Jóval részletesebb elemzés alá veszi azonban a 19. századi (nyugat-) magyarországi magyarosítási tendenciákat. Inkább helyénvalónak, mintsem megalapozatlannak és meglepőnek gondoljuk, hogy a könyv összeállítói nagy figyelmet fordítottak az etnikai kérdések ismertetésére. Annál meglepőbb azonban, hogy a németiséget érintő problémák taglalása mellett elenyésző érdeklődést mutattak a Nyugat-Dunántúlra a 16. századtól tömegesen beköltöző horvátok története iránt. Utóbbi nem a csupán a demográfiai változások ismeretének tükrében kelt hiányérzetet, hanem fontos gazdaság és kultúrtörténeti vonatkozások felfedezését is megnehezíti a tanulók számára.

A könyv alkotói emellett számos talányos megjegyzést is közöltek a szövegben. A 19. századról szóló fejezetben például minden különösebb okfejtés nélkül kijelentik, hogy a közúti és vasúthálózat fejlesztése, csakúgy, mint az iparosítás, a magyarosító érdekek szolgálatában állt.¹⁸ Talán ennél is elgondolkodtatóbb, hogy rendkívül árnyalatlanra sikerült a helyi németiség asszimilációjának bemutatása. A magyarosodást a szerzők kizárólag politikai okokkal indokolják annak ellenére, hogy a probléma magyarázata ennél jóval összetettebb. A németek asszimilációs veszteségei ugyanis részben magyarázhatók csupán a 19. század magyarosító politikájával. A felgyorsult modernizációs folyamatokkal, mobilizációval összefüggő természetes asszimilációról a könyv nem ejt szót. A magyar

¹⁸ Uo., 167.

nemzetiségi politikát illető jogos bírálatok mellett, elfogulatlan tankönyvszerzőktől elvárható lenne az 1918 előtti magyar politika liberális jellegének bemutatása, különösen az 1868-as nemzetiségi törvény előrevívő tartalmi elemeinek megjelenítése. Ami a szűkebb térségben lezajló folyamatokat illeti, megállapíthatjuk, hogy 19. század elejének haza-elképzelései ráadásul nagyon nehezen körvonalazhatók a nyugat-magyarországi németek megnyilvánulásaiban is. Az őket ért hatások nyomán igencsak vegyes képet alkothatunk identitásukat illetően. A reformkortól mindenesetre kezdett tisztázódni a németiség gondolkodásában a haza fogalma, s azzal egyre inkább Magyarországot azonosították. Erre utal, hogy a nem magyar anyanyelvű polgárság is ismerte Magyarország történelmét és kultúráját. Szívesen azonosult ugyanakkor a német vezetésű, nemzetek feletti felvilágosult birodalommal is. Osztrák nemzet tudat kialakulását – mint általában – itt sem tudjuk kimutatni. A multietnikus nagybirodalom politikai elitje elsősorban a dinasztiahoz, illetve magához a monarchiahoz kötődött. Hasonló mentalitás jellemezte az államot működtető polgári és katonai bürokrácia tagjait. Ezzel a szellemiséggel és lelkülettel azonban nem találkozott nap mint nap a határtérség lakossága, mely nem sok jelét adta, az erős birodalmi tudatnak és kötődésnek. A birodalom szupranacionális jellege ráadásul gátja volt a helyi német nemzeti öntudat kifejlődésének is, ám annak az útját nem zárta el teljesen. Meghatározóak voltak a többségében evangélikus németek ellenérzései a katolikus udvarral és általában Ausztriával szemben. A 19. századi Sopron lutheránus lelkészeinek legjobbjai ezért – miközben elutasították az osztrák katolikus dominanciát – Németországban tanultak, ragaszkodtak a német kultúrához és írásbeliséghez, s ez utóbbit közvetítették híveik felé is.

Mindezek után több mint érdekes az a fordulata a tankönyvnek, amit a burgenlandi és soproni kérdésről írt fejezetek tartalmaznak. A szerzők itt felsorolják mindazokat az érveket, amelyeket az osztrák történeti irodalom Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolásának jogszerűségéről és történelmi megalapozottságáról, valamint a soproni népszavazás körüli visszasságokkal kapcsolatosan felsorakoztat. Ausztriának a területre vonatkozó történeti jogaira e fejezetekben már nem hivatkozik (ezt az előzőekben feltehetően bizonyítottnak látta), Burgenland létrejöttét az etnikai viszonyoknak, és magyar kisebbségi politika következményének tudja be. Ezek után szinte páli fordulatnak tűnik az a megállapítás, hogy a magyar népszavazási csalások mindössze 2–3 százaléknyi magyar többlétszavazatot eredményeztek. A fejezet készítője helyteleníti az Ausztriában „*még napjainkban, évtizedekkel a népszavazás után is széles körben nyilvánosságot élvez-*

ző nézeteket Sopron elrablásáról, Burgenland természetes fővárosának elvesztéséről”. A fejezet egyébként a „Hogyan született a népszavazás eredménye – a szomszéd nézőpontjából” címet kapta, és éppen itt szerepel a tankönyv egyetlen magyar szakirodalmi hivatkozása. A könyv e fejezete külön deklarálta az objektivitásra törekvés jegyében született, s tárgyilagosnak is tekinthetnénk, ha a jelen és a múlt összehárfogtatása a korábbi oldalakon nem történt volna már meg. A középkort és koraújkorát át tanulmányozva az olvasó (tanuló) már túljutott a jelen hitelesítésén, a múltnak a jelenhez rendelt historizáló értékelésén.

A könyv következő oldalain visszatér a „normál” kerékvágásba, nagyjából összhangban azzal a metternichi mondással, mely szerint a Balkán a Karlsplatznál kezdődik. *„Burgenland 1921-től Ausztria, 1995. január 1. óta pedig az Európai Unió keleti periferiáján helyezkedik el. Geopolitikai értelemben az egységesülő Nyugat-Európának azon a szélén, mely a számtalan problémával küszködő kelet-európai posztkommunista államokhoz kapcsolódik.”* – állapítja meg a tankönyv.¹⁹ Sajnálatos, hogy a tanulóknak szánt szöveg ezen a ponton sem az átalakuló határtérség integratív jellegzetességeire helyezi a hangsúlyt, hanem elhatárolódás mozzanatát emeli ki és az együttélés konfrontatív elemeit helyezi előtérbe. Mindezen persze nincs mit csodálkozni, ha figyelembe vesszük azt az idegenkedést, amely a tankönyv kiadását követően jó néhány évvel, Magyarország schengeni csatlakozásának idején is axiomatikus eleme a Nyugat-magyarországi-burgenlandi kapcsolatoknak. A jó tankönyv feladata mindazonáltal az lenne, hogy ezeket a félelmeket és gátlásokat oldja, a bevezetőben említett „mi és ők” kettősség kialakításához vezető érzelmi elkülönülést csökkentse, ne pedig erősítse. A demokratikus és barátságos Ausztriában szerencsére ez utóbbira is találtunk jó példát.

Felhasznált irodalom

- ACHS-SCHEUCH-TESAR 2004 = Achs, Oskar - Scheuch, Manfred - Tesar, Eva: Gestern Heute Morgen 6. Vom Beginn der Neuzeit bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Wien 2004, 156-157.
- BAUMGARTNER, 2000 = Baumgartner, Gerhard, Magyarország és a magyarság történelme a közép-európai történetírásban. Távoli rokonok. A magyar történelem osztrák szemléletmódjáról. *Regio. Kisebbség, politika társadalom* 11. évf. 2000/ 2. sz. 55-70. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00036/pdf/05baum.pdf> (2009. 01. 15.)

¹⁹ Uo., 180.

- FLOIGER-GRUBER-HUBER, 1996 = Floiger, Michael - Gruber, Oswald - Huber, Hugo, Geschichte des Burgenlandes. Lehrbuch für die Oberstufe. Eisenstadt, 1996.
- FLOIGER-GRUBER-HUBER-GOBER-NARAY, 1997 = Floiger, Michael-Gruber, Oswald - Huber, Hugo - Gober, Hinz Karl - Naray, Josef, Geschichte des Burgenlands. Lehrbuch für die Unterstufe. Eisenstadt, 1997.
- HUTTERERNÉ 2001 = Huttererné Pogány Irén: Adalékok az auto- és heterosztereotípiák problematikájához osztrák-magyar viszonylatban. In: Jankovics József - Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) előadásai II.* 164. <http://mek.oszk.hu/04900/04927/pdf/index.html> (2008. 11. 02.)
- LEHRPLAN DER VOLKSSCHULE 2005 = Lehrplan der Volksschule, Erster Teil, Allgemeines Bildungsziel, Stand: BGBl. II Nr. 368/2005, November 2005. Anlage A. Erster Teil Allgemeines Bildungsziel. Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur, 2005.
- PESENDORFER, 1998 = Pesendorfer, Franz, Ungarn und Österreich. Tausend Jahre Partner oder Gegner. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien 1998.
- SCHEIPL-SCHEUER-WALD-LEIN, 1999 = Scheipl-Scheuer-Wald-Lein, Zeitbilder. Geschichte und Sozialkunde 6. Vom Hochmittelalter bis zum Wiener Kongress. ÖBV et HPT, Wien, 2. Auflage, 1999.
- SCHEUCHER-WALD-LEIN-STAUDINGER, 2000 = Scheucher-Wald-Lein-Staudinger, Zeitbilder. Geschichte und Sozialkunde 7. ÖBV et HPT, Wien, 2. Auflage, 2000.
- WALD-STAUDEINGER-SCHEUCHER-SCHEIPL-EBENHOCH, 2005 = Wald - Staudinger - Scheucher - Scheipl - Ebenhoch, Zeitbilder 7. ÖBV et HPT, Wien 2005.

PÁTROVICS PÉTER

„Z DALEKIEGO KRAJU”.

MAGYARORSZÁG KÉPÉRŐL A LENGYELORSZÁG TÖRTÉNETEKBEN

„Z dalekiego kraju”..., ami magyarul annyit tesz: „egy távoli országból”, egy csonka idézet csupán. Krzysztof Zanussi II. János Pál pápáról szóló filmje viselte ezt a címet, hiszen – a sokak számára távolinak tűnő – Lengyelországból érkezett ember életútját kívánta bemutatni.

De távoli-e nekünk Lengyelország, és távoliak vagyunk-e mi Lengyelországnak?¹ Sok szempontból igen. A jelen előadás a lengyelországi történelemkönyvek információi alapján próbál a lengyel Magyarország-képről, a lengyelek Magyarország-képeről mondani, vagy talán helyesebb lenne így fogalmazni: fel-felvillantani valamit. Az olvasóra bízom annak eldöntését, hogy eközben sikerült-e túllépni a közmondásos lengyel-magyar barátság sztereotip keretein és néhány új szemponttal gazdagítani az összképet. Az persze hiú ábránd, hogy néhány oldalon kimerítően mutassam be mindazt, ami a lengyel történetírásban a magyarságról megjelent. Sőt, talán még az is vakmerő vállalkozásnak tűnik, hogy a lengyel történelemkönyvek magyar vonatkozású adatait maradéktalanul számba vegyem. Ez ugyanis egy külön monográfia témája lehetne.

A lengyel – magyar kapcsolatokról, – legyen szó akár történelmi, helytörténeti vagy irodalmi párhuzamokról – már egyébként is sokszor, sokan és sokat írtak. Elég, ha Csapláros István e tárgyban megjelent műveire gondolunk, de az ELTE Lengyel Filológiai Tanszékén rendszerességgel megjelenő *Polono-Hungarica* számai is számos ilyen tárgyú írást tartalmaznak.²

Úgy döntöttem tehát, hogy megpróbálok néhány olyan meghatározó pontot kiválasztani, amikor valamilyen (jelentős vagy épp nem iga-

¹ OSMANČZYK, 1978, A Lengyelországtól délre eső területekről, Magyarországot is említve írja: „A sokféle nemzetiség, kultúra, vallási tradíció és népszokás miatt kulturális szempontból Európának különösen gazdag vidéke ez.” (op. cit. 212. ford. tőlem). Jó megfogalmazása ez annak, amit a lengyelek felfogásában Magyarország hagyományosan jelent: kulturálisan sokszínű, csaknem „egzotikus” ország, paprikával fűszerezett, csípős ételek, jó borok, erős pálinka, nyitott, többnyire barátságos emberek, furcsa, teljesen érthetetlen nyelv, és persze mindezek mellett (vagy mögött?) ott vannak a közös múlt emlékei.

² Vö. CSAPLÁROS, 1983; POLONO-HUNGARICA 1988/1990/1992/1995/2000; NAGY, 1994; Persze ide sorolható PETNEKI, 2001; vagy NAGY-ÁBRÁN 2003.

zán jelentős) szerepet játszottunk egymás életében, és arra koncentrálni, hogy hogyan jelenik meg mindez egyes lengyel történelemkönyvekben. Többre a jelen tanulmány keretei között nincs is igazán lehetőség.

A két nép (kultur)történetét összekötő pont szép számmal van, s akad néhány, a ma történelmét meghatározó pont is. Hagyjuk most tehát a régebbi korokban pusztán dinasztikus-hatalmi érdekekből egymással gyakran összefonódó, az akkoriban éppen aktuálisnak számító történések okán előtérbe került és (egyébként joggal) közösnek tartott alakokat: Nagy Lajost, leányát, a mindössze tizenegy évesen megválasztott kis Hedviget (lengyelül: Jadwiga), II. Ulászlót és Báthoryt. Bőséggel esik szó róluk a lengyel Interpress által kiadott ismeretterjesztő történelmi háttéranyagban,³ csakúgy, mint Norman Davies Lengyelország történelmét a kezdetektől napjainkig feldolgozó, monumentális Lengyelország történetében.⁴ Ebben például a következőt olvassuk: *„A Jagelló királyok alatt a magyarokkal kötött szövetség a lengyel külpolitika egyik sarokköve volt. 1440–1444-ben, majd 1490–1516 között lengyel fejedelmeket emeltek a magyar trónra. 1576–1586 között egy magyar fejedelem, Báthory István lett a lengyel történelem legsikeresebb királya. A közös félelmek azonos reakciókat váltottak ki. Az erős vonzódás és a személyes kapcsolatok azt követően is megmaradtak, hogy a politikai együttműködés már lehetetlenné vált. Lengyelország felosztásában Magyarország korábbi sorsa tükröződött. A részleges magyar talpra állás az 1867 utáni dualista korszakban egybeesett a részleges galíciai lengyel újjászületéssel”*. Ugyanezen részben, egy az Anjou-birodalmat bemutató térképen a Magyar Királyság is szerepel.⁵ Báthoryról egyébként a magyarok nagy többségének ma leginkább a varsoói gyorsvonat neve jut az eszébe. Ha, és egyáltalán... Bem József talán kivétel. Őt viszont honfitársaink közül sokan magyarnak vélik.

Még a polonisták közül is csak kevesen tudják, hogy a mi magyar István királyunk koronáját a pápa eredetileg a lengyel királynak, Vitéz Boleszlávnak (966/967–1025) ígérte, de mégis I. (Szent) István királyunk kapta meg. Azt is kevesen ismerik, hogy Petőfi épp lengyel dzsidásokkal találta magát szemben 1849-ben, azon a tragikus júliusi napon, vagy azt, hogy az emigrációban lévő Kossuth 1863-ban óva intette a Galíciában álló-

³ TYMOWSKI, 1991.

⁴ Norman Davies – ha jól tudom – az egyetlen olyan külföldi történész, akinek eredetileg angol nyelven íródott, lengyelre lefordított, Lengyelország története nagy sikert aratott: *God’s Playground: A History of Poland, Volume 1: The Origins to 1795, Volume 2: 1975 to the Present*. Teljes, cenzúrázatlan változata 1990-ben jelent meg (magyar nyelven 2006-ban: Lengyelország története ford. Bojtár Endre). A könyvet hivatalosan is gimnáziumi és egyetemi tankönyvnek nyilvánították.

⁵ DAVIES, 2006, 100, 103–104.

mászó magyar katonákat attól, hogy engedjék magukat felhasználni az akkortájt zajló lengyel felkelés elnyomására. S ugyan ki ismeri ma Worcell gróf vagy Franciszek Smolka nevét, akik 1860-ban nyíltan Magyarország védelmére keltek? Ferenc József pedig éppen Andrassy Gyula gróf tanácsára léptette életbe az akkor még a Monarchiához tartozó Galíciában a tartományi önkormányzatot és tette hivatalossá a lengyel nyelvet. Arról nem is szólva, hogy Mohácson 1931. augusztus 29-én lengyel sasos oszlopot lepleztek le annak az 1500 mások szerint 3000 (a pontos adatok nem ismertek) lengyelnek az emlékére, akik ott bizonyos Gnojewski vezetésével mellett 405 évvel ezelőtt életüket áldozták a magyar határok védelmében. A sor persze a „közös múlt” ürügyén még számos további eseménnyel folytatható lenne. Itt most csupán néhány olyan dologról esett szó, mellyel nemigen találkozunk egyik lengyelek számára íródott tankönyvben sem. Talán ez is oka annak, hogy mindezek máig sincsenek benne kellőképpen sem a lengyel, sem pedig a magyar köztudatban.

Figyelmünket most különösen három, a lengyel és a magyar nép újabb és legújabb kori történelmét máig meghatározó kérdésre összpontosítjuk: az első világháború utáni állapotra, a második világháború közbeni (és utáni) történésekre (pontosabban szólva ezek lengyel visszhangjára) és az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc lengyel aspektusaira.

Az első világháború utáni helyzettel kapcsolatban fontos tisztán látnunk egy dolgot. Nevezetesen: a trianoni és a versailles-i szerződés két egymással (legalábbis ez esetben) nem igazán elegyíthető dolog. Miközben a független lengyel állam létrejöttét, Lengyelország újjáépítését a versailles-i békeszerződés mondta ki, s ez jelölte ki nyugati és déli határait, (persze úgy, hogy nem adta vissza a felosztás(ok) előtti Lengyelország egész területét,⁶ de amit visszaadott, az valóban maradéktalanul „ősi” lengyel terület) a trianoni szerződést Lengyelország nem ratifikálta. Már Tomcsányi Lengyelországról szóló könyvében is azt olvassuk, hogy: *„lényeges, soha össze nem egyeztethető különbség van a lengyel közvéleményben a versailles-i békeszerződés megváltoztatása, tehát a revízió és a Lengyelország által nem ratifikált trianoni szerződésben foglalt igazságtalanságok jóvátétele között”*.⁷ Fölöttébb tanulságos az is, ami Tomcsányi könyvében mindezek után következik: *„Tőlünk igazságtalanul vettek el területeket, tehát minden területelvélet igazságtalan. Nekünk vissza kell kapnunk területünket, tehát vissza kell kapnia*

⁶ Lengyelország teljes területe az első felosztáskor 760.000 km² volt, a versailles-i szerződés folyamánaként visszanyert terület ennek éppen csak a fele: 388.000 km². Az erre vonatkozó adatokat ld. TOMCSÁNYI, 1932, 266.

⁷ TOMCSÁNYI, 1932, 266.

mindenkinek. Talán nem is kellene nekünk a miénk, ha mindenkinek nem adnák vissza, amit tőle elvettek. Tekintet nélkül arra, jogosan bírta-e vagy sem. Jöjjön tehát a revízió. Lengyelország nem akarja a revíziót, vagyis semmi szép szóra nem adja oda saját ősi, nem is egészben visszakapott területét. [...] Ezt az álláspontját Lengyelország mindig nyíltan meg is mondja, sőt néhány forróbb fejű és a ligák sikerében bízó polgára már meg is alakította a Párizsban megszervezett revízióellenes liga lengyel csoportját. [...] A békeszerződések diktálói sokkal jobban összebonyolították a helyzetet, semhogy azt annyira le lehessen egyszerűsíteni. Hiszen ha a trianoni szerződésben csak a versailles-i szerződés elvei érvényesültek volna következésként, akkor ma nem kellene harcolnunk a Rothemere-vonalért, mert az abba zárt területeket el se vehették volna tőlünk”.⁸

A lengyelországi történelemkönyvekben persze minderről nem sokat olvashatunk. Már Topolskinak a régi rendszerben abszolút mérvadónak tartott, mára azonban jogosan meghaladottnak tekintett művében⁹ sem esik szó Magyarországról az idevágó fejezetben. A mű 1918-tól 1939-ig terjedő időszakot tárgyaló szakasza a független lengyel állam létrejöttének körülményeire és az újonnan megszületett állam belviszonyainak alakulására összpontosít, természetesen a térségünkben akkor meghatározónak számító marxista történetírás szempontjából láttatva mindezt. Lengyelország létrejöttének nyitányaként mindössze annyit olvashatunk, hogy: „November 11-én a lengyel területek felszabadításának a megszervezése már előrehaladott állapotban volt. A legaktívabban ez a munka az osztrák koronataromány területén folyt, minthogy 1918 októberére a Habsburg-monarchia csaknem teljesen felbomlott”.¹⁰ – Ugyan lehet-e ennél szemérmesebben fogalmazni? – Topolski könyvével kapcsolatban jegyezzük még meg, hogy a 90-es évek közepéig Magyarországon ez a lengyel mű számított a lengyel történelemről szóló, legkönnyebben elérhető forrásnak.

A versailles-i szerződés kapcsán nem találunk sokkal több Magyarországra vonatkozó információt a Dybkowska, Alicja - Żaryn, Jan - Żaryn, Małgorzata szerzőhármas által jegyzett, 2002-ben aktualizált lengyel történelemkönyvben sem.¹¹ Kivételként jószerivel csak Davies Lengyelország története említhető, amelyben „a modern Lengyelország határai (1919-1945)” című részben egy rövidke megjegyzés hívja fel a figyelmet arra, hogy „1918-1919-ben a britek nemigen ellenkeztek, mikor Csehszlovákiához nagyszámú német és magyar kisebbség került”. Ugyanitt a szerző a Szepesség

⁸ TOMCSÁNYI, 1932, 266-267.

⁹ TOPOLSKI, 1989.

¹⁰ TOPOLSKI, 1989, 301.

¹¹ DYBKOWSKA-ŻARYN, J.-ŻARYN, M., 2002.

sorsa kapcsán többször is említi Magyarországot a terület történetére utalva. Elmondja azt, hogy a Szepesség Ferdeszájú Boleszláv lányának, Juditnak a hozományaként került magyar uralom alá, s több száz éven át, mint a Magyar Királyságba ékelődött lengyel enkláve létezett. A népességi viszonyokra vonatkozóan a szerző megállapítja, hogy „a városokban [...] az egykori katonákból és hivatalnokokból álló magyar réteg is erős volt”, valamint azt, hogy „a terület hovatarozásának kérdését végül a hivatlanul érkező cseh-szlovák hadsereg döntötte el”.¹²

Topolski történelemkönyvében viszont Magyarországgal vagy a magyarokkal kapcsolatos információ csak nyomokban jelenik meg. Egyszer a nagyon korai korszakot idézve, a Piast- királyság kapcsán egy térképen (ezen Győr, Esztergom, Vác és Eger városok neve, valamint a Tisza folyó is fel van tüntetve,¹³ majd a további lapokon Báthory István, mint lengyel király alakja köszön vissza Marcin Kober híres festményéről,¹⁴ később pedig Kossuth Lajos mosolyog ránk Józef Bem, Henryk Dembiński és Görgey Artúr társaságában egy régi metszeten.¹⁵ Ezen persze ne csodálkozzunk nagyon... Nemcsak a fent hivatkozott műben, de más általánosnak nevezhető tankönyvekben sem tengenek túl a Magyarországra vagy a magyarokra történő utalások. Vegyük csak példának okáért Gierowskit,¹⁶ Wyrozumskit,¹⁷ vagy épp az előbb már említett Dybkowska, A. - Żaryn, J. - Żaryn, M. szerzőhármas által jegyzett, viszonylag frissnek nevezhető munkát. Ezekben, bár olyan korokról esik szó, amelyekben gyakran előfordultak a két nép közötti „összetalálkozások”, mégsem találkozunk túl sokszor a magyarok nevével. Még Michał Bobrzyński jóval korábbi, 1931-ben megjelent többkötetes művében sem, eltekintve Anjou (Nagy) Lajos (lengyelesen: Ludwik Węgierski azaz 'Magyar Lajos') és Báthory alakjától, pedig ez a mű meglehetősen részletességgel veszi számba a lengyel történelem eseményeit.¹⁸ De vajon mi az oka mindennek?

Lengyelország pozitív irányú érdeklődése (márcsak a történelmi tények alapján is) elsősorban Franciaországra, Angliára és az Amerikai Egyesült Államokra irányul. Tőlük (leginkább az első kettőtől) várta a segítséget már a második világháború kirobbanásakor is. Félelmei és aggodalmai pedig elsősorban a két „nagy birodalom”: Németország és Oroszország,

¹² DAVIES, 2006, 805–806.

¹³ TOPOLSKI, 1989, 48.

¹⁴ TOPOLSKI, 1989, 176.

¹⁵ TOPOLSKI, 1989, 320.

¹⁶ GIEROWSKI, 1978.

¹⁷ WYROZUMSKI, 1978.

¹⁸ BOBRZYŃSKI, 1932.

valamint a lengyel kisebbség sorsának alakulása okán a szomszédok: Litvánia, Belorusszia és Ukrajna irányában mutatkoznak meg. Magyarország felé Lengyelország – ez kétségtelen (de megfordítva is igaz) – mindig is valamiféle barátságos érülettel viseltetett, sokszor még újabb kori történelmünk egyes bifurkációi ellenére is. Az azonban, hogy még az újabb kori történelemkönyvekben sem igazán esik túl sok szó rólunk, magyarokról annak tudható be, hogy (még Lengyelországgal szemben is) mi kis nemzet vagyunk. Nem beszélve arról, hogy a lengyel történetírás „lengyelközpon-tú”. Persze milyen is lehetne? Bár az egyes történészek tollából számos tanulmány született (és születik) a közös múlt egyes részkérdéseiről, azoknak a többsége, akik ezeket a tanulmányokat írják, magyar.¹⁹ Talán ezért nem esik szó a lengyel történelemkönyvekben a „lengyelmentő” id. Antal Józsefről, akinek döntő szerepe volt a „balatonboglári fészek” létrehozásában, ahol több tízezer lengyel lelt menedéket. Történt mindez ellenszélben, amikor a magyar politikusok mozgásteret nem volt túlságosan tágasnak nevezhető. Erről például mélyen hallgatnak az újabb lengyel történelemkönyvek. Davies is csupán egy mondat erejéig tér ki a több tízezer második világháborús lengyel katonára és civil menekültre.²⁰

Az persze már más kérdés, hogy mik „az épp aktuális irányzatok”, s hogy hogyan is súlyozzunk? Milyen súlya van ugyanis mindennek a második világháborús össz-lengyel történetben? Nyilván – egyébiránt teljesen jogosan – fontosabb Katyń kérdése, az Anders hadsereg, Monte Cassino, meg ki tudja még mi. (Mellékesen jegyezzük azért meg, hogy Leopold Jerzewski Katyńról szóló könyvében említi a magyar Orsós professzor nevét, aki a törvénytudományi orvostan szakértőjeként részt vett a tömegsírok feltárásában).²¹

Néhány mondat Norman Davies enciklopédikus igényű nagy össz-európai történetében persze jutott a magyaroknak.²² Nem beszélve a történész fentebb már többször hivatkozott, Lengyelországról szóló másik nagy munkájáról, amelyben a magyar vonatkozások már kellő súllyal szerepelnek, mind az Anjou-dinasztia,²³ mind pedig Báthory kapcsán,²⁴ de

¹⁹ Elég, ha a Polono-Hungarica című, fentebb már felidézett kiadványsorozat 5., 6., 7., vagy 8. számának történelem-kultúrtörténet rovatában megjelent írásokra gondolunk. A választék itt meglehetősen bőséges, de ha valaki nem is találná annak, azért mindenképpen elégséges ahhoz, hogy igazolja fentebb tett megállapításomat.

²⁰ DAVIES 2006, 762.

²¹ ld. JERZEWSKI 1990, 27.

²² DAVIES 1996, 367–368, 1318.

²³ DAVIES 2006, 98–104.

²⁴ Uo., 338–346.

az 1848–49-es időszakra vonatkozóan is, ahol Bem, Dembiński és Kossuth szerepéről is viszonylag részletesen olvashatunk.²⁵ A hivatkozott kötet számunkra talán egyik legfontosabb részlete a következő: „A magyar–lengyel kapcsolat a későbbi századokban is szoros maradt. [...] A 19. században a két hasonló és alapvetően összevethető történelemből táplálkozó nemzeti mozgalom között olyan barátság jött létre, amely egyedülálló volt a régió egymással szemben álló nemzetei között. A 20. században a két független, Németország és Oroszország közé szorult köztársaság megint csak párhuzamos fejlődési utat járt be. Sőt, még a kommunista Kelet-Európában is olyasfajta valódi testvéri kapocs alakult a két testvérpárt között, amely ritka volt erre felé. És ma is alig akad olyan ember Krakóban vagy Budapesten, aki ne tudná elismételni a régi mondókát lengyelül vagy magyarul: *Lengyel, magyar két jó barát, együtt harcol s issza borát (Węgier Polak dwa bratanki, tak do szabli jak do szklanki)*”.²⁶

Megint egy újabb darab lenne ez – ahogy Kukorelly Endre mondaná – „a lengyel–magyar ‘dvabratanki’ klisék gyűjteményéből”? – Meglehet. De a két nép közös múltjáról, egymáshoz való kötődéséről véleményem szerint aligha lehet sommásabb s objektívebb összefoglalást adni.

De vajon mi a helyzet 1956 kérdésében? Sajnos kénytelen vagyok azt leírni, hogy a lengyel történelemkönyvek nem igazán tesznek említést a „lengyel októbernek” (polski październiknek) nevezett 56-os események magyarországi vonatkozásairól, magáról a magyar 56-ról.²⁷ Leginkább az akkoriban bekövetkezett „alapvető politikai változással” vannak elfoglalva, pontosabban szólva azzal, hogy a párt főtitkára Władysław Gomułka lett, s hogy kiszabadult fogságából Stefan Wyszyński bíboros. Bár esik szó a poznańi munkások 1956-ban vérbe fojtott júniusi megmozdulásáról is, de arról semmit nem olvashatunk, hogy a magyarországi eseményekre mindez milyen hatást gyakorolt, vagy hogy egyáltalán hatást gyakorolt volna. Bizony a ‘Mi és Ti’ (My i Wy) című közös lengyel–magyar szamizdat költészeti antológián kívül (My i Wy 1989) nem sok helyen lehet olvasni az október 23-án a budapesti Bem szobornál skandált mondást: „*Minden magyar együtt halad, követjük a lengyel utat!*” Pedig ez a jelszó volt a magyar–lengyel barátság évezredek hagyományának elemi erejű megnyilvánulása, a vérbe fojtott forradalom nyitánya.

Davies már többször is felidézett Lengyelország történetében is csupán egy-egy elszórt utalást találunk a magyar eseményekre: értesülünk arról, hogy Lengyelországban csak alig sikerült elkerülni azokat az eseménye-

²⁵ Uo., 690–693.

²⁶ Uo., 104.

²⁷ DYBKOWSKA-ŻARYN, J.-ŻARYN, M., 325–326.

ket, amelyek Magyarországon bekövetkeztek, hogy a lengyel vöröskeleszt – Csehszlovákia tiltakozása ellenére – vért és gyógyszerrel küldött a magyaroknak, hogy az ENSZ november 21-ei ülésén a lengyel delegáció tartózkodott a magyarországi szovjet intervenciót elítélő határozat megszavazásánál. Davies ez utóbbihoz még hozzáfűzi, hogy 30 éves ENSZ tagsága alatt ez volt Lengyelország egyetlen tiltakozó gesztusa. Később még egy összevetés erejéig röviden olvashatunk arról, hogy Lengyelország jelenkori történelmében nem találkoztunk olyan, a társadalom egészét érintő terrorral, mint amelyet Kádár vezetett be 1956 után Magyarországon.²⁸ Az 1989-ben bekövetkezett fordulat kapcsán Davies hangsúlyozza, hogy *„Lengyelország az egyetlen hely, ahol a kommunista rendszer idején elkövetett bűnökért soha senkit nem vontak felelősségre”*. Ellenpéldaként Csehszlovákiát és az NDK-t említi.²⁹ Ebben véleményünk szerint a kiváló történész téved, hisz a felelősségrevonás Magyarországon is elmaradt. Magyarország neve ezután csak az Európai Unió bővítése kapcsán merül fel újra, Szlovénia, Észtország és a Cseh Köztársaság neve mellett.³⁰

Szintén az 1989-es fordulat kapcsán *„Népek tavasza”* (Jesień narodów) alcím alatt egy másik lengyel történelemkönyv viszont azt emeli ki, hogy *„Magyarországon jöttek létre a leggyorsabban erős demokratikus pártok, amelyek idővel átvették a kormányzást”*. (*„Na Węgrzech najszybciej powstały silne partie demokratyczne, które z czasem przejęły ster rządów.”*)³¹

Dióhéjban ennyi az, amit Magyarországról a hivatkozott – a lengyel történelem fontos kérdéseire összpontosító – történelemkönyvekből az említett események kapcsán megtudunk. Hogyan gazdagodhat így népeink – és ebben sziklaszilárdan hiszek – ma is élő barátsága egyre újabb és újabb tartalommal? Talán úgy, ha megpróbáljuk megfontolni annak a tanulságait, ami Kukorelly Endre egy 2005. május 3-ai alkalmából felolvasott írásának a mondanivalója volt: nagyon, nagyon keveset, majdnem semmit. Azazhogy egyfajta *„átlagot”* alapul véve ennyit tudunk mi egymásról. És ez most nemcsak egymás nyelvére és kultúrájára vonatkozik...

²⁸ Davies 2006, 876, 915.

²⁹ Uo., 931.

³⁰ Uo., 938.

³¹ DYBKOWSKA-ŻARYN, J.-ŻARYN, M., 349.

Felhasznált irodalom

- BOBRZYŃSKI, 1932 = Bobrzyński M., Dzieje Polski w zarysie 1–3. Warszawa 1932.
- CSAPLÁROS, 1983 = Csapláros István, Fejezetek a magyar-lengyel irodalmi kapcsolatok történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983
- DAVIES, 1996 = Davies, N., Europe, a history. Oxford University Press, Oxford 1996.
- DAVIES, 2006 = Davies, N., Lengyelország története. Osiris Kiadó, Budapest, (ford. Bojtár Endre) 2006.
- DYBKOWSKA-ŻARYN, J.-ŻARYN, M., 2002 = Dybkowska, A. - Żaryn, J. - Żaryn, M., Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- GIEROWSKI, 1978 = Gierowski, J. A., Historia Polski 1505–1864. 1–2. PWN, Warszawa 1978.
- JERZEWSKI, 1990 = Jerzewski, L., Katyń, 1940. Babits Kiadó, Szekszárd 1990.
- MY I WY, 1989 = My i Wy / Mi és Ti, Warszawska Niezależna Oficyna Poetów i Malarzy Wydawnictwo Przedświt, Warszawa 1989.
- NAGY, 1994 = Nagy László Kálmán (szerk.), Lengyelek, Magyarok és szomszédjaik. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1994.
- NAGY-ÁBRÁN 2003 = Nagy, Alicja-Ábrán László (szerk.), Magyar-Lengyel Történelmi Kapcsolatok a X-XVI. században. Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület, Budapest 2003.
- OSMAŃCZYK, 1978 = Osmańczyk, E. J., Rzeczpospolita Polaków. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1978.
- PETNEKI, 2001 = Petneki, Áron, Krakkó, Magyarok nyomában külföldön. Enciklopédia Kiadó, Budapest 2001.
- POLONO-HUNGARICA 1988/1990/1992/1995/2000 = Bańcerowski Janusz (szerk.), *Polono-Hungarica*. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest.
- TOMCSÁNYI, 1932 = Tomcsányi J., Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok. „Stúdium”, Budapest 1932.
- TOPOLSKI, 1989 = Topolski, J., Zarys dziejów Polski. Wydawnictwo Interpress, Warszawa, 1982. magyarul: Lengyelország története. (ford. Hary Judit). Gondolat, Budapest 1989.
- TYMOWSKI, 1991 = Dr. Tymowski, M., Röviden Lengyelországról. Polska Agencja Interpress, (ford. Eszter Ławnik) h.n. 1991.
- WYROZUMSKI, 1978 = Wyrozumski, J., Historia Polski do roku 1505. PWN, Warszawa 1978.

AZ ÚJABB LENGYELORSZÁGI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK
MAGYARSÁGKÉPE

Magyarországon sajnos még a történelem szakos egyetemi hallgatók is meglehetősen kevés ismerettel rendelkeznek a lengyel történelemről – már-már a hagyományos lengyel–magyar barátság is kezd kikopni a magyar köztudatból. Érdemes vizsgálat alá vonni, hogy vajon a lengyel gimnazisták mit tanulnak az ezredforduló után a magyar történelemről, milyen magyarságkép jelenik meg tankönyveikben.¹

Lengyelországban a diákok mind az alapfokú oktatásban, mind pedig a középfokú oktatásban 3–3 évig tanulnak történelmet. A középfokú oktatásban a gimnáziumok és az egyéb középiskolák – líceumok és technikumok – történelemtananyaga jelentősen eltér egymástól. Utóbbiakban a történelem sokkal inkább társadalmi és politikai ismeretek tantárgynak felel meg. Ezért jelen tanulmány keretei között csak a jelenleg használatos lengyelországi gimnáziumi tankönyvek tananyagát vizsgálom. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Lengyelországban nem kötelező történelemtantárgyból érettségi vizsgát tenni.²

Ehhez az elemzéshez két tankönyvkiadó – a Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna és a Wydawnictwo Marek Rożak Spółka – mindhárom oktatási évet lefedő kiadványát, valamint a Wydawnictwo Juka első éves történelemtankönyvét használtam fel.³ A fenti tankönyveket a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövetségének keretében működő Petőfi Sándor Általános Iskola és Gimnázium bocsátotta rendelkezésemre, ahol ezekből a tankönyvekből oktatnak.⁴ Az iskola igazgatójának – és egyben történelemtanárnak – Beata Mondowycznak ezúton is szeretnék köszönetet mondani segítőkészségéért.

¹ MAZUR, 2001, 39–44.

² <http://www.historia.org.pl/index.php?id=maturainfo> (2008. március 5.).

³ A későbbiekben a főszöveg gördülékenyebbé tétele végett a tankönyveket a kiadó rövid – de hivatalos – megnevezésével, és ahol nem egyértelmű, ott az évfolyam megadásával fogom jelölni. A tankönyvek összes bibliográfiái adata megtalálható a dolgozat végén található bibliográfiában.

⁴ Az iskola esti iskolai rendszerben működik. Hétfőtől szerdáig délutánonként van oktatás, és az iskolát olyan diákok látogatják, akik napközben valamely magyar intézmény tanulói. Az iskolában többek között történelem tantárgyból is lehetőség van érettségi vizsgát tenni.

Azt előre kell bocsátanom, hogy a tanulmány kereteinek szűkös volta miatt csak a tankönyvek tananyagának ismertetésére vállalkozom, mert a tankönyvek módszertani elemzése szétfeszítené e dolgozat kereteit.

A magyar történelemoktatáshoz hasonlóan a lengyel tananyag is egyaránt tartalmaz hazai – lengyel – és világtörténelmi részeket, amelyeket a magyar történelemkönyvekhez hasonlóan különítenek el egymástól, azaz az egyes fejezetek hol lengyel, hol pedig egyetemes történelmi témájúak. A tananyag felosztása tekintetében azonban jelentős eltérések adódnak amiatt, hogy a lengyel diákok magyar társaiktól eltérően csak 3 évig tanulnak történelmet a gimnáziumban.

Az első év tananyaga tartalmazza az ókori és a középkori történelmet. A vizsgált tankönyvek közül csupán a Rożak kiadó kiadványa tartalmaz a teljes ókori civilizációt lefedő anyagot.⁵ A Juka kiadó tankönyve szentel ugyan egy fejezetet az ókori civilizáció bukásának⁶, a harmadik vizsgált tankönyv (Szkolne i Pedagogiczne kiadó) azonban a Karolingokkal kezdi a tananyagot, jóllehet az antik civilizáció részét képezi az érettségi követelményeknek. Az első évfolyamos tankönyvek nagyjából egységesen a középkor végével vagy az újkor elejével zárják a tananyagot. A Rożak kiadó könyve a földrajzi felfedezésekről szóló fejezettel zárja az anyagot, míg a Szkolne i Pedagogiczne kiadó könyve Bizánc elestével, a Juka kiadó tankönyve pedig – amely anyagát tekintve a leginkább lengyelközpontú – a Nagy Kázmér halála utáni lengyel belpolitikai változásokkal és a középkori lengyel társadalom leírásával végződik.

A másodéves tananyag – amelynek elemzéséhez már csak két tankönyv áll rendelkezésre – mindkét tankönyv esetében a reneszánszsal kezdődik, ám míg a Rożak kiadó kiadványa a 19–20. század fordulójáig tart, addig a Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve csupán a 19. század közepéig viszi az eseményeket, zárófejezete – a Népek Tavasza – az 1848-as európai forradalmakról, többek között a magyarországi eseményekről szól.

A harmadéves tananyag is ennek megfelelően alakul. A Rożak kiadó tankönyve az első világháború taglalásával, míg a Szkolne i Pedagogiczne kiadó könyve a 19. század második felével kezdődik. Míg azonban a Rożak kiadó kiadványa az egyetemes történelem taglalását az 1989-es év eseményeivel, a lengyel történelemét pedig 1993-mal zárja, addig a Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve kitekintést ad az ezredfordulóra, és képet ad a hidegháború után kialakult viszonyokról is.

⁵ MUSIAŁ-POLACKA-ROŻAK, 2005, 11–94.

⁶ JUREK, 2003, 9–28.

Mint az a fentiekből is kiderül, a különböző tankönyvekben eltérő hangsúlyt kapnak az egyes események. Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy az egyes könyvekben milyen arányban szerepelnek a világtörténelem eseményei a lengyel történelemhez képest, és azt is, hogy a lengyel történelem taglalása milyen mértékben ágyazódik bele az európai történelemről szóló anyagba, mennyire segíti elő a tankönyv szerkesztése a különböző események közötti összefüggések megértését.⁷ A lengyelországi történelemtanításban túlnyomórészt a lengyel történelem eseményei dominálnak.

Természetesen a vizsgálatból az ókori történelemmel foglalkozó fejezeteket ki kell hagyni. A Szkolne i Pedagogiczne kiadó első osztályinak szóló tankönyve – amely nem tartalmaz az ókorról szóló tananyagot – 26 fejezetből áll, amelyek további kisebb témákra vannak felosztva. Ebből a 26 fejezetből 12 fejezet foglalkozik a Lengyelországon kívüli területek történetével, 12 pedig kimondottan lengyel történelemmel. A fennmaradó kettő fejezet közül az egyik – a IV. fejezet – a szlávok őstörténetével, letelepedésével és az államiságuk kialakulását megelőző időszakokkal foglalkozik, amelybe értelemszerűen a lengyelek is beletartoznak. A másik – a XIX. fejezet – pedig az érett és kései középkorban az egyházi életben végbement változásokat taglalja. Emellett természetesen egyéb fejezetekben is lépten-nyomon előkerül a lengyel történelemmel való kapcsolat. Kifejezetten nagy előnye a könyvnek, hogy a magyarországi tankönyvekhez képest jóval részletesebben foglalkozik Kelet- és Közép-Európa történelmével.

A Rożak kiadó könyve kissé más szerkezetű. Egész éves tananyagát mindössze 12 fejezetre tagolja, amelyből az első négy teljes egészében az ókori történelemmel foglalkozik, az ötödik pedig az ókor és a középkor közötti átmenettel. A fennmaradó hét fejezetből négy szinte teljes egészében a lengyel történelemre koncentrál. Mindemellett nem marad el a legfontosabb európai események taglalása, csupán a lengyel történelemmel foglalkozó fejezetek szerves részeként jelennek meg.

A Juka kiadó tankönyve nyolc nagyobb fejezetre és ezeken belül 3–5 kisebb alfejezetre oszlik, és ezen belül találhatóak az egy-két oldalas témák. 4–4 nagy fejezet foglalkozik az európai, illetve a lengyel történelemmel, és a „A középkori Európa születése” című fejezet foglalkozik még a szlávok korai történetével is.

A második és harmadik tankönyvből már csak 2–2 állt rendelkezésre a vizsgálathoz. A Rożak kiadó második tankönyve 18 nagyobb

⁷ Gyakorlati tapasztalatom, hogy a magyarországi történelemtankönyvek szerkesztése egyáltalán nem segíti elő a diákok számára az európai és világtörténelem, valamint a magyar történelem eseményei közötti összefüggések megértését.

fejezetből áll, ebből csupán hét fejezet szól kizárólag világtörténeti, nyolc pedig kizárólag lengyel témákról. A fennmaradó három fejezet – a „Reformáció és ellenreformáció Európában”, „Napóleon Európája” és a „Népek Tavaszja” – vegyesen szól egyetemes történelmi és lengyel témákról.

A Szkolne is Pedagogiczne kiadó második tankönyvében szereplő 20 nagyobb, négy részre osztott fejezet közül nyolc foglalkozik kizárólag egyetemes és hat fejezet kizárólag lengyel témákkal. A fennmaradó hat fejezet pedig vegyesen, a lengyel történelmet, gazdaságot és kultúrát az európai történelem szerves részeként mutatja be.

A Rożak kiadó harmadikok történelemtankönyve 12 nagyobb fejezetből áll, amelyek közül öt egyetemes és hat kifejezetten lengyel témájú, míg „A második világháború” című fejezet taglalja a háború megértéséhez feltétlenül szükséges lengyel eseményeket is. Mindemellett egy nagyobb fejezet („Lengyelország a második világháborúban”) 33 oldalon külön is foglalkozik a háború alatti lengyel eseményekkel – meglehetősen részletesen. Egyértelműen elmondható, hogy a kiadó három tankönyvéből ez a könyv bontja fel leginkább külön egyetemes és lengyel történelmi témákra a tananyagot.

A Szkolne is Pedagogiczne kiadó tankönyvében az öt részre osztott 36 nagyobb fejezet közül 15 kifejezetten egyetemes, 15 pedig lengyel történelmi témájú. A fennmaradó 6 fejezet itt is vegyesen tartalmaz lengyel és egyetemes történelmi tananyagot, jelen esetekben nem csak szervesen összefüggő témákat. Ebben a tankönyvben a második világháború eseményeit 7 nagyobb fejezet taglalja, és benne vegyesen, kronológiai sorrendben követik egymást a lengyel események és a kifejezetten világtörténelmi jelentőségű mozzanatok.

A vizsgált tankönyvekről általában elmondható, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem tartalmaznak aránytalanul sok lengyel témájú anyagot, ráadásul az a tankönyvek nagyobb részében szervesen beépül az egyetemes történelemről szóló fejezetek anyagába, ami a diákok számára megkönnyíti az összefüggések megértését.

A Rożak kiadó tankönyveiről alapjában véve elmondható, hogy a Szkolne i Pedagogiczne kiadványánál kevesebb tananyagot tartalmaznak, és azt röviden, tömören és lényegretörően fogalmazzák meg, azonban úgy, hogy alapvető dolgok nem hiányoznak belőlük.

A vizsgálat kapcsán mindenképpen ki kell térni arra, hogy sokszor nehéz eldönteni mi minősül magyar történelmi eseménynek vagy személynek, hiszen a két nemzet évszázadok óta tartó történelmi kapcsolatának köszönhetően a lengyel és a magyar történelemnek sok közös kapcsolódási pontja van. Több olyan személy és esemény szerepel a lengyelországi

gimnáziumi tankönyvekben, amelyek a lengyel történelemnek ugyanolyan szerves részét képezik, mint a magyarnak, vagy éppenséggel ahhoz még szorosabban is kötődnek. Példa lehet ezekre Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király, a tatárjárás vagy éppen Nagy Lajos királyunk, akit a lengyelek csak Magyar Lajosnak (Ludwik węgierski) neveznek, utóbbira pedig Lajos kisebbik lánya Hedvig (lengyelül Jadwiga), akiről Magyarországon vajmi keveset tudnak, míg a lengyelek középkori történelmük egyik legjelentősebb alakjaként tisztelik.

A vizsgált tankönyvek első osztályos tananyagában a magyar honfoglalás, a kalandozások, az államalapítás, Hunyadi János, valamint Hunyadi Mátyás szerepelnek, mint kifejezetten a magyar történelemhez kötődő események. A másodikos anyagban ilyennek tekinthető a törökök Magyarország elleni fellépése és az 1848-as magyarországi forradalom és az azt követő szabadságharc. Emellett az egyik tankönyv röviden foglalkozik a reformkori „Budapesttel” (sic!) is. A harmadik osztályos anyagban szóba kerül az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államszerkezete, az első világháborút lezáró béke Magyarországot érintő döntése és Horthy Miklós, valamint az 1956-os magyarországi forradalom.

Az első osztályos gimnáziumi tankönyvek tananyagában mennyiségileg a legkevesebb magyar történelemmel foglalkozó szakasz a Luka kiadó tankönyvében van. Az egyik téma a magyarok és a szlávok kapcsolata a 9–10. században. A szerző említést tesz a „Pannon Alföld” elfoglalásáról, a kalandozásokról, majd arról, hogy a magyarok felvették a latin kereszténységet és az „István nevű magyar fejedelem megszerezte a királyi koronát”, és később a kereszténység terjesztése miatt szentté avatták.⁸

A másik téma Nagy Lajos, aki a lengyelek Magyar Lajosa (Ludwik węgierski). A könyv röviden taglalja az Anjou-dinasztia – lengyelül dynastia Andegawenowa – közép-európai történetét Károly Róberttel és a lengyel–magyar dinasztikus kapcsolatokkal együtt. Ennek kapcsán kifejti, hogy milyen módon kapta meg Lajos a lengyel koronát. A perszónálunió kapcsán a szerző nem rejti véka alá a lengyelek általános véleményét, hogy nem voltak megelégedve Lajos lengyelországi uralkodásával. Tomasz Jurek megjegyzi, hogy a magyarok joggal „nevezik a királyt Nagy Lajosnak”, de éppen mert mindenben Magyarországot helyezte az első helyre, uralkodásának lengyel megítélése nem ilyen pozitív.⁹ Jóval többet ír a tankönyv Lajos lányáról, Hedvigről – lengyelül Jadwigáról –, akire a

⁸ JUREK, 2003, 59.

⁹ Uo., 221.

lengyelek sokkal nagyobb szeretettel gondolnak vissza. Személye azonban sokkal inkább kötődik a lengyel, mint a magyar történelemhez.¹⁰

A Rożak kiadó és a Szkolne i Pedagogiczne kiadó első osztályos tankönyveiben már jóval több magyar történelmi esemény és személy szerepel. A magyar kalandozások és államalapítás a Rożak kiadó könyvében a „Szlávok és magyarok” című fejezetben szerepel. A témát taglaló oldalon szerepel egy 19. századi rajz Árpádról, akiről a rajz mellett kissé sarkítva azt írják, hogy „a magyar törzsek vezetője a 9. és 10. század fordulóján, államuk megeremtője a Pannon Alföldön és az Árpád-dinasztia alapítója”.¹¹ A főszövegben ezzel szemben csak a kalandozások, valamint István uralkodása szerepel, mindkettő meglehetősen tömören. A kalandozások kapcsán a Nagymorva Birodalom elleni támadásról és Ottó német császárnak a Lech-mezőn a magyarok felett aratott győzelméről emlékezik meg a könyv – utóbbi vastagon szedett betűkkel kiemelve.

Első királyunkat a tankönyv „Nagy István (másként Szent)” – az eredeti szövegben szintén vastagon szedve – néven említi, ami azonban lényeges, hogy megemlíti róla, hogy „bevezette a latin rítusú kereszténységet, megerősítette az államot és saját hatalmát”, az országhoz csatolta Erdélyt és „1001-ben a pápa és a császár beleegyezésével megkoronáztak”.¹² A számunkra nyilvánvaló pontatlanságoktól eltekintve Istvánnak a magyar történelemben betöltött szerepét hűen jeleníti meg a könyv: „Így Európa közepén megerősödött egy királyság, amelynek lakói szokásaikban és nyelvükben mind a németektől, mind pedig a szlávoktól különböztek.”¹³

A Szkolne i Pedagogiczne kiadó első osztályos tankönyve már kifejezetten sok információt tartalmaz a 10–11. századi magyar történelemről. A könyv „A németek az Ottók idején” című alfejezetben taglalja a magyarok bejövetelét – „A magyarok a 10. század végén bejöttek a Duna középső folyásának síkságaira, és támadásaikkal nyugtalanították a szlávokat és a német hercegségeket...” – és a kalandozások hatását, valamint Ottónak a kalandozó magyarok elleni sikeres fellépését.¹⁴

A tankönyv különálló, egy teljes oldalnyi terjedelmű alfejezetet szentel a magyar államiség létrejöttének „A magyar állam születése” címmel.¹⁵ Az alfejezet a magyarok finnugor származásával kezdődik, majd a honfoglalásra tér át, amelynek során a magyarok „a 10. század elején elpusztított-

¹⁰ Uo., 222.

¹¹ MUSIAŁ-POLACKA-ROŻAK, 2005, 117.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ KOCZERSKA, 1999, 46.

¹⁵ Uo., 56–57.

ták a nagy-morva államot” majd a „további terjeszkedés során bekebelezték Szlovákia és Erdély területét. Erdélyt fokozatosan a 11. század végére hódították meg”. A könyv a magyarokról megállapítja, hogy nomádok, és rátelepedtek az itt élő földműves szlávokra, akikről átvettek földműveléssel, háztartással és államszervezéssel kapcsolatos szavakat. „A nyelvészek 1250 olyan szót számoltak össze a magyar nyelvben, amelyet szláv nyelvekből vettek át. Saját nyelvük jelzi, hogy a magyarok elnyomták [értsd rátelepedtek és maguk kultúráját rájuk kényszerítették – P. T.] a helybeli lakosságot, s hogy nem szlávosodtak el, mint például a varégek vagy a bolgárok.”¹⁶

„A magyarok Géza király [sic!] uralkodása alatt vették fel a kereszténységet a 10. század második felében, de a keresztény államok családjába inkább Géza fia vezette be őket – István, aki szövetséget kötött III. Ottóval. A császár és a pápa egyetértésével koronázták királlyá. 1000-ben (ugyanabban az évben, mint Lengyelország) Magyarország érsekséget alapíthatott Esztergomban [lengyelül Ostrzyhom – a szövegben ekként szerepel]. Később megromlott Magyarország császársághoz fűződő viszonya. A 12. század elejéig Magyarország hét császári hadjáratot élt át, amelyeknek az ország alávételése volt a célja. A német terjeszkedéssel szembeni harcban Lengyelország volt a szövetségesük.”¹⁷

Említés szintjén mindkét utóbbi tankönyvben szerepel, hogy a tatárok 1241-es támadása Magyarországot is érintette.¹⁸ A Rozák kiadó tankönyve azt is leírja, hogy „1241-ben a tatárok elindultak nyugatra. Maga Batu kán vezette a támadást Magyarországra ellen...”¹⁹

A Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve „Magyarország az Anjouk uralkodása alatt” címmel háromnegyednyi oldalon külön alfejezetet szentel Károly Róbertnek és Nagy Lajosnak. Talán meglepő, de a fenti alfejezet nem csak a – lengyel szemszögből is fontos – családi kapcsolatokat veszi sorra, de Károly Róbert trónra jutásának körülményeit, sőt magyarországi politikai lépéseit és gazdasági reformjait is.²⁰

Ennek a tankönyvnek „Lengyelország, Csehország és Magyarország gazdasági kapcsolatai a késő középkorban.” című fejezete részletesen elemzi elsősorban Lengyelországot, de ezzel együtt az egész térség – közöttük Magyarország gazdaságát is, kereskedelmi térképpel és metszetekkel segítve az anyag a megértését.²¹

¹⁶ Uo., 57.

¹⁷ Uo.

¹⁸ MUSIAŁ-POLACKA-ROSZAK, 2005, 156; KOCZERSKA, 1999, 114.

¹⁹ MUSIAŁ-POLACKA-ROSZAK, 2005, 156.

²⁰ KOCZERSKA, 1999, 57.

²¹ Uo., 139–142.

„Lengyelországban Nagy Kázmér halála után a trón az unokaöccsére, az Anjou-dinasztiából származó, Magyar Lajosra, Magyarország királyára szállt. Az új király ritkán tartózkodott Krakkóban, ami az országban békétlenséghez és zendüléshez vezetett”.²² A mi Nagy Lajos királyunkról tehát a Rožak kiadó tankönyve is negatív hangnemben ír, és hasonló véleményen van a Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve is.²³

A Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve megemlékezik még a Jagellók magyarországi uralmáról is. Külön alfejezetet – „III. Ulászló magyar király” – szentel annak, hogy a Jagellók miként jutottak a magyar koronához, és egy külön alfejezetet a várnai csatának. Ez utóbbiban a csata részletes leírása után egy külön szakasz foglalkozik Hunyadi Jánossal és a törökök elleni fegyveres harcának jelentőségével.²⁴

Mint azt fentebb már említettem, a második tankönyvek közül már csak kettő, a Rožak és a Szkolne i Pedagogiczne kiadók könyvei álltak rendelkezésemre. A második tankönyvekben azonban valamivel kevesebb a kimondottan magyar történelemmel foglalkozó szakasz. Szinte csak a törökök elleni harc és az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, illetve a reformkori magyar fővárosról szóló szakasz sorolható ide, mivel a többi rész legalább olyan mértékben részét képezi a lengyel történelemnek is, mint a magyaroknak.

A tananyag tekintetében jóval részletesebb Szkolne i Pedagogiczne kiadó által kiadott tankönyv az „Európa a világban, a Rzeczpospolita Európában” című fejezet a „Te, boldog Ausztria, csak házasodjál – A Habsburgok politikája a 16. században” című alfejezete fontos elemként taglalja, hogy a Habsburgok miként tettek szert a magyar trónra. Hozzá kell tennünk, hogy valószínűleg itt is fontos szerepet játszik a lengyel–magyar közös szál, hiszen az ügy kapcsán éppen a Jagellók vesztették el a magyar trónt. „A Jagellók szerencsétlenségére a következő török támadás 1526-ban Magyarország ellen indult. Jagelló Lajos, Öreg Zsigmond unokaöccse elesett a törökkel Mohácsnál vívott csatában. Ekkor Magyarország és Csehország trónja hűgára, Annára szállt, aki Habsburg Ferdinánd felesége volt.”²⁵ Az összefüggések könnyebb megértése céljából a diákok számára a szemben lévő oldalon családfa segítségével is ábrázolják a Jagelló és Habsburg család kapcsolatát, ahol természetesen Lajos és Anna apja, Jagelló Ulászló cseh és magyar király is szerepel.²⁶

²² MUSIAŁ-POLACKA-ROZAK, 2005, 192.

²³ KOCZERSKA, 1999, 166.

²⁴ Uo., 255–256.

²⁵ ZIELIŃSKA-KOZŁOWSKA, 2000, 117.

²⁶ Uo., 116.

Ugyanezen könyv „*A félhold árnyékában – Európa és a török expanzió*” című fejezete nagyrészt éppen a magyarországi helyzetről szól – mellette pedig természetesen a Földközi-tenger medencéjének eseményeiről. Egyrészt a mohácsi csatavesztés, majd az ország három részre szakadása – „*Az ország középső része, köztük Buda (Magyarország jelenlegi fővárosának, Budapestnek része) folyamatosan a török állam része lett*”²⁷ –, másrészt az erdélyi fejedelemség létrejötte szerepel a tananyagban. Magyarország észak-nyugati része ezután a Habsburgok kezére került, „*keleti maradványa azonban – az Erdélyi fejedelemség – Törökország hűbérese lett. Itt sorban az alábbi mágnás [sic!] nemzetségek, Szapolyaiak, Báthoryak, Bethlenek, Rákócziak uralkodtak, lávirozsa a török hűség és a Habsburg függőség között*”.²⁸ A kérdést a tankönyv jelentőségéhez mérten kezeli, ha figyelembe vesszük, hogy a törökökkel szembeni földközi-tengeri harcokról némileg kevesebbet ír.²⁹

A következő jelentős kapcsolat, amit meg kell említenünk, Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királlyá választása és lengyelországi uralkodása. Ez azonban inkább nevezhető a lengyel történelem szerves részének, mint a magyarnak, mindazonáltal néhány szóval ki kell térni rá. Báthory István – a lengyeleknél Stefan Batori – megítélése a lengyel történelemtankönyvekben egyértelműen pozitív. Sikerként értékelik mind hadügyi reformjait, mind pedig – enyhén túlzóan – Oroszországgal szembeni külpolitikáját és hadjáratait. Természetesen mindkét tankönyv megemlíti, hogy erdélyi fejedelemként került a lengyel trónra.³⁰

A Szkolne i Pedagogiczne kiadó második tankönyve „*Prága és Budapest – déli szomszédaink ébredése*” címmel külön fejezetet – jöllehet nagyon rövidet – szentel a két Habsburg uralom alatt lévő nemzet, a cseh és a magyar kulturális és politikai fejlődésének a 19. század első felében. Az egyik oldalon egy színes kép a Lánchidat ábrázolja, amely a könyv szerint a magyar arisztokrácia összefogásának köszönhetően kötötte össze a két városrészt.³¹ A főszövegben szereplő egy bekezdés pedig a magyarok reformkori politikai-kulturális törekvéseiről szól: „...*Ausztria magyar alattvalói is legális úton igyekeztek harcolni nemzeti és gazdasági érdekeikért.*”³²

A könyv a reformtörekvések kapcsán nem foglalkozik azonban a társadalmi és gazdasági átalakulás igényével, csupán a nemzeti szempontból

²⁷ Uo., 119.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo., 120.

³⁰ POLACKA-PRZYBYLIŃSKI-ROSZAK-WENDT, 2005, 57–58; ZIELIŃSKA-KOZŁOWSKA, 2000, 138–140.

³¹ ZIELIŃSKA-KOZŁOWSKA, 2000, 377.

³² Uo., 379.

fontos elemet, a magyar nyelv ügyét emeli ki. Ennek oka valószínűleg az, hogy a korban a lengyel területeken éppen az anyanyelv oktatása és használata volt a legfontosabb kérdés. „Az elnémetesítés miatti félelmében a magyar országgyűlés a magyar nyelv oktatásának és a közéletben való használatának problémájával foglalkozott. Pesten életre hívták a Magyar Tudományos Akadémiát is.”³³

Végül a másodikos tananyag legjelentősebb magyar történelmi eseménye az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, amelyre a Rožak kiadó tankönyve kicsit több mint fél, míg a Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve összességében mintegy másfél oldalt szánt.

Előbbi tankönyv kissé röviden ugyan, de annál lényegretörőbben foglalja össze a magyarországi forradalom és szabadságharc eseményeit. A lerövidítésnek áldozatul esik a Batthyány-kormány, hiszen a március 15-i forradalmat követően a tankönyv szövege szerint „létrejött az országgyűlés és az Ausztriától független kormány, amelynek élén Kossuth Lajos állt”.³⁴ Ferenc József hadsereggel szándékozta megoldani a magyarországi problémát, és „az ország fővárosának Budapestnek [sic!] az elfoglalása után kihirdette Magyarország Ausztriához való csatolását. Erre válaszul a magyar országgyűlés detronizálta Ferenc Józsefet, akinek járt a magyar királyi cím”.³⁵

Ezt követően a tankönyv leírja, hogy a magyar hadsereg kiűzte az osztrákokat az országból. „A felkelők helyzete akkor fordult rosszra, amikor I. Miklós cár, Ferenc József kérésére 200 ezres hadsereget küldött. Az Iwan Paskiewicz [a magyar tankönyvekben Ivan Paszkievics – P. T.] vezette orosz erők véres harcokban levertek a magyarországi felkelést. Utolsó vezére [a felkelésé – P. T.] Bem József, aki az 1849. augusztus 9-én az osztrák és orosz csapatokkal Temesvár alatt vívott csatában megsebesült, maradék csapataival átkelt a Duna folyón Törökországba.”³⁶ A könyv szemléletén látszik, hogy a magyarországi szabadságharc végét – nyilvánvalóan szándékosan – az orosz–lengyel szembenállás és harc megjelenítésére használja fel, mivel ez a mozzanat a többi eseményhez képest aránytalanul nagy hangsúlyt kap. Paszkievics neve is ebből a szempontból fontos, hiszen az 1830–1831-es lengyel felkelést – amelynek József Bem volt az egyik hőse – ugyancsak ő verte le. Bem Józsefnek a tankönyv a lap szélén egy korabeli képet és egy rövid élettörténetet is szentel.

A Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve a „Népek Tavasza” című fejezeten belül taglalja a magyarországi eseményeket, méghozzá a Habsbur-

³³ Uo.

³⁴ POLACKA-PRZYBYLIŃSKI-ROZSAK-WENDT, 2005, 221.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

gok uralta területek forradalmainak sorában – arra a szálra fűzve fel azt. A szövegben vannak tévedések is. Például azt írja, „1848 februárjában, még a bécsi forradalom kitörése előtt felállt ott [Magyarországon – P. T.] egy kormány, amelyet nem az uralkodó, hanem Budán az országgyűlés hozott létre”. Az áprilisi törvények által létrejött átalakulást e – valójában a Batthyány-kormányra utaló – kormány tevékenységéhez sorolja a tankönyv.³⁷

A könyv kissé elnagyoltan ugyan, de leírja a szabadságharc folyamatát, Buda és Pest osztrák elfoglalását és azt, hogy „a forradalmi kormány vidékre menekült, ahol 1849. április 14-én kiadta a függetlenségi nyilatkozatot és kimondta a Habsburgok trónfosztását a Magyar Királyságban”. Leírja, hogy ezek után a magyar haderő – „seregeiben lengyelekkel, mindenekelőtt József Bem [Bem József – P. T.] tábornokkal” – csaknem az ország teljes területét megtisztította az osztrákoktól.³⁸

A következő oldalon egy-egy korabeli kép látható Bem Józsefről és Kossuth Lajosról, amely mellett mindkettejük rövid élettörténete is szerepel – beleértve mindkettejük emigrációját és Bem tábornok esetében testének hazaszállítását is.³⁹ Ezt követően a könyv kitér a Habsburgok rendkívül szorult helyzetére, és arra, hogy – a Szent Szövetség értelmében – az oroszokhoz fordultak segítségért, és végeredményben közösen verték le a magyar szabadságharcot. Érdekes, hogy nem említi meg Paszkievics cári tábornok nevét. Az alfejezet utolsó két mondata kitér arra, hogy a megtorlás után a „19. század hatvanas éveiben I. Ferenc József császár megváltoztatta Magyarországgal szembeni politikáját”, és a kiegyezéssel létrejött a dualista állam – ezt azonban nem nevezi nevén a tankönyv.⁴⁰

A forradalom és szabadságharc kapcsán azonban egyik tankönyv sem említi meg azt a nagyon is fontos tény, hogy a magyar politikai elit eleinte nem akart elszakadni Ausztriától, sem önálló nemzetállamot létrehozni, tehát nem lehetett összehasonlítani, a 19. századi lengyelországi felkelésekkel. Nyilvánvalóan a szerzők akarva-akaratlanul is a lengyelországi eseményekből indultak ki, amikor ezeket a fejezeteket megalkották.

A gimnázium harmadik osztályából ismét csak két tankönyv, a Rozak és a Szkolne i Pedagogiczne kiadó kiadványa állt rendelkezésemre. A vizsgált harmadik osztályos tankönyvekben csupán három fontosabb

³⁷ ZIELIŃSKA-KOZŁOWSKA, 2000, 416.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 417. József Bem tábornok a törökországi emigrációban áttért a muzulmán hitre és török katonai szolgálatba lépett – Murat pasa néven. Testét 1929-ben hazavitték szülővárosába, de muzulmán lévén nem temethették keresztény földbe, így mauzóleuma Tarnówban hat lábon áll, és a föld fölé emelkedik.

⁴⁰ Uo., 418.

mozzanat található a magyar történelemmel kapcsolatban. Az első a 19. század utolsó harmadában kialakított dualista államszervezet volt, ami természetesen érintette a galíciai lengyeleket is. Szerepelnek emellett az első világháborút lezáró béke Magyarországot érintő döntései és az új magyar állam megszületése is. Harmadrészt pedig mindkét tankönyv részletesen foglalkozik az 1956-os magyarországi forradalommal.

A Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve a harmadikos tananyagot a 19. század második felében kezdi. Itt egy külön alfejezetet szán az Osztrák–Magyar Monarchiának, méghozzá úgy, hogy taglalja azt a nemzetközi helyzetet – és természetesen a Habsburgok birodalmán belüli állapotot –, amely kikényszerítette az osztrák–magyar kiegyezést. Ezzel a tankönyv szerint „a magyarok elérték a különálló állam státuszát, amelyet Ausztriával egy reálunió kötött össze. Innentől Magyarország és Ausztria közös uralkodóval, közös külpolitikával, valutával és hadsereggel rendelkezett. [...] 1867-ben felállt az ún. dualista monarchia”.⁴¹ A kvázi új állam létrejöttén kívül azonban csupán a nemzetközi diplomáciában betöltött szerepét emeli ki a tankönyv, illetve egy öregkori fénykép látható Ferenc József császárról.⁴²

Természetesen az első világháborús események taglalásánál szerepelnek az Ausztria–Magyarországgal kapcsolatos katonai és diplomáciai események, sőt a tankönyv szentel egy bekezdést „Ausztria–Magyarország szétesésének” is, de a versailles-i békék tárgyalásánál csupán Magyarország régi és új szomszédaival való vitás ügyekre van utalás.⁴³ Azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az első világháború vége és a párizsi békék a lengyel történelemben éppen az államiság visszaszerzéséhez kötődnek, így egészen másfajta jelentőséggel bírnak, mint a magyar történelemben.

A tankönyv szentel egy fejezetet a két világháború közötti „Közép-kelet Európa” történetének is. Itt régebről örökölt előítélettől nem mentesen azt írja, hogy kezdetben mindenhol a „demokratikus-parlamentáris modell” volt jellemző, „egyedül Magyarország állt 1920-tól Horthy Miklós diktatórikus uralma alatt”.⁴⁴ Ebben a fejezetben említésre kerül még, hogy a két világháború között a térség nemzetállamai között a területi és nemzetiségi kérdés miatt gyakran voltak ellentétek, amelynek „klasszikus példája volt Magyarország”, mivel „jelentős magyar népesség volt Szlovákia [sic!], Jugoszlávia és Románia lakói között”.⁴⁵

⁴¹ MĘDRZECKI-SZUCHTA, 2001, 53.

⁴² Uo., 53–54.

⁴³ Uo., 117, 119. A 118. oldalon látható egy térkép a háború után kialakult új Európáról.

⁴⁴ Uo., 128.

⁴⁵ Uo., 128.

Legközelebb a tankönyvben csupán a „Közép- és Kelet-Európa szovjetizálása” című fejezetben kerül sor általánosságban a magyarországi események említésére.⁴⁶ Különálló, másfél oldalas alfejezetet szentel azonban a tankönyv „Felkelés Magyarországon 1956-ban” címmel az 1956-os forradalomnak.

Ennek szövege szerint, mivel a magyarok többsége nem volt megelégedve a kívülről rájuk erőltetett kommunizmussal, tömegdemonstrációval próbálták elérni a rendszer demokratizálását. Elérték, hogy a „liberális kommunista Nagy Imre legyen a miniszterelnök, aki a kormányba meghívott nem kommunista politikusokat is. Demokratikus reformokat ígértek”, Moszkva azonban katonai beavatkozásra szánta el magát és „a magyar hadsereg és a civil lakosság ellenállása ellenére az oroszok elfoglalták Magyarországot”, és a hatalmat Kádár János kezébe adták.⁴⁷ „A magyar felkelésben néhány ezer ember elesett és több mint 200 ezren emigráltak...” A megtorlásnak további 230 személy esett áldozatul, köztük Nagy Imre is.⁴⁸ Külön jelentősége van annak, hogy eleddig nem tapasztalható részletességgel ír a tankönyv a magyarországi eseményekről. Eközben kitér a magyar és a lengyel események közötti összefüggésre, illetve a szovjet hatalommal szembeni ellenállás jelentőségére.

Az eseménnyel kapcsolatban külön forrást is közöl a tankönyv, ami életszerűbbé teszi a diákok számára az eseményeket. Mintegy tízsornyi szöveget idéz a könyv a Lengyel Rádió budapesti tudósítójának, Marian Bielickinek az 1956. november 5-én a magyar fővárosban zajló harcokról szóló tudósításából.⁴⁹ Ezen kívül már csupán az szerepel a tankönyvben, hogy a magyar csapatok is bevonultak Csehszlovákiába 1968-ban.⁵⁰

A Rožák kiadó tankönyve is tartalmazza természetesen az első világháborúról szóló fejezetekben az Osztrák–Magyar Monarchiát érintő

⁴⁶ Uo., 321.

⁴⁷ Uo., 324.

⁴⁸ Uo., 325.

⁴⁹ „Az éjszaka és a délelőtti folyamán fokozódtak a fegyveres harcok. Éjszaka többször bombázták a védők megerősített állásait. [...] A védők saját készítésű barikádokkal védekeznek. A teljes lakosság támogatja a fegyveres harcosokat. A város barikádokkal elzárt negyedeiben erős katonai szervezet működik. Az útkereszteződésekben géppisztolyokkal és benzines palackokkal felfegyverzett védők tartják magukat. [...] A szovjet hadsereg által ellenőrzött kerületekben harckocsik járőröznek a járókelőkre lövöldözve. A város több pontján tűz ütött ki. A szovjet tüzérség és harckocsik, tüzüket a mentőcsapatokra irányította, lehetetlenné tették az oltást. A szovjet tüzérség folyamatosan tűz alatt tartja a védők budai állásait. Egyedül a pékségek vannak nyitva. Kilométeres sorok kígyóznak. Délben a tüzérség és a harckocsik a barikádokat támadják a belvárosban. A város védői – főleg munkások és fiatalok – bejelentik, hogy életrehalálra harcolnak. A Palota szálló előtt három kiégett szovjet harckocsi. A felkelők veszteségei csekélyek.” Uo., 324.

⁵⁰ Uo., 326.

katonai és diplomáciai eseményeket, de a kifejezetten magyar történelmet érintő események közül csupán a trianoni békeszerződést említi meg a „*Békeszerződések eredménye*” című kisebb betűvel szedett fejezetben. „*A trianoni határozat alapján jöttek létre Magyarország új határai. Elveszítették az ország korábbi területének több mint felét. Egyidejűleg a magyarság körülbelül 30%-a került az ország határain kívülre.*”⁵¹ Jelen esetben természetesen nem várható el a lengyel történelemtankönyvektől, hogy a párizsi békéket boncolgatva túlzottan elítélően nyilatkozzanak, hiszen az önálló államiságuk visszaszerzésében jelentős szerepet játszott.

A tankönyv harmadik nagy fejezetének elején az európai forradalmak kapcsán írja, hogy „*a kommunista felkelés Magyarországon is uralomra jutott, ahol 1919-ben rövid időre felállt a Magyar Tanácsköztársaság. A forradalom leverése után a jobboldal visszaállította a monarchiát. Nem választottak azonban királyt, hanem Horthy Miklós, az osztrák–magyar flotta admirálisa lett a régens.*”⁵²

Ezen kívül a tankönyvben szerepelnek még olyan elemek, amelyek a világtörténelem kapcsán is jelentőséggel bírnak, mint ahogyan Magyarország fel van sorolva a Varsói Szerződést alkotó államok között,⁵³ és a „*Szovjetunió terjeszkedése Európában*” című fejezetben a kelet-európai szovjet típusú államberendezkedések és az ott állomásozó szovjet csapatok okán.⁵⁴

Ezt követően az 1956-os forradalom kapcsán van szó újból kimondottan magyarországi eseményekről. Ezzel kapcsolatban a tankönyv korábban nem jellemző részletességgel taglalja az eseményeket, másfél oldalt szán a felkelésre. Az események leírása már Sztálin halálával és Nagy Imre 1953-as miniszterelnökségével és a társadalmi és gazdasági reformok kísérletével kezdődik, majd az azokkal szembeni párton belüli ellenállással folytatódik.

Az 1956-os forradalommal kapcsolatban megjegyzi, hogy az események a lengyelek iránti rokonszenvből szervezett demonstrációval kezdtek el eszkalálódni. A kialakult helyzetben Nagy Imre ismét miniszterelnök lett, „*a kommunista párt korábban hatalmon lévő funkcionáriusainak egy része azonban az ellenforradalomtól való félelmében a Szovjetuniót kérte fel az intervencióra.*”⁵⁵

Fegyveres felkelés tört ki, a felkelők oldalára állt a magyar katonai csapatok egy része is, és a szovjetek „visszafogták csapataik tevékenység-

⁵¹ WENDT, 2005, 28.

⁵² Uo., 64.

⁵³ Uo., 202.

⁵⁴ Uo., 206.

⁵⁵ Uo., 209.

gét”. Külön említik, hogy „Nagy Imre kormánya november elsején bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szövetségből”. Valamint az is, hogy három nappal később a szovjetek „letartóztatták a magyar delegációt Maléter Pál honvédelmi miniszterrel együtt”.⁵⁶ A szovjetek elfoglalták a fővárost, és a Kádár János vezette csoportnak adták át a hatalmat. Ez a könyv is megvonja a forradalom mérlegét – „a harcokban csaknem 3 ezren estek el” – de nem ír az emigrációról, csak a „véres elnyomásról” és Nagy Imre kivégzéséről.⁵⁷

Mindkét tankönyv közül egy-egy fényképet is a forradalomról, sőt a Rožak kiadó könyve egy kisebb képet Nagy Imréről is, mellette rövid életrajzával. Az mindkét könyv anyagából kiderül, hogy a lengyelek szemében igen nagy jelentősége volt az 1956-os magyarországi eseményeknek, amellet, hogy – vagy éppenséggel pont azért, mert – ebben az évben ők is válsághelyzetben voltak, amely azonban nem bontakozott ki olyan mértékben, mint Magyarországon.

*

Végeredményben elmondható, hogy a fentebb megvizsgált új kiadású lengyelországi gimnáziumi tankönyvekből kiderül, a lengyel diákok többet tanulnak a magyar történelemről, mint a magyar diákok a lengyel történelemről.

A könyvek tananyaga helyenként – mint azt láthattuk – nem mentes ugyan az előítéletektől, ennek ellenére szélesebb – de semmiképpen nem teljességre törekvő – képet ad a magyar történelemről, mint amit a magyar diákok számára a magyar tankönyvek nyújtanak a lengyel történelemről. Az is nyilvánvaló, hogy általában olyankor kerülnek elő a magyar események, amikor azok valamilyen módon a lengyelekkel – és első osztályban a szlávssággal – kapcsolatba hozhatók.

Kifejezetten pozitív benyomást keltett mindkét tankönyvsorozat abban a tekintetben, hogy a Magyarországon megszokottnál jóval többet foglalkozik a közép- és/vagy kelet-közép-európai és a kelet-európai eseményekkel, azaz a lengyel diákok jóval részletesebb képet kapnak szomszédai, mindenekeelőtt Oroszország történetéből, mint a magyarok.

Az is megállapítható, hogy a könyvek szemléletére nem nyomta rá súlyosan a bélyegét sem a lengyel-magyar barátság, sem pedig a szláv-magyar ellentét hangulata. (Utóbbi a középkori részekben azért kissé érezhető.)

⁵⁶ Uo., 209–210.

⁵⁷ Uo., 210.

Érezhető azonban a tankönyvek szemléletén az évszázadokon átívelő lengyel–orosz konfliktus hatása. Ez még a magyar történelmet érintő két esemény, az 1848–1849-es szabadságharc és az 1956-os forradalom kapcsán is érzékelhető – természetesen igaz ez a prágai tavaszra is. A szerzők ezeknek az eseményeknek azért is tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, mert az oroszokkal szembeni harcot és ellenállást jelképezi szemükben.

Felhasznált irodalom:

- JUREK, 2003 = Jurek, Tomasz, *Historia. Dzieje najdawniejsze i dawne do schyłku XIV wieku. Średniowiecze. Podręcznik dla gimnazjum*. Wydawnictwo Juka (2. kiadás), Warszawa 2003.
- KOCZERSKA, 1999 = Koczerska, Maria, *Historia Średniowiecze. U źródeł współczesności*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna (2. kiadás), Warszawa 1999.
- MĘDRZECKI-SZUCHTA, 2001 = Mędrzecki, Włodzimierz–Szuchta, Robert, *U źródeł współczesności. Dzieje nowożytne i najnowsze*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna (1. kiadás), Warszawa. 2001.
- MAZUR, 2001 = Mazur, Janina, *Az 1848-as forradalom a lengyel történelemtankönyvekben. Történelempedagógiai füzetek 8*. 2001. 39–44
- MUSIAŁ–POLACKA–ROSZAK, 2005 = Musiał, Danuta - Polacka, Krysztyna - Roszak, Stanisław, *Przez wieki. Podręcznik do historii 1*. Wydawnictwo Rożak (2. kiadás), h.n. 2005.
- POLACKA-PRZYBYLIŃSKI–ROSZAK–WENDT, 2005 = Polacka, Krysztyna - Przybyliński, Maciej - Roszak, Stanisław - Wendt, Jan, *Przez wieki. Podręcznik do historii 2*. Wydawnictwo Rożak (2. kiadás) h.n. 2005.
- WENDT, 2005 = Wendt, Jan, *Przez wieki. Podręcznik do historii 3*. Wydawnictwo Rożak (1. kiadás) h.n. 2005.
- ZIELIŃSKA-KOZŁOWSKA, 2000 = Zielińska, Katarzyna - Kozłowska, Zofia T., *U źródeł współczesności. Historia nowożytne*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna (1. kiadás), Warszawa 2000.
- Internet forrás: <http://www.historia.org.pl/index.php?id=maturainfo> (letöltés időpontja: 2008. március 5.)

VAJDA BARNABÁS

MAGYARSÁGKÉP
A CSEHSZLOVÁK TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN
1950–1993

Az 1950-től 1989-ig kiadott csehszlovákiai történelemtankönyvek jelentős része ún. fordításos-mutációs rendszerben került kiadásra. Ez azt jelenti, hogy az oktatás központosított jellegéből fakadóan a tankönyvek eredetileg cseh szerzők által cseh nyelven íródtak, ez alapján készült szlovák és magyar fordításuk. A politikai helyzettől függően egy-egy tankönyvnek időnként módosított fordítása készült, mégpedig olyan formában, hogy a csehből szlovákra fordított könyvekben a szlovák tanulók szlovák, a magyar tanulók pedig a magyarra fordított tankönyvekben magyar történelmi kiegészítéseket olvashattak.¹ A cseh alapváltozathoz ún. szlovák kiegészítő részt az 50-es évektől, magyar kiegészítő részt pedig a magyar tanulók számára készült tankönyvekben a 60-as évektől találunk.² A csehszlovákiai tankönyves terminológiában tehát a mutáció kifejezés (szl. mutácia) egyszerre jelöl nyelvi átültetést és/vagy a helyi viszonyokhoz igazított tartalmi pótlást. Vizsgált korszakunkban mindkettőre van példa. A csehből fordítás és/vagy a szlovák, illetve magyar történelmi eseményekkel kibővített mutáció tényét rendszerint az adott tankönyv belső oldalán feltüntették.

A mutációs rendszerre való előzetes rámutatás három ok miatt szükséges. Egyrészt ez volt az akkori csehszlovák tankönyvkiadási gyakorlat alapvető jellemzője, szemben a mai helyzettel, amikor a szlovákiai magyar alap- és középiskolások számára magyar történezetek írnak tankönyveket. Másrészt – az előbbi következményeként – a vizsgált korszak magyarságképe igen jelentős részben, nagyjából 1980-ig nem annyira szlovák, hanem csehszlovák szempontot tükröz. Mivel a vizsgálatunk körébe vont 30 tankönyvnek több, mint fele eredetileg cseh

¹ Ez a hagyomány 1945 előtt kezdődött; már az első Csehszlovák Köztársaságban is lefordított és részben átdolgozott tankönyvek voltak, mint például KOREŇ–JEŽO, 1932.

² Például DEKAN–MACEK–HUSA–HUSOVÁ–KLÍMA–DOLEŽAL–KRÁL, 1953; DEKAN–MACEK–HUSA–HUSOVÁ–KLÍMA–DOLEŽAL–KRÁL, 1957; DEKAN–MACEK–HUSA–HUSOVÁ–KLÍMA–DOLEŽAL–KRÁL, 1958.

szerzők által csehül írt, majd továbbfordított tankönyv volt,³ bennük alapvetően – és a közös országban belüli nemzeti dominanciára is jellemzően – cseh, illetve csehszlovák szemlélet uralkodik. Ennek legfeltűnőbb jelei a nagyszámú és terjedelmes fejezet a cseh történelemből, a sok cseh vonatkozású kép, térkép és illusztráció stb.⁴ A harmadik ok, ami miatt rá kell mutatnunk a mutációra, hogy jelen vizsgálatunkban figyelmünket a cseh és a szlovák tanulók számára írt tankönyvek magyarságképeinek szenteljük. Azonban épp e taglalt korszak oktatáspolitikai eljárása miatt ezt úgy tehetjük meg, hogy a szövegeket magyarul idézhetjük. Ennek tudatában szögezhetjük le, hogy a korabeli cseh és szlovák nyelvű tankönyvekben sok magyar vonatkozás van, s ehhez képest a magyar nyelvű mutációkban némelyikében egy kicsivel több.

Az egykor használt tankönyvek jelenkori vizsgálatát tovább bonyolítják az 1950–1989 közti tankönyvekben található, a korra jellemző ideológiai hatások, amelyek Sokcsevits Dénes találó megfogalmazása szerint az „osztályharcos szemlélet pótlólagos alkalmazásának, egyben a 19. századi etnocentrizmus visszatérésének”⁵ a jelei a 20. századi tankönyvekben. A mi esetünkben ennek leggyakoribb konkrét megnyilvánulásai: a csehszlovákizmus szelleme, valamint az orosz-szovjet történelem terjedelmes fejezetei a különböző korokba szöve, vegyítve a marxista-leninista történelemértelmezésekkel, amelyek kapitalista- és vallásellenességükkel tűnnek ki.⁶ Csak mindezeknek a jelzése után szabad megkérdeznünk: milyen ké-

³ Például SOSIK-STRACÁR-KOPÁČ-KROPILÁK, 1954 [Ebből a könyvből tanult történelmet 8.-osként egykor Gasparovič közt. elnök.]; DEDINA-FIDRMUC-CHOC-KOPÁČ-PRAVDŮVÁ-SACHSOVÁ-SOSÍK-STRACÁR, 1954; ŠLAJER-TYR-VRABEC-ŽÁČEK-SOSÍK-STRACÁR, 1956; DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1957; DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1958; ŠLAJER-TYR-SOSÍK-STRACÁR-VRABEC-ŽÁČEK, 1960; stb. Kivételt képeznek azok a tankönyvek, amelyeket eleve szlovákok írtak szlovákul [például STOJKA, 1956], illetve ritkábban szovjet tankönyv alapján készült, mint például PRAVDŮVÁ-ŠOURKOVÁ, 1957.

⁴ Például igen nagy terjedelemben cseh: cseh témák, térképek, képek, a huszita hagyomány stb. STOJKA, 1956, huszitizmus a 29. oldaltól; ŠLAJER-TYR-VRABEC-ŽÁČEK-SOSÍK-STRACÁR, 1956, 43, 48, 89, 68-102, 109, 196; ŠLAJER-TYR-SOSÍK-STRACÁR-VRABEC-ŽÁČEK, 1960, a saját korához képest rekordszámú, 56 képet tartalmaz egy külön mellékletben; ebből 11 cseh épület [4 szlovákiai], 9 cseh történelmi személyiség [1 szlovák], 4 jelenet a cseh történelemből van [1 van a szlovákból], a további képek pedig részben orosz, részben nyugat-európai vonatkozású épületek vagy portrék [mint például Robespierre vagy Napóleon].

⁵ SOKCSEVITS, 2007.

⁶ Csupán néhány ízelítő. Cím az őskor fejezet elején: „Csehszlovákia a szocializmus felé vezető úton”; „A csehszlovákok élete a pogánykorban” (KOREŇ-JEŽO, 1932, 22-23). Oldalcím Nagy-Moráviánál: „Svätopluk reakciójának uralma.” Cím: „Szlovenszko és Podkarpatszká Rusz az Árpádház után” (KOREŇ-JEŽO, 1932, 48-49).

pet sugalltak a saját korukban ezek az előbb cseh, később csehszlovák, végül szlovák perspektívájú, de mindvégig kitartóan marxista osztályharcos alapállású iskolai szövegek a magyarságról 1950–1989 között?

A vizsgálat keretei, korlátai és irányai

A magyarságképet kutatva az 1950–1993 közti csehszlovákiai történelemtankönyvekben két alapkérdésre keressük a választ: Felbukkan-e a magyarság a tankönyvekben, és ha felbukkan, akkor milyen minőségben, milyen kontextusban és milyen konnotációval?

Szabolcs Ottó felosztása szerint „*az európai tankönyveket magyarságképiünk szempontjából négy csoportba lehet sorolni. Az elsőbe azoknak az országoknak a történelemtanítása tartozik, akik [...] közvetlen szomszédaink [...] s náluk bőségesen találunk magyar történelmet, hiszen ez része saját történelmüknek is*”.⁷ Ennek megfelelően a csehszlovák tankönyvekben a magyar, mint nép, illetve, mint ethnojelző (pl. magyar király) sokszor felbukkan, és valóban terjedelmes fejezeteket találunk bennük a magyar köztörténetből. Kronológiai értelemben legelőször 900 környékén, legutoljára pedig 1945-ben vagyunk a tankönyvekben említve, mint ahogy könnyen kijelölhetők a magyar történelem legtöbbet tárgyalt súlypontjai is. Ezek az alábbiak: *a Nagy-Morva Birodalom és a magyar honfoglalás; Hunyadi Mátyás és (kisebb részben) a török kor; 1848–1849; az Osztrák–Magyar Monarchia belső viszonyai; a Tanácsköztársaság; az első bécsi döntés; a Kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok.*

A magyarok tankönyvbeli jelenlétének kvantitatív vizsgálata mindazonáltal nagyon problematikus. A grafikus vagy kartografikus illusztrációk kvantitatív elemzése ha nem is lehetetlen, minimálisan értelmetlen, tekintettel a könyvek közel negyedében tapasztalható zéró didaktikai apparátus miatt.⁸ A legproblematisabb a magyar vonatkozások összes oldalhoz képest viszonyított százalékos arányának megállapítása, legalábbis olyan alapos módszerekkel, mint amilyeneket Dárdai Ágnes alkalmazott a külföldi és a magyar történelemtankönyvek európai in-

⁷ SZABOLCS, 1998, 40.

⁸ Sok könyvben egyetlen kép és térkép sincs, vagy ha van, akkor abban nincs köszönet. A képekről ugyanis Klement Gottwald, Lenin, Sztalin és Zoja Koszmogyemszkaja tekint le ránk, tovább megörökítve látjuk még Lenin Sztalinnal való első találkozását 1905-ből (SOSIK–STRAČÁR–KOPÁČ–KROPILÁK, 1954 [Ebből a könyvből tanult történelmet 8.-osként egykor Gasparovič közt. elnök], 48), illetve Lenint szónokolni egy páncélaút tetejéről (SOSIK–STRAČÁR–KOPÁČ–KROPILÁK, 1954 [Ebből a könyvből tanult történelmet 8.-osként egykor Gasparovič közt. elnök], 78).

tegrációs képének vizsgálatakor.⁹ Tudnivaló, hogy a vizsgált csehszlovák tankönyvek (az évtizedes hagyományoknak megfelelően) elkülönítve, külön-külön tankönyvben taglalják az egyetemes, illetve a nemzeti történelmet, és ebben a rendszerben a *magyar történelem a szlovák nemzeti történelem része*. Ezért fokozottan igaz, amire Szabolcs Ottó is rámutatott fentebb idézett tanulmányában, hogy tudni illik, a magyar és a szlovák történelem nemhogy nem különül el fejezetileg egymástól, hanem – akcionális és textuális értelemben – nagyon is összefonódik. A részletes kvantitatív elemzés egyébként nemcsak lehetetlen, hanem fölösleges is. Egyrészt azért, mert a magyar utalások nagy száma evidens külön mérés nélkül is; másrészt azért, mert az információk mennyisége helyett sokkal lényegesebb annak megállapítása, hogy milyen minőségű információt vagy képet sugallnak rólunk a vizsgált tankönyvek.

Vizsgálatunkhoz tehát a *nyelvi alapú történelmi elemzést* véltük a legcélravezetőbbnek. Ez azon alapul, hogy a 30 megjelölt tankönyvben kikerestük a súlypontinak tartott tankönyvi témákat (ld. fentebb), és azokból kijegyzeteltük a legkompaktabb, pozitív és negatív magyarságképre utaló szövegegységeket. Az így kapott 8 oldalnyi: 2581 szóból, illetve 551 sorból álló korpuszt – amely nemcsak a magyarságkép szövegbeli előfordulásának pontosabb kontextusát adja meg, hanem az adott súlyponti téma kronológiai változásait is – tekintjük vizsgálatunk alapjának, forrásának. (A szövegsemelvényeket ld. a mellékletben.)

A vizsgálat főbb megállapításai

A legpozitívabb magyarságképet Dózsa György és Mátyás király estében tapasztaljuk, különösen az utóbbival kapcsolatban találunk sok pozitív formulát. Amíg Dózsa esetében a plebejusság¹⁰, addig Mátyás esetében a sok didaktikai lehetőség ad némi magyarázatot a pozitív képre: Hunyadi uralkodásának sok cseh vonatkozása, V. László, Podjebrád György, Mátyás cseh királyi ambíciói stb., jól érthető, időnként egyenesen mesés formában fogalmazhatók meg a fiatalabb tanulók számára is.¹¹ A Hunyadiakat meglepően bőven taglalja szinte az összes tankönyv: a cseh kormányzó fogva tartotta Hunyadi Mátyást, aki házassági ígéretet tett Katalin nevű leányának, későbbi háborúik stb.

⁹ DÁRDAL, 2002.

¹⁰ Husz és Dózsa párhuzamát emeli ki például KLOC, 1971.

¹¹ Hunyadi János és a török kor pozitív képéről számolt be Hornyák Árpád is, lásd írását itt a kötetben.

A hatvanas évek és a hetvenes évek elejének könyveiben általában korrekt térképeket találunk valós országhatárokkal, Kárpátalját is beleértve;¹² 1972-ben konkrét és korrekt számadatokat találunk az első Csehszlovák Köztársaság népességi viszonyairól;¹³ Csehszlovákia területveszteségeit is megtaláljuk a müncheni és a bécsi döntések után, belerajzolva a Pozsony alatt, Léva, Kassa, Ungvár, Munkács, Rahó vonalat¹⁴. A korszak magyarázathoz tartozik, hogy a tankönyvek szakmai színvonala ekkoriban a politikai helyzet felszabadulásával arányban javult; a hatvanas–hetvenes években korábban elképzelhetetlen vallási témák is felbukkantak a könyvekben,¹⁵ egyben javult a könyvek didaktikai apparátusa.

Úgy tűnik, a csehszlovák tankönyvbeli megjelenésnek, és főleg a pozitív magyarságképnek, feltétele volt a lokális, „csehszlovákiai” kötődés. Például *„Ezt az elégedetlenséget használta ki Thököly Imre, késmárki mágnás. [...] Az 1677–1678. években Szlovákiát egészen a Vág folyóig hatalmába kerítette. Később a török szultán elismerésével felvette a Felső-Magyarország fejedelme címet, ezért 'szlovák királynak' is nevezték”*.¹⁶ Amíg a „késmárki mágnás” Thökölynek kijárt a(z) egyébként megtévesztő) dicséret, addig Bethlen Gábor, aki szintén jelentős nemesi rendi felkelés vezetője volt, csak erdélyi kötődéssel, esetében már nem ilyen rózsás a kép: *„A Bethlen vezette magyar nemesi felkelésnek meg kellett volna segítenie a cseh rendeknek az 1618. év nyarán kitört felkelését is. Bethlen gyors menetben megszállta a szlovák területet, de halogatta a cseh rendek megsegítését”*.¹⁷ Ezekben az esetekben a magyar történelmi szereplőknek és eseményeknek hiátuskitöltő szerepük van, azaz egyes korszakokban – jellemzően a 12–13. és a 17. században – minden apró lokális kötődés a szlovák történelmi kontinuitás megjelenítésére, támogatására szolgál. Ennek érdekében a tankönyvszerzők attól sem „riadnak vissza”, hogy viszonylag objektív címeket és feliratokat használjanak, pl. *„Szlovákia gazdasági és szociális fejlődése a magyar állam keretében a XIII. század második felében”*.¹⁸ A magyar történelem jellemzően akkor és ott bukkan fel, amikor és ahol a cseh s még inkább a szlovák történelem hézagos, felderítetlen vagy egyenesen tárgyaltan.

¹² Például JOZA-PÖSL, 1961, 130; DULLOVÁ-VALACHOVÁ-BEŇO-DZUGAS-PLEVA, 1972, 186–187.

¹³ DULLOVÁ-VALACHOVÁ-BEŇO-DZUGAS-PLEVA, 1972, 44.

¹⁴ Uo., 153.

¹⁵ Például KLOC, 1971.

¹⁶ DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1957, 142.

¹⁷ DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1953, 155.

¹⁸ ŠLAJER-TYR-SOSÍK-STRAČÁR-VRABEC-ŽÁČEK, 1960, 42.

Amint a tankönyvszerzőknek lehetőségük volt, hogy a történelmi kapcsolathálót más irányba, mint a magyarok irányába szőjék, ezt azonnal megtették, még annak árán is, hogy ezzel lényeges történelmi kapcsolatok tényét áldozták föl vagy hallgatták el. Ez szépen megfigyelhető Johannes Amos Comenius munkásságának különböző tankönyvbeli taglalásain, amelyek egyszerre bizonyítják Magyarország tankönyvbeli elhallgatását (mivel adottak voltak a cseh vagy a lengyel vonatkozások), valamint azt, hogy a közvetített magyarsággépet nem a közös történelem tényének pozitív elfogadása motiválta, hanem az ideológiai megalapozottságú ürkitöltés. Ha ugyanis a magyar vonatkozások tankönyvbeli szerepeltetése nem hézagpótló vagy ideologikus célokat szolgált volna, akkor bővebben és méltányosabb módon szól arról a személyiségről, aki a történetileg releváns kapcsolatok tekintetében igazi kapcsolatépítésre lett volna alkalmas. Comenius munkásságának különböző tankönyvbeli taglalásai jól bizonyítják, hogy a közvetített magyarsággépet nem a közös történelem tényének pozitív elfogadása motiválja, hanem az ideológiai megalapozottságú ürkitöltés.

De még így is: Comenius magyar kapcsolatairól legalább itt-ott szó van. A pozitív példáknál ugyanis sokkal gyakoribbak és jellemzőbbek az elhallgatás alakzatai. Az 1950 utáni csehszlovák iskolarendszerben nevelkedett ifjak egy szót sem tanultak például a versailles-i békerendszerről, Trianon gyakorlatilag nem fordul elő, nincs adat a területváltozásokról, és általában hallgatás övezi a csehszlovák külkapcsolatokat. A tanulók alig tanultak valamit Csehszlovákia megalakulásáról, annak nyugati kapcsolatairól vagy a kisantanttról.¹⁹ Egyenesen nyelvi bravúr, hogy a tankönyvekben ne essen szó az állam megalakulásának körülményeiről: „A csehszlovák burzsoázia imperialista politikája az 1920–1929-es években”;²⁰ „A CSK-ot [Csehszlovák Köztársaságot] a munkásosztálytól vezetett cseh és szlovák dolgozó nép harcolta ki. Ezt az oroszországi NOSZF [nagy októberi szocialista forradalom] tette lehetővé. [...] Hogyan keletkezett Csehszlovákia Kommunista Pártja?”²¹ Nem üldözési mánia, hanem tény, hogy az elhallgatások rendszerint a magyar történelmet érintik. Azokon az oldalakon, ahol az 1907-es csernovai incidens lehetne, pl. ezt olvassuk: „Az 1868. évi nemzetiségi törvény a magyar uralkodó osztályok nemzeti- és osztályönzésének kifejezője volt”, ezután következik egy egész oldalnyi leírás a nyelvi elnyomásról.²² A másik példa a kisantant elhallgatása, ez is magyarelles élel: „A magyar és az osztrák reakció minden erővel azon volt,

¹⁹ Ld. például JÍLEK-DONHAL-BUTVIONÁ, 1982a.

²⁰ SOSIK-STRACÁR-KOPÁČ-KROPILÁK, 1954.

²¹ STOJKA, 1956, 64–65.

²² DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1958, 83.

hogy visszaállítsa a Habsburgok uralmát, és felújítsa a monarchiát. Ennek az volt a következménye, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia veszélyeztetve érezték magukat, és szövetséget alapítottak, az ún. kisantantot”.²³

Áttérve a magyarok csehszlovák tankönyvekben való említésének minőségére, azt tapasztaljuk, hogy bár van nyoma pozitív magyarságképnek, ezek eltörpülnek az igen nagyszámú negatív konnotációjú említés, és még inkább a sok és feltűnően agresszív, ellenségkép teremtésére is alkalmas jelenség mellett. A Hunyadi és Dózsa személyén átszűrődő pozitív magyarságkép ritkaságszámba megy az 1950–1993 közti csehszlovákiai történelemtankönyvekben, ahol a súlyponti, magyar vonatkozású témák kapcsán a következő fluktuációt tapasztaljuk:

	Az említés minősége		
Az említés gyakorisága	+	semleges	-
+++	Hunyadi Mátyás		19. század vége
++		Árpád-ház Nemesi rendi felkelések	
+	Török hódoltság		Honfoglalás 20. század

Tehát: Hunyadi Mátyás kapcsán bőven és pozitívan említik a magyarságot. Az Árpád-házi történelem és a nemesi rendi felkelések korát illetően szintén sok és viszonylag korrekt említés esik. A török hódoltság korára kevesebb, de még mindig pozitív említés esik. A 18. századtól (kvantitatív értelemben) csökkenő tendenciát tapasztalunk, amely a 19. században jelentősen kibővül, ám igen negatív képpel. A honfoglalással és a 20. századdal kapcsolatban csak nagyon ritkán említik a magyarságot, ám akkor szinte kizárólag negatív vagy konfliktusos helyzetben.

Ha további példával szeretnénk illusztrálni, miért nincs koherens magyarságkép az 1950–1993 közti csehszlovákiai történelemtankönyvekben, azt kiválóan megtehetjük 1848 kapcsán. Nem egy olyan tankönyv van a vizsgálati listánkon, amely 1848-at nemcsak hogy cseh szempontból taglalja,²⁴ hanem bennük az osztályszempont felülírja a nemzetit: „J. M. Hur-

²³ JÍLEK-DONHAL-BUTVIONÁ, 1982b 48.

²⁴ Például DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1958, 46–47.

ban volt a gyűlés szónoka. Hurban megkísérelte rávenni a tömegeket arra, hogy mindenekelőtt a szlovák nemzeti-politikai programot követelje, amely főképpen a szlovák burzsoázia érdekeinek felelt meg";²⁵ „Štúrnak és követőinek nem sikerült az egész nemzetet zászlajuk alá egyesíteni. Sok szlovák a magyar forradalmi hadsereg soraiban harcolt. [...] A szlovák hadjáratok [...] a valóságban a bécsi reakciónak segítettek a magyar és ezzel az európai forradalom elleni harcában, ezért szerepük reakciós volt";²⁶ „Engels szerint [...] a magyar forradalmat különleges jellegű burzsoá forradalomnak tartjuk [...] E forradalom vereségének következtében Magyarország s ezzel Szlovákiában is fennmaradtak a feudalizmus erős maradványai”.²⁷ Hogyan lehetne koherens magyarságképe egy olyan szlovák tankönyvnek, amely szerint: a jó magyar forradalmat, amelyet sok szlovák korábban fegyverrel támogatott, a szlovák reakciós hadjáratok segítettek legyőzni, ám a korábban még jó magyar forradalom után a most már rossz magyar reakció elnyomta a most már jó nemzeti progressziót? A frontok összemosódnak.²⁸ Nemcsak koherens magyarság-, hanem koherens szlovákságkép sincs. Osztálykép van, miként az alábbi tankönyvben: „A pesti nép a bécsi kormány intrikáira, a magyar kormány elnökének, Batthyányinak áruló politikájára és Jellasic szándékára újabb forradalmi fellépéssel felelt”.²⁹

Az ellenségkép - teremtésről

Még ha jóhiszeműen félreteszünk minden korabeli történelmi szükségszerűséget és ideológiai korlátot, a vizsgált tankönyvekben akkor is kritikával kell kezelnünk a textuális és a vizuális csúsztatásokat. Az előbbire példa az az 1958-as tankönyv, amely a Monarchia-korabeli Magyarországról ezt közli: „Ebben az időszakban hírhedtek voltak a magyarországi képviselőválasztások. A választásokon hallatlan módon érvényesült a kormány- és a hivatalos terror. A korrupció játszott főszerepet. A választásokat a csendőrség és katonaság segítségével folytatták le. Rendszerint több halottal, száz meg száz sebesülttel, a kormányellenes jelöltek és választók bebörtönzésével, számtalan közigazgatási bírsággal és büntetéssel végződtek”.³⁰

²⁵ Uo., 44.

²⁶ Uo., 50.

²⁷ Uo., 50–51.

²⁸ Ehhez nagyon hasonló kettősségről számolt be Szilágyi Imre, mondván, „a szlovének egyrészt elfgadják, hogy a magyarok megvédték őket a németektől, másrészt viszont zokon vették, hogy ugyanők elfoglalták a területeiket”. Tanulmányát lásd itt a kötetben.

²⁹ DEKAN–MACEK–HUSA–HUSOVÁ–KLÍMA–DOLEŽAL–KRÁL, 1958, 49.

³⁰ Uo., 114.

Az elhallgatás alakzatainál még feltűnőbbek az ikonikus csúsztatások. Egy 1960-as kiadású, a középkort és a koraujkort taglaló könyvben a 20-as számú térképnek még ez a címe: „Európa a XVI. század felében: Habsburgská časť Uhorska, Sedmohradsko, Turecká časť Uhorska”, és nincsenek berajzolva Szlovákia későbbi határai;³¹ 1989-ben viszont ugyanezen a térképen a Magyar Királyság körvonalaait látjuk, benne besatírozva Szlovákia modernkori államhatárával, a térkép felirata pedig „Szlovákia beolvasztása a magyar államba”.³² Egy 1976-os könyvben egy fényképen egy deresre húzott férfit látunk, fölötte egy másik férfit, éppen a fenytetés mozdulata közben. A kép jól láthatóan az 1920-as években készült beállítás, a felirat mégis ezt mondja: „Magyarországon így büntették az 1848-as forradalom után is”.³³ Egy 1966-os tankönyvben, amelyben egy szót sem olvashatunk semmiféle atrocitásokról az 1938-as első bécsi döntés és a visszacsatolás után, bőven van szó a németek gazzetteiről, mely szerint „a fasiszta megszállók a fegyvertelen lakosságot tömegesen mészárolták le vagy koncentrációs táborokba hurcolták”,³⁴ ezek az események azonban a csúsztatások eredményeként össze-mosódnak a magyarokkal.

Ezek a textuális és vizuális csúsztatások alkalmas alapot teremtenek ahhoz a jelenséghez, amelyet a nemzetközi tankönyvkutatási és -elemzési szakirodalom burkolt ellenségkép-teremtésnek nevez. Egyértelműen megállapítható, hogy ha a 19. század után a magyarság egyáltalán felbukkan ezekben a tankönyvekben, akkor valamilyen bűnbakképzésre vagy ellenségkép-teremtésre szolgál. Egy 1963-as, 8. osztályosoknak készült tankönyvben előbb azt tudjuk meg a Monarchia rendszeréről, hogy „az államhatalmon a németek és magyarok kizsákmányoló osztályai osztoztak. Az összes többi nemzeteket, köztük a cseh és szlovák nemzetet is, elnyomták”.³⁵ A szöveg alatt egy karikatúra van, a 111. számú kép: „Egykorú karikatúra az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésre. A karikatúrista szépen kifejezte, milyen 'előnyöket' hozott a kiegyezés az ország nemzeteknek. Amíg régebben a németek nyomták el és uralkodtak rajtuk, most ezt a feladatot a németek és magyarok egymás között osztották fel. A karikatúra szerzője Guido Mánes cseh festő.”³⁶

³¹ ŠLAJER-TYR-SOSÍK-STRAČÁR-VRABEC-ŽÁČEK, 1960, 96.

³² SKLADANÝ-JÍLEK-BAĐURÍK-BUTVINOVÁ, 1989, 37.

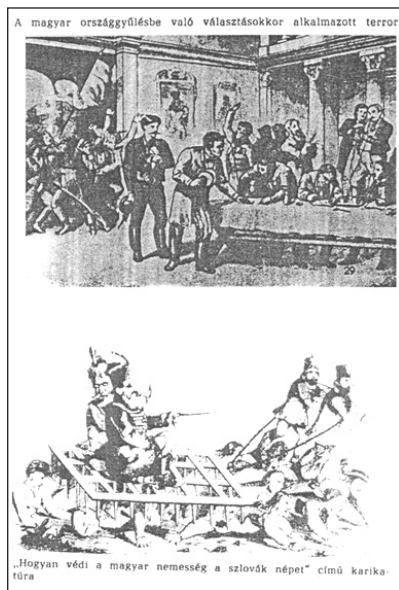
³³ BUTVINOVÁ-DULLOVÁ-MARIANIOVÁ, 1976 [Ebből a könyvből tanult történelmet 8.-osként egykor Róbert Fico miniszterelnök.], 183.

³⁴ HUSA-KROPILÁK, 1966 [Ebből a könyvből tanult történelmet 8.-osként egykor Ján Slota, a SNS elnöke.], 289.

³⁵ TÖRTÉNELEM, 1963, 153.

³⁶ Uo.

Kissé lentebb ugyanez a könyv így folytatja: „Az osztrák–magyar kiegyezésnek (1867) a szlovákok, a kárpátaljai ukránok és a többi nem magyar nemzetiségek számára nagyon súlyos következményei voltak. A magyar uralkodó osztályok a kiegyezéssel a nemzetiségek feletti? egyedüli politikai hatalommá váltak. [...] A magyar kormány zavoartalanul megvalósította fő célját: az egységes nemzeti magyar állam megalakítását.”³⁷ De ez még mindig csak fölvezetés a 194–195. oldalon következő tömény ellenséggép-teremtéshez: „A magyar nagybirtokosok megszilárdították hatalmukat. [...] Tisza Kálmán, a magyar kormány miniszterelnöke azt a választ adta, hogy szlovák nemzet nincs [...] A magyarosítás különösen kíméletlen eszköze volt a szlovák gyermekek erőszakos elhurcolása teljesen magyar környezetbe [...], a szlovák gimnáziumok bezárása”.³⁸ S ez még mindig nem elég, mert a szöveget egy célzott karikatúra támogatja meg: „Hogyan védi a magyar nemesség a szlovák népet?” Nos, hogyan? Úgy, hogy boronán ülő magyar urak a borona előtt görnyedő paraszttal húzott boronával eltiporják, beboronálják a szlovák, szerb, román parasztokat.

Forrás: Történelem 8. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1976. Szerzők: Marta Butvinová, Valéria Dullová, Olga Marianiová., 196.

³⁷ BUTVINOVÁ–DULLOVÁ–MARIANIOVÁ, 1976, 193.

³⁸ Uo., 194–195.

Ezeknek az elhallgatásoknak, csúsztatásoknak és ellenségkép-teremtésre alkalmas tankönyvi alakzatoknak az eredményeként megfogalmazható az a megállapítás, hogy noha a magyarság – említésének számát és arányait tekintve – hangsúlyosan jelen van a csehszlovák történelemtankönyvekben, azonban a konkrét szövegkörnyezetben, rejtett textuális és/vagy vizuális ingerekkel megtámogatva, olyan paradigmába terelődnek a róla szóló információk, amely miatt a könyvekben nemhogy észrevehetetlenné válik, hogy Csehszlovákia és Magyarország, de különösen a szlovákság és a magyarság két szomszéd nép volna, hanem a „magyar” egyenesen az „ellenség” szinonimájává avatódik.³⁹

Fölmerül a kérdés: miért volt szükség e tankönyvbeli ellenségkép-teremtésre, és az miért olyan formában történt, ahogy? A magam részéről két okot tudok megfogalmazni. Az első (távolibb) ok beleillik a kétpólusú világ ideológiai paradigmáiba, amelyet Pók Attila nemrégiben ekként fogalmazott meg: *„A kétpólusú hidegháborús világ új gyűlölethullámot váltott ki. A magyarországi kommunista politikai elit új bűnbakjai: az egyház, nagytőke és a kulák.”*⁴⁰ Másfelől a fokozottan magyarellenesen pozícionált tankönyvekre azért volt szükség, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a közös Csehszlovákiában egyre növekvő hatalmi pozíciót kiharcoló szlovákság nemzeti kohéziót teremtsen. Ezt azonban a létező szocializmus talaján (ne feledjük, a csehszlovák kommunista rendszer ortodox szovjet típusú rendszer volt a blokkon belül!) nem tehette nyíltan. Ennek az ideológiai korlátok közé kényszerítet, de azért gerjesztett és irányított magyarellenségnek egyik bizonyítéka az a tény, hogy a hetvenes évek közepétől a vizsgált tankönyvek továbbra is munkásmozgalmi szelleműek, de már jóval erősebben szlovák érzelműek,⁴¹ mint voltak korábban. Kiss Gy. Csaba ezt így fogalmazta meg lényegrelátóan: *„Úgy tetszik, a kommunista korszak több évtizedes indoktrinációja lényegében nem befolyásolta a magyarságkép alakulását a szlovákok körében. Amihez persze hozzá kell tenni, hogy a Husák-rendszer –*

³⁹ A jelenségnek egy másik lehetséges olvasatát adta Radek Tünde, Magyarságkép a középkori német nyelvű historiográfiában c. előadásában. (A Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században c. nemzetközi tudományos konferencia. Pécsi Tudományegyetem, BTK, Pécs, 2007. november 22–23.) Ő az imaginológia kutatások alapján nemcsak azt fejtette ki hitelesen, hogy „bármely két nép relációjában a mérő és a mért nép viszonyába mindig felsőbb- és alsóbbrendű viszony áll fön”, hanem az imaginológia olyan dichotómikus fogalompárjait is kimutatta: nyugat-kelet; keresztény-pogány; morális-amorális, amelyek alapján minden itt taglalt jelenségünk egy sokkal szélesebb kontextusban is értelmezhető volna.

⁴⁰ PÓK, 2007, 4.

⁴¹ BUTVINOVÁ–DULLOVÁ–MARIANIOVÁ, 1976.

főleg a hetvenes évek utolsó harmadától – legitimációjának szélesítése érdekében szívesen fordult a klasszikus, múlt századi szlovák nacionalizmus érokészletéhez, mítoszaihoz és előítéleteihez.”⁴²

A helyzet a rendszerváltás után

Az első rendszerváltás utáni gimnazista tankönyv⁴³ jól érthető leíró szöveget, kiválóan megválasztott forrás- és képanyagot, szép kivitelezésű és érthető térképeket tartalmaz a magyar történelemmel kapcsolatban.⁴⁴ Hasonló pozitív vélemény mondható el az önálló Szlovákia megalakulása (1993) után kiadott legelterjedtebb szlovák általános iskolás történelemtankönyv-sorozat⁴⁵ 2. kötetéről is (címe: *Szlovákia a középkorban és az újkor kezdetén*), amely majdnem minden fontos (a magyar történelem szempontjából fontos) eseményt korrektül tartalmaz. A szerzők külön fejezetet szenteltek pl. a honfoglalásnak, és azon kívül, hogy a könyv gazdag és a témához megfelelő képanyagot tartalmaz, egyes részei, mint pl. Csák Máté történelmi portréja⁴⁶ a történelmi tisztánlátás és láttatás szép példája.

Jellemző azonban, hogy e tankönyvsorozat 3. kötete, melynek témája a 19. század, ugyanazt a karikatúrát tartalmazza (az 56. oldalon), mint amelyet fentebb elemeztünk.⁴⁷ A IV/3-as fejezet „A Monarchia megalakulásáról” szól, és a főszöveg alatt található Quido Mánes cseh festő karikatúrája az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésről. Felirata csehül: *Co se chtelo druhdy, co se chce nyní*. A két képfázisból álló karikatúrának három üzenete van, és mindhárom negatív. Az első értelmezés szerint: Amit 1867 előtt egy úr tett (az első képen egy „Nemec” feliratú osztrák polgár köt gúzsba különböző népviseletet viselő embereket), ugyanazt 1867 után két úr teszi (a „Nemec”-hez most már csatlakozik egy „Madár” feliratú sújtásos ruhás alak is). Ezen a karikatúrán ugyanaz a vulgár-marxista szemlélet uralkodik, mint az 1976-os kiadásában. Vagyis egyik oldalon vannak az urak (németek, magyarok), a másikon meg vannak a sanyarú sorsú leigázott többiek, köztük a Slovak, Horvat, Srb, Rusin feliratú leigázott nép. Második jelentésként a karikatúra úgy sugall ellenségképet, hogy a képbe beleérezhető: a szlová-

⁴² KISS, 1998, 31.

⁴³ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ, 2000.

⁴⁴ Például a Képes Krónika illusztrációi, Szt. István törvénykönyve, A Magyar Királyság az Anjouk korában (236.), illetve Mátyás király idejében (248.) c. térképek.

⁴⁵ KOVÁČ-KAMENEC-KRATOCHVÍL-DVORÁK-MRVA, 1998.

⁴⁶ Uo., 29.

⁴⁷ BUTVINOVÁ-DULLOVÁ-MARIANIOVÁ, 1976, 196.

kokat, akiket eddig a németek nyomtak el, mostantól a magyarok fogják elnyomni. A harmadik értelmezésben a hangsúly a nemzeti konfliktusról eltolódik a történelmi tényeknek egy tankönyvön belüli ellentétes értelmezésére. A kép ugyanis úgy is értelmezhető: Mindig el voltunk nyomva, korábban a németek által, most a magyarok által, tehát nekünk mindig is az elnyomatás jutott osztályrészül. (A hangsúly a *mindig*-en van: ezelőtt mindig!) Holott ugyanez a tankönyv egy korábbi fejezetében⁴⁸ pontosan azt mutatta be egy dupla oldalon, hogy a 19. században a mai Szlovákia területén is nagy erővel indult meg az iparosodás. Például a gőzhajó és a lóvasút Pozsonyban, a gőzgép alkalmazása a Losonc melletti Galsán, kavaróke-mence felállítására a Garam melletti Chvatimechben stb. A problémát úgy is felvázolhatnánk, hogy a tankönyvszerző előbb dicsekszik az ipari fejlődés vívmányaival, majd két fejezettel később, a karikatúra üzenetében kétségbe vonja, hogy a Monarchia elősegítette volna a szlovákság (és a csehek) iparát. Sőt ellenkezőleg, ahogy a kép mutatja: gúzsba kötötte e népeket.

Több összehasonlított tankönyv ismeretében azt lehet mondani, hogy a felvilágosodás korától kezdve kettéhasad a történelem, és fokozatosan két különböző történelem kezd kibontakozni a tankönyvekben. A felvilágosodástól kezdve két különböző, párhuzamos történelmi esemény-sor leírását találjuk: egy szlovák történelmet a szlovák iskolák számára készült tankönyvben, és egy magyar történelmet a magyar tanulók számára készült tankönyvekben. Mindez úgy történik, mintha a két nép tagjai nem egy országban éltek volna, mintha semmi közük nem lett volna egymáshoz. Számos ellenséges megjegyzés mellett gyakorlatilag nincs pozitív megjegyzés a két nép békés egymás mellett éléséről. Fontos dolgokról, amik összekötnek bennünket, említés sem történik. Ilyen például az a tény, hogy a szlovák hazafiak az Országgyűlésben magyarul szónokoltak, vagy hogy a szlovák önkéntesekkel szemben több ezer szlovák harcolt a magyar szabadságharc mellett, és áldozta életét a nemzeti függetlenségért többek között Branyiszkónál. Nem esik szó arról, hogy a március 15. események egyik fő alakja, Petőfi Sándor szlovák származású volt stb. Széchenyi István neve egyetlen újabb szlovák tankönyvben sem fordul elő.⁴⁹ Egy harmadik, a szlovák alapiskolák 9. osztály számára készült (1997-ben

⁴⁸ Például a II. fejezet 7. témájában, A gőz és a kémények kora, 34–35.

⁴⁹ A történelmi úrköltés effektusától egyébként a rendszerváltozás után kiadott, eredetileg magyar történészek által írt tankönyv sem mentes. Ennek lehetünk szemtanúi a Kovács-Simon-féle tankönyvben, ahol az „1790 – az első magyar nyelvű színházi előadás Budán” stb. (KOVÁCS-SIMON, 2000, 14) formájában a tankönyvszerzők történelmi dimenzióval mérve jelentéktelen eseményeket avatnak látszólag fontossá.

majd 2000-ben is megjelent) tankönyv⁵⁰ több ponton ellenséggépet sugall, dolgokat egyoldalúan értelmez és elhallgat. A legelső tananyag például ezekkel a mondatokkal kezdődik: „A Szerbia ellen kihirdetett hadiállapot után az Osztrák–Magyar Monarchia lakosainak egy részén háborús lelkesedés vett erőt. Úgy tűnt, a háború csak rövid ideig fog tartani, és gyors győzelemmel fog véget érni. Minden háborúellenes tett szigorú büntetést vont maga után. Emiatt háborút ellenzők százezer kerültek börtönbe és rendőri felügyelet alá az egész Monarchiából, köztük sok szlovák is.”⁵¹ A tankönyv tehát úgy kezdődik, hogy a szlovákságnak 1914-ben csakis annyi köze volt a Magyar Királysághoz, hogy katonának kellett bevonulniuk a gyűlöletes osztrák–magyar hadseregbe, ha pedig azt elutasították, akkor a Monarchia hatóságai szigorúan megbüntették őket. A szlovák kilencedikesek számára a szlovák nép modern kori története az alábbi kifejezések kontextusában kezdődik: „háborúellenes tüntetés, szigorú büntetés, börtön, rendőri felügyelet, szigorú cenzúra, parlament mellőző rendkívüli törvények” (*protivojnový protest, prísne tresty, väznice, policajný dozor, prísna cenzúra, mimoriadne zákony bez parlamentu*).⁵²

Ha ez a könyv a magyar iskolák számára lenne, benne nagyon keveset olvashatnának a magyar tanulók saját magukról. Az eseményeket 1914-től 1938-ig taglaló I. és II. fejezetben csupán két adat vonatkozik a Csehszlovákiában élő magyarokra: táblázat a lakosság nemzetiségi összetételéről⁵³ és a nemzetiségek alkotmányos jogairól.⁵⁴ Mindkét megjegyzés semleges vagy pozitív értelmű. Az összes többi esetben azonban kizárólag konfliktusok kapcsán említődnek a magyarok. A bécsi döntés során ők szakítanak el területeket Szlovákiától (szövegben és térképen is, 36–37), az ún. kis háború során 1939. március 23–26. között ők bombázzák Spišská Nová Vest, foglalták el Szobráncot (a térkép még egyszer a 44. oldalon), ők vesztik el állampolgárságukat, őket telepítik ki, őket érinti a lakosságcseré,⁵⁵ és végül a grafikonban ők alkotják 1991-ben Szlovákia lakosságának 10,75%-át.⁵⁶

E könyv egyes forrásai egyértelműen ellenséggépet sugallnak, mint pl. az „Éljen a magyar Pozsony!” feliratú, a magyar zászlóra emlékeztető szórólap 1938-ból,⁵⁷ valamint a kép fölött található ismeretterjesztő szöveg az 1938-ban Nagysurányban lövöldöző magyar csendőrökről, akik megölték

⁵⁰ LETZ, 2000.

⁵¹ Uo., 6.

⁵² Uo.

⁵³ Uo., 24.

⁵⁴ Uo., 26.

⁵⁵ Uo., 59.

⁵⁶ Uo., 90.

⁵⁷ Uo., 35.

egy kislányt, Mária Kokošovát. Ugyanúgy ellenségkép kialakítására alkalmas Jiri Karásek cseh költő újságnyelatkozata a szlovákokról: „*Nem ismertük a szlovákokat. Azt hittük, hogy ez egy elmaradott, magyarok által leigázott faj, akiket nekünk kell kultúrára nevelnünk.*”⁵⁸ Ez a két háború közti időszakból származó újságcikk annyira „jó választás” volt, hogy egyszerre két nép – mind a csehek, mind a magyarok – iránt ellenszenvet kelt, noha eredeti szándéka szerint dicséret a szlovákok felé. Ezek az utóbbi jelenségek esetleg fölfoghatók volnának a konfrontatív történelemoktatás formáinak is, csak hogy sem didaktikailag feldolgozott feladatok nem kísérik őket, sem ellen-dokumentumok, holott a konfrontatív alapú tanulásnak mindkettő elengedhetetlen feltétele volna.

*

A csehszlovák–magyar történelmi kapcsolatokat kiválóan ismerő Kiss Gy. Csabával egyetértve azt mondhatjuk, hogy az 1950–1993 közti cseh-szlovákiai történelemkönyvekben „*a szlovákok számára a Magyarországról [...] és a magyarságról készített kép a szlovák identitás egyik központi kérdése*”, miközben „*a szlovákok mindenekelőtt a magyarokhoz képest, a magyarokkal szemben fogalmazták meg magukat*”⁵⁹. Mindennek azért van külön jelentősége, mivel „*a redukció a tankönyvek szükségszerű jellemzője, azaz minden téma terjedelme és tartalma hangsúlyozott szereppel bír*”, sőt „*mivel a történelemkönyvek egy-egy adott hatalmi struktúra legitimációjaként szolgálnak, ezért önmagukban történelmi forrásként szolgálnak*” – miként erre Dárdai Ágnes mutatott rá A tankönyvek mint kortörténeti dokumentumok c. előadásában.⁶⁰

A magyarok jellemzően akkor bukkannak fel a csehszlovákiai történelemtankönyvekben, ha és amikor teljesül két feltétel:

- 1) Ha a cseh és a szlovák népnek *történelmi szükséglete* összetalálkozik a magyarokkal. A történelmi szükséglet két konkrét megnyilvánulási formája: a történelmi kontinuitás szükséglete (a szlovák történelem megszakíthatatlansága szempontjából) és a magyarok mint ellenségkép szükséglete (akikkel szemben a szlovákság pozicionálni tudja magát).

⁵⁸ Uo., 31.

⁵⁹ KISS, 1998, 29, 31.

⁶⁰ Elhangzott A Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században c. nemzetközi tudományos konferencián. Pécsi Tudományegyetem, BTK, Pécs, 2007. november 22–23.

- 2) Akkor, ha ez az összetetalálkozás befért a korabeli *ideológiai korlátok* közé, azaz megfelelt az osztályharcon alapuló szocialista-internacionalista történelmi koncepciónak (illetve negatívan fogalmazva, ha azt nem veszélyeztette).

A csehszlovák történelemtankönyvekben a magyar témák a szlovák témák gyarapodásával egyenes arányban gyarapodnak, azonban az esetek 98 százalékában a magyar esemény mint a szlovák történelem ellenképe, annak negatív mintája él. Azaz, minél szlovákabb a tankönyv, annál magyarellenesebb, ami jól látható 1848 taglalásán az egyik tankönyvben,⁶¹ amelyben egyfelől szokatlanul nagyszámú vizuális támpontot látunk (Petőfit, Kossuthot, a 12 pontot, meg „A magyar országgyűlés épületét Bratislavában” kívülről és belülről,⁶² de amelynek szövegében másfelől a legbőségesebb és legindulatosabb magyarellenességet olvassuk.

Nyelvi-kontextuális vizsgálatunk alapján azt mondhatjuk, hogy a vizsgált tankönyvek a magyarságról a „kirekesztő identitás” értelmében beszélnek, pontosan úgy, ahogy azt egy magyarországi vizsgálat kapcsán Szebenyi Péter és Vass Vilmos 2002-ben kimutatták.⁶³ Ami többek között azért tragikus, mert az 1950–60-as években iskolázott szlovákok, benne a mai aktív szlovák politikai garnitúra, ezekből a tankönyvekből szerezte történelmi impulzusainak egy részét.

A rendszerváltás utáni tankönyvek (főleg a szerzők professzionalizációja miatt) sokat javultak a magyarsággép tekintetében, de továbbra sem mentesek a burkolt ellenségkép-teremtéstől. A magyarsággép minőségi javulásának: azaz a történelmi igazságon alapuló, de nem ellenségképet-alkító tanulásnak egyik lehetséges eszközei az alapos didaktikai apparátussal felvértezett konfrontatív történelemoktatás formái lehetnének. Vagyis: a magyarokból, mint gyűlölt ellenségből egyelőre nem vált sem szocialista, sem kapitalista jóbarát.

⁶¹ BUTVINOVÁ-DULLOVÁ-MARIANIOVÁ, 1976.

⁶² Uo., 112-113.

⁶³ A Szebenyi-Vass tanulmány hivatkozik egy 1998-as, a József Attila Tudományegyetem Pedagógia Tanszékén végzett kutatásra, amelynek során három 3 konkrét történelmi témával kapcsolatban (Zrínyi Miklós, IV. Béla, a tatárok) „a történelmi narráció és a tanulók nemzeti identitásának kapcsolatáról, annak állapotáról és problémáiról, próbáltak információkhoz jutni”, mégpedig elsősorban arról, hogy „a (történelmi) narráció befogadó vagy kirekesztő jellegű nemzeti identitást alakít-e, s hogy a formálódó identitás mögött miféle mértékben állanak emocionális, illetve racionális motívumok”. A részleteket ld. Szebenyi-Vass 2002, 35-36.

Tankönyvszemelvények

Csehszlovák történelemtankönyvek a Nagymorva Birodalom és a magyar honfoglalás viszonyáról:	
1932	„Az ilyenképpen részekre osztott és a testvérharcokban elgyengült birodalom nem tudott ellenállni a harcias és erőteljes magyaroknak, akik [...] a Bratislava mellett vívott csatában (906) legyőzték Mojmir seregeit, ezzel a Nagymorva Birodalmat végleg megdöntötték.” ⁶⁴
1953	„Új veszedelem [...] a magyar törzsek rablótámadásai. [...] Szlovákia területét a X. században [még] nem szállták meg a magyarok.” ⁶⁵
1954	„A fiatal magyar állam lépről lépésre megszállta Szlovákia délnyugati részét.” ⁶⁶
1956	„Svätopluk halála után dél felől a magyarok támadták meg a Nagymorva Birodalmat. A magyarok nomádok voltak. Ázsiából jöttek, mint régebben az avarok. [...] A magyarok fokozatosan leigázták Szlovákia e részének lakosságát is. Így aztán egész Szlovákia a magyarok uralma alá jutott, s csak ezer év múlva szabadult fel alóla (1918-ban). Népünk sokat szenvedett az idegen hódítóktól. Az új magyar államban minden föld az uralkodóé volt, s ő adott belőle ajándékba csatlósainak – a nemességnek, a kolostoroknak, az egyháznak.” ⁶⁷
1956	„Szlovákia a magyar államban. [...] A magyar törzsek, miután az itt élő szláv lakosságot meghódították, a Duna mentén telepedtek le. A leigázott szlovák lakosságtól behajtott adók és a kis terület... [...] A Nagymorva Birodalom felbomlása után a magyarok nem szállták meg mindjárt Szlovákiát. [...] A kialakulóban levő magyar állam a 11. században fokozatosan bekebelezte Szlovákiát.” ⁶⁸
1957	„A Nagymorva Birodalom belülről bomlott szét. A magyarok betörései, akik a 9. század végén eljutottak a Közép-Duna medencébe [...] A Nagymorva Birodalom széthullása után Szlovákia további sorsára hosszú ideig döntő hatást gyakorolt a magyar törzsek jelenléte a Kárpát-medencében. Ezek a törzsek ugor eredetűek voltak (ezért nevezték Uhorskónak), de a dél-oros sztyeppeken való tartózkodásuk idején jelentős török nyelvi hatás alá kerültek. A Kárpát-medencébe a besenyők fenyegető nyomása elől jöttek a IX. század utolsó évtizedében. Fő foglalkozásuk a pásztorkodás volt. A társadalmi fejlődés szempontjából még csak az osztálytársadalom keletkezésének küszöbén álltak.” ⁶⁹
1966	„A magyarság Kárpát-medencei megtelepedése idején nomád lovas nép volt. S itt tért át a földművelésre. [...] A szlávok ugyanis nem lettek mindnyájan a magyarok alattvalói.” ⁷⁰

⁶⁴ KOREŇ-JEŽO, 1932, 30.

⁶⁵ DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1953, 35, 40.

⁶⁶ DEDINA-FIDRMUC-CHOC-KOPÁČ-PRAVDOVÁ-SACHSOVÁ-SOSÍK-STRACĀR, 1954, 14.

⁶⁷ STOJKA, 1956, 11-14.

⁶⁸ ŠLAJER-TYR-VRABEC-ŽÁČEK-SOSÍK-STRACĀR, 1956, 23.

⁶⁹ DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1957, 25, 28.

⁷⁰ HUSA-KROPILÁK, 1966 (Ebből a könyvből tanult történelmet 8.-osként egykor Ján Slota, a SNS elnöke.), 32.

1971	„Szlovákia területe a magyarok bejövetele után. [...] Szlovákia területének elfoglalása. I. István kíséretével újabb területeket hódított meg. Elfoglalta [...] A 11. század végére már Szlovákia összes területét elfoglalták a magyarok.” ⁷¹
1972	„A magyarok gyorsan mozgó lovasságának taktikája zavarba hozta a gyalogos feudális seregeket. A harci helyzet gyors változtatásaival nemcsak kimerítették az egyébként jól felfegyverzett ellenfelet, hanem egyidejűleg feldúlták a védtelen hátszázgot is. A magyarok csakhamar veszélyessé váltak nemcsak Nyagomorávia, hanem egész Közép-Európa számára is [...] Egész Európa rettegett a magyar lovasság váratlan támadásától. A magyarok egyébként szövetkezett pásztorörzsek voltak. A Tisza vidékén éltek, és főleg állattenyésztéssel foglalkoztak. [...] Nagymoráviát egyaránt gyengítették egyrészt a bajorok és a magyarok külső támadásai.” ⁷²
1989	„(Oldalcím:) Szlovákia beolvasztása a magyar államba. A magyar törzsek a 9. század végén behatoltak a Duna-menti síkságra. A magyarok nomád pásztorok voltak, akik évszázadokon át vándoroltak a dél-oroszországi sztyeppeken. [...] Ezért kitűnő lovasokká és íjászokká képezték magukat. [...] A Duna-medence síkságaira Árpád fejedelem vezetésével jöttek be. A 10. század elején feldúlták a Nagymorva Birodalmat, és hadjáratokat vezettek Közép- és Nyugat-Európa ellen.” ⁷³
Csehszlovák történelemtankönyvek Johannes Amos Comeniusről:	
1932	„Éppúgy, mint Hus, a csehszlovák nemzet kincse és dicsősége ő is [...] A bielahorai csata után II. Ferdinánd a csehtestvéreket száműzte Csehországból, s így Komenskýnek [...] el kellett hagynia hazáját. Lengyelországba ment, onnan aztán Rákóczi György erdélyi fejedelem meghívta őt Sárospatakra az ottani főiskolára. Itt írta meg <i>A világ képekben</i> című híres művét.” ⁷⁴
1954	„A Biela horai csata idején a cseh nemzet legnagyobb egyénisége, a csehtestvér püspök és fulneki tanító, Komenský volt. Protestáns hite miatt neki is el kellett hagynia szeretett hazáját. [...] Különösen meleg barátsággal fogadták őket a testvéri Lengyelországban. A cseh és lengyel nemzet már régóta közeledett egymáshoz...” ⁷⁵
1956	„A Biela hora-i vereség után [...] Komenský eszméivel az új, valóban népi demokratikus (mindenki számára való) iskola alapítója lett. [...] Komenský 1628-ban kiköltözött Csehországból. Mintegy számkivetésben élt Lengyelországban, Magyarországon és Hollandiában.” ⁷⁶
1989	„Komenský sok mindenben megelőzte korát. Pedagógia műveiben az anyanyelvi oktatást szorgalmazta [...] Több műve Szlovákiában jelent meg. A levočai nyomdában nyomtatták ki <i>A látható világ képekben</i> című könyvét, az első képes tankönyvet. A világ összes iskolájában mindmáig az ő elvei szerint is tanítanak. Ezért nevezzük őt a népek tanítójának.” ⁷⁷

⁷¹ KLOC, 1971, 56–57.

⁷² RATKOŠ–BUTVIN–KROPILÁK, 1972, 25.

⁷³ SKLADANÝ–JÍLEK–BAĐURÍK–BUTVINOVÁ, 1989, 36.

⁷⁴ KOREŇ–JEŽO, 1932, 75.

⁷⁵ DEDINA–FIDRMUC–CHOC–KOPÁČ–PRAVDOVÁ–SACHSOVÁ–SOSÍK–STRAČĀR, 1954, 155.

⁷⁶ STOJKA, 1956, 33.

⁷⁷ SKLADANÝ–JÍLEK–BAĐURÍK–BUTVINOVÁ, 1989, 158.

Csehszlovák történelemtankönyvek a századfordulóról és a Monarchia-beli nemzetiségi konfliktusokról:

1954	„A magyar burzsoázia gazdasági és politikai túlsúlya a számbelileg és gazdaságilag gyengébb szlovák burzsoáziával szemben a szlovák nép fokozott magyarosítását eredményezte. A nemzeti elnyomás főképpen a magyarországi nemzetiségi törvény megalkotása (1868) után erősödött. [...] A magyar hatóságok a szlovák iskolákat bezárták, feloszlatták a szlovák egyesületeket, és betiltották a szlovák folyóiratokat. Egy magyar politikus akkoriban azt mondta, hogy nincs szlovák nemzet. [...] A magyar vállalkozók és földbirtokosok 'nagyságos urak' voltak, míg a 'szlovák' a szemükben nem volt ember. [...] A szlovák munkások együtt sztrájkoltak a magyar munkásokkal Budapesten (1869), s velük együtt vettek részt az első munkásgyűléseken Pozsonyban.” ⁷⁸
1958	„Az 1868. évi nemzetiségi törvény a magyar uralkodó osztályok nemzeti- és osztályönzésének kifejezője volt. [...] Ebben az időszakban hírhedtek voltak a magyarországi képviselőválasztások. A választásokon hallatlan módon érvényesült a kormány- és a hivatalos terror. A korrupció játszott főszerepet. A választásokat a csendőrség és a katonaság segédkezésével folytatták le. Rendszerint több halottal, száz meg száz sebesülttel, a kormányellenes jelöltek és választók bebörtönzésével, számtalan közigazgatási bírsággal és büntetéssel végződtek.” ⁷⁹
1963	„Magyarország szláv nemzeteinek magyarosítása, főleg pedig a választások alkalmával kifejtett terror a nemzeti élet legalapvetőbb megnyilvánulásait is elnyomta. A magyarosításnak az volt a feladata, hogy Magyarországot egynyelvű állammá változtassa. A magyarosító politika következményeit különösen a szlovák nemzet érezte súlyosan.” ⁸⁰
1976	„Az osztrák–magyar kiegyezésnek (1867) a szlovákok, a kárpátaljai ukránok és a többi nem magyar nemzetiségek számára nagyon súlyos következményei voltak. A magyar uralkodó osztályok a kiegyezéssel a nemzetiségek [fö]lött] egyedüli politikai hatalommá váltak. [...] A magyar kormány zavartalanul megvalósította fő célját: az egységes nemzeti magyar állam megalakítását.” ⁸¹
1976	„A magyar nagybirtokosok megszilárdították hatalmukat. [...] Tisza Kálmán, a magyar kormány miniszterelnöke azt a választ adta, hogy 'szlovák nemzet nincs', [...] A magyarosítás különösen kíméletlen eszköze volt a szlovák gyermekek erőszakos elhurcolása teljesen magyar környezetbe, [...] és a szlovák gimnáziumok bezárása.” ⁸²
1976	„(Karikatúra-felirat:) „Hogyan védi a magyar nemesség a szlovák népet?” ⁸³ (Boronán ülő magyar urak a borona elő fogott magyar paraszttal leboronálják a szlovák, szerb, román mezítelen parasztokat.)
1976	(Illusztráció-felirat:) „A magyar országgyűlésbe való választáskor alkalmazott terror.” ⁸⁴

⁷⁸ SOSIK-STRÁČÁR-KOPÁČ-KROPILÁK, 1954, 36.

⁷⁹ DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1958, 83, 114.

⁸⁰ GOLÁŇ-KROPILÁK-RATKOŠ, 1963, 157.

⁸¹ BUTVINOVÁ-DULLOVÁ-MARIANIOVÁ, 1976, 193.

⁸² Uo., 194–195.

⁸³ Uo., 196.

⁸⁴ Uo., 197.

1982	„Az Osztrák–Magyar Monarchiában az osztrák nagyburzsoázia és a magyar nagybirtokosok osztoztak a hatalmon. A szlovákokat kizárólag a magyar nagybirtokosokból álló kormány hatásköre alá rendelték, amely kemény eszközökkel igyekezett a soknemzetiségű Magyarországból nemzetileg egységes magyar államot teremteni. 1868-ban a magyar országgyűlés megszavazta a nemzetiségi törvényt, amely a szlovákokat, szerbeket, ukránokat és a románokat nem ismerte el önálló nemzeteknek. [...] A magyar uralkodó körök azonban helyzetük megszilárdítása után a 70-es években megszüntették a tizenkét évig működő Matica slovenskát és a szlovák gimnáziumokat, mert szerintük [azok] 'hazaáruló pánszlávizmus fészkei' voltak.” ⁸⁵
1990	„Szlovákia akkor Magyarország része volt. [...] Ausztria és Magyarország uralkodó körei nem biztosították a nemzeti jogokat sem a csehek, sem a szlovákok részére. [...] Érezhető volt a törekvés [...] Magyarországon a nemzetiségek elmagyarosítására. [...] A törvény szerint a szlovák nyelvet még a népiskolákban sem lett volna szabad használni. Néhány, a nacionalizmustól elvakult magyar politikus annak a véleményének adott hangot, hogy a szlovákság mint nemzet nem is létezik. [...] A német kormány leplezetlenül ösztönözte egyes magyar politikusoknak azt a törekvését, hogy az országot egy nyelvűvé, azaz magyarra tegyék.” ⁸⁶
1990	„A Néppárt élén Andrej Hlinka állt. Foglalkozását tekintve katolikus pap volt Rózsahegyen. A háború előtt bátran szembeszállt a magyarosító törekvésekkel, ezért börtönbüntetést is szenvedett.” ⁸⁷

Csehszlovák történelemtankönyvek a Kassai kormányprogramról és a Beneš-dekrétumokról:

1953	„Minden munka alapja a Kassai kormányprogram volt [...] A CSKP keresztülharcolta a kormányban a dekrétumok kidolgozását, amelyeket azután az elnök hirdetett ki. Ezek [tartalmazták] a németek és az árulók vagyonának elkobzását, a határvidék benépesítését végrehajtó, a nemzet megtisztulására, az árulók és a háborús bűnösök megbüntetésére alakult népbíróságok felállítását.” ⁸⁸
1954	„A kassai kormányprogramban voltak olyan intézkedések is, amelyek gondoskodtak az árulók és az együttműködők megbüntetéséről [...] A köztársaság ellenségeinek, az árulóknak és az együttműködőknek a vagyonát elkobozták [...] Az új földreform a földet a parasztnak és a földnélkülieknek juttatta. A kassai kormányprogram megoldotta a nemzetiségi kérdést Csehszlovákiában. A köztársaság két egyenjogú testvér nemzet, a csehek és szlovákok állama lett. [...] A kommunista párt [...] keresztülvitte, hogy az árulókat és az együttműködőket megbüntessék, és hogy következetesen végrehajtsák a németek kitelepítését.” ⁸⁹

⁸⁵ JÍLEK-DONHAL-BUTVIONÁ, 1982a, 82–83.

⁸⁶ KOVÁČ-LIPTÁK, 1990, 4.

⁸⁷ Uo., 23.

⁸⁸ DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1953, 336.

⁸⁹ SOSIK-STRACÁR-KOPÁČ-KROPILÁK, 1954, 242.

1961	„Ez a kormányprogram a kommunista párt munkája volt, és a nép alapvető követeléseit foglalta magába. Elsőrendű feladat volt köztársaságunk egész területének felszabadítása. A továbbiakban az árulók, fasiszták és segítőitarsaik megbüntetésének fő alapelveit fektették le. Később a potsdami konferencia döntése alapján Csehszlovákiából ki lettek telepítve azok a németek, akik mint fasiszták segítették a köztársaság szétzúzását.” ⁹⁰
1966	„A Kassai Kormányprogram értelmében a háború utáni első időszakban forradalmi változások valósultak meg nálunk. A kormány ebben a szellemben dolgozta ki intézkedését, amelyek Eduard Beneš aláírásával mint elnöki okiratokat láttak napvilágot. Ilyen okirat intézkedett az ellenség és az árulók vagyonának nemzeti gondnokság alá helyezéséről, németek, magyarok és árulók földbirtokának elkobzásáról, és a földnek a földnélküli és szegényparasztságnak földhöz juttatásáról, a bankok, a bányák, az 500 munkásnál többet foglalkoztató [...] vállalatok államosításáról [...] Bár a csehszlovák burzsoázia a nemzet ellenségeit, az árulókat és a velük együttműködőket sújtó okiratokkal egyetértett, érvénybe lépésüket halogatta [...] A kommunista párt azonban kitartóan keresztülvitte a forradalmi program minden lényeges célkitűzését.” ⁹¹
1972	„Az új kormány Košicén (Kassán) bejelentette programját, mely mint košicei kormányprogram vált nevezetessé. A népi demokratikus állam politikájának alapvető céljait tartalmazta [...] A program további része a német és magyar kérdés megoldásával foglalkozik. A košicei kormányprogram hangsúlyozta a bányák, kohók, biztosítók, bankok, valamint az idegen és hazai fasiszták, árulók, a fasiszta rendszer kiszolgálói vagyonának államosítását.” ⁹²
1983	„A magyar kisebbség kérdését részleges kitelepítéssel és a Csehszlovákiában élő magyarok, valamint a Magyarországon élő szlovákok kicserélésével oldották meg. A munkásosztály csehszlovákiai és magyarországi győzelme után a kormány a magyar nemzetiségű állampolgárok számára biztosította a sokoldalú fejlődés lehetőségét.” ⁹³

⁹⁰ JOZA-PÖSL, 1961, 177.

⁹¹ HUSA-KROPILÁK, 1966, 308-309.

⁹² DULLOVÁ-VALACHOVÁ-BEŇO-DZUGAS-PLEVA, 1972, 167.

⁹³ DOHNAL-DOBIÁŠOVÁ-KÁŇA-ZELENÁK, 1983, 124.

Felhasznált irodalom

- BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ, 2000 = Bartl, Július-Kamenický, Miroslav-Valachovič, Pavol, Dejepis pre 1. ročník gymnázií. SPN, 2000.
- BUTVINOVÁ-DULLOVÁ-MARIANIOVÁ, 1976 = Butvinová, Marta-Dullová, Valéria, Marianiová, Olga, Történelem 8. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1976.
- DÁRDAI, 2002 = Dárdai Ágnes, Külföldi és magyar történelemtankönyvek európai integrációs képe. Iskolakultúra 2002/1. sz., 62-72.
- DEDINA-FIDRMUC-CHOC-KOPÁČ-PRAVDOVÁ-SACHSOVÁ-SOSÍK-STRACÁR, 1954 = J. Dedina, O. Fidrmuc, P. Choc, J. Kopáč, M. Pravdová, H. Sachsová, A. Sosík, E. Stračár, Történelem. A csehszlovákiai magyar tannyelvű általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1954.
- DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1953 = Dekan, Ján-Macek, Jozef-Husa, Václáv-Husová, Mária-Klíma, Arnošt-Doležal, Juraj-Král, Vaclav, A Csehszlovák Köztársaság történelme. A csehszlovákiai magyar tannyelvű harmadfokú iskolák IV. osztálya számára (11. évfolyam). Szlovák Pedagógiai Kiadóvállalat, Bratislava, 1953.
- DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1957 = Dekan, Ján-Macek, Jozef-Husa, Václáv-Husová, Mária-Klíma, Arnošt-Doležal, Juraj-Král, Vaclav, A Csehszlovák Köztársaság történelme. A csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 9. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1957.
- DEKAN-MACEK-HUSA-HUSOVÁ-KLÍMA-DOLEŽAL-KRÁL, 1958 = Dekan, Ján-Macek, Jozef-Husa, Václáv-Husová, Mária-Klíma, Arnošt-Doležal, Juraj-Král, Vaclav, A Csehszlovák Köztársaság történelme. A csehszlovákiai, általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 10. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1958.
- DOHNAL-DOBIÁŠOVÁ-KÁŇA-ZELENÁK, 1983 = Dohnal, Miloš-Dobiášová, Ružena-Káňa, Otakar-Zelenák Štefan, Történelem 8. Az alapiskola 8. osztálya számára. 1. kötet. SPN, Bratislava, 1983.
- DULLOVÁ-VALACHOVÁ-BEŇO-DZUGAS-PLEVA, 1972 = Dullová, Valéria-Valachová, Anna-Beňo, Ladislav-Dzugas, Jozef-Pleva, Jan, Történelem 9. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1972.
- GOLÁŇ-KROPILÁK-RATKOŠ, 1963 = Goláň, Karol-Kropilák, Miroslav-Ratkoš, Peter, Történelem. Az általános műveltséget nyújtó

- középiskolák 3. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1963.
- HUSA-KROPILÁK, 1966 = Husa, Václav-Kropilák, Miroslav, Csehszlovákia története. Szlovák Pedagógiai Kiadóvállalat, Bratislava, 1966.
- JÍLEK-DONHAL-BUTVIONÁ, 1982a = Jílek, Tomáš-Dohnal, Miloň-Butvinová, Marta, Történelem 7. Az alapiskolák 7. osztálya számára. (1848–1917) 1. kötet. SPN, Bratislava, 1982.
- JÍLEK-DONHAL-BUTVIONÁ, 1982b = Jílek, Tomáš-Dohnal, Miloň-Butvinová, Marta, Történelem 7. Az alapiskola 7. osztálya számára. (1917–1939) 2. kötet. SPN, Bratislava, 1982.
- JOZA-PÖSL, 1961 = Joza, Jaroslav-Pösl, František, Történelem. A nyolcéves középiskolák tananyagából rendezett tanfolyamok számára. II. rész. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1961.
- KISS, 1998 = Kiss Gy. Csaba, A lengyel és a szlovák magyarságkép változásai a 20. században. *História* 1998/9-10. sz., 29–31.
- KLOC, 1971 = Kloc, Ján, Történelem 7. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1971.
- KOREŇ-JEŽO, 1932 = Koreň, József és Ježo, Márton, Történelem. A Csehszlovák Köztársaság magyar tanításhelyű elemi iskoláinak 6–8. évfolyama számára. Az 1930. évi normáltanterv alapján átdolgozott II. kiadás. Kiadja a STEHR-féle könyvkereskedés és könyvkiadóvállalt. Prešov, 1932.
- KOVÁČ-KAMENEC-KRATOCHVÍL-DVORÁK-MRVA, 1998 = Kováč, Dušan-Kamenec, Ivan-Kratochvíl, Viliam-Dvorák, Pavel-Mrva, Ivan, Történelem 2., 3., 4. Orbis Pictus Istropolitana, 1998.
- KOVÁČ-LIPTÁK, 1990 = Kováč, Dušan-Lipták, Ľubomír, Történelem. 1914–1938. Tanulmányi szöveg. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1990.
- KOVÁCS-SIMON, 2000 = Kovács László--Simon Attila, A magyar nép története. 3. rész. Lilium Aurum, 2000.
- LETZ, 2000 = Letz, Róbert, Slovensko v 20. storočí. Dejepis pre 9. ročník základných škôl. SPN, 2000.
- PÓK, 2007 = Pók Attila, Bűnbakkeresés a 20. századi Magyarországon. *História* 2007/7. 1-4.
- PRAVDOVÁ-ŠOURKOVÁ, 1957 = Történelem. A csehszlovákiai, általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 10. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1957. A.V. Jefimov és A.M. Pankratova Az újkor történelme és A Szovjetunió történelme c. tankönyvei alapján feldolgozta Mária Pravdová és Anna Šourková,

- amely A. V. Jefimov és A. M. Pankratova A Szovjetunió történelme c. könyv cseh, szlovák és magyar fordítása.
- RATKOŠ-BUTVIN-KROPILÁK, 1972 = Ratkoš, Peter-Butvin, Jozef-Kropilák, Miroslav, (Csehszlovákia történelme. I. rész. Ideiglenes tankönyv az általános középiskolák 2. és 3. osztálya, a gimnáziumok 3. és 4. osztálya és a szakközépiskolák 2. osztálya számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1972.
- SKLADANÝ-JÍLEK-BAĎURÍK-BUTVINOVÁ, 1989 = Skladaný, Marián-Jílek, Tomáš-Baďurík, Jozef-Butvinová, Marta, Történelem az alapiskola 6. osztálya számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1989.
- ŠLAJER-TYR- SOSÍK-STRACÁR-VRABEC-ŽÁČEK, 1960 = Šlajer, Jaroslav-Iyr, Václav-Sosík, Alois-Stračár, Emil-Vrabec, Vojtech-Žáček, Václav, Történelem. A középkor és az újkor történelme. A csehszlovákiai, általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 7. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1960.
- ŠLAJER-TYR-VRABEC-ŽÁČEK-SOSÍK-STRACÁR, 1956 = Šlajer, Jaroslav-Iyr, Václav-Vrabec, Vojtech-Žáček, Václav-Sosík, Alois-Stračár, Emil, Történelem. A középkor és az újkor történelme. A csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1956.
- SOKCSEVITS, 2007 = Sokcsevits Dénes, A horvát tankönyvek magyarságképeinek néhány jellegzetessége. Előadás a Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században c. nemzetközi tudományos konferencián. Pécsi Tudományegyetem, BTK, Pécs, 2007. november 22-23
- SOSIK-STRACÁR-KOPÁČ-KROPILÁK, 1954 = Sosik, Alois--Stračár, Emil-Kopáč, Jaroslav-Kropilák, Miroslav, Újkor és legújabb kor története. A csehszlovákiai magyar tannyelvű általános műveltséget nyújtó iskolák 8. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1954.
- STOJKA, 1956 = Stojka, Ondrej, Képek hazánk történetéből. A csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 5. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1956.
- SZABOLCS, 1998 = Szabolcs Ottó, A külföldi történelemtankönyvek magyarságképe. *História* 1998/9-10. sz. 40–42.
- Szebenyi-Vass 2002 = Szebenyi Péter-Vass Vilmos, *Történelemtudás és nemzeti azonosság tudat* Iksolakultúra 2002/2. sz. / 30-36.
- TÖRTÉNELEM, 1963 = Történelem 8. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, n. p., Bratislava, 1963. Szerző megjelölése nélkül.

KOLLAI ISTVÁN

A SZLOVÁK KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ JELLEGŰ BEMUTATÁSA

Bevezetés - a történelemtankönyvekről

A tanulmány a Szlovákiában használatos szlovák nyelvű középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító jellegű bemutatására tesz kísérletet. Összehasonlító jellegét az adja, hogy nem kívánunk ítéletet mondani vagy véleményt nyilvánítani a felvetett kérdésekben, ehelyett az olvasói véleményalkotást úgy kívánjuk elősegíteni, hogy bemutadjuk, az adott kérdéskörrel a szlovák mellett miként írnak a magyar középiskolai történelemtankönyvekben.

Mielőtt azonban belekezdenénk az elemzésbe, tekintsük át röviden, milyen szlovák és magyar történelemtankönyveket hasonlítottunk össze egymással. A 2007–2008. tanévre vonatkozó közoktatási tankönyvjegyzék Magyarországon a négy évfolyamos középiskolák számára összesen 14 könyvet nyilvánít hivatalos történelemtankönyvnek. Mi ebből a *Középiskolai történelem* és a *Forrásközpontú történelem* tankönyvi sorozatok négy-négy kötetét vettük vizsgálat alá.¹ A hagyományosnak számító *Középiskolai történelem* és az újszerűnek számító *Forrásközpontú történelem* egyébként nagyjából hasonló népszerűségnek örvend a megrendelési statisztikák alapján. A két sorozat együttes vizsgálata a hazai történelemoktatás reprezentatív elemzésének tekinthető.²

A magyarországi oktatási rendszerrel ellentétben Szlovákiában csak a gimnázium első három évfolyamában van történelemoktatás.³ A független Szlovákiában állami kézben maradt a tankönyvkiadás, így

¹ A 2007/2008. tanévi közoktatási tankönyvjegyzék. Elérhetőség: az Oktatási Minisztérium honlapján: www.okm.gov.hu (2007. 09. 02.). A *Forrásközpontú történelem* sorozat kötetei: SZÁRAYa 2006.; SZÁRAYb 2006.; SZÁRAY 2007.; SZÁRAY-KAPOSI 2006.; A *Középiskolai történelem* sorozat kötetei: SZÁRAY 2004.; SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n.; ZÁVODSZKY 2003.; SALAMON 2004. Megjegyzés: *Salamon Konrád történelemkönyve kétszer szerepel a jegyzékben (a Korona Kiadó és a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában).*

² Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. közlése.

³ Lásd a szlovák tanrendet: *Učebný plán gymnázia č. 3597/1990-20.* www.statpedu.sk (2007. 09. 02.)

érvényes maradt az az elv is, hogy egy tantárgyhoz egy tankönyvi sorozat tartozik.⁴ A gimnáziumok számára rendszeresített hivatalos történelemkönyvi sorozat elkészítése ráadásul rendkívül lassan haladt, csak az ezredforduló táján kezdték kiadni a sorozat köteteit.⁵ Azelőtt a tanárok saját jegyzeteiket, korábbi tankönyveket, valamint a minisztérium által ajánlott segédanyagokat használták a történelemtanításához.

Terminológiai különbségek a szlovák és magyar történelemtankönyvekben

A szlovák és magyar történelemtankönyvek összehasonlításakor a tartalmat érintő különbségek mellett szembetűnővé válik, hogy mennyire más terminológiai bázissal dolgozik a szlovák és a magyar historiográfia. Az alapvető szakkifejezések köre oly mértékben különbözik, hogy az alapján a két nemzeti társadalom történelmi tudata közti nagy távolságra következtethetünk. A továbbiakban röviden áttekintjük a két történetírás egymással ellentétes logikát tükröző szókészletét.

„Magyarország” versus „Uhorsko” és „Maďarsko” – A szlovák történelemtankönyvek – a szlovák történelemírás hagyományos logikájának, szabályrendszerének megfelelően – különbséget tesznek az 1918 előtti és utáni Magyarország között. Az előbbit, a történelmi Magyarországot Uhorsko-nak [ejtsd: Uhorskó] nevezik, melyet mint többnemzetiségű államot jellemeznek, ahol több nemzet alkotott és épített egy közös államot. Az 1918 utáni Magyarország szlovák elnevezése pedig a Maďarsko [ejtsd: Magyarszó], a magyar nemzetállam, a magyarság etnikai állama. A magyar és más európai nemzeti szakterminológiákkal ellentétben tehát a szlovák szakterminológia két államként kezeli azt, amelyet a magyar egynek. Az őszirózsás forradalom Magyarországa így szlovák interpretációban csak a történelmi Magyarországnak, pontosabban az Osztrák–Magyar Monarchiának ugyanolyan utódállama, mint Csehszlovákia.⁶

Az „Uhorsko” kifejezés és az „uhorský” jelző használata komoly fordítási nehézségeket okoz szlovák–magyar viszonylatban. A látványos formai eltérés mögött azonban tartalmi, szemléletbeli különbség húzódik

⁴ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002; BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002; BARTLOVÁ-LETZ 2005; KODAJOVÁ-TONKOVÁ 2006.

⁵ SIMON 2007. Köszönet Jakab Györgynek (OFI) a kézirat rendelkezésre bocsátásáért.

⁶ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 29. Térkép a Monarchia utódállamairól, feltüntetve „az új, úgynevezett utódállamokat”, a függetlenné válás dátumával. Magyarországnál az 1918. október 31. dátum szerepel.

meg: a magyar és a szlovák történelemírás nem ugyanolyan hangsúllyal ítéli meg a történelmi Magyarország soknemzetiségű voltát, és a nemzetiségek államalkotó szerepét. A szlovák terminológia a történelmi Magyarországot lényegében nem etnikai magyar államként határozza meg.

Ez talán a legalapvetőbb különbség a szlovák és a magyar historiográfiában, mely önmagában jelzi a nézőpontok különbözőségét, és melyből egyéb különbségek is fakadnak. Így például az 1918 előtti időkre vonatkozik az „uhorský” (uhorszkí) jelző, amire nincs is megfelelő magyar fordítás – talán a „történelmi magyar” vagy a „hungarus” kifejezés a legmegfelelőbb. A szlovák történelemtankönyvek számos olyan történelmi személyiségre illetve intézményre használják ezt a jelzőt, amit a magyar tankönyvek egyszerűen magyarnak neveznek. Ami a magyar történelemtankönyvekben „magyar nemességként” vagy „magyar országgyűlésként” szerepel, az a szlovák könyvekben „uhorská šľachta” vagy „uhorský snem” kifejezésként (azaz „hungarus nemességként” vagy „történelmi magyar országgyűlésként”) tűnik fel. Az etnikai magyarságra utaló „maďarský” (magyarszkí) jelző inkább csak a lakosság etnikai összetételét bemutató részeknél kerül elő.

Fontos megjegyezni azt is, hogy a szlovák tankönyv nem magyarázza el a fogalmak jelentésbeli különbségét, ezt a feladatot a tanárra hárítja. Azt azonban, hogy nem mindig könnyű meghatározni, mi számít „uhorský”-nak és mi „maďarský”-nak, az a tankönyvekből is kiderül. Így például az 1848-as forradalom hadserege etnikai magyarként [maďarský] szerepel, de a forradalom kormánya „összmagyarként” [uhorský]. Ugyanez a helyzet a kiegyezés kapcsán, amelyet etnikai magyarként határoznak meg [osztrák-magyar kiegyezés: rakúsko-maďarské vyrovnanie].

Slovensko versus Felvidék – A fentebb bemutatott problémakörrel hasonló súlyúnak tekinthető, hogy a szlovák és magyar szakterminológia különbözőképpen nevezi a történelmi Felső-Magyarország, Hungaria Superior régióját.

Ezt a térséget mind a hagyományos, mind a forrásközpontú magyar történelemtankönyvek általánosan, mondhatni kizárólagosan Felvidéknek nevezik.⁷ Mellette más elnevezések – mint például a Felföld vagy a Felső-Magyarország – nem tűnnek fel. Azonban egyik tankönyv-sorozatban sem derül ki, hogy a Felvidék pontosan mely területet foglalja magába, és hol voltak a határai – ha egyáltalán pontosan elhatárolható területről van szó. A magyarázó térképeken mindenesetre látszik, hogy

⁷ SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 71., 90., 91., 105., 188., 199. ZÁVODSZKY 2003, 106-107.; SZÁRAY 2006b, 131., 231.; SZÁRAY 2007, 88., 89., 124., 130., 155., 160., 256.

a Felvidék nagyjából a mai Szlovákia területének felel meg. A kifejezés később, az 1918 utáni korszakok kapcsán is feltűnik, azaz a már létező Szlovákiának a szinonimájává válik.

A Felvidék – pontosabban annak szlovák megfelelője, a „Horniaky”, „Horná zem” – nem tűnik fel a szlovák történelemkönyvekben, és ezzel tükrözi a szlovák historiográfiának azt az álláspontját, miszerint a kifejezés nem szakmai jellegű, és használata a szlovákok számára sértő.⁸ A magyar kifejezés valóban nem ruházza fel a térséget etnikai jellemzőkkel. Mindez egyszerre tükrözi és reprodukálja a magyar történelmi tudatnak azt a jellegzetességét, hogy a szlovák elemről kevésbé vesz tudomást.

A szlovák történelemírás tehát a Felvidék szlovák megfelelőjét nem használja, ehelyett a „Slovensko” kifejezés használatos, mely az 1918 utáni szlovák állam elnevezése is egyben. Magyarán, a szlovák terminológia az elnevezések szintjén nem tesz különbséget a történelmi Magyarországon belül közigazgatásilag nem elkülönülő földrajzi tájegység, és az 1918 után e területen létrejött állam között.⁹

A szlovák terminológia elméletileg nem tekinthető retrospektívnek. Egyrészt a „Slovensko” kifejezés tájegységként már a 18–19. században is (mások szerint még ennél is jóval korábban) létezett és használatos volt, pontosabb földrajzi behatárolás nélkül.¹⁰ Ez alapján a Slovensko 1918 előtti használata megalapozottnak mondható. Másrészt, a mai szlovák historiográfia az 1918 előtti Szlovákiát, mint pontos határok nélküli földrajzi fogalmat kezeli (ilyen szempontból hasonló tehát a magyar Felvidék szóhoz). Harmadrészt, amikor a szlovák historiográfia Szlovákia történetéről a középkor vagy újkor viszonylatában beszél, akkor elvileg nem egy nép, hanem egy territórium történelméről szól, ami magába foglalja az azon a területen élő összes nép történelmét.¹¹ Ebben az értelemben tehát a „Slovensko” földrajzi kifejezésnek tekinthető. Ez az erős földrajzi dimenzió mutatkozik ki például a „Szlovákia az őskorban” fejezetcímében. Ugyanitt Közép-Szlovákia hegyeiben lakó keltákról van szó, vagy a Marcus Aurelius által elfoglalt Dél-Szlovákiáról.¹²

⁸ Elena Mannová szerint a kifejezés „máig sok szlovákot az erőszakos magyarosítás traumatikus történelmi tapasztalatára emlékeztet”. MANNOVÁ 2003, 7–8.; Miroslav Michela szerint pedig „amennyiben a kifejezést az 1918-as évet követő korszakra használják, az azt a benyomást kelti, hogy a szóban forgó terület bizonyos [...] ’történelmi tulajdon’ része”. MICHELA 2007. Köszönet Jakab Györgynek (OFI) a kézirat rendelkezésre bocsátásáért.

⁹ A szlovák tankönyvek ennek megfelelően beszélnek „a szlovák városok német lakosságáról” a török kor kapcsán. BARTL–KACÍREK–OTČENÁŠ 2002, 14.

¹⁰ MANNOVÁ 2003; STEINHÜBEL 2005, 24–29.

¹¹ Szlovákia történelme mint egy „territórium történelme” – lásd KOVÁČ 1998, 5.

¹² BARTL–KAMENICKÝ–VALACHOVIČ 2002, 190–196.

Mindezek miatt a szlovák tankönyv is elegendőnek tartja a „középkori Szlovákiáról” beszélni, és nem a „mai Szlovákia területéről a középkorban”.¹³ A tankönyv azonban nem foglalkozik a kérdéssel részletesebben, a „Slovensko” kifejezés jelentéstartalmának magyarázatát a tanárra hárítja. A tanuló számára mindenesetre zavaró lehet a következetlen térképrajzolási gyakorlat. Egyes térképeken ugyanis a történelmi Magyarországon belül a mai szlovák határoknak megfelelően van berajzolva Szlovákia úgy, hogy a közigazgatásilag valóban külön egységet képező Erdéllyel azonos kivitelezésű Szlovákia van megjelenítve.¹⁴ Van olyan megoldás, hogy a mai szlovák határ Erdély közigazgatási határánál halványabb szedéssel szerepel, és jelmagyarázat tisztázza, hogy Szlovákia jelenlegi határa (dnešná hranica Slovenska) látható a térképen.¹⁵ Legtöbbször viszont a térképen nem a Magyar Királyság, hanem kizárólag a mai Szlovákia szerepel – így sokszor országos szintű események (17. századi rendi felkelések, 1848–1849 katonai hadjáratai) sem a történelmi Magyarország egészén vannak bemutatva, hanem a mai Szlovákia határain belül.

„Bratislava” versus „Prešporok” – Az előző, államterületre vonatkozó fogalmi apparátusnál kisebb súlyú Pozsony szlovák megnevezésének kérdése, de egy rövid bekezdés erejéig ezzel is érdemes foglalkozni.

A szlovák tankönyvek a várost „Bratislava” néven említik a kezdetektől fogva. A „Bratislava” kifejezést a 19. században Štúr és követői kezdték használni, az addigi „Prešporok” helyett, ami a német Pressburg szlovákosított változata. A „Bratislava” a morva Bretislav fejedelemre, illetve a város 10. századi forrásban felbukkanó Breslauspurc elnevezésére, összességében tehát Pozsony vélelmezett szláv alapítására utal. Az új kifejezés végül nem került be a szlovák közbeszédbe egészen az I. világháborúig, Csehszlovákia létrejötte után viszont ez lett a hivatalos szlovák városnév.¹⁶

Ilyen szempontból tehát retrospektívnek tekinthető a Bratislava szó 1918 előtti, különösen pedig a 19. század előtti használata. A tankönyv mindenesetre – hasonlóan egyébként a szlovák történetírás gyakorlatához – ezt a kifejezést használja. A „Prešporok” elnevezés csak akkor kerül

¹³ Lásd ehhez Elena Mannová megjegyzését, aki szerint mivel Szlovákia, mint szilárd határokkal rendelkező terület csak 1918 után tűnt fel Európa térképén, a korábbi korok kapcsán a „mai Szlovákia területén” kifejezés lenne korrekt, de „stilisztikailag nehézkes”. MANNOVA 2003, 8.

¹⁴ Előbbire példa: BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002, 158.; BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 69.; utóbbira BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002, 236.

¹⁵ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 51.

¹⁶ KOLLAI s.a.

elő, amikor a szlovák nyelv kodifikálása körüli viták során megemlítik az első szlovák folyóiratot (*Prešpurské noviny*).¹⁷ Emellett az egyik fejezetvégi kérdésben röviden bemutatásra kerül a Bratislava szó története. Eszerint a Bratislava elnevezést a 19. század közepén használták, de később, a század második felében a szlovákok visszatértek a Prešporok és a magyar Pozsonyból képzett Požún szó használatára.¹⁸

Említésre érdemes azonban, hogy a hivatalos tanítási segédanyagnak nyilvánított atlasz a 19. század végéig a „Prešporok” kifejezést használja, és csak a dualizmus korától bukkan fel a „Bratislava” elnevezés.¹⁹

A történelmi személyek írásmódja

A tankönyvek összehasonlító vizsgálatakor a történelmi személyiségek szlovák és magyar írásmódja közti eltérések rögtön szembetűnnek az olvasónak. A jelenség hátterének bemutatásához kicsit ki kell lépünk a történelemkönyvek világából, hogy egy rövid historiográfiai áttekintés után visszatérhessünk a tankönyvek konkrét tartalmához.

A névátírás elmélete és gyakorlata Szlovákiában – A szlovák historiográfia a hetvenes évekig a történelmi Magyarországon élő történelmi személynevek eredeti alakját használta, azaz azt a névalakot, melyet vagy az illető maga rögzített, vagy a kortársak, illetve az utókor tett általánosan használttá. Ez tehát általában megegyezett a magyar nyelvben is használatos alakokkal.²⁰

Ez a helyzet igazán akkor kezdett változni, amikor a Szlovák Történelmi Akadémia Történettudományi Intézetén belül 1979-ben felállították a Történelmi Terminológiai Bizottságot. A bizottság 1980-ban publikált javaslatai szerint a szlovák történelem magyarországi korszakában élő történelmi személyek neveit szlovák helyesírással kell írni.²¹ A névátírás

¹⁷ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 84.

¹⁸ Uo., 101.

¹⁹ Lásd például ASD 2001.

²⁰ Kivételnek tekinthetők egyrészt az uralkodók nevei, akiket a szlovák historiográfia – ahogy a magyar és minden más nemzeti történetírás – szlovák formában jegyez (a német „Joseph der Zweite” a magyarban II. József, a szlovákban Jozef II. formában használatos). Másrészt néhány névnek a szlovákos írásmódja konvencióvá vált: Csák Máté és Szapolyai János szlovákul már a 19. században Matúš Čák és Ján Zápola volt. (A Zápola alak korábban a magyarban is elterjedt volt.)

²¹ HORVÁTH 1980, 199–211. A szlovákosítás a következő szlovák helyesírási szabályokat követi: a kiejtésnek megfelelően, szlovák betűkészlettel kell átírni a neveket, a felesleges (nem ejtett) betűket el kell távolítani. A magánhangzókat a szlovák kiejtéshez igazodva (úgynevezett ritmustörvény) kell hosszúról rövidre cserélni.

időbeli határának a 19. század közepét adják meg, tehát a nevek szlovákosítása „nem érintheti a történelmi Magyarországon a nemzeti mozgalmak korában élő, annak kulturális és politikai életét képviselő híres személyek már rögzült vezetékneveit”.²² Szlovák keresztnév használandó viszont a történelmi Magyarország minden közéleti személye esetén – magyarok esetében is, és azok esetében is, akiknek a vezetéknevét nem szlovákosították. Így tehát Rákóczi Ferenc javasolt alakja *František Rákoci*, Kossuth Lajos esetében pedig *Ludovít Kossuth*. Külön említésre méltó szabály, hogy azon történelmi családnevek esetében, melyek esetében források alapján feltételezhetőnek tartják, hogy volt valamikor szlovák variánsa is, a szlovák változatot kell használni (így például a Kubinyi, Palugyay, Szentiványi családok nevét a Kubínsky, Palucký, Svätójánsky alakra javasolják átírni).

Hogy az elméletből gyakorlat váljon, még ugyanebben az évben Jozef Novák megjelentette „Családi címerek Szlovákia területén” (*Rodové erby na Slovensku*) című heraldikai művét, melyet a bizottság által is deklarált szabályok alapján készített. Többek között bevezette a településhez köthető családnevek átírását a szlovák helynévnek megfelelő alakra. Így lett a Magassy családból – akiket a szerző a Pozsony vármegyei Magasi (szlovákul Horenice) faluhoz kötött – Horenický.²³ Az új nyelvi kodifikáció gyakorlatba való átültetését volt hivatott elősegíteni az 1986–1994 között megjelentetett hatkötetű Szlovák Életrajzi Lexikon (*Slovenské biografický slovník*) is, mely máig alapvető szlovák historiográfiai segédkönyv.²⁴ A lexikon már kiterjeszti az akadémiai terminológiai bizottság által javasolt időbeli hatályt: „a szlovák helyesírás elveinek megfelelően írjuk a címszóban és a címszóhoz tartozó életrajzi szakaszban azoknak a személyeknek az eddig nem-szlovák írásmóddal írt keresztnévét, akik 1918 előtt haltak meg – mindezt történészek, nyelvészek, könyvtárosok közös döntése alapján”.²⁵

A történelmi gyakorlat hamar „össztársadalmivá” vált. A bizottság által kidolgozott elvi alapvetést ugyanis átvették a Szlovák helyesírás szabályai (*Pravidlá*) 1991. évi kiadásának összeállítói is, akik leszögezik, hogy a szlovakizációt a „szlovák történelem magyarországi történetében”

Az ypszilonokat i-re kell cserélni, kivéve a lágy d, t, n után (tehát ahol a magyar gy, ty, ny betűket mond) – ezekben az esetekben kifejezetten ypszilon kell használni (függetlenül az eredeti írásmódtól).

²² Uo., 200.

²³ Lásd. HANÁK 1982.

²⁴ SLBS 1986. A nagyformátumú munka névhasználatát megintcsak egy terminológiai bizottság rögzítette, többek között megint J. Novák és P. Horváth részvételével. PARENÍČKA 2006, 35–40.

²⁵ SLBS 1986, I, 5–6.

végig érvényesíteni kell, azaz 1918-ig.²⁶ A *Pravidlá-t* pedig a szlovák nyelvtörvény alapján a kulturális minisztérium 1997-ben a nyelvi kodifikáció egyik segédkönyvévé nyilvánította, így megsértése elméletileg törvénysértésnek számít.²⁷

Az új gyakorlat magyar történészek körében kisebb kultúrbotrányt okozott, de számos kritika érte azt szlovák részről is.²⁸ Sokan emelik ki például, hogy miközben a terminológia újraszabályozói a kaotikus névhasználatra hivatkoznak, valójában maguk teremtenek zűrzavart: például a kuruc fejedelem nevét valóban írták Rákóczy és Rákóczi formában is, de az új szabályozással egy harmadik forma – Rákoci – jött létre. Az új szlovák névalakok pedig így visszakereshetetlenek szakkatalógusokban és idegen nyelvű könyvekben. Ezzel együtt a külföldieknek is nehézséget okoz a szlovák forrásokban szereplő nevek „dekódolása”.

Kritika érte a szlovákosítás leegyszerűsítő jellegét: az eгри hős Bornemissza Gergelyt és a költő-író Bornemissa Pétert egy családban egyesítették, hiszen szlovákul mindkettő Bornemisa lett, ahogyan a Szeberínyiek és a Szeberényiek is egy névként tűnnek fel (Seberini). Eközben másutt különböző név-formák párhuzamos használata alakult ki, hiszen az akadémiai terminológiai bizottság szerint egy nemzetévválás előtti Wesselényiből Vešeléni lett, a 19. századi nemzeti mozgalom Wesselényi Miklós viszont már Wesselényi maradhatott.

De nemcsak a szabályokon belül találtak ellentmondást a kritikusok, hanem a gyakorlatban is, mivel a szabályok nem egyértelműek. El kell dönteni, ki számít a „szlovák történelem” részének, hogy ki élt már a „nemzeti mozgalom” korában, és hogy mely neveknek létezhetett valamikor szlovákos névvariánsuk. Egy történelemmel is foglalkozó munka a szerzők kellő figyelme és utánajárása nélkül igazán zavarossá válhat. Így például vannak könyvek, melyekben egymás mellett szerepel Vešeléni és Pázmány, Thököly és Bercéni neve.

²⁶ PSP 1991, 40. A témával foglalkozó fejezetet J. Doruľa jegyzi, aki a fent említett terminológiai bizottságok munkájában is részt vett. (PARENICKA, 2006, 39.) Példák a szabályzatból: Pázmány → Pázmaň; Rákóczi/Rákóczy → Rákoci; Forgách/Forgács → Forgáč, Ghyczy → Gici, Somogyi → Šomodí, Thököly → Tököli, Bocskai → Bočkaj, Szentivány → Svätöjányky, Kubinyi → Kubinský.

²⁷ SZABÓMIHÁLYOVÁ 2005. A többször módosított 270/1995. sz. törvény a Szlovák Köztársaság államnyelvéről, a §2. (2) bekezdésben kimondja azt, hogy a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma határozza meg, mi számít az államnyelv kodifikált formájának; a (3) bekezdés szerint pedig a kodifikált forma megsértése nem megengedett. A törvényszöveg elérhetősége: <http://www.culture.gov.sk/> (2007. 09. 02.).

²⁸ SZABÓMIHÁLYOVA 2005.

A módszertani dimenzióra vonatkozó kritikán túl komoly vitatémává vált a szabályozás mögöttes szelleme. A szlovakizáció ugyanis nem érintette a szlovák személyek neveit, így a 19. századi szlovák költőfejedelem Pavol Országh-Hviezdoslav, a 19. századi politikus pedig Viliam Pauliny-Tóth maradt. Általában a német személyek vezetéknevei is változatlanok maradtak, de azon nem-magyar személyek nevét, amelyek magyaros alakban rögzültek, ugyancsak szlovákosították (ezért lett Cilleiből Celský). Így sokan a névátírást nem terminológiai problémaként kezelik, hanem a nyelvi nacionalizmus látványos megtestesüléseként, illetve „dehungarizációként”.²⁹ A dehungarizációs célt végeredményben az eszmei kezdeményezők is vallják. Például Jozef Novák egyik érve a névátírás mellett, hogy „a történelmi családnevek magyarosítás hatására bekövetkezett megváltoztatása a mai történészek számára nem kellene, hogy kötelező erejű legyen”.³⁰ Ez az alapállás – mint többen is rámutatnak – a nevek magyarosodását külső, „természetellenes” behatásként értelmezi, és eltekint attól, hogy a folyamat sokszor természetes, önkéntes vagy éppen tudattalan volt, és a modern nacionalizmus korszakát jóval megelőzhetette. Hiszen – mint Milan Zemko írja fentebb is idézett cikkében – a név-magyarosítás a nemesség körében sokszor 16–17. századi jelenség volt, és a névalak rögzítésével az állam az 1800-as évek elejéig nem foglalkozott, annak változtatgatása a szabad akarattól függött. Ha igazolható is, hogy egy család szlovák származású volt és nevét csak az idők során változtatta magyarrá, a jelenséget akkor is csak egy történelmi körülmények befolyásolta folyamatnak tekinthetjük. Így nem lehet a nevek hordozóit olyanná tenni, „amilyenek sosem voltak, vagy amilyenként a történelmi fejlődés évszázados folyamatában megszűntek létezni”.³¹

Végül, de nem utolsósorban többen vetnek fel etikai-jogi aggályokat is. Eszerint a név identitásképző funkcióval bír, és így a szabályozás sérti az érintettek személyiséghez, identitása megválasztásához való jogát, ráadá-

²⁹ Ahogyan Milan Zemko, vezető szlovák történész fogalmaz: „a szlovák történészek hozzáláttak, hogy benépesítsék nemzeti történelmünket”. ZEMKO 1990, 184–190.; De idézhetjük Hanák Péter költői kérdését is: „A deres, a robot, a dészma, a nemzeti és osztálynyomás a magyaroké – a név, a címer, a kastély, a műemlék a szomszédainké? [...] Ha vizitek a nemeseinket, vigyétek a derest is, a robotot is, és akkor nem mi nyomtuk el a szlovák jobbágyot, hanem ti a magyart”. HANÁK 1982.

³⁰ ZEMKO 1990. Idézi a Szlovák Életrajzi Lexikon főszerkesztőjét, Vladimír Mináčot is: „Ez a mi felségterületünk, melyet Balašával is benépesítünk”. Zemko válasza, hogy a szlovák köztudatot Balassa Bálint szlovákul írott versikéivel kell benépesíteni, nem pedig nevének átírásával.

³¹ Uo.

sul a szlovák alkotmánnyal is ellentétes, mely kimondja: „*mindenkinnek joga van [...] a neve megtartásához.*”³²

Névhasználát a szlovák történelemtankönyvben – A hosszúra nyúlt áttekintés azért volt szükséges, hogy a tankönyvi névhasználátot a szlovák historiográfiában el tudjuk helyezni. Megállapíthatjuk, hogy a tankönyvek lényegében „törvénytisztelők”, azaz a történelmi személynevek szlovákos formában szerepelnek, de a fentebb kárhoztatott következetlenség itt is kimutatható.

Nemcsak a nemzetévtálás kora előtti történelmi személyiségek, de a 19. századi nemzeti mozgalmak résztvevői is szlovákosított névvel szerepelnek. (Előbbire lásd például Štefan Verbóci, Ján Turzo; utóbbira Štefan Sečení, Ľudovít Košut.) Utóbbiak esetében zárójelben szerepel az eredetileg használatos név. Petőfi Sándor viszont nem Alexander Petőfi vagy Petrovič alakban, hanem „Šándor Petőfi” formában szerepel.³³ A dualizmus korabeli politikusok is szlovákosított alakban vannak feltüntetve, de nem következik a névátírás logikája. Andrassy Gyula Július Andrášiként szerepel, tehát vezetéknev és keresztnév is szlovákosított formában van ebben az esetben; Tisza Kálmán esetében viszont csak a keresztnév válik szlovákká (Koloman Tisza), de később fia Štefan Tisaként szerepel. Andrassy fia, ifjabb Andrassy Gyula viszont marad Július Andráši, annak ellenére, hogy 1918 után halt meg.³⁴ Következetlenségnek mondható az is, hogy a reformkori személyiségekkel ellentétben a dualizmuskori politikusok esetében nincs zárójelben feltüntetve az eredeti névforma.

A „dehungerizáció” logikáját követi a tankönyv akkor, amikor azokat a szlovák történelmi személyiségeket, akiknek szlovák identitása egyértelmű, de magyar alakú nevük van, nem írják át szlovák fonetikával.³⁵ A német etnikumú személyek vezetéknevét viszont – hasonlóan a jelenlegi szlovák gyakorlathoz – itt sem szlovákosítják.³⁶

A névhasználát szabályairól a tankönyv nem tesz említést, ennek elmagyarázását a tanárra hárítják át; bár a fejezetvégi kérdések közt egy

³² Az alkotmány 19. § (1) bekezdése szlovákul így hangzik: „*Každý má právo [...] na ochranu mena*”. Elérhetőség: <http://www-8.vlada.gov.sk> (2007. 09. 02.). Az alkotmányjog szellemével ellentétesnek ítélte a nyelvtörvényt a szlovák kulturális minisztérium munkatársa, Dohányos Róbert is 2006-ban, amikor kérelmezése alapján a Rákóczi-szobron a „Rákóczi” alak lett feltüntetve. Lásd: www.rakoczi.webex.sk (2007. 09. 02.).

³³ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 76.

³⁴ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 7., 24., 137., 145.

³⁵ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 143., 161.

³⁶ Uo., 15.

helyen utalásszerűen szerepel az, hogy az új helyesírási szabályok szerint a történelmi neveket „egyszerűsített formában” kell írni.³⁷

A terminológiai és névhasználati kérdések fenti, részletes áttekintésére azért volt szükség, mert véleményünk szerint mindez alapvetően meghatározza a szlovák és magyar történelemszemlélet egymáshoz való viszonyát, függetlenül attól, hogy a tartalmi kérdésekben mekkora hasonlóságok és eltérések vannak. De térjünk át ez utóbbiakra, azaz a tankönyvek tartalmi összehasonlítására, amennyire lehetséges kronologikus rendben haladva.

A korai szláv államalakulatok szlovák és magyar interpretációja

A vizsgált korszak (6–9. század) szlovák és magyar interpretációja nemcsak minőségében különbözik, hanem szembetűnő a mennyiségi eltérés is: a szlovák történelem tankönyv jóval nagyobb hangsúlyt helyez a honfoglalás előtti szláv államalakulatok bemutatására, mint a magyar tankönyvek.

A magyar könyvek szerint elsőként a morvák hoztak létre tartós államot a térségben, melynek központi magja a Morva völgyében volt; a Kárpát-medence északnyugati részére pedig Szvatopluk alatt (870–894) sikerült kiterjeszteni hatalmukat. A Nagymorva Birodalom elnevezés a magyar könyvben nem használatos.³⁸ A morvák előtti időszakból Samo, aki a 7. században élt, nem kerül szóba; a 9. század közepén tevékenykedő Pribina pedig egy mondat erejéig kerül említésre, mint egy kisebb dunántúli szláv fejedelemség ura, Zalavár központtal.³⁹

³⁷ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 101.

³⁸ SZÁRAY 2004, 177.; SZÁRAY 2006a, 189. Érdemes azt is megemlíteni, hogy a „Nagymorva Birodalom” elnevezést a Száray Miklós által jegyzett hagyományos és forrásközpontú magyar tankönyvek nem használják. Előbbi egy helyen „a szláv történészek által *‘nagymorva birodalomnak’* nevezett” államalakulatról beszél, egyébként a „morvák állama” elnevezés használatos. A szlovák tankönyv az ott általánosan használt „Nagymorva Birodalom” kifejezéshez kommentárt fűz: eszerint Bíborban született Konstantin „Moravia megale” alatt minden bizonnyal „távoli Moráviát” értett, megkülönböztetésképp a (Bizáncból nézve) szerbiai „közeli Moráviától”. Mindamellet a nagymorva jelző mai használatát „tekintettel a birodalom területi kiterjedésére, különösen Svätöpluk uralkodása alatt (871-896)” ma is jogosnak tekinti.

³⁹ SZÁRAY 2004, 195.; SZÁRAY 2006a, 211. A hagyományos tankönyvben Pribina mint szláv „birtokközpont” ura szerepel, a forrásközpontúban mint „kisebb szláv fejedelemség” vezetője.

Ezzel szemben a szlovák tankönyvben részletesen bemutatásra kerül Samo államszervező munkája, ennek rövid életű sikere.⁴⁰ A könyv konklúziója szerint „ez volt az első szláv kísérlet saját állam létrehozására”, területileg pedig régészeti leletekre hivatkozva a Kárpát-medence nyugati felében helyezi el, oda, ahova Pribina államát és a Nagymorva Birodalmat is. Mindebben a tankönyv a térségbeli szláv kontinuitás bizonyítékát látja.

Pribina 9. századi államalakulatát a szlovák tankönyv „nyitrai hercegségnek” nevezi, és „őseink első államalakulatának” tartja. A mellékelt térkép azt mutatja, hogy Pribina országa a mai Szlovákia nyugati felét foglalta el, a kísérszöveg szerint pedig „a régészeti leletek sűrűsége azt mutatja, hogy Délnyugat-Szlovákia területén volt Pribina hercegségének a magja”.⁴¹

A szlovák tankönyv a magyarnál jóval részletesebben foglalkozik a Nagymorva Birodalommal – jelen tanulmánynak nem célja az eseménytörténet részletes bemutatása. Annyit érdemes kiemelni, hogy a hivatalos szlovák emlékezetpolitika által előtérbe tolt Cirill–Metód tradíció komoly helyet kap a könyvben, ugyanis négy oldalon keresztül foglalkoznak a térítőpárossal.⁴²

A nagymorva államra nézve a szlovák tankönyv szerint a legnagyobb veszélyt a Kárpát-medencét meghódító magyar törzsek jelentették, de a belső gyengeséget is megemlíti a szerzők: „Úgy tűnik, hogy a Nagymorva Birodalmat csak az uralkodó erős személyisége tartotta össze”.⁴³ A szerzők kiemelik azt is, hogy a honfoglaló magyarok e területeken fejlett mezőgazdaságot, egyházszervezetet és közigazgatást találtak, mely hozzájárult „kulturáldásukhoz” (skultúrnenie) és a kereszténység terjedéséhez. Mindennek, il-

⁴⁰ BARTL–KAMENICKÝ–VALACHOVIČ 2002, 200–201. Samo a szlovák tankönyvben leírtak szerint frank kereskedő volt a 7. század első felében, aki a szlávok avarellenes felkelésének élére állt és sikerre vitte azt. Később a frankok ellen is sikerrel harcolt. Állama „Samo birodalma” (Samova ríša) néven szerepel, és egy erős vezető által életben tartott törzsszövetségként definiálják, mely Samo halála után szétesett.

⁴¹ Uo., 203–204. Mint láttuk, a magyar tankönyvek Zalavárba, tehát a Nyugat-Dunántúlra helyezik Pribina uradalmi központját. A szlovák tankönyv azt említi meg, hogy miután Pribinát a morvák elűzték, a Balatonnál szerzett birtokot, Blatnohrad központtal. Vö. KRISTÓ 1994, 559. Eszerint Pribina 833-ig Nyitra fejedelme volt, ahonnan Mojmir morva fejedelem üzte el. Később Német Lajos keleti frank uralkodótól Alsó-Pannóniát kapta birtokul, Mosaburg központtal.

⁴² BARTL–KAMENICKÝ–VALACHOVIČ 2002, 208–212. A tradíció lényege, hogy a térítőpáros a mai Szlovákia területén aktívan tevékenykedett, és a kereszténység így vert gyökeret a Kárpát-medencében, majd a dunai szlávok keresztény kultúrája és meglévő egyházi hierarchiája elősegítette a magyarok kereszténnyé válását is. A Szlovák Köztársaság alkotmányának preambuluma is utal a Cirill–Metód-i tradícióra (más konkrét történelmi momentum nincs kiemelve).

⁴³ Uo., 2002, 212–213.

letve a gyors szláv asszimilációnak a bizonyítéka a tankönyvi interpretáció szerint a szláv jövevényszavak. A magyarokra nézve egy kifejezetten negatív megjegyzést találunk, miszerint a templomokat a honfoglaló magyarok lerombolták, és korlátozták a szabad vallásgyakorlást.⁴⁴

A szlovákok etnogenezise

A tankönyvek alapján megállapítható, hogy a szlovák és magyar historiográfia között jelentős az eltérés a kora-középkori Kárpát-medence etnikai összetételének megítélésében. A szlovák tankönyv szerint a szlávok első hulláma a 4–5. század fordulóján érte el a Kárpát-medencét, a magyar tankönyvek szerint *az avarok bukásukig kitöltötték a Kárpát-medencét*; és csak az avar uralom összeomlása (800) után érkeztek nagyobb számban szlávok a Kárpát-medencébe.⁴⁵

A Nagymorva Birodalom lakosságát és nyelvét a szlovák tankönyv szlovénnek, szloviennek nevezi (Sloveni, Slovieni, illetve slovienčina)⁴⁶ Ugyanakkor a szerzők hozzátézik, hogy a birodalom etnikai alapját „a morvák és szlovákok” alkották. Szerintük tehát a szloviének a szlovákok őseinek tekinthetők, csak a szlovák elnevezés még nem alkalmazható rájuk.⁴⁷ A szlovák tankönyvi magyarázat szerint a magyarok bejövételével Szlovákia területének lakossága elvesztette a közvetlen kapcsolatot a délszlávokkal és a morvakkal, a nemzeti fejlődés önálló útjára léptek, így eszerint *„legkésőbb a 10. század elejétől fogva beszélhetünk szlovákokról, és nem szlovienekről”*.⁴⁸ A magyar tankönyvi interpretáció ezzel szemben a késő

⁴⁴ Uo., 2002, 217.

⁴⁵ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002, 196.; illetve SZÁRAY 2004, 195. és SZÁRAY 2006a, 211. Ezek szerint a balkáni szláv betelepülést pedig az tette lehetővé, hogy az avarok hadjárataiban kipusztult az ottani lakosság.

⁴⁶ A szerzők megjegyzik, hogy nem alakult ki egy „nagymorva nemzettudat”, és hogy mivel a frank-német források a szlovieneket Slavi, Sclavi név alatt említik, ami a szlávok összefoglaló elnevezése is egyben, ezért nagyon nehéz eldönteni, hogy egy forrásban általában a szlávokról van szó, vagy kifejezetten a szlovienekről, azaz a nagymorva állam lakosságáról. A tankönyv azt sem magyarázza meg, hogy ha kifejezetten szlovienekről nem írnak a korabeli források, akkor honnan tudunk róluk. Mind magyar, mind szlovák történelmi munkák szerint a *sloven* a korabeli szlávok önmagukra alkalmazott elnevezése volt. Írásos formában Ján Steinhübel szlovák történész szerint a 13. századtól fordul elő gyakrabban (*Slovyenyyn, Slowenyyn*). A magyar historiográfiában nem használatos általánosan a szlovién kifejezés. Vö. KRISTÓ 1994, 652., illetve STEINHÜBEL 2005.

⁴⁷ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002, 205–206.

⁴⁸ Uo., 2002, 218.

középkorra teszi a szlovák nép kialakulását, a hazai szlávok és a főként a tatárjárás után betelepülő morvák, lengyelek keveredéséből.⁴⁹

Összefoglalva tehát: a magyar tankönyvek szerzői a középkor végétől tudnak csak a szlovákokról. Szlovák kollégáik már a 10. századtól használják a szlovák nemzetnevet, de hogy az ezt megelőző időszak, a korai szláv államalakulatok története is a szlovák nemzeti történelem része, azt a szerzők világossá teszik. Abból a tényből ugyanis, hogy cseh, magyar és lengyel példákkal ellentétben szlovák területen nem maradtak fenn szláv törzsnevek, azt a következtetést vonják le, hogy feltételezhetően „*térsgünkben a törzsi társadalom jóval korábban szétesett és hamarabb befejeződött azok nemzeti egységben való integrálódása (etnogenezis)*”. Pribina tevékenysége valamint a kereszténység itteni terjesztése pedig – a szerző szavaival élve – „*...nemzeti történelmünk kulcsfontosságú eseményei. E lépéseknek köszönhetően jóval korábban tagozódtunk be Európa kultúrnemzeti közé, mint Közép- és Kelet-Európa többi nemzete*”.⁵⁰

⁴⁹ SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 91. Ez a megközelítés egyébként megfelel a magyar történelmi konszenzusnak. Eszerint az egymástól nagy távolságra lakó, kisszámú szláv lakosságnak nem volt egységes „mi-tudata” a késő középkorig, a nyelvi különbségek is jelentősek voltak, és saját nemzetneviük, a „szlovák” szó is csak a késő középkortól kezdve használatos a korabeli forrásokban. Így szlovák etnikumról a 15–16. századig nem lehet beszélni. Egyébként a szlovák történetírás is számon tartja, hogy csak a 15. század elejétől kezdve bukkan fel a *Slowak* elnevezés. Ezt azzal magyarázzák, hogy míg a morváknak, cseheknek, lengyeleknek egymáshoz képest kellett differenciálódott szláv nemzettudatukat kifejezni – tehát saját népvükkel próbálták egymást megkülönböztetni – addig a magyarországi rokonaiknak a nem-szláv magyarokhoz képest kellett meghatározni magukat. Ehhez pedig elegendő volt számukra a szláv terminus változatainak – Sclavus, Slavus, Tóth, Wenden – használata. Maga a tankönyv ezzel a problematikával egyébként nem foglalkozik KRISTÓ 1994, 652.; STEINHÜBEL 2005, 26.

⁵⁰ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002, 206. A tankönyv szövege így végül belső ellentmondásokkal van megterhelve, hiszen a szlovákok nemzetté válását olyan történelmi időszakra teszi, amikor szlovák nemzetéről még nem beszél. A szlovák historiográfiára egyébként nem jellemző általánosan, hogy a törzsnevek hiányára, mint a korai szlovák nemzetté válás bizonyítékára hivatkozik. Logikai alapon az ellenkezőjére is lehetne következtetni: tudnillik hogy a szlávok a Kárpát-medencében tömegesen csak a törzsi társadalom felbomlása után jelentek meg.

Az együttélés évszázadai

Hangsúlybeli különbségek – A történelmi Magyarország létrejöttétől a nemzeté válás koráig a szlovák és magyar tankönyvek által elbeszélte eseménytörténet alapvetően azonos, a politikátörténeti és társadalomtörténeti jelenségek is hasonlóképpen kerülnek bemutatásra. Különbség abból adódik, hogy a magyar tankönyvek az ország egészére vonatkozóan mutatják be az eseményeket, a szlovák tankönyvek viszont inkább egy etno-regionális szemszögből szemlélik a történéseket.

Az ország egészét érintő események és jelenségek tehát a szlovák könyvben is bemutatásra kerülnek. Ilyen például a tatárjárás, Károly Róbert reformpolitikája, Mátyás király uralkodása, a mohácsi vész és következményei, vagy a reformáció–ellenreformáció jelensége. A szlovák történelem-magyarázat viszont hanyagolja azokat az eseményeket, amelyek a történelmi Magyarország más régióira korlátozódnak, vagy amelyeket valamilyen oknál fogva a szűken értelmezett „magyar” történelem részeként értelmez. Így például az első Árpád-házi királyok törvénykezési munkája lényegében nem kerül említésre.⁵¹ Bizonyos katonai sikerekkel, mint például Nagy Lajos hódításaival és a nándorfehérvári diadallal csak nagyon rövid említés szintjén foglalkozik a szlovák tankönyv. Végezetül lényegében egyáltalán nem kerül bemutatásra a török kori Erdélyi Fejedelemség, feltehetően azon logika alapján, hogy e terület ebben a történelmi korszakban lényegében a mai Szlovákia területétől külön államegység volt.⁵²

Szlovákok a történelmi Magyarországon belül – Ugyanennek a logikának a mentén kimutatható, hogy bizonyos események, jelenségek a szlovák tankönyvekben a magyarhoz képest kiemelten szerepelnek. Ezek a felső-magyarországi régióhoz köthetőek, de általában a szlovákok történelmi Magyarországon belüli helyzetének interpretálásához is kapcsolódnak.

Szlovákia területének betagozódása a Magyar Királyságba – A magyar tankönyvi megközelítéssel ellentétben a szlovák tankönyv a felső-magyarországi régió fokozatos betagozódásáról beszél. Eszerint a 11. század elején a lengyel Vitéz Boleszláv megszállta Szlovákia területét a Dunáig, és csak 1018-ban egyezett meg I. Istvánnal, amikor lemondott ezekről a területekről. „Ettől kezdve 1918-ig Szlovákia [értsd: a szlovák Felföld, Felvidék] a Magyar Királyság része volt.”⁵³ Szlovákia területének teljes birtokba vételét

⁵¹ Uo., 2002, 218–222.

⁵² Ez persze csak félig igaz, mivel a mai Kelet-Szlovákia területén lévő vármegyék többször kerültek az erdélyi fejedelem fennhatósága alá.

⁵³ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIC 2002, 219.

pedig a szlovák interpretáció szerint I. László fejezte be a 11. század végén. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a nyitrai fejedelemség kérdése – a szlovák historiográfiában ezt a hatalmi formációt a szláv államiság egyfajta továbbéléseként is szokás interpretálni, de ez az értelmezés a tankönyvben explicite nem szerepel.⁵⁴ Viszont a szerzők hangsúlyozzák, hogy szerintük I. István egyházfejlesztő tevékenysége a nagymorva időkből maradt egyházi struktúrára is támaszkodott.⁵⁵ Másutt arról írnak, hogy a magyarság életmódváltása a Dunántúlon ment gyorsabban, mert ott a korábbi szláv államalakulatok révén a feudális viszonyok már jelen voltak.⁵⁶

Csák Máté kiskirálysága – Csák Mátéről a 19. századi romantikus szlovák történelmi *narratíva* terjesztette el a szlovák köztudatban, hogy a szlovák államisággért harcolt. A tankönyv ezt kategorikusan cáfolja. Csák Máté magyar származását leszögezik, ahogy azt is, hogy nem a szlovák önállóságért küzdött. Emellett viszont tényként kezelik azt, hogy „a szlovák Felföld relatív önállóságának húszéves időszaka hozzájárult az etnikai különállóság [osobitosť] tudatosulásához, illetve a szlovák nemesség érvényesüléséhez a meggyében és Csák Máté hadseregében”.⁵⁷

A török kor – A török korban a szlovák tankönyvi interpretáció szerint Szlovákia területe gazdaságilag és stratégiaileg felértékelődött: „a törökök közvetlenül fenygették Szlovákiát [Szlovákia területét], amelynek a törökellenes háború fő terhéet kellett állnia”.⁵⁸ Emellett a törökkort mint a szlovák öntudat fejlődésének időszakát interpretálja a szlovák tankönyv.⁵⁹ A történelmi

⁵⁴ A nyitrai dukátus szlovák *narratíván* belüli kiemelt helyét igazolja a szlovák minisztérium által kiadott tantárgyi útmutató, amelyben a Történelmi magyar állam 1526-ig témakörön belül a tanórákon tárgyalandó 7 résztema egyike a „nyitrai dukátus [vojvodstvo], és különleges helyzete a formálódó Magyar Királyságon belül”. UOG 1997. Elérhetőség: www.statpedu.sk. (2007. 09. 02.).

⁵⁵ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002, 219. Említésre kerül, hogy a nyitrai fejedelemséget I. András 1048-ban hozta létre, és Kálmán szüntette meg 1105-ben, illetve hogy ütközőterületként szolgált (nárazníkové územie), de nem tesznek utalást valamiféle nagymorva eredetre. A tankönyv a Zobor-hegyi Szent Hippolit bencés kolostort és a nyitrai püspökséget is nagymorva időkből eredezteti, utóbbit az Árpádok tehát csak „megújították” (obnovené). Ugyanitt kiemelik, hogy a magyar uralkodói körök és az egyházi vezetés a szlováknak nevezett Szórád-András legendát tudatosan szorította háttérbe az Árpád-házi szentek kultusza érdekében. Uo., 2002, 231.

⁵⁶ Uo., 2002, 217.

⁵⁷ Uo., 2002, 237–238.

⁵⁸ Uo., 2002, 253.

⁵⁹ BARTL-KACÍREK-OTČENÁŠ 2002, 35. Eszerint a szlovákságot ekkoriban az idegenek „Bohemi”-nak, „Slavus”-nak vagy esetenként „Pannonus”-nak nevezték. Thököly Imre korabeli elnevezése volt a „tót király”, Rákóczi levelezésében „tót impériumot” emleget, Jakob Jakobeus pedig azt írja (1642), hogy Szlovenszko határai a Kárpátok, a Duna és a Tisza.

Felső-Magyarország korabeli cseh kulturális kapcsolatai a szlovák tankönyvben jobban jelen vannak, mint a magyar tankönyvekben (ahol lényegében nem kerülnek említésre), a magyar-szlovák kulturális kölcsönhatás emellett lényegében nem kerül elő.⁶⁰

A fenti eseményeknek a szlovák interpretáció szerint tehát volt egy „szlovák dimenziója” – erről a magyar *narratívá* nem tud. A szláv jövevényszavak csak véletlenszerűen kerülnek elő. A dukátus kapcsán a nyitrai és bihari rész együtt kerül említésre, szerepét pedig éppen a peremterületek benépesítésében és az államhatalom kiterjesztésében jelölik meg.⁶¹ Csák Máté és a török kor kapcsán sem kerülnek említésre a szlovákok, de mint láttuk fentebb, a szlovák nemzet létrejöttét a magyar *narratívá* csak a középkor végére teszi.

A *Rákóczi-szabadságharc* – Ezzel a tendenciával kissé ellentétesnek mondható a Rákóczi-szabadságharc bemutatása: miközben a magyar *narratívában* pont itt kerülnek elő a szlovákok, mint a felkelés résztvevői, addig a Rákóczi-szabadságharc szlovák *narratívája* erről nem tud, sőt, az egész esemény egyértelműen negatív színben tűnik fel.⁶² A „szabadságharc” szóhasználat szóba sem jön, kizárólag az „utolsó rendi felkelés” megnevezés szerepel, mely nem a vallásszabadságért folyt, hanem „a magyarországi nemesség érdekeit követte, és a jobbágyok tömegeit a 'szabadságharc' jelszavával nyerte meg. Rákóczi azonban ezeket az ígéreteket nem tartotta meg, és így elvesztette a lakosság általános támogatását”.⁶³ A szlovák *narratívában* nem kerül említésre a felkelők államszervező, gazdaságszervező tevékenysége sem, ahogy a törvényhozási-államszervezési munka sem, amelyekre pedig a magyar elbeszélés láthatóan hangsúlyt helyez.⁶⁴

⁶⁰ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 17. A sziléziai születésű, morva és cseh földön élő, majd a szlovák Felföldre kerülő evangélikus lelkész Juraj Tranovský életútja. Uo., 40–44. A cseh nyelvi-kulturális hatás a török korban (szlovakizált cseh használata), személyes kapcsolatok (a szlovák származású, de cseh földön élő Ján Jesenský életútja, a vöröskői uradalomban dolgozó cseh Ján Dubravius, a Károly-Egyetemen tanító szlovák evangélikusok). Uo., 46. A Vietorisov-kódex (1660–1670) szlovák folklór mellett magyart és ruszint is megőrzött.

⁶¹ SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 56.; SZÁRAY 2006b, 75.

⁶² SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 199.

⁶³ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 27. Egy oldallal később: „A felkelés célja Magyarországnak jobb közjogi pozíció elérése volt a Habsburg Birodalmon belül”.

⁶⁴ Előkerül viszont az önödi országgyűlés turóci követeinek esete. „Ezen az országgyűlésen halálosan megsebesítették, majd ezt követően kivégezték a turóci vármegye képviselőit, akik Rákóczi erőszakos adószedési és begyűjtési módszereit kritizálták, valamint a hadsereg-elszállásolási kötelezettséget”. Uo., 2002, 28.

A magyarság és a „*natio hungarica*” szlovák és magyar interpretációban – Mind a magyar, mind a szlovák történelemkönyvek hangsúlyozzák, hogy a magyar társadalomnak 1848-ig rendi jellege volt, viszont különböző hangsúllyal kerül elő az, hogy ebből kifolyólag államalkotó magyar nemzetről a szó modern értelmében csak korlátozottan beszélhetünk.

A szlovák értelmezés mindenesetre, ezt az álláspontot alapvetően sugallja már a választott fogalomkészlettel is, azaz hogy az elnevezésben is különbséget tesz a nyelvtől független, premodern, rendi-territoriális nemzettudatot magában hordozó „*hungarus*” és a modern magyar nemzet között. Ilyen erős, terminológiai szintű különbségtétel a magyar *narratíváiban* nincs. Mindez alapvetően meghatározza a szlovák és magyar tanuló korszakról alkotott képét. Míg a szlovák olvasó egy elvont *hungarus* fogalommal találkozik, addig a magyar olvasó fejében a történelmi Felső-Magyarország városait és térségeit nem lakossága teszi élővé, hanem az, hogy városai mint (magyar) politikatörténeti események színhelyei kerülnek elő.

A szlovák értelmiség a „*natio hungarica*” egyenrangú tagjának érezte magát továbbra is – szögezi le a szlovák *narratíva*.⁶⁵ A nemzettévalás kezdetekor viszont „*a hungarus patriotismus [uhorské vlastenectvo] a magyar etnikummal kezdett összekapcsolódni, és a magyarok kezdték magukat a történelmi magyar államiság [štátnosti v Uhorsku] egyetlen hordozójának tekinteni*”.⁶⁶ A könyv ezzel a mondattal foglalja össze azt, hogyan számolódott fel a „*hungarus*” kategória, és lett belőle a mai értelemben vett magyar.

Mindehhez még két fontos megjegyzést kell tenni. Egyrészt, a szlovák tankönyvi interpretációban a magyarok általi „ezeréves elnyomás” teóriája nem kerül elő.⁶⁷ Másrészt viszont általában a magyar etnikumról és a magyar kulturális eredményekről sem esik szó, pedig a fenti történelemfelfogás alapján – miszerint Szlovákia története egy teritórium története – az azon a területen élő magyarok legalább „regionális története” is helyet kellene hogy kapjon.⁶⁸

⁶⁵ BARTL-KACÍREK-OTČENÁŠ 2002, 65. A nemzeti látásmódok kialakulásáról ugyanakkor egy magyar és szlovák néplélekkel foglalkozó Bél Mátyás idézet tanúskodik, illetve egy Adam František Kollár idézet (1763), a Magyarországon belüli szláv nyelvi dominanciáról. Uo., 62., 65.

⁶⁶ Uo., 2002, 75.

⁶⁷ Néhány esetben persze a tanári magyarázattól is függ, hogy az együttélés milyen tónussal jelenik meg a tanuló fejében. Lásd például azt a tankönyvi megjegyzést, hogy az etnikai magyar (maďarský) nemesség a török kor után Szlovákia területén települt le, így az egész összmagyar (uhorský) nemesség több mint fele ott élt a 18. század elején.

⁶⁸ Vö. SIMON 2007.

A történelmi Magyarország etnikai összetétele – A szlovák és magyar történelemkönyvek között jellemző eltérések vannak a történelmi Magyarország etnikai összetételére vonatkozó utalásokban. Ezek a különbségek tükrözik a szlovák és magyar historiográfia jelenleg is eltérő álláspontjait.

Az etnikai viszonyok szlovák szemmel – A szlovák tankönyvi *narratíva* nem foglalkozik következetesen a középkor és korájuk etnikai viszonyaival, az elszórt megjegyzésekből pedig nem biztos, hogy egyértelmű kép áll össze az olvasóban erről a kérdésről. A szlovák tankönyv szerint a honfoglaló magyarok „Nitriansko”-t, azaz a mai Szlovákia területét a 930-as években a Galgóc-Nyitra-Léva-Losonc vonalig szállták meg.⁶⁹ A középkorban, a 13. század végén így mintegy 250.000-300.000 ember lakhatott Szlovákia területén, „többségük szlovák volt, csak délen éltek magyarok”.⁷⁰ A szerzők más korok kapcsán is „délen élő magyarokról” szólnak, nem részletezve, hogy mennyiben értendő a „dél” a mai Szlovákia területére is.⁷¹ Többször szóba kerül, hogy a német városokban a szlovákok (magyar szóhasználatban a szlovákok ősei) is jelen voltak, bizonyítja ezt sikeres vagy sikertelen jogküzdelmek emléke. Arra, hogy ez párhuzamosan a magyarokra is igaz, egy véletlenszerű utalás történik.⁷² Délnyugat-Szlovákia kétszer is felbukkan az etnikai viszonyok kapcsán, mint szláv-szlovák etnikumú vidék. A zabori apátság 1113-as oklevelének fényképéhez fűzött aláírásban a szerzők megemlítik, hogy az oklevélben említett helynevek és személynevek dokumentálják az intenzív szlovák jelenlétet (intenzívu slovenského osídlenia) Délnyugat-Szlovákiában. Másutt pedig arról szólnak, hogy a 14–15. század fordulóján délnyugat-szlovákiai területen verses imádságok és himnikus egyházi énekek tűnnek fel, szlovakizált cseh nyelven.⁷³

A török kor kapcsán szó van a népességsökkenésről, különösen Szlovákia területének déli részén, ahogy arról is, hogy a veszélyeztetettebb területekről Szlovákia területének déli részére horvátok és magyarok érkez-

⁶⁹ BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIC 2002, 217.

⁷⁰ Uo., 226. A szerzők megemlítik, hogy a szlovák Felföld nemzetiségi képét a 11-12. században színesítették a nyugati határvidékre telepített székelyek, besenyők és a palócok, majd a 12. századtól betelepülő németek, vallonok és olaszok, később pedig a vlachok. A német kolonizációról külön szólnak. Uo., 221., 259-260.

⁷¹ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 13. „Délien, a magyarok között, és a török közigazgatás alá került megszállt területeken is, a kálvinizmus terjedt el.”

⁷² BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIC 2002, 259-260. Utóbbi egy megjegyzés arról, hogy Körmöcbányán 1478-ban a mészárosok céhe megtiltotta a céhbe szlovákok és magyarok felvételét.

⁷³ Uo., 221, 262.

tek.⁷⁴ A szlovákok 18. századi délre vándorlását „egy államon belüli belső kolonizációként” definiálják, de szó esik arról is, hogy a szlovák kolonizáció a szlovák Felföldön belül is folyt.⁷⁵ Végso konklúziónak tekinthető az a megjegyzés, miszerint ekkor, a törökkor utáni népmozgásokkal „rögzült a szlovák-magyar etnikai határ. Kisebb eltérésekkel ez megfelel a jelenlegi állapotnak”.⁷⁶

Az etnikai viszonyok magyar szemmel – A magyar narratíva nem tud egységes felső-magyarországi szláv etnikai tömbről. A peremterületeket alapvetően lakatlannak vagy gyéren lakottnak tekintik, melyeken szláv etnikai csoportok éltek, és amiket a tatárjárásig a magyarok kezdtek benépesíteni,⁷⁷ (majd) később pedig cseh telepesek folytatták a munkát.⁷⁸ A tatárjárás veszteségével együtt – mely eszerint a síkvidékeket lakó magyarokat jobban érintette – a magyarok országon belüli arányát 80 százalékra teszik a magyar tankönyvek.⁷⁹ Ez a szám a magyar *narratívában* többször is előkerül; a szlovák *narratíva* nem tud róla.

A török kor vesztesének a magyar tankönyvi interpretáció egyértelműen a magyarokat tekintti, akiknek a számarányuk így 80 százalékról jócskán lecsökkent. A csökkenő tendenciát a 18. századi betelepítések tovább erősítették. Mindkét tankönyv utalást tesz a határokon túlról beköltöző szlávokra, akik a szlovákságot gyarapították, a belső népességmozgás kapcsán pedig az alföldi szlovák nyelvszigetek létrejötte mellett utalnak a szlovák-magyar nyelvhatár délre tolódására is. Igazából a magyar tan-

⁷⁴ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 33–35. A horvátok eszerint a nyugati részeken elszlovákosodtak, Komárom környékén elmagyarosodtak. Ugyanitt a városok szlovák jogköveteléseinek bemutatásakor megint csak említésre kerülnek a magyarok: „*Korponában 1611-ben a szlovákok és a magyar nemesek megvédték magukat [sa bráni] a privilegizált német kisebbséggel szemben.*”

⁷⁵ Uo., 59., 61–62. A migrációs tendencia eszerint megfordult, észak-déli irányú lett, és az egész 18. században tartott. A szlovákok elvándorlásának egyik okaként a rossz szociális és klimatikus körülményeket említik.

⁷⁶ Uo., 62. A szlovák Felföld „belső kolonizációjának” elemei eszerint: magasabban levő térségek (Detva, Myjava); alacsonyabb vidékek (Nyitra vidéke); Komárom környéke és mai Magyarországhoz tartozó területek (Esztergom, Budapest, Miskolc).

⁷⁷ SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 63. Illetve nemzetiségi térkép: SZÁRAY 2006b, 80.

⁷⁸ A tatárjárás okozta pusztítást a „középiskolai sorozat” 15–20 százalékra teszi, a „forrásközpontú” sorozat 20–50 százalékra. SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 71.; SZÁRAY 2006b, 93.

⁷⁹ SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 71.; SZÁRAY 2006b, 93. Emellett esetlegesen utalnak a soknemzetiségű jellegre is. SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 100. Kisbetűs részben megemlíti, hogy Luxemburgi Zsigmond „egy levelében esetelte is Magyarország tarka nemzetiségi térképét”. SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n., 135. Roverella pápai követ írása az 1460-as évekből, az ország „sokféle nemzetéről”. Az országban lakó szlávok eszerint délről, Szláviából költöznek be, északi szlávokról nincs említés.

könyvek a soknemzetiségű Magyarországot nem a középkortól, hanem ekkortól datálják. Az egyik szerző konklúzióként meg is jegyzi: ezekben az évszázadokban a magyarság „saját hazájában kisebbségbe szorult”.⁸⁰

A nemzetváltás és polgárosodás korszaka

Az előbbi oldalakon látható volt, hogy a 18. századig, azaz a nemzetváltás korszakáig a szlovák és magyar történelmi *narratíva* gerincét ugyanaz az eseménysor alkotja. A 19. század „szlovák” és „magyar” történelmében azonban már jelentős tartalmi különbségek vannak, elsősorban azért, mert mindkét nemzeti *narratíva* a saját nemzetváltásának, saját nemzeti mozgalmának a történetére koncentrálnak.

A nemzeti mozgalmak keretét adó gazdasági-társadalmi folyamatok mindkét ország tankönyveiben bemutatásra kerülnek. Különösen a dualizmus korszakának gazdasági fejlődése, modernizációs jellege kap hangsúlyt mindkét oldalon – annak ellenére, hogy a szlovák nemzettudat számára ez a korszak egyben a nemzeti fejlődés megtorpanásának, a magyarosításnak az időszaka is.

A magyar tankönyvek nagy teret szentelnek a magyar nemzeti idea reformkori kifejlődésének, a reformországgyűléseknek, a reformnemességen belüli ideológiai irányzatoknak, Kossuth és Széchenyi személyének. A szlovák tankönyv mindezekkel az eseményekkel lényegében nem foglalkozik. A „reformkor” kifejezés szlovák változata nem kerül elő, a reformkor társadalmi haladást szolgáló részeredményei pedig nem kifejezetten a modern magyar nemzeti ideát hordozó reformnemesség sikereiként szerepelnek.⁸¹ Egy helyen viszont megemlítsre kerül, hogy a szlovák nemzetvezető Štúrnek és követőinek szociális és gazdasági kérdésekben vallott álláspontja – mint a jobbágyság és a nemesi kiváltságok eltörlése, illetve a törvény előtti egyenlőség – hasonlóak voltak a magyar reformmozgalom célkitűzéseivel, a nemzetiségi kérdésben viszont gyökeresen eltért a véleményük.⁸² A szlovák tankönyv a magyar nemzeti

⁸⁰ Uo., 193., Závodszy Géza: *Történelem III. a középiskolák számára. Átdolgozott kiadás.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 79.; SZÁRAY 2006b, 249–254. Utóbbiban térkép (251.), mely a korabeli szlovák–magyar nyelvhatár nagyjából a maival azonosítja, de sok szlovák–magyar vegyeslakosságú folt látható (főleg Eperjes vidékén, Nagyszombatnál, de Selmecél, Trencsénél is).

⁸¹ BARTL-KAČÍREK-OTČENÁŠ 2002, 80. A tankönyv megemlíti, hogy a „magyarországi [uhorský] országgyűlés” törvényt hozott az önkéntes örökváltságról.

⁸² Uo., 96.

vezetőkkel – Széchenyi, Kossuth életművével – érdemben nem foglalkozik, de Kossuthról annyit jegyeznek meg, hogy (–) Petófihez hasonlóan (–) a „nemzetiségi kérdésben a gyors magyarosítást támogatta”. Előkerül Kossuth részbeni szlovák származása is.⁸³

A szlovák tankönyv tehát nem a magyar nemzetévtől, hanem elsősorban a szlovák nemzeti mozgalom fejlődésére, belső törésvonalaira koncentrálnak (amelyekre itt nem térnénk ki részletesen). A szlovák nemzetfejlődés főbb mozzanatait, a korszak szlovák szemmel nézve kulcsfontosságú szereplőit és jelenségeit – mint például Lúdvít Štúr, Ján Kollár vagy Anton Bernolák neve, vagy a „szláv kölcsönösség” kifejezés – viszont a magyar tankönyvben nem kapnak helyet.

Ennek a logikának megfelelően a szlovák tankönyv részletesebben foglalkozik a Bach-korszakkal és a provizórium időszakával (1849–1867), mert ekkor a magyar nemesség hatalomból való kiiktatása révén és a központi hatalom engedékenysége révén a szlovák nemzeti mozgalom részsíkereket könyvelhetett el (mint például a három szlovák gimnázium megnyitása, a Maticá slovenská kulturális egyesület megalapítása). A magyar tankönyv ezzel a korszakkal politikátörténeti szempontból és csak röviden foglalkozik, inkább a dualizmus korszaka válik igazán hangsúlyossá.

E tartalmi különbségeken kívül a 19. század kapcsán két olyan téma van, ahol a magyar és szlovák interpretáció nemcsak párhuzamosan halad egymás mellett, hanem szembeállítható egymással: az egyik 1848 nemzetiségi ellentétei, a másik az asszimiláció kérdése.

1848 szlovák és magyar interpretációja – Mint láttuk, a szlovák tankönyv megjegyzi, hogy szociális és gazdasági kérdésekben a szlovák és magyar törekvések között összhang volt, és „csak” a nemzeti igények ütköztek egymással. Ugyanez a fordulat kerül elő a hagyományos magyar tankönyvben is, mely szerint 1848 nemzetiségi mozgalmi „paraszti köve-

⁸³ Uo., 99. és 101. Illusztrációként szerepel ugyanis egy kép, a Nitra című szlovák nyelvű almanach belső címlapja, melyen a szerkesztő M. J. Hurban bizonyos Đurko Košútnak ajánlja a kiadványt. Két oldallal odébb pedig a fejezetvégi kérdések egyike néhány mondatos magyarázattal is szolgál: „*Juraj Košut [1781-1849] Lajos Kossuth [Lúdvít Košut] nagybátyja volt, híres szlovák nemzetvezető. 1842-ben a túróci nemesség körében ő szervezte a Štúr-féle aláírásgyűjtést a Slovenské národné noviny kiadása érdekében.*” Végeredményben a tanári interpretáción múlik, hogy végül milyen válasz fogalmazódik meg a tanulóban, hogy Kossuth Lajos, mint „odrodilec”, nemzetét elhagyó renegát marad meg az emlékében, vagy mint annak a példája, hogy a felföldi hungarus-tudatú nemességből a korszakban magyar vagy szlovák tudatú nemesség lett. Kossuth Lajos részbeni szlovák származását a magyar historiográfia is számon tartja, bár a széles köztudatba ez nem került be. Kossuth apja már Zemplén vármegyében dolgozott, de a Kossuth-Košút család Túrócban élt évszázadok óta.

telésekkel” indultak és üdvözölték a 12 pontot, de a magyar reformmozgalom árnyékában felnövő nemzetiségi értelmiség április-májusban már autonómiát követelt, amit az egy politikai nemzet teóriájára támaszkodó Batthyány-kormány elutasított. Mindemellett „a szlovákság, a ruszinok és a magyarországi románság nagy része [...] hűséges maradt a forradalomhoz”. A magyar tankönyvi narratíva szlovák katonai megmozdulásokról nem szól, csak a román és szerb felkelésről (ezekről elég részletesen).⁸⁴

Ezzel ellentétben a szlovák tankönyv nyolc oldalon keresztül foglalkozik a szlovákok 1848-as szerepvállalásával. Az eseménysor részletes bemutatására nem térnek ki, csak annyit jegyeznek meg, hogy a szlovák historiográfia a szlovák légió (szlovák önkéntesek) három hadjáratát tartja számon.⁸⁵ A katonai tevékenységgel párhuzamosan bemutatásra kerül a szlovák politikai csoportok működése is, amelyek 1848 őszétől egy független Szlovákia kikiáltását próbálták a császárnál elérni. Végső soron azonban 1849 őszére „Magyarország sorsa már eldőlt (a szlovákok kárára), és a szlovákok lakta terület továbbra is Magyarország része maradt”. A kudarc okaként a tankönyv a szlovák katonai és politikai háterszág gyengeségét jelöli meg.

⁸⁴ A forrásközpontú könyvben egy etnikai térképen kettős nyilak jelzik a „fegyveres konfliktusokba torkolló ellentéteket” – ilyen jelölés szerepel magyar-horvát, magyar-szerb és magyar-román viszonylatban. Magyar-szlovák viszonylatban viszont csak „etnikai ellentéteket” jelölő nyíl van. Egy az 1848-as katonai eseményekre vonatkozó térképen „a magyar kormányt támogató nemzetiségi tömegek” jel szerepel magyar-szlovák (illetve magyar-ruszin, és bánági magyar-román) viszonylatban. SZÁRAY 2007, 80. A hagyományos és forrásközpontú magyar tankönyvek között fontos különbség, hogy előbbiből nem is derül ki egyértelműen, hogy létezett-e egyáltalán szlovák nemzeti mozgalom, utóbbi viszont többször utal rá. Így például idézet Viliam Pauliny-Tóth Csák Mátéről szóló írásának bevezetőjéből, miszerint a szlovákoknak is van dicső múltjuk. Olvashatjuk még Hurban szlovákokhoz intézett felhívását is; később pedig Hurban sikertelen lázító beszédeire utal Pulszky Terézia emlékirata. Mellette illusztrációként egy kép: „Szlovák küldöttség az új uralkodó, Ferenc József előtt”. A képhez tartozó kérdés: „Miért nem sikerült a szlovák vezető rétegeknek – a románokhoz hasonlóan – maga mögé állítania a paraszti tömegeket?” Helyet kap még a szlovák nemzetiségi vezetők ellen kiadott körözölevél is. Uo., 143., 148., 165., 156. Sőt, a kolerafelkelés kapcsán is említ szlovák és ruszin nemzetiségi motívumokat (akik ti. a „jó cártól” vártak segítséget), amit a szlovák tankönyv egyébként nem helyez a nemzetiségi ellentétek dimenziójába.

⁸⁵ A három hadjárat: „Szeptemberi hadjárat” – 1848 szeptembere. Általános szlovák felkelést szeretnének elindítani a morva földről érkező önkéntesek, de a nyugati határszélnél alig jutnak tovább. „A felkelés megmutatta, hogy a szlovákok nem képesek saját erejükkel a nemzeti igényeiket elérni.” A magyar kormány több résztvevőt kivégeztetett. „Téli hadjárat” – 1848-1849 tele, már nem önálló hadseregeként, hanem a császári seregek részeként. „1849 márciusára lényegében az egész szlovák területet megszállás alatt tartották a császáriak és a szlovák önkéntesek.” „Nyári hadjárat” – 1849 nyara, a császári sereg részeként; a szlovák önkéntesek harcban nem vettek részt, csak rendfenntartó szerepük volt.

Összességében tehát a szlovák és magyar interpretáció alapvető különbsége abban fogható meg, hogy míg a magyar narratíva forradalom-párti szlovákokról tud és szlovák katonai ellenállásról lényegében nem tud, addig a szlovák elbeszélés – pont fordítva – a szlovák ellenállásra koncentrálnak és nem említ magyarokkal együttműködő, együtt harcoló szlovákokat.

Magyarosodás, magyarosítás és asszimiláció – A magyar tankönyvek a magyarosítás, magyarosodás, asszimiláció jelenségét, illetve a nemzetiségellenes politikát a dualizmus korához kötik. Ilyen értelemben erről a félévszázados időszakról kritikusan szólnak. A hagyományos tankönyv például a kiegyezés negatívumaként megemlíti, hogy azt a „*birodalom két legerősebb, de számszerűen kisebbségben levő nemzete kötötte meg a többi nemzet, nemzetiség kizárásával*”.⁸⁶ Emellett erős kritikával szól a függetlenségi ellenzékéről, mely kikezdte a dualizmust, „új érdekegyeztetésre viszont nem volt képes”, de a kormányzó szabadelvűekről is, akik „nemzetiségellenes nacionalizmussal” próbálkoztak leszerelni az ellenzékét. „*A magyar vezető szerep igénye azonban legalább annyira bomlasztó tényezőnek bizonyult a Monarchia létét illetően, mint a nemzeti ellenzékiség*.” Mocsáry Lajos neve is említésre kerül, mint a nemzetiségi törekvések iránt szinte egyedül megértést mutató politikus.⁸⁷

A forrásközpontú tankönyvben a társadalmi folyamatok bemutatása kap nagyobb teret. A nemzetiségi kérdés kapcsán említésre kerül, hogy a szlovákok nagyobb arányban vándoroltak ki Amerikába mint a magyarok, és hogy sok szlovák (és ruszin) vándorolt be és asszimilálódott Budapesten, vagy hogy az asszimiláció főként a városokban és a vegyes lakosságú területeken ment végbe. „*Így a korszak etnikai változásai döntően a számarányokban és nem az ország népeinek területi elhelyezkedésében mutatkoztak meg*.” Az erőszakos asszimiláció pedig „*csak az értelmiséget érintette, amennyiben állami hivatalokat kívánt megszerezni*”, de az alsóbb néprétegek még nem érintkeztek az államszervezetrel.⁸⁸

⁸⁶ ZÁVODSZKY 2003, 224.

⁸⁷ Uo., 246.

⁸⁸ SZÁRAY 2007, 256–264. Kördiagram teszi egyértelművé, hogy a szlovákok aránya a kivándoroltak között jóval számarányuk felett volt (21,6%); külön táblázat mutatja, hogy a szlovákok jelen voltak a dualizmus-korabeli Pesten (1850 – 5%, 1890 – 5,6%, 1906 – 2,6%). Egyébként a tankönyv széles körű forrásbemutatásának hatása – hogy ti. ebből milyen benyomások maradnak meg a tanulóban – sokban függ a tanár interpretációjától és szakmai felkészültségétől. Idézetek szerepelnek Mocsáry Lajostól, az 1879. és 1907. évi oktatási törvényekről, és az 1895. évi nemzetiségi kongresszus határozataiból. Illusztrációként szerepel a Národnie Noviny nekrológja a Matica Slovenská bezárásáról, és egy táncvígalmra hívó háromnyelvű plakát. Külön táblázat mutatja, hogy a szlovákok között 70% körüli volt a római katolikusok és 23% az evangélikusok aránya.

Összességében a magyar tankönyvi interpretáció a magyarosító politika mellett szól a korszak modernizációs folyamatáról, annak gazdasági és társadalmi dimenziójáról is; mindemellett komoly teret kap a politikatörténeti dimenzió is (közjogi vita, egymást követő kormányok, gazdasági ciklusok stb). Igazából a szlovák tankönyvből ez a dimenzió hiányzik: a szerzők a korszak modernizációjára és a magyarosító politikára (és annak szlovák politikára mért hatására) koncentrálnak. Ennek kapcsán előkerül az 1868-as nemzetiségi törvény, vagy az 1907-es Apponyi-féle iskolatörvény, de olyan események is helyet kapnak, melyek a magyar tankönyvi narratívában nem szerepelnek. Elsősorban a csernovai sortüzet kell említeni (1907), amikor a csendőrök szlovák tüntetőkre leadott sortüzében többen életüket veszítették.

Mindezek alapján talán ki lehet jelteni, hogy a dualizmus kora kapcsán a magyar és szlovák tankönyvi narratíva között összességében nincs tartalmi ellentmondás, inkább a súlypontok különbözőségével találkozunk.⁸⁹ Érdekes viszont, hogy a szlovák tankönyvek igazából magával az asszimiláció kérdésével nem foglalkoznak. Ez azért is fontos, mert a szlovák nemzettudat a szlovákság korabeli asszimilációját erősen számon tartja. Igazából a nemzetiségi viszonyok alakulását semmilyen adatsor, táblázat nem jelöli sem a dualizmus kapcsán, sem más korok kapcsán, ami egy ilyen kényes kérdés esetén objektíve hiányosságnak tekinthető.

A történelmi Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés

Az I. világháború – A szlovák és magyar történelemtankönyvekben a történelmi Magyarország felbomlásának eseménytörténetén belül a hangsúlyok máshová helyeződnek: a „szlovák történelem” és a „magyar történelem” itt válik véglegesen ketté. A magyar interpretáció a világháborús háttér bemutatása után az őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság, és az azt követő átmeneti hónapok eseménysorozatán keresztül jut el a trianoni békeszerződésig. A tankönyvek a nemzetiségek háború alatti helyzetéről és magatartásukról nem szólnak, csak annyit, hogy a háború végén már az elszakadásban gondolkodtak. Mindkét vizsgált magyar tankönyv szól a

⁸⁹ Érdeemes viszont megemlíteni, hogy a szlovák tankönyv sokat foglalkozik a szlovákok kivándorlásával is, ami mögött politikai indítékot is látnak a szerzők; a magyar narratíva erről (azaz a nemzetiségek nemcsak politikai, hanem gazdasági diszkriminációjáról) nem tud. BARTL–KACÍREK–OTČENÁŠ 2002, 156.

Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratáról, a „középiskolai” sorozatban emellett többször előkerül, hogy Magyarország a proletárdiktatúra alatt nem tudott jobb határt kiharcolni a tárgyalásokon.

A szlovák tankönyv a háborús háttér bemutatásakor a nemzetiiségeket érintő jelenségekre fókuszál. Ezek közé sorolhatóak a háborús szükségállapot kapcsán hozott olyan intézkedések (mint például önkormányzati választások elhalasztása), melyek a nemzetiségek mozgásterét csökkentették; vagy a szlovák katonák lázadása a szerbiai Kragujevacban 1918-ban, melynek leverése után 44 katonát végeztek ki. A tankönyv szerint egyébként a Monarchia hadseregének 4% alkották szlovákok, és a „szlovák területről” mozgósított katonák közül 69.000 esett el, 61.000 pedig nyomorékká vált. Ilyen, nemzetiségi szintre lebontott adatok a magyar könyvekben nem szerepelnek. Egy idézet azt próbálja érzékeltetni, hogy a szlovákok számára nyomasztó volt a háború szláv-ellenes atmoszférája.⁹⁰

A trianoni határok – A trianoni békeszerződést a magyar történelem-tankönyvek negatív kontextusba helyezik. A magyar narratíva szerint a győztesek hamis történelmi jogokra hivatkoztak a béketárgyalásokon, melynek eredményeként 3,3 millió magyart kényszerítettek a szomszédos országokba, úgy, hogy sokszor a határ mellett egy tömbben éltek. Így adódik a végső konklúzió, miszerint „*tehát lehetett volna etnikai alapon igazságosabb határt húzni*”. Ezt hivatott alátámasztani a mindkét érintett magyar tankönyvben felhasznált Teleki-féle vörös térkép, illetve egyéb illusztrációk is. Trianon tehát „fájdalmas és nehezen magyarázható” történelmi sorsforduló volt, és amely életre hívta a „trianoni traumát”, valamint a revízió általános igényét.⁹¹

A történelmi Magyarország felbomlásának szlovák interpretációjában a térség etnikai összetétele, így a szlovák–magyar határ kérdése is hát-

⁹⁰ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 5–10. „*sokak ellen indítottak nyomozást, sokakat bi-lincsből vezettek börtönbe, a postai küldeményeket és leveleket felbontották stb. A jogbiztonság teljesen megszűnt [...] Hadseregünk galíciai és oroszországi veresége után a politikai helyzet a szlovák Felföldön mérhetetlenül sokat romlott. [...] Ha otthon maradtunk, gyanúsak voltunk, hogy talán titkos összeesküvést forralunk: ha a vasútállomáson mutatkoztunk akkor, mikor a frontra igyekvő katonák vagy sebesültek érkeztek, megvádoltak minket hogy demonstrálunk, hogy kémkedünk, hogy örülnünk a sok sebesültnek*”. Idézet: MEDVECZKY 1930, 52–53.

⁹¹ A hagyományos tankönyv (középiskolai sorozat) idéz John Keynes leveléből, melyben lesújtóan ír a békeszerződés igazságtalan voltáról. A csehszlovák területi igényeket Masaryk 1915. évi térképe mutatja be, melyen látszik, hogy Masaryk a majdani Csehszlovákia délkeleti határát a mai szlovák–magyar határnál délebbre képzelte el, valamint hogy korridort szeretett volna Ausztria és Magyarország között a tenger felé. A forrásközpontú történelemkönyv ugyancsak kiemeli, hogy a magyarság harmada „idegen fennhatóság alá kényszerült”. A határkérdéshez illusztrációként itt

térben marad. Az eseménysor legfontosabb állomásai szlovák szemmel a következőkben foglalhatóak össze. A szlovákok politikai tevékenységét a háború alatt teljes passzivitásba süllyesztették. A csehszlovák emigráció politikai-katonai szervezkedése tartotta életben az ellenállást, ahol már nem federalizációban, hanem elszakadásban és közös csehszlovák államban gondolkodtak. A Monarchia összeomlása után ezt az elképzelést sikerrel valósították meg a cseh és szlovák politikusok. *„A prágai és turóc-szentmártoni események révén megkezdődött a két közép-európai szláv nemzet közös útja a csehszlovák köztársaság keretén belül”* – foglalja össze a tankönyv ezt a történeti folyamatot.⁹²

A határkérdés tehát nem kerül igazából elő. Arra viszont történik utalás, hogy a háború után Párizsban döntöttek a határok rögzítéséről, ahol a csehszlovák delegáció célja *„a fiatal állam érdekeinek megvédése volt a békeszerződés megkötése révén”*, de az etnikai dimenzióval a könyv nem foglalkozik, ahogy etnikai térképek sem érzékeltetik azt, hogy az új országba került magyar lakosság a határ mellett egy tömbben élt.

Egy kisbetűs rész taglalja viszont Magyarország ellenállását az új határokkal szemben – eszerint a csehszlovákok már 1918 decemberében megkapták az antant engedélyét a szlovák–magyar határ ideiglenes kijelölésére, és a csehszlovák hadsereg december 20-ig elfoglalta egész Szlovákiát.⁹³ A magyar kormány azonban nem tekintette a kérdést lezártnak, és 1919 májusában Szlovákia kétötödét megszállta. 1919. június 16-án sor került a szlovák tanácsköztársaság kikiáltására. A csehszlovákok ellenoffenzívát kezdtek, *„a békekonferencia pedig ismét állást foglalt a kérdés kapcsán. Véglegesen rögzítették a Csehszlovákia és Magyarország közti határvonalat, és a döntést mindkét kormányval közölték. A csehszlovák és az antant-erők nyomása alatt a magyar hadsereg visszahúzódott a kijelölt határvonal mögé.”*

is feltűnik a vörös térkép, egy az utódállamok etnikai összetételét bemutató táblázat, valamint egy „a béketárgyalások idején készült cseh propagandatérkép” a Nagymorva Birodalomról. E térképen a Nagymorva Birodalom a későbbi Csehszlovákia egész területét magába foglalja, amit sötéttel ki is emeltek a térkép készítői (emellett még hatalmas térségeket soroltak a birodalomhoz északi és déli irányban). Az illusztrációk kérdésfeltevéses képaláírásai a felek érvrendszerének belső ellentmondására próbálják rávezetni a tanulót (ti. hogy egyszerre etnikai és történelmi érvekre is hivatkoztak). SALAMON 2004 82., 96., 97., 100.; SZÁRAY-KAPOSI 2006 40–48., 18.

⁹² BARTLOVÁ-LETZ 2005 10–36. Idézet: 25. A szlovák tankönyvben használt terminológia: „Szlovákia belépése Csehszlovákiába”, vagy „Szlovákia kiszabadítása [vymánenie] Magyarországból és betagozása [zapojenie] a közös államba”. Uo., 38.

⁹³ Uo., 35. Valójában például Pozsony csehszlovák megszállására csak december 20-a után került sor.

A két világháború közti Csehszlovákia - magyar és szlovák szemmel

A magyar és szlovák tankönyvek alapján meglehetősen eltérő kép rajzolódik ki a két világháború közti Csehszlovákiáról különbözők az érdeklődés iránya és így a korszak kapcsán bemutatott tényanyag is.

A szlovák tankönyvi interpretáció az 1919–1939 közti Csehszlovákiát elsősorban abból a szempontból ítéli meg, hogy milyen helyet foglalt el az új államban a szlovákság. Eszerint az amerikai szlovákok – akik az első világháború alatt az otthoni represszió és passzivitás miatt átvették a szlovák nemzeti törekvések képviselőit – többségében elfogadták azt, hogy a szlovákság nincs felkészülve önálló állam létrehozására, ezért Szlovákiának egy szövetségest kerestek, mely biztosítja jövőbeni fejlődését. „*A különböző javaslatok közül végül a legnagyobb támogatást a csehek és szlovákok közös államának projektje [sic!] kapta*”, minthogy a csehek nyelvileg és kulturálisan is közel álltak a szlovákokhoz, és hagyományosan jó volt a viszony a két nép között.

A „projekt” gyakorlati megvalósításánál, azaz a csehszlovákiai szlovák-kérdés taglalásánál a tankönyv egyszerre emel ki pozitív és negatív elemeket. Előbbiek közé tartozik az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójog bevezetése, melynek keretében – sokakat, például Franciaországot megelőzve – a nők is választásra jogosultak lettek, vagy az, hogy Szlovákia lakossága pedig „*lassan megtanult politikai alapon gondolkodni, a politikai programokat értékelni, és megkülönböztetni a választás előtti demagóg ígéreteket a valós lehetőségektől*”.⁹⁴ Ide sorolható még a vasúthálózat fejlesztése, a munkajog fejlődése és a földreform is.

A negatívumok közé egyrészt gazdasági problémák kerülnek – a szlovák gazdaság 1920 utáni hanyatlása, amelyet a korabeli sajtó „a szlovák ipar lerombolásának” nevezett, de ami a tankönyv szerzői szerint valójában az új viszonyokhoz (megváltozott piachoz és erősebb konkurenciához) való alkalmazkodást jelentette. A könyv emellett „éhező völgyekről” (hladové doliny) beszél, valamint a kivándorlók új hullámáról, és a parasztok tiltakozását brutálisan (sortúzzal) elnyomó államhatalomról.⁹⁵ Negatívumok közé sorolható emellett a szlovák–cseh viszony megoldatlansága is, ti. hogy a cseh politika – a szlovák elit együttműködésre kész részével közösen – az egységes csehszlovák nemzet ideáját képviselte, tehát tagadták a két különálló nemzet létezését, mivel a csehek csak a

⁹⁴ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 34., 38.

⁹⁵ Uo., 46–49.

szlovákokkal alkottak többséget az országon belül.⁹⁶ Mindez – jegyzi meg a könyv – sok problémát okozott a cseh–szlovák kapcsolatokban, és végső soron a szlovákok többsége Csehszlovákia fennállása alatt ezt a megközelítést nem fogadta el.⁹⁷

A magyar tankönyvek nem a cseh–szlovák problematika felől, hanem a magyar–(cseh)szlovák kapcsolatok felől közelítik meg a csehszlovák állam megítélését, így az érintett témák a békeszerződés kisebbségvédelmi rendelkezéseinek be nem tartása, a magyarok számára hátrányos földreform és a közigazgatási átalakítások, a telepés falvak létrehozása, a magyar iskolahálózat visszafejlesztése. A „középiszkolai” sorozat mind emiatt a „magyarygűllő csehszlovák demokráciáról” beszél. A „forrásközpontú” sorozat nem mond explicite ítéletet, de a szerző megjegyzi, hogy a magyarellenes intézkedések ellenére polgári demokrácia működött az országban, és a cseh–szlovák problematikáról is szót ejt. Viszont mindkét könyvben szerepel egy-egy olyan idézet, melyben a megértő és „humanista” Masarykot szembeállítják a „magyarygűllő” Beneš-sel.

A két világháború közti Csehszlovákia magyarellenes intézkedéseiről nem szól a szlovák tankönyv. Általános jellegű utalásként jegyzik meg a szerzők, hogy többek között „*a nemzetiségi kisebbségek addig ismeretlen problémájának kialakulása miatt*” nem úgy működött a csehszlovák állam, ahogy azt korábban megálmodták.⁹⁸ Ugyanis – magyarázza a szlovák tankönyv –

⁹⁶ Uo., 30. A tankönyvben nincs részletezve, de érdemes megemlíteni, mi volt az oka ennek a szlovák megosztottságnak. A politikai csehszlovakizmust képviselő szlovák politikusi kör a szlovák társadalmat nem látta elég erősnek és politikailag öntudatosnak ahhoz, hogy érdekeit a magyarokkal vagy a magyarbarát (magyarón) politikusokkal szemben képviselni tudja. Az autonómia-pártiak ezzel ellentétben a csehszlovakizmusban látták a feloldódás veszélyét. A szlovák nemzettudat gyengeségét, tömegbázis nélküli jellegét egy idézet hivatott bemutatni: Vavro Šrobár visszaemlékezése arra az 1918. decemberi napra, amikor Prágából Zsolnára érkezett, mint Szlovákia teljhatalmú minisztere. „*Vonatumk délelőtt 11 körül ért be Zsolnára. Az állomáson [...] nem várt minket senki. Zsolna egyáltalán nem tudta, hogy az első szlovák kormány éppen Zsolnába érkezett. Kimentünk az állomás elé – nem várt minket egy jármű sem – és gyalog elindultunk [...] a Folkman-szálló felé. Szerény poggyásunkat, mint ismeretlen utazók, egészen demokratikusan magunk vittük...*” Uo., 36. A tankönyv homályos, utalásokat tartalmazó részének magyarázata a tanárra szorul. A „szlovák-kérdés” kifejezést lásd például Uo., 59. [slovenská otázka]

⁹⁷ Ez a csehszlovákiai szlovák-kérdés pedig úgy kapcsolódik a „magyar-kérdéshez”, hogy a szlovák autonómia-párti irányzat (ami Szlovákiában mindvégig a legtámogatottabb erő volt) magába foglalta a „magyarbarát lakosságot” (promadžarsky orientovaní obyvatelia) is. Így került az autonomista Szlovák Néppárt vezetésébe az a Vojtech Tuka, akiről 1929-ben kiderült, hogy együttműködött revizionista (prouhorský) magyarországi politikusokkal, akiknek célja Csehszlovákia megszüntetése volt.

⁹⁸ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 12.

Csehszlovákia területén a csehek és szlovákok mellett „éltek nagy, gazdaságilag és kulturálisan fejlett nemzetiségi kisebbségek is. Az utódállamok közti új határok problémáikat okozták a más nemzetiségűek körében, akik hirtelen egy számukra idegen országban találták magukat.” A szlovák tankönyvi interpretáció szerint Csehszlovákia egyedüli kivétel volt abban, hogy a Népszövetség kisebbségekkel kapcsolatos rendelkezéseit betartotta.⁹⁹ A konklúzió tehát az, hogy annak ellenére, hogy a csehek–szlovákok és a nemzetiségek közti kölcsönös kapcsolatok javításának a kormányzati szervek figyelmet szenteltek, a kérdés súlyos belpolitikai probléma maradt, megoldása pedig elhúzódott.¹⁰⁰

Azt lehet tehát mondani, hogy a kisebbség–többség viszonyában fennálló feszültség okozójaként a kisebbségi oldalt jelöli meg a szlovák narratíva. Ebbe illeszkedik az a csehszlovákiai magyar pártokkal kapcsolatos megjegyzés is, miszerint, bár központjuk Pozsonyban és Komáromban volt, valójában budapesti szervezetek befolyása alatt álltak, a szlovákság autonómiáját Magyarországon belül képzelték el, és a németekkel együtt végig kormányellenes irányvonalat képviseltek.¹⁰¹ Az 1935. évi választások kapcsán pedig az „egyesült magyar kisebbségi nacionalista erők” kifejezés szerepel.¹⁰²

A revízió és a bécsi döntés

A magyar revízió szlovák és magyar narratívája közti különbség előtt szólni kell a Horthy-korról alkotott eltérő véleményekről. Míg a magyar tankönyvek a Horthy-korról tudatosan ambivalens képet mutatnak, a szlovák tankönyv a Horthy-érát kemény diktatúráként (ostrá diktatúra – szó szerint „éles”) jellemzi.¹⁰³

Magáról a revízióról általánosságban csak a magyar tankönyvi interpretáció szól. Eszerint a revíziónak voltak etnikailag igazságos elemei, ezt „azonban háttérbe szorította a történelmi magyar határok visszaállításáért folytatott túl hangos propaganda”, és e politika sikere egyre jobban Németország segítségével múltott.¹⁰⁴ A szlovák tankönyv a magyar revíziós

⁹⁹ KODAJOVÁ- TONKOVÁ 2006, 64.

¹⁰⁰ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 30.

¹⁰¹ Uo., 40–41., 60. Az, hogy a kommunistáknak a magyarok között komoly támogatottsága volt, explicite nem derül ki, csak következtetni lehet erre egy megjegyzésből, miszerint a kommunisták híveiket főként a dél-szlovákiai mezőgazdasági munkások közül szereztek.

¹⁰² Uo., 61.

¹⁰³ KODAJOVÁ-TONKOVÁ 2006, 64.

¹⁰⁴ SALAMON 2004, 114.; SZÁRAY-KAPOSÍ 2006, 104.

lépések közül csak az első bécsi döntéssel – szlovák verzióban simán csak bécsi döntéssel – foglalkozik. Eszerint, miután az 1938. októberi szlovák-magyar tárgyalások nem vezettek eredményre, Magyarország a kérdés rendezéséhez Németország és Olaszország segítségét kérte. A magyar területszerzést térkép is illusztrálja, de – hasonlóan Trianon témaköréhez – a döntés eredményeképp Magyarországhoz került területek etnikai összetétele nem kerül említésre, csak az, hogy Csehszlovákia 1938 ősze folyamán „elvesztette” területének 30 százalékát és 5 millió polgárát, „akik közül több mint 1.430.000 cseh vagy szlovák volt”; másutt pedig az 1938 utáni Magyarországon élő szlovákok számát a könyv 640.000 főre teszi. Ezzel szemben a magyar tankönyvek a visszakertült területeket magyarlakta jelzővel illetik, ahol a magyarok aránya a 88 százalékot érte el.¹⁰⁵

A szlovák narratívának érzelmi töltetet ad a téma konklúziója: „Szlovákia, de egész Csehszlovákia lakosságában ezek az erőszakos változások félelmet, megalázottságot és felháborodást keltettek.”¹⁰⁶

Említésre méltó az is, hogy a szlovák tankönyvi interpretáció szerint Magyarország revíziós szándékai a bécsi döntés után sem csökkentek. Így például bemutatásra kerül az úgynevezett kis háború. Eszerint 1939 márciusában, Kárpátalja megszállásakor, a magyar hadsereg „megtámadta Kelet-Szlovákiát”, 1939. március 24-én pedig Iglót (Spišská Nová Ves) bombázta, ami „az első légitámadás volt egy közép-európai város ellen, még a második világháború kezdete előtt”. A háromnapos háborúnak Szlovákia részéről „védekező jellege volt”, a harcoknak Németország közelépése vetett véget. Magyarország így még 74 települést szerzett, főként Szobránc környékén mintegy 45.000 lakossal, akik közül csak 309 vallotta magát magyarnak.¹⁰⁷ A magyar tankönyvek az úgynevezett „kis háborúról” nem tudnak – hasonlóan a magyar historiográfiáról, mely általában nem vesz tudomást erről a konfliktusról, vagy ha igen, akkor azt inkább határincidensként, mint háborúként határozza meg.

De Szlovákia 1938 utáni déli határait nemcsak ezért jellemezte a szlovák tankönyv szerint harcias szomszédság, hanem Magyarországnak a helyi szlovákokkal szemben folytatott represszív politikája miatt is. Konkrétan

¹⁰⁵ SZÁRAY-KAPOSI 2006, 104.; SALAMON 2004, 194–196. Nem mellékes, hogy mindkét tankönyv ugyanitt megemlíti azt is: a magyar vezetés visszautasította Hitlert, amikor egy Csehszlovákia elleni támadásra próbálta rávenni őket.

¹⁰⁶ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 64–66. Hasonlóan szlovák veszteségként interpretálja a történeteket az az idézet, mely szerint Magyarország az „annektált területekkel” együtt megszerezte a szlovák mezőgazdasági termelés nagy részét, de „Magyarországé lett a szlovák vasérctermelés 28 százaléka és az antimon-termelés 78 százaléka” is.

¹⁰⁷ Uo., 78.

említésre kerül Mária Kokošová esete. A 16 éves nagysurányi (Šurany) lánnyal egy magyar csendőrsortúzó végzett mise után. A magyar csendőrök a templomból kijövő hívek közé lóttek, mert azok a szlovák himnuszot énekelték. Az ilyen erőszakosságok miatt a tankönyv szerint tömegesen menekültek a szlovákok a „Magyarország által elfoglalt déli területekről”.

A szlovák narratíva tehát folyamatos ellenségeskedésről tudósít, amiből eszerint a szlovák–magyar szembenállásból Németország húzott hasznot, mert Magyarországgal szembeni védelméért cserébe erős lojalitást várt Szlovákiától.¹⁰⁸ A magyar narratíva viszont az 1938–1945 közti időszak kapcsán nem beszél szlovák–magyar szembenállásról. A szlovák kisebbség helyzete a magyar tankönyvekben sem kerül szóba, emellett pedig az új határ stabilabb és igazságosabb jellegét sugallja például az 1942–1943. amerikai béke-előkészítő bizottság illusztrációként szereplő határterve, mely a Csallóközt és Gömört Magyarországnak juttatta volna.¹⁰⁹ Ezek a határtervek a szlovák tankönyvben nem kerülnek elő.

A Beneš-dekrétumok kérdésköre

Az 1945–1948 közti időszak a szlovák tankönyvi interpretáció szerint a demokratikus Csehszlovákia újbóli felépítésének kísérlete, melynek a szovjet hatalmi érdekek vetettek gátat. A korszak belső, szlovák–szlovák (keresztény, demokratikus, kommunista) törésvonalak mentén kerül bemutatásra, a nemzetiségi szál, így a Beneš-dekrétumok kérdésköre is háttérben marad. A magyarok, mint az új korszak áldozatai először a szlovákokkal és németekkel közösen tűnnek fel. Említésre kerül, hogy a szovjetek mindhárom nációból összesen 8.000 főt hurcoltak el kényszermunkára, köztük Esterházy Jánost is.¹¹⁰ Majd szóba kerül a kassai kormányprogram, mely a könyv szerint a Szovjetunió által támogatott kommunisták és a demokratikus-nyugatbarát erők kompromisszuma volt, és a német, illetve magyar kisebbség nagy többségének kitelepítéséről rendelkezett (emellett a Vörös Hadseregről, bíróságokról, földreformról, államosításról). *„A több mint hárommilliós német és a több mint félmillió magyar kisebbség egészét a kollektív*

¹⁰⁸ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 79., 89–90. Végül a könyv szerint a reciprocitást (kölcsonosság elvét) sikerült a gyakorlatba is átültetni: a magyarországi Szlovák Nemzeti Egység Pártja működési engedélyt kapott, és Szlovákiában pedig az ottani 53.000 fős magyar kisebbséget az Esterházy János által vezetett Szlovenszkói Magyar Párt képviselhette.

¹⁰⁹ SZÁRAY-KAPOSI 2006, 185.

¹¹⁰ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 109.

bűnösség elve alapján megbízhatatlannak, az új állam ellenségének bélyegezték. [...] Beneš elnök dekrétuma minden polgárjogtól és vagyontól megfosztotta a németeket és magyarokat.” A kisebbségeknek ezt a fajta megbüntetését a könyv szerint már az emigrációban tervbe vette Beneš és az emigráns kormány.

A csehországi németek kitelepítése kapcsán a könyv úgy fogalmaz: a németekkel szemben hasonlóképpen léptek fel, mint korábban a zsidókkal szemben; a németellenesség és a németek kiűzése több tízezer emberéletet követelt; a németek kitelepítésével hatalmas kulturális és morális kár érte az újjászülető Csehszlovákiát. Szlovákiában – írja a tankönyv – a csehországihoz hasonló törvények voltak életben, de a kisebbségek elleni fellépés úgymond visszafogottabb volt. A németeket még 1944-ben evakuálták. A magyarokkal kapcsolatban a következő sorok olvashatók: *„A munkakötelezettségre vonatkozó dekrétum alapján mintegy 40.000 magyart telepítettek a cseh határoidékre. A helyzet megoldását a Magyarország és Csehszlovákia között 1946-ban kötött lakosságcsere-egyezménytől várták. A csere keretében a kitelepítésre [odsun] ítélt magyarok ingóságait vihették magukkal. A magyarországi szlovákok az áttelepítésre önként jelentkeztek. Magyarországról 72.000 szlovák érkezett Csehszlovákiába, és onnan 90.000 magyart telepítettek ki Magyarországra. Amikor a nagyhatalmak elutasították mintegy 200.000 magyar egyoldalú kitelepítését Szlovákiából, a magyarság többsége [mintegy 360.000 fő] került a reszlovakizációs intézkedések körébe. A reszlovakizációnak – mely jelentésénél fogva elvileg egy lehetőség volt az eredeti, szlovák nemzethez való visszatérésre – így megváltozott az értelme, és a magyar kisebbség elszlovákosítási kísérletévé vált. A lakosságcsere és a reszlovakizáció feleslegesen növelte a nemzetiségi feszültségeket.”¹¹¹*

A magyar jogfosztottságról megemlékezik egy rövid idézet is Pavol Jantausch katolikus püspöknek a csehországi kényszertelepítés kapcsán írt memorandumából (1947), amely intézkedés a püspök szerint *„sem nem humánus, sem nem igazságos”*. A memorandum tankönyvben közölt részlete szerint a magyar áttelepítettek elvesztik ingatlanjaikat, a szállítások pedig a legnagyobb hidegben folynak, ami még a felnőtteket is megviselte.

Végül néhány szó a dekrétumokkal fémjelzett intézkedések magyar interpretációjáról. A magyar tankönyvek nagyjából hasonló részletek kiemelésével mutatják be a magyarellenes intézkedéseket, de talán egyértelműbb, erősebb megfogalmazásokat használnak. Mindenki csehszlovák nemzetállamot akart, amelyet meg akartak szabadítani a nemzetiségektől, a kollektív bűnösség elve alapján – írják a tankönyvek. A forrásközpontú tankönyv a csehországi kitelepítést emeli ki, és a „kierőszakolt lakosság-

¹¹¹ BARTLOVÁ-LETZ 2005, 121–122.

csereér”, mellyel „tízezeket üldöztek el a Felvidékről”. A középiskolai sorozat kötete ennél jóval részletesebben sorolja fel az egyes intézkedéseket.

A szlovák interpretációval szembeni különbségnek tekinthető az, hogy a magyar könyvek szerint az állampolgári jogok visszaadása nem hozta el az egyenrangúságot, illetve hogy „súlyosbítja a tragédiát”, hogy sokáig beszélni sem volt szabad minderről.¹¹²

*

A fentiek alapján megengedhetünk néhány konklúziót a történelem szlovák és magyar hivatalosnak tekinthető narratívája kapcsán.

Az államalapítás és az első világháború közt eltelt kilencszáz év eseménytörténete mindkét oldalon hasonló a 19. századig. A 19. században már mindkét fél a saját nemzetté válásának folyamatára koncentrált. De ez nem azt jelenti, hogy az együttélés „első nyolcszáz éve” azonos lenne szlovák és magyar olvasatban, ugyanis komoly súlypontbeli különbségek és tartalmi szembenállások vannak. Míg a szlovák narratíva a történelmi Felső-Magyarországra fókuszálva mutatja be ezeknek az évszázadoknak a történelmét, a magyar narratíva az egész országra fókuszál, a nemzetiségek „államalkotó” szerepe pedig marginális marad. Tartalmi szembenállásnak tekinthető az, hogy a szlovák narratíva már a 10. századtól kezdve tud a szlovák nemzetről, a magyar pedig inkább csak a középkor végétől. Nem szólva arról, hogy míg a Kárpát-medence nemzeti történelme magyar megközelítésben a 10. században kezdődik, addig szlovák megközelítésben már a 7. századtól.

A 19. századi történelem szlovák és magyar olvasatában még több a súlypontbeli különbség: a politikátörténet kapcsán mindkét oldal a saját nemzetté válására fókuszál. Emellett tartalmi szembenállásnak tekinthető az 1848-as szlovák katonai akciók fontosságának különböző megítélése.

A 20. század kapcsán a legegységesebb tartalmi szembenállásnak a két világháború közti Csehszlovákia különböző megítélése tekinthető. Máshogy ítéli meg a két oldal a magyar revíziós aktivitást is. A narratívák közti különbségre mutat rá az is, hogy a szlovák tankönyv a trianoni és az 1938-as határok igazságával vagy igazságtalanságával a magyarnál jóval szűkszavúbban foglalkozik, a magyarországi szlovákok helyzetével viszont a magyarnál jóval részletesebben. A Beneš-dekrétumokhoz

¹¹² SALAMON 2004, 276–283.; illetve SZÁRAY-KAPOSÍ 2006, 259; 262.

sorolt események viszont mindkét oldalon nagyjából azonos súllyal szerepelnek. Összességében azt lehet mondani, hogy ha egy olyan fiktív személy olvasná a tankönyveket, aki tud szlovákul és magyarul, de nem tud semmit a szlovákokról és a magyarokról, nem fog „rájönni” arra, hogy a Beneš-dekrétumok kérdése a szlovák–magyar kapcsolatokat ma is befolyásoló emlékezetpolitikai ügy.

Mindemellett láttuk azt is, hogy a történelem szlovák és magyar narratívája különböző fogalomkészlettel dolgozik. Nehéz elképzelni, hogy a szlovák és magyar történelmi narratíva egymástól eltérő pontjairól konstruktív vitát lehessen folytatni anélkül, hogy a másik fél által használt terminológia helyessége vagy helytelensége szóba ne kerüljön. Az pedig, hogy a történelmi nevek írásmódja is jelentősen eltér, már sok tekintetben nyelvpolitikai, emlékezetpolitikai problémának tekinthető.

A tanulmány zárásaképpen az olvasót figyelmeztetni kell arra, hogy a középiskolai tankönyvek bemutatásával még nem feltétlenül kapunk átfogó képet a szlovák és magyar társadalom közgondolkodásáról, hiszen nem mindenki jár középiskolába, ahol nem is feltétlenül ezekből a könyvekből tanítanak. A tankönyvi narratíva magyarázatában komoly szerepe van a történelemtanárok személyes habitusának is, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a társadalom tagjai természetesen nem csak a középiskolában szerzik történelemtudásukat.¹¹³ Mindezek miatt azt lehet mondani, hogy a történelemtudásról való gondolkodás megismerésének csak egyik, de nem az egyetlen forrása lehet a történelemtankönyvek tartalomelemzése.

Általános következtetésekről tehát csak ezeknek a korlátozó tényezőknek a figyelembevételével beszélhetünk, illetve annak figyelembevételével, hogy egy ilyen összehasonlítás – módszertanilag bármennyire is – szubjektív elemeket is hordoz magában akár a résztémák kiemelésekor, akár a következtetések levonásakor.

¹¹³ A Szlovák Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézete által frissen ismertetett felmérésből kiderül, hogy az iskolai történelemoktatás nem a legfontosabb forrás a szlovákok történelmi tudásának kialakításában. A reprezentatív felmérésben megkérdezettek 93 százaléka történelmi tudásának egyik forrásaként jelölte meg a tömegmédiát, majdnem 80% pedig a családi emlékezetet is. Ezzel szemben csupán mintegy 60% tartja számon az iskolát mint történelmi tudásának forrását. *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Editor: Miroslav Pekník. ÚPV 2006, 103.

Felhasznált irodalom

- A 2007/2008. tanévi közoktatási tankönyvjegyzék. Oktatási Minisztérium. 2007.
- ASD 2001 = Atlas svetových dejín. 2. diel. Stredovek-novovek. VKÚ Harmanec 2001.
- BARTL-KAČÍREK-OTOČENAŠ 2002 = Bartl, Július - Kačírek, Ľuboš - Otčenáš, Michal, Dejepis pre 2. ročník gymnázií. Národné dejiny. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002.
- BARTL-KAMENICKÝ-VALACHOVIČ 2002 = Bartl, Július - Kamenický, Miroslav - Valachovič, Pavol, Dejepis pre 1. ročník gymnázií. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 2002.
- BARTLOVÁ-LETZ 2005 = Bartlová, Alena - Letz, Róbert, Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Národné dejiny. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 2005.
- HANÁK 1982 = Hanák Péter, Címeres furcsaságok. *Élet és Irodalom*, 1982. február 21. 9.
- HORVÁTH 1980 = Horváth, Pavol, O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. *Slovenská archivistika*, 1980/2, 199-211.
- KODAJOVÁ-TONKOVÁ 2006 = Kodajová, Daniela - Tonková, Mária, Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Svetové dejiny. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 2006.
- KOLLAI s.a. = Kollai István, Bratislava - Prešporok. Pozsony szlovák névvariánsai a mai szlovák köztudatban - kontextus-elemzés alapján. Megjelenés alatt, a PPKE - Közép-Európai Intézet gondozásában.
- KOVÁČ 1998 = Kováč, Dušan, Dejiny Slovenska. Lidové noviny. Praha 1998.
- KRISTÓ 1994 = Kristó Gyula (főszerk.), *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*. Akadémiai kiadó. Budapest 1994. 559.
- MANNOVÁ 2003 = Mannová, Elena, Úvod. In: Elena Mannová (szerk.), *Krátke dejiny Slovenska*. AEP, Bratislava 2003.
- MEDVECZKÝ 1930 = Medveczký, K. A., Slovenský prevrat. I. diel. Trnava 1930. 52-53.
- MICHELA 2007 = Michela, Miroslav, A történelemtankönyvek és a magyar-szlovák viszony kérdése. Kézirat. 2007.
- PARENÍČKA 2006 = Parenička, Pavol Ešte raz o prepisovaní priezvisk historických rodov (nielen uhorských). *Knížnica*, 2006/7, 35-40.
- PSP 1991 = Pravidlá slovenského pravopisu. Veda. Bratislava 1991. 40.
- SALAMON 2004 = Salamon Konrád, Történelem a középiskolák 12. évfolyama számára. Második, javított kiadás. Korona Kiadó. Budapest 2004.

- SIMON 2007 = Simon Attila, A magyarságkép (és önkép) a jelenlegi szlovák történelemtankönyvekben. Kézirat. 2007.
- SLBS 1986 = Slovenský biografický slovník, I.–VI. zväzok. Matica Slovenská. Martin 1986.
- STEINHÜBEL 2005 = Steinhübel, Ján, Odkedy môžeme hovoriť o Slovensku a Slovákoch? In: Krekovič, E. – Mannová, E. – Krekovičová, E. (szerk.), *Mýty naše slovenské*. AEP. Bratislava 2005. 24–29.
- SZABÓMIHÁLYOVÁ 2005 = Szabó Mihályová, Gizela, Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém. In: Simon Attila (szerk.), *Mýty a predsudky v dejinách. Historická konferencia, 7. decembra 2004*. Fórum inštitút pre výskum menšín – Lilium Aurum. Šamorín – Dunajská Streda, 2005.
- SZABÓ-ZÁVODSZKY é.n. = Szabó Péter – Závodszy Géza, Történelem II. a középiskolák számára. Átdolgozott kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest é.n.
- SZÁRAY 2004 = Száray Miklós, Történelem I. a középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 2004.
- SZÁRAY 2006a = Száray Miklós, Történelem I. – középiskolák, 9. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 2006.
- SZÁRAY 2006b = Száray Miklós, Történelem II. – középiskolák, 10. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 2006.
- SZÁRAY 2007 = Száray Miklós, Történelem III. – középiskolák, 11. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 2007.
- SZÁRAY-KAPOSI 2006 = Száray Miklós – Kaposi József, Történelem IV. – középiskolák, 12. évfolyam. Budapest 2006.
- UOG 1997 = Učebné osnovy gymnázia – štvorročné štúdium. Dejepis. Povinný učebný predmet. Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, 1997. *Učebný plán gymnázia č. 3597/1990–20*.
- ÚPV 2006 = Ústav politických vied SAV – VEDA, Vydavateľstvo SAV. Bratislava 2006. 103.
- Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Editor: Miroslav Pekník.
- ZEMKO 1990 = Zemko, Milan, Who's who – szlovákul. Regio. 1990/1, 184–190.
- ZÁVODSZKY 2003 = Závodszy Géza, Történelem III. a középiskolák számára. Átdolgozott kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 2003.
- www.culture.gov.sk
- www.okm.gov.hu
- www.rakoczi.webex.sk
- www.statpedu.sk

JAKAB GYÖRGY

LEHET-E KÖZÖS MAGYAR–SZLOVÁK TÖRTÉNELEMKÖNYVET ÍRNI?

Bevezetés

Előrebocsátom, hogy bár a címben feltett kérdés eldöntendő jellegű, mégsem fogok határozott igennel, vagy nemmel felelni rá. Legfőképpen azért, mert úgy gondolom, hogy ez a kérdés nagyon összetett viszonyrendszerre kérdez rá, ezért nem lehet, nem érdemes egyszerűen lezárni, megválaszolni. Sokkal fontosabbnak tartom, hogy kérdésként maradjon fenn, amelyen még hosszú ideig vitatkozunk – közösen.

Egyfelől persze számomra sem kétséges, hogy lehet közös magyar-szlovák történelemlétkönyvet írni, hiszen szlovák és magyar barátaimmal (a magyar-szlovák történész vegyes bizottság tanári tagozataként) lassan egy évtizede próbálkozunk olyan iskolai történelemtananyagot kidolgozni, amelyben a hivatalosnak tekinthető szlovák és magyar felfogás mellett megfogalmazódik a két országban élő kisebbségek történelemszemlélete és identitása is. Ennek a közös munkának számtalan „tankönyvszerű” eredménye is van, amelynek elemeit magyar és szlovák iskolában ki is próbáltuk, s reméljük, hamarosan meg is tudjuk majd jelentetni. Másfelől viszont valamennyien tudjuk, hogy amin közösen dolgozunk, az ma még nem lehet az a – szó szoros értelmében vett – közös magyar-szlovák történelemtankönyv, amelyből egyaránt tanulhatnak a kassai szlovák diákok és a debreceni magyar diákok. Más helyzetben vagyunk, mint a közös francia-német történelemlétkönyv készítői. Mindez azt jelenti, hogy helyzetünk nem jobb, nem rosszabb, csak más jellegű: mások a körülményeink, mások a lehetőségeink. Edigi közös munkánk legfőbb eredménye az, hogy viszonylag pontosan meg tudjuk már fogalmazni, hogy *miben értünk egyet, miben vitatkozunk és miben nem értünk egyet.*

A most következő írás először is a közös magyar-szlovák történelemtankönyv készítőinek jelenlegi helyzetét, viszonyrendszerét igyekszik bemutatni. Ennek a helyzetnek a legfőbb jellemzője az, hogy a két ország történelemtanárai lényegében még mindig a kizárólagosságra

törekvő nemzetközpontú történelemszemlélettel érkeznek a tárgyalóasztalhoz. Így jobbra csak párhuzamos monológok hangzanak el, mivel ennek a történelemszemléletnek a fő feladata mind Magyarországon, mind Szlovákiában az, hogy megalapozza és megerősítse az adott ország polgárainak nemzeti identitását, ezért a tényleges közösség, a tényleges együttműködés megteremtéséhez szükséges kritikus önvizsgálat, illetve közös jövőkép megfogalmazása itt még legfeljebb csak udvariassági formulaként jelenik meg. A trianoni béke például az egyik félnek nemzeti tragédia, a másik félnek nemzeti ünnep. Itt nem lehet kompromisszumot kötni: hogy mondjuk „félíg ünnep, félíg meg tragédia”. Legalább ennyire kínos és reménytelen azon vitatkozni, hogy mondjuk Bél Mátyás/Matej Bel mennyiben tekinthető magyarnak, illetve szlováknak, hogy mit jelent Petőfi Sándor/Alexander Petrovic szlovák, illetve magyar identitása, hogy Lúdovit Stur/Stúr Lajos, vagy Kossuth Lajos/ Lúdovit Kosut jó magyar és rossz szlovák, illetve, rossz magyar és jó szlovák volt-e; vagy például, hogy a mai Szlovákia, illetve Magyarország területén született német, magyar, szlovák, zsidó stb. származású tudósok, művészek és sportolók melyik állam dicsőségtábláját gazdagítsák; vagy hogy Pressburg/Pozsony/Bratislava mennyiben tekinthető magyar, illetve szlovák (netán német) városnak. Ebben az értelemben legfeljebb azt lehet eredményként rögzíteni a tárgyalásokon, hogy a felek egyáltalán meghallgatják a másikat, igyekeznek indulataikat és érzelmeiket tompítani, a jelenleginél nagyobb tényiszteletet tanúsítanak, illetve megfogalmazzák határozott álláspontjaikat. Az így felfogott közös történelemkönyv újdonsága tehát legfőképpen az lehet, hogy a korábbi egy szempontú – vagy a „magyar igazságot”, vagy a „szlovák igazságot” tartalmazó – tankönyvi bemutatást a kétféle „igazság” párhuzamos ismertetése váltaná fel.

Az írás második részében a francia–német (német–francia) közös történelemkönyv létrehozásának tapasztalatairól, alapvető tanulságairól lesz szó. Mindez legfőképpen azért fontos, mert tükröt tart a közös magyar–szlovák történelemtankönyv készítői számára, illetve az is nyilvánvalóvá válik, hogy mennyiben más a mi helyzetünk. Itt – tér hiányában – csak három lényeges különbséget említek:

1. A francia–német együttműködést leginkább azzal a metaforával lehetne jellemezni, hogy két korábban haragvó szomszéd igyekszik megbékélni egymással. Ebben az esetben tehát két olyan szereplőről van szó, akik önmagukat (önmaguk múltját) viszonylag pontosan definiálták már, viszonyrendszerük szimmetrikus, s megegyezésük

két autonóm fél kölcsönös érdekezésségére épül. Ezzel szemben a magyar-szlovák együttműködés mindenekelőtt arra hasonlít, amikor hosszas háborúskodás és civakodás után – erőszakos külső beavatkozást is elszenvedve – a válást követően egyezkedni próbálnak a korábbi házas felek.¹ Itt tehát nem két jól elhatárolható fél egyezkedik, hanem a korábbi összetartozás közösségéből önállósodó sok tekintetben bizonytalan oldal:

- Még roppant frissek a sebek, a szép közös élmények feledésbe merültek, a veszteségek miatti önsajnálát és hibáztatás jellemzi alapvetően ezt a viszonyt.
 - A viták és megbeszélések nagyobb része a hajdanvolt közös vagyoni feletti osztozkodással telik, amelyben nagyon nagy szerep jut az előítéleteknek és a gyanakvásnak.
 - Ebben a helyzetben roppant módon jellemző az identitásválság, illetve az identitáskeresés: mindkét félnek – most már önmagában – újra kell definiálnia önmagát, saját megváltozott identitását.
2. Alapvető különbség mutatható ki a francia–német és a magyar–szlovák viszony között jövőkép tekintetében is. Az előző esetében az 1950-es évek óta tetten érhető a közös Európa, majd konkrétan az Európai Unió építésének ideálja, amely nemcsak az úgynevezett nagypolitika szintjén jelent meg, hanem a szélesebb közvélemény számára is elfogadottá vált. Az Európai Unióban domináns szerepet játszó németek és franciák számára – úgy tűnik – a közös Európa víziója elegendő jövőképpnek bizonyult ahhoz, hogy korábbi nemzeti ideológiáikkal szembenézzenek, hogy múltbéli sérelmeiket közösen feldolgozzák, hogy a múltat lezárják, eltemessék.² Ezzel szemben sem a magyar, sem a szlovák közgondolkodásban nem tapasztalhatunk ilyen jellegű – „múltat feledtető”, „közös jövőt építő” – jövőképet. Nincs közösen építendő „Közép-Európa” vízió, mint ahogy az Európai Unióba való belépésünk sem a korábbiaknál szorosabb együttműködésünk érdekében történt elsősorban. A szlovák közgondolkodás lényegében el van foglalva azzal, hogy több évszázados nemzetépítési programja

¹ A hasonlatot Katus Lászlótól vettem át.

² Ez a kifejezés ebben az esetben nagyon pontos, hiszen a múlt eseményeinek ilyen jellegű feldolgozása nagymértékben hasonlít az úgynevezett gyász munkához.

betetőzéseként végre megteremthette önálló (nemzet)államát, a magyar közgondolkodás pedig – külső ellenség híján – a belső megosztottság olyan fokára jutott, hogy lassan már legitim magyar történelemkönyvet sem lehet készíteni, nemhogy közös magyar-szlovák tankönyvet.

3. A harmadik alapvető különbség a történelemszemlélet, illetve a történelemtanítási kánon eltéréséből adódik. A francia-német közös történelemtankönyv elkészítésének ugyanis az volt az egyik alapvető feltétele, hogy mind a két országban fokozatosan megreformálták a kizárólagosan nemzetközpontú történelemoktatást, a korábbiaknál jóval nyitottabbá és sokszínűbbé tették a történelmi tudat formálását. Bár az ezredforduló után térségünkben is sokat változott a történelemoktatás, de úgy gondolom, hogy a 19. században kialakult történelemoktatási kánon kizárólagosan nemzetközpontú szerkezete és jellege még mind Szlovákiában, mind Magyarországon egyeduralgó helyzetben van.

Az írás harmadik része a közös magyar-szlovák (történelem)tananyagfejlesztés további folytatására irányul: a szembenállás mintáit és az együttműködés lehetőségeit veszi számba.

Ha igen, akkor miért nem?

*„ Jobbra szomszéd, balra szomszéd a padon,
Az árnyékuk sóhajtozik a falon,
Legyinteni jó a magyar ugaron,
Semmit tenni: biztonságos nyugalom.*

*Nyugtunk ki dülja fel,
Kíé a tegnap, nem érdekel,
Értünk ne jöjjön el,
Kíé a holnap, nem érdekel*

*Értem én, hogy bölcs dolog a félelem,
Pató Pálnak a savanyú kényelem,
Félre vágyak, jöjjön ami betakar,
Kiderülne: nem tud, aki nem akar”.³*

³ Szarka Gyula-Szarka Tamás: Zivatar – részlet (Ghymes együttes).

A „nem-cselekvő cselekvés” a Kárpát-medencében

Az ezredforduló után szép lassan örökzöld téma lett a közös magyar-szlovák történelemlérvény ügye. Újra és újra fölvetődik a szakmai vagy a politikai közéletben, sajtószenzációként vagy magánbeszélgetéseken – hogy aztán a „bármikor elővehető megoldandó feladatok” polcán aludja álmát a következő riadóig. Az elmúlt hónapokban ismét felélénkült a közös történelemlérvény lehetőségéről folytatott vitasorozat. A kiváltó okot az adta, hogy a német oktatási miniszter bejelentette, megbeszéléseket kezdeményez a tagállamok oktatási vezetőivel egy közös európai történelemlérvény elkészítéséről, amely az európai identitás erősítését szolgálja majd. A témát a magyar nyelvű média⁴ széles körben felkapta⁵, majd sajátos módon továbbgörgette. A sajátos mód ebben az esetben egy furcsa ambivalens viszony volt, amely óvatosan igyekezett „megkerülni” a nyílt állásfoglalást: magyar oldalról többnyire a felvetés semleges tudomásul vétele hangzott el, miközben más országok véleményének bemutatásakor többnyire a markáns elutasításról tudósítottak: *Közös európai történelemlérvény kidolgozását kezdeményezte a német oktatási miniszter, Annette Schavan. A britek fanyalognak, a szlovákok pedig megosztottak, mert uniós biztosuk ugyan jónak tartja az ötletet, de egy történészük szerint ők még a magyarokkal sem tudnak meggyezni a közös történelemlérvényről, ezért illúzió lenne egy ilyen kiadvány.*⁶ Különösen érdekes volt ebből a szempontból a szlovák visszhangok nagyarányú szerepeltetése, ami finoman átszínezte, áthangolta⁷ a történelemlérvényekről

⁴ Ez a téma természetesen nemcsak a magyarországi, hanem a határon kívüli magyarságot is nagymértékben foglalkoztatta.

⁵ Az írott és az elektronikus sajtó 2007 február végétől április végéig folyamatosan visszatért az európai történelemlérvény ügyére, illetve egy esetleges magyar-szlovák közös történelemlérvény eshetőségére. Több újság, illetve honlap – HVG, Index, Mult-kor – sorozatot indított más térségek, országok (kínai-japán-tajvani, arab-izraeli, görög-török, ukrán-orosz) hasonló törekvéseinek bemutatására. Erre az időszakra több mint ötszáz témával kapcsolatos írást jelzett a Google-kereső.

⁶ <http://index.hu/politika/kulfold/berlkoz37282/>. (2007. 02. 25.) Vagy: „A románok és a szlovákok nem kérnek a közös múltértelmezésből Nyugat-Európában sem egyértelmű a német ötlet fogadtatása. Európa-szerte nagy felzúdulást keltett a közös iskolai történelemlérvény ötlete. A német oktatási miniszter kezdeményezését az érintettek általában elvetélt ötletnek tartják, igaz, egyúttal elismerik annak humanizmusát és jó szándékát. Egységes vélemény megformálására így aligha van esély, hiszen még Nyugat-Európa sem ért egyet a múltban, nem beszélve hanyatott történelmi térségünkről.” (Lesz-e egységes európai történelemlérvény? Magyar Nemzet, 2007. március 12.)

⁷ A szlovákiai magyarok autonómia-törekvése, Malina Hedvig ügye, a kormány szinten megjelenő fokozott szlovák nacionalizmus, a két ország szélsőségeinek növekvő aktivitása mind-mind aktuális feszültségekkel terheli meg a magyar-szlovák viszonyt.

folytatott magyar közbeszédet. Valamennyi magyar napilap és elektronikus hírportál kiemelt helyen szerepeltette a szélsőségesen nacionalista Ján Slota elutasító véleményét,⁸ aminek az lett a következménye, hogy a közös európai, illetve szlovák–magyar történelemkönyv kérdése már a Slotával folytatott vita erőterébe került.

A nyilvános vita legfőbb szakmai⁹ eredménye az lett, hogy a szélsőséges megfogalmazások fényében láthatóvá váltak a közös magyar–szlovák történelemkönyv elkészítésének korlátai, illetve a nemzet-centrikus történelemszemlélet határai. Ebből a szempontból érdemes néhány véleményül megismerni:

- Stefan Sutaj, a Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság pozsonyi társelnöke a német tárcavezető felvetésére azt válaszolta, hogy Pozsonyban és Budapesten egyelőre a közös rendezvényeiken elhangzott, egy-egy korszakot elemző előadásokból és vitákból összeállított tudományos kiadványokat adnak ki. – A tankönyvek célsemélyei mások, tehát a tartalom összeállítása is másként történik...¹⁰

A történészek egy része¹¹ tehát teszi a dolgát, mint ahogy tette ezt korábban is.¹² Különböző szakmai fórumokon, konferenciákon, kiadványok révén a két ország történészei folyamatosan egyeztetik álláspontjukat. Ezeknek a szakmai egyeztető fórumoknak hála az utóbbi évtizedekben egyre szakszerűbb, (feszültség mentesebb) a történészek közötti párbe-

⁸ Ján Slota, a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) elnöke teljes képtelenségnek minősítette az indítványt. Szerinte sosem készülhet például szlovák–magyar közös történelemkönyv. Jól tudjuk, miként ítéljük meg mi a magyarok betörését a Kárpát-medencébe, s ezt hogyan értékeli ők. Ha az egyik fél valakiről azt állítja, hogy fehér bőrű, a másik pedig azt, hogy néger, akkor abból aligha kerekedik ki valaha is közös álláspont – érvelt a pártelnök. Hozzátette azt is, hogy tudomása szerint valamilyen alapítványi pénzből ugyan a Szlovák Tudományos Akadémia „marxista történészei” magyar kollégáikkal együtt évek óta próbálkoznak ilyen közös kiadvány elkészítésével, ám ezek szerinte semmiképpen sem kerülhetnek az iskolákba. <http://nol.hu/cikk/437666/> (2007. 02. 25.).

⁹ A közvetlen politikai felhangok bemutatása helyett természetesen továbbra is a történelemtanításra, történelemkönyvekre koncentrálnunk.

¹⁰ <http://nol.hu/cikk/437666/> (2007. 02. 25.).

¹¹ Itt természetesen csak azokról a történészekről beszélünk, akik rendszeresen szakmai párbeszédet folytatnak a másik ország történészeivel.

¹² A Magyar Szlovák Történelmi Vegyesbizottság nemrégben (2006 novemberében – J. Gy.) Kassán tartotta évi konferenciáját, amelyen 18-20. századi magyar és szlovák regionális és nemzeti identitásformákkal foglalkoztak. A közös múlt elemző feldolgozásával talán segíthet egy kicsit rendet tenni a fejekben, segíthet az embereket meggyőzni arról, hogy tegyék félre jelenlegi indulataikat. <http://www.radio.hu/read/205871> (2007. 02. 25.).

széd: mind a magyar, mind a szlovák történetírás egyre árnyaltabban, egyre empatikusabban képes megfogalmazni saját álláspontját a közös történelemről. A magyar és a szlovák történészek folyamatos diskurzusa azonban nyilvánvalóan csak nagyon áttételesen érinti a szélesebb közvélekedést. Mindez egyrészt érthető, hiszen a tudományos elfogulatlanság védelme megkívánja az aktuálpolitikai törekvések, illetve a tömeghatások távol tartását. Másrészt viszont azzal a következménnyel jár, hogy már a történelemtankönyv is „más világ” számukra, nem is beszélve a szélesebb közvélemény eléréséről. Természetesen ez is érthető, hiszen a történészek nem számíthatnak széleskörű társadalmi és politikai konszenzus támogatására, önmagukban pedig nem vállalkoznak (nem vállalkozhatnak) tömeges tudatformálásra.

Aki valamilyen okból mégis „elmerészkedik” a történelembünyvek világáig, annak számos elméleti és gyakorlati kihívással kell szembenéznie:

- Simon Attila, a csallóközi székhelyű Fórum Kisebbségtudományi Intézet munkatársa elmondta, hogy szlovák kollégáikkal együtt már évek óta munkálkodnak magyar-szlovák közös történelembünyvön. – *„Már túl vagyunk a középkoron és a nemzeti felvilágosodás számos kényes kérdésén is. Nem tudunk azonban szót érteni Trianon és a második világháború végén kiadott Benes-dekrétumok megítélésében...”*

- szlovák kollégája, Viliam Kratochvil, a pozsonyi Komensky Egyetem történelmi tanszékének docense elmondta: *„Már az is jelentős előrehaladásnak számít, hogy minden kényes kérdést indulatoktól mentesen tudnak elemezni magyar partnereinkkel. Követendő példának tartjuk a néhány éve megjelent francia-német Histoire/Geschichte segédtkönyvet, amelyet eredményesen használnak a két ország gimnazistái. A kiadvány hozzájárul a történelmi események árnyalt értékeléséhez, a nemzeti elfogultság tompításához, végső soron az ifjú nemzedéknek a másságot is tiszteletben tartó értékrendjének a kikristályosodásához. Mi is hasonló cél érdekében dolgozunk. Igyekszünk Trianon és a Benes-dekrétumok esetében a történelmi tények közlésére szorítkozni, esetleg párhuzamos elemzéseket is közölhetnénk, neves szlovák és magyar történészekről. Sajnos, ma még nálunk is sokan úgy vélekednek, hogy a fiatalágnak csak egy igazságot kell megismernie, ami erősen vitatható, de ma még meghatározó szempont. Emiatt elég lassan jutunk előre...”*¹³

¹³ Uo.

Árulkodó, hogy az elmúlt évek – átpolitizált, átmediatizált – vitáiban lényegében föl sem vetődött, hogy mi is legyen a közös magyar-szlovák történelemkönyv, könyvsorozat tényleges műfaja. A közös történelemkönyv – legyen az minisztériumi előterjesztés,¹⁴ a kétoldalú történész vegyesbizottság állásfoglalása,¹⁵ szlovák-magyar történelemtanárok közös programja,¹⁶ vagy sajtóelemzés tárgya¹⁷ – lényegében csak mint megoldandó feladat létezik. Mitikus fantazmagória, vágy, „értelmiségi, vagy éppen politikai gyógyír”, amely egyszer majd feloldja a térségi konfliktusokat, gyűlölségeket. Az elmúlt évtizedekben nem jött létre konszenzus az érdekelt szereplők között arról, hogy valójában mit is kellene létrehozni – történészi elemzéseket, tanári segédkönyveket, illetve továbbképzéseket, széles körben közösen terjesztett tankönyveket, kétoldalú társadalmi párbeszédet – a két ország lakóinak valóságos békítése, közmegegyezése érdekében. Eközben persze nagyon sokféle szintéren „lázasan folyik munka” a magyar-szlovák párbeszéd javítása érdekében, de ezek a törekvések nem igazán kapcsolódnak össze közös stratégia mentén, nem érik el azt a „kritikus tömeget”, amellyel valóságos változásokat lehetne előidézni. Úgy tűnik, mintha éppen ez a „cselekvő-nemcselekvés” volna az adott érdekviszonyok mellett mind a két országban, illetve a két ország között a közmegegyezés alapja. Mintha sem a különböző érdekcsoportoknak, sem az (oktatás)politikai döntéshozóknak nem volna érdeke egy hosszú távú stratégiai cselekvéssor elindítása.¹⁸ A különböző törekvések – jól-rosszul – megélnék egymás mellett. Kézzelfogható eredményeik (egy-egy sikeres konferencia, tanulmánykötet, találkozó stb.) nem igazán kapnak nyilvánosságot, illetve nem indítanak „láncreakciót” – és ez mindenki számára természetes állapot. Ennek eredményeképpen elmarad a széleskörű konszenzust igénylő műfaji tisztázás is. Így a közös történelemkönyv ügye lényegében az aktuális konfliktusok idején „bedobott” homályos mítosz marad.

¹⁴ www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/okb/okb_060921.pdf (2007. 02. 25.).

¹⁵ www.has-sas-office.mtaki.hu/020925_26_leveltar_ma.pdf (2007. 02. 25.).

¹⁶ <http://www.tte.hu/index.php?page=hirmondo&id=47> (2007. 02. 25.).

¹⁷ www.index.hu/tech/tortenelem/szlovzuet272/ (2007. 02. 25.).

¹⁸ A témában járatosak számára nyilván ismerősek a megfogalmazások „...most aztán tényleg elkezdjük, dolgozunk rajta, felgyorsítjuk...”, „mi mindent megteszünk, de hát a másik fél...”, „túl kicsik vagyunk önmagunkban...”, „bár megígértük, sajnos nem tudjuk támogatni a megkezdett program folytatását”.

Nemzeti és nemzetek-fölötti hagyomány

A mítoszképződés másik meghatározója a nemzeti kérdés ideologikus jellegéből következik. A nemzeti kérdésre vonatkozóan ugyanis – legalább – kétféle ideológiai hagyomány van jelen mind a két országban: a nemzetközpontú (nacionalista) és a nemzetek-fölötti (transznacionalista) szemlélet. Az elmúlt egy-kétszáz évben nyilvánvalóan az előbbi volt/van túlsúlyban mind a szakmai közvéleményben, mind a közgondolkodásban. Közismert, hogy a modern nemzetközpontú történelemszemlélet minden országban egy alapvető nemzetépítő ideológia alapján, annak kiszolgálására jött létre.¹⁹ Mind a magyar, mind a szlovák állam legfőképpen azért finanszírozza a tömeges történelemoktatást, mert egységes történelmi tudatot, homogén nemzetállami szemléletet kívánt kialakítani az etnikailag és szociálisan is megosztott társadalomban. Az is jól ismert²⁰, hogy a közép-európai térségben a különböző szomszédos nemzetek és országok – így a magyarok és a szlovákok is – többnyire egymás ellenében alakították ki nemzeti történelemszemléletüket, nemzettudatukat, ami jól megfigyelhető nemzeti mitológiáikban, panteonjaikban, himnuszjaikban is.²¹ Ugyanakkor ezzel párhuzamosan – ha kisebbségi véleményként is – megjelentek azok az ideológiai irányzatok is, amelyek a közép-európai térség nemzetek-feletti összetartozását hangsúlyozták, amelyek a szomszédos népek megbékélését, „történelmi kiegyezését” tűzték ki zászlajukra. Markáns és megbecsült képviselői vannak ennek az irányzatnak a magyar közgondolkodásban még akkor is, ha sok esetben irrealitással, nemzetidegenséggel, filantrópizmussal, életidegen moralizálással vádolták meg őket kortársaik és az utókor.²²

Mindebből az következik, hogy bármilyen közös magyar-szlovák történelemkönyv elkészítése roppant ellentmondásos feladatot jelent, hiszen legalább kétfajta ideológiai irányzatot kell összebékítenie, és legalább kétfajta történelemszemléletet ötvöznie. Amennyiben iskolai történelemkönyvről beszélünk, akkor az összebékítés kifejezés nem túlzás. A hagyományos értelemben vett történelemtankönyvek, illetve a történelemtanárok helyzete ugyanis alapvetően különbözik a történészek helyzetétől.

¹⁹ Néhány ajánlott cím a modernkori nacionalizmus megítélésének alapirodalmából: SMITH 1995.; SMITH 2004.; GELLNER 2004.; HOBBSAWM 1999.; GERŐ 2004.

²⁰ ÁCS 1986.; BIBÓ 1986a, 185–266.; JÁSZI 1986; ROMSICS I. 1998.

²¹ KISS 2005.

²² Gondoljunk csak Szemere Bertalan, Teleki László, a kései Kossuth Lajos, Mocsáry Lajos, Jászi Oszkár, Bibó István és követőik, illetve Ady Endre, Németh László, József Attila, Bartók Béla és mások példaira.

A történészek jelentős része szaktudományos megfontolásból²³ lényegében már lemondott az „egyedül érvényes”, egy szempontú nemzeti múltkép bemutatásáról, s a korábbiaknál jóval széktikusabb a nemzetközpontú történelemszemlélettel kapcsolatban. A történészek – különösen a társadalomtörténetre koncentrálók – számára tehát viszonylag kisebb gondot jelent a magyar és a szlovák múlt közös tárgyalása. Az iskola, illetve a történelemtanárok számára azonban első látásra antagonisztikus a probléma. A tömeges történelemtanítás ugyanis mindmáig a nemzetállam legitimációs igényeire épül, a nemzetközpontú történelemszemléletet képviseli. Más szóval: az iskolai történelemoktatás alapvető társadalmi funkciója a nemzet(állam)központú történelemszemlélet közvetítése.

Gyáni Gábor írja: *„Nemzetállami keretek között az állampolgárrá és a nemzet egymással egyenértékű tagjaivá nevelés olyan prioritást élvez, melyet nem szokás megkérdőjelezni... az így működő iskola „nemzeti” feladatokat tölt be; nem egy-egy kisebb közösség szubkultúrájára szocializál, hanem a ma legegységesebb közösség, a nemzet kulturális kódját sajátíttatja el a tanulókkal. S éppen ezzel 'nevel az életre'. Ha ezt nem tölti be, vagy csak tökéletlenül vállalja magára, akkor veszélybe sodorhatja a benne megfordulókat: nem készíti fel őket kellően a közösségi életben való megfelelő tájékozódásra és érvényesülésre. Mindaddig, amíg a nemzetállam a legfőbb (bár korántsem egyedüli) legitim élettér, melyet személy szerint mindenki elfoglalhat magának, addig az iskola sohasem szabadul meg a kulturális homogenizációs feladattól. Anyanyelvből, egészen ritka kivétellel, mindig csak egy van; anyanyelvi [így a történelmi tudatot is magában rejtő] kultúrából az emberek döntő hányada számára szintúgy csak egy van, tehát joggal elvárható minden egészséges nemzettől, hogy egységes kulturális kód révén integrálja beleszületett tagjait.”*²⁴

Amíg tehát az újabb és újabb megközelítések, értelmezések kimunkálása a történettudomány kísérletező világában kifejezetten termékenynek mondható, az alternatív tankönyvek végtelen sorának megjelenése az iskolai történelemoktatásban korántsem problémamentes: veszélyezteti az emberek identitását, a társadalmi párbeszédet és kohéziót. Ebben az értelemben egy leendő közös magyar–szlovák történelemkönyv – amennyiben nem kíván teljesen érdektelenné válni az itt élő emberek számára²⁵ – alapvetően nem léphet ki a hagyományos nemzetközpontú történelem-

²³ Ennek bővebb kifejtését lásd: GYÁNI 2002.; GYÁNI 2000.; ROMSICS G. 2004.

²⁴ GYÁNI 1997, 96.

²⁵ El lehet persze képzelni egy elfogulatlan közép-afrikai történész által írt regionális, „(állam)nemzetek-feletti” történelemkönyvet, amely valamiféle törzsi keretek között mutatja be a magyar-szlovák közös múltat, vagy csak a társadalomtörténetre koncentrál. Nyilvánvaló azonban, hogy ez sem Szlovákiában, sem Magyarországon nem aratna komoly tankönyvi sikert, de még a konfliktusok feloldását sem igazán segítené.

szemlélet kereteiből. Ugyanakkor viszont a közös történelemlétkönyvet szorgalmazók számára a másik ideológiai hagyomány, a közös regionális tudat megjelenítése, a két nép szembenállásának csökkentése is nagyon fontos feladat. Így tehát a tudathasadás, mítoszképzés, illetve a látszattervékenységek egész sora eleve kódolva van az egész vállalkozásban.

Külső és belső erőterek

Nagymértékben bonyolítja a helyzetet az is, hogy az elmúlt több mint ötven évben – elsősorban a külső politikai erőtér változásai miatt – teljesen zűrzavarossá vált a nemzetközpontú (nacionalista) és a nemzetek-fölötti (transznacionalista) történelemszemlélet viszonyrendszere a térségben. A zűrzavar abból adódik, hogy az itt lévő népek alapvetően nemzetközpontú történelem - és társadalomszemléletére többhullámban „rátelepültek” olyan ideológiai elvárások, amelyek attól eltérő nemzetek-feletti szemléletet képviselnek: a szocialista internacionalizmus, az európai identitás, a globalizáció. Ezek a többé-kevésbé kényszerű külső hatások sajátos módon keveredtek az itt lévő félféudális viszonyokkal.²⁶ Ennek legfőbb következménye a „felszínes alkalmazkodás”, illetve színlelt együttműködés” volt mind Magyarországon, mind Szlovákiában. Emiatt szükségképpen torzult a realitásérzék, leértékelődött az együttműködéshez szükséges kölcsönös bizalom és hiteles kommunikáció: egyre inkább öngazoló mítoszokkal pótoljuk a reális helyzetértelmezést, illetve pót-cselekvésekkel tartjuk fenn a mozgás, a fejlődés látszatát.

Mind a mai napig érezzük azokat a szemléleti torzulásokat, amelyek abból következtek, hogy a szocialista-internacionalista ideológia mind a két országban²⁷ „ráépült” a hagyományosan nemzetközpontú történelemszemléletre, illetve a közgondolkodásra. Ezek tételes bemutatása természetesen nem feladatunk,²⁸ ezért itt csupán a „kötelező orosz” három, témánk szempontjából fontos szemléleti következményét vizsgáljuk:²⁹

²⁶ A szociológiai szakirodalom kreolizálásnak, illetve hibridizációnak nevezi a nagyobb és kisebb kultúrák ötvöződését, amelyben a kölcsönösségek nagyon sokféle szintje alakulhat ki. Bővebben: KOVÁCS 2002. 487–497.

²⁷ A szlovákoknak még a csehek „árnyékával” is meg kellett birkóznuk.

²⁸ Tanulságos ebből a szempontból SZILÁGYI 2002. 27–65.

²⁹ Alaposabb ismeret hiányában itt csak a magyarországi helyzet bemutatására vállalkozhatunk.

1. A ránk erőszakolt internacionalista ideológia legsúlyosabb következménye az volt, hogy hosszú évtizedekre megszakadt a magyar nemzetudat organikus formálódása, „lefojtódott” a társadalmi párbeszéd, nem kerülhettek felszínre a különböző nézőpontok: a hagyományos történelemszemléletünk az ideológiai ellenállás terepévé merevedett. Mindez azt is jelentette, hogy a közgondolkodás számára mitizálódott az egész magyar történelem, hiszen egy-egy történelmi esemény valóságos összetettségét és társadalmi megosztottságát a „nemzeti érdekek elárulásának vádja nélkül” nem igazán lehetett a szélesebb nyilvánosság elé tárni. Így lett – a korábbi homogenizáló történelemszemlélet szerves folytatásaként – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a nemzeti egység szimbóluma a történelemkönyvekben; így lett március 15-e a nemzeti összefogás és ellenállás kokárdás jelképe (a nemzetidegen november 7-vel szemben) a közgondolkodásban; így lett a magántörténetekben 1956 a „tisztaszívú és tisztakezű” nemzeti összetartozás szinonimája. Történelmi közgondolkodásunk mitizálódása a „külső nyomással” értelmezhető és magyarázható. Ugyanakkor azonban látnunk kell azt is, hogy történelmi tudatunk természetes „öntisztulási” folyamatainak elmaradásáért még sokáig kell súlyos árat fizetnünk.³⁰
2. A nemzetközpontú történelemszemléletünkre „rátelepedett” internacionalista ideológia másik nagyon súlyos következménye az lett, hogy természetessé tette, legitimálta a hazugságot, a látszatcselekvéseket és relativizálta a normákat. A történelemkönyveket kényszerűen előntöt-ték a „marxista bevezetések” és „vörös farkak”, valamint az osztályharcos keleti minták, amelyek azonban nem igazán ízesültek a tényleges nemzetközpontú történelemtananyaghoz. Így aztán – a felső nyomástól függően – a „passzív ellenállás” sajátos népi társasjátéka alakult ki az iskolákban: látszattevékenységek, „összekacsintások”, „bliccelések” stb. A kettős játékot a korszak második felében már a politikai hatalom is nyíltan játszotta: „balra indexelünk, jobbra megyünk” – sügták a társadalomnak. Az internacionalistának mondott közegen belül komoly legitimációs funkciója volt a nemzeti tudatra való apellálásnak: „táboron belül mi vagyunk a legvidámabb barakk”, „gulyáskommunizmus”

³⁰ Elég csak utalni az elmúlt évek társadalmi viharos politikai megrázkódtatásaira – március 15-ét, 1956-ot már nem tudjuk együtt ünnepelni –, amelyek ezeknek a mítoszoknak a bomlásából következnek, s amelyek nagyon komoly identitásválságot és dezorganizációt eredményeztek a magyar társadalomban.

stb. Ez a kényszerű kultúraátvétel valószínűleg hosszú távra nyomott hagy majd a térség közgondolkodásában. Valószínűleg már régen elfelejtjük a proletár internacionalizmus összes sallangját, de még generációk múlva is tudni fogjuk, hogyan kell „színlelni”, látszatokat építeni, „pótcselekedni” a kulturális kapcsolatokban.

3. Az előzőekből szervesen következik az is, hogy hosszú időre lejáratódtak azok a – közös magyar-szlovák történelemkönyv programjához hasonló – próbálkozások, amelyek a nemzetközponti történelemszemlélet módosítására, a nemzeti és nemzetek-feletti gondolkodásmód összebékítésére, összefésülésére irányultak. Az internacionalista ideológiáról bebizonyosodott, hogy nagyhatalmi érdekeket szolgál; a régió országainak nyitásait és valóságos közeledését a „nagy testvér” kemény kézzel elfojtotta; a „béketábor testvérisége” pedig üres szólamnak bizonyult, hiszen a szomszédos országok bezárkóztak nemzeti hagyományaikba és kíméletlenül elnyomták kisebbségeiket, miközben számunkra tabu volt támogatásuk. Ebben a helyzetben minden ilyen jellegű őszinte közeledés kudarcot vallott.³¹

Azt reméltük, hogy a politikai rendszerváltás, illetve a szovjet csapatok távozása után javulni fog a térség országainak viszonya, csökkenni fog a nemzeti kérdés átpolitizáltsága, oldódnak majd az ideológiai konfliktusok. Nem egészen így történt. A szovjet birodalom összeomlása és az államszocialista rendszerek bukása után ugyanis sajátos ideológiai vákuum alakult ki térségünkben, amely mind politikai, mind ideológiai téren az az „anyaggal” töltődött föl, amely ebben a régióban rendelkezésre állt: a mindeddig elfojtott, felszín alá kényszerített *nacionalizmussal*. Mivel bizonytalanná váltak az államhatárok – sok új állam született a térségben³² –, így mindenütt felszínre kerültek a korábbi vélt vagy valós sérelmek, és felerősödött az etnikai közösségek közötti gyűlölködés, a másokkal szemben megfogalmazódó identitás kényszere.³³ A hatalmuk elvesztésétől, vagy országuk szétesésétől félt (felelőtlen) politikusok sok esetben „játszották ki az etnikai kártyát”: félelmet keltettek saját népükben, ellenséget kreál-

³¹ Gondoljunk csak Cseres Tibor író és Kovács András filmrendező hihetetlenül bátor „kéznyújtásának” kudarcára, amikor a 2. világháború idején elkövetett magyar háborús bűnökről készítettek könyvet és filmet, de ezt az önvallomást nem követte hasonló gesztus a szerbek részéről.

³² Köztük Szlovákia 1993-ban.

³³ Különösen Jugoszlávia szétesése volt drámai, ahol öldöklő háborúhoz, szisztematikus „etnikai tisztogatáshoz” vezetett a nacionalizmus felerősödése.

tak szomszédaikból vagy saját kisebbségeikből. Ráadásul a múlt század '90-es éveinek elejétől az itt élő emberek számtalan olyan társadalmi és gazdasági konfliktussal találták magukat szemben, amelyre nem voltak, nem is lehettek felkészülve (elszegényedés, munkanélküliség, a piacgazdaság kíméletlen versenyhelyzete stb.). Az elbizonytalanodott emberek jelentős része szükségképpen a nacionalizmusban találta meg új igazodási pontjait és a konfliktusok „megélésének” magyarázatait (idegengyűlölet, bűnbakkeresés). Szorosan összefügg ezzel, hogy a globalizációtól, illetve az Európai Unió centralizációjától – a „kiszolgáltatott szegény, megtűrt rokon” helyzetétől – való félelem tovább erősítette a térség országaiban a nacionalizmust, az (állam)nemzetközpontú gondolkodást.

Az ezredforduló után aztán újabb fordulat következett be a térség helyzetében. Az országok többsége – köztük Magyarország és Szlovákia is – tagja lett az Európai Uniónak, amely ugyan nem jelent hagyományos értelemben vett birodalmi függést, de mégis valamiféle nemzetek-fölötti integrációs nyomást gyakorol ránk. Már a belépésünk előtt megfogalmazódott az Unió részéről számtalan olyan kulturális, illetve ideológiai elvárás – az emberi-, illetve kisebbségi jogok tiszteletben tartásának szükségessége, az etnikai (törzsi) konfliktusok „szalonképes” rendezésének igénye stb. –, amely a hagyományos nemzetközpontú szemlélet újragondoltatására, módosítására irányult. A belépés után pedig időről időre szembesülnünk kell a megszokottól eltérő gondolkodási és cselekvési mintákkal: az etnikumok feletti regionális szemlélettel, a történelmi konfliktusokat maguk mögött hagyó országok együttműködésével, valamint a közös európai identitást erősítő törekvésekkel. A szerződéses kötelezettségek, illetve az európai fejlesztési forrásokért folytatott harc miatt a közép-európai országoknak – köztük Magyarországnak és Szlovákiának – nyilvánvalóan valamilyen formában alkalmazkodniuk kell ezekhez a külső elvárásokhoz, ami komoly kihívást jelent hagyományos nemzetközpontú történelem- és társadalomszemléletük számára. Ezek a változások tehát nagyon komoly ellentmondásokat, konfliktusokat hordoznak, és szükségképpen bénítják, lassítják a térség integrációját. A korábbi német, majd orosz birodalmi gyarmatosítást elszenvadó országok, illetve népek számára ugyanis alapvetően fontos „történelmi igazságtétel” volt nemzeti függetlenségük, állami szuverenitásuk visszaszerzése. Ugyanakkor természetesen a várva várt nyugati integráció is roppant kívánatos az itt élő emberek számára, ami azonban a nemzeti önállóság korlátozását, a globalizáció határtalan térhódítását is jelenti. Mindez azonban „túl gyorsan” zajlott le: összetorlódott a nemzeti önállóság és a nyugati integráció, illetve globalizáció élmé-

nye. Ez a tudathasadás a két ország belső politikai életében is meghatározó erővé vált, hiszen a nemzeti keretek, illetve értékek védelme,³⁴ ahogy az Európai Unióhoz való csatlakozás is alapvető legitimációs tényezőként működik mind a jobb, mind a bal oldalon.

Nem véletlen tehát, hogy Annette Schavan, német oktatási miniszter asszony közös európai történelemlérvre vonatkozó javaslatát a térségben ambivalensen, fanyalogva vagy éppen elutasítóan fogadták. A felszínen persze szalonképtelen egy ilyen ötletet elutasítani, hiszen filantróp „jósándékához” kétség sem férhet – ezért is igyekeztek sokan minél gyorsabban és látványosabban elhatárolódni Ján Slota kijelentéseitől. Ugyanakkor azonban jól tudjuk, hogy a felszín alatt az évszázados beidegződések, a félfudális, rendi jellegű politikai minták, diktatúrák idején lefojtott feszültségek és indulatok munkálnak, amelyeket nem lehet rendeletekkel szabályozni, vagy „jósándékú” kampányokkal ellensúlyozni.³⁵ A belső feszültségek jellegét és erejét jól mutatja az a szlovákiai felmérés, amely az egymás mellett élő etnikumok (szlovákok, magyarok, cigányok, ukránok) viszonyának változásait vizsgálta az önálló Szlovákia kialakulása után. *„... a szlovákok és a magyarok közt sokan vannak, akik igen pozitívan vélekednek saját csoportjukról és igen negatív a véleményük a szomszédos csoportról. Elégedetlenek, sőt nagyon elégedetlenek saját nemzetiségük helyzetével, és megvan bennük a hajlandóság a nemzeti kérdés szélsőségesen radikális megoldása iránt is. Következésképpen a politikai vezetés kezében könnyen mozgósítható eszközé válhatnak, s a különféle nyilvános gyűléseken nagy létszámban megjelenve képesek tömegpszichózist kiváltani. Az etnikai konfliktus kirobbanásának legnagyobb veszélyét mindkét nemzetiségnél a 'leselkedő veszély' mítosza, illetve a 'nemzeti kálvária' mítosza képviseli. Ez a két mítosz kötődik a legerősebb szálakkal az elégedetlenség mértékéhez és a kisebbségi probléma megoldási módjához. A felmérés nyomán dokumentálható a szlovák–magyar konfliktus belső erőforrásainak létező utánpótlása. Mély történelmi gyökerekkel, erős érzelmi színezettel és sajátos szociális háttérrel rendelkezik. Ennek a potenciálnak a létezésével számolni kell, de jelentőségét nem szabad túlbecsülni. Kötelességünk ismerni és folyamatosan 'kezelni', nehogy a túlhevített valóság kellemetlen meglepetésben részesítsen bennünket.”³⁶*

³⁴ Gondoljunk csak arra az ádáz térségi küzdelemre, amely az úgynevezett hungarikumok – tokaji, a pálinka – védelmében folyt az ezredfordulón.

³⁵ Jól mutatják mindezt az interetnikus szociológiai felmérések. Többek között: CSEPELI-ÖRKÉNY-SZÉKELYI 2002. 180.; ÖRKÉNY-SZABÓ 1998.; SZABÓ 2000.; HITSEKER-SZILÁGYI 2005.

³⁶ A felmérés összesítése megjelent: BORDÁS–HUNCIK 1999, 10–11.

A francia-német párbeszéd modelljének tanulságai

„...történetírásról csak akkor lehet beszélni, ha olyan kategóriákkal dolgozik, amelyek jelentése Budapesten, Bukarestben, Prágában azonos...”

(Szűcs Jenő)

A közös magyar-szlovák történelemkönyv állóvizét az utóbbi évben egy másik esemény is felkavarta. Nevezetesen az, hogy hosszú-hosszú előzmények után elkészült a közös francia-német történelemkönyv,³⁷ amelyből valóságos francia és valóságos német középiskolás diákok – mindenki a maga nyelvén – tanulják az 1945 utáni események történetét.³⁸ Különösen az előzőek fényében izgalmasak a felvetődő kérdések: Hogyan csinálták? Mi a titkuk? Mit tudnak ők, amit mi nem? Mit tanulhatunk tőlük?

A „titok” persze roppant egyszerű és kézenfekvő: a minden érdekeltet bevonó hosszú távú következetes munka. Ez a történet ugyanis több mint negyven évvel ezelőtt kezdődött el, s vélhetően még hosszú évtizedekbe telik, amíg széleskörű társadalmi hatása beérik. Nyilvánvaló, hogy az eddigi munkafolyamat sem volt egyenes vonalú diadalmenet, egyenletes intenzitású tevékenységsor, hiszen számtalan érdekcsoporttal, nagyon sokféle szereplővel kellett folyamatosan egyeztetni, konszenzusra jutni. Ugyanakkor – így utólag még inkább úgy tűnik – folyamatosan tetten érhető valamiféle stratégiai terv, szisztematikus építkezés vagy legalábbis a különböző érdekcsoportok együttműködésnek folyamatos eltökéltsége, amely mindig képes volt azonos irányba mozdítani a közös történelemkönyv ügyét. Az alapvető eltökéltség (szándék) a két ország, a két nép megbékítésére, együttműködésük és közös jövőjük megalapozására, s az ehhez szükséges szemléletváltás előidézésére irányult.³⁹ Minden érdekelt tudta, hogy mindezt csak egy szilárd kiindulópont megteremtésével – a „közös múlt kölcsönös bevallásával és közös feldolgozásával” – lehet megvalósítani. Ebben a munkában nemcsak a két ország különböző szintű

³⁷ Histoire 2006a; Histoire 2006b.

³⁸ A kétoldalú tankönyv elemző bemutatását lásd: Közösen értelmezik a francia-német múltat. <http://www.mult-kor.hu/nyomtatás.php?article=14995> (2006. 10. 03).

³⁹ Nyilvánvalóan bonyolítja a helyzetet, hogy az együttműködési folyamat jelentős részében még két német állam létezett, amelyek politikailag és ideológiailag is szemben álltak egymással. A franciákkal való együttműködésben értelemszerűen Nyugat-Németország (NSZK) vett részt, de később, a német egyesítés után mindez az egységes Németország örökségévé vált.

partnereinek együttműködése volt fontos, hanem az is, hogy közös nevezőre kerüljenek az adott ország politikusai, történészei, történelemtanárai, szülői, diákjai – azaz mindenki.

A szimbolikus alapot a két ország politikusai teremtették meg, akik – pártállásaiktól függetlenül – az elmúlt évtizedekben folyamatosan szorgalmazták a megbékélés és együttműködés ügyét. A kezdőlépést valószínűleg Charles de Gaulle francia elnök és Konrad Adenauer német kancellár tette meg, amikor 1962-ben mindketten jelen voltak a reimsi katedrálisban tartott misén és megemlékezésen. Mindez azért volt különleges esemény, mert a reimsi katedrális, a francia királyok koronázó templomát a németek súlyosan megrongálták az első világháborúban. Ennek nyomán fontos előrelépést jelentett, mikor de Gaulle és Adenauer 1963-ban aláírták a német-francia barátságot szentesítő Elysée-szerződést, amellyel nemcsak a több évszázados rivalizálás és háborúskodás végére tettek pontot, hanem Európa gazdasági és politikai egyesülését is megalapozták. A német karikaturista, Klaus Pielert akkoriban német Michel és a francia Marianne, a két allegorikus nemzeti alak esküvőjeként ábrázolta a szerződéskötést. Ennek az együttműködésnek a szerves folytatása volt, amikor 1984-ben Helmut Kohl német kancellár és François Mitterrand francia elnök kézen fogva emlékezett a közös francia-német katonai temetőben Verdun-ban a szimbolikus félig német, félig francia nemzeti zászlóval letakart koporsó előtt. Hasonló bizalomerősítő szerepet töltött be a normandiai partraszállás hatvanadik évfordulójáról történő megemlékezés, amelyen Jacques Chirac francia államfő és Gerhard Schröder német kancellár közösen koszorúzott. Nyilvánvalóan nem szabad túlbecsülni a politikusok szerepét egy ilyen széleskörű társadalomtörténeti folyamatban, de az kétségtelen, hogy ezek a szimbolikus politikusi lépések keretet, lehetőséget adtak a többi érdekelt munkáihoz.

A politikai támogató és védőernyő alatt a két ország történészei – önállóan is, és együttvéve is – nagyon komoly munkát végeztek. Már az általunk tárgyalt együttműködési folyamat előtt megkezdődött Franciaországban és Németországban a kizárólagos nemzetszemponturnó történelemszemlélet „lazítása”, árnyalása és differenciálása. A francia történetírásban például már a két világháború között markáns történelmi irányzatok alakultak ki, amelyek az „egységes nemzetkép” az úgynevezett francia „grande histoire” mellett és helyett szorgalmazták és művelték az „összehasonlító történettudományt”, a regionális, illetve a társadalomtörténeti megközelítést.⁴⁰

⁴⁰ A legismertebbek az Annales történeti folyóirat körül szerveződő történészek.

Mindez persze nem jelentette azt, hogy a két ország történészei „elárulták volna nemzeteiket”, főldták volna a nemzetközpontú történelemszemlélet elsőbbségét. Sokkal inkább arra vonatkozott, hogy leszámoltak a történettudomány 19. századi hagyományainak egy részével (a kötelezően hősi múlt konstruálása, az egységes nemzetkép mítoszának közvetítése, a nemzeti érdekeket és „igazságot” egyetemessé növesztő „törzsi szemlélet” elfogadtatása), és nyitottabbá váltak az együttműködésre. Ennek eredményeképpen a francia és a német történészek jelentős része – több évtizedes belső, illetve közös viták után – képessé vált arra, hogy szakmai támogatást adjon egy sokszempontú történelemkönyv elkészítéséhez, s a hozzátartozó szemléletformáló tanárképzésekhez. Érdeemes ebből a szempontból megismerkedni az egyik német tankönyvszerző Rudolf von Thadden, (a göttingeni egyetem történelemprofesszora) véleményével: *„Gondoljon például a Mont Blanc hegycsúcsra: egy van belőle, de francia vagy olasz oldalról is meg lehet mászni. Így van ez a történelemmel is. A második világháborúban Le Havre és Drezda bombázása tény, de egy francia számára az előbbi sokkal fájóbb és pusztítóbb, nekünk viszont az utóbbi. Napóleon vitathatatlanul fontos szerepet játszott az európai történelemben, de Franciaországban másképp, mint Németországban. A franciák szemében a forradalom végére tett pontot, a németek szerint viszont a forradalom szellemiséget 'exportálta' Európába. Arra törekedtünk, hogy a történések német és a francia értelmezése is helyet kapjon a könyvben. [...] A tankönyv francia és német szerzői között gyakorlatilag nem volt tudományos vita. A sztereotípiáknak is inkább a politikusok voltak foglyai, akiknek utóbb jóvá kellett hagyniuk a kéziratot. [...] A szerzőknek meglepetésre gyakran több bajuk volt a nyelvvél, mint a tartalommal: bár mindannyian folyékonyan beszéltek mindkét nyelvet, bizonyos szavakat nehéz volt lefordítani. Franciául a 'grandeur' mindig politikai értelmű, míg a német 'Grosse' sokkal inkább szellemi, intellektuális nagyságot jelent. A francia mémoire aktív emlékezetre utal, erre a németnek nincs is szava. Egyszerre kellett tehát történészeknek és filológusoknak lennünk!”⁴¹*

A politikusok és történészek hatékony együttműködése azonban még nem lett volna elegendő a történelemtanítás alapvető szemléletváltásához, a közös tankönyv széleskörű bevezetéséhez. Az előzőekben említett törekvésekhez szervesen kapcsolódott a történelemtanítás megújítása mind a két országban.⁴² A múlt század utolsó harmadában mind nyilvánvalóbbá

⁴¹ INOTAI 2006; <http://nol.hu/voks/cikk/405365/> (2007. 02. 25).

⁴² Természetesen a két országban az elmúlt évtizedekben bevezetett oktatási reformok nagyon sok árnyalatban különböznek egymástól mind szerkezeti, mind tartalmi, mind módszertani téren. Itt csupán a főbb irányokat és főleg a hasonló tendenciákat emeljük ki.

vált a francia és a német oktatásirányítás számára, hogy a mindenki számára egyaránt kötelező irdatlan mennyiségű (ráadásul az idő előrehaladtával egyre növekvő) történelmi tananyagot nem lehet, de nem is érdemes megtanítani-megtanulni a maga teljességében. Hosszas viták és egyeztetések nyomán fokozatosan módosították a történelmi tananyag rendszerén, ügyelve arra, hogy a tárgy továbbra is betöltse alapvető integráló funkcióját. Mindez azt jelenti, hogy lényegében megmaradtak a történelemtanítás alapvető céljai és feladatai – a közös történelmi tudat és az általános műveltség megalapozása, az identitás megerősítése stb. –, ám ezeket kisebb tananyagmennyiséggel, a korábbinál életszerűbb módszertannal igyekeztek megvalósítani. Ezen túlmenően – elsősorban a Németországban – különösen nagy hangsúlyt kapott az általános képességfejlesztés is.

Az egyik alapvető változás tartalmi téren következett be. Radikálisan lecsökkentették a tananyagban található témák, illetve lexikális ismeretek mennyiségét. Már nem törekedtek a korábbi kánon extenzív teljességére, bátran húztak a mindenki számára kötelezően elsajátítandó tananyagból, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az érdeklődő diákok ne tanulhatnának meg akár a korábbiaknál is több történelmi ismeretanyagot az iskolákban. Nagymértékben csökkentették a politikátörténetet, miközben számtalan új társadalomtörténeti téma (az életmód elemei, a média világa) is bekerült a tananyagba. A történelemtanítás alapvető szerkezete továbbra is kronologikus maradt, ám a tananyag egy-egy meghatározott pontján – akár az operáknál egy-egy ária erejéig – a történet megáll és a diákoknak lehetőségük nyílik a történelmi bűvárkodásra, kutatásra. Ezekben az álmomásokon lehetőség van tematikus megközelítésekre is, ami azt jelenti, hogy egy-egy mai társadalmi kérdés vizsgálatából indulnak ki és annak előtörténetét vizsgálják meg. Ezekre a bűvárkodásokra épül ennek a pedagógiai rendszernek a legfontosabb, módszertani jellegű újdonsága, amely „forrásközpontú történelemoktatás” néven lassan átszivárog a magyar szakmai köztudatba is. Ebben a pedagógiai rendszerben ugyanis a meghatározó cél és követelmény már képességfejlesztő jellegű. A kronologikus teljesség megtanítása helyett itt elsősorban arra törekednek, hogy a diákok folyamatos gyakorlás révén elsajátítsák a történelmi kutatás, felfedezés, elemzés módszertanát. Ez mindenekelőtt forráselemzést, szöveg és képfeldolgozást, filmelemzést jelent, de a módszertani igényesség kiterjed a szövegalkotásra is: a diákok meghatározott történelmi helyzeteket elemezve, maguk is alkotnak „áltörténelmi” szövegeket. Ebben az esetben a diákok tanulása nem elsősorban új ismeretek gyűjtésére irányul, hanem arra, hogy megtanulják azokat a szakmai módszereket, technikákat, amelyekkel ké-

sőbb majd értelmezhetik az eléjük kerülő ismeretlen szövegeket. Ebben a rendszerben tehát a „jó tanuló” nem az, aki minél több kész ismeret tud egy adott történelmi témáról, hanem az, aki minél jobb hatásfokkal képes – a forráselemzés széles körben elfogadott szabályai szerint – feltárni különböző dokumentumokból az új ismereteket.⁴³ A forrásközpontú történelemoktatás erősödése mindkét országban lehetővé tette, hogy az órákon az egyoldalú „nemzetközpontú kinyilatkoztatások” helyett többszemponútú (német oldal – francia oldal – meg persze a belgák) elemzések történjenek, erősítve a multikulturális szemléletet. Mindez természetesen nem kérdőjelezte meg a nemzetközpontú történelemszemlélet primátusát, csak árnyaltabbá tette a megközelítéseket. Ehhez persze az is kellett, hogy a német-francia párbeszédben közvetlenül is dolgozó történészek és történelemtanárok folyamatosan háttéranyagokkal, továbbképzésekkel lássák el a történelemtanárokat. Először is szisztematikusan elemezték a két ország történelem és társadalomismeret tankönyveit és megfogalmaztak egy etikai kódexet, egy szempontrendszert, amely alapján felülvizsgálták a tananyagokat és tankönyveket. Ezután kiemelték a közös történelem úgynevezett neuralgikus pontjait – amelyek fokozottan „érzékenyek” voltak a megbeszélések során – és alapos, többoldalú elemzéseket, modulokat, projekteket készítettek ezeknek az időszakoknak a tárgyalásához. Az első kézzelfogható eredmények a hely és személynevek pontos és kétnyelvű átírásában mutatkoztak, majd a többoldalú szövegfeldolgozások, modulok, projektek, illetve közös – a két oldal tanárait egyaránt bevonó – tanárképzések következtek. Természetesen mindeközben számtalan formális, intézményes keretet is létrehoztak: ezek közül is kiemelkedik a tankönyvek összehasonlító elemzésére szakosodott braunschweigi Georg Eckert Institut.

A francia–német közös történelemkönyv megszületésének tehát nagyon sok összetevője van. Az elmúlt évtizedekben – és valószínűleg a továbbiakban is – a legfontosabb kérdés az, hogy mennyiben sikerül megnyerni a két ország közvéleményét az együttműködés folytatásához. A történelem ugyanis a közvélemény számára többnyire nem (csak) tudományos ismeretek és megközelítések halmaza, hanem a nemzeti identitás, a nemzeti összetartozás, illetve az állampolgári lojalitás alapja. A társadalmi, illetve nemzeti tudat tényleges formálásához tehát jóval szélesebb társadalmi párbeszédre volt és van szükség. A tényleges társadalmi szemléletváltáshoz, és az együttműködés folytatásához tehát újabb és újabb „civiltársadalmi kezdeményezések” – diákcseraprogramok, intenzív nyelvtanulás, a turisták „inváziója” stb. – szükségesek.

⁴³ Ezekről a didaktikai és metodikai változásokról jó képet ad maga a közös tankönyv, illetve F. DÁRDAI 2000, 498–508.

A szembenállás és az együttműködés mintái

„Mégis kalandra fel!
Utad reménység kísérvé el!
Hogyha megérkezel,
Csodáljon ősed, s fogadjon el!”⁴⁴

„Kalandozunk – toborzunk”:
magyar igazság – szlovák igazság

A nemzetközpontú történelemszemlélet egyoldalúságára lényegében akkor döböntem rá, amikor egy szakiskolásoknak írt történelemtankönyv tanári bírálatait olvastam. Az egyik vissza-visszatérő probléma az volt, hogy a honfoglaló magyarság történetének tárgyalásakor eltűnt a *kalandozás* kifejezés és helyette a *portyázó hadjáratok* kifejezés szerepelt. Ezt a változtatást a tanárok roppant módon sérelmezték és visszakövetelték a szépeplékű *kalandozásokat* a történelemkönyvbe. Vajon miért ragaszkodnak ennyire ehhez a kifejezéshez? Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben nem egy konkrét történelmi ismeret elhagyása vagy megtartása volt a tét, hiszen természetesen – az adott kor természetes velejárójaként – az eseménysor szerepelt a történelemkönyvben. Sokkal inkább egy olyan leegyszerűsítő („törzsi”) szemléletnek a fenntartása foglalkoztatta a tanárokat, amely önmagát az értékvilág közepébe helyezi, s ezáltal önmagára más mércét alkalmaz, mint másokra, akiket amúgy is többnyire ellenségként kezel: *mi kalandozunk, ők rabolnak; a mi uralkodónk erőskezű, az övék diktátor; mi rendezetten visszavonulunk, ők fejvesztve menekülnek...*

A kifejezés egyoldalúságának veszélyét jól mutatják a szlovák Miroslav Kusy szavai: „Iskolai oktatóim szerint a magyarok vérszomjas, torzonborz és barbár hordaként törtek be a Kárpát-medencébe: ártatlan szlovák hajadonokat erőszakoltak meg és mindent elraboltak és tönkretettek, amit a szorgos és békeszerető szlovákocska összegyűjtögetett magának. Ez utóbbi fájdalomosan kiáltott föl, amikor a nomád magyar kitörte az ajtót a sarkaiból: ‘Azt is [szlovákul aj to] elviszed?’ ‘Igen ajto, ajto’ – ismételte a rabló az ‘ajtóval’ a hátán. Így születtek meg a mi civilizációs vívmányaink magyar elnevezései, azon vívmányoké, amelyekről ők addig nem is álmodtak.” – erre még emlékszem az iskolából.⁴⁵ A mai szlovák tör-

⁴⁴ Szarka Gyula-Szarka Tamás: Zivatar (Ghymes együttes).

⁴⁵ KUSY é.n., 215.

ténelemkönyvekben szerencsére már nem találhatóak ilyen kitételek, de a szlovák közgondolkodásban – így nem zárhatóak ki a tanórák sem – élen él az a felfogás, hogy a magyarok barbár hordaként törtek rá a civilizált szláv lakosságra, s évszázadokon keresztül erőszakoskodtak a békés szlovákok fölött. Mi ugyanezt a folyamatot *kalandozásként, államszervező tevékenységként* írjuk le. Ezek az eufemisztikus nyelvi formulák természetük szerint elfedik az események többoldalúságát, sokszólamúságát, ami nekünk magyaroknak segít föloldani az esetleges kognitív disszonanciát. Ez a felfogás azonban szélsőséges kommunikációs helyzetet teremt, ami miatt föl sem vetődhet a tényleges párbeszéd igénye és lehetősége: a történelemkönyvek, illetve a közbeszéd önvédő leegyszerűsítései az egyik oldalon, az erőszak megbocsáthatatlan fájdalmai és ellenségképe a másik oldalon – így nagyon nehéz bármiféle közös nevezőt találni. Magától értetődően ez az etnocentrikus „kommunikáció” a másik oldalon is kiválóan működik. A szlovák közgondolkodásban, illetve történelemkönyvekben a szlovákiai magyarság 1945 utáni tömeges kitelepítését, illetve közmunkára hurcolását – Csehországba, majd Magyarországra történő deportálását, amely több tízezer embert érintett – eufemisztikusan *toborzásnak, transzfernek, átcsoportosításnak* írják le. Ezek a megfogalmazások lehetőséget adnak a szlovák embereknek arra, hogy ne kelljen szembenézniük az események valóságos súlyával. A semlegesítő fogalmak mögött azonban súlyos, nehezen felejthető emberi drámák vannak: „...1946 januárjának utolsó napján nagy, hatkerekű teherautók dübörögtek be a mi kicsiny falunkba. Az egyik jött egyenesen az én házam elé. [...] A tornaaljai teherpályaudvaron állt meg velünk a teherautó. Az első vágányon állt egy hosszú szerelvény. [...] A mi szerelvényünkre is álnok felírás került nagy betűkkel: 'Önkéntes mezőgazdasági munkások'. Ezt kell tehát elképzelni a 'toborzás' vagy 'transzfer' kifejezések hallatán!”⁴⁶

A közép-és kelet-európai népek nemzeti és állami fejlődésének sérülései és torzulásai évszázadok óta kísértenek bennünket. Sokan leírták már ennek a végzetszerűnek tűnő konfliktussorozatnak a társadalomtörténeti és szociológiai hátterét. Számunkra talán Bibó István fogalmazott a legvilágosabban, akinek több mint fél évszázaddal ezelőtt készült leírása sajnos még ma is érvényes: „A nyelvi nacionalizmus uralkodóvá válása azt jelentette, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymásközötti határai folyékonyakká váltak. Míg Nyugat- és Észak-Európában a történeti status quo megtartotta a maga nemzetelhatároló jelentőségét, addig Közép- és Kelet-Európában az újjászületett nemzetek egymásközötti határai vagy teljesen elsüllyedtek a történelem viszontag-

⁴⁶ ÚJVÁRY 1991, 43. Bővebben: JANICS 1992; VADKERTY 2001.

ságai között (a Balkánon), vagy ha fenn is maradtak a legújabb korig (Lengyel-, Magyar- és Csehország esetében), összetartó erejük meggyengült. Ebben a helyzetben a legnagyobb baj nem az volt, hogy a nyelvi határok nagyon kacskaringósak voltak és nem igazodtak földrajzi, gazdasági előírásokhoz; hanem az, hogy e nemzetek történelmi érzelme – minthogy túlnyomó részüiknek volt történelmi emlékezete – más és rendszeren nagyobb területhez fűződött, mint amely területen a megfelelő nyelvű lakosság élt. [...] A társadalmi szerkezet deformálódását nyomon követte a politikai jellem deformálódása is, s kialakult az a hisztérikus lelkiállapot, melyben nincs egészséges egyensúly a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok között. A vágyak és a realitás összhangtalanságának jellegzetes ellentéte lélektani tünetei a legátlátszóbban felismerhetők mindezeknél a népeknél: túlzott öndokumentálás és belső bizonytalanság, túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás, teljesítmények állandó hangoztatása és a teljesítmények valódi értékének feltűnő csökkenése, morális igények és morális felelőtlenség. E nemzetek legtöbbje egykori vagy lehetséges nagyhatalmi helyzeteken rágódik, ugyanakkor azonban oly csüggedten tudja magára alkalmazni a 'kis nemzet' megjelölést, ami például egy holland vagy dán számára teljesen érthetetlen volna. [...] A területi viták nyomorúsága Közép- és Kelet-Európa területi státusának az összezavarodása és politikai kultúrájának deformálódása a legsúlyosabb következményekkel az itteni nemzetek egymásközi viszonyában járt. A távoli szemlélő ezt úgy fogalmazza meg, hogy e terület politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan területi ellentétekkel, és minden itteni nemzet úgyszólván összes szomszédaival az állandó viszálykodás állapotában van.⁴⁷

Térségünk kaotikus viszonyai és abszurditásai természetesen a szépirodalomban is leképeződtek. Az etnikai ellenségeskedés – valószínűleg a korábbi századokban is megnyilvánuló – személyes, hétköznapi szintjét jól szemlélteti a következő regényrészlet: „A Soproni utca 16. szám felé ment Vodicka másról se beszélt az egész úton, mint az ő állandó összetűzéseiről a magyarokkal, s folyton azt mesélte, hogy hol mindenütt verekszik velük, hol és mikor voltak már eddig is ilyen verekedései, máskor pedig mi akadályozta meg a verekedésben. – Egyszer már elkaptuk egy ilyen magyar legénynek a torkát Pausdorfban, ahová mi árkászok borért mentünk, és én éppen kupán akarom vágni a derékszámmal abban a sötétben, mert ahogy elkezdődött, levertük a függőlámpákat, amikor a magyar elordítja magát: 'Megállj, Tonda, én vagyok az, Purkrábek, a tizenhatos landverből!' Majdnem tévedés történt. Ezért aztán jól megfizettünk ezeknek a magyar mitugrászoknak a Fertő-tónál, amikor három héttel azelőtt odamentünk megnézni azt a pocsolját. Van ott egy közeli faluban valami honvéd géppuskás osztag, és mi véletlenül mind bementünk egy kocsmába, ahol ezek a csárdásukat

⁴⁷ BIBÓ 1986b, 152–156.

járták, mint az eszeveszettek, és tátott szájjal bömbölték, hogy 'Uram, uram, bíró uram', meg 'Lányok, lányok, lányok a faluba'. Mi leültünk velük szemben, csak odatettük magunk elé az asztalra a derékszíjat, és azt mondtuk: 'Majd adunk mi nektek lányokat', és egy Mejsztrik nevű pajtás, akinek akkora mancsa volt, mint a Fehérhegy, mindjárt ajánlkozott, hogy ő táncolni megy, és elszedi ott az egyik tekergőtől a párját. [...] – Egyszóval, a magyarok a begyemben vannak – fejezte be elbeszélését Vodicka, az öreg árkász, mire Sovejks megjegyezte: – Nem minden magyar tehet arról, hogy magyar. – Hogyhogy nem tehet – fortyant fel Vodicka –, mindegyik tehet róla, marhaság!"⁴⁸

A szomszédos népek és államok ellen irányuló agresszív politikai nacionalizmus torzképét pedig Miroslav Krleža a következőképpen jelenítette meg abszurd, tragikomikus írásában: „A blitvai Blatóban kötött béke egymillió-hétszáz ezer blitvoánnal megteremtette a független Blitvai Köztársaságot, de nem oldotta meg a blitvoán kérdést, mert egymillió-háromszáz ezer blitvoán az újonnan létrejött Blatviában maradt, míg további nyolcszáz ezer blitvoán tekintetében a nagykövetek értekezlete a versailles-i zöldasztalnál nem engedte meg a szabad Blitvoának, hogy azokat 'felszabadítsa' a hunok járma alól. A megoldatlan blitvai irredenta kérdés hozta létre huszonöt decemberében Barutanski ezredes második államcsínyjét, s Barutanski ezredesnek ez az ügynevezett karácsonyi puccsa mintegy három ezer fejbe került. Ez a három ezer áldozat készíti majd elő az összeesküvést Barutanski ezredes ellen. Vagy pedig Barutanski ezredes még három ezer lázadót lelövet, és hadat üzen Blatviának, amelyben bejelenti, hogy 'háborúzni fog az utolsó emberig', s így vérbe fojtja Blatviát, mert Blatvia be akarja kebelezni Blitvát, ennél fogva Blitva kénytelen háborút indítani, mivel nincs más választása, csak az, hogy háborúval tegye tönkre Blatviát. [...] S így aztán a háborúk és fegyverszünetek logikus vérözönében s az újabb és újabb háborúk és fegyverszünetek végtelen sorában elpusztul majd Blitva is és Blatvia is, anélkül, hogy valakinek is eszébe jutott volna feltenni azt az egyszerű és természetes kérdést önmagának valamint polgártársainak, a blitvoánoknak és hunoknak, blatviánoknak és kobiliaiaknak: Hát csakúgyan veszett kutyák vagyunk, testvéreim, hogy egymás húsát tépjük, és miért?"⁴⁹

Az együttműködés lehetősége

Úgy tűnik, hogy a közös magyar és szlovák történelemkönyv elkészítésének alapvető feltétele az, hogy a két országon belül kezdődjön meg a közös múlt

⁴⁸ HASEK 1978, 71–73.

⁴⁹ KRLEZA 1966, 5–6.

demitizálása, illetve, hogy a hagyományos nemzetközpontú történelemszemlélet mellett (még egyszer hangsúlyozom: nem helyett, hanem mellett) reális versenytársként jelenjenek meg a másféle történelemszemléletet képviselő történeti leírások. Ilyen lehet például regionális történetírás, a társadalomtörténet, a multikulturális történelemszemlélet, a több szempontú megközelítéseket tartalmazó összehasonlító történeti felfogás stb. Más szóval megfogalmazva: alapvető kérdés, hogy a két nép történelmi közgondolkodása mennyiben akarja egyoldalúan birtokba venni, mennyiben akarja kisajátítani a közös múltat, a közös történelmet, illetve mennyiben képes arra, hogy az elkülönülés elemei mellett keresni kezdje az összetartozás szálait is. Az alapvető probléma közismerten abból adódik, hogy az elmúlt évezred során szétválaszthatatlanul összefonódott közös kultúrát – a genetikai viszonyokat, a szellemi és tárgyi világot – az elmúlt két-háromszáz évben etnikai, illetve nyelvi alapon erőszakoltan megpróbáljuk (a magyarok is, meg a szlovákok is) szétválasztani, elkülöníteni egymástól. A mai politikai viszonyoknak megfelelően a szlovák fél öntudatlanul is a mai – az önálló szlovák állam megeremtődése utáni – helyzetet vetíti vissza múltba, hiszen mai identitásához keresi saját múltját. Mi, magyarok éppen fordítva vagyunk mindezzel: a számunkra kedvezőbb múltat vonatkoztatjuk a jelenre is, szeretnénk aktuálisnak tudni az elmúlt dolgokat is.

A közös múlt erőszakos etnikai kettészakításának szörnyűsége – területi és személyi – példáit és következményeit vég nélkül lehet sorolni. Sajnos még mindig aktuálisak Szűcs Jenő húsz évvel ezelőtt írt sorai: *„Típusjelenség a Szlovákiából, mondjuk Árvából hazatérő turista, aki nemzeti 'sértettségben' háborog a feliratok szlovák helynevein és személyiségnevein - holott igen sok esetben (esete válogatja) csak tudatlanságát árulja el, hiszen az adott esetekben valóban a kialakuló szlovák nép adott nevet a falvaknak, a szóban forgó személy valóban szlovák (vagy szlovák is) volt.”* Miközben persze az is típusjelenség hogy a Kassán, Selmecbányán vagy Pozsonyban járó magyar turista riadtan tapasztalja, hogy alig talál a magyar múltra vonatkozó adatokat a múzeumok többnyire szlovák, ritkább esetben német nyelvű feliratain. A közös történet azonban tovább is van. Kevésbé ismert például, hogy a dualista időszak városépítészetében – különösen Budapest felvirágzásában – kulcsszerepet játszottak a szlovák építészek (például Jan Bobula) és építőmunkások, akiket persze közvéleményünk természetes módon magyarnak tekint. Ahogy „természetes módon” magyarnak tekintjük mindazokat a szlovák származású nemeseket – Radvánszky, Mednyánszky, Thurzó stb. –, akik a középkori felfogás szerint a „magyar

nemzethez" (natio hungarica")⁵⁰ tartoztak, miközben valószínűleg családi körben szlovákul vagy németül beszéltek. Ezeket a nemeseket magától értetődően a szlovák közvélemény is a magáénak tekinti, ami persze azt is jelenti, hogy az etnocentrikus történelemszemléletek szükségképpen szétcincálnak családokat és személyeket a korábban megismert szembenállás szerint. Az osztozkodás örületének legutóbbi példája az volt, amikor a Szlovák Olimpiai Bizottság két korábbi – Trianon előtti – magyar olimpiai bajnokot, Halmay Zoltán úszót és Prokopp Sándor sportlövőt szlovák győztesként tüntetett fel, mondván, hogy a mai Szlovákia területén születtek és sportoltak.⁵¹ A dolog pikantériájához tartozik az is, hogy az említett sportolók leginkább német származásúnak és kultúrájának tekinthetőek, mint a Felvidék nagyon sok nevezetessége, így aztán különösen érdekes ez a marakodás. A magyarok azért tekintik sajátjuknak őket, mert egykori államuk területén éltek és magyar színekben szereztek olimpiai aranyérmeket, a szlovákok pedig azért, mert a mai országuk területéről származnak, a németek, vagy zsidók azért, mert az ő kultúrájukat esetleg nyelvüket képviseli, genetikailag pedig...

Régióink etnokulturális viszonyai tehát roppant összetettek, a kulturális összefonódások nemzeti alapon legfeljebb csak erőszakoltan választhatóak szét. Más – jövőnk szempontjából talán használhatóbb – megközelítést kínál nekünk Bartók Béla, aki a két világháború közötti nacionalista faji őrjöngés közepette józanul a következőket írta Közép- és Kelet-Európa közösségéről: *„Kutatásaim nagy részét Kelet-Európában folytattam. Munkásságomat, mint magyar ember, természetesen a magyar népzenével kezdtem; rövidesen azonban a szomszédos területekre – Szlovákiára, Ukrajnára és Romániára is kiterjesztem. Kezdetől fogva végtelenül meglepett a tanulmányozás alatt álló kelet-európai területen kezem ügyébe került anyag dallamtípusainak szokatlan gazdagsága. Kutatásaimat tovább folytatva, meglepetésem egyre nőtt. Tekintettel a kérdéses országok aránylag csekély területére – összesen negyven-ötvenmilliónyi a lakosság –, a népzenének ez a változatossága valóban csodálatra méltó. Még figyelemreméltóbb ez, ha összehasonlítjuk más, többé-kevésbé távoli vidékek, például Észak-Afrika parasztnéjével, ahol az arab paraszttzene annyival kevesebb változatosságot árul el. Mi lehet az oka ennek a gazdagságnak? Hogyan alakulhatott ez ki? Erre a kérdésre csak később jött válasz, akkor, amikor a különböző kelet-európai népektől már elegendő anyag állt rendelkezésre a tudományos analízis számára. Az egyes nemzetek népzenéinek összehasonlítása azután tisztán megvilágosította, hogy itt a dallamok*

⁵⁰ Ez a nemzetfelfogás jogi alapon az állam nemeseit, illetve előkelőit tekintette a magyar nemzethez tartozónak. A 19. századig így nem volt különösebb jelentősége annak, hogy ki honnan származik, illetve milyen anyanyelven beszél.

⁵¹ www.hhrf.org/rmsz/03aug/03080710.htm (2007. 02. 25.).

állandó csereberéje van folyamatban; állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely évszázadok óta tart már. [...] Ez a 'visszakereszteződés' általában a következőképpen történik: egy magyar dallamot átvesznek például a szlovákok, és szlovákizálják; ezt a szlovákizált dallamformát aztán a magyarok esetleg újra átveszik, és a dallam 'visszamagyarosodik'. De – és ismét azt mondom: szerencsére – ez a visszamagyarosodott forma különbözni fog az eredeti magyar formától. [...] Az idegen anyaggal való érintkezés azonban nemcsak dallamok kicserélődését eredményezi, hanem – és ez még fontosabb – új stílusok kialakítására is ösztönöz. Ugyanakkor azonban a régi és kevésbé régi stílusok is életben maradnak, ami a zene újabb gazdagodását vonja maga után. Az a tendencia, hogy az idegen dallamokat átalakítsák, megakadályozza e népek zenéjének nemzetközivé válását. Minden ilyenfajta zenei anyag, bármilyen heterogén volt is eredetileg, ilyen módon jellegzetesen egyénivé válik. A kelet-európai népzene jelenlegi helyzete a következőkben foglalható össze: az egyes népek népzenei között való szakadatlan kölcsönhatás eredményeképpen a dallamoknak és dallamtípusoknak óriási méretű gazdagsága támadt.”⁵²

Ebben az esetben tehát formálisan nyilvánvalóan elkülöníthetünk magyar, illetve szlovák motívumokat, de az igazi hangsúly egy idő után már a kölcsönhatásokon, a kulturális cseréken, a transzfereken van. Szerencsére ennek a szemléletnek megszületett a történetírói megfelelője is, amelyet az elmélet kidolgozóí⁵³ keresztezett történetírásnak (histoire croisée) neveznek. A keresztezett történetírás lényegében az összehasonlító történettudomány egy újabb, bővebb formája, amely nemcsak az összehasonlítandó formációkat – a mi esetünkben például a magyar és a szlovák történelem meghatározott elemeit – vizsgálja egymás mellett, hanem a két forma bonyolult kölcsönviszonyát, egymásra hatását is.⁵⁴ Ez a történetírói eljárás jóval dinamikusabb, mint a hagyományos összehasonlító módszer. Fő sajátossága az, hogy a kapcsolatokra, az interakciókra, a változásokra (asszimilációk, integrációk) koncentrálnak, ezért viszonylag kevés statikus, „örökérvényűnek” tekintett pontot feltételez. Érdemes lenne tehát régióknak – így a szlovák-magyar viszony – történetét végiggondolni a kultúrák kölcsönhatásának fényében. Az ilyen jellegű komplex elemzés segítségével a hagyományos nemzeti önképek párhuzamos bemutatása mellett lehetővé válna annak a valóságosan létező nemzetekfeletti viszonyrendszernek a bemutatása, amelyről a kassai ügyekben illetékes Márai Sándor így ír: „a dómot mi építettük, évszázadokon át, kassaiak, őslakók, magyarok, németek és szlovákok...”⁵⁵

⁵² BARTÓK 1978, 938–940.

⁵³ Michael Werner és Bénédicte Zimmermann.

⁵⁴ Az ismertetés Granasztói Péter recenziója alapján történik. GRANASZTÓI 2004, 317.

⁵⁵ MÁRAI 2000, 35.

Felhasznált irodalom

- ÁCS 1986 = Ács Zoltán, Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Kiadó. Budapest 1986.
- BARTÓK 1978 = Bartók Béla, Faji tisztaság a zenében. In: Kenyeres Zsolt (szerk.), *Esszépanoráma*. Budapest 1978. 938–940.
- BIBÓ 1986a = Bibó István, Kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Bibó István, *Válogatott tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest 1986. II. kötet. 185–266.
- BIBÓ 1986b = Bibó István, A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Ring Éva (szerk.), *Helyünk Európában. II.* Magvető Kiadó. Budapest 1986. 152–156.
- BORDÁS–HUNCIK 1999 = Bordás Sándor – Huncik Péter, Barát és ellenségkép változatok Kisebbségpolitikai döntés-előkészítő tanulmányok. Sorozat (DET) 17. számú füzet. Budapest 1999. 10–11.
- CSEPELI-ÖRKÉNY-SZÉKELYI 2002 = Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária, Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében. Balassi kiadó. Budapest 2002. 180.
- F. DÁRDAI 2000 = F. Dárdai Ágnes, Az összehasonlító tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalatai. *Educatio* 2000/4 (ősz), 498–508.
- GELLNER 2004 = Gellner, Ernest, A szabadság feltételei - A civil társadalom és vetélytársai. Typotex Elektronikus Kiadó. 2004.
- GERŐ 2004 = Gerő András, Képzelt történelem. PolgART Könyvkiadó. Budapest 2004.
- GRANASZTÓI 2004 = Granasztói Péter, Új utakon, változatos tájakon. Az *Annales* 2003-as évfolyama. *Korall* 15-16. szám 2004. május. 317.
- GYÁNI 2000 = Gyáni Gábor, Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó. Budapest 2000.
- GYÁNI 1997 = Gyáni Gábor, Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*. (1997) 4. 96.
- GYÁNI 2002 = Gyáni Gábor, Posztmodern kánon. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 2002.
- HASEK 1978 = Hasek, Jaroslav, Svejk. Európa Kiadó. Budapest 1978. 71–73.
- Histoire 2006a = Histoire/Geschichte - Europa und die Welt seit 1945. Ernst Klett Schulbuchverlag. Leipzig 2006.
- Histoire 2006 b = Histoire/Geschichte - L'Europe et le monde depuis 1945. Éditions Nathan, Paris 2006.

- HITSEKER-SZILÁGYI 2005 = Nemzetek jelleme és a nemzeti sztereotípiák. In: Hitseker Mária, Szilágyi Zsuzsa (szerk.), *Mindentudás Egyeteme* 4. Kossuth Könyvkiadó. Budapest 2005.
- HOBSBAWM 1999 = Hobsbawm, Eric J., *A nacionalizmus kétszáz éve*. Meacenas Kiadó. Budapest 1999.
- INOTAI 2006 = Inotai Edit, *História a Rajna két oldaláról* írva. *Népszabadság*. 2006. május 27.
- JANICS 1992 = Janics Kálmán, *A hontalanság évei*. Kalligram. Pozsony 1992.
- JÁSZI 1986 = Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés: Válogatás / Jászi Oszkár*. Litván György (szerk.) Gondolat. Budapest 1986.
- KISS 2005 = Kiss Gy. Csaba, *A haza, mint kert*. Nap Kiadó. Budapest 2005.
- KOVÁCS 2002 = Kovács János Mátyás (szerk.), *A zárva várt nyugat*. Sík Kiadó. Budapest 2002. 487–497.
- KRLEZA 1966 = Krleza, Miroslav, *Bankett Blitvában*. Budapest 1966. 5–6.
- KUSY é.n. = Miroslav Kusy, *A magyarok titkainak felfedése*. In: *A magyarkérdés Szlovákiában*. Kalligram. Pozsony. 215.
- Lesz-e egységes európai történelemkönyv? *Magyar Nemzet*, 2007. március 12.
- MÁRAI 2000 = Márai Sándor, *Kassai őrjárat*. Helikon Kiadó. Budapest 2000. 35.
- ÖRKÉNY-SZABÓ 1998 = Örkény Antal – Szabó Ildikó, *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Könyvek. Budapest 1998.
- ROMSICS G. 2004 = Romsics Gergely, *Mítosz és emlékezet*. L'Harmattan Kiadó Bp. 2004.
- ROMSICS I. 1998 = Romsics Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században*. Napvilág kiadó. Budapest 1998.
- SMITH 1995 = Smith, Anthony D., *A nacionalizmus*. In: Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.), *Eszmék a politikában: nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó. Pécs 1995.
- SMITH 2004 = Smith, Anthony D., *A nacionalizmus és a történészek*. In: Kántor Zoltán (szerk.), *Nacionalizmuselméletek* (szöveggyűjtemény). Rejtjel kiadó. Budapest 2004.
- SZABÓ 2000 = Szabó Ildikó, *A pártállam gyermekei*. *Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Új Mandátum Kiadó. Budapest 2000.
- Szarka Gyula - Szarka Tamás: *Zivatar – részlet* (Ghymes együttes).

- SZILÁGYI 2002 = Szilágyi Ákos, Két globalizáció Magyarországon. In: Kovács János Mátyás (szerk.), *A zárva várt nyugat*. Sík Kiadó. Budapest 2002. 27-65.
- ÚJVÁRY 1991 = Újváry Zoltán, Szülőföldön hontalanul. Kalligram. Pozsony 1991. 43.
- VADKERTY 2001 = Vadkerty Katalin, A kitelepítéstől a rezolvakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram. Pozsony 2001.
- www.has-sas-office.mtaki.hu/020925_26_leveltar_ma.pdf (2007. 02. 25.).
- www.hhrf.org/rmsz/03aug/03080710.htm (2007. 02. 25.).
- <http://index.hu/politika/kulfold/berlkoz37282/>. (2007. 02. 25.)
- www.index.hu/tech/tortenelem/szlovzuet272/ (2007. 02. 25.).
- <http://www.mult-kor.hu/nyomtatás.php?article=14995> (2006. 10. 03.).
- <http://nol.hu/cikk/437666/>(2007. 02. 25.).
- <http://nol.hu/voks/cikk/405365/> (2007. 02. 25.).
- www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/okb/okb_060921.pdf (2007. 02. 25.).
- <http://www.radio.hu/read/205871> (2007. 02. 25.).

UKRAJNAI TÖRTÉNELEM- ÉS FÖLDRAJZTANKÖNYVEK MAGYAR SZEMPONTBÓL*

A magyarságkép vizsgálata önmagában értelmetlen; el kell helyezni a tankönyvek általános történelemszemléletének, a többi népről, nemzetről alkotott képének mezejében, illetve az ukrán történelem konstruálásának folyamatában, hiszen az ukrán államiság új keletű, viszont a tankönyvek mintegy ezerévnyi történelemről beszélnek. Fontos viszonyítási pont ezen kívül az a kép, amit magyar történészek által írt magyar történelemkönyv közvetít az ukrainai magyar iskolákban. És fontos a földrajztankönyvek természetföldrajzi és politikai szempontú Európa-szemléletének érzékeltetése, s benne Magyarország helyének bemutatása.

Szovjet örökség

Az 1917-es forradalom, majd az azt követő polgárháború utáni Szovjetunió iskoláiban a történelmet nem klasszikus tantárgy keretében oktatták, hanem egy-egy témakört tanulmányoztak a pedagógus irányításával, akinek feladata nem a tanítás, hanem a tanulók önálló munkájának szervezése volt. Ehhez a „brigádmódszerhez” igazodtak a tankönyvek is. Az 1931-es *Az elemi és a középiskoláról*, az 1932-es *Az elemi és a középiskolai tantervekről* szóló párthatározatok elítélték ezt a fajta oktatási módszert. Az 1934-es *Történelemoktatás a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének iskoláiban* c. párthatározat bevezette a Szovjetunió történelme és a világtörténelem tantárgyakat. Valamennyi osztályra 1937–1945 között adták ki az első tankönyveket. Az 1940-es évek második felében az ukrainai tankönyvekből kiiktatták az ukránok múltját, nemzeti érzületét a szovjet ideológiával összeegyeztethetetlenül hangsúlyozó műveket. Még egy nagy tisztogatásra J. V. Sztálin halála után, az 1950-es évek közepén került sor, amikor a

* A tanulmány bővebb változatát lásd. *Fórum Társadalomtudományi Szenle*, 2008. 2. szám.

vezérekultusz elemeit kellett törölni. Az 1970-es évektől kezdtek ezek a tankönyvek módszertani szempontból hasonlítani a maiakra. A másik fontos újdonság, hogy külön tantárgy lett az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság rövid története. „Steril” történelmet oktattak, kiiktatták a problémás tényeket, eseményeket, a hangsúly azon volt, hogy moralizáló hatás érdekében mechanikus módon elsajátíttassanak bizonyos empirikus tananyagot. A nemzetiségi iskolák számára a tankönyveket lefordították. Így magyar nyelven 1946 óta mind a mai napig az ungvári tankönyvkiadó¹ gondozásában jelennek meg. Ukrajna 1991-es függetlenné válásával véget ért a szovjet történelem. Az országnak meg kellett teremtenie saját történelmi kánonját, ki kellett termelni saját tanterveit és tankönyveit. Ebben a folyamatban a nemzeti identitás és a nacionalizmus kérdése szorosan összefonódott.

Historiográfia

A magyarságkép vizsgálata nem előzmény nélküli. Bár csak közvetve tartozik ide, fontosnak tartom megemlíteni a magyar irodalom oktatásának 20. századi Kárpát-medencei tapasztalatait összefoglaló tanulmánykötet², mivel a határon túli magyar területeken a magyar történelem oktatásának lehetősége hiányában az irodalomoktatásnak volt ilyen funkciója is.

A „magyarságkép” nemcsak a szomszédos – vagy bármely más nép – magyarokkal kapcsolatos képzeiteit jelenti, hanem a határon túlra került, a magyar történelem tanulásának lehetőségétől, a magyarság történelmére való reflexiótól részben vagy egészben megfosztott nemzetrészek (a határok mozgatásával létrejött kényszerközösségek) Magyarország-képét, valamint a Kárpát-medencén kívül diaszpórában élők (migráció révén létrejött kényszerközösségek) óhaza-képét is. Beleértjük a magyarországi magyarok tudását a határon túli magyarokról, a szétfejlődött magyar világok megjelenítését a magyar népről szóló hivatalos történetírásban, jó esetben az együtt élő népek együtt megélt történelmének kontextusába helyezve. A magyarságkép ily módon sokrétű önreflexiót is magában foglal. A határon túli magyarok kérdése a magyarországi politikai közbeszédben a rendszerváltás óta hangsúlyos elem, a magyar nép kanonikus

¹ Neve többször változott, ma: a lembergi Szvit Kiadó ungvári magyar szerkesztősége. <http://www.dsv-svit.lviv.ua> (2007.11.11).

² SIPOS 2003.

történetében azonban periferikus jelenség. Ebben a kontextusban sajátos értelmet nyer Pierre Nora megállapítása, miszerint „a történelmi események és könyvek [...] nem az emlékezet és a történelem keveredései, hanem a történelemben az emlékezet *par excellence* eszközei”.³ Vagyis történelemkönyvek is az „emlékhelyek” sorába tartoznak.

Az adott téma – magyarsággép az ukrain tankönyvekben – része egy komplex területnek, amely vizsgálja az ukrán történelem, a kollektív identitás konstruálását, az ország történelmében meghatározó szerepet játszó népek és államok megjelenítésének problematikáját, a közös történelemírás, vagy legalábbis a kontextusában egymáshoz igazodás lehetőségeit, vagy még enyhébb formában – a lehetőség keresését, hogy legalább beszéljünk róla.

Az ukrain iskolai történelemkönyveknek egy-egy nép szempontjából való vizsgálatával, illetve az adott népnek az ukrán történetírásban való megjelenítése problematikájával számos szaktudományos munka foglalkozik. Többek között bemutatják ilyen szempontból a zsidóságot⁴, a németeket⁵, az oroszokat⁶, a magyarokat⁷ és a lengyeleket.⁸ Az ukrán és a lengyel történészek együttműködése igen sokrétű.⁹ Az Oroszországgal való viszonyban az első gyakorlati lépés volt, amikor 2006 végén a két ország oktatási miniszterei egyezményt írtak alá arról, hogy az orosz és az ukrán szakemberek kidolgoznak egy közös történelemkönyvet, amelyet természetesen mindkét nyelven és mindkét országban kiadnak majd, vagy nem.¹⁰ A magyar-ukrán kapcsolatokban leginkább egy-egy „*fehér foltról*” való egymás mellett beszélésről, mint közös gondolkodásról van szó.

³ NORA 1999, 154.

⁴ КАБАНЧИК 2007; POTICHNYJ-ASTER 1990.

⁵ TORKE-HIMKA 1994; JILGE 2001.

⁶ POTICHNYJ-RAEFF-PELENSKI-ZEKULIN 1992; KAPPELER-KOHUT-SYSYN-HAGEN 2003; SHKANDRIJ 2001; YEKELCHYK 2003.

⁷ MEDVECZ 2003, 43–61.; MEDVECZ 2004, 29–40.; SOÓS 2002, 97–110.; SOÓS 2003, 111–125.; SZAMBOROVSKYNÉ 2001a; SZAMBOROVSKYNÉ 2001; SZAMBOROVSKYNÉ 2003; SZAMBOROVSKYNÉ 2004, 178–190.; KOBÁLY 2000, 109–127.

⁸ ЗАШКИЛЬНЯК é.n.; ЗАШКИЛЬНЯК 2006; СЕРЕДА 2000; KONIECZNA 2001; BONUSIAK 2000; BONUSIAK 2001; BONUSIAK 2002;

⁹ Többek között 1992 óta működik a történelem és a földrajz tankönyvek tartalmi kérdéseit napirenden tartó bizottság. A megbeszélések tárgya többek között a földrajzi és történelmi nevek helyesírásának, a statisztikák harmonizálásának kérdése is. Az első évek tapasztalatairól: ПОЛЯНСЬКИЙ 1999.

¹⁰ МАМОНТОВ 2006; УКРАЇНА é.n. a.

Az ukránoknak nem csak azzal a nemzetképpel kell szembenéznük, amit a szomszédos, főleg velük közös történelmet megélt népek alkotnak róluk, hanem meg kell teremteniük azt az egységes nemzetképet, amely közös nevezője a sokféle regionális hagyományt ötvöző, a 20. század végén történelmében először önálló államot alkotó történelmüknek. A mai Ukrajna történelmi előképének az 1918–20-ban fennálló Ukrán Népköztársaságot tartja. Az ukrán etnikai területek unióját ukrán tagköztársaságként való körülhatárolással legitímálta az 1922-ben megalakuló Szovjetunió, amely az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területét tovább növelte további etnikai szállásterületeknek tekintett régiók (a Molotov–Ribbentrop paktum, valamint a második világháború utáni szovjet–lengyel, szovjet–csehszlovák egyezmények és az 1947-es párizsi békék eredményeképpen), illetve a Krím hozzácsatolásával (egyfajta „*hálából*” a kelet-ukrán területeket az Orosz Birodalomhoz csatoló perejaszlavi egyezmény 300. évfordulóján, 1954-ben). A nemzeti történelem mint önálló diszciplína a 19. sz. végén jelent csak meg Mihajlo Hruszevszkijnek és iskolájának köszönhetően. Hruszevszkij elsőként tette az ukrán történelem tárgyává az „*ukrán népet*”; azaz az ukrán etnikai közösség történelmével azonosította az ukrán történelmet, függetlenül az etnikai közösség tagjainak állami széttagoltságától a különböző történelmi időszakokban. Hruszevszkij megkonstruálta az ukrán történelmet az által, hogy kiemelte az ukránok társadalmi-kulturális különállásának elemeit a szomszédos, illetve az együtt élő népek, mindenekelőtt a lengyelek és az oroszok történelméből.¹¹ A nemzeti újjászületés időszaka az 1991-es függetlenedés után vette kezdetét. Ez jelentette többek között, hogy megindult a kanonizált ukrán történelem konstruálása – a szovjet időszakban nem nemzeti történelmet írtak, hanem a keleti szlávok (oroszok, ukránok és beloruszok) egységét, a nemzetek fölötti szovjet történelmet propagálták. Ebben a folyamatban az iskolai tankönyvek megírása megelőzte, de legalábbis párhuzamosan folyt az akadémiai ukrán történelem megírásával.¹²

¹¹ Itt emlékeztetnék arra, hogy az oroszok az ukránokat „kisoroszoknak”, Kelet-Ukrajnát „Kisoroszországnak”, a lengyelek viszont „kislengyeleknek”, Galiciát „Kislengyelországnak” tekintették. Ugyanez a típusú megközelítés, amikor a magyarok ugyanennek a népnek a vele egy országban élő tagjait „magyaroroszoknak” nevezik.

¹² Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia intézeteinek történészei által írt 15 kötetes Ukrajna történelme 1998–2000 között jelent meg: УКРАЇНА é. n. b.

Tankönyvek

A legutóbbi népszámlálást – a független Ukrajnában az elsőt – 2001 decemberében tartották. Az ország összlakossága drámaian csökkent: az 1989-es közel 51 és fél millióról 48 és fél millió alá. Az ukránok részaránya 77,8%, az oroszoké 17,3%, valamint 0,6 és 0,1% között vannak az egyéb nemzetiségek, közte a magyarok.¹³ A nemzetiségi oktatási intézmények orosz, román, magyar, moldován, krími tatár, lengyel tannyelvűek. Mind-egyikben tanítják az adott nép nyelvét és irodalmát, ezenkívül még oktatott nemzetiségi nyelvek a bolgár, a héber, a roma és a gagauz. Minden nemzetiségi oktatási intézményben természetesen külön tantárgy az ukrán nyelv és az ukrán irodalom. Kötelező tantárgy az idegen nyelv (-) tannyelvtől függetlenül, választható nyelvek az angol, a spanyol a német és a francia.¹⁴

Az 1989-90. tanévben Ukrajnában 420-féle iskolai tankönyv volt használatban. 1997-ben már 820-féle, 2000-ben 2.407-féle, 2001-ben 2.908-féle, 2002-ben 980-féle tankönyv jelent meg, beleértve az újrakiadásokat (ami minden esetben javított változatot jelent) három kategóriában: kötelező, alternatív és kísérleti.¹⁵

Az elemzéshez a magyar tannyelvű iskolákban a 2007–2008. tanévben érvényes tankönyveket használtam, arra való tekintettel, hogy – bár a nyelvi megformálás, azaz a fordítás minősége – önmagában is jelzés értékű. A tanterv mindig a tankönyv előtt jár, illetve a nemzetiségi iskolák tekintetében újabb fáziseltolódást okozhat, hogy a megszülető tankönyvet le is kell fordítani. A nyelvi interpretáció, illetve a tanterv–tankönyv egymáshoz viszonyított fáziseltolódásának közvetett jelzésére is alkalmas tehát ez a megközelítés. A tankönyvkiadás legfőbb hátráltatója az állandó pénzhiány. Ez a probléma nincs a nemzetiségekre kihegyezve, tény viszont, hogy finanszírozási gondok esetén minél lejjebb megyünk a rendszerben, a pénz egyre kevesebb, s a nemzetiségi tankönyvkiadás a rendszerben lent helyezkedik el. A kérdés másik vetülete, hogy jelenleg a tankönyveket minden iskolás ingyen kapja meg.

¹³ ПІПО КИЇВКІСТЬ є.н.

¹⁴ http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr (2007.11.09).

¹⁵ ІВАШЧУК 2007. A 12 osztályos iskola óratervei (tantárgyi osztás) az Oktatási és Tudományos Minisztérium honlapján: http://www.mon.gov.ua/laws/MON_357_07_1.doc (2007.11.11).

Ukrajna történelme

Az ukrainai iskolai oktatás állami szabványa a társadalomtudományokhoz sorolja a szülőföld történelmét, Ukrajna történelmét és a világtörténelmet.¹⁶ Az Ukrajna történelmét bemutató tankönyvek elemzői alapvetően a következő hiányosságokat emelik ki: egyes régiók túlsúlya, mások háttérbe szorulása; az ukrán történelmi régiók állami hovatartozásának kérdését érintő döntések felülírják fontosságban az adott történelmi időszak minden egyéb problematikáját; folyamatos küzdelem a mítoszokkal és sztereotípiákkal. A tankönyvek szempontról szempontra semleges hangnemben emlegetik a nem ukrán etnikumok képviselőit, a hozzájuk tartozó államalakulatok képe azonban negatív, mivel abból indul ki, hogy nemzeti-állami szempontból hódító, megszálló, elnyomó stb. politikát folytattak az ukránokkal szemben. Bizonyos esetekben az ukránok úgy vesznek részt az éppen főhatóságot gyakorló ország életében, mint kívülálló tényezők. Például a lengyelek az ukránok katonaságnak köszönhetően nyernek csatát. A valóságban az ukrán seregetest a lengyel hadsereg része volt, a csatát „együtt” nyerték meg. Vagy ugyanilyen fordítás a kettős mérce: az ukránok kegyetlenkedését bizonyos történelmi helyzetekben igyekeznek úgymond történelmi tényezőkkel magyarázni, míg mások hasonló magatartására nincs mentség.¹⁷

Az ukrán történelem oktatása lineáris tanterv szerint történik.¹⁸ Az 5. osztályban a „bevezetés a történelembé” az ukrán történelem egészét jelenti a Kijevi Rusz korától napjainkig. Az 5. osztályos tantervben követett korszakolás mentén osztják fel a tananyagot a 7. osztálytól a 12. osztályig, az 5. osztályos vázlatos történelmet mélyebben, részletesebben kifejtve. Ukrán történelemből kétezer oldalt kell megtanulnia egy érettségizett embernek.

Az 5. osztályos tankönyvben¹⁹ a 19. század elejét tárgyaló *Az újjászületés kezdete* c. paragrafus így indít: „A 19. század elején Ukrajna továbbra is elnyomás alatt volt. Igaz, a területén osztozkodó államok száma kevesebb lett. Most Ukrajnát két birodalom – az orosz és az osztrák – bírta. A Jobb Part, a Bal Part, Szlobozsanscsina és Dél-Ukrajna a cár, Galícia, Dél-Bukovina és Kárpátalja a csá-

¹⁶ ДЕРЖАВНИЙ 2004. 24.

¹⁷ Ld. többek között: ТЕРНО 2004. 6–8.; ТЕРНО 2006. 464–469.; ВЕРБИЦЬКА é.n.; ЯКОВЕНКО 2007.

¹⁸ Ukrajna történelme és a világtörténelem tanterv az Oktatási és Tudományos Minisztérium honlapján: ІСТОРИЯ УКРАЇНИ é.n.

¹⁹ VLASZOV-DANILEVSZKA 2005.

szár uralma alá tartozott. Bár a két birodalom élete sok tekintetben eltért egymástól, ugyanakkor mindkét uralkodó egyformán bánt az ukrán néppel: az ukránokat nem tekintették önálló történelemmel és gazdag kultúrával rendelkező népek [...].²⁰ Ugyanehhez a részhez tartozó fogalommagyarázat külön kis ablakban: „Császár – uralkodó, az Osztrák Birodalom ura.” Mindkét birodalom elnyomóként jelenik meg, kulcsfogalom az „önálló” ukrán nemzet számonkérése, viszont a történelemmel eddig nem találkozott tanulónak valahonnan tudnia kell, hogy ki a cár. A császár kilétére magyarázatot kap, bár ez a rövid mondat azt sugalmazza, hogy csak az Osztrák Birodalomban van császár, másutt nincs.

A 7. osztályos tankönyv²¹ felütése, hogy „úgy olvasd a tankönyvet, mint egy izgalmas regényt. Olyan dolgokat tudhatsz meg belőle, amelyekről valószínűleg már hallottál gyermekkorodban meseolvasás közben: népiünk gazdasági tevékenységéről, társadalmi viszonyairól, kultúrájáról, életviteléről.”²² Az Összlávok Ukrajna területén (I–V. század) című paragrafus a szlávok őshazájára vonatkozó feltételezések ismertetésével kezdődik. Megjelenik a „Duna völgye” mint amely „az egyik XI. században született elmélet szerint a szlávok őshazája.”²³

A Kijevi Rusz időszakához érve az „összlávokból” „óroszok” lesznek. Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem európai rangját jelzik dinasztikus kapcsolatai, többek között egyik lányát, Anasztáziát I. András magyar király „vette nőül.”²⁴ „A rusz fejedelmek” „kereskedelmi, politikai, kulturális kapcsolatok” ápoltak Európa országaival, köztük megemlítik Magyarországot is.

A 33. paragrafusból kiderül, hogy a beháborúkat a „magyar és lengyel királyok arra használták ki, hogy elfoglalják a halics-vollhíniai földeket. [...] 1214-ben Halicsot elfoglalták a magyarok, és az ötéves Kálmán herceget kiáltották ki fejedelemnek. [...] A magyar megszállás alól Úgyes Msztyiszláv novgorodi fejedelem szabadította fel a halicsiakat 1219-ben, és vejével, Danilo Romanovicccsal sikeresen visszaverte a magyar és a lengyel seregek támadását. Ugyanakkor Msztyiszláv nem Danilónak adta át a hatalmat, hanem András magyar hercegnek. [...] Elhúzódozó harcok után Danilo [...] 1238-ban visszaszerezte Halicsot.”²⁵ 1245-ben „Halicsi Dániel fényes győzelmet aratott a magyar sereg fölött Jaroszlav városánál [...] A jaroszlavli ütközet hosszú időre visszavetette a Magyar Királyság expanzi-

²⁰ Uo., 137. Minden tankönyvi idézet pontos: az idézet forrásának helyesírását követi.

²¹ LJAĤ-TEMIROVA 2001.

²² Uo., 5.

²³ Uo., 76.

²⁴ Uo., 147.

²⁵ Uo., 246.

óját.²⁶ A tanulók összezavarásának hatékony eszköze, hogy csak ezen az egyetlen paragrafuson belül ugyanazt a fejedelmet a következő neveken nevezik: „Danilo”, „Danilo (Dániel)”, „Danilo Romanovics”, „Danilo Halickij”, „Danilo Halickij (Halicsi)”, „Halicsi Dániel”

Amikor a mai értelemben vett ukrán etnikai területek valamelyikét a keleti szlávokhoz tartozó uralkodó („rusz fejedelem” és „rusz fejedelemség”) hódítja meg, akkor felszabadításról beszélnek, amikor viszont nem szlávok – lásd magyarok, lengyelek, tatárok stb. – teszik ugyanezt, akkor mint hódítókról beszélnek róluk. Ezenkívül különbséget tesznek a keleti és a nyugati hódítók között. A nyugatiakkal – Lengyelország, Magyarország, Csehország, Litvánia – hol természetes szövetséget kötnek, hol háborúznak; a keletiek ellen harcolnak, megakadályozzák Európa belsejébe nyomulását, ugyanakkor, ha a körülmények úgy hozzák, Danilo egyik utóda természetellenesen „kénytelen volt segítséget nyújtani az Arany Horda seregeinek Litvánia és Lengyelország elleni hadjáratában.”²⁷

I. Anjou Lajos magyar király és III. Kázmér lengyel uralkodó közösen, majd Lajos, mint magyar és lengyel király egyszemélyben többször is háborúzott Litvánia ellen, nem más okból, minthogy „megszerezzék Volhíniát és Halicsot.” Lajos halála után Halics végérvényesen „Lengyelország kötelékébe került, és eleinte még teljes autonómiáját is megőrizhette.”²⁸ Ugyanezen az oldalon külön ablakban a szómagyarázat: „Autonómia – az állam egy részének önkormányzati joga”

A 38–39., összevont paragrafusban – Az ukrán földek a magyar, a török és a moszkvai hódoltság idején – „Kárpátalja” középkori történelmének foglalatát találjuk: a 6. századtól szlávok által „benépesített” terület, a 10. századtól a Kijevi Rusz „része”; a 12. században „a magyar hűbérurak fokozatosan meghódították”; a „Kárpátok hegylánca lett a határ Rusz és Magyarország között.”²⁹ Az összegző kérdésekből viszont az derül ki, hogy az „ukrán földeket” a 15. század végén „osztották fel” a Moszkvai fejedelemség, Litvánia, Lengyelország, Magyarország és Törökország között.³⁰

A 8. osztályos tankönyv³¹ középpontjában a kozák kor áll. A paragrafusok két típusba sorolhatók: vagy valamely etnikai ukrán terület történetét mondják el – ezek a politikátörténeti részek, vagy a mai ukrán területre

²⁶ Uo., 247.

²⁷ Uo., 253.

²⁸ Uo., 263.

²⁹ Uo., 283–284.

³⁰ Uo., 309.

³¹ SVIGYKO 2001.

vonatkoztatnak – minden egyéb vonatkozásban. Az utóbbiból következően fordulhatnak elő ilyen típusú megállapítások, mint például: „Ukrajna lakosságának túlnyomó többségét ukránok alkották. Ugyanakkor a városokban, különösen a nagyvárosokban számos lengyel, német, örmény, zsidó, görög, tatár, török, karaita, oláh élt, lényegesen kisebb számban pedig szerbek, magyarok, cigányok fordultak elő.”³² Vagy: „Ahogy a XVI. században Nyugat-Európában a katolicizmusból kivált a protestantizmus, ugyanígy Ukrajnában és Fehéroroszországban a pravoszláv egyháztól elkülönült a görög katolikus egyház.”³³

Az etnikai területek sorában Kárpátalja két paragrafusban is központba kerül. A 11. paragrafus Kárpátontúli Ukrajna a XVII. század közepéig címmel tárgyalja a régió történelmét.³⁴ A megállapítások lényege a következő. „Kárpátalja Ukrajna etnikai és állami területének szerves része. A történelem különböző szakaszaiban mindig más néven volt ismert: Kárpát-Oroszország, Magyar Oroszország, Podkarpatszka Rusz, Kárpát-Ukrajna, Kárpátontúli Ukrajna, valamint egyszerűen Kárpátalja.” A kőkorszaktól ismerjük a terület történelmét. Az „összláv elemek” az időszámítás kezdete előtti időszakból kimutathatók. A 9–10. században a keleti szlávokhoz tartozó fehérorvátok éltek itt. Ekkor „Kárpátalja szlovákiai része Morvaországhoz tartozott. A IX. század végén pedig Délkelet-Európában létrejött a magyar állam.” A magyarok a dél-uráli előhegyekből jöttek, „elfoglalták” a Tisza és a Duna vidékét. Az őslakos szlávok „ellenálltak a hódítóknak.” Maga Kárpátalja a Kijevi Rusz „délnyugati határvidéke” volt, amit „a magyar hűbérurak fokozatosan vettek birtokukba” a 13. század közepére, majd német telepéseket telepítettek itt le. Az 1514-es „antifeudális felkelés” „Kárpátaljára is kiterjedt.” Az „1526. évi katasztrófa” után Kárpátalja területe az Erdélyi Fejedelemség és Ausztria „szinte folyamatos harcainak színterévé vált”. A görög katolikus unió kevésbé volt drasztikus, mint Lengyelországban, mert Kárpátalján „a katolikusok hajlandók voltak bizonyos engedelményeket tenni a pravoszlávoknak,³⁵ többek között megőrizhették a szertartásrendet, az anyanyelven folytatott istentiszteletet azzal a feltétellel, hogy elismerik a római pápa fennhatóságát.” Kárpátalja „az egyik színtere” Bocskai István szabadságharcának és Császár Péter parasztfelkelésének.

A következő paragrafus, amelyik Kárpátalja történelmét tárgyalja, a 46. számú. Címe: *A nyugat-ukrán földek a XVII. század második felében – a XVIII. században [Galícia, Kárpátalja, Bukovina].*³⁶ Ausztria „kiszorította a tö-

³² Uo., 21.

³³ Uo., 129.

³⁴ Uo., 92–98.

³⁵ Sic! Nyilvánvalóan a görög katolikus vallásra áttért (volt) pravoszlávokról van szó.

³⁶ SVIGYKO 2001, 350–360.

rököket a mai Kárpátalját is magába foglaló Magyarországról”. A néptömegek elégedetlensége a Habsburgok uralmával „hűbérelles harcba torkollott”: ez volt a Rákóczi-szabadságharc, melynek fontos helyszínei találhatók a mai Kárpátalján. A rá következő megtorlás egyik következménye volt, hogy elvették a Rákócziak „munkácsi uradalmát” és a Schönbornoknak adták. A 18. sz. második felében gazdasági fellendülés következett be. A görög katolikus vallás, azáltal, hogy „a keleti szertartásrendet követte és egyházi szláv nyelvű volt [...] elősegítette a kárpátaljai ukránok (‘ruszinok’, ‘kárpátorio-szok’) nemzeti öntudatra ébredését.”

A mondanivaló lényege, hogy az erdélyi fejedelmek inkább jó, mint rossz hatással voltak „Kárpátalja” fejlődésére. Ezzel szemben Ausztria képe egyértelműen negatív. Meg tudom ideologizálni ezt a hozzáállást az erdélyi magyar-ruszin/ukrán kapcsolatokkal: II. Rákóczi György „szövetségese volt” Bohdan Hmelnickij hetmannak³⁷, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában fontos szerepet játszottak a „ruszinok”. A tankönyv végén található, „az ukrán területek történelmi-földrajzi elnevezéseit” magyarázó kiegészítő szerint: „Kárpátalja – a mai Kárpátontúli terület, valamint Szlovákia és Románia ruszinok-ukránok lakta területei.”³⁸

A 9. osztályos tankönyv³⁹ három fejezetre tagolódik: az első a 19. század első felében „az orosz és az osztrák birodalom uralmát”, a második a század második felében az orosz és a lengyel uralom alatti területek, valamint az ukrán diaszpóra történetét, a harmadik pedig a 20. század első két évtizedében alapvetően az oroszországi ukrán terület történetét tárgyalja.

Lengyelország felosztása után a nyugat-ukrán területeken az „új osztrák uralom” épp olyan érzéketlen volt az etnikai viszonyok iránt, mint korábban Lengyelország. A galíciai és bukovinai területeket „egy területi-adminisztratív egységbe” vonták „Galíciai és Lodoméria királyság” néven. Kárpátalja pedig „a magyar királyság pozsonyi (bratiszlavai) helytartózásának irányítása alá tartozott [...] 4 adminisztratív-politikai régióra (ispánságra), illetve vármegyére osztották: az Ungi, Beregi, Ugocsa és Máramarosi vármegyére.”⁴⁰ Galiciában és Kárpátalján „a nemzeti-kulturális újjászületés első ébresztői” az „ukrán görög katolikus (unitus) papság köréből kerültek ki.”⁴¹

A 1848–49, a „népek tavasza” idején Galiciában „nemzeti kormány” alakult, „galíciai ukrán nemzeti forradalom” tört ki, ami ellenforradalomba

³⁷ Magyarul: vezérő fejedelem.

³⁸ SVIGYKO 2001, 365.

³⁹ SZARBEJ 2001.

⁴⁰ Uo., 12.

⁴¹ Uo., 25–26.

torkollott, az osztrák hatóságok visszaállították „fennhatóságukat” az országrészben.⁴² „Az orosz, osztrák hadsereg közös erőfeszítéseivel a magyarországi szabadságharcot elfojtották. Ez volt az orosz cárizmus legnagyobb akciója az elnyomott népek, köztük az ukrán nép, nemzeti-felszabadító mozgalmainak elfojtásában az 1848–49-es európai forradalom idején.”⁴³ Az „Orosz Birodalom fennhatósága alatti Ukrajnában” szimpátia megmozdulásokra került sor. Emiatt többek között Tarasz Sevcsenkót, az ukránok nemzeti költőjét orenburgi fogolyszázdba száműzték.

A „jobbágyviszonyok eltörlése” után felgyorsult „az ukrán nemzet etnikai alapú konszolidációjának folyamata”. A 19. század végén Ukrajna területéből „9-10 rész az Orosz Birodalom, a többi pedig az Osztrák-Magyar Monarchia uralma alatt volt. Kelet-Galícia, Észak-Bukovina és Kárpátalja ukrán lakossága a Dnyepermenti Ukrajnában látta természetes központját és szeretett volna egyesülni vele, hogy egy egységes (egyesült) független nemzeti államot alkothasson.”⁴⁴ A 20. század elejére „Ukrajna lakosságának a háromnegyed része két birodalom uralma alatt még írástudatlan volt. [...] Az ukrán nemzet normális fejlődését akadályozta a népgazdaság gyarmati kizsákmányolása az Orosz Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia részéről.”⁴⁵ „[...] a kierőszakolt orosz-osztrák határ megnehezítette a kapcsolatot a nyugat- és a kelet-ukrán területek között. Ennek határozottan negatív hatása volt az ukrán nemzet konszolidációjára, ami csak akkor fejeződhetett volna be, ha az összes ukrán területek egy egységes államban egyesülnek.”⁴⁶

Az osztrák és az orosz birodalom negatív imázsa nivellálódik, mindkettőt aszerint ítéli meg a tankönyv, hogy akarta-e támogatni az ukránok nemzeti mozgalmát, s a válasz minden esetben nem. Mind a Habsburgok, mind a Romanovok „erőszakos asszimilációs”, „gyarmatosító” politikát folytattak. Magyarország hozzáállása nem válik külön, mint történt ez a kozák korban, ahol az elnyomó Ausztriával szemben ott állt a szövetséges Erdélyi Fejedelemség pozitívabb képe. Magyarországot nem lehet elkülöníteni az Osztrák Birodalomtól; 1848–49 azonban úgy jelenik meg, mint magyarországi forradalom, amit az osztrákok és az oroszok közös erővel fojtottak vérbe.

A 10. osztályos tankönyvben⁴⁷ az 1. paragrafus első témája: Az ukrán nép legfontosabb feladata a 20. században: „Ukrajnán a XX. sz. elején még mindig a két hatalmas nagy szomszédos birodalom, Oroszország és az Osztrák-Magyar Mo-

⁴² Uo., 70–73.

⁴³ Uo., 76.

⁴⁴ Uo., 116.

⁴⁵ Uo., 121.

⁴⁶ Uo., 122.

⁴⁷ TURCSENKO 2003.

narchia osztozott. Területével, lakosságával, természeti kincseivel mindkét birodalom a saját belátása szerint rendelkezett. Saját kormány, hadsereg, bíróság, rendőrség, hivatalnokok és diplomaták hiányában az ukránok kénytelenek voltak a birodalmiakat eltartani. Mivel nem volt saját önálló államuk, az Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi háborújában kötelesek voltak a birodalmakért vérüket ontani. [...] Ebből kifolyólag a XX. században az egységes, független, önálló Ukrajna megteremtése volt az ukrán nép legfontosabb feladata.”⁴⁸ Az első világháborúban a két birodalom újabb ukrán területek „megkaparintására” törekedett.

A tankönyv nagy témái: az első világháború, az 1917-es oroszországi forradalom, az ukrán állami-függetlenségi kísérletek 1918–1920-ban, Ukrajna a szovjethatalom alatt és a „nyugat-ukrajnai területek” 1920–1939-ben. Ez utóbbi keretében külön paragrafus, a 66. foglalkozik Kárpátaljával „Csehszlovákia kötelékében.”⁴⁹ Ez az ukrán Kárpátalja története, melyben nincs szó a magyarokról, a magyar kérdéssel. Akkor derül ki, hogy éltek itt magyarok, amikor az első bécsi döntéssel kapcsolatban megállapítást nyer, hogy nem csak magyarlakta területeket csatoltak vissza Magyarországhoz.

1918 végén „szétesik” az Osztrák-Magyar Monarchia, a „magyarországi ukránok” Huszton kongresszust hívnak össze, melyen kinyilvánítják egyesülési szándékukat Ukrajnával, ám a Nyugat-Ukrán Népköztársaság hadban áll Lengyelországgal, így nem tud a segítségükre sietni. Magyarországon a kommunisták veszik át a hatalmat, a menekülési útvonal az egyesülés Csehszlovákiával. Kárpátalja „Csehszlovákia távoli peremvidéke volt”, ahol „olyan politikát folytatott, amely egyesítette a gyarmatosítás elemeit és a vidék gazdasági fellendítését.” 1938 őszén Kárpátalja „megkapta az autonómiát” Csehszlovákiától. Azonban „a magyarok és a lengyelek amellet agitáltak, hogy Kárpát-Ukrajnát újra csatolják Magyarországhoz és ismét legyen magyar–lengyel határ. Kárpát-Ukrajna területére fegyveres csoportokat küldtek, amelyeknek a zavarkeltés volt a feladata, meg az, hogy megteremtsék a feltételeket Magyarország fegyveres beavatkozásához. A német–olasz döntőbíró 1938. november 2-i döntése nemcsak a magyarok lakta területeket juttatta Magyarországnak, hanem Ungvárt és Munkácsot, valamint néhány ukrán falut is. Romániával és Szlovákiával megszakadt a vasúti összeköttetés.” 1939 márciusában a „nemzetközileg elszigetelődött” Kárpát-Ukrajna kikiáltotta függetlenségét, azonban „a fasiszta Németország által támogatott Magyarország megszállta” a területet.

Az időszak történelmében Csehszlovákia képe semleges, Magyarországot azonban többszörösen terhelte: az első világháború frontjain és az

⁴⁸ Uo., 4.

⁴⁹ Uo., 381–387.

oroszoszági vörösökkel is küzdő, végül az utóbbiak által véglegesen legyűrt Ukrán Népköztársaság visszfényében a kárpátaljai ukránok megrettentek a magyarországi kommunista hatalomátvételtől, s mivel nem egyesülhettek a Kárpátok túloldalán élő testvéreikkel, egy másik szláv állam, Csehszlovákia kötélékébe menekültek. Magyarország azonban, amikor ezt a nemzetközi események lehetővé tették, ismét megszálló hatalomként jelent meg, ahogy végig a közös történelem évszázadai folyamán. A megszállás aktusa tényközlés, elborzasztó színekkel való lefestése elmarad. Így Magyarország képe negatív, a magyar népre azonban ez az ítélet nincs ráhúzva. A kommentár annyi, hogy J. V. Sztálin, a szovjet állam vezetője is nevelésesnek tartotta az ukránok függetlenedési szándékát.

A 11. osztályos⁵⁰ tankönyv tárgyalja a második világháború, a háború utáni újjáépítés, a desztalinizáció, a szovjet rendszer válságának, bukásának időszakát, a független Ukrajna első éveit. *„Különleges történelem”* ez, nemcsak *„a letűnt korok generációinak a története, hanem az élő nemzedékeké”* is.⁵¹

A *„szovjet–német megnemtámadási szerződés”* „titkos jegyzőkönyvével” kapcsolatban a tankönyv kiemeli, hogy a Szovjetunió új területekkel gyarapodott, Németország pedig *„teljes mozgásszabadságot kapott Európában, biztosította magának a Szovjetunióból a katonai-stratégiai és az élelmiszer-utánpótlást.”*⁵² A Vörös Hadsereg *„betolakodó”* volt ezeken az újonnan szerzett területeken és *„kegyetlen politikai terrort”* alkalmazott. A *„leszámolás”*; a *„megtorlás”* *„óriási méreteket”* öltött, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt területekkel azonban *„az ukránok több évszázados történelmük folyamán először érezhették otthon magukat egy közös hazában”*. A *„Vörös Hadsereg szuronyain behozott megtorló rezsim”* azonban *„végeérvényesen bebizonyította”* az ukrán lakosságnak, hogy a jövője nem *„a Szovjetunióba való beolvadás”*, hanem a független állam megteremtése.⁵³ Ugyanez a helyzet Kárpátaljával is, amely a második világháború végén került az USZSZK-hoz. A *„Kárpátontúl”* kérdését *„azután oldották meg, miután kiűzték innen a megszálló német csapatokat.”*⁵⁴ Kárpátalja szovjetizálása nincs részletezve a tankönyvben, mivel itt az ukránokat nem érték nemzetellenes támadások, a deportálás sorsára a teljes német lakosság és a magyar férfilakosság jutott, és mindez mintha eltörpülne a történelmi ukrán területek újabb szepténeke egyesítése felett érzett öröm fényében.

⁵⁰ TURCSENKO-PANCSSENKO-TIMCSENKO 2004.

⁵¹ Uo., 3.

⁵² Uo., 4.

⁵³ Uo., 8–9.

⁵⁴ Uo., 86.

Világtörténelem

A világtörténelem oktatása a 6. osztályban kezdődik, lineárisan. A világtörténelem tagolása két szinten történik: egyes országok története, illetve az ismert világ nagyobb részére kiterjedő, világméretű események – például reformáció, I. és II. világháború stb. – mentén rendezve. A világtörténelemben mindig el van helyezve az ukránok történelme. A középkorban és az újkorban Európa a nyugati államokat, illetve az ukrán területek fölött főhatóságot gyakorló államokat, illetve vele háborús konfliktusba kerülő államokat jelenti. A 20. században Nyugat-Európa mellett megjelenik a „Közép- és Kelet-Európa” tagolás. Az ukrán történelem és a világtörténelem oktatása azonos osztályban azonos korszakok szerint – párhuzamosan – történik. Világtörténelemből az érettségiig vezető úton közel ezeröttszáz oldalnai tananyagot kell túljutni. Vegyük sorra a tankönyveket.

A 6. osztályos⁵⁵ az ókorral foglalkozik az ősemler megjelenésétől az ókori Egyiptomon át a Római Birodalom bukásáig. Ezután következik az utolsó fejezet: Az ősi szlávok és szomszédai a következő paragrafusokra tagolva: *A szlávok a nagy népvándorlás küszöbén, Az ősi szlávok szomszédai, A gótok és hunok Ukrajna területén, Az ukrán nép eredete*. Ez számunkra a következő, természeti determináltságából eredő Nyugat-Európa-meghatározás miatt érdekes: megindul a szlávok „széttelepülése”, „északról ugyanis a gótok, keletről, a sztyeppéi térségek felől pedig szüntelenül nomád hordák támadták és fosztogatták a földművelő szlávokat. Az utolsó ilyen nomád betörés Batu kán mongol-tatár hordáinak a támadása volt 1240-ben. Ukrajna földrajzi helyzete, termékeny feketeföldje, mérsékelt éghajlata egyben áldást és átkot jelentett számára. Miközben Nyugat-Európát védték a Kárpátok, a Táttra és az Alpok hegyvonulatai, addig Ukrajna minden oldalról nyitott volt az idegen javakra éhes nomádok hordái előtt.”⁵⁶

A 7. osztályos tankönyv⁵⁷ a középkort tárgyalja. „Tankönyvünk a nyugat-, közép- és kelet-európai középkort, a keleti civilizációk stb. középkorát vizsgálja.”⁵⁸ „Közép-Európa” azonban a „lengyel-litván államot” és „Csehországot” jelenti, „Kelet-Európa” pedig a keleti szláv fejedelemségeket.

A 8. osztályban használatos tankönyv⁵⁹ 16 témája közül egy a harmincéves háborúval, egy pedig az Osztrák Birodalommal foglalkozik. A „Habsburgok – Ausztriában uralkodott (1282–1918) dinasztia. A német nemzet Szent

⁵⁵ SALAGINOVA–SALAGINOV 2006.

⁵⁶ Uo., 280–281.

⁵⁷ AGIBALOVA–DONSZKOJ–DUHOPELNIKOV 1996.

⁵⁸ Uo., 3.

⁵⁹ BIRJOLJOV 2004.

Római Birodalmának császárai (1438–1806):⁶⁰ A harmincéves háborúnak „a Habsburgok és Franciaország közötti ellentétek jelentették az okát”. „Ürügyeül” pedig „az szolgált, hogy a Habsburg hatóságok Prágában (1618 májusában) üldözni kezdték a protestánsokat és a függetlenség valamennyi támogatóját.”⁶¹ A háború következménye, hogy „példátlan pusztítást okozott Németországnak és a Habsburg Birodalom minden országának.”⁶² A Habsburg Birodalom mibenlétét, azt, hogy melyek voltak az „országai”, nem sikerül megtudni ebből a 7. számú témából. A 15. téma – *Az Osztrák Birodalom a XVIII. században* – első pontja ad erre vonatkozóan eligazítást: a török fenyegetés segítette elő, hogy „a Habsburgok birtokaiból fokozatosan kialakult egy központosított állam”. „A Habsburgok államának magját a következő tartományok képezték: Ausztria, Tirol, Svábföld”. „[...] a XVI. században hozzácsatolták Csehországot és Magyarországot egy részét [...]”. „Lakosságát tekintve a birodalom soknemzetiségű államként jött létre (németek, magyarok, szlovének).”⁶³ Ezt az igen nehezen érthető képet hivatott rendbe rakni a tankönyv egy táblázata, amelyik a Habsburg Birodalom nemzetiségeit a következőképpen tagolja: „németek (Ausztria, Stíria, Tirol sth.), hollandok (osztrák Hollandia), csehek és szlovákok (Morvaország, Csehország, Szlovákia), lengyelek (Szilézia sth.), magyarok (Magyarország), ukránok (Bukovina, Galícia, Kárpátalja), románok (Erdély, Bánság, Havasalföld), horvátok, szerbek (Horvátország, Szlavónia, Szerbia), olaszok (Trentino).”⁶⁴ Ha van igazság a szenzualizmus tanában, akkor itt biztos a megbukás. Az ideológiai megközelítés viszont jól látszik: Kárpátalja ukrán terület (Erdély pedig román), a magyaroké Magyarország, amelynek Kárpátalja mintha nem lenne integráns része, hanem az Osztrák Birodalomé, mint Galícia vagy Bukovina is.

A 9. osztályos tankönyv⁶⁵ a 18. sz. végétől a 20. sz. elejéig jut el. Itt *Az 1848–1849-es európai forradalmak* című lecke 6. pontja: *A magyarországi forradalom. A függetlenség kikiáltása. Az orosz intervenció és a forradalom bukása.* Itt már nem csak a magyarországi forradalomról beszélnek, mint a párhuzamosan tanított ukrán történelem könyvben: „A bécsi forradalmi eseményeket követően Magyarországon is kirobbant a forradalom. [...] A birodalom nemzetiségi megyéiben – Erdélyben, Horvátországban, a Vajdaságban, Kárpátalján, Szlovéniában az osztrák és a magyar események hatására meg-

⁶⁰ Uo., 180.

⁶¹ Uo., 73.

⁶² Uo., 78.

⁶³ Uo., 178.

⁶⁴ Uo., 180.

⁶⁵ BILONOZSKO-BIRJULJOV-DAVLJETOV-KOSZMINA-NESZTERENKO-TURCSENKO 2001.

mozdulások kezdődtek.” „A kárpátaljai ukránok képviseletet követeltek maguknak a bécsi parlamentben, és síkra szálltak a jobbágyrendszer eltörléséért.” „Prágában is forradalom volt.”⁶⁶

Batthyány Lajos kormánya „monarchikus-liberális jellegű politikája a Habsburgokkal való kapcsolat fenntartására irányult. Ezzel a kormánnyal a demokratáknak Petőfi Sándorral, a nagy magyar költővel élükön, sok vitájuk volt.”⁶⁷ Kossuth Lajos kormánya abba bukott bele, hogy „a forradalom ideje alatt nem tudta megoldani fő feladatát – megerősíteni kapcsolatát a parasztsággal, azáltal, hogy földet ad neki, nem ígért egyenlő jogokat a kihirdetett magyar állam szláv nemzetiségeinek.”⁶⁸ Az orosz „intervenció” nyomán „Magyarországon véres megtorlás kezdődött.”⁶⁹ A kvintesszencia: az osztrákok elnyomták az összes nemzetiiséget, az oroszok letarolták a magyarok függetlenségét, akik viszont ezt megelőzően nem törődtek a nemzetiségekkel, csak saját nemzeti céljaikat követték.

A 10. osztályos tankönyv⁷⁰ 1914–1939 között tárgyalja a világtörténelmet. Az első világháborút lezáró békék sorában a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban az derül ki többek között, hogy mivel Kun Béla és a kommunisták „ragadták magukhoz a hatalmat”, annak aláírását „a kommunista kormány megdöntéséig elhalasztották. Amint ez megtörtént, Horthy Miklós tengernagy, az ország majdani kormányzója által irányított új magyar kormány 1920. június 4-én Trianonban aláírta a békeszerződést. A magyar területek kétharmad részét átadták Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának.”⁷¹

Közép- és Kelet-Európa országai sorában megjelenő Csehszlovákia története az ország nemzetiségei közül csak a szudétanémetekkel foglalkozik.⁷² Ugyanitt Magyarországot három időszakra tagolva tárgyalja a tankönyv: Az 1918-as forradalom; A Magyar Tanácsköztársaság kora; Magyarország a Horthy-rendszer idején. Az 1918-as forradalommal kapcsolatban kiderül, hogy a háborús vereség következtében a közhangulat is megérett az Ausztriától való elszakadásra. 1918. október 29-én Budapesten tüntetés majd „fegyveres felkelés” kezdődött, végül kikiáltották a köztársaságot. Ab ovo kellene értenünk, hogy ezzel Magyarország függetlenné vált.

A Tanácsköztársaság korát a tankönyv a következőképpen interpretálja. „Moszkvában felkészített hadifoglyokból” alakították meg a Kommunisták

⁶⁶ Uo., 93.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo., 94.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ POLJANSZKIJ 2004.

⁷¹ Uo., 41.

⁷² Uo., 172–173.

Magyarországi Pártját Kun Béla vezetésével. „1919 januárjában titokban Oroszországból Magyarországra szállították az osztrák-magyar hadsereg 18 ezer kommunistabarát magyar hadifoglyát, valamint 2,5 ezer golyószórót, 30 ágyút, valamint egyéb fegyverzetet és töltenytárat.” „[...] egy újabb bolsevik európai állam miatt aggóató antantállamok az úgynevezett Vix-jegyzékben figyelmeztették a magyar kormányt, hogy egy összeesküvés megelőzése céljából készek akár csapatokkal is bevonulni Magyarországra. A köztársasági kormány nem volt hajlandó magára vállalni egy intervenció esetleges következményeit és átadta a hatalmat a baloldali pártoknak.” Az állami berendezkedést, az alkotmányt, a módszereket „oroszmintáról másolták le”, illetve „az orosz bolsevikokhoz hasonlóan se szeri, se száma nem volt az ígéreteknek.” A magyar kommunisták „a Komintern jóváhagyásával betörték a szomszédos Szlovákia területére. 1919 júniusában Szlovákiában is kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Az új szlovák hatalom első intézkedése az volt, hogy Szlovákiát Magyarországhoz csatolta. [...] július 7-én, amikor G. Clemenceau francia külügyminiszter követelésére a magyar csapatok kivonultak Szlovákiából, meg is szűnt a Szlovák Tanácsköztársaság.” „133 nap után lemondott Magyarország kommunista kormánya, az országot pedig megszállták az antanthatalmak. November 16-án Budapestre bevonultak Horthy Miklós magyar tengernagy Jugoszláviában megalakított csapatai.”⁷³

Horthy „diktatórikus autoritárius rendszert” vezetett be. A választások mindig „teljesen formálisak voltak”, mivel a kormánypárt – „nemzeti Egyeségpárt” – biztosan győzött. A nyugati államoktól kapott kölcsönök révén az ipari termelés már az 1920-as évek elején elérte a háború előtti szintet, 1936-ban pedig túl is szárnyalta a gazdasági világválság előtti mutatókat. A mezőgazdaság továbbra is „a magyar gazdaság legérzékenyebb pontja” maradt. Külpolitikájában „bonyolult diplomáciai játszmát folytatott”, ami Olaszország és Németország közötti lavírozásban nyilvánult meg. „A németbarát politika révén” Magyarország az első bécsi döntésnek köszönhetően „részt vett a Csehszlovák Köztársaság feldarabolásában.” „Horthy tengernagy csapatai” 1939 márciusában „megszállták Kárpátalját.” A második bécsi döntéssel Magyarország „visszaszerezte magának Erdélyt.”⁷⁴

A két világháború közötti Romániánál⁷⁵ és Jugoszláviánál⁷⁶ a magyar kérdéssel semmilyen formában nem foglalkozik tankönyv. Mindkét téma esetében egy-egy, a nemzetiségi viszonyokat bemutató táblázatban⁷⁷ adatként szerepelnek.

⁷³ Uo., 174–176.

⁷⁴ Uo., 176–177.

⁷⁵ Uo., 178–184.

⁷⁶ Uo., 188–193.

Saját konklúzióm a tankönyv átolvasása kapcsán: Magyarország helytelen politikájának, illetve a kommunizmus Moszkvából történt exportja miatti nyugat-európai félelmek következtében veszítette el területei nagy részét, majd a későbbiekben a sikeres külpolitikai helyezkedése vezetett a területi revízióhoz. Az ukránok az etnikai területeket próbálták történelmük során közös határ mögé vonni, Magyarország viszont a két világháború között történeti, de nem magyar etnikai területrészei visszaszerzésén fáradozott.

A magyar nép története

Mielőtt bármilyen következtetést vonnánk le az ukrainai tankönyvek történelemábrázolását illetően, szembesülnünk kell azzal, hogy mit tanítanak a helyi magyar iskolákban A magyar nép története című tantárgy keretében. E tantárgyat két olyan tankönyvből tanítják, melyeket magyarországi – a tankönyvszerzés jeles személyiségei – és helyi szakemberek – középiskolai és egyetemi tanárok – közösen írtak.⁷⁸ Természetesen nem tisztem részletesen elemezni e munkákat, csak néhány sajátosságra hívom fel a figyelmet.

Az I. rész. A bevezető gondolatok szerint: „*Könyvünk [...] a magyar nép történetét tárgyalja, s talán kísérletet tesz Magyarország történetének ábrázolására is.*”⁷⁹ Eljátszottam azzal a gondolattal, hogy felteszek kérdéseket – abban a stílusban, ahogy ezt a tankönyv teszi az egyes paragrafusok végén –, majd a tankönyvből kikeresem a kérdésre adott választ. Íme.

Hogyan került a mai Magyarország területe a bronzkor állapotába? „*Az i. e. IV. évezredben Mezopotámiában és Egyiptomban felfedezték a réznek azt a tulajdonságát, hogy ha megfelelő arányban ónnal vagy antimonnal keverik, a réznél sokkal keményebb, jobb nyersanyagot kapnak, a bronzot, amely kiválóan önthető. Ez a tudás lassan terjedt észak felé, és i. e. a II. évezred elején különösen kedvező talajra talált a Kárpát-medencében, mert itt a réz és az antimon egyaránt megtalálható.*”⁸⁰

⁷⁷ Uo., 179., 190.

⁷⁸ ZÁVODSZKY 1997. Terjedelem: 136 oldal (8,92 nyomdai ív). Példányszám: 3.800. Ukrajna Oktatási Minisztériuma által javasolt tankönyv.; ZÁVODSZKY-SALAMON 1998. Terjedelem: 316 oldal (18,75 nyomdai ív). Példányszám: 4.700. Ukrajna Oktatási Minisztériuma jóváhagyásával.

⁷⁹ ZÁVODSZKY 1997, 3.

⁸⁰ Uo., 10.

Hogyan kerültek a rómaiak a Kárpát-medencébe? „A rómaiak Pannóniában (i. e. 12 – i. sz. 433) és Dáciában (i. sz. 101–271). Miért kellett Rómának Pannónia (így nevezték a Dunán túli területet) és Dácia (Erdély)? Úgy látszik, a görög föld meghódítása után elsőrangú fontosságú lett a Balkánon keresztül húzódó nagy hadiút védelme, és meg akarták szerezni az erdélyi aranyat, sőt, vasat.”⁸¹

Hogyan írható le a hunok Kárpát-medencei története? „Magyarország területén 433-ban túntek föl. Érdekes módon alakult az új hódító nép és a Római Birodalom kapcsolata. Hosszú, tartós szövetségük majdnem a catalaunumi csatáig (451) tartott, amikor is az eddigi két szövetséges, Attila és Aëtius szembekerült egymással. Az összecsapás nem hozott döntést, mégis véget vetett Attila világhódító terveinek. Az 'Isten ostroma' 453-ban, új házassága napján agyvérzésben meghalt.”⁸²

Miért került sor a magyar honfoglalásra? „Miért költöztek az etelközi magyarok új hazába? Az önállóvá vált, egységes etelközi magyarság vezetői hamar fölismerték, hogy etelközi szállásaik nem nyújtanak számukra békés és biztonságos otthont. [...] A Kárpátok övezte vidékek védettebbek voltak. [...] A magyarok jól ismerték a Kárpát-medence földrajzi és politikai viszonyait. 862-től nyugatiakkal szövetkezve egyre többször vonultak át ezen a területen. A 890-es években fölváltva vezettek sikeres hadjáratokat a morvák, frankok és bolgárok ellen. Őseink tudatosan készültek a Kárpát-medence megszállására [...]”⁸³

Ki volt II. Rákóczi Ferenc? „Rákóczi nem rendhagyó főnemes, még kevésbé a nemesség képviselője, hanem a szerveződő független magyar állam feje volt. Egy-szerre kellett a hadsereget szerveznie és a termelőmunka folyamatosságát biztosítania.”⁸⁴

Olvasmányként bekerültek a tankönyvbe Váradi-Sternberg János, az ungvári egyetem történész professzora magyar-orosz-ukrán történelmi kapcsolatokat feltáró munkáiból szemelvények. Ezen túlmenően a szerzők törekedtek arra, hogy a tankönyv főszerzőjében megjelenítsék a helytörténeti vonatkozásokat. Tekintsünk bele ezekbe a helytörténeti részekbe.

Egy példa: Ungvár ostroma 1703-ban, a Rákóczi-szabadságharc idején: „Ungvár, Munkács és Huszt várát császári őrségek védték, de ide húzódott be sok környékbeli nemes is. Különösen Ungvárt, Bercsényi Miklós várát erősítették meg. Augusztus 18-án Beca, a leleményes parasztember vezetésével gubás had ereszkedett le a hegyekből, és Ungvárra támadt. Kiragadták a németek kezéből Bercsényi

⁸¹ Uo., 12.

⁸² Uo., 14.

⁸³ Uo., 17.

⁸⁴ Uo., 105.

elkobzott gulyáját, de elhajtották a várban lapuló urak marháit is. Szeptember 17-én aztán Beca ruszin és magyar kurucával elfoglalta a várost, és ostrom alá vette a várat.

Rákóczi tapasztalt katonát (Perényi Farkast) küldött az ostromlók segítségére. A várban levő nemesek meggyőződtek arról, hogy az országban nem parasztháború, hanem függetlenségi harc folyik. Látták, hogy ha kuruccá lesznek, megmenthetik a birtokaikat. Végül, miután Munkács is meghódolt, 1704. március 16-án a német őrség szabad elvonulását mellett átadta a kurucoknak a várat.⁸⁵

Lássuk a II. részt. Ezt is színesítik a Várad-Sternberg professzor munkáiból vett személyvények. A tankönyv megszövegezése sokkal leltisztultabb, jól követhető tagolású. A Kárpátaljára vonatkozó mondatok megfogalmazása a tankönyv egészének szintjére van emelve súlyában és stílusában egyaránt. Egy példa: „1944 október végére a szovjet csapatok kiűzték ellenségeiket egész Kárpátaljáról. Novemberben a kárpátaljai ukránok kimondták a terület csatlakozását az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz. Ugyanakkor Kárpátalja magyarságának férfilakosságát táborokba hurcolták, kegyetlen körülmények közé, ahonnan csak nagyon kevesen térhettek haza.

A kárpátaljai magyarság 1944 végén nem szólhatott bele sorsa alakulásába. Hosszú éveken keresztül megfélemlítve élt, s ha tudta, inkább elhallgatta magyar voltát, esetenként ukrán, orosz, szlovák, román nemzetiségűnek vallotta magát. A későbbiek során a helyzet enyhülésével a hivatalos fórumok sajnálatosnak minősítették ugyan a korábbi évek túlkapásait, de a szabadabb politikai viszonyok csak az 1960-as években teremtődtek meg.”⁸⁶

Földrajzoktatás

Nézzünk bele az érvényes földrajztankönyvekbe. Nyilvánvalóan magyarságrépre ezekből aligha lehet következtetni, legfeljebb a Közép-Európára – különös tekintettel a Kárpát-medence keleti csücskére – vonatkozó földrajzi szemléletet hámozhatjuk ki. Ez azonban fontos adalék a történelemszemlélethez is.

A 6. osztályos tankönyvből⁸⁷ a *Mit nevezünk földrajznak?* kérdésre adott választ idézem, ami válasz a tantárgy tárgyát illető kérdésre is: „A földrajz a Földről szóló tudomány. [...] Manapság a földrajz komplex tudomány, egyaránt tanulmányozza a domborzatot, időjárást, éghajlatot, szárazföldi vizeket, tengereket

⁸⁵ Uo., 104–105.

⁸⁶ ZÁVODSZKY-SALAMON 1998, 252–253.

⁸⁷ PESZTUSKO-UVAROVA 2006.

és óceánokat, talajokat, a növények és állatok elterjedtségét a földgolyón, a népesség és a gazdaság térbeli eloszlását. Mindent átszövő földrajztudományi ág a térképészet (kartográfia). [...] A jelenlegi viszonyok közepette mindegyik földrajztudományi ág erőfeszítése egyaránt a természet megőrzésére és erőforrásainak gazdaságos kiaknázására irányul.⁸⁸

A 7. osztályos tankönyvben⁸⁹ Eurázsia európai részének természeti vidékei négy csoportba vannak sorolva: Észak-Európa, Dél-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa. Közép-Európa „természeti vidékei”: a „Közép-európai síkság” („az Északi- és a Balti tenger partvidékén húzódik és a fiatal tábla sílyedékeit foglalja el.”⁹⁰), az „ősmasszívumok” („Közép-Európa őshegyei és síkságai a gyűrődéses hegységképződés idején létrejött közép magas, közel 1.500 m-es, erősen lepusztult hegységekből állnak [...] Ezen a részen maradtak fenn a lombselvelő erdők egykori összefüggő övezetének kisebb területei. Erről tanúskodik a hegységek neve is: Cseh-erdő, Tübingiai-erdő, Fekete-erdő stb.”⁹¹) és az „Alpesi-kárpáti-vidék” [„2.700 km-es hosszúságban húzódik és magában foglalja az Alpokat, a Kárpátokat, a Sztara Planinát a hozzá tartozó Aldunai- és Középdunai-alfölddel.”⁹²].

A Kárpátokról szóló részt – egy bekezdés – teljes terjedelmében idézem: „Az erózióknak kevésbé ellenálló kőzetekből álló Kárpátok alacsonyabb az Alpoknál, legmagasabb csúcsa 2.655 m (Keressétek meg a térképen.) Ugyanakkor a Kárpátok gazdag ásványi kincsekben. Előfordul itt kőolaj és földgáz, rézérc, arany, ezüst, higany, urán stb. Az éghajlat túlnyomórészt mérsékelt szárazföldi. Ez Kelet-Európa⁹³ egyik leginkább erdősült vidéke, ezért a Keleti-Kárpátokat még Erdős-Kárpátoknak is nevezik. A Kárpátokban több ismert üdülő jött létre, amihez hozzájárult a sok ásványvízforrás.”⁹⁴

A 8. osztályos tankönyv⁹⁵ Bevezetésének tanulságos első bekezdése így szól: „Ifjú barátaink! Gazdaságos és változatos Ukrajna természetvilága. Elvárásznak szépségükkel dél határtalan sík sztyeppéi a Kárpátok és Polisszja erdőrengetegei, Voliny és Észak-Krím tavai, a fekete-tengermelléki limánok égszínkéi víztükre, a Dnyeper, a Duna és más folyók kék szalagjai. Területét tekintve országunk (Oroszországot kivéve) az első helyen áll Európában. Nálunk található a világ legnagyobb kiterjedésű feketeföldű talajai, nagy tartalékaink vannak

⁸⁸ Uo., 4.

⁸⁹ PESZTUSKO-SZAZIHOV-UVAROVA 2003.

⁹⁰ Uo., 293.

⁹¹ Uo., 294.

⁹² Uo.

⁹³ Sic!

⁹⁴ Uo., 294–295.

⁹⁵ ZASZTAVNIJ 2004.

érces ásványi anyagokból, egyedüliek a Fekete-tengermellék, az Azovmellék és az Ukrán Kárpátok rekreációs erőforrásai.”⁹⁶ Később kiderül, hogy a természeti adottságot illetően már Hérodotosz is azonos véleményen volt: „Érdekesen írja le az ukrán Dnyepermelléket: ‘A negyedik folyó a Boriszphenezs (Dnyeper), amely az Isztria (Duna) után a legnagyobb; szerintünk ez a folyó a leggazdagabb, és nemcsak a szkíta folyók között. Itt található a legjobb és a leghasználhatóbb legelők a jószág számára. A folyóban töméntelen a jó hal. Vize a legkellemesebb ivóvíz.’”⁹⁷

A hegységek. Antropogén domborzati formák című 14. paragrafus megállapítja, hogy „Ukrajna területének legnyugatibb (Kárpátok) és legdélibb (Krími-hegység) részén vonulnak hegységek. A Kárpátok nagy hegységrendszere Ukrajnán kívül hat közép-európai ország – Románia, Magyarország, Lengyelország, Csehország, Ausztria, Szlovákia – területén húzódik. Ukrajnába csak egy része nyúlik be ennek a hegységrendszernek, ezt Ukrán- vagy Erdős-Kárpátoknak nevezzük.

Az Ukrán-Kárpátok viszonylag keskeny (100 kilométert meghaladó) sáv, mely északnyugat-délkelet irányban 280 kilométeren húzódik. Az Ukrán-Kárpátok három részegységből áll: a Kárpátok hegyvidéki része, az Elő-Kárpátok megemelkedett síksága és a Kárpátaljai-alföld.

A Kárpátok hegyvidéki része több párhuzamos hegyvonulatból áll. Az északkeleti hegygerincek alkotják a Külső-Kárpátokat. Ide tartoznak a Keleti Beszkidék, a Gorgánok és a Pokuttja-Bukovinai Kárpátok. A hegyeknek lepusztult kupolaszerű domborzatformájuk van.”⁹⁸

A rekreációs és turisztikai erőforrások című 33. paragrafus külön kiemeli: „Különlegesen a Kárpátok vidékének rekreációs és turisztikai erőforrásai.”⁹⁹

Külön nagy fejezet Az Ukrán-Kárpátok,¹⁰⁰ amely 6 paragrafusban (a könyv összesen 55 paragrafusából áll) tárgyalja a geológiai sajátosságokat, a domborzatot, az ásványkincseket, az éghajlatot, a belvizeket, a talajokat, a növényzetet, az állatvilágot, természetvédelmi területeket stb. Az 50. paragrafusban, melynek címe: A Kárpátok természetvilágának területi sajátosságai¹⁰¹ megállapítást nyer, hogy az „Ukrán-Kárpátok [...] fontosabb részei [...] a Külső-Kárpátok, a Verhovinai Vízállásztó-Kárpátok, a Polonina-Csornohorai-Kárpátok, a Rahói-Csivcsini-Kárpátok és a Vulkanikus-Kárpátok.” A paragrafus ezeknek a „részeknek” a természetföldrajzi leírása.

⁹⁶ Uo., 3.

⁹⁷ Uo., 25.

⁹⁸ Uo., 45.

⁹⁹ Uo., 123.

¹⁰⁰ Uo., 177–201.

¹⁰¹ Uo., 188–194.

Az 51. paragrafus¹⁰² az „Előkárpáti-síkságot” („Lviv, Ivano-Frankivszk és Csernyivci megyék területén fekszik”) és a „Kárpátaljai-alföldet” tárgyalja. Az utóbbi meghatározása: „A Kárpátaljai-alföld a Középdunai-alföld északkeleti része. A Kárpátok hegyvidékétől délnyugatra terül el. Északnyugati határa az ukrán–szlovák határ mentén, déli határa az ukrán–román határon, délnyugati határa pedig az ukrán–magyar határ mentén húzódik. A Kárpátaljai-alföld természetes határa a Vihorlát–Gutin vulkanikus hegylánc és a Középdunai-alföld északkeleti része. Északnyugatról délkelet felé húzódik, hossza 80–90 km, szélessége 22–35 km. A Kárpátaljai-alföld egybeesik a Kárpátaljai-süllyedéssel, amely mint az Előkárpátok, szintén gyűrődésekbe tömörült, neogén időszakos üledékekből képződött, ahol ásványlelőhelyek összpontosulnak.”¹⁰³

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az „Ukrán-Kárpátok” a Kárpátok Ukrajna állami határai közé eső részét jelenti az „Előkárpátok-síksággal” (a Kárpátoktól keletre) és a „Kárpátaljai-alfölddel” (a Kárpátoktól nyugatra). A „Kárpátaljai-alföld” mind földrajzi képződmény határai egybeesnek a politikai államhatárral, amely államhatár egyébként követi a természetföldrajzi határt.

A 8–9. osztálynak szóló kísérleti tankönyv¹⁰⁴ első mondatai: „Kedves tanuló! Elkezditek Ukrajna földrajzának tanulmányozását, melyből megtudjátok, hogy országunk földje gazdag és termékeny, természeti kincseinknek se szeri, se száma, népünk jó és munkaszerető, agrár- és ipari komplexumunk hatalmas. Sajnos, a piaccgazdaságra való áttérésből és az ökológiai válsághelyzetből adódóan akadnak problémák is. Ukrajnában az élet minőségének javítása érdekében minél jobban meg kell ismerni szülőföldünket, amelyet szeretnünk kell, ismerni kell természetét és a gazdaságát, készülni kell arra, hogy valamelyik ágazatában fogtok dolgozni. Ebben segítségetekre lesz az Ukrajna földrajzának tankönyve.”¹⁰⁵

Ukrajna elhelyezkedéséről: „Ukrajnának hét országgal van közvetlen határa [...] A határok összhossza 7.590 km.

Ukrajnának széles, csaknem 2.590 km kijárata van a közép- és nyugat-európai országok felé. Európa feltételes fővárosáig, Strasbourigig nem egész 2.000 km a távolság.

Ukrajna Kelet-Európában a nyugati és a keleti népek és kultúrák találkozásánál fekszik. Az elmúlt évszázadokban ez nem mindig vált hasznára az ukrán népnek. Szomszédai időnként nem tudtak ellenállni a kísértésnek, hogy a területét fel ne szabdalják, teljes egészében vagy részben meg ne hódítsák.”¹⁰⁶

¹⁰² Uo., 194–198.

¹⁰³ Uo., 196–197.

¹⁰⁴ MASZLJAK–SISCSENKO 2000.

¹⁰⁵ Uo., 3.

¹⁰⁶ Uo., 8.

Az előző tankönyv állításaival érdemes összehasonlítani az „Ukrán-Kárpátok” meghatározását: „Az Ukrán- vagy Keleti-Kárpátok a Kárpátok nagy rendszerének része, amely fiatal, középmagas, az alpesi gyűródéses korban keletkezett hegység. Átlagos magassága 1.200 és 1.600 m között ingadozik. Több párhuzamos vonulattól áll, amelyek 270 km húzódnak északnyugatról délkelet felé. A keleten található vonulat a Külső-Kárpátok nevet kapta. Itt találjuk a Beszkideket, a Gorgánokat és a Pokutszki-Bukovinai-hegyet. A központi részt az alacsony hegyekből álló Vízválasztó-verhovinai-Kárpátok, a Poloninai-csornahorai-gerinc, a Rahói- és a Csiovcsin-hegy foglalja el. Az Ukrán-Kárpátok legmagasabb része a Csornahora-masszívum, amelynek több csúcsa, például a Hoverla is, 2.000 m fölé emelkedik. Az Ukrán-Kárpátokban az Uzsoki-, a Vereckei-, a Viskioszki- a Jablunnicai-hágó a legalkalmasabb a közlekedésre.”¹⁰⁷

A tankönyv elmegy a gazdasági földrajz felé is, külön fejezet¹⁰⁸ tárgyalja a „gazdasági vidékeket”, melyek a következők: „doneci körzet”, „dnyeper-melléki körzet”, „északkeleti körzet”, „fővárosi körzet”, „központi körzet”, „fekete-tenger melléki körzet”, „podóliai körzet”, „északnyugati körzet”, „kárpáti körzet”.

A 10. osztályos tankönyv¹⁰⁹ megállapítja: „A legnagyobb régiók a földrészek.” Ezek egyike Európa. „Ezen a földrészen 45 független állam (beleszámítva Oroszországot is) és egy gyarmat van. [...] A hegy- és vízrajzi térkép Európa és Ázsia közötti választóvonalára eléggé feltételelesen érzékelhető a világ politikai térképén. Ugyanis Oroszországot, Törökországot, a kaukázusontúli országokat, de még Kazahsztánt is, amelyek területének nagyobb része Ázsiában fekszik, természetesen az európai problémakörhöz tartozónak tekintik.”¹¹⁰ Európa tagolódása: Nyugat-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa.¹¹¹ „Közép-Európa országai Nyugat-Európa és Észak-Eurázsia között északon a Balti-tengertől a Fekete- és az Adriai-tengerig délen egy egységes területet képeznek. Nyugaton Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Románia és a többi európai volt szocialista ország fekszik. Keleten a fiatal független országok, az egykori SZSZKSZ európai köztársaságai, és pedig Litvánia, Lettország, Észtország, valamint Belarusz, Ukrajna és Moldova található.”¹¹² „A közép-európai országok földrajzi helyzetét előnyösnek kell elismerni és a következő módon jellemezhetők: a) elhelyezkedésük Európa központjában Nyugat- és Kelet között egységes. [...] b) a régió 15 országa közül 11

¹⁰⁷ Uo., 26.

¹⁰⁸ Uo., 265–350.

¹⁰⁹ JACENKO- JURKIVSZKIJ-LJUBICEVA-KUZMINSZKA-BEJDIK 2001.

¹¹⁰ Uo., 16.

¹¹¹ Nyugat-Európa és Közép-Európa országait külön-külön fejezet tárgyalja (lásd 6. és 7. téma), Kelet-Európát azonban Észak- és Közép-Ázsia országaival találjuk egy fejezetben (lásd 8. téma).

¹¹² Uo., 115.

tengeri kijárással is rendelkezik [...] c) fejlett a közlekedési rendszere [...] d) [...] a közép-európai országok többsége területét tekintve nem nagy és könnyen megközelíthető.”¹¹³ „Közép-Európa népessége aránylag nem nagyon sokszínű. [...] A régióban találhatóunk mind egynemzetiségű, mind többnemzetiségű országot, jelenleg azonban az egynemzetiségű államok kialakulásának folyamatai az erősebbek.”¹¹⁴

Magyarország „a reformok stabil, fokozatos bevezetését követő országok” sorába tartozik. Ezeknek a reformoknak a megvalósításához korán, rögtön a Szovjetunió szétesése után hozzálátott, így azon közép-európai országok közé tartozik, amelyeknek a többiekénél előbb sikerül kijutniuk az „európai piacra”. „Gazdasági fejlődés szerint” a közepesen fejlett országokhoz tartozik, megelőzi Csehország, Szlovénia és a három balti állam.¹¹⁵ Magyarországon a nyolcvanas években gyors ütemben kezdett fejlődni az „atomenergetika.”¹¹⁶ Magyarországon „az alumínium-termelés a színesfém-ipar vezető ágazata”, „növekedik a gyógyszeripar”, „különösen fejlett a gépkocsigyártás”, „a precíz gépgyártás ágazatai között legjobban fejlett az elektrotechnika és az elektronika”,¹¹⁷ „részben” vannak kőolaj- és földgázmezők, „vasérc-tartalékokkal” rendelkezik, bauxitot „termelnek”. Az „agrárpari komplexumban” Magyarországon a „regionális szakosodás ágazatai”: „a hús-, a vaj- és zsírtermelés”, „a zöldség- és gyümölcskonzervipar”, „a bortermelés”, „a frissen mélyhűtött élelmiszerek előállítás.”¹¹⁸ A „közlekedési komplexumban” nincs emlegetve. A „külgazdasági kapcsolatok” terén „üdültetési terület” a Balaton.¹¹⁹

Magyarország a legsűrűbben lakott országok közé tartozik a térségben. „Kiemelkedő példája a lakosság összpontosulásának egy nagyvárosban Budapest Magyarországon (57. ábra).¹²⁰ Itt az ország városi lakosságának csaknem 40%-a található, ugyanakkor egészében véve a városi települések sűrűsége nem nagy.”¹²¹

Összefoglalva, a földrajztankönyvekből az derül ki, hogy Európa három osztatú: Nyugat-Európa, Közép-Európa és Kelet-Európa. Közép-Európához tartoznak a volt szocialista országok, valamint a volt szovjet tagköztársaságok közül a balti államok, Belorusszia, Ukrajna és Moldávia. A volt szocialista köztársaság eltávolodása a volt szovjetunióbéli piacok-

¹¹³ Uo., 116–117.

¹¹⁴ Uo., 118.

¹¹⁵ Uo., 120.

¹¹⁶ Uo., 121.

¹¹⁷ Uo., 122.

¹¹⁸ Uo., 122–123.

¹¹⁹ Uo., 123.

¹²⁰ Az 57. ábra egy fénykép. A képaláírás: Budapest, Magyarország fővárosa. Háttérben a volt királya palota. Uo., 118.

¹²¹ Uo., 117–118.

tól és nyitása a Nyugat felé a Szovjetunió felbomlása után vált lehetővé. A közép-európai országok, Ukrajna kivételével, méretüket tekintve kis országok, a létrejövő új államok egyre inkább az etnikai országok képére alakítják a korábban soknemzetiségű államokat. Ukrajna etnicizálja a földrajzi tájegységeket. Így tesz például, amikor Ukrán-Kárpátokról beszél, noha a Kárpátok egyéb országokbeli szakaszait nem nevezi Szlovák-Kárpátoknak vagy Román-Kárpátoknak. Az Ukrán-Kárpátok fogalomban nemcsak a hegyvidék, hanem a környező, vele érintkező síkvidék is hozzátartozik, mind keletről, mind nyugatról, földrajzi határai ki mondva, ki nem mondva egybeesnek a volt monarchiabeli területekkel: Kárpátalja, Galícia, Bukovina.

*

Az ukrán történészek igyekeznek együttműködni más országok történéseivel a közös történelemről, illetve egymás történelemszemléletéről alkotott nézetek ütköztetése céljából. Ez különösen jól működik a lengyelekkel, ennek ellenére a két nép történelemkönyveiben az egymásról alkotott kép még messze nem mentes a sztereotípiáktól és mítoszoktól, vannak még szép számmal tisztázásra, közös végiggondolásra váró kérdések. E problémák ellenére több ukrainai szociológiai vizsgálat arról tanúskodik, hogy az iskolai oktatásban megjelenő negatív képek nincsenek közvetlen hatással az embereknek az adott népcsoport tagjairól alkotott véleményére. Ennek egyik okát abban látják szakemberek, hogy a tankönyvek az országot, az ország politikáját írják le negatív színekkel, s azt nem viszik át a népcsoport tagjaira. Magyar szempontból ez az együttműködés nem hatékony.

A tankönyvekből az derül ki, hogy Ukrajna számára Közép-Európa az Oroszországtól nyugatra eső volt szocialista térséget jelenti, ahol a soknemzetiségű államok helyén etnikai államok alakultak ki. Ukrajna történelme az etnikai ukrán területek történelmét jelenti. Az etnikai jelleget a népre, az adott nép által lakott történelmi régióra és természetföldrajzi területre is kiterjesztik. Kárpátalja is ukrán etnikai terület történelmi és természetföldrajzi vonatkozásban egyaránt. Ezt a fajta etnikai jelleget átviszik a többi közép-európai országra is. Erdély például román etnikai terület. A magyar kérdés Románia, vagy Jugoszlávia történelme esetében nem merül fel az ukrainai történelemkönyvekben. Az adott ország történelme az államalkotó nemzet etnikai történelmét jelenti.

Magyarország tekintélyes középkori állam, amely szoros politikai kapcsolatokot tart fenn a Kijevi Russzal és utódfejedelemségeivel. A honfoglalás korában még délkelet-európai állam, ám amikor a „ruszok” számára a diplomáciai kapcsolatok alanya lesz, már a Nyugatot jelenti. A Habsburgok alatt Magyarország háttérbe szorul. A Habsburg Birodalom a nyugat-ukrán etnikai területek hódítójaként jelenik meg. Az Erdélyi Fejedelemség ezzel szemben politikai szövetséges a kozák kori ukrán világban. Lengyelország felosztása után az ukrán területek az Osztrák és az Orosz Birodalom között öröklődnek az első világháború végéig. Az Osztrák-Magyar Monarchia korában is az elnyomók a Habsburgok és nem a magyarok. A 20. században befejeződik Ukrajna etnikai területeinek egyesítése. Kárpátalja megszerzéséhez nincs köze Magyarországnak, azt Csehszlovákiától csatolják a szovjet tagköztársasághoz. Az 1938–39-es visszacsatolást Magyarországhoz a történeti területek egyesítésének kísérleteként értékelik. A mai Magyarország a közép-európai térségben közepesen fejlett ország. A rendszerváltás után az élmezőnyben volt, utána azonban lemaradt. Ugyanúgy Nyugat-Európa felé orientálódik, mint ami Ukrajna törekvése is. Kelet-Európa, elsősorban Oroszország Ázsia-mentalitású.

Magyarország vagy Kárpátalja vagy az Osztrák Birodalom minden történelmi korszakban jelen van, illetve valamennyi korszakban külön tételként be van iktatva a szűkebb pátria történelme, természetesen tartalmi részletezés nélkül. A tankönyvek is meghagyják ezt a részt: a feladatok sorában ráirányítják a figyelmet a szűkebb vidék történelmével való foglalkozásra.

Felhasznált irodalom

- AGIBALOVA–DONSZKOJ–DUHOPELNIKOV 1996 = Agibalova, Katerina – Donszkoj, Hrihorij – Duhopelnikov, Volodimir, Világtörténelem. A középkor története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára. (Fordította: Kótyuk István.) Szvit Kiadó. Lviv 1996. (A minisztériumi jóváhagyás dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1995).
- BILONOZSKO–BIRJULJOV–DAVLJETOV–KOSZMINA–NESZTERENKO–TURCSENKO 2001 = Bilonozsko, Szerhij – Birjuljov, Ilja – Davljetoj, Olekszandr – Koszmina, Vitalij – Neszterenko, Ljudmila – Turcsenko, Fegyir, Világtörténelem. Újkor. II. rész. A XVIII. század vége – XX. század eleje. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára. (Fordította:

- Debreceni Anikó.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1999).
- BIRJULJOV 2004 = Birjuljov, Ilja, Világtörténelem. Újkor. Első rész. XVI. sz. – VIII. sz. vége. Tankönyv a 8. osztály számára. (Fordította: Debreceni Anikó.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2001. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2003).
- BONUSIAK 2001 = Włodzimierz Bonusiak (szerk.), Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, Wyd 2001.
- BONUSIAK 2000 = Włodzimierz Bonusiak (szerk.), Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku. WSP. Rzeszów, Wyd 2000.
- BONUSIAK 2002 = Włodzimierz Bonusiak (szerk.), Sterotypy narodowościowe na pograniczu. Rzeszów, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, Wyd 2002.
- JACENKO–JURKIVSZKIJ–LJUBICEVA–KUZMINSZKA–BEJDIK 2001 = Jacenko, Borisz – Jurkivszkij, Viktor – Ljubiceva, Olga – Kuzminszka, Olena – Bejdik, Olekszandr, A világ gazdasági és szociális földrajza. Tankönyv a középiskolák 10. osztálya számára. (Fordította: Takács József és Jánki Endre.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (A kézirat jóváhagyásának dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2000)
- JILGE 2001 = Jilge, Wilfried, Dialog mit Defiziten. Die deutsch-ukrainischen Kulturbeziehungen. Bestandsaufnahme und Empfehlungen. ifa, Stuttgart 2001.
- KAPPELER–KOHUT–SYSYN–HAGEN 2003 = Kappeler, Andreas – Kohut, Zenon E. – Sysyn, Frank E. – Hagen, von Mark (szerk.), Culture, Nation and Identity: The Ukrainian–Russian Encounter 1600–1945. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton, Toronto 2003.
- KOBÁLY 2000 = Kobály József, A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében. Regio. 2000/2, 109–127.
- KONIECZNA 2001 = Konieczna, Joanna, Polska–Ukraina wzajemny wizerunek. Instytut Spraw Publicznych. Warszawa 2001.
- LJAH–TEMIROVA 2001 = Ljah, Roman – Temirova, Nagyija, Ukrajna története. Az ősidőktől a XV. századig. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára. (Fordította: Kulin Zoltán.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (Kézirat jóváhagyva: 1997. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1998)
- MASZLJAK–SISCSENKO 2000 = Maszljak, Petro – Siscsenko, Petro, Ukrajna földrajza. Kísérleti tankönyv a középiskolák 8 –9. osztálya számára.

- (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2000. (Egyéb adatok nem derülnek ki a kolofonból.)
- MEDVE CZ 2004 = Medvecz Andrea, Adalékok az ukrán magyarságkép kérdéséhez. Kárpátaljai történelemtankönyvek képe a magyar történelemről. Könyv és Nevelés. 2004/2, 29–40.
- MEDVE CZ 2003 = Medvecz Andrea, A magyar nép történetének ábrázolása az Ukrajnában megjelent általános- és középiskolai tankönyvekben. KÚT. Az ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa. I. évfolyam. 2003/2, 43–61.
- NORA 1999 = Nora, Pierre, Emléklezet és történelem között. Aetas. 1999/3, 154.
- PESZTUSKO-SZAZIHOV-UVAROVA 2003 = Pesztusko, Valerij – Szazihov, Volodimir – Uvarova, Hanna, Kontinensek és óceánok földrajza. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 7. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2003. (Kézirat jóváhagyva: 1997. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001)
- PESZTUSKO-UVAROVA 2006 = Pesztusko, Valerij – Uvarova, Hanna, Általános földrajz. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2006. (Kézirat jóváhagyva: 2006. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2006)
- POLJANSZKIJ 2004 = Poljanszkij, Pavlo, Világtörténelem. 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2000. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2004).
- POTICHNYJ-ASTER 1990 = Potichnyj, Peter J. – Aster, Howard (szerk.), Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton 1990.
- POTICHNYJ-RAEFF-PELENSKI-ZEKULIN 1992 = Potichnyj, Peter J. – Raeff, Marc – Pelenski, Jaroslaw – Zekulin, Gleb N. (szerk.), Ukraine and Russia in their Historical Encounter. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton 1992.
- SALAGINOVA-SALAGINOV 2006 = Salaginova, Olekszandra-Salaginov, Borisz, Világtörténelem. Az ókor története. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára. (Fordította: Varga Béla és Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2006. (Kézirat jóváhagyva: 2006. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2006).

- SHKANDRIJ 2001 = Shkandrij, Miroslav, *Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*. McGill-Queen's University Press. Montreal 2001.
- SIPOS 2003 = Sipos Lajos (szerk.), *Iskolaszervezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében*. Pont Kiadó. Budapest 2003.
- SOÓS 2003 = Soós Kálmán, *Adalékok a kivándorlók és a maradók hazaszeretőségéhez*. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc KMF tudományos közleményei. Beregszász 2003/3, 111–125.
- SOÓS 2002 = Soós Kálmán, *A kárpátaljai magyarság anyaország-képének változása 1944–1991*. In: Glatz Ferenc–Szarka László (szerk.), *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák*. MTA. Budapest 2002. 97–110.
- SVIGYKO 2001 = Svigykó, Hanna *Ukrajna története*. XVI–XVIII. század. (Fordította: Fedinec Csilla.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (A kézirat jóváhagyásának dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1997)
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2003 = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában (eredmények és problémák; rövid kitekintéssel a jövőre)*. Történelempedagógiai füzetek. Budapest 2003/15
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2001a = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *A történelemoktatás rendszere Ukrajnában (Az általános- és középiskolákban, megkülönböztetett figyelmet fordítva a magyar tannyelvű iskolákra)*. Közoktatás. 2001/1
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2004 = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *A történelemoktatás tüdőklése és bukása (Reformok és kísérletek Ukrajnában)*. In: Gabóda Béla – Lipcsei Imre (szerk.), *Közös értékeink*. Poli-Print. Ungvár 2004. 178–190.
- SZAMBOROVSKYKYNÉ 2001b = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, *Nemzeti történelemoktatás Kárpátalján. Hogyan lehetne összehangolni a magyar történelem oktatását a kisebbségi magyar iskolákban? Új Pedagógiai Szemle*. 2001/10
- SZARBEJ 2001 = Szarbej, Vitalij, *Ukrajna története*. A XIX. század és a XX. század kezdete. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára. (Fordította: Kótyuk István.) Szvit Kiadó. Lviv 2001. (A minisztériumi engedélyezés éveként 1998 van feltüntetve. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1996).

- TORKE-HIMKA 1994 = Torke, Hans-Joachim – Himka, John-Paul (szerk), German-Ukrainian Relations in Historical Perspective. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton, Toronto 1994.
- TURCSENKO 2003 = Turcsenko, Fegyir, Ukrajna legújabb kori történelme. I. rész. 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középfokú tanintézetek 10. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2003. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001).
- TURCSENKO-PANCSENKO-TIMCSENKO 2004 = Turcsenko, Fegyir–Pancsenko, Petro–Timcsenko, Szerhij, Ukrajna legújabb kori történelme. II. rész. 1939–2001. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középfokú tanintézetek 11. osztálya számára. (Fordította: Kótyuk István.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001).
- VLASZOV-DANILEVSZKA 2005 = Vlaszov, Vitalij – Danilevszka, Okszana, Bevezetés Ukrajna történetébe. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára. (Fordította: Jánki András.) Szvit Kiadó. Lviv 2005. (Kézirat jóváhagyva: 2005. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2005).
- YEKELCHYK 2003 = Yekelchyk, Serhy, Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination. University of Toronto Press. Toronto 2003.
- ZASZTAVNIJ 2004 = Zasztavnij, Fegyir, Ukrajna természeti földrajza. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 8. osztálya számára. (Fordította: Izsák Tibor.) Szvit Kiadó. Lviv 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2001. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2004)
- ZÁVODSZKY 1997 = Závodszy Géza – Popovics, Vladimir – Dunda József – Ködöböc Lilla Magdolna – Máté Margit – Sütő Erzsébet – Vaszkó Vera, A magyar nép története. I. rész. (A kezdetektől 1790-ig). Závodszy Géza (felelős szerk.), Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 8. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 1997.
- ZÁVODSZKY-SALAMON 1998 = Závodszy Géza – Salamon Konrád, A magyar nép története. II. rész. (1790–1990). Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9–10. osztálya számára. Magyar–ukrán–orosz kapcsolattörténet: Váradi-Sternberg János. 2. kiadás. Szvit Kiadó. Lviv 1998.
- КАБАНЧИК 2007 = І. Кабанчик: Висвітлення історії євреїв в Україні в підручниках з історії держави. Проблеми викладання. Голокост і сучасність 2007, 11. sz.

- ЗАШКІЛЬНЯК ё. п. = Леонід Зашкільняк: Історія Польщі в українській історіографії і суспільній свідомості українців початку ХХІ століття.
- ЗАШКІЛЬНЯК 2006 = Канонічна історія стереотипного сусіда. Критика. 2006. 3. sz
- СЕРЕДА 2000 = В. Середа: Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 35–36. Львів, 2000.
- ПОЛЯНСЬКИЙ 1999 = П. Полянський: Про Українсько-польську комісію експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії. Український історичний журнал. 1999. 1. sz. 151–153.
- МАМОНТОВ 2006 = Дмитрий Мамонтов: Россия и Украина наконец созрели к совместному выпуску учебников истории. Новый Регион 2006.12.01., <http://www.nr2.ru/ua/94467.html> (2007-11-10)
- УКРАЇНА ё.п. а. = Україна і Росія перепишуть підручники з історії. http://www.harmony.com.ua/news_ua.php?id=1544 (2007-11-10)
- УКРАЇНА ё.п. б. = Україна крізь віки. Київ, Видавничий Дом „Альтернативи”.
- ПРО КІЛЬКІСТЬ ё.п. = Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (2007-11-09).
- ІВАЩУК 2007 = Олена Іващук: Новий зміст підручників: чи вилетить із кокона метелик? Книжковий огляд. 2007. 7. sz.
- ДЕРЖАВНИЙ 2004 = Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Київ, КНТ, 2004. 24.
- ТЕРНО 2004 = С. Терно: Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи. Історія в школах України. 2004. 1. sz. 6–8.
- ТЕРНО 2006 = С. Терно: Проблема нації в сучасних українських підручниках з історії. In: Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, ЗНУ, 2006. 464–469.
- ВЕРБИЦЬКА ё.п. = Поліна Вербицька: Сучасні підходи до підручника з історії в Україні. <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html> (2007-11-10)
- ЯКОВЕНКО 2007 = Наталя Яковенко: Академічний підручник: канон і новація. Критика. 2007. 7–8. sz. http://krytyka.kiev.ua/articles/s.3_7_2007.html (2007-11-10).

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ é.n. = Історія України. Всесвітня історія, 5–12 кл.
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr/hist.doc (2007-11-11)
<http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/zaszkilniak.pdf> (2007-11-10)
<http://www.dsv-svit.lviv.ua> (2007-11-11).
http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr (2007-11-09).
http://www.mon.gov.ua/laws/MON_357_07_1.doc (2007-11-11).

UKRAJNAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK KÉPE A MAGYAROKRÓL ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMRŐL

„A történelem, „úgy, ahogyan volt”, nincs sehol” – olvasható neves kortárs történészünk egyik írásában – „a történelmet az egyéni és a közösségi emlékezet, tapasztalat őrzi, [...] valamint az alkotott művek tükrözik.”¹ Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna létrejöttével, a kárpátaljai magyarság „harmadik kisebbségi korszakába”² lépett, s a szovjet után immár a kezdetekig felülvizsgált és átértékelt ukrán történelem részesévé vált. A nemzeti (ön)kép megteremtésén munkálkodó fiatal állam számára elengedhetlenné vált egy új nemzeti ideológia és a történelem nemzeti látószögének megteremtése. A modern Ukrajnának a szó általánosan elfogadott értelmében állami történelme szinte nincs; úgy tekintendő tehát ez a történelem, mint amely a népnek különféle periódusokban és különféle államokban szerzett történelmi és politikai tapasztalatait foglalja össze. Az írásos emlékek és dokumentumok azonban gyakran szolgálnak a „valóságos helyzetek, összefüggések és gondolatok elleplezésére, „ködösítésére”.³ Ebből kifolyólag talán nem véletlen, – állapítja meg az említett szerző – hogy „minden, legitimitásában bizonytalan vagy totális hatalmi-társadalmi igényvel fellépő ideológia, rendszer a múltat is uralni akarja.”⁴ Hasonlóan lehetne jellemezni az ukrán nép helyzetét is, mely több százados küzdelem után csupán a 20. század utolsó évtizedében nyerte el szuverenitását, s vált kisebbségből többségi nemzetté.⁵ Nem csoda tehát, hogy folytonos

¹ TŐKÉCZKY 1999, 333.

² DUPKA 2000, 34. A Trianonban elcsatolt négy északkeleti vármegyéből mestersegesen kialakított közigazgatási egységet előbb Podkarpatska Rus néven Csehszlovákiához, majd 1945-ben a szovjet-csehszlovák szerződés értelmében a Szovjetunióhoz (az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz) csatolták, s 1946-tól Zakarpatszka oblaszty-ként ismert.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Először 1917-ben kiáltotta ki az Ukrán Központi Tanács az Ukrán Népköztársaságot, majd 1918 novemberében Lembergben létrejött a Nyugat-Ukrán Népköztársaság is, ám ezek a vívmányok tisztavirág életűnek bizonyultak, mivel a polgárháborús zűrzavar közepette Ukrajna területén 6 különböző hadsereg harcolt a hatalomért, melyet végül a bolsevikok szereztek meg. Az 1920 novemberére befejeződő szovjet-lengyel háború eredményeképpen Szovjet-Oroszország és Lengyelország 1921 márciusában megkötötte a rigai békét, amely Varsónak ukrán

államiság hiányában az ukrán köztudatban, sajtóban, tankönyvekben történelmi távlatokról, eseményekről beszélve sokszor, de nem mindenütt az „ukrán földek” fogalmát használják. Vagyis a múlt rekonstrukciójánál a nemzeti történelem folyamatosságának záloga az ukrán lakta területek folytonossága. A jelenkori ukrán történetírás-nak ezen kívül más terminológiai problémái is vannak, a fogalmi zavar a tankönyveken keresztül is áthat. Ilyen például az „ukrán nemzet” fogalma, mely még az ukrán alapokmányokban, így az Alkotmányban sincs pontosan definiálva, és gyakran felváltva használatos az „ukrán nép” terminussal, amellelt, hogy az „ukrán nép” fogalma gyakran az „ukrán állampolgár” értelemben is használatos. Bár a történeti irodalomban többször megfogalmazódott, hogy „*az ukrán nemzet – egy etnikai-kulturális és nyelvi egység*”, a nép és nemzet fogalmát gyakran azonosítják és egymás szinonimájaként használják.⁶ A függetlenedés óta, történészek százai dolgoztak a korábban használatos orosz (szovjet) történelmi koncepciók felülvizsgálatán és átdolgozásán, hiszen a nemzeti történelem művelése és a történelem „*nemzeti látószögének*” kialakítása immár itt is politikai szerepet kapott. Az úgynevezett „*védhatalmi nacionalizmus*”⁷ formája, melyet általában Közép-Kelet-Európa kis államaira tartanak érvényesnek, úgy tűnik az ukrán állam esetében is jellemző irányzattá vált, mivel ebben „*a nemzeti történelem és általában a nemzeti hagyományok, nem utolsósorban a nemzetállami önállóság állandó hangsúlyozása érzelmi és politikai töltetet nyert*”.⁸

Ismeretes, hogy a történelem folyamán végbement események, azok megítélése állandó változásokon, illetve átértékeléseken mentek és mennek keresztül a politikai és hatalmi erőviszonyok függvényében. Különösen mérvadó és jellemző ez a folyamatos történeti kapcsolatban álló népek esetében, hisz az egymásról kialakított képek, sztereotípiák, és tévképze-

területeket (Kelet-Galícia és Nyugat-Volhínia) engedett át, vagyis megismétlődött az 1667-es andruszovói szerződést követően kialakult helyzet, mivel a lengyelek és az oroszok – az ukránok érdekeit figyelmen kívül hagyva – ismét felosztották egymás között Ukrajnát. Az 1922. december 30-án létrejött Szovjetunió kötelékébe került tehát az ukrán etnikumú területek nagy része, melyek az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság alapjává váltak. Az USZSZK területi gyarapodása a II. világháború után folytatódott, majd 1954-ben a Krim-félsziget „ajándékozása” után fejeződött be, így 1991. augusztus 24-ig a Szovjetunió második legnagyobb tagállama volt. Erről részletesebben lásd: FONT – VARGA 2006; BOJKO 2002.

⁶ KASZJANOV 1999, 99.

⁷ Glatz 2001: *Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában*. Bevezető előadás az MTA és a budapesti Európa Intézet által. 2000. december 8-9-én rendezett „Magyarok és szomszédai az államalapítás korában” című nemzetközi konferencián. 58-59.

⁸ Uo.

tek hatása a mindennapi élet szintjén is tapasztalható. A kölcsönös képalkotási folyamat sajátos és sokatmondó tükrét képezi az iskolai történelemtanítás anyaga és jellege is⁹, melynek kutatható és kézzelfogható forrását a tankönyvek jelentik. A tanulmány célja tehát elsősorban az, hogy bemutassa a rendszerváltás után Ukrajnában megjelent történelemtankönyvek ismeretanyaga milyen képet rögzít a tanulóknak a magyarság történetéről, sorsfordulóiról.¹⁰ A tankönyvek vázlatos bemutatása alapján tehát, a múltból kiindulva regisztrálhatjuk azt is, hogy nemzetközi hírükről és szerepükről milyen ismeretek alakulhatnak ki az ukrainai általános- és középiskolás korú gyerekekben.

Az ukrán általános- és középiskolai oktatási rendszer jelenleg felemás jellegű, a 2001 előtt beiskolázottak számára 11 éves, míg az ezután beiratkozott tanulóknak 12 évet kell tanulniuk a középiskolai végzettség megszerzéséhez. Az ukrán nép története, mint tantárgy az 5. osztálytól kezdődően szerepel az iskolások órarendjében, és lineárisan folytatódik egészen a 11. osztályig, míg az egyetemes történelmet a 6. osztálytól szintén a 11. osztályig tanulják. Ukrajna függetlenné válása óta, vagyis 1991-től, a kezdetekig felülvizsgált és átértékelt ukrán és egyetemes történelem oktatásához új tantervek és tanmenetek készültek, melyeket egy 2001-ben megjelent külön brosúrában és a „*Történelem Ukrajna iskoláiban*” című, történelem-szakfolyóirat 2002–2003. évi számaiban tettek közzé. A nemzetiségi iskolákban is az előbb vázolt rendszer szerint zajlik a történelemtanítás, melyhez kapcsolódva a 7. osztálytól elkezdődik a nemzeti (például magyar) történelem tanítása. Tehát a kárpátaljai magyar tanulók a többségi nemzet diákjaihoz hasonlóan első történelmi ismereteiket az ukrán nép történetéből szerzik, s majd csak 2 évvel később kezdik saját nemzetük múltját megismerni.¹¹

⁹ PATAKI 1999, 14.

¹⁰ A kárpátaljai magyar iskolákban az ukrán és egyetemes történelem oktatása az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által jóváhagyott, ukrán nyelvű történelemtankönyvek fordításai alapján történik, míg a magyar nép történetét a Závodszy Géza által írt két tankönyv alapján dolgozzák fel. A magyar tankönyvfordítások tehát ugyanazt a szemléletet tükrözik, mint az ukrán nyelvűek, sőt stilisztikailag sem mindig „magyarosak”, vagyis a kárpátaljai magyar diákok számára ugyanannak az ismeretanyagnak az elsajátítása kötelező.

¹¹ A nemzetiségi iskolákban a 2007–2008-as tanévben történelemoktatásra a minisztérium az előző évekkel megegyező óraszámot írta elő, melynek legnagyobb részét az ukrán történelem megismertetése teszi ki (297 óra). A tanulók igen részletesen tanulmányozzák az ukrán állam múltját az őskortól napjainkig a szovjet korszakban tanítottól merőben eltérően. Az óraszám további megoszlása: 279 órát szán az ukrán központi tanterv az egyetemes történelem és 105 órát a nemzeti történelem (például: a magyar) megismerésére. A témával kapcsolatosan lásd még: SZAMBOROVSKYNÉ 2003, 123.

Az Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztérium tájékoztatójában közzétett kötelező és ajánlott tankönyvek listái e tanulmány elkészítéséhez a 2004–2005-ös tanévtől kerültek áttekintésre. Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy természetesen az ukrán tannyelvű és Ukrajna történetének oktatásához szükséges tankönyvek száma és választéka növekszik évről-évre a legnagyobb mértékben, vagyis a fiatal ukrán állam immár kitermelte azokat a nemzeti identitást befolyásoló forrásokat, melyek az ukrán történelem nemzeti látószögét képviselik.¹² Elmondható tehát, hogy bár a tankönyvek nem szabadpiaci, hanem állami megrendelésre készülnek és állami elosztás útján kerülnek az iskolákba, az ukrán tannyelvű iskolák számára készült tankönyvcsomagok folyamatosan bővülnek és frissülnek. A tájékoztatókban a minisztérium a nemzetiségi iskolákban használható tankönyvekről is ad felsorolást, melyben orosz, lengyel, román, magyar stb. nyelvű tankönyvek és tankönyvfordítások kerültek lajstromba, ám ez a lista messze nem olyan teljes és dinamikus bővülő. Az alábbi táblázatban az utóbbi 10 évben magyar nyelvre lefordított tankönyvek listája, illetve a magyar nép történetének tanításához a minisztérium által ajánlott segédkönyvek találhatók.

¹² A 2004–2005-ös tanévben 14 tankönyv, valamint 30 oktatási segédkönyv, szöveg- és forrásgyűjtemény használatát javasolják. Az egyetemes történelemhez 18 tankönyv és 14 segédlet ajánlott. Ezen tan- és segédkönyvek mindegyike 1999 és 2004 között jelent meg. Lásd.: UOTMT 2004a, 47–51.; 2005-ben Ukrajna történetéből 16 tankönyvet és 29 segédkönyvet, míg egyetemes történelemből 17+14 kiadványt ajánlanak, melyek 2000–2005 között megjelent tankönyvek. UOTMT 2005a, 49–54.; 2006-ban ezek az adatok a következők: Ukrajna történetéből 16+25, egyetemes történelemből pedig 18+8 tan- és segédkönyv. UOTMT 2006a, 62–68.; 2007-ben pedig 16+16 kiadványt Ukrajna történetéből és 17+5 tankönyvet, segédkönyvet, munkafüzetet és CD-ROM-ot ajánlanak a tájékoztatóban, melyek mindegyike 2002–2007 között megjelent mű. UOTMT 2007, 73–77.

1. sz. táblázat: *A magyar középiskolák rendelkezésére álló kiadványok, tankönyvfordítások*¹³

1.	Olvasmányok Ukrajna történetéből (tankönyv)	Miszan, V. O.	5	Szvit	1998
2.	Bevezetés Ukrajna történetébe (tankönyv)	Vlaszov, V. Danilevszka, O.	5	Szvit	2005
3.	Az Ókor története (tankönyv)	Salaginova, O.I. Salaginov, B.B.	6	Szvit	2001
4.	Ukrajna története (tankönyv)	Ljah, R.D., Temirova, N.P.	7	Szvit	2001
5.	Egyetemes történelem. Középkor (tankönyv)	Agibalova, K.V. és mások	7	Szvit	1997
6.	Ukrajna története (tankönyv)	Svivyko, H.K.	8	Szvit	2001
7.	Egyetemes történelem. Újkor (tankönyv)	Birjulyov, I.M.	8	Szvit	2004
8.	Ukrajna története (tankönyv)	Szarbej, V.G.	9	Szvit	2001
9.	Egyetemes történelem. Újkor (II. rész) (tankönyv)	Bilonozsko, Sz. V.	9	Szvit	2001
10.	Ukrajna legújabb kori története 1. rész (tankönyv)	Turcsenko, F. G. és mások	10	Szvit	2003
11.	Világtörténelem 1914-1939 (tankönyv)	Poljanszkij, P. B.	10	Szvit	2004
12.	Ukrajna legújabb kori története 2. rész (1939-2001) (tankönyv)	Turcsenko, F. G. és mások	11	Szvit	2004
13.	A magyar nép története 1. rész (segédkönyv)	Závodszy Géza és mások	8	Szvit	1997
14.	A magyar nép története 2. rész (segédkönyv)	Závodszy Géza és mások	9-10	Szvit	1998

A táblázatból kiderül, hogy a kárpátaljai magyar általános- és középiskolások számára jóval kevesebb tankönyv áll rendelkezésre a tantárgy elsajátításához, mint az ukrán iskolákban tanulóknak, s a 11. osztályban az egyetemes történelem oktatásához nincs lefordított tankönyv, így a tanárok kénytelenek vagy az ukránt használni, vagy egyéb szakirodalom

¹³ Lásd: UOTMT 2004b, 34-36.; UOTMT 2005b, 43-46.; UOTMT 2006b, 77-81.

alapján felkészülni a tanterv által előírt tananyag átadására. Lássuk tehát, hogy a teljesség igénye nélkül kiválasztott történelemtankönyvek áttekintése alapján milyen magyarságkép körvonalazódik a tankönyveken keresztül.¹⁴

A kisiskolás gyerekek először az 5. osztályban találkoznak a múlttal a „*Bevezetés Ukrajna történetébe*” című tantárgy keretein belül, amelyhez a rendelkezésre álló tankönyvek bevezető tudnivalókat, olvasmányokat nyújtanak Ukrajna történetéből a kezdetektől napjainkig(,) kiemelkedő személyiségein, alkotásain keresztül. Az első történelmi ismereteiket szerző tanulókat olvasmányokon, forrásokon, életrajzokon, rengeteg színes képanyagon, térképeken, feladatokon alapuló tankönyvekkel motiválják a tantárgy elsajátítására. Ugyanakkor a tankönyvek erősen idealizálják az ukrán múlt hőseit, túlzott patriotisztikus hangvételük nemzeti öntudat építők az ukrán kisiskolások számára, azonban a tankönyvek magyar fordítása, melyek ugyanilyen szellemben készültek a magyar kisiskolások számára sok kérdést és bizonytalanságot vetnek fel. Itt a tananyag és tankönyvek csupán néhány elszórt információt tartalmaznak a magyarokról vagy Magyarországról, mint a Kijevi Rusz szomszédjáról, például a Bölcs Jaroszlavról¹⁵ szóló fejezetben.

A magyarok vagy Magyarország említése nem annyira a törzsszövegben jellemző, mint a térképeken (ahol néhol Kárpátalja is fel van tüntetve!), vagy kiegészítő olvasmányok között fedezhető fel például Ukrajna nyugati szomszédainak felsorolásainál, illetve az 1991-es fordulatot követően a népesség nemzetiségi összetételénél említik, hogy a 37 millió ukrán mellett több nemzeti kisebbség él az országban, köztük magyarok is. Végül pedig megállapítják: „*Ők együttesen alkotják az ukrán népet, Ukrajna pedig a hazájuk.*”¹⁶

A középkor történetének oktatásához több tankönyv áll a tanulók és tanárok rendelkezésére. Például az Agibalova, Donszkoj és Duhopelnyikov¹⁷ szerzői kollektíva által 1995-ben készített kísérleti tankönyv (magyar

¹⁴ Mivel a „Magyar nép története” című tankönyvek nem ukrán történelemtanárok által íródtak, így vizsgálódásunk ezekre nem terjed ki.

¹⁵ Bölcs Jaroszlav kijevi nagyfejedelem (1019–1054), aki lánya, Anasztázia hercegnő és I. András, magyar király házassága révén alakított ki jósomszédi kapcsolatokat Magyarországgal.

¹⁶ VLASZOV-DANILEVSZKA 2005, 197. Az idézett mondat is jól példázza a fentebb említett terminológiai zavarokat, itt a nép és állampolgár fogalmának egybemosása fedezhető fel.

¹⁷ A három említett szerző közül ketten: Agibalova és Donszkoj írták az 1991-ben magyar nyelven napvilágot látott középkor tankönyvet is, melyet még a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottsága hagyott jóvá. Jelzésértékű a tankönyv

fordítása is elkészült), vagy az újabb generációk közül az Okszana Karolina által készített és 2000-ben kiadott tankönyv stb. Míg az ötödikes tankönyvek csupán elszórt adatokat tartalmaztak a magyarokról, a középkor tankönyvei az európai események kontextusában elég gyakran, sőt néhol önálló fejezeteket is szentelnek a magyar történelem némely korszakának. A Nyugat- és Közép-Európa államainak kialakulását és népeinek történetét az 5-11. századig tárgyaló fejezetben találjuk az első említést a magyarokról. Itt egy alpont foglalkozik a Magyar Királyság és a Német-Római Birodalom megalakulásával, mivel I. Ottó német király ellenséges kapcsolatba került a portyázó magyarokkal a 10. század derekán. A szerzők a magyarok eredetéről azt írják: „*kezdetben nomádok voltak és a Dél-Urál vidékéről a fekete-tengeri sztyeppeken át a 9. század végén elérték Európát. Elfoglalták a Duna-Tisza-közét, ahol korábban a hunok és az avarok állama volt.*”¹⁸ Később az életmódjukat így foglalják össze: „*a magyarok könnyű lovassága gyakran ment portyára Nyugat-Európába és a Balkán-félszigetre. A Rajnán túlra is betörték, sőt eljutottak egész Párizsig.*” Úgy tudják „*betöréseiktől legtöbbit mégis Németország szenvedett. 955-ben a német és cseh csapatok I. Ottó német király vezetésével vereséget mértek a magyar seregre a Lech folyó mentén [Németország déli részén].*”¹⁹ Alább a szerzők így folytatják „*a magyarok portyái ezzel megszűntek, áttértek a letelepedett életmódra. 1000 körül felvették a kereszténységet. Létrejött a Magyar Királyság.*”²⁰ A másik tankönyvben szintén a Németország kialakulásáról szóló fejezetben találkozunk az első említéssel.

A *Harc az ugorokkal* című alfejezet az I. Ottóval vívott harcon kívül így jellemzi a magyarokat: „*a IX. sz. végén, a normannokkal egy időben veszélyes nomád törzsek jöttek Európába és a Duna középső vidékén telepedtek le. Törzseiket magyaroknak, vagy ugoroknak nevezték. Kegyetlen, évente ismétlődő támadásaiktól leginkább a német területek szenvedtek...*”²¹ Majd itt is beszámolnak az augsburgi (Lech-mezei) csatáról, „*melynek köszönhetően a német királyság*

tartalmának modernsége szempontjából az a borítón közölt információ, hogy a „tankönyv elnyerte a Szovjetunió 1973. évi Állami Díját”. Összehasonlításképpen az 1996-ban közreadott adatokkal lássuk, hogyan írtak a magyarokról az 1991-ben kiadott tankönyvben: „*a IX. század végén a Déli-Urál előhegységéből Európa felé indultak a magyar törzsek, és elfoglalták a Duna középső folyásának vidékét. Lovasságuk többször betört a nyugat-európai országokba, még Párizsig is eljutott. Németország és Csehország egyesült erői szétűzték a magyarokat, s ez véget vetett kalandozásaiknak. A magyar törzsek áttértek a települései életmódra. A X. század végén megalakult a magyar királyság.*” (43. o.)

¹⁸ AGIBALOVA-DONSZKOJ-DUHOPELNYIKOV 1996, 28.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ KARLINA 2000, 95. A jelzőket dőlt betűsre a tanulmány szerzője emelte ki.

végöss győzelmet aratott az ugorok fölött.”²² Vagyis a „kegyetlen”, „veszélyes” sztereotípiák és jelzők itt is megmaradtak az előző kiadású művekhez hasonlóan. A magyarok eredetéről, vándorlásairól és honfoglalásról a Közép-Európa a X-XI. században című fejezetből értesülünk. Itt Csehország és Lengyelország államvá válása mellett(,) a magyar államalkotásról is számos információt találhatunk. „Az I. évezredben Európába települt népek közül az ugorok [magyarok] voltak az utolsók. A nyugat-szibériai őshazából vándoroltak először a Kaszpi-tenger sztyeppéire, ahonnan a IX. században indultak nyugatra. Az ugorok nyelvében sok közös vonás van a hantik és manysik nyelvével, akik a mai napig az Ob folyó vidékén élnek, de éppúgy hasonlít az észtek, finnek és karéliai népek nyelvéhez. Vagyis ezek a nyelvek mind a finnugor nyelvcsaládba tartoztak.”²³ A letelepedésről leírják, hogy „a Duna középső folyásánál telepedtek meg egy széles síkságon, ahol az V. században a hunok, a VIII. században pedig az avarok, közvetlenül betörésük előtt pedig szláv törzsek éltek. Onnan vezettek portyázó hadjáratokat az európai országokra, mint korábban a többi nomád. A magyar lovasság támadásainak következtében összeomlott a Morva Nagyfejedelemség. Az I. Ottótól 955-ben elszenvedett vereség következtében a nomád magyarok fokozatosan áttértek a letelepedett életformára. Keveredtek a szlávokkal, átvették tőlük a földművelés technikáját. A bolgároktól eltérően a magyarok megőrizték nyelveiket, de sok szláv szót vettek át. Ősi szokásaikat is megőrizték.”

A korábbi kiadványtól eltérően az újabban már az Árpád-ház kialakulásáról és az államalapításról is találhatunk adatokat. „A magyar főurak közül az Árpád nemzetség emelkedett ki. Hatalmuk megszilárdulása a német és bizánci térítőpapok által terjesztett kereszténység meghonosodásának köszönhető. 997-ben az Árpád-nembeli Vajk fejedelmet megkeresztelte Voitech prágai püspök és új nevet kapott, Sztefan [a magyar szóhasználatban István – magyarítja a tankönyv szerzője]. A német lovagok segítségével István a kereszténység aktív terjesztéséhez és párhuzamosan a törzsfőekkel való leszámoláshoz kezdett. István jó kapcsolatokat tartott fenn nemcsak a pápasággal, de III. Ottóval is, ezért nemcsak 2 önálló érsekség létrehozására kapott engedélyt, de 1000-ben meg is koronázták. Ez jelentősen megnövelte az állam súlyát. A kereszténység terjesztéséért tett erőfeszítése miatt, halála után nem sokkal szentté avatták. Szent Istvánt napjainkban is Magyarország legjelentősebb uralkodójának tartják.”²⁴ Alább némi pontatlanságra vagy elírásra bukkanunk: „István idején megszűnt a törzsszövetségi rendszer, az ország komitetti-re [grófságokra] lett felosztva”²⁵, melyek

²² KARLINA 2000, 96.

²³ A tankönyv előszeretettel használja a magyar és ugrai kifejezéseket és nem az általánosan elfogadott uhorci szót.

²⁴ KARLINA 2000, 104.

²⁵ A komitet szó jelentése lehet bizottság, vagy, ha a latin comitatus szó elírásából indulunk ki, vármegye, de a szerző grófság szóval magyarítja a terminust.

élén ispánok álltak [az ispán szót a szerző a szláv zsupán szóval magyarázza]. Az ispánok joga a hadseregszervezés, a királyi adók beszedése és bíráskodás. Ez idő alatt Magyarországon rengeteg vár épült – az ispánok rezidenciái, melyek körül később a városok kialakultak.”²⁶ A törzsszöveg mellett a szerző némi kiegészítő olvasmánnyal is szolgál az érdeklődők számára, melyben leírja, hogy „...az ugorok a Duna-vidéken is őrizték egy ideig a törzsi-nemzetségi berendezkedést: 7 törzs és 108 nemzetség volt. Az Árpád-nemzetség vezetése alatt hódították meg a Duna középső vidékét, az egykori római provincia – Pannónia területét.”²⁷

A 2000-ben kiadott tankönyv a mongolok ázsiai és európai hadjáratairól szóló fejezetben Batu kán magyarországi hadjáratairól is beszámol. Itt leírja, hogy „1241 áprilisában a magyar király döntő vereséget szenvedett [nincs megnevezve hol és ki a király, de legalább az esemény említésre került! – M.A.] és a Duna mögé hátrált. Az európai nagyhatalmaktól kért segítség, hiábavalónak bizonyult, mivel II. Barbarossa Frigyes császár és a pápa is az Itáliáért folyó harccal voltak elfoglalva. Az év végéig a mongolok leigázták egész Magyarországot, egészen az Adriai-tengerig jutottak. A mongol fenyegetés Nyugat-Európa fölött is ott lebegett, de 1242 tavaszán Ögedej halálának hírére Batu kán seregével kivonult az országból és hazatért.”²⁸ Egy későbbi fejezetben a tatárjárás következményeit így összegezte a szerző: „A XIII. század 40-es éveiben Magyarország átvészelte a mongol támadást, melynek következtében meggyengült a központi hatalom és az ország részfejedelemségekre esett szét, gyakoriak a határvillongások a kiskirályok között.”²⁹

A királyközi állapot után hatalomra került Anjou királyokról az alábbi értékelést olvashatjuk: „A XIV. század elején, az utolsó Árpád-házi király, III. András halála után, harc bontakozott ki a magyar trónért. A papság és kisenemesi réteg támogatásával az Anjou Károly Róbert (1308–1342) került a trónra. Károly Róbert és utóda I. Lajos (1342–1382), akit Lengyelországban Ljudovik-nak hívtak, idején a középkori Magyarország elérte hatalmának csúcspontját. A királyi hatalom erősödése annak volt köszönhető, hogy a kisenemesi rétegre támaszkodva, az uralkodók le tudták törni a nagybirtokosok ellenállását. A lovagok katonai szolgálatért cserébe kaptak földbirtokokat. A pénzverés, a kibányászott arany és ezüst felvásárlási joga a király monopóliuma volt. Ennek köszönhetően a gazdag kincstárral és jól felszerelt hadsereggel rendelkező I. Lajos behódoltatta Boszniát, Észak-Szerbiát, Moldvát és Oláhországot, mely fejedelemségek a XIV. században jöttek létre a Dnyeszter és Al-Duna vidékén.”³⁰

²⁶ KARLINA 2000, 104.

²⁷ Uo., 104.

²⁸ Uo., 181–182.

²⁹ IV. Béla uralkodásának második feléről kialakított kép nem túl hiteles, s a magyar történetírásban elterjedt „második honalapító” szerepnek itt nyoma sincs. Uo., 281.

³⁰ Uo., 281.

Gyakran előfordul a tankönyvekben a Rusz széttagolódásáról szóló fejezetben a Halicsot meghódító Lengyelország uralkodója III. Kázmér és unokaöccsének, I. Lajos magyar királynak a perszonaluniója. *„Lajos, Kázmér halála után Lengyelország királya lett, és nem adta át a lengyel koronát az örökösöknek. Annak érdekében, hogy megtartsa Magyarország számára Halicsot, mint tartományt átadta Volodiszláv Opolszkijnak. Opolszkij a magyar király alattvalójaként hat évig volt halicsi fejedelem. Később Lajos más helyre helyezte át, Halicsba pedig saját helytartót nevezett ki. Lajos király halála után Ljubart (lítóán fejedelem) kísérletet tett a halicsi földek visszacsatolására. Végeredményben Halics mégis Lengyelország kötelékében maradt”*³¹ – olvashatjuk az egyik tankönyvben. Másutt viszont a Nagy Kázmérről szóló fejezetben nem említik a perszonaluniót és Nagy Lajost, csupán annyit, hogy Magyarország szövetségesként támogatta Lengyelországot Halics-Volhíniáért folytatott harcában.³²

A 14–15. századi közép-európai eseménytörténethez érve ismét egy Magyarországnak szentelt alfejezetet találunk a 2000-ben kiadott tankönyvben, melyben az Árpád-ház kihalása, az interregnum, az Anjouk magyar trónra kerülése és uralkodása, Luxemburgi Zsigmond és a Hunyadiak is helyett kaptak. Innen megtudhatjuk, hogy a Magyar Királyság kialakulásától kezdve harcolt a német császárokkal, akik a magyar királyokat vazallusaikká akarták tenni, azonban ez kudarcra végződött. Sőt, a magyar királyoknak sikerült kiterjeszteniük hatalmukat Horvátország és Dalmácia (az Adriai-tenger partvidéke) meghódításával.³³

Az oszmán-törökök elleni harcok bemutatása során a Karlina által írt tankönyv említést tesz a Luxemburgi Zsigmond magyar király kezdeményezésére kialakult szövetséges keresztény hadsereg 1396. évi nikápolyi vereségéről, melynek okát a 60 ezres hadsereg alkalmatlan irányításában és az egyes hadtestek összehangolatlan tevékenységében jelölte meg.³⁴ Kép is van Zsigmondról, illetve egy 15. századi miniatúra a Konstanzba való bevonulásáról.³⁵ A kiegészítő olvasmányokban Zsigmondról további adatokat tudhatunk meg: élete végére több koronát is birtokolt: 1387-ben elérte magyar királlyá választását, 1411-től német király, 1433-ban német-római császár, végül 1436-tól cseh király is.³⁶

³¹ LJAĤ-TEMIROVA 2001. 263.

³² KARLINA 2000, 191.

³³ Uo.

³⁴ Uo., 271.

³⁵ Uo., 271, 276.

³⁶ Uo., 281.

Alább ismét olvashatunk Zsigmondról, kinek hatalmát – bár meg tudta szerezni a magyar trónt és később német-római császár is lett, – gyengének ítéli meg a szerző. Hogy növelje tekintélyét, Zsigmond keresztes hadjáratot szervezett a törökök ellen, de 1396-ban Nikápolynál vereséget szenvedett. A vereség után Zsigmondnak több engedményt kellett tennie a magyar nemességnek, hogy ne veszítse el a trónt.³⁷

A központi hatalom újbóli megszilárdulása Hunyadi (Corvin) Mátyás idején volt (1458–1490). Apja, a tehetséges hadvezér Hunyadi János 1456. évi törökök feletti győzelme révén Belgrádnál egy időre megállította a törökök előrenyomulását Közép-Európába. Az országban nőttek az adók, melyekből a királynak sikerült egy állandó zsoldossereget fenntartani. Hunyadi Mátyás ezt a hadsereget országhatárainak a kiszélesítésére használta a szomszédok kárára: Morvaország, Szilézia és Ausztria. Azonban 1490 után a magyar nemesség ismét kezébe vette a hatalmat. Az egyre nagyobb oszmán veszély ellenére, a zsoldossereget feloszlatták, így idővel Magyarország védtelen volt a török támadásokkal szemben, és az ország egy részét elfoglalták a törökök.³⁸ Ugyanitt egy 1488-as metszet is látható Hunyadi Jánosról.

Az idézetekből láthatjuk, hogy az újabb kiadású egyetemes történelemtankönyvek elég nagy teret szentelnek Magyarországnak, bővebb információkkal szolgálnak az elődökhöz képest, s pontatlanságaik és néhol még megmaradt negatív jelzőik ellenére, jó alapot szolgáltatnak a közép-európai térség és Magyarország történeti fejlődésének tanulmányozásához.

Az Ukrajna történetével foglalkozó tankönyvek között viszont már előfordulnak olyan tankönyvek is, ahol például a Kijevi Rusz határait 912-ben, 972-ben, illetve a 11. században bemutató térképmetszeten az állam szomszédai között megfeleltek feltüntetni a Magyar Királyságot vagy a magyarokat.³⁹ Vagy akad olyan tankönyv is, ahol a magyar honfoglalás és államalapítás koráról csak egy igen rövid és homályos említés található, így egy 7. osztályosok számára készült tankönyvben: „a keleti szlávok déli határvidékéről a bolgárok és az ugorok nyomultak a Duna felé”⁴⁰, mely megjegyzés a történelemmel épp csak kapcsolatba kerülő diákok számára nem sokat mond. Pozitív viszont, hogy ugyanebben a tankönyvben a keleti szláv törzsek szomszédai között a 7–10. században, illetve a Kijevi

³⁷ Uo., 281–282.

³⁸ Uo., 282.

³⁹ SZERHIJENKO–SZMOLIJ 1995, 41.

⁴⁰ LJAHI–TEMIROVA, 2001, 105.

Rusz 9–11. századi kiterjedését bemutató térképmetszeteken már fel vannak tüntetve a magyarok, mint a Rusz szomszédai.

Az ukrán földek a magyar, a török és a moszkvai hódoltság idején című fejezetek elején rögtön olvashatunk Kárpátaljáról, mint önálló területi egységről (melyet anakronisztikusan és szisztematikusan visszavetítenek a múltba – M.A.): „Az ásatások alapján elmondhatjuk, hogy a szlávok már a VI. századtól benépesítették ezt a vidéket. A X. században Kárpátalja a Kijevi Rusz része lett.”[...] „A XII. század folyamán a magyar hűbérurak fokozatosan meghódították Kárpátalját[...] A XIII. században a magyar nemesség a katolikus egyház segítségével elfoglalta a Halics-Volhíniai Fejedelemséget és hosszú időre megozotta lábát Kárpátalján. A Kárpátok hegylánca lett a határ Rusz és Magyarország között. A XIV. század végén Zsigmond magyar király átadta Munkácsot és környékét rokonának, Fedor Koriatovics litván fejedelemnek, aki uradalmból, Podóliából elhozta a feleségét és a kizárólag ukránokból álló udvartartását. Halála után kárpátaljai birtokai ismét a magyar nemesség kezére jutottak.”⁴¹

Az Ukrajna történetét tárgyaló tankönyvek többsége külön fejezeteket szentel a mai Kárpátalja történetének. Például a 8. osztály számára készült tankönyv, amelyből többek között megtudhatjuk, hogy „Kárpátalja Ukrajna etnikai és állami területének szerves része. A történelem különböző szakaszaiban mindig más néven volt ismert: Kárpát-Oroszország, Magyar Oroszország, Podkarpatszka Rusz, Kárpát-Ukrajna, Kárpátontúli Ukrajna, valamint egyszerűen Kárpátalja.”⁴² A szerző végigkíséri Kárpátalja történetét az őskortól a 17. század közepéig. Közben kiemeli a vidék őshonos lakosságát, a fehér horvátokat, mint a Kijevi Ruszhoz tartozó keleti szláv törzset, akik a 9–10. században a „Kárpátok két oldalán éltek, településeik erődítések [úgynevezett hradok] körül alakultak ki. Így jöttek létre az első városok és alakult ki az első politikai szervezet Ungograd [Ungvár] központtal, amelynek élén Laborc fejedelem állt.”⁴³ Innen értesülhetünk a magyarok eredetére vonatkozó néhány részletről, illetve a honfoglalás koráról is. Ezeket a szerző a következőképpen tárja az olvasók elé: „...A IX–X. században Kárpátalja szláv lakossága fokozatosan az Első Bolgár Cárság és Nagy Morvaország politikai és kulturális befolyása alá került. Nagy Morvaország virágzása idején Kárpátalja szlovákiai része Morvaországhoz tartozott. A IX. század végén pedig Délkelet-Európában létrejött a magyar állam. Az ugorok vagy magyarok keletről – az Azov és Don melléki sztyeppékről érkeztek a Duna vidékére. Őshazájuk valahol a dél-uráli előhegyekben található. A magyarok nomád állattenyésztő törzsei Álmos, majd Árpád

⁴¹ LJAĤ-TEMIROVA 2001, 283–284.

⁴² SVIGYKO 2001, 92.

⁴³ Uo., 93.

fejedelem vezérletével 896-ban átkeltek a Kárpátokon és elfoglalták a Felső-Tisza, valamint a Közép-Duna vidékét. A szlávok ellenálltak a hódítóknak, de a magyar lovassággal szemben nem volt esélyük. A magyarok Laborc fejedelmet fogságba ejtették és kivégezték. Tulajdonképpen Kárpátalja csak azért menekült meg, mert a magyarok politikai érdeklődése a Duna-mellék, Dél- és Nyugat-Európa, Bizánc felé irányultak. A kalandozásoknak a németektől elszenvedett vereségek vetettek véget (a X. század közepén), a magyarok ezután nem vezettek több nyugati hadjáratot, véglegesen letelepedtek a Duna-mentén, földműveléshez fogtak.⁴⁴ Majd alább azt is megtudhatjuk, „a magyar hűbérurak fokozatosan vették birtokukba Kárpáti Rusz területét. Először Ungvárt, Munkácsot, Beregszászt, Szőlőst, Husztot hajtották hatalmuk alá. Ily módon a XIII. század közepére Magyarország meghódította egész Kárpátalját.”⁴⁵ Az idézet több tárgyi tévedést tartalmaz, s világos, hogy célja a jelenleg Ukrajnához tartozó területek hovatarozásának történeti „megalapozása”, megideologizálása.

Egy 2001-ben kiadott 8. osztályos Ukrajna története tankönyvben (mely a 16–18. századi eseményeket tartalmazza) a Magyarországgal való kapcsolatra már az 1. paragrafusban találunk utalást. A tankönyv szerint, a lublini unió az ukránok számára rendkívül súlyos következményekkel járt, mivel az ukrán földek túlnyomó része Lengyelországhoz tartozott, a csernyihiv-sziverszkij földeket a moszkvai állam, Bukovinát Moldvát és Kárpátalját Magyarország birtokolta, így az ukránok önálló nemzeti léte került veszélybe.⁴⁶ Érdekes momentuma ugyanennek a tankönyvnek az *Antifeudális mozgalom* című alpont, ahonnan megtudhatjuk: „A néptömegek kizsákmányolása antifeudális felkeléseket váltott ki. Magyarországon a legjelentősebb megmozdulás, amely Kárpátaljára is kiterjedt, 1514 tavaszán tört ki Dózsa György székely paraszt vezetésével.”⁴⁷

Helyet kapott ugyanebben a tankönyvben Magyarország történetének legnagyobb katasztrófája, a mohácsi veszedelem is, amelynek következménye az volt, hogy „az országot Törökország, Ausztria és Erdély három részre osztotta fel. A mai Kárpátalja területéből Munkács, Beregszász, Szőlős, Huszt, Técső Erdélyhez, Ung vármegye végig Ausztriához tartozott. Ennek következtében ez a vidék szinte folyamatos harcok színterévé vált.”⁴⁸

A magyar nép 16. századi tragédiájáról az egyetemes történelem keretében is tanulnak a nyolcadik osztályosok. Az Európa a félhold ár-

⁴⁴ Uo., 93.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo., 9.

⁴⁷ Uo., 96.

⁴⁸ Uo.

nyékában című részből információkat szerezhetünk az oszmán-törökök kelet-európai hadjáratáról és a mohácsi csatavesztésről. Az európaiak által „Fényesnek” nevezett „I. Szolimán (1520–1566) uralkodása kezdetén a törökök elfoglalták Belgrádot (Nándorfehérvár), amely már évtizedek óta feltartóztatta a törökök előrenyomulását. 1526-ban a mohácsi csatában szétoverték a magyar–cseh hadsereget. Azokat, akik nem pusztultak el a csatában, menekülés közben lekasabolták, sokan befulladtak a mocsarakba. Egy patakba fulladt a 20 esztendőös magyar király is. Magyarországon eluralkodott a pánik. I. Szolimán ellenállás nélkül vonult Budáig, a magyar fővárosig, útjában mindent elpusztította, de onnan visszafordult.”⁴⁹ A szerzők szerint „a mohácsi vereség megnyitotta a törököknek az utat Magyarországra: a magyar hűbérurak hatalmi harca legyengítette az országot, amely képtelen volt ellenállni a török nyomásának. A török elfoglalta Budát, Magyarország részekre szakadt. Egy része Habsburg uralom alá került, más része az oszmán birodalom tartománya lett.”⁵⁰

A különböző tankönyvekben az erdélyi fejedelmek közül is feltűnnek néhányan: Bocskai István és Habsburg-ellenes szabadságharca, Báthory Gábor, valamint a Császár Péter vezette felső-magyarországi parasztfelkelést leverő I. Rákóczi György. Találkozhatunk Báthory István lengyel királlyal, aki emelte a lajstromozott kozákok létszámát és hatalmi szimbólumokat adományozott nekik.⁵¹ A 16. századi „ukrajnai” hitéletről szóló részben Magyarország egyike volt annak a több mint 10 európai országnak, amelyek eltávolodtak a katolicizmustól, ennek ellenére „1583-ban Báthory István király úgy rendelkezett, hogy az összes polocki pravoszlav templomot el kell venni, és át kell adni a jezsuitáknak.”⁵² A tankönyvekben több helyütt feltűnik Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is, aki Törökország vazallusa volt, és aki ellen II. Ferdinánd osztrák császár harcolt a lengyelországi zsoldosok segítségével.⁵³

Az Erdéllyel való kapcsolatról a Bohdan Hmelnyickij vezette szabadságharc idejéből is értesülhetünk. Az ismeretanyag szerint a Portától vazallusi függőségben álló Erdély már Bethlen Gábor korában diplomáciai kapcsolatban állt a Zaporizzsjai haddal. Azonban „amikor kezdetét vette az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Jurij Nemirics ukrán slachticson keresztül felvette a kapcsolatot Hmelnickijjel annak érdekében, hogy megszerezze a támogatását a lengyel trón iránti igényéhez.” Később

⁴⁹ DUHOPELNYIKOV–DONSZKOJ 1997, 94.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ SVIGYKO 2001, 31.

⁵² Uo., 54.

⁵³ Uo., 76.

utódja, II. Rákóczi György is szoros kapcsolatot tartott fenn Hmelnyickijjal a lengyel korona megszerzésének reményében. Mindezen túl az is kiderül, hogy „*Hmelnyickij politikájában fontos szerepet szánt Erdélynek, mivel az délről, a Kárpátok oldalából jelentett fenyegetést Lengyelország számára*.”⁵⁴ Végeredményben azonban a lengyelországi hadjárat elmaradt, ami a diplomáciai kapcsolatok elhidegüléséhez vezetett, de csak rövid időre, mivel később Erdély érdekei újból a Hmelnyickijjal való kapcsolatkeresést diktálták és 1657 elején Ukrajna, Svédország és Erdély már közösen harcolt Lengyelország ellen. 1657 januárjában II. Rákóczi György erdélyi fejedelem seregével átkelt a Kárpátokon és Galícia földjére lépett. Itt csatlakoztak hozzá az ukrán kozákok Anton Zsdanovics ezredes vezetésével. A kezdeti sikereket követően (elfoglalták Krakkót és Varsót), miután a hetman visszarendelte a kozákokat avégett, hogy „*II. Rákóczi György ellenségesen viszonyult Zsdanovicshoz és általában a Zsaporizzsjai Hadhoz*”⁵⁵ – a fejedelem kapitulálni kényszerült a lengyel had előtt.

Az 1703–1711. évi Rákóczi-féle szabadságharc szintén szerepel a tankönyvek oldalain. A szabadságharc kitörésének oka – egyik tankönyvszerző szerint – a Magyarországon, s így a mai Kárpátalja területén is zajló toborzás az osztrák hadseregbe a Franciaország elleni spanyol örökösödési háborúban. „*Az osztrákellenes szabadságharcban együtt küzdöttek az ukránok (ruszinok), a magyarok és a szlovákok*.”⁵⁶ Az 1708–1711 közötti években a szabadságharc már veszített kezdeti lendületéből és 1710–1711-ben egymás után adta meg magát Ungvár, Beregszász, Huszt, s legvégül Munkács. Az 1711. április 30-án aláírt szatmári béke értelmében „*a mai Kárpátalja területén lévő vármegyék Habsburg fennhatóság alatt maradtak, általános közkegyelmet hirdettek. A valóságban a békefeltételekkel ellentétben megkezdődött a leszámolás a szabadságharc résztvevőivel*.”⁵⁷

Az Ukrajna 19. századi történetét tárgyaló tankönyv Ukrajna az európai demokratikus forradalomban című fejezetéhez érve, az olvasó elvárhatná, hogy az 1848-as európai forradalmak sorában a magyarországi események is valamelyest helyet kapjanak, ám már az elején kiderül, ez nem így van. A galíciai ukrán nemzeti forradalom eseményei taglalása során csupán két kis utalást találunk, amelyből arra lehet következtetni, hogy valami mégis csak zajlott Magyarországon. Az első említés a lvivi fegyveres felkelésről szóló alponthban található, s innen megtudhatjuk, „*a*

⁵⁴ Uo., 180.

⁵⁵ Uo., 189.

⁵⁶ Uo., 353.

⁵⁷ Uo., 354.

Kárpátaljai (Magyar Oroszországi) magyar demokratikus forradalom hatásának közömbösítésére az osztrák kormány létrehozta itt az Ungvári Autonóm Nemzetiségi Körzetet.⁵⁸ A forradalom és szabadságharc 1849-ben bekövetkezett záró akkordjáról a tankönyv csupán annyit tart fontosnak kiemelni, hogy az orosz cárizmus vállalta Ferenc József felkérésére a hóhér szerepét. A következő részben pedig már a szerző azt konstatálja, „*leverve a nemzeti szabadságharcot Magyarországon, mely tulajdonképpen az 1848-1849-es európai demokratikus forradalom utolsó bástyája volt, az orosz cárizmus ismételten bebizonyította vezető nemzetközi zsandári szerepét.*”⁵⁹

A 9. osztályos világtörténelem tankönyvben, mely a 18. század végének – 20. század elejének eseményeit foglalja magába, az 1848-as európai forradalmak sorában a magyarországi események bővebb ismertetésére került sor. A Zaporizzsjei Állami Egyetem előadói által elkészített és 1999-ben kiadott tankönyv Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma jóváhagyásával látott napvilágot. Ebből értesülünk a március 15-i események mellett a Batthyányi-kormány létrejöttéről, a monarchista miniszterelnök és Petőfi ellentéteiről, majd az orosz intervencióról. Miután 1849. április 14-én a magyar országgyűlés kikiáltotta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását, májusban Ferenc József császár segítséget kért I. Miklós orosz cártól a „magyar forradalom elfojtásához”. „*Az európai uralkodók kitörő örömmel fogadták az orosz cár lépéseit, mert nem nézték jó szemmel, hogy egyrészt Európa közepén létrejött egy köztársaság, másrészt elvesztették a Habsburg Birodalmat, amely ellensúlya volt az oroszoknak. Augusztus elején súlyos vereségek után, teljesen elszigetelve, a magyar honvédség megadta magát.*”⁶⁰ A kezdetben sikeresnek induló szabadságharc vereségének okait a szerzők abban látják, hogy „*Kossuth kormánya a forradalom ideje alatt nem tudta megoldani fő feladatát – megerősíteni kapcsolatát a parasztsággal, azáltal, hogy földet ad neki, nem ígért egyenlő jogokat a kihirdetett magyar állam szláv nemzetiségeinek,*” s az agrárreform, „*amelyet a forradalom vége előtt két héttel fogadtak el, már nem tudott változtatni a helyzeten.*”⁶¹

Annak ellenére, hogy az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés, vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttének ténye, körülményei nem kaptak helyet egyik 9. osztályos kiadványban sem, az osztrák-magyar hatóságok intézkedéséről, a Monarchia külkapcsolatairól több helyen is olvashatunk.

⁵⁸ SZÁRBEJ 2001, 72.

⁵⁹ SZÁRBEJ, 2001, 80.

⁶⁰ BILONOZSKO-BIRJULJOV-DAVLETOV-KOSZMINA-NESZTERENKO-TURCSENKO 2001, 94.

⁶¹ Uo.

Ilyenek például a nemzetiségi nyelvekkel kapcsolatos döntések, amelyek úgymond orosz mintára az ukrán nyelv kiiktatására irányultak az oktatás és a népművelés terén. „*A nyugat-ukrán területen az oktatás főleg német, lengyel, román és magyar nyelven folyt az iskolákban.*” A tanítási módszerekről pedig azt is megtudhatjuk, hogy „*a kárpátaljai ukrán középiskolákban nem volt tankönyv, az állami iskolákban magyar nyelvű oktatás folyt. A tanítók ezekben az iskolákban nem nagyon tudtak ukránul. A szemtanuk elbeszélése szerint a tanulókat az anyanyelvi kiiktatásával tanították magyarra, ezért ha bement az iskolába, nagy csönd fogadta a látogatót: a tanító pálcájával a tárgyra mutatott, megnevezte magyarul, a tanulók pedig megismélték.*”⁶² Az oktatáson kívül a nyilvános használatból is próbálták kiirtani az ukrán nyelvet – számol be a szerző –, mivel az okmányokat és beadványokat nem volt szabad ukránul benyújtani, az ukrán földrajzi neveket pedig kicserélték lengyelre, németre, románra, illetve magyarra.

Az Ukrajna I. világháborúban való részvételét tárgyaló fejezetekben, számos olyan utalás található a magyar hatóságok, illetve a magyarok tevékenységéről és intézkedéséről, amelyek igazán említésre méltóak és eléggé egyértelmű képet közvetítenek a diákok felé. Említést érdemel itt az a felfogás, mely szerint „*az Osztrák–Magyar Monarchia nemcsak Galíciát, Bukovinát és Kárpátalját akarta örökre megtartani, de Volínyra és Podóliára is áhítozott.*”⁶³ Majd hozzá teszi, „*Kárpátalján a hatóságok erőszakkal akarták rábírtani az ukránokat, hogy írják alá a kérvényt, mely szerint „magyarok akarnak lenni” s a „kárpátaljai ukránok magyarosítási tervének megfelelően az egész iskolai oktatást magyar nyelvűvé tették.*”⁶⁴ Az 1914–15. évi hadi események kapcsán a szerző leírja, „*a kárpátaljai helyi hatóságok azt jelentették Budapestnek: az ukrán nép körében mozgolódás tapasztalható, mindenütt szimpatizálnak az oroszokkal, reménykednek az oroszok bevonulásában.*”⁶⁵

Az Ukrajna legújabb kori történelme 1914–1939 című tankönyvben már az első témánál – Ukrajna az első világháborúban – találkozunk Magyarországgal említésével. Az ukrán területek helyzetének vázolásánál a világháború küszöbén említésre került, hogy a Zbrucss folyótól nyugatra elterülő ukrán terület Ausztria-Magyarországhoz tartozott. „*Kárpátalja – a legnyugatibb ukrán terület – Magyarországhoz tartozott és semmiféle önkormányzata nem volt.*”⁶⁶ A gazdasági és társadalmi életéről szóló alfejezetben leírja,

⁶² SZÁRBEJ 2001, 127.

⁶³ Uo., 220.

⁶⁴ Uo., 221.

⁶⁵ Uo., 227.

⁶⁶ TURCSENKO 2003, 6.

hogy „a falvakban ukránul, a városokban főleg oroszul, nyugaton pedig lengyelül, németül és magyarul beszéltek”. Majd később hozzáteszi, míg „az orosz kormány politikája arra irányult, hogy 'igazi oroszokká' gyúrnák át az ukránokat, Ausztria–Magyarországon viszont nem beszélhetünk asszimilációról.”⁶⁷ Ausztria–Magyarország I. világháborús céljai között a kilencedikes tankönyvhez hasonlóan ez a kiadvány is Ukrajna megszerzését jelöli meg, sőt a források között is közölnek egy okmányt, mely Ausztria–Magyarországnak az Ukrajnára vonatkozó terveiről szól az I. világháború küszöbén.⁶⁸ Az 1915. évi galíciai hadjáratról és következményeiről ezt olvashatjuk: „Az orosz hadsereg megszerezte a Kárpátok nagyobbik részét, az osztrák és a magyar hadsereg teljes szétzúzódásához készült, el akarta szakítani Ausztriától és megszállni Magyarországot. Nyugat-Ukrajna lakosságának többsége lojális maradt Ausztria–Magyarországgal szemben és nem támogatta tömegesen az oroszokat.”⁶⁹ Később Dmitro Dorosenko történeoszt idézve így értékeli a szerző az ukrán nép első világháborús szerepét: „Galícia szerencsétlen lakossága gyakorlatilag két tűz közé került: egyfelől a muszkák sanyargatták Mazepa-pártiságuk, másfelől pedig az osztrákok és a magyarok a ruszofiltségük miatt. Ugyanakkor az ukránoknak kínzóikért kellett harcolniuk, egyeseknek az orosz, másoknak az osztrák hadsereg soraiban.”⁷⁰

A kötet utolsó fejezete Kárpátalja történetével foglalkozik Csehszlovákia kötelékében. Ebből megtudhatjuk, hogy „1918 végén az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően felmerült a kárpátaljai ukránok jövőjének a kérdése. [...] A magyarországi ukránok 1919. január 21-én Huszton 420 küldött részvételével megtartott össznépi kongresszusa kihirdette Kárpátalja Ukrajnával való egyesülését. Ám az akkori kedvezőtlen politikai körülmények nem tették lehetővé e törekvés megvalósítását. A nyugat-ukrajnai Népköztársaság hadat viselt Lengyelországgal, Magyarországon pedig egy időre a kommunisták kerültek hatalomra, akik igyekeztek kiterjeszteni befolyásukat Kárpátaljára is. Ilyen körülmények között a Központi Orosz Tanács – a lakosság egy részét képviselő szerv – 1919. május 8-án kihirdette Kárpátalja egyesülését Csehszlovákiával. Ez kényszermegoldás volt, a 'kisebbit rossz' választása.”⁷¹ Majd azt is megtudhatjuk, hogy „Kárpátalján az ukrán iskolák helyzete a több évszázados magyarosítást követően némileg javult, az iskolák hálózata bővült. [...] Az ukrán oktatás felszámolása 1939-ben a vidéknek a horthysta Magyarország általi megszállását követően fokozódott. Nem maradt egyetlen ukrán iskola sem.”⁷²

⁶⁷ Uo., 7.

⁶⁸ Uo., 11.

⁶⁹ Uo., 20.

⁷⁰ Uo., 22.

⁷¹ Uo., 381.

⁷² Uo., 382.

A politikai élet alakulása tekintetében elmondja, hogy a vidék legnépsebébb hagyománya a moszkvofilhez fűződik. „A moszkvofil eszmét támogatta a kárpátaljai ukránok konszolidációjában ellenérdekelt Magyarország és Lengyelország is. [...] A többi ukrán területtől való sok évszázados elszigeteltség elősegítette, hogy Kárpátalján kialakuljon a ruszin mozgalom, amelynek hívei a helyi sajátosságok abszolútizálásával állították, hogy a helyi lakosság itt az ukránoktól különböző önálló ruszin nemzeté alakult át. Jellemző, hogy a ruszinság támogatói között nagyon sok volt az elmagyarosodott pap, akik ily módon igyekeztek leplezni magyarbarát beállítottságukat.”⁷³ Az 1938–39. évi kárpátaljai események kapcsán meg tudhatjuk, hogy a müncheni egyezmény következtében Csehszlovákiát feldarabolták, Kárpátalja autonómiát kapott és autonóm kormányt alakíthattak, melynek először moszkvofil, majd az ukránofil A. Volosin lett a vezetője. „A magyarok és a lengyelek amellett agitáltak, hogy Kárpát-Ukrajnát újra csatolják Magyarországhoz és ismét legyen magyar–lengyel határ. Kárpát-Ukrajna területére fegyveres csoportokat küldtek, amelyeknek a zavarkeltés volt a feladata, meg az, hogy megteremtsék a feltételeket Magyarország fegyveres beavatkozásához. A német–olasz döntőbíróóság 1938. november 2-i döntése nemcsak a magyarok lakta területeket juttatta Magyarországnak, hanem Ungvárt és Munkácsot, valamint néhány ukrán falut is...”⁷⁴ A szerző beszámol az Ukrán Nemzeti Egyesülés (UNE) létrejöttéről, a szojm-választásokról és Kárpát-Ukrajna kikiáltásáról, az 1939. március 14–15-i hadi eseményekről. Itt leírja, hogy „a magyar csapatok március 14-én átlépték Kárpát-Ukrajna határát. [...] A vidék védelmére létrehozott katonai szervezet, a 2.000 fegyveres tagot számláló Kárpáti Szics a hősies ellenállás ellenére nem tudta megállítani a betörést. [...] A fasiszta Németország által támogatott Magyarország megszállta Kárpát-Ukrajnát.”⁷⁵

2004-ben került forgalomba a 10. osztályos tanulók számára készült Világtörténelem tankönyv, mely az 1914–1939 közötti eseményeket öleli fel. Az első fejezet az I. világháború témáját tárgyalja, s a dualista birodalom megnevezésére az Ausztria–Magyarország megnevezést használja a szerző. Az eseménytörténet taglalása során a magyarországi belügyekről, vagy államfőkről nem tesz említést, csupán a háborút lezáró békerendszer ismertetésénél találkozhatunk erre vonatkozó információval. A trianoni szerződés megkötésének körülményeiről: „Amikor a békeszerződések megkötése a befejeződéséhez közeledett, Budapesten a Kun Béla vezette kommunisták ragadták magukhoz a hatalmat. Ennek folytán a békeszerződés aláírását a kommu-

⁷³ Uo., 383.

⁷⁴ Uo., 384.

⁷⁵ Uo., 384–386.

nista kormány megdöntéséig elhalasztották. Amint ez megtörtént, Horthy Miklós tengernagy, az ország majdani kormányzója által irányított új magyar kormány 1920. június 4-én Trianonban aláírta a békeszerződést. A magyar területek kétharmad részét átadták Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának. A területi veszteségek következtében Magyarország lakossága 18 millió főről 7 millióra csökkent. A magyar hadsereg létszámát 35 ezer főben állapították meg.⁷⁶

A Közép- és Kelet-Európa országait bemutató fejezetben találjuk többek között a Csehszlovákia létrejöttéről, határaitól szóló részt. Itt konkrétan nem szólnak Kárpátalja Csehszlovákiához kerülésének körülményeiről, csupán annyit írnak le, hogy a világháború utáni békerendszer eredményeképpen „csehszlovák állampolgárrá lett 745 ezer magyar és közel 500 ezer kárpátaljai ukrán is.”⁷⁷

A szerző ugyanitt egy külön paragrafust szánt Magyarország két világháború közötti eseményeinek ismertetésére. Az 1918-as forradalom ismertetésével kezdi, melynek eredményeképpen kikiáltották a köztársaságot. A Magyar Tanácsköztársaság koráról leírja, hogy „az orosz bolsevikok a magyarországi eseményeket a kommunista világförhadalom egyik kezdeti megnyilvánulásának tekintették. Az 1918 novemberében Moszkvában felkészített hadifoglyokból megalakított Kommunisták Magyarországi Pártja [KMP] Kun Béla vezetésével lépéseket tett a hatalom megszerzésére.”⁷⁸ A szerző leírja a Tanácsköztársaság létrejöttének körülményeit, a román megszállást, Horthy bevonulását és kormányzóvá választását, a királypuccsokat és a Habsburg-ház trónfosztását. Majd azt is megtudhatjuk, hogy „időközben Magyarországon diktatórikus autoritárius rendszer jött létre, amelynek támasza lett az 1921-ben megalakult Nemzeti Egységpárt.”⁷⁹

A külpolitikára vonatkozóan azt írja, hogy Magyarország „bonyolult diplomáciai játszmát folytatott. Megpróbált egyszerre baráti kapcsolatokat ápolni a fasiszta Olaszországgal úgy, hogy ezzel ne váltsa ki Hitler rosszalását. De fokozatosan Németország felé fordult, amelyet Olaszországnál erősebb partnernek tartott. A németbarát politika révén Magyarország az első bécsi döntés értelmében részt vett a Csehszlovák Köztársaság felदारabolásában, elcsatolta Dél-Szlovákiát, 1939 januárjában pedig tagja lett az úgynevezett „antikomintern paktumnak”. „Horthy tengernagy csapatai

⁷⁶ POLJANSZKIJ 2004, 41. Az 53. oldalon lévő térképálírásán viszont már a trianoni béke aláírása 1920. június 20-ára van datálva (valószínűleg nyomdai hiba következtében – M.A.).

⁷⁷ Uo., 170.

⁷⁸ Uo., 174.

⁷⁹ Uo., 176.

márciusban megszállták Kárpátalját. Az 1940-ben született második bécsi döntés értelmében Magyarország visszaszerezte magának Erdélyt.”⁸⁰

Egy még néhol használatban lévő 1994. kiadású tankönyv Ukrajna II. világháború alatti (1939–1945) történetével foglalkozó részében a nyugat-ukrajnai földek, s így a mai Kárpátalja sorsának alakulásával is megismer-teti olvasóit. 1938-ban a nyugati államok és Hitler között létrejött müncheni egyezmény alapján „Hitler megkapta Csehszlovákiát és vele együtt Kárpátontúlt. Megkezdődött az ország feldarabolása. A többi között megalakult Kárpát-Ukrajna, önálló kormánnyal. Kárpát-Ukrajna egy részét hamarosan elfoglalta Magyarország, ezért a székhelyét Ungvárról Husztra kellett áthelyezni.”⁸¹ 1939. március 15-én – kikiáltották ugyan az önálló Kárpát-Ukrajna megalakulását(,) A. Volosin elnökkel az élen, aki még aznap éjjel kormányával együtt kénytelen elhagyni Husztot, „mert a Németország által támogatott magyar csapatok megkezdték Kárpátontúl többi részének elfoglalását. Az önálló Kárpát-Ukrajna születése után néhány órával megszűnt létezni.”⁸² A szovjet korszak nyitányát így vezetik be: „1944 októberének elején a kárpáti-ungvári hadművelet során befejeződött az USZSZK [Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság] egész területének a felszabadítása. Október 27-én kiűzték az ellenséget Ungvárról, a következő napon Kárpátontúli Ukrajna többi településéről.”⁸³ Így került régióink az elkövetkező majd 50 évre a szovjet hatalom uralma alá, amely meghatározó szerepet játszott Kárpátalja és ezen belül a kárpátaljai magyarok életében.

A kiadvány második részében, amely az 1945–1992 közötti eseményeket öleli fel, Ukrajna és a szovjet befolyás alatt állt országok közötti kapcsolatok leírásánál találkozhatunk az 1956-os magyarországi forradalom értékelésével is. Ebből megtudhatjuk, a Kreml reagálása a Magyarországon történt eseményekre bizonyítja a sztálini irányvonalról való eltérés politikájának kudarcát. A szerzők szerint „az SZSZKSZ [Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége] vezetése, és nyomukban Ukrajnán is, úgy vélte, hogy Magyarországon nem népi forradalom, hanem ellenforradalom ment végbe. Ukrajna területén keresztül Magyarországra vezényelték a szovjet csapatokat, amelyek

⁸⁰ Közli Horthy életrajzát is: Vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868–1957) Magyarország kormányzója 1920–1944 között. Kenderesen született. Fiumében (ma Rijeka, Horvátország) elvégezte a Császári Haditengerészeti Akadémiát. 1918-tól az Osztrák-Magyar Hadiflotta parancsnoka volt. Tervei között nem szerepelt, hogy sorsát az I. világháború után létrejött Magyarországgal fűzze össze. Kun Béla kommunista Magyarországnak politikája azonban módosította elképzeléseit. A kommunista kormány megdöntése után Horthy megalakította és irányította a nemzeti hadsereget. Uo., 176–177.

⁸¹ KULCSICKIJ 1994, 243.

⁸² Uo.

⁸³ Uo., 274.

*fegyveres erőt alkalmaztak a népi felszabadító mozgalom ellen. A fegyveres össze-
ütközésekben több ezer szovjet katona és magyar állampolgár vesztette életét.”⁸⁴
Később hozzá teszi, „az 1956-os események számottevő kárt okoztak a magyar
gazdaságnak. Hogy a magyar nép élete ismét visszatérjen a rendes kerékvágásba,
Ukrajna iparvállalatainál mozgalom indult a magyar megrendelések határidő előtti
teljesítéséért, amit a hivatalos politika a testvéri segítség jelének állított be.”⁸⁵*

Az Ukrajna legújabb kori történelme című 2004-ben kiadott tankönyv
második része, vizsont, amely az 1939–2001 közötti eseményeket tartal-
mazza csupán elszórtan egy-egy mondat erejéig említi Magyarországot sze-
repét: „...ami Kárpátontúlt illeti, az még 1939-től Magyarország kötelékében ma-
radt.”⁸⁶ A fejezetben a tényanyag kifejtése során a magyarokat nem említik,
s az „ellenséget” „hitleristáknak” vagy „németek és szövetségeseik”-nek
nevezik. A világháború utáni határrendezésről szóló részben Kárpátalja
tekintetében elmondják, hogy „...a kérdést azután oldották meg, hogy kiúzták
innen a megszálló német csapatokat. November 26-án Kárpátontúli-Ukrajna nép-
biztosainak első kongresszusa egy kiáltványt fogadott el Kárpátontúl egyesüléséről
Ukrajnával. Figyelembe véve azt, hogy az ukránok évtizedek óta törekedtek az
egyesülésre, a csehszlovák kormány beleegyezett, hogy a Kárpátontúlt egyesítsék
a Szovjetunióval. Ez 1945. június 29-én történt.”⁸⁷ Majd végül leszögezik, „ily
módon a háború befejezését követően sok évszázad óta először egyesültek az ukrán
területek az Ukrán SZSZK kötelékében. Lengyelország, Csehszlovákia, Magyar-
ország, Románia elismerte az új politikai realitásokat, melyeket a nemzetközi
szerződésben is kinyilvánítottak a tekintetben, hogy megváltoztatják határait a
Szovjetunió javára.”⁸⁸

Az 1956-os magyarországi események nem kerültek még közvetve sem
a kötetbe. A következő említés már a független Ukrajna időszakából való,
ahol az ország etnoszociális viszonyait tárgyalva számba veszik, hogy 163
ezer magyar él Ukrajnában, de a vallási élet kapcsán a különböző protes-
táns egyházak mellett a reformátust már kihagyják a sorból.⁸⁹

*

⁸⁴ Uo., II. 39–40.

⁸⁵ Uo., II. 40.

⁸⁶ TURCSENKO-PANCSENKO-TIMCSENKO 2004, 20.

⁸⁷ Uo., 86.

⁸⁸ Uo., 87.

⁸⁹ Uo., 375–377.

Áttekintve az Ukrajnában minisztériumi jóváhagyással vagy ajánlással használatos általános- és középiskolai történelemtankönyvek egy – terjedelmi korlátok miatt behatárolt – részét számos tanulságos következtetés vonható le mind a történelem-tanításra, mind a bennük tükröződő magyarságképre vonatkozóan. Először is, az Ukrajna történetét magukba foglaló kiadványok a nemzeti történelem bemutatása közben a mai Kárpátalját, mint területi egységet anakronisztikusan visszavetíti a múltba. Annak ellenére, hogy létrejött csak az 1918-as évhez kötődik, a tankönyvek oldalain találkozhatunk Kárpátalja vagy Kárpátontúl történetével az őskorban és a kora-középkorban is. A tankönyvek terminológiája tehát történelmi tévedések sorozatát tudatosítja az első, múltra vonatkozó ismereteiket megszerző kisiskolásokban, és mivel a nemzetiségi (például magyar) iskolákban tankönyvválasztásra nincs lehetőség, a tanárookra hárul az a feladat, hogy ezekre a pontatlanságokra felhívják a tanulók figyelmét.

Igen szembevetendő az a tendencia is, hogy egyes nagyobb horderejű eseményeket vagy teljesen elhallgatnak, vagy ha említik is, jelentőségüket igencsak lekicsinyítik, míg más, az ukrán nemzeti múlt igazolását alátámasztó történések sok esetben felnagyítva jelennek meg a művekben. Ennek fő oka, hogy a tankönyvek a hivatalos ukrán történelmi narratívához igazodva íródtak, állandónak és változatlanoknak mutatják be nemcsak az ukrán népet, de az államot is. Az ukrán történelem taglalása során, a szerzők erősen patriotisztikus és nemzeti beállítottságú hangvételt alkalmaznak, s számos példa támasztja alá azt is, hogy a korai időszak szomszédos népeit az ukránok ellenségeiként mutatják be, amit számos negatív jelzővel erősítenek fel. A propagandista szellemű szöveg elmaradhatatlan része továbbá a pravoszlávia előtérbe helyezése más vallásokkal szemben. A magyar nép történetének megjelenése az ukrajnai egyetemesek történelemtankönyvek hasábjain egyre nagyobb teret kap, s a közép-európai államok, események kapcsán az újabb kiadványokban egyre több információ található. A magyarokról sugallt kép a tankönyveken keresztül felemás, hisz a veszélyes és barbár honfoglalók és kalandozó magyarok(,) fokozatosan letelepednek, kereszténnyé válnak. A halicsi területekért és „Kárpátaljáért” vívott harcok során ugyan ellenségesek, de a törökökkel vívott harcok idején és az erdélyi fejedelmekkel fenntartott diplomáciai kapcsolatok révén többnyire objektív képet festenek. Az újkor végéig megmarad mondhatni ez a pozitív kép, majd a 20. században, főként a Kárpátalja hovatarozásáról szóló részeken ismét előjönnek az *elnyomó, magyarosító, horthysta, megszálló, utolsó csatlós*, stb. jelzők. Az ukrán nép történetét tartalmazó tankönyvek objektivitása és tényanyag szempontjából való

pontossága erősen megkérdőjelezhető, vagyis a bevezetőben leírtak, mely szerint a nemzeti történelem konstruálásával próbálják legitimizálni a jelenlegi határokat és államiságot helytálló megállapításnak tekinthető.

Felhasznált irodalom

- AGIBALOVA-DONSKOJ-DUHOPELNYIKOV 1996 = Agibalova, K. V. - Donszkoj, H. M. - Duhopelnyikov, V. M., Világtörténelem. A középkor története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára. Ruky, M. O. (szerk.), Szvit Kiadó. Lviv 1996. 28.
- BILONOZSKO-BIRJULJOV-DAVLETOV-KOSZMINA-NESZTERENKO-TURCSENKO 2001 = Bilonozsko, Sz. V. - Birjuljov, I. M. - Davletov, O. R. - Koszmina, V. H. - Neszterenko, L. O. - Turcsenko, F. H., Világtörténelem. Újkor. II. rész. Szvit Kiadó. Lviv 2001. 94.
- BOJKO 2002 = Bojko, O. D., Isztorija Ukrajini. Kijiv 2002.
- DUHOPELNYIKOV-DONSKOJ 1997 = Duhopelnyikov, V. M. - Donszkoj, G. M., A középkor (a XV. század vége-a XVIII. század közepe). Kísérleti tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 1997. 94.
- DUPKA 2000 = Dupka György, Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Budapest 2000. 34.
- FONT-VARGA 2006 = Font Márta - Varga Beáta, Ukrajna története. Szeged 2006.
- GLATZ 2001 = Glatz Ferenc, Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában. *História*. 2001/5-6, 58-59.
- KARLINA 2000= Karlina, Okszana, A középkor története. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára. „Heneza”. Kijiv 2000. 95.
- KASZJANOV 1999 = Kaszjanov, G., Teoriji naciji i nacionalizmu. MAUP. Kijiv 1999. 99.
- KULCSICKIJ 1994 = Kulcsickij, Sz. V. és társa, Ukrajna története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 10-11. osztálya számára. I-II. rész. Oszvita Tankönyvkiadó. Kijev-Ungvár 1994. 243.
- LJAH-TEMIROVA 2001 = Ljah, Roman - Temirova, Nagyija, Ukrajna története az ősidőktől a XV. századig. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára. Szvit Kiadó, Lviv 2001. 263.

- PATAKI 1999 = Pataki Ferenc, Magyarságkép és történeti változásai. In: Magyarságkép és történeti változásai. Műhelytanulmányok. Budapest 1999. 14.
- POLJANSZKIJ 2004 = Poljanszkij, P. B., Világtörténelem 1914-1939. Tankönyv az általános rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 2004. 41.
- SVIGYKO 2001 = Svigyko, H. K., Ukrajna története XVI-XVIII. század. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 2001. 92.
- SZAMBOROVSKYKNÉ 2003 = Szamborovszkyné Nagy Ibolya, A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában (eredmények és problémák; rövid kitekintéssel a jövőre). Történelempedagógiai füzetek. 15. Sorozatszerkesztő: Szabolcs Ottó. Budapest 2003. 123.
- SZÁRBEJ 2001 = Szárbej, V. H., Ukrajna története a XIX. század és a XX. század kezdete. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 2001. 72.
- SZERHIJENKO–SZMOLIJ 1995 = Szerhijenko, H. I. – Szmolij, V. A., Ukrajna története a legrégebb időktől a XVIII. század végéig. Tankönyv a középiskolák 7-8. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 1995. 41.
- TŐKÉCZKY 1999 = Tőkéczy László, Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás. In: Történelem, eszmék, politika. Budapest 1999. 333.
- TURCSENKO 2006 = Turcsenko, F. H., Ukrajna legújabb kori történelme. I. rész. 1914-1939. Szvit Kiadó. Lviv 2003. 6.
- TURCSENKO–PANCSSENKO–TIMCSENKO 2004 = Turcsenko, F. H – Pancsenko, P. P – Timcsenko, Sz. M., Ukrajna legújabb kori történelme. II. rész. 1939-2001. „Szvit” Kiadó. Lviv 2004. 20.
- UOTMT 2004a = Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Pedagogicsna presza Kiadó. Kijiv 2004/15-16, 47-51.
- UOTMT 2004b = Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Pedagogicsna presza Kiadó. Kijiv 2004/17-18, 34-36.
- UOTMT 2005a = Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Pedagogicsna presza Kiadó. Kijiv 2005/22-23-24, 49-54.
- UOTMT 2005b = Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Pedagogicsna presza Kiadó. Kijiv 2005/25-26-27, 43-46.
- UOTMT 2006a = Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Pedagogicsna presza Kiadó. Kijiv 2006/25-26-27, 62-68.
- UOTMT 2006b = Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Pedagogicsna presza Kiadó. Kijiv 2006/29-30, 77-81.

- UOTMT 2007 = Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Pedagogicsna presza Kiadó. Kijiv 2007/28-29-30, 73-77.
- VLASZOV-DANILEVSZKA 2005 = Vlaszov, V. - Danilevszka, O., Bevezetés Ukrajna történetébe. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára. Szvit Kiadó. Lviv 2005. 197.

NAGY MIHÁLY ZOLTÁN

A MÚLTSEMLELET „SZÍNEVÁLTOZÁSA” ROMÁNIÁBAN.
A KÖZÖS HAGYOMÁNYOKTÓL A KIREKESZTÉSIG

A MAGYARSÁGKÉP VÁLTOZÁSA

A ROMÁNIAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN 1947–1989 KÖZÖTT

Mottó: „... miért kell a gyerekeknek minden rendszerben történelmet tanulniuk? Nem azért, hogy megértsék a társadalmukat és annak változásait, hanem hogy egyetértsenek azzal, hogy büszkék legyenek rá, hogy jó állampolgárok legyenek, vagy azzá váljanak akár az USA-ban, akár Spanyolországban, akár Hondurasban, akár Irakban.”¹

Tanulmányomban azt vizsgálom meg, hogy a romániai kommunista/szocialista rendszerben hogyan vált a történetírás és a történelemoktatás az államhatalom *politikai legitimációs eszközevé*, és ezzel párhuzamosan (vagy éppen ennek hatására) az *iskolai történelemtankönyvek* milyen *magyarságképet közvetítettek* a felnövekvő új nemzedék(ek) számára. A kutatás folyamán az 1947 és 1989 között megjelent romániai iskolai történelemtankönyvek dolgoztam fel, és előnyben részesítettem a következő szempontok vizsgálatát: 1. Miként látták-láttatták Magyarországot és a magyarságot, és ezek milyen sztereotípiák rögzüléséhez vezettek? 2. Miként változott a történelmi ön- és ellenségkép szerkezete? 3. Hogyan változott a hivatalos román emlékezetpolitika, és ennek részeként hogyan „durvult el” a magyarságképet megrajzoló román történetírói narratíva?

A román történetírás a kommunizmus/szocializmus alatt

A térség minden egyes országára érvényes az a ténymegállapítás, hogy a szocializmus időszakában a történetírás a politika irányítása és befolyása alá került. Az új politikai rendszer meghonosítóinak a történelem iránti nagyfokú érdeklődése azzal magyarázható, hogy történetírást (is) azon diszciplínák közé sorolták, amelyek „tudományos eszközökkel” igazolták az új társadalmi, politikai folyamatokat. Ter-

¹ HOBSBAWM 2006, 46.

mészetesen a hivatalos kultúrpolitika irányítói időközönként újrafogalmazták a történettudománnyal szembeni elvárásait, vagy éppen lazítottak az ideológiai kötöttségeken. Azonban a szocialista táborhoz tartozó országoktól eltérően a román historiográfiában az egész korszakban végig fellelhető volt a *nemzeti* és a *kommunista* ideológia erős kölcsönhatása. Az első időszakban a sztálinista, internacionalista ideológiájú kultúrirányítás a korábbi történetírói iskolák teljes megszüntetésére törekedett. Ennek következményeként számos, nemzetközi elismerést is kivívó román történész, mint például Victor Papacostea, P. P. Panaitescu, Gheorghe Brăteanu, Ion Lupaș, Alexandru Lapedatu részben a börtönben vesztették életüket (leginkább politikai meggyőződésük miatt), részben teljesen mellőzték őket.² A kommunizmus első éveiben a román történetírás Mihai(l) Roller³ irányítása és felügyelete alá került. Az újonnan megjelent történelemtankönyvek – a szovjet érdekszférába került európai államokéhoz hasonlóan – kivétel nélkül a marxista történelemszemlélet jegyében íródtak, s végletekig kihangsúlyozták a társadalmi osztályok közötti ellentéteket. A történetírás legfőbb szerepe az *új kulturális forradalom értékeinek és eszméinek* terjesztése volt.

Az ötvenes évek közepétől a megváltozott kül- és belpolitikai kontextus közepette a román történetírás korábbi képviselőit fokozatosan visszarendelték a szakmába, amely a történetírásban a *nacionalista hagyomány* és a *marxista ideológia* sajátos amalgámját eredményezte.⁴ A tisztogatás jeleként Rollert 1957-ben félreállították, és igen rövid időn belül sikerült megjelentetni a négykötetes Románia történelmét.⁵ A függetlenségi törekvéseket kihangsúlyozó (lásd például az 1964. évi áprilisi téziseket) román nemzetépítési stratégia a *nemzeti érdekek abszolútizálására* törekedett. Azonban ennek a nemzetépítési stratégiának nem a hagyományos nemzet revidálása volt a célja, hanem a nemzetesítés révén legitimációhoz jutott hatalmi berendezkedésnek a megerősítése. A Ceaușescu korszak első éveiben megélenkülő román értelmiségi elit a nemzeti hagyományok és a nyugat-európai szellemi irányzattal való kapcsolatok újrafelvételét tűzte ki célul.⁶ A viszonylag liberálisnak tekinthető rövid időszak (1964–1971) után a kultúrpolitikában újabb törés következett. A kínai látogatásáról

² GEORGESCU 1994, 11.

³ Mihail Roller vezette történetírói iskolára bővebben lásd: BOIA 2006, 121–132.; CONSTANTINIU 2007.; CONSTANTINIU é.n.; továbbá: PENTELESCU 1998, 588–602.; GEORGESCU 1994, 10–12.

⁴ Bővebben lásd: GEORGESCU 1994, 51–57., valamint, MIHALACHE 2001, 37–50.

⁵ ISTORIA ROMÂNIEI 1960–1964.

⁶ Bővebben lásd: GEORGESCU 1994, 58–65.

visszatérő „Conducator” egyre intrazingensebben követelte meg a román historiográfia képviselőitől az ideológiai követelményeknek való szolgáló alávetettségét.⁷ A történetírás újra kitüntetett szerepet kapott a hivatalos propagandában: egyrészt a Ceaușescu-rendszer bel- és külpolitikai üzenetének talán egyik legfontosabb *közvetítőjeként funkcionált*, másrészt *mítoszokat kreált a hivatalos ideológia legitimizálása céljából*. Ezek a mítoszok egyrészt a külvilágnak szóltak, bizonyítva a jogos területi igényeket Erdély vagy Besszarábia fölött, másrészt befelé, mint identifikációs eszmék működtek, erősítve a nemzeti öntudatot, de egyben ápolva a „nemzeti és forradalmi” hagyományokat.⁸ A történészeknek *össze kellett egyeztetniük* a kommunizmust és az oroszellenes nacionalizmust, majd az 1980-as években hasonlóképpen alá kellett támasztaniuk a román-magyar „évezredes” szembenállást.

A Román Kommunista Párt 1974-ben megrendezett XI. kongresszusán a párt főtitkára, Ceaușescu 18 oldalon keresztül taglalta a román történetírás feladatát.⁹ A történetírás legkedveltebb témái ettől az időponttól kezdve a román nép eredetének a kutatása, vagyis a *dáko-román kontinuitás* és a *nemzeti egység*, illetve a *függetlenségi eszme* hangoztatása lettek. Nem is lepődhetünk meg azon, hogy 1980-ban hivatalos ünnepi fesztiválok keretében emlékeztek meg a Burebista által vezetett *első központositott és független román állam* kialakulásának 2050. évfordulójáról.¹⁰ A történeti diskurzust teljesen eluralta az *ősiség*, az *etnikai egység*, a *faji és nyelvi tisztaság* hangoztatása. Ebben a diskurzusban Erdély, mint a román nemzet „bölcsője” kitüntetett szerepet kapott. Az 1982-ben megjelent Ion Lăncrănjan *Gondolatok Erdélyről* című könyve¹¹ csak előszele volt annak a vitának, amely végül az 1986-ban megjelent háromkötetes Erdély története kapcsán lángolt fel. Az akkor megjelent iskolai tankönyvekben, de legfőképpen a 20. század eseményeit taglaló fejezetekben a magyarság mint *kulturálatlan, ellenséges, militáns, terjeszkedő nemzet* jelent meg, amely a román nép *életére tört*.

⁷ MOISA 2003, 63–67.

⁸ UNGUREANU 1998, 37. A román mítoszokra vonatkozó megállapításokat a szerző Stephen Fischer-Galați-tól vette át.

⁹ MOISA 2003, 70–73.

¹⁰ A román államiság fennállásának több mint kétezer éves történetéhez nem férhetett kétség, hiszen az időpont „hitelességét” az RKP Központi Bizottsága határozott formájában erősítette meg. Uo. 76.

¹¹ A könyv kapcsán kirobbant vita feldolgozását lásd VINCZE 2006, 262–252.

A román történetírás az 1989-es fordulat után

A politikai fordulat után az 1980-as évek disszenter történész értelmiségei (Andrei Pippidi, Soron Antohi, Lucian Boia, David Prodan, Henri H. Sthal és még sokan mások) csoportosan léptek fel a korábbi történelemhamisítással szemben. A Iași-i Egyetem történelem tanszéke gondozásában megjelenő *Xenopoliana* szakfolyóirat szerkesztői három tematikus számot szenteltek a témának.¹² A tanulmányok a történelmi diskurzus elméleti- és módszertani alapjainak *újragondolását és intézményes reformját* szorgalmazták. A várakozásokkal ellentétben nem sikerült egy új *történeti kánont* teremteni, és továbbra is fennmaradtak a nemzedéki-módszertani konfliktusok. A történelemtankönyvek terén sem történtek változások: a korábban írt tankönyveket a politikai viszonyokhoz idomítva átdolgozták, kihagytak bizonyos eseményeket, nyelvezetét „megreformálták”. Továbbra is érvényben maradt az egységes nemzet mítoszának a kultiválása, a regionális-kulturális különbségeknek az „elfedése”.¹³

A továbbiakban táblázatok formájában követhetjük nyomon a magyarságkép változását a román történelemtankönyvekben. A táblázatok összeállításakor a következő szempontokra összpontosítottam:

1. Megjelöltem azokat a *történelmi eseményeket*, amelyeken keresztül – a tankönyvírók szándéka szerint – a diákok megismerkedhettek a magyar néppel, a magyar kultúrával, a magyar állam történetével. Ezt a táblázat bal oldalán követhetjük nyomon.
2. A táblázat jobb oldalán található idézetek és rövid összefoglalások tartalmazzák azokat a „mozaikokat”, amelyekből a diákok összeállíthatnak valamiféle magyarságképet.
3. A történelemtankönyvek szerzői nyíltan nem fogalmazták meg, de tudatosan különbséget tettek Magyarország és a magyar nép, illetve az erdélyi/romániai magyarok történelme között. Erre a felismerésre alapozva, szükségesnek látom, hogy két magyarságképet különítsünk el, különbséget téve ún. *külső és belső magyarságkép* között. A külső magyarságkép alatt az első világháború után kialakult *magyar államot* és a Magyarország területén élő *magyar lakosokat* értem, míg a belső magyarságképet az *Erdély*¹⁴ területén élő *magyar ajkú lakosságra* vonatkoz-

¹² *Xenopolina*, 1993. 1–4. sz., *Xenopoliana*, 1998. 3–4. sz., *Xenopoliana*, 2000. 1–4. sz.

¹³ Ezt a nézetet támasztja alá a következő tanulmány is: NAGY 1999, 301–317.

¹⁴ Erdély fogalmát jelen esetben az 1920-ban Magyarországtól elcsatolt területre vonatkoztatom.

tatom. Az elsővel egy politikai entitást, egy „idegen” országot jelöltek, amely alkalmas volt bizonyos nemzeti jellemvonások bemutatására. A második, vagyis a belső magyarsággép látszólag egy „nemzeti kisebbséget”, „etnikumot” takart, ellenben az általuk lakott terület egybe esett a román nemzet kialakulásának „bölcsőjével” – Erdélyel. Ezeket figyelembe véve, óhatatlanul is fel kellett tüntetnem azokat a történelmi eseményeket is, amelyek közvetlenül hatással voltak a belső magyarsággépre.

1. táblázat

A románok történelme, 1947. és 1956. évi kiadás

A magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe	- az utolsó vándor nép, amely átvonult „hazánk területén”; - Erdély és Bánság területén a magyarok a román „kapitányok” ellenállásába ütköztek; - a magyarok portyáztak és rabszolgákat ejtettek; - ketté választották a szlávokat; - a magyar „betörők” megállítása.
Államalapítás Magyar Királyság létrejötte A középkori Magyar Királyság és Erdély Kapcsolat Moldvával és Havasalfölddel A bábolnai felkelés A Dózsa György-féle felkelés	- magyar uralkodók bemutatása: Árpád, István, ez utóbbi 1000-ban felvette a kereszténységet. - Magyar Királyság „erős állam”, de „hódító állam”; - „a magyar hódító expedíciók” „meghódítják” az első román „feudális államalakulatokat”, a „vajdaságokat”, természetesen nagy ellenállásba ütköztek, Erdély „elfoglalása” a 11. században befejeződött. - a magyarok a román fejedelmekre akarták ráerőszakolni a katolikus vallást, „éppen ezért az ortodox egyháznak a katolicizmus elleni harca szerves része volt a függetlenségért vívott harcnak”; - megjelenik az elnyomó magyar nemes képe; - Hunyadi (Corvin) János és Corvin Mátyás törökellenes küzdelmei. - Moldva és Havasalföld története a Magyar Királyságtól való függetlenségi háborúban jelentkezett; - Mircea cel Bătrân havasalföldi és moldvai uralkodó jó kapcsolatokat ápolt Jagelló Ulászlóval és Luxemburgi Zsigmonddal, török elleni közös küzdelem. - a bábolnai felkelés: a román-magyar jobbágyok közös harca. - a Dózsa György-féle parasztfelkelés kapcsán Engels művére hivatkoztak, aki szerint a felkelés „a székely vitéz parancsnoksága alatt zajlott le”.

Török hódítás	- Mohács következménye: „az ország [mármint Magyarország – N.M.Z] három részre szakadat”. Magyarország megszűnt mint független állam.
Erdélyi fejedelemség	- „Erdély külön fejedelemség lett török fennhatóság alatt”; - az erdélyi fejedelmek uralkodásának bemutatása.
Vitéz Mihály (Mihai Viteazul)	- Erdély „meghódítása”, „Kísérlet a központosított román állam megalakítására”.
Kultúra	- a román könyvnyomtatás erdélyi emlékeinek felsorolása.
Habsburg uralom	- Magyarország meghódított állam. - nincs szó a magyarországi eseményekről;
1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc	- utalás Gábor Áronra, Kossuth Lajosra, Bálcescu és „Petőffi (Sandor) Alexandru” barátságára.
Dualizmus Az első világháborút lezáró békeszerződés	- az erdélyi románok hatványozottabb elnyomatását jelentette. - a Tanácsköztársaság méltatása.
A két világháború közötti időszak A második bécsi döntés és az azt követő korszak	- az „elnyomott” magyar kisebbség vette át a magyarság helyét. - a második bécsi „diktátum” következményeire nincs utalás; - megjelent a „horthysta” Magyarország, amelynek felszabadításában Románia is részt vett; - az 1945. évi romániai Nemzetiségi Statútum érdemeinek a kiemelése.

2. táblázat

A középkor története, 1962.

A magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe	- a 9. században „hazánktól nyugatra letelepednek a magyarok”; - a németek nyomására letelepednek a Pannon-síkságon.
Államalapítás	- ismert magyar uralkodók: István, de nincs szó a kereszténység felvételéről;
Magyar Királyság	- Magyar Királyság „erős állam”, de „hódító állam”, meghódította: Szlovákiát (sic!), Horvátországot és Dalmáciát;
A középkori Magyar Királyság és Erdély	- Erdély meghódítása már nem fejeződött be a 11. században, hanem a 13. században zárult le; - a magyarok, a szászokkal közösen nem őslakosok, hanem „betelepítettek”; - Hunyadi János „román származású”; - az elnyomó, „hódító” magyar nemes képe, akik kisemmizték az „őslakos” románokat.
Kapcsolatok Moldvával és Havasalfölddel	- a Magyar Királyság terjeszkedésével megakadályozta a független kis román feudális „államcskák” fejlődését.
A bábolnai felkelés	- az elnyomás ellen közösen harcoló román és magyar jobbak; - a bábolnai felkelés után megkötött szövetség a „többségi” románok ellen irányult.
A Dózsa György-féle felkelés	- Dózsa György-féle (nem utalnak származására) parasztfelkelés meggyengítette a magyar államot, ezért nem tudott ellenállni a török hódításnak.
Török hódítás	- Mohács következménye: az országot „ketté osztották” (sic!), az ország nyugati része „Ausztriához”, míg a keleti része „Erdély” török fennhatóság alá került.
Erdélyi fejedelemség	- Erdélyt „autonóm, független” fejedelemségként határozták meg;
Kultúra	- az erdélyi nyomdák és könyvnyomtatás kiemelése. - az erdélyi épített örökség bemutatása: a gótika emlékei, a városok leírása; - a reneszánsz és a humanizmus: Nicolae Olahus, azaz Nicolaus Olahus mint a kontinuitás elmélet terjesztője.
Vitéz Mihály (Mihai Viteazul)	- Vitéz Mihályt magyar nemesek árulták el.

3. táblázat

A középkor története, 1980.

A magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe	- a magyarokat a „nomád törzsekhez” sorolták, vezérik Árpád; - a Duna-Tisza közén telepedtek le; - portyázó hadjáratok.
Államalapítás	- tartós államot hoztak létre, a „nomád életmódról” át- térnek a „megtelepedett életmódra”.
Magyar Királyság	- Vajk 1001 (sic!) megkeresztelkedett és felvette a „király” címet, „az egész népre ráerőszakolta a kereszténységet”; - „A 11. század végétől több mint egy évszázadon át harcol- tak Erdély meghódításáért, ahol a román vajdaságok erős ellenállásába ütköztek.”;
A középkori Magyar Királyság és Erdély	- betelepítés Erdélybe, az „ősi román földre”: már nem ma- gyarokat, hanem székelyeket és szászokat telepítettek be.
Kapcsolatok Moldvával és Ha- vasalfölddel	- Károly Róbert „megpróbálta kiterjeszteni uralmát Ha- vasalföldre és Moldvára is, de a román nép hősi ellenál- lásába ütközött, és kénytelen volt vissza-vonulnia”.
A bábolnai felkelés	- 1330. posadai ütközet kiemelése, magyar seregek veresége, Havasalföld „önálló” állammá váltak. - a bábolnai felkelés: „A bábolnai felkelés leverése ellenére nyilvánvalóvá tette a román, a magyar és a székely parasz- tok érdekközösségét, az elnyomó nemesség elleni harcuk- ban való hősiességüket.”
A Dózsa György-féle felkelés	- Dózsa György „székely kisnemes”.
Török hódítás	- Mohács következménye: az ország „középső” része török uralom alá, a „nyugati” és „északi” részét a „Habsburg di- nasztia Ausztriához csatolta”.
Erdélyi fejedelemség	- 1541: az „önálló független fejedelemség létrejötté”.
Kultúra	- a reneszánsz és humanizmus kapcsán csak megemlíti, hogy Magyarországon is érezte hatását: „A reneszánsz szelleme Magyarországon, Csehországban, Lengyelorszá- gban és Oroszországban is érezhetővé vált.” Ellenben „a román országokban működő számtalan mesterek (sic!) teljes összhangba tudták egybeötvözni az új elemeket a gazdag népi hagyománnyal és értékes műalkotásokat hagytak örökségül”.
Vitéz Mihály (Mihai Viteazul)	- csak megemlíti a reformáció magyarországi megjelenését. „A magyar nemesség azonban cselszövéseket kezdett ellene”.

4. táblázat

Egyetemes koraujkor (román kifejezés szerint modernkor) és a jelenkor története, 1988.

Habsburg uralom 1848-1849-es magyar forradalom és szabadságharc	- megjelenik Magyarország, de mint a Habsburg Monarchia „elfoglalt” területe; - a Horea, Cloșca és Crișan vezette „felkelést”: az erdélyi nemesek leverték. - az elnyomó magyar nemesek; - Kossuth Lajos kiemelkedő szerepet kapott; - Kossuth „liberális köztársaságot” hozott létre. A magyar forradalmárok a Habsburg és cári „ellenforradalmi erők” ellen küzdöttek; - a magyar forradalom hibája: nem szabadítottak fel más nemzeteket.
Dualizmus Az első világháborút lezáró békeszerződés	- a nemzetállamok kialakulása kapcsán nem tértek ki Magyarországra; - nem említették meg az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttét. - megjelenik a gyulafehérvári nemzetgyűlés: Az „erdélyiek” döntöttek az egyesülés mellett; - röviden megemlíti a magyar Tanácsköztársaságot, amelynek leverésében Románia is részt vett.
A második bécsi döntés és az azt követő korszak	- a „horthysta Magyarország” megbélyegzése; - a román csapatok részt vettek a „a magyarországi hitleristák megsemmisítésében és felszámolásában”; - a „technikai tudományos forradalom” számos szocialista országban elindult, ellenben Magyarországot nem említették meg.

5. táblázat

Románia története az ókorban és középkorban,
1981. és 1989. évi kiadás

A magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe	- finn-ugor eredet tanának ismertetése és szakszerű leírás a magyar törzsek kialakulásáról és a vándorlásról; - a magyarok és a székelyek „betörték” Erdélybe, Erdély meghódítása és küzdelem a román vajdák ellen; - az erdélyi vajda intézménye román eredetű.
Államalapítás, Magyar Királyság A középkori Magyar Királyság és Erdély Moldva és Havasalföld A bábolnai felkelés Dózsa György-féle felkelés	- a 16. században Erdélyben a románok alkották a többséget, „még laktak”: magyarok, szászok, székelyek. - Iancu de Hunedoara, vagyis Hunyadi János a román törökellenes küzdelem vezére; - posadai ütközet: a román függetlenség bizonyítéka; - újra megjelent a katolicizmus és az ortodoxia szembeállítás, a Magyar Királyság a katolicizmust mint politikai eszközt használta fel a románok elleni küzdelemben. - a bábolnai felkelés: a közös harc szimbóluma.
Török hódítás Erdélyi fejedelemség Kultúra Vitéz Mihály (Mihai Viteazul)	- Mohács következménye: megnyitja az utat Erdély számára, hogy egyesüljön a román országokkal. Az ország „középső” része török uralom alá került, a „nyugati” és „északi” részét a „Habsburg dinasztia Ausztriához csatolta”; - 1540: az „önálló független fejedelemség létrejött”; - a kolozsvári egyetem alapítása 1581-ben a román kultúrájának az eredménye.

6. táblázat

Románia története az újkorban
(román kifejezés szerint modernkor), 1989.

Habsburg uralom	- a magyar nemesek nemzetállamot akartak létrehozni, azon a területen, ahol a magyarság „kisebbségben volt”;
1848-1849-es magyar forradalom és szabadságharc	- a Bem vezette magyar hadsereg megszállták Erdélyt és közel hat ezer román forradalmárt „gyilkoltak meg”; - az atrocitásokért Kossuthot vonták felelősségre.
Dualizmus	- a kiegyezés értékelése: „Fontos nemzeti területek idegen megszállás alatt voltak, ezek közül Erdély is, amelyet erőszakosan Magyarországhoz csatoltak 1867-ben”. A rendszer jellemzői: „reakciós, nacio-nalista-soviniszta”.
Az első világháborút lezáró békeszerződés	- 1918. december 1.: az évszázados küzdelem eredménye.

7. táblázat

Románia jelenkori története, 1983. és 1989. évi kiadás

A két világháború közötti időszak	- míg az 1983-ban kiadott könyvben a fasiszta nagyhatalmak a felelősek a területvesztéséért, addig az 1989-es kiadványban a „diktátum” véres következményeit emelték ki: „a megszálló horthysta hadsereg és hatóságok” kegyetlen „mészárlásait”, „bajonettel hasították fel a várandós anyák hasát”;
A második bécsi döntés és az azt követő korszak	- „pontos” adatok arról, hogy a „diktátum” Románia számára mekkora gazdasági károkat okozott; - a nemzetiségi jogokat „élvező” magyar lakosok, „magyarul beszélő dolgozók”.

A „múltszemlélet” színeváltozása

Magyarország és Románia a második világháború után kialakult nagyhatalmi erőterben nem fogalmazhatták meg önállóan külpolitikai stratégiájukat, mindkettőjüknek a Szovjetunió vezette keleti blokkba kellett betagozódniuk. Az egyazon szövetségi rendszerbe került két állam között csak látszólag normalizálódtak a diplomáciai kapcsolatok. Az 1940-es évek végétől a szomszédságpolitikába nem lehetett belefoglalni az erdélyi

lyi magyarság kérdését. A magyar és a román pártvezetés 1949. februári bukaresti találkozásán a Román Kommunista Párt (RKP) vezetése – közvetve – azt is tudomására hozta a magyar küldöttségnek, hogy a romániai magyarság nem a magyar nemzet része, hanem csupán a román-magyar kulturális kapcsolatok kedvezményezettje.¹⁵

A területért vívott küzdelemben Románia került ki győztesen, de Bukarest úgy érezte, hogy Erdély megtartása érdekében továbbra is fenn kell tartania a korábbi elméleteket, legfőbbképpen a kontinuitás tanát. A magyarsággal való változása először ebben a kontextusban értelmezhető: a történeti mítoszok további kultiválása történeti legitimációs érvként szolgált Erdély megtartása érdekében. A romániai nemzeti kurzus, majd az 1970-es évektől megjelenő román állampárti nacionalizmus tovább erősítette a nemzeti mítoszokat és az identitásképzés mechanizmusában az idegengyűlölet elemei is megjelentek. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb teret kapott a román felsőbbrendűség kihangsúlyozása és az etnocentrikus szemlélet is. Így vált Magyarország és a magyar nép a román nép függetlenségi törekvéseinek örökös kerékkötőjévé. Az aktuálpolitikai események, mint például a román-magyar államközi kapcsolatok „hőfokának” változása, az erdélyi magyarság kérdésének felvetése a budapesti pártvezetés részéről szintén rányomták a bélyegüket a történeti diskurzusra.¹⁶

Magyarsággal az ötvenes évek román történelem-tankönyveiben¹⁷

A magyarság mint „hódító”, „betörő” nép jelent meg Európa színpadán, de ami a legfontosabb „hazánk területén”.¹⁸ Vagyis a 20. századi politikai viszonyokat vissza vetítették a történeti múltba, annak kihangsúlyozása érdekében, hogy Erdély ősi román terület. A magyar nép „vándorol”, ezzel ellentétben a román nép római kultúrával rendelkező nemzet, amely ráadásul „feudális államalakulatokat” hozott létre Erdély területén.¹⁹ A román szocializmus éveiben végig visszatérő motívum volt a kenézek és

¹⁵ FÜLÖP-VINCZE 2007, 31-34.

¹⁶ A román-magyar diplomáciai kapcsolatokra és a romániai nemzeti kérdésre alakulására bővebben lásd: FÖLDES 2007.

¹⁷ Lásd a 1. és 2. sz. táblázatot.

¹⁸ ISTORIA R.P.R. 1956, 74. Érdemes megjegyezni, hogy az 1947. évi kiadásban a „hazánk területén” fogalmát nem használták.

¹⁹ Uo. 72-74.

vajdák hősies harca a magyar „hódítókkal” szemben. A magyarok először csak „átvonultak hazánk területén” és a magyar nép letelepedésének földrajzi megnevezésére nem a Kárpát-medence kifejezést, hanem a Pannon-síkság fogalmat használták. Erdély elfoglalása a 11. században befejeződött.²⁰ Miután a magyar királyok megszerezték az Erdély feletti uralmat, Havasalföld és Moldva függetlenségére törtek. Ez a két „önálló” államalakulat függetlenségüket a magyar királyokkal szemben vívták ki.²¹ Az ötvenes évek aktuálpolitikai felfogásának megfelelően a magyarok által terjesztett katolicizmust ellenséges erőként tüntették fel, de az ellene folytatott küzdelem nemzeti jelleget öltött.²² A katolicizmus térhódításával szemben csak az ortodoxia vehette fel a küzdelmet, az az ortodoxia, amely a román függetlenségi harc megtestesítőjeként lépett fel már a 14. században, sőt, Erdély területén is meg kellett akadályoznia a katolicizmus terjeszkedését. Az események ily módon való bemutatása egyértelműen a romániai görög-katolikus egyház beolvasztásával áll összefüggésben; el kellett fogadtatni azt a tételt, hogy a görög-katolikus vallás a román nemzet kettéválasztása, sőt, az erdélyi románok elmagyarosítása céljából történt. A népi felkelések (bábolnai felkelés, a Dózsa György vezette felkelés) a román-magyar közös harc évszázados emlékei.²³ De már itt feltűnik az „elnyomó” magyar nemes, aki kizsákmányolta Erdély lakosait, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül.²⁴ Mohács következményeként a Magyar Királyság „három részre szakadt”.²⁵ Magyarország a 19. századi európai szabadságharcban tűnt fel újra: Kossuth az emblematikus, kulcsfontosságú személy, aki azonban nem oldotta meg a nemzetiségi kérdést.²⁶ Az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttét negatívan ítélték meg, hiszen az továbbra is a nemzetiségi elnyomást képviselte.²⁷ A gyulafehérvári Nemzetgyűlés határozata és Erdély Romániához való csatolása elveszett a történelem süllyesztőjében, sőt Románia vétkes is volt, hiszen leverte a magyar Tanácsköztársaságot. A romániai magyar „kisebbség” fontos szerepet kapott a 20. században. A két világháború közötti „elnyomott”

²⁰ Uo. 75.

²¹ ISTORIA ROMÂNIEI 1947, 95–102.

²² Uo. 128. Az 1956. évi kiadásban is felfedezhető ez a katolikus ellenesség, ellenben itt már nem emelték ki, hogy az ortodox egyház milyen meghatározó szerepet játszott a román nemzet és a két „román állam” kialakulásában. ISTORIA R.P.R. 1956, 119.

²³ ISTORIA ROMÂNIEI 1947, 131–133.

²⁴ Uo. 128.

²⁵ Uo. 211. Az 1956. évi kiadásban már nem említették meg a Magyar Királyság „három részre szakadását”. ISTORIA R.P.R. 1956, 246.

²⁶ ISTORIA ROMÂNIEI 1947, 431.

²⁷ Uo. 543.

magyar kisebbség 1945-től többletjogokat kapott.²⁸ A második bécsi „diktátumért” a román királyt vonták felelősségre.²⁹

Megállapíthatjuk, hogy az ötvenes évek közepéig a magyar népet és a Magyar Királyságot, mint hódító államalakulatot tüntették fel, ellenben a történetírói diskurzusban még nem fedezhetőek fel az ellenségkép nyomai. Csak a „távoli múlt” eseményeit dolgozták fel, a negyvenes évek eleji konfliktusokról nem ejtettek szót.

Magyarságkép a hatvanas évek román történelemtankönyveiben³⁰

A szovjet blokkon belül Románia az ötvenes évektől kezdődően megpróbált egyfajta független kül- és belpolitikai irányvonalat kialakítani, természetesen ez nem jelentette volna a szocialista táborból való kilépést. Ebben a függetlenedési törekvésben nagy szerepet kapott a román nemzeti hagyományok, elsősorban a nemzeti hősök és múlt a hangoztatása, egyes eseményeknek új perspektívába helyezése. A legfontosabb nemzeti hős Vitéz Mihály lesz és a 20. századi események közül a gyulafehérvári Nemzetgyűlés és a második bécsi „diktátum” bemutatása egyre nagyobb teret kaptak.

A magyarok „hazánktól nyugatra telepedtek le”, és Erdély „meghódítása” – a korábbi tételtől eltérően már nem fejeződött be a 11. században, hanem elhúzódott a 13. század végéig.³¹ Szembeállítják a román „öslakosokat” a magyar és székely „telepesekkel”.³² Erdélyt mint a Magyar Királyságon belüli külön álló politikai entitást tüntették fel, és ennek alátámasztása érdekében a mohácsi csata következtében a Magyar Királyság már nem három, hanem két részre oszlott fel.³³ Vitéz Mihály a „három román ország”, vagyis Erdély, Havasalföld és Moldva egyesítésére törekedett, aki nek haláláért a magyar nemesek a felelősek.³⁴

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 740.

³⁰ Lásd a 3. sz. táblázatot.

³¹ NICOARĂ–NUȚU 1969, 76.

³² Uo. 89.

³³ Uo. 144.

³⁴ Uo. 145–146.

Magyarságkép a nyolcvanas évek román történelemtankönyveiben³⁵

A magyar nép kialakulásának leírása közelített a magyar történettudomány álláspontjához, vagyis a magyar népet a „nomád törzsekhez” sorolták, akik idővel áttértek a megtelepedett életmódra.³⁶ Valójában ezzel is a román nép felsőbbrendűségét akarták kimutatni. A vajdái ellenállása fokozatosan heroikus ábrázolást öltött. Az erdélyi betelepítés alkalmával már nem magyarokat, hanem székelyeket és szászokat telepítettek le „az ősi román földre”³⁷. A Magyar Királyság terjeszkedésének azonban a moldvai és havasalföldi fejedelmek ellenálltak. Károly Róbert „megpróbálta uralmát kiterjeszteni Havasalföldre és Moldvára is, de a román nép hősi ellenállásába ütközött és kénytelen volt visszavonulnia.”³⁸ Kitüntetett szerepet kapott az 1330-ban lezajlott posadai ütközet bemutatása, amely a magyar seregek vereségével zárult. Havasalföld ezek után „önálló” állammá vált.³⁹ Az erdélyi fejedelemséget önálló politikai entitásként tüntették fel. Vitéz Mihály a „három román tartomány” egyesítésével próbálkozott, győzelmei megvalósították „a nép nagy függetlenségi és egyesülési törekvéseit.”⁴⁰

A Nyugathoz, a nyugati kultúrkörhöz való tartozás jegyében a török hódítás elleni küzdelem is új perspektívát kapott. Hunyadi János mint Iancu de Hunedoara a török ellen folytatott háború román nemzeti hőse, de a küzdelemben az egész román nemzet kivette a részét. A román államok Európa védőbástyái lesznek, sőt a török hódítással szemben a kis népek álltak szemben: „Akkor, amikor a közép és dél-kelet európai államok oszmán fennhatóság alá kerültek, a román államok továbbra is megőrizték függetlenségüket, és legfőbb támogatóivá váltak a függetlenségükért küzdő népeknek.”⁴¹

A nyugati kultúrkörhöz való tartozás jegyében a reneszánsz és a humanizmus romániai alkotásai kiemelt jelentőséget kaptak. Azonban ez a román kultúrának alkotásai: „a román országokban működő számtalan mesterek (sic!) teljes összhangba tudták egybeötözni az új elemeket a gazdag népi hagyománnyal és értékes műalkotásokat hagytak örökségül.”⁴² Míg „a reneszánsz

³⁵ Lásd a 4-től 7-ig terjedő táblázatokat.

³⁶ ISTORIA ANTICĂ 1989, 93–95.

³⁷ Uo. 94.

³⁸ GEORGIAN-NEAGU-NUȚU 1980, 110.

³⁹ Uo. 110.

⁴⁰ Uo. 130.

⁴¹ ISTORIA ANTICĂ 1989, 107.

⁴² GEORGIAN-NEAGU-NUȚU 1980, 176.

*szellem Magyarországon, Csehországban, Lengyelországban és Oroszországban is érezhetővé vált.*⁴³

A '80-as évek végén megváltozott Kossuth Lajos megítélése is: ő az, aki a román nép ellen elkövetett atrocitásokat elrendelte.⁴⁴ A magyar forradalom leveréséért már nem csak a Habsburgok a felelősek, hanem és cári seregek is. A magyar forradalom legnagyobb hibájának azt rótták fel, hogy nem tűzte célul más nemzetek felszabadítását.⁴⁵ A 19. századi nemzeti államok kialakulásának bemutatásakor Magyarország nem kapott helyet. A dualizmust teljesen negatívan tüntették fel: „erőszakosan” felszámolta Erdélyt mint „államalakulatot”, és nem volt egyéb mint a „privilegizáltak [szövetsége] a birodalom területén élő elnyomott népekkel szemben.”⁴⁶

A szociális és gazdasági gondok elfedése érdekében az államilag irányított és gerjesztett sovíniszta propaganda a történelemtankönyvekben is egyre nagyobb teret kapott. Ehhez hozzájárult a magyar-román diplomáciai kapcsolatok elhidegülése is. A „*horthysta Magyarország*” a második bécsi „*diktátum*” után „*százak és ezrek*” elüldözéséért, meggyilkolásáért felelős, de nemcsak a románokat üldözték, hanem a zsidó lakosság számára is tragikus következményekkel járt a „*diktátum*”.⁴⁷ A román nemzet mégis győztesként zárta a második világháborút, sőt a román csapatok részt vettek „*a magyarországi hitleristák megsemmisítésében és felszámolásában*”.⁴⁸ Az 1989-ben kiadott történelemtankönyvekben azonban a második bécsi „*diktátum*” bemutatása egyértelműen az ellenségkép kialakítását szolgálta. A „*diktátum*” véres következménnyel járt: „*a magszálló horthysta seregek és hatóságok*” kegyetlen „*mészárlásokat*” hajtottak végre, a magyar katonák „*bajonettel hasították fel a várandós anyák hasát*”; üldöztek el több mint 250.000 román ajkú lakost Észak-Erdélyből.⁴⁹ A második bécsi döntés nemcsak a lakosságot sújtotta, hanem „*pontos*” adatokat hoztak fel annak alátámasztására is, hogy Magyarország milyen nagy károkat okozott a román nemzetgazdaság számára.⁵⁰ A romániai magyar kisebbség a szocializmus éveiben megkülönböztetett elbánásban részesült, amelyet a szerzők fotókkal is igazoltak.⁵¹

⁴³ Uo. 176.

⁴⁴ ISTORIA MODERNĂ 1989, 48.

⁴⁵ Uo. 47.

⁴⁶ Uo. 82.

⁴⁷ ISTORIA CONTEMPORANĂ 1983, 82.

⁴⁸ Uo. 83.

⁴⁹ ISTORIA CONTEMPORANĂ 1989, 88.

⁵⁰ Uo. 88.

⁵¹ Uo. 170-172.

A magyarságról és a Magyarországról kialakított kép a román szocializmus éveiben sokat módosult. A tankönyvek vizsgálata arra enged következtetni, hogy a magyarság ábrázolása szorosan összefüggött a román történelmi ön- és ellenségkép szerkezetének átalakulásával. A hatalom igényeinek megfelelően a történészek az „elvesztett múlt helyreállítására tettek kísérletet. A történelemtankönyvek a „megmásított” és „kitalált” múlt corpusaivá váltak. A magyar nép eredetének bemutatása (nomád, vándorló törzs) a román kulturális felsőbbrendűség alátámasztását szolgálta, míg a Magyar Királyság terjeszkedése akadályt gördített a román nemzeti egyesülési törekvések elé, valamint a román államok éppen vele szemben vívták ki a függetlenségüket. A 20. századi politikai viszonyokat vissza vetítették a múltba és csak az etnocentrikus történelemszemlélet érvényesült. A nyolcvanas években tanuló nemzedék identitását erősen befolyásolta az a történelmi diskurzus és narratíva, amely már teljesen ellenséges országgént tüntették fel Magyarországot és a magyar népet.

A magyarságkép alakulása nem függetleníthető a román belpolitikai életben végbement változásoktól, sőt leképezték a román-magyar államközi viszonyok alakulását. Ez is rámutat annak veszélyére, hogy a történelemírás nem lehet a mindenkori politikai kurzus kiszolgálója, vagy nem szabad felhasználni az adott politikai berendezkedés legitimálására. A történelemírásnak elsősorban a tudományos szempontokat kell követnie, mert csak így kerülhetünk közelebb más nemzetek múltjának megismeréséhez.

Felhasznált irodalom

- HOBSBAWM 2006 = Eric Hobsbawm: Mit mondhat el nekünk a történelem a jelen kori társadalomról? In: uő.: A történelemről, a történetírásról. Budapest, 2006, Napvilág Kiadó. 46.
- FÖLDES 2007 = Földes György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989. Budapest, 2007, Napvilág Kiadó.
- GEORGESCU 1994 = Georgescu, Vlad: Politică și istorie. Cazul comunistilor români. 1944–1977. București, 1994, Editura Humanitas.
- GEORGIAN-NEAGU-NUȚU 1980 = Georgian, Lucia - Neagu, Vasilica - Nuțu, Constantin: A középkor története. Tankönyv a VI. osztály számára. București, 1980 (eredeti kiadása 1970, átdolgozva 1974-ben és 1978-ban), Editura Didactică și Enciclopedică.

- MOISA 2003 = Moisa, Gabriel: Istoria Transilvanie în istoriografia românească 1965–1989. Cluj-Napoca, 2003, Presa Universitară Clujeană.
- NICOARĂ-NUȚU 1969 = Nicoară, Ion – Nuțu, Constantin: Istoria evului mediu [A középkor története]. Manul pentru clasa a VI-a. București, 1969, Editura Didactică și Enciclopedică. (Az 1962-ben megjelent tankönyv hasonmás kiadása.)
- BOIA 2006 = Boia, Lucian: Istoria și mit în conștiința românească. București, 2006.
- CONSTANTINIU 2007 = Constantiniu, Florin: De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu. București, 2007.
- Constantiniu é.n. = Constantiniu, Florin: O fază umbră a istoriografiei românești: perioada rolleristă (1947–1958). http://www.itcnet.ro/history/archive/mi2002/current10/7_11.html. (2009. 02. 06.)
- Pentelescu 1998 = Pentelescu, Aurel: Mihai Roller și stalinizarea istoriografiei române în anii postbelice. In: *Analele Sighet* 6. București, 1998. 588–602.
- MIHALACHE 2001 = Mihalache, Andi: Dileme identitare în istoriografia perioadei 1954–1964. In: *Xenopoliana*, 2001. 1–4. sz. 37–50.
- Istoria României 1960–1964 = Istoria României. Vol. I–IV. București, 1960–1964.
- UNGUREANU 1998 = Ungureanu, Mihai-Răzvan: Destinul miturilor istorice contemporane. *Xenopoliana*, 1998. 3–4. sz. 37.
- VINCZE 2006 = Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjánig. Fejezet a román–magyar kapcsolatok történetéből. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3–4. sz. 262–252.
- Xenopolina*, 1993. 1–4. sz.
- Xenopoliana*, 1998. 3–4. sz.
- Xenopoliana*, 2000, 1–4. sz.
- NAGY 1999 = Nagy Benedek: Un imperativ necesar: revizuirea manualelor de istoria românilor. In: *Studii istorice româno-ungare*. Iași, 1999, Fundația Academică „A. D. Xenopol”. 301–317.
- FÜLÖP-VINCZE 2007 = Fülöp Mihály – Vincze Gábor: (válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta): Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1948–1955). Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, Debrecen, 2007. 31–34.
- ISTORIA R.P.R. 1956 = Istoria R.P.R. Manualul pentru învățământul mediu. Red.: Roller, Mihail. București, 1956. Editura de Stat Didactică și Pedagogică. 74.

- ISTORIA ROMÂNIEI 1947 = Istoria României. Manual unic pentru clasa a VIII-a secundara. Red.: Roller, Mihail. București, 1947, Editura de Stat. 95-102.
- ISTORIA ANTICĂ 1989 = Istoria antică și medie a României. Manula pentru clasa a VIII-a. Daicoviciu, Hadrian – Teodor, Pompiliu – Câmpenau, Ioan. București, 1989. Editura Didactică și Pedagogică. 93-95.
- ISTORIA MODERNĂ 1989 = Istoria modernă a României. Manula pentru clasa a IX-a. Huruzeanu, Elisabeta – Smarandache, Gheorghe – Totu, Mira. București, 1989, Editura Didactică și Politică. 48.
- ISTORIA CONTEMPORANĂ 1983 = Istoria contemporană a României. Manual pentru clasa a X-a. Petric, Aron – Ioniță, Gheorghe. București, 1983. Editura Didactică și Pedagogică. 82.
- ISTORIA CONTEMPORANĂ 1989 = Istoria contemporană a României. Manual pentru clasa a X-a. Petric, Aron – Ioniță, Gheorghe. București, 1989. Editura Didactică și Pedagogică. 88.

RIVÁLIS NEMZETI NARRATÍVÁK

A ROMÁN ÉS A MAGYAR KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK
ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE¹

Kolozsvár központjában lépten-nyomon szembesülhetünk a román és a magyar történelem csendes, de annál szívósabb versengésével. A „magyar” és a „román” múlt emlékei sűrűn váltogatják egymást, sőt, néha közvetlen közelről – ugyanannak a háznak a falán vagy ugyanazon a szobron – néznek farkasszemet egymással. Időnként az a benyomásunk támadhat, mintha túl szeretnék harsogni egymást. Máskor az egyik a szó szoros értelmében felülírja, vagy átértelmezi a másikat – igazolva a két nép történelmének szétválaszthatatlanságát. Ez a jelenség talán a város főterén a legszembetűnőbb, ahol szabályos szimbolikus adok-ka-pok folyik immár lassan kilencven éve, és ami a Funar-korszakban érte el csúc- vagy inkább mélypontját.² A tér máig megőrizte monarchiabeli hangulatát, amelyet a román városvezetések különféleképpen próbáltak ellensúlyozni – kezdve a főtér nevével (piața Unirii – az Egyesülés tere, utalás Erdély Romániával való egyesülésére), folytatva a közeli román vagy annak tartott emlékekkel (a Mátyás-szobor előtti római ásatások, a memorandisták emlékműve a tér és a Bulevardul Eroilor sarkán, majd az utca középső részére áthelyezett, eredetileg a Mátyás-szoborral szemben álló capitoliumi farkas szobra), egészen a Mátyás-szobron elhelyezett Iorga-idézetig és Funar lassan múltófélben lévő nemzetiszínű tobzódásáig.³ Ez a látványos rivalizálás azonban csak a külső megnyilvánulása egy évszázados játszmának, amelynek

¹ Jelen dolgozat a *Múlt-kor történelmi portál* számára íródott. Elkészítését segítették: Várad Erika és Wolf Ágnes (Báthory István Elméleti Líceum, Kolozsvár), Sipos Zoltán (Kolozsvár), Jakab György (Budapest). Segítségüket ezúton is köszönöm.

² Gheorghe Funar román nacionalista politikus – 1992-1997 között a Román Nemzeti Egység Pártjának elnöke, azután a Nagy-Románia Párt főtítkára. 1992-2004-ben Kolozsvár polgármestereként magyarellenességével tűnt ki, 2004 óta szenátorként ténykedik, folytatva sovíniszta ténykedését.

³ Bővebben lásd: SZABÓ 2004, 87-113.; http://szabot.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=11&p=1185#_ftnref1, illetve BRUBAKER 2006.

a tétje Erdély múltja, és amely máig hatással van az emberek életére – nem csupán Erdélyben.

A szimbolikus megnyilvánulások mellett a két történelem vetélkedése talán a történelemtankönyvek lapjain érhető a legjobban tetten, mivel azok mintegy sűrítve foglalják össze az aktuális (nemzeti) történelmet. Azt a narratívát, amely a közoktatás révén megalapozza az emberek történelemszemléletét (a „köztudatot”), és ezzel hatással van arra, hogyan fognak viszonyulni jó néhány kérdéshez – jelen esetben például a magyarokhoz, akár Magyarországon, akár Romániában.

Dolgozatomban ezért kísérletet tettem a magyar és a román középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzésére.⁴ Míg a magyarországi középiskolások hagyományosan négy éven át vegyesen tanulják az egyetemes és a magyar történelmet, Romániában a középiskolák első három évében (azaz a IX-XI. évfolyamokon) tanították az egyetemes történelmet, az utolsó évben pedig a „románok története” következett, román nyelven. A romániai történelemoktatás azonban nemrég komoly változásokon ment keresztül. Az első két évben ugyan megmaradt a kronologikus szerkezet, de az egyetemes történelem mellé román vonatkozású részek is bekerültek. És ami még nagyobb újítás – a XI-XII. (harmadik-negyedik) évfolyamokban felbomlik az időrendiség, a tanítás pedig néhány nagy témakör alapján halad. Míg a XI. (harmadik) évben inkább az egyetemes történelmen van a hangsúly, az utolsó évben főleg a román történelmet tanítják. Továbbá azt is tervbe vették, hogy a magyar tannyelvű iskolákban magyarul lehessen oktatni a „román történelmet” is.

A korábbi gyakorlattól eltérő módon felépített új XII. osztályos (negyedik) román történelemtankönyvek öt nagyobb témakört (*Népek és történelmi térségek; Emberek, társadalom és az eszmék világa; Állam és politika; Nemzetközi kapcsolatok; Vallás és vallási élet*) mutatnak be, számos kisebb „esettanulmány” kiegészítve. A régebbi román szövegekhez képest általában véve vázlatosabbak, a korábban külön fejezetekben taglalt témák itt egyszerre több helyen is felbukkanhatnak, egyes kérdéseket pedig egyenesen hiába keresünk. Ugyanakkor nagyobb hangsúly van az állampolgári ismereteken. Bár az új román tankönyvek esetében érdemes lett volna bevonni az elemzésbe az alsóbb évfolyamoknak szánt tananyagot is, terjedelmi okokból csak a XII. osztályos könyveket tekintettem át.

A vizsgálat során elsősorban az egyes – magyar és román – történelemtankönyvek „közös” témáira, azaz a magyarokat és a románokat egyaránt érin-

⁴ Nyugatnémet, keletnémet, osztrák, svájci, csehszlovák, román, jugoszláv, lengyel és finn történelemtankönyvek magyarságképének áttekintését lásd: SZABOLCS 1990.

tő események ábrázolására fókuszáltam, megpróbálva felvázolni a szövegekből kibontakozó két történelmi narratíva vonalát – a különbségekkel, párhuzamokkal és találkozásokkal együtt. Kizárólag a szövegekkel foglalkoztam, az oktatás módszertanával összefüggő kérdésekre nem tértem ki. Az elemzés során hat, véletlenszerűen kiválasztott XII. osztályos román (három „régí”, azaz 2000 után forgalomban lévő és három új, 2007-ben kiadott), valamint nyolc magyar középiskolai tankönyvet vizsgáltam meg. Az egyes szövegek néha meglehetősen különböző szellemiséget tükröznek – részben ebből a körülményből adódik dolgozatom talán kissé leíró jellege. Mondandómat ugyanakkor igyekeztem sok példával alátámasztani és idézetekkel szemléltetni.⁵

Etnogenezis és államalapítás – avagy ki volt itt előbb?

A vizsgált magyar és román tankönyvek közötti egyik legfőbb eltérés épp az eredet és az államalapítás körüli kérdésekben mutatkozik meg. A román etnogenezis, valamint a magyar honfoglalás – pontosabban Erdély meghódítása – különböző módon kerül bemutatásra az egyes elbeszélésekben, amelyek tehát már itt elválnak egymástól. Igaz találkozási pontok is vannak.

Az összes elemzett román tankönyv – összhangban a román historiográfia fő irányával (és a román köztudattal) – a dákoróman kontinuitás téziséből indul ki. Ennek egyik pillére, hogy a román nép a (géta-) dák őslakosok és a római hódítók keveredéséből alakult ki (dák-római szintézis), többek között a mai Erdély területén.⁶ A másik pillér a folytonosság, vagyis hogy a római légiók kivonása után jelentős romanizált lakosság maradt a kiürített provinciában, amely a népvándorlások ellenére is megőrizte újlatin jellegét, és fokozatosan kialakult belőle a keresztény román nép. A *Humanitas* és a *Petron* könyvei ismertetik a romanizáció egyes stádiumait is – a római hódítás előtti szakaszt, a római provincia fennállásának

⁵ A vizsgálatba bevont román és magyar tankönyvek: PETRION é.n., SIGMA 2000., HUMANITAS 2000., BĂLUȚOIU-GRECU 2007., ZOE PETRE 2007., BARNEA 2007. GYAPAI-RITOÓK 2006., SZÁRAY 2006a., SZABÓ P.-ZÁVODSZKY é.n., SZÁRAY 2006b., ZÁVODSZKY 2003., SZÁRAY 2007., SALAMON 2004., SZÁRAY-KAPOSI 2006.

⁶ A római eredetre emlékeztetnek a capitoliumi farkas-szobrok Románia (főleg Erdély) számos városában – például Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Marosludason, Gyulafehérváron, Brassóban, Bukarestben, Galați-on, stb. – valamint a Traianus császár ábrázoló szobrok – például Déván. A dák alkotóelemre Decebal dák uralkodó szobrai – például dévai lovas szobra – utalnak, és ugyancsak számtalan emlékmű jeleníti meg a dák-római szintézist is.

idejét, illetve a katonai kiürítést követő időszakot. Az újabb XII. osztályos tankönyvek a román etnogenezis részletes taglalása helyett elsősorban a románok újlatin jellegét – annak hagyományát és történelmi fejlődését – járják körül.

Ezzel szemben a magyar tankönyvek – a magyar történetírásban bevett álláspontra alapozva – nem fogadják el a dákoromán kontinuitás elméletét, és a románok későbbi, a Balkánról történő bevándorlásáról írnak. Így a honfoglalás időszakában, illetve az azt követő első évszázadokban nem is tudnak román népekről a Kárpát-medencében, csak avarokról, illetve szláv népekről a peremvidékeken, valamint „*meglehetősen kisszámú bolgár–szláv lakosságról*” a bolgár uralom alatti Erdélyben.⁷ A Gyapay–Ritoók-féle kötet a Római Birodalom történetét taglaló részben csak futólag említi Dacia római meghódítását, majd kiürítését; a kora középkori Kelet-Európa népeinek rövid bemutatásakor pedig szó sem esik (dákó-) románokról, még elmélet szintjén sem. A Száray-féle könyv is csak röviden fejt ki az eseményeket, majd összegzi a következményeket: „...*a provincia lakosságát rendszerben áttelepítette a Dunától délre. Dacia közel 170 éves római uralom után ismét a barbárok földje lett. A romanizált népesség elvándorolt, magára hagyott városai hamar megsemmisültek.*”⁸ Ugyanakkor a szerző megvizsgálja a történelmi vitát is, összefoglalva a magyar és a román történetírás közötti nézetkülönbséget, két szemelvényt illusztrálva a kérdést.

Ezen a ponton az egyes nemzeti narratívák keresztezik egymást. A román könyvek elég nagy teret szentelnek a problémakörnek és az azt övező vitának – a magyaroknál jóval nagyobbat. A Humanitas és a Petrion kiadványa kitér a kérdés historiográfiájára is, és a kontinuitást alátámasztó vélemények mellett ismertetik az azzal ellentétes elméleteket is (Roesler migrációs elmélete), szemelvények kíséretében. Míg az előbbi szól a történelmi mítoszokról, és egy idézetet is közöl Lucian Boiától, aki szerint a kontinuitás és az etnogenezis kérdése körüli „*nemzeti megszállottság*” épp a román nép kezdeteit övező homály kifejeződése⁹, az utóbbi tankönyv szerzői helyenként már-már görcsösnek tűnő igyekezettel bizonygatják a „*román*” álláspontot. A Petrion kötetében kiemelik az ügy átpolitizáltságát is: azért próbálták vitatni az erdélyi románság folytonosságát és őslakos voltát, hogy igazolják a terület fölötti magyar uralmat, ám „*a történelmi források sokfélesége világosan szemlélteti az migrációs elmélet alaptalanságát.*”¹⁰

⁷ GYAPAI-RITOÓK 2006, 245.

⁸ SZÁRAY 2006a, 167.

⁹ HUMANITAS 2000, 17.

¹⁰ PETRION é.n. 12.

A Valentin Băluțoiu és Maria Grecu nevével jegyzett új román tankönyvben a szerzők az erdélyi származású Adolf Armbruster történészre hivatkozva¹¹ felsorolják a román nemzet „újlatin jellegének” egyes elemeit – a románok római leszármazása, a dáko-rómaiak és románok kontinuitása az egykori Dacia területén, a románok nemzeti és nyelvi egysége, valamint a románok latin jellege – majd bemutatják ennek az eszmének a történeti fejlődését, megemlítve az egyes elméleteket is (tisza latin, dáko-római és tiszta dák).¹² A kötet egymás mellé állítja és ütközteti a különféle forrásokból és a szakirodalomból vett szemelvényeket (közülük az egyik még a magyarországi Erdély történetére is hivatkozik), és a feladatok is ezek értékelésére épülnek. A Zoe Petre, valamint az Alexandru Barnea által koordinált tankönyvekben is a „latin jelleg” kifejtésén, és a románok eredetét övező tudományos és politikai vitákon van a hangsúly. A kérdéskör átpolitizáltságát itt is elsősorban a román nemzeti törekvések elleni magyar és osztrák törekvéseknek tudják be, a kontinuitást tagadó („roesleriánus”) elméletekkel szemben pedig a román történettudomány eredményeit sorakoztatják fel. A Barnea-féle kötetben határozott konklúziót is kapunk: „...a román és külföldi történettudomány kétségbevonhatatlan érvekkel és bizonyítékokkal szolgált a románok latin jellege és kontinuitása tekintetében.”¹³ A Zoe Petre-féle könyvben ugyanakkor a vonatkozó rész szerzője összefoglalásképpen azt is leszögezi, hogy a jelenlegi helyzetben „a történelmi elsőbbségnek már nincs többé politikai értéke, a múlt rekonstruálása pedig nem jár következményekkel a régió állampolgárainak és közösségeinek elidegeníthetetlen jogaira nézve.”¹⁴

Számos egyéb középkori forrás mellett mind a régi, mind pedig az új román tankönyvek többségében fontos szerep jut Anonymus krónikájának, mint az erdélyi román elsőbbséget igazoló forrásnak. A szövegek ugyanis a krónikaíróra hivatkozva több kezdetleges államról és azok uralkodóiról számolnak be. A Humanitas kötete szól Menumurut, Glad és Gelu 10. század eleji román-szláv „hercegségeiről” („ducat”), hozzátéve, hogy Anonymus nem említi az első két „herceg” („duce”) nemzetiségét, ám Geluról azt mondja, hogy „egy bizonyos román (Blacus)” akinek az „alattvalói románok és szlávok (Blasii et Sclavi).”¹⁵ A fejezetben viszonylag részletes képet kapunk a szóban forgó államalakulatok elleni magyar támadásokról;

¹¹ Armbruster idézett könyvével kapcsolatban lásd: MISKOLCZY 1993.

¹² BĂLUȚOIU–GRECU 2007, 10-13.

¹³ BARNEA 2007, 7.

¹⁴ ZOE PETRE 2007, 10.

¹⁵ HUMANITAS 2000, 18.

miután Tuhutum vereséget mér Gelura, saját államot szervezett Erdélyben – függetlenül Árpád dinasztijától – és az „*öslakos*” románok és szlávok is elfogadták uralkodójuknak. Tuhutum leszármazottját, Gyulát, később Szent István király győzte le. A Petrión kötet a Gesta Hungarorumban szereplő Glad, Gelu és Menumorut vajdasága mellett felhozza a Szent Gellért-legendában említett Gyla (Gyula) és Ahtum vajdaságát, majd röviden ismerteti az erdélyi magyar hódítást. A Sigma tankönyve is Anonymusra hivatkozva írja, hogy a magyarok erdélyi bejövetelekor a területet románok, szlávok és bolgárok lakták, de inkább a nemzeti identitás és a kora középkori államalakulás sajátosságaival foglalkozik, és egy békülékeny hangvételű megjegyzést tesz a magyarok és románok évszázados békés együttéléséről. Az új tankönyveknek a román elő-államok („*helyi autonómiák*”) kialakulásával foglalkozó fejezete nem tér el a korábbiakban megismertektől. Az egyes szerzők – váltakozó részletességgel – itt is kitérnek a magyarok által meghódított, a középkori krónikákban említett kezdetleges államalakulatokra és Erdély fokozatos integrálására a Magyar Királyságba. A Zoe Petre-féle szövegben is megjelenik, hogy Anonymus csak Gelut említi blach-ként, azaz románként, miközben „*a terület népessége messze nem volt etnikailag homogén*”, de azt is hozzátesszik: „*kétségtelen, hogy abban a korszakban, amikor Anonymus írt, a köztudatban benne volt a románok erdélyi elsőbbsége...*”¹⁶ Ugyanitt a „források hallgatásáról” is olvashatunk, azaz arról, hogy a történeti források évszázadokon át miért nem tesznek említést a románokról. A krónikaírók ugyanis általában nem tértek ki az etnikai viszonyokra, és csak a katonai és politikai vonatkozásban számottevő népekről és társadalmi csoportokról tudósítottak.

A két magyar könyv tömörebben mutatja be a Duna-Tisza vidékétől keletre fekvő területek meghódítását, de a román könyvekből megismert államalakulatok említése nélkül. Pedig a magyar szerzők is gyakorlatilag ugyanazokat a forrásokat szólaltatják meg, mint a románok: a Gesta Hungaroromot, a Szent Gellért-legendát és Anonymus krónikáját. Míg a Szent-Gellért-legendából vett szemelvény a Tisza-Maros vidékén uralkodó Ajtonyról ír, az Anonymus krónikájából származó részlet Tétény és az erdélyi Gyalu küzdelmét írja le. A Száray-féle kötet röviden összefoglalja az egyes nemzeti történetírásokban meglévő általános különbségeket is – kiemelve a forrásanyag kis számát és a források eltérő értelmezéseit, illetve a nemzeti-politikai vonatkozásokból adódó problémákat. A II. osztályos tankönyvben is visszatér a témára – Anonymus krónikája (Gesta

¹⁶ ZOE PETRE 2007, 75.

Hungarorum) kapcsán utal arra, hogy a szerző művében saját kora viszonyait vetítette vissza a honfoglalás korábbi eseményeire.

Demográfiai bizonytalanságok

Az ókori és kora középkori fejlemények eltérő ábrázolásához járulnak hozzá azok az információk is, amelyek a terület népesedési viszonyaira utalnak.

Az elemzett román tankönyvekben inkább csak szórványosan fordulnak elő Erdély népességével kapcsolatos adatok. A régebbiek közül a Humanitas és a Petrión könyve szerint Erdély lakosságának többségét az őslakos dákok, majd a dák-római szintézisből kialakuló román nép alkotta. A helyzet a magyar hódítást követően sem változott meg, noha „*az újonnan jöttek letelepedése [...] új etnikai-demográfiai szerkezet kialakulását eredményezett*” – áll a Humanitas kötetében.¹⁷ Egy román történész munkájából vett részlet is a magyar lakosság ritkaságáról beszél – még Pannóniában is – valamint az ország etnikai sokszínűségéről. A románok a Petrión tankönyvében is Erdély többségi és legrégebbi lakosaiként szerepelnek. A Sigma kötete viszont csak Erdély többnemzetiségű jellegéről tudósít, és csupán a 18. századi fejlődés során említi meg, hogy a románok tették ki a „*tartomány teljes lakosságának több mint felét*”.¹⁸ Az új tankönyvekben még homályosabb és általánosabb a kép: Valentin Băluțoiu és Maria Grecu megemlítik, hogy a magyar hódítás és betelepülések után is a románok alkották Erdély lakosságának többségét, de a többi szerző inkább csak a korai román túlsúlyra utal – a Zoe Petre által koordinált kötetben például több mint 60%-os román többségről írnak.

A magyar tankönyvekből (SZABÓ P.–ZÁVODSZKY é.n.; SZÁRAY 2006b) valamivel több információt meríthetünk, viszont ezekből teljesen más etnikai viszonyok rajzolódnak ki. Románokról a Kárpát-medencében elég sokáig még csak szó sem esik. A Száray-könyvben csupán a honfoglaló magyarok és kabarok keveredéséről olvashatunk az itt élő avarokkal és szlávokkal; egy, a 11. századi etnikai viszonyokat bemutató térképen is csak magyar, szláv, besenyő és szász népesség látható Erdélyben. A későbbiek során mindkét magyar kötet megemlékezik a székely (a székelyek megtelepedési helyei a 11. században – térkép¹⁹) és szász telepesekről, vala-

¹⁷ HUMANITAS 2000, 19.

¹⁸ SIGMA 2000, 44.

¹⁹ SZABÓ P.–ZÁVODSZKY é.n. 51.

mint a nyugatról érkezett bevándorlókról. A Szabó-Závodszy-könyv szerint a balkáni hegységekben élő, pásztorkodással foglalkozó, görögkeleti vallású románok a 11. században érkeztek a Kárpátok déli lejtőire, majd a szerzők az Anjou-korban említik meg őket ismét – az újonnan betelepülő népek között: „Erdélyben, valamint délen, az Al-Duna mentén folytatódott a juhtenyésztő, pásztorkodó románok betelepülése...”²⁰ A Száray-kötet viszont korábban is ír róluk: a szászok kiváltságleveléből vett részletben, valamint a 12. századi Erdélyt ábrázoló térképen látható a déli és keleti irányból folyó román bevándorlás. A magyar tankönyvekben két nagyobb esemény, illetve eseménysorozat kapcsán kerül előtérbe a népesség és annak összetétele – a tatárjárás és a török háborúk pusztításainak elemzésekor. A tatárjárás okozta pusztítás „kedvezőtlenül hatott az ország nemzetiségi összetételére” – írja a Száray-könyv, és mindkét szöveg beszámol a bevándorlás támogatásáról és a betelepítésekről.²¹ A tizenöt éves háború, valamint az 1650–60-as évek harcainak következményeit térkép illusztrálja a Száray-kötetben, amely alapján a népességveszteség főleg az Erdélyi-medencében, illetve az Olt- és a Maros-völgyében volt jelentős. A II. osztályos Száray-könyv megvonja a török kor mérlegét is – a pusztulás elsősorban a magyar vidékeket sújtotta, a hegyekben élő más népeket (pl. a románokat) kevésbé. A népességfogyást bevándorlás ellensúlyozta, Erdélybe románok érkeztek, az etnikai határok megváltoztak. Egy kis térképen a románok be- és széttelepülése is követhető, egy táblázatban pedig egy becslést is találhatunk az Erdélyi Fejedelemség (Székelyföld, Szászföld, vármegyék, Részek) népeiről a 16. század végén. A táblázat alapján a Szászföldön kívül a magyarok mindenhol többséget alkottak, és Erdélyben ekkor összesen 560 ezer magyar, 325 ezer román és 85 ezer szász élt.

A későbbi korok tekintetében már pontosabb adatokkal szolgálnak a román tankönyvek is. A Humanitas kötete a 19. század második felében 2,785 millió románt mutat ki Magyarországon, egy kis táblázatban pedig szemlélteti az erdélyi etnikai viszonyok alakulását 1850–1910 között (a románság arányának csökkenését 59,5%-ról 53,7%-ra). A Petrión tankönyve csak egyetlen adatot közöl: a 19. század második felének állapotáról (2,8 millió erdélyi román). A Sigma kötete a 19. század első felében 2,3 millió románról ír Erdélyben és Magyarországon (Erdély lakosságának 60%-a), majd közli az 1910-es népszámlálás adatát: 3 millió román, Erdélyben a lakosság 55% (hozzátéve, hogy a románok állítása szerint valójában még többen voltak). Ez utóbbi munkában – szokatlan módon – több etnikai tér-

²⁰ SZABÓ P.-ZÁVODSZKY é.n. 91.

²¹ SZÁRAY 2006b. 93.

kép is megjelenik – egy 1878-as (német) térkép, egy Kelet-Közép-Európa 1918-as viszonyait ábrázoló térképvázlat, valamint Nagy-Románia etnikai térképe. Az 1930-as romániai népszámlálás adatai: Sigma: a 18 millióból 7% magyar, Humanitas: 1.425.507 magyar (79%), Petrión: 79% magyar, a teljes lakosság számát máshol találjuk meg: 18,05 millió fő. Az új tankönyvek azonban itt sem bocsátkoznak részletekbe. A Valentin Băluțoiu – Maria Grecu szerzőpáros a szemelvények között ugyan feltünteti az 1930-as és 2002-es nemzetiségi adatsorokat, és közölnek egy etnikai térképet is, de a Zoe Petre-kötetben csak Nagy-Románia lakosságának nemzetiségi összetételéről olvashatunk (79% magyar), illetve arról, hogy a második világháború utáni fejlődés következtében a magyarok maradtak Románia második legnépesebb etnikai közössége.

A két narratíva az újkor hajnalán – a török háborúk utáni korszak demográfiai viszonyainak taglalásakor – közelít egymáshoz. A III. osztályos Száray-féle és a Závodszy-féle kötet egyaránt felvázolja azokat a jelentős változásokat, amelyekre a törökök kiűzése után idején került sor: „Magyarország soknemzetiségű állam lett”, írja a Száray-féle könyv.²² Mindkét vizsgált tankönyv megemlíti a románok Erdélybe irányuló tömeges bevándorlását (a dunai román fejedelemségekben uralkodó rossz viszonyok miatt), akik a 18. századra „Erdélyben többségre jutottak, de nagy számban telepedtek meg az Alföld keleti peremén és a Temesközben is” – fogalmaz Závodszy.²³ A folyamatokat különösen szemléletesen ábrázolják a Száray-féle tankönyv etnikai térképei és szemelvényei. Itt további részletes kimutatásokat is találni – az 1850-es népszámlálás adatait (összesen 2,239 millió román, Erdély lakosságának 58%-a, a teljes országban pedig 17%), illetve a későbbi adatsorokat (1850–1910 között, innen kiderül, hogy a románok száma 2,24 millióról 2,948 millióra nőtt, miközben az összlakosságon belüli arányuk 19,3%-ról 16,1%-ra csökkent). Szerepel továbbá egy felekezeti megoszlást bemutató táblázat is. A IV. osztályos könyv végén pedig az egyes országokra lebontva vizsgálhatjuk meg a határon túlra került magyar közösségek nagyságát és arányszámát (azaz fogyását): Erdélyben például 1910–1992 között 31,6%-ról 20,7%-ra esett vissza a magyarok összlakosságon belüli aránya (abszolút értékben kifejezve 16,6 millióról 15,9 millióra csökkent). A Závodszy-féle kötet kevésbé részletes etnikai képet rajzol, de belőle is értesülhetünk a fontosabb arányokról: egy diagram az 1840-es viszonyokat jeleníti meg (országosan 46,1% magyar, 18,8% román), az 1910-es adatok szerint pedig a 9,95 millió magyar mellett (54,5%) 2,95

²² SZÁRAY 2007, 88.

²³ ZÁVODSZKY 2003, 79.

millió román (16,1%) élt Magyarországon. A Romániához került magyarság számáról a Száray-Kaposi-féle kötet pontos adatokkal szolgál: 1,66 millió (1920), illetve 1,480 millió (1930) fő (a szerzők nem a magyarok országos, hanem erdélyi arányát adják meg: 32,5%, illetve 26,7%).

Román vajdaság vagy magyar tartomány?

A magyar és román tankönyvek közötti fentebb vázolt eltéréseknek meghatározó szerepük van, ugyanis két párhuzamos elbeszélés épül rájuk – a szemléletbeli különbségeket pedig ténybeli különbségek egészítik ki. A magyar és román szövegekből így fokozatosan két, meglehetősen különböző Erdély-kép bontakozik ki.

A régebbi román könyvekben Erdély többnyire a „három román ország” egyikeként jelenik meg, mintegy kiszakítva a történelmi Magyarország kontextusából – a Sigma kötete kivételével, amely következetesen külön kezeli Erdélyt és a (dunai) román vajdaságokat.²⁴ A „román Erdély” képe a dákoromán kontinuitás és a román lakosság konstans túlsúlya mellett számos további elemből áll. Jóllehet az egyes szövegekből kiderül, hogy a magyar hódítás következtében Erdély eltérő fejlődési utat járt be, mint a másik két román államalakulat, a szerzők kiemelik azokat a sajátosságait is, amelyeket megőrzött a Magyar Királyságon belül. Így egyfajta magyar–román vegyes alakzat jött létre, amely politikailag ugyan a magyar állam keretei közé került, kulturálisan és etnikailag azonban továbbra is sok szállal kötődött a Kárpátokon túli román világhoz.²⁵ Erdély fokozatos – évszázadokig tartó – integrálását a Magyar Királyságba külön alfejezet tárgyalja az egyes tankönyvekben. A Humanitas könyve Erdélyről egyenesen mint a „magyar király vazallus politikai alakulatáról”²⁶ ír, és az összes szöveg a korai román fejlődés maradványainak tudja be a vajdaság intézményét, illetve a különféle helyi autonómiák továbbélését. Az új tan-

²⁴ Az Erdély különállását eltúlzó „sajátos Erdély-misztikáról” lásd MISKOLCZY 2005. 47. Erdély több román történelmi atlaszban is a három román ország egyikeként szerepel (például PEROVICI 2006. vagy MOȚU 2001.), de ugyanez érvényes például a román történelmet képekben megjelenítő Mileniul românesc (FILITTI-MATEI 2004.) című könyvre is.

²⁵ A Sigma kötetét kritizálva Adrian Năstase szociáldemokrata politikus többek közt épp Erdély és a másik két román ország különválasztását helytelenítette, mivel a politikus szerint ez a magyar revizionisták támogatta transzilvanizmus eszméjét népszerűsíti. Lásd: PĂRĂIANU 2001, 103–104.

²⁶ HUMANITAS 2000, 19.

könyvek Erdély már említett, a Magyar Királyságba történő fokozatos integrációja és a helyi autonómiák továbbélése mellett szintén rámutatnak a tartomány különállását biztosító sajátosságokra. Valentin Băluțoiu és Maria Grecu szerint a vajdaság, a kenézségek, a székek, stb. voltak azok a megkülönböztető jegyek, amelyeknek köszönhetően „Erdély sohasem olvadt össze teljesen a Magyar Királysággal.”²⁷ Erdély másutt is a magyar király vazallus vajdaságaként szerepel, amely intézmény – az egyik szemelvény szerint – a régi, 9–10. századi hercegségek (vajdaságok) továbbfejlesztése volt. A Barnea-féle kötetben a szerző ugyancsak az Erdélyben talált „*autochton feudalizmusról*” ír.²⁸ A Zoe Petre által koordinált tankönyv vonatkozó részének szerzője is említést tesz az Erdélyi vajdaság bizonyos fokú különállásáról, de azt nem értékeli túl – az intézmény inkább Erdély „*egyediségére*”, mintsem a királyságon belüli autonómiájára utalt.

Az új szövegekben a leggyakrabban a „*román térség*” (spațiu românesc) elnevezés alatt taglalják a román vajdaságok és Erdély történetét, jelentéséről az Alexandru Barnea koordinálta könyvben ezt olvashatjuk: „*a többségében románok által lakott terület, amely politikai tekintetben a X. századtól a Kárpáteken túli középkori államok megjelenéséig alakult ki.*”²⁹ A kifejezés jobban hangzik, mint a korábbi szövegekből ismert „három román ország”, noha helyenként még az is fel-felbukkan.³⁰ A szerzőknek azonban általában sikerül elkerülniük az egyes területek összemosódását (bár a Barnea-féle kötetben például a román utazók között szerepel Xantus János (Ioan Xantus)). Így előjönnek Erdély és a többi román terület különbözőségei a városok fejlődését ismertető részben is – mind a Valentin Băluțoiu és Maria Grecu által jegyzett, mind pedig a Zoe Petre-féle tankönyv rámutat az Erdélyben érvényesülő (nyugati) modellre, a Băluțoiu-Grecu-féle kötet számos szemelvényéből pedig egy sokszínű, multietnikus Erdély képe bontakozik ki.

A magyar tankönyvek alapján azonban teljesen más viszonyokra következtethetünk a középkori Erdély tekintetében. A terület a Magyar Királyság integráns részeként jelenik meg, és csak a teljes magyar történelem kontextusában kerül szóba. Román autonómiákról egyáltalán nem, Erdély sajátos különállásáról és az itt élő három etnikumról – mindkét tankönyv esetében – is csak egy tömör jellemzésből értesülünk, már az önálló fejedelemség kialakulásának bemutatásakor: a Szabó – Závodszy-

²⁷ BĂLUȚOIU-GRECU 2007, 150.

²⁸ BARNEA 2007, 63.

²⁹ BARNEA 2007, 88.

³⁰ Például: BĂLUȚOIU-GRECU 2007, 220.

kötet szerint „Erdély a kora feudális időktől 1541-ig külön földrajzi – történeti egységnek számított a magyar királyságon belül. Élén a király által kinevezett vajda állt. Területe három népnek (etnikumnak) adott otthont.”³¹

Ezek után nem meglepő, hogy a magyar és a román tankönyvek eltérő módon ábrázolják az erdélyi társadalmat is. A román szövegek a „három nemzet szövetségének” (Unio trium nationum, 1437) megkötését úgy értékelik, hogy ekkor rögzült a románok („kollektív”) kizárása Erdély politikai életéből. Igaz, a Humanitas és a Sigma könyve árnyalja a helyzetet – az egyéni integráció lehetőségének, illetve a nemzet korabeli fogalmának elmagyarázásával, amit a Sigma szövege Hunyadi János példájával domborít ki. A vonatkozó rész szerzője itt egyúttal azt is megjegyzi, hogy a román és a magyar jobbágyok társadalmi helyzete azonos volt. A Petrión könyvének azok a megállapításai, amelyek szerint az ortodox románoknak megtiltották, hogy kőből építsék templomaikat, valamint hogy megtelepedjenek az erősített szász és magyar városokban, már a hagyományos román sérelmi narratívába illeszkednek. Az új tankönyvekben is elsősorban a románok fokozatos, Erdély vezetéséből való kiszorításáról olvashatunk, Nagy Lajos magyar király korlátozó törvényeit az összes szöveg megemlíti. A Valentin Băluțoiu és Maria Grecu által jegyzett szöveg is megemlíti a románokat kizáró Unio Trium Nationum-ot, a Zoe Petre-féle kötetben ugyanakkor a „kiváltságos nemzetek” rendszere kapcsán szó esik a nemzetről, mint rendi kategóriáról is.

Az 1437-es parasztfelkelés és a „kápolnai unió” kapcsán eközben a Szabó-Závodszy-könyv még csak nem is tesz említést a románokról. Társadalmi helyzetükre is csupán a már említett későbbi megjegyzésben tér ki: eltérően a három nemzetet alkotó magyaroktól, székelyektől és szászoktól, akik már a középkori Magyarország keretei között szerezték meg jogaikat, és „beleszólhattak Erdély ügyeinek intézésébe”,³² a románok nem rendelkeztek kiváltságokkal. Ugyanezen a helyen írják a szerzők, hogy az eredetileg pásztorkodó románok a 16. században már földműveléssel is foglalkoztak. A Száray-kötet a parasztfelkelést elégedetlen parasztok és a hozzájuk csatlakozó kismemesek és románok megmozdulásaként értelmezi, és – mintegy a román történettudománnyal vitába szállva – kifejti, hogy a „három nemzet uniójára” a magyar történészek nem etnikai, hanem rendi jellegű szövetségként tekintenek, ellentétben a románokkal, akik – a románok ellen irányuló – etnikai szövetséget látnak benne. Másutt is találni olyan

³¹ SZABÓ P.–ZÁVODSZKY é.n. 170.

³² SZABÓ P.–ZÁVODSZKY é.n. 170.

megjegyzéseket, amelyek a modern kor előtti nemzettudatra és a nemzeti ellentétek természetére világítanak rá.

Hasonló eltérések figyelhetők meg az erdélyi vallási-egyházi élet bemutatásakor is. Míg a román szerzők elsősorban a katolicizmus erőltetett térhódításáról és az ortodoxok megtúrt státusáról írnak, a magyarok ezzel kapcsolatban inkább a tordai vallásbékére térnek ki. A Száray-féle kötet szerint ugyanakkor „*Erdélyben a felekezetek többnyire békében éltek egymás mellett*” a vallási türelemről és a bevett felekezetek (amelyek közé nem sorolták be az ortodox egyházat) szabad vallásgyakorlatáról törvények rendelkeztek.³³ Az 1568-as tordai országgyűlés határozatai a Závodszy-féle tankönyvben a felekezeti kérdés egyedülálló szabályozásaként szerepelnek, és „*Európában példa nélküli*” vallási türelemről árulkodnak, ám az ortodox románságról itt sem esik szó.³⁴

Külső nézőpontok

A két nemzeti narratíva párhuzamosságának egyik fő oka maga a „*nemzeti történelem*” kontextusa, azaz hogy a szerzők más-más összefüggésrendszerben beszélnek el az eseményeket. Ezt pedig a kiválasztott nézőpont határozza meg – míg a románok lényegében a Kárpátok másik oldaláról, a magyarok a Királyhágón túlról szemlélik a történelmet. Így az egyes narratívákba jóformán csak azok a történések (és személyiségek) kerülnek be, amelyek elhelyezhetők az adott nemzeti kontextus „*egészében*”, azaz az összmagyar vagy az összromán történelemben. Ezért az egyes tankönyvekben számos olyan eseményre bukkanhatunk, amelyek – noha mindkét népet érintették, és így vitathatatlanul a közös múlt részét képezik – a másik történetből mégis kimaradtak. A szerzők feltehetően nem tulajdonítottak akkora jelentőséget az adott jelenségnek a (saját) nemzeti kontextuson belül.

Ezeket az eltéréseket jól illusztrálja a posadai csata. A vereség, amelyet Károly Róbert magyar király Basarab havasalföldi vajdától szenvedett el 1330-ban, a román tankönyvekben a román történelem fontos mérföldköveként kerül bemutatásra – mint a Havasalföld függetlenségét megszilárdító ütközet. A hat megvizsgált román tankönyv közül négyben³⁵ megtalálható a csata hagyományos ábrázolása is.³⁶ Ezzel szemben magyar

³³ SZÁRAY 2006b. 219.

³⁴ SZABÓ P.–ZÁVODSZKY é.n. 179.

³⁵ SIGMA 2000., PETRION é.n., ZOE PETRE 2007., BĂLUȚOIU–GRECU 2007.

³⁶ A Képes Krónika miniatúrája egyébként a románok első ismert ábrázolása.

résről csak a Száray-kötet említi meg Károly Róbert sikertelen hadjáratát.³⁷ Még nagyobb a különbség Nagy István (Ștefan cel Mare), az egyik legjelentősebbnek tartott moldvai vajda esetében. Vele kapcsolatban mind a régi, mind az újabb román tankönyvek többsége – törökellenes küzdelmeinek részletes bemutatása mellett – azokra az erőfeszítéseire is rámutat, amelyek a Magyar Királysággal szembeni függetlenség fenntartására irányultak. Megemlítik Nagy István moldvabányai (Baia) győzelmét Hunyadi Mátyás fölött,³⁸ ám a magyar tananyagból csak Mátyás nyugati (ausztriai és csehországi) és törökök elleni háborúiról értesülhetünk. De ugyanígy járt a román történelmi tudat egy másik kulcsfontosságú személyisége, Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) is. A Havasalföldet, Erdélyt és Moldvát rövid időre egyesítő vajdával kapcsolatban az összes elemzett román tankönyv kiemeli, hogy a későbbiek során a román nemzeti egység és függetlenség szimbólumává vált.³⁹ Vitéz Mihály erdélyi politikájáról – az ortodox egyház és a román parasztság helyzetének javításáról – számol be a Humanitas és a Petricion tankönyve mellett az újabbak közül a Băluțoiu–Grecu szerzőpáros által írt, illetve a Zoe Petre által koordinált kötet is. Míg a Petricion könyvének szövegében – a „*hagyományos*” történelemszemléletnek megfelelően⁴⁰ – a vajda a kora középkortól tartó (román) nemzeti egységtörekvések kiemelt figurája, a Humanitas és a Sigma kötetete árnyaltabb, kevésbé „*mitizált*” megközelítést kínál, csakúgy, mint a Zoe Petre-féle tankönyvben. Valentin Băluțoiu és Maria Grecu kötetében ugyanakkor Vitéz Mihály országegyesítő tetteinek „*nemzeti*” motivációját kétféleképpen értékelő – egymással mintegy polemizáló – szemelvényt találhatunk egymás mellett.

Ezzel szemben a magyar könyvekben Vitéz Mihály és cselekedetei úgyszólván „*elsikkadnak*” a tizenöt éves háború zavaros eseményeiben, a Báthoryak és Basta zsoldosai között. Itt hiába keressük a román vajda „*országgyesítésének*” jelentőségét, sőt, a Száray-kötet szerint nem is ő, hanem Bocskai István arat győzelmet a török fölött Gyurgyevónál, a vajda pedig csak meglehetősen negatív színben jelenik meg Erdély történetében: „*a császár [III. Rudolf] megbízásából először Vitéz Mihály havasalföldi vajda, majd Basta császári generális csapatai döntötték romba a fejedelemséget*.”⁴¹ De Vitéz

³⁷ Itt kép is található. SZÁRAY 2006b. 108.

³⁸ Az eseményre utalnak Nicolae Iorga román történész sorai is a kolozsvári Mátyás-szobron elhelyezett emléktáblán.

³⁹ Erről lásd: BOIA 1999, 163–173.

⁴⁰ Bővebben lásd: BOIA 1999, 157–190.

⁴¹ SZÁRAY 2006b. 225.

Mihály helyett olvashatunk Bocskai Istvánról és végrendeletéről (az önálló erdélyi állam szerepéről), ami viszont a magyar Erdély-hagyomány fontos eleme, vagy később a Rákóczi-szabadságharcról, miközben a román könyvekből mindkettő hiányzik.

A nézőpontbeli különbségek a többi erdélyi fejedelem politikájának ábrázolásában is megnyilvánulnak. Míg a Humanitas kötete vagy az új, Zoe Petre koordinálta szöveg például Dacia újjáalakításának tervéről és az erdélyi-román kapcsolatokról ír Bethlen Gábor és a két Rákóczi György kapcsán, a magyar kötetek nem említik az ez irányú törekvéseket, és elsősorban az erdélyi fejedelmek magyarországi és nyugati politikáját ismertetik, főképp a Habsburg-ellenes rendi küzdelmekbe való bekapcsolódásukat. Mindezt abban az összefüggésben, hogy az Erdélyi Fejedelemségre továbbra is a Magyar Királyság részeként és az ország esetleges újjáegyesítésének kiindulópontjaként tekintettek.

Mindazonáltal közös pontok itt is akadnak. A román szövegekben például így jelenik meg az erdélyi Iancu de Hunedoara a törökverő havasalföldi és moldvai vajdák mellett, és ugyanő – Hunyadi János néven – kiemelt terjedelemben szerepel a magyar könyvekben is. Hunyadi kapcsán a Humanitas kötete megállapítja, hogy román származású volt, de „*életmódjával és katolikus vallásával a magyar nemességbe integrálódott.*”⁴² Hasonló a Sigma értékelése is, míg a Petrion tankönyve Hunyadiról – hadi sikerei mellett – csak azt említi meg, hogy Erdély vajdája, majd Magyarország kormányzója volt. A Valentin Băluțoiu és Maria Grecu által írt új tankönyvben a „*havasalföldi eredetű családból származó*”⁴³ Hunyadi János (aki egy helyen „*román vajdaként*” is szerepel) hadjáratai mellett olvashatunk a hadvezér abbéli szándékáról, hogy létrehozzon egy törökellenes „*román tömböt*”⁴⁴ Erdélyből, Moldvából és Havasalföldből. De a jeles személyiség más megvilágításban is feltűnik: az Erdélyi vajdaság Magyarországon belüli autonómiájának növelésére is törekedett.

A Szabó – Závodszy és a Száray-féle tankönyv is utal Hunyadi János havasalföldi származására, amit az utóbbi egy feladat révén korabeli összefüggésben is elhelyez.

Érdekes epizódnak számít 1956: mindhárom régebbi román tankönyv megemlékezik róla, hogy a magyarországi forradalom kihatott a román kommunizmus „*nemzeti útjának*” kialakulására. A Sigma kötetében egy

⁴² HUMANITAS 2000. 39. A Zoe Petre-féle (új) tankönyv vonatkozó részének szerzője is hasonlóan jellemzi Hunyadit.

⁴³ BĂLUȚOIU–GRECU 2007, 209.

⁴⁴ Uo.

román politikus (Emil Bodnăraș) bemutatásakor azt is megemlíti, hogy más román kommunista vezetőkkel együtt szorgalmazta a budapesti kormány elleni beavatkozást. Az új kötetek közül a Barnea- és a Zoe Petre által koordinált szövegekben tesznek említést Gheorghe Gheorghiu-Dej miniszterelnök és pártvezér szerepéről az 1956-os magyarországi események kapcsán.

Nemzetek születése és 1848–49

A fentebb kifejtett nézőpontbeli különbözőségek szembetűnő módon jelentkeznek a modern nemzettévalás folyamatának és az 1848–49-es események taglalása kapcsán is.

A régi román tankönyvek külön fejezetet szentelnek a román nemzettudat fejlődésének és a románság politikai emancipációjára irányuló mozgalmaknak, de Erdély integrációját a Habsburg Monarchiába (a 17. század végén) csak a Sigma kiadó könyve helyezi valamivel tágabb összefüggésbe. Ugyanitt a vonatkozó rész szerzője bemutatja Erdély társadalmi berendezkedésének sajátosságait is, valamint a modern nemzeti identitás megkonstruálását és a nacionalizmus eszméjét. A Petrión kötet is foglalkozik a nemzettévalás kérdésével, a Humanitas kiadványa pedig egy kis megjegyzésben világítja meg a középkori nemzetfogalmat. Mindhárom szöveg viszonylag részletesen ismerteti az erdélyi románság vezetőinek társadalmi és nemzeti reformtörekvéseit – köztük Inochentie Micu-Klein görög katolikus püspök ténykedését, valamint az Erdélyi Iskola programját, a *Supplex Libellus Valachorumot*. A román vezetők a nemzeti egyenjogúság igényét elsősorban a románok római eredetére és számbeli többségére alapozták, ám a magyar rendek visszautasították a célkitűzéseiket. A románok helyzetét a Petrión kiadványa az 1790-es erdélyi országgyűléssel szemlélteti, ahol a képviselők 90%-át magyarok és székelyek, 10%-át szászok adták, míg a románokat egyetlen személy – a görög katolikus püspök – képviselte. Ugyanitt a szerző még a Horea és Cloșca-féle parasztfelkelés nemzeti vonatkozására is utal. Az új tankönyvekben a nemzeti identitást általánosságban vizsgálják meg a szerzők, a modern román nemzetfejlődésről pedig csak elszórtan találni egy-egy mondatot az egyes fejezetekben – főleg a románok latin jellegéről (és az ennek kapcsán kibontakozó politikai-tudományos vitáról) szóló első témakörben. Röviden mindhárom új szöveg is kitér az Erdélyi Iskolára, és megemlíti a *Supplex Libellus Valachorumot*, a Valentin Băluțoiu és Maria Grecu által

írt kötetben egy, a Supplexből vett szemelvény illusztrálja a románok előkelő származása és méltatlan korabeli helyzete közötti ellentmondást.

A nemzeti-nemzetiségi kérdést a magyar tankönyvek is aprólékosan taglalják. Noha csak vázlatosan tekintik át az egyes nemzeti mozgalmakat, de összességében véve meglehetősen komplex képet tárnak a diákok elé. A kötetek bemutatják a magyar és a nemzetiségi elitek nemzet- és államépítési törekvései között feszülő ellentéteket, és az ezekből eredő különféle konfliktusokat – magyar részről a nemzetiségi követelések figyelmen kívül hagyását, a másik oldalról pedig a magyar államnyelv bevezetésének és a magyar politikai nemzet eszméjének elutasítását. A szövegek utalnak a magyarországi társadalomfejlődés sajátosságaira („*csonka*” nemzetiségi társadalmak), a Száray-féle könyv ezenfelül foglalkozik a magyarosodás-magyarosítás kérdéskörével is. Ugyanitt szó esik a „*nemzeteszmé ébredéséről*” és a dicső múlt jelentőségéről (amely „*többnyire forráskritika nélkül*”⁴⁵ jelenik meg), továbbá a dákoromán elméletről, amely a román igényeket volt hivatott igazolni. A Horea–Cloșca-féle parasztfelkelés csak a jobbágycégek kérdésén kerül megemlítésre, nemzeti vonatkozás nélkül.

Az 1848–49-es forradalom értékelése során a Petrión kiadványa az erdélyi eseményeket „*a román forradalom*” kontextusában – a havasalföldi és moldvai helyzettel együtt – elemzi, egymás mellé helyezve az egyes (román) forradalmi programokat. Az erdélyi magyar-román összeütkezés okait a nemzeti kérdés kezelésének különbözőségében, valamint abban látja, hogy „*a Kossuth Lajos vezette magyarok a jogokat és szabadságokat csak saját nemzetársaik számára ismerték el*”⁴⁶ miközben a románok sem jogokkal, sem megfelelő képvisellel nem rendelkeztek. A román és magyar forradalmárok közötti viszony azt követően romlott meg, hogy a magyar többségű kolozsvári diéta megszavazta Erdély egyesülését Magyarországgal („*valójában annexióját*”⁴⁷), eltörölve a fejedelemség autonómiáját. A románok ezután a császári udvarhoz fordultak, amelynek „*kettős politikája 'divide et impera', meghozta gyümölcseit*”⁴⁸ A harcok során Nicolae Bălcescu közvetítési kísérlete sem járt eredménnyel, és nem jött létre meg egyezés. A Humanitas tankönyve ugyancsak a magyar forradalmárok nemzeti programjában („*a középkori Magyarország visszaállítása*”⁴⁹) látja a magyar-román etnikai konfliktus okát, ugyanakkor sikeresként könyveli

⁴⁵ SZÁRAY 2007, 107.

⁴⁶ PETRIÓN é.n. 82.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ HUMANITAS 2000, 66.

el a Bălcescu közvetítésével folyó tárgyalásokat. Míg az előbbi két szöveg elsősorban a románság nemzeti törekvéseire és önvédelmi harcára koncentrál, a Sigma kötete árnyaltabban közelít a témához – a két nemzet forradalmi céljainak hasonlóságára és a magyar-román érdekek tragikus konfliktusára helyezi a hangsúlyt, kiemelve ugyanakkor a megbékélés lehetőségét, amit épp Bălcescu békéltető gesztusa szimbolizál. Az Avram Iancu vezette érchegységi román ellenállás kapcsán a Petron tankönyve szerint Iancu „népi hadsereget szervezett, amellyel a román nemzet védelmében harcolt”⁵⁰ és a Sigma, valamint a Humanitas kötete is megemlékezik róla. Az új román XII. osztályos történelem-tankönyvek viszont meglehetősen mostohán bánnak 1848-al – különösen az erdélyi történésekkel. A modern román állam létrejöttének folyamatát leíró fejezetben a szerzők annak egyik epizódjaként tesznek említést a forradalmi történésekről. Röviden ismertetik a negyvennyolcasok politikai programját, de szinte csak Havasalfölddel és Moldvával foglalkoznak. Az Alexandru Barnea által koordinált kötetben szó esik a Habsburg Birodalom „román tartományaiiban” (azaz a Bánságban, Erdélyben és Bukovinában)⁵¹ kibontakozott forradalmakról, illetve a magyarok és a románok közötti konfliktusról, másutt pedig néhány sor emlékezik meg az 1848. május 15-i balázsfalvi román nemzetgyűlésről és az ott elfogadott határozatról.

A magyar tankönyvek a forradalmat a magyar '48 összefüggéseiben jelenítik meg. Szintén kiemelik, hogy a magyar kormányzat – a (magyar) politikai nemzet elképzeléséből kiindulva – elzárkózott a kollektív jogok (például területi autonómia) megadásától, és utalnak a bécsi udvar megszóító politikájára is. Bemutatásra kerülnek a nemzetiségek igényei is – a Száray-féle könyv számos nemzetiségi dokumentumból (például az első két balázsfalvi román gyűlés határozataiból) közöl részleteket, ám árnyalja a képet a magyar kormányhoz lojális nemzetiségek említése, amelyekről a román könyvek egyáltalán nem szólnak, amivel azt sugall-

⁵⁰ PETRION é.n. 82.

⁵¹ BARNEA 2007, 96.

⁵² A román történelmi emlékezetben inkább a véres magyar-román konfliktus van jelen, amelynek magyarellenés élet több régi, de rendszeresen fel-felbukkanó mítosz is táplálja. Ide tartozik a magyarok által legyilkolt 40 000 román és 270 elpusztított román falu mítosza, és ugyanez nyilvánult meg az aradi vértanúknak emléket állító aradi Szabadság-szobor visszaállítását ellenzők „érveiben”, amelyek szerint a 13 tábornok voltaképpen háborús bűnös (!) volt. Szerencsére manapság ez már inkább csak a vulgár-nacionalista diskurzust jellemzi, de például ugyanebből az okból húzódik évek óta a marosvásárhelyi Călărașilor utca ügye is (az utca „visszakeresztelése” Kossuth Lajos utcára). A szabadságharc polgári áldozatairól bővebben lásd: EGYED 1999, 282–303.

ják, hogy a román ellenállás egységes volt.⁵² A magyar szövegek szerzői a szabadságharc hadieseményei között taglalják Bem József sikeres erdélyi harcait, külön megemlítve, hogy a lengyel tábornok nem alkalmazott megtorlást a román népfelkelőkkel szemben. A Závodszy-féle tankönyv – a Sigma kiadványához hasonlóan – a magyar-nemzetiségi harcot nevezi a magyar 1848 „letragikusabb konfliktusának”⁵³, igaz, külön nem szól az Erdélyi-érchegységben dúló magyar-román polgárháborúról. Ugyanakkor a magyar szövegek egyaránt sikerként értékelik az 1849-es magyar-román megbékélést, – többek közt – a nemzetiségi határozatból vett szemelvényekkel is illusztrálva a kérdés rendezését, a Száray-kötet pedig még egy Teleki László levélrészletet is közöl, amely mintegy levonja a történetek tanulságát. Mindemellett Száray Miklós dokumentálja az erdélyi polgárháború drámai momentumait is – például Nagyenyed románok általi felégetését, illetve a Zalatnáról elmenekült lakosság lemészárlását. Az Avram Iancuról közölt illusztrációk – és a hozzájuk kapcsolódó feladat – ugyanakkor egy komplexebb kép alkotására sarkallják az olvasót.⁵⁴

Kisebbségpolitikák

Mind a román, mind pedig a magyar tankönyvek a kisebbségpolitikát a nemzettéválás és a modern nemzetállam kiépítésének összefüggéseiben értékelik, saját, „nemzeti” szemszögből. A hagyományosabb szemléletű munkákban ennek következtében különböző előjelű narratívákat kapunk – annak függvényében, hogy éppen ki volt az adott időszakban hatalmi pozícióban („*birtokon belül*”), azaz melyik nemzet folytathatta akadálytalanul nemzetépítési törekvéseit.

Románok Magyarországon – Az 1848–49-es események és az első világháború közötti időszak ábrázolása során a román tankönyvek elsősorban a formálódó független román államra koncentrálnak, de kitérnek a határon túli (benne a magyarországi) románság történetére is. A régebbi kiadványok közül a Humanitas és a Petron tankönyvei – az előző fejezetekhez hasonlóan – a románok politikátörténetére, valamint a román igények részleges megvalósulására, illetve elutasítására szorítkoznak, míg a Sigma kötete a társadalmi változásokat is vázolja. Mindhárom szöveg bemutatja az 1860-as évek „*liberális időszakának*” (igaz, csak átmeneti) eredményeit,

⁵³ ZÁVODSZKY 2003, 138.

⁵⁴ A „*havasok királyának*” kultuszáról számos emlékmű tanúskodik Romániában.

azaz az erdélyi románok egyenjogúságának és arányos képviselésének megvalósulását,⁵⁵ amikor a „románok először tudták közvetlenül befolyásolni a törvényhozást” Erdély történetében, és a magyar és a német nyelv mellett a román is hivatalos nyelvvé tették.⁵⁶ A kiegyezést és „Erdély annexióját” követő időszakot egyaránt kritikusan látják. A Humanitas könyve szerint a dualizmust a magyarok azért fogadták el, hogy helyreállíthassák „régii középkori államukat”,⁵⁷ az egyes szövegek pedig megállapítják, hogy a magyar elitek az egységes (magyar) nemzetállam megteremtését tűzték ki célul. Míg a Petrión kötetében az áll, hogy a „dualizmus bevezetése szerencsétlen következményekkel járt Erdélyre nézve”,⁵⁸ a Sigma tankönyvében utalnak arra is, hogy a Monarchiában végbement gazdasági és társadalmi modernizáció eredményeiben az ott élő románok is részesültek. A politikátörténeti részekben olvashatunk a románság politikai stratégiáiról – a dualizmus elutasításáról, az aktivista és a passzivista politikáról, az erdélyi autonómia visszaállítására, majd a nemzeti autonómia megadására irányuló követeléseiről, valamint a Romániához való csatlakozás szándékáról is. Megemlítésre kerül a Memorandum-per is, továbbá az erdélyi románság külső (romániai) anyagi és erkölcsi támogatása. A Petrión tankönyve itt egy érdekes szemelvényt is közöl, amelyben egy vezető romániai politikus a magyarországi románok elnemzetlenítéséről (deznaționalizare) beszél, valamint az ezirányú törekvések leplezésére folytatott magyar propagandáról, amely épp a románokat állította be „rendbontónak” Európa közvéleménye előtt. A magyarosítást a Humanitas könyve csupán megemlíti, a Petrión kiadványa szerint az „erős magyarosító politikát” többek közt az új nemzetiségi, oktatási, stb. törvények alapozták meg.⁵⁹ A Sigma kötet részletesebben foglalkozik a „magyar kormányok nacionalista politikájával”.⁶⁰ A „hivatalos magyarosító politikát” kudarcként értékeli, mivel az – a kompakt román tömbök és a vallási-társadalmi különbségek miatt – nem vezethette a románok asszimilálásához, és „a magyar állam minden erőfeszítése elle-

⁵⁵ Igaz, megfigyelhető némi eltérés az 1863–64-es erdélyi országgyűlés képviselőinek számában: a Humanitas könyve 48 román, 44 magyar és 32 szász képviselőről ír (HUMANITAS 2000. 90.), míg a Petrión kötet 46 román, 43 szász és 32 magyar képviselőről (PETRIÓN é.n. PETRIÓN é.n. 112.). Ezzel szemben az Erdély története III. kötetében 49 román, 44 magyar és 33 megválasztott szász képviselőről számol be, míg a Románok története VII/1. kötet 48 román, 44 magyart és 33 szászt említ. Lásd: SZÁSZ 1986. 1494.; BERINDEI 2003, 737.

⁵⁶ HUMANITAS 2000, 90–91.

⁵⁷ HUMANITAS 2000, 91.

⁵⁸ PETRIÓN é.n. 112.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ SIGMA 2000, 82.

nére a románok többsége nem is beszélt az állam hivatalos nyelvét.” Az egyházak és iskoláik lehetővé tették, hogy „a románok saját nemzeti életet folytassanak Magyarországon, még ha a hatóságok nem is nézték ezt jól szemmel.”⁶¹ A fejezet szerzője kitér a nyelvhasználatra is – felsorolva a román és a magyar nyelv használatának területeit.

Az eszmetörténeti áttekintésben a Humanitas és a Petrion tankönyve röviden bemutatja a nacionalizmus és a nemzetállami eszme térhódítását Európában. A Humanitas könyve ír a román nemzeti ideológia szimbólumairól (Vitéz Mihály és az ókori Dacia), a Petrion kötete szerint pedig a román politikusok és értelmiségiek többsége – *„összhangban az európai szellemiséggel”* – a pozitív nacionalizmust hirdette (amelyet megkülönböztet a xenofób, negatív nacionalizmustól), és *„elsősorban az idegen uralom alatt élő románok emancipációjára és az anyaországgal való egyesítésére”*⁶² törekedett. Az új szövegekben főképp a határon túli románokkal foglalkozó fejezet tárgyalja – meglehetősen vázlatosan – a magyarországi románság újkori történetét, de egyes elemek másutt is előjönnek. Mindegyik szerző megemlékezik az erőszakos magyarosításról (elnemzetlenítésről), az ellene folytatott küzdelemről, valamint hogy a románok politikai jogait nem ismerték el, de a részletekre nem nagyon térnek ki. A tankönyvekből ugyanakkor megtudhatjuk, hogy a román állam támogatta a határon túli románokat, különösen a kulturális élet területén, amit a Zoe Petre-féle kötet vonatkozó részének szerzője azzal magyaráz, hogy az egész romániai értelmiség és politikai osztály Nagy-Románia megvalósítását tűzte ki célul. Itt egy idézet is illusztrálja Erdélynek a román köztudatban betöltött szerepét: *„a román nemzeti érzés akropolisza.”*⁶³ Az Alexandru Barnea által koordinált tankönyv rámutat, hogy a kiegyezés után a *„román elit, amely mindaddig egy erős osztrák monarchián belül képzelte el jövőjét, fokozatosan egy új radikális nemzeti eszmét fogalmaz meg, a Romániával való egyesülését,”*⁶⁴ majd röviden szól a memorandisták vállalkozásáról. Egy másik helyen az 1868-as magyarországi nemzetiségi törvényből közöl egy kis, a nyelvhasználatot szabályozó részletet. A Valentin Băluțoiu és Maria Grecu által jegyzett szöveg is megemlíti – kritikusan – a nemzetiségi törvényt, amely *„...megszabta, hogy Magyarországon [...] csak egyetlen nemzet és egyetlen nyelv (a magyar) létezik.”*⁶⁵ A kiegyezés utáni törvények kapcsán pedig azt írják, hogy azok veszélybe sodorták a román nemzet létét.

⁶¹ Uo.

⁶² PETRION é.n. 137.

⁶³ ZOE PETRE 2007, 48.

⁶⁴ BARNEA 2007, 121.

⁶⁵ BĂLUȚOIU–GRECU 2007, 85.

A magyar tankönyvekben az 1860-as évek (a „*provizórium*” időszaka) csupán a kiegyezés egyfajta előjátékeként jelennek meg. Az 1863–64-es (nagyszabeni) erdélyi országgyűlésről csak a Száray-féle kötet tesz említést, amely beszámol a végül patthelyzettel zárult magyar-nemzetiségi közeledési kísérletekről, illetve Kossuth Lajos dunai konföderációs tervéről, mint megoldási javaslatról. A kiegyezés értékelése viszont – érthető módon – jóval komplexebb, mint a román tankönyvekben. A pozitív változások mellett megjelennek a dualista rendszer „*csapdái*” is (köztük a nemzetiségi kérdés kezelése), amelyek megakadályozták a „*reális kompromisszumként*” jellemzett kiegyezés továbbfejlesztését.⁶⁶ A nemzetiségi törvényről a Száray-féle könyv megállapítja, hogy az nemzetközi összehasonlításban megállta a helyét, és mindkét szöveg ismerteti a nemzetiségek számára biztosított széles körű nyelvhasználati, oktatási és kulturális jogokat. A nemzetiségeket azonban a rendezés mégsem elégitette ki, mivel azok területi autonómiát és kollektív jogokat követeltek, a törvény viszont az egyéni szabadságjogok és az egységes magyar politikai nemzet eszméjéből indult ki. Ráadásul a törvény számos rendelkezését nem is hajtották végre. A könyvek bemutatják a helyzet fokozatos elmérgesedését, és kritikus megvilágításban jelennek meg a dualista kormányok nemzetállami törekvései is. A Száray-féle könyv megemlékezik a nemzetiségi elit ellenállásáról és céljairól – az autonómiától az elszakadásig. Az asszimilációról a Závodszy-féle tankönyvből csak szórványosan értesülhetünk (az úri középosztályba való bekerüléshez „*a nemzetiséginek látványosan magyarrá kellett válnia*”⁶⁷), a Száray-féle kötetben viszont – többek közt – szó esik a nemzetiségi értelmiséget érintő erőszakos asszimilációról, az asszimiláció felgyorsítását elősegítő oktatáspolitikáról, illetve a spontán magyarosodásról is. A szerző ugyanakkor utal a beolvadás korlátaira (a korabeli társadalmi viszonyokra) is – a Sigma-féle könyv vonatkozó részéhez hasonlóan. A problémakört számos térkép, ábra, statisztika és kép egészíti ki, továbbá jól megválogatott szemelvények – pl. a Lex Apponyiból vagy a román Memorandumból vett részletek.

Magyarok Romániában – A vizsgált román tankönyvek mindegyike viszonylag részletesen foglalkozik az első világháború utáni Nagy-Románia „*sokszínűségével*”. A Petron kiadványa az új tartományok lakosságának integrációját a politikai integrációval együtt taglalja, a Humanitas könyve külön fejezetet szentel az etnikai és felekezeti változatosságnak, illetve az ezt kezelni hivatott politikai megoldásoknak, a Sigma tankönyve pedig

⁶⁶ ZÁVODSZKY 2003, 224.

⁶⁷ ZÁVODSZKY 2003, 235.

kitér az interetnikus kapcsolatokra is.⁶⁸ Az új kiadványok mindegyikében szintén önálló fejezet tekinti át a kérdéskört – 1918-tól napjainkig.

A Humanitas kötetének vonatkozó fejezete szerint a kormányzatok prioritásként kezelték a „kisebbségek társadalmi, politikai és kulturális integrációjának” komplex folyamatát, a problémákra talált politikai megoldások pedig arról tanúskodnak, hogy „Romániában liberális és demokratikus rendszer” működött.⁶⁹ A feszültségek egyfelől a „kisebbségek képviselőinek a román állam törvényeivel szembeni ellenállásából eredtek”, másfelől a „román állam részéről is hiányzott a bizalom az új állampolgárok jó szándékait illetően.”⁷⁰ A kisebbségek vezetői – a többi állampolgárt megillető jogok mellé – „kiegészítő jogokra” tartottak igényt közösségeik számára, ez a magatartás pedig feszültségeket okozott. A kisebbségi jogok biztosítása érdekében hozott intézkedéseket – beleértve az egyéni jogok, valamint a jogegyenlőség garantálását (a kisebbségvédelmi szerződés és az alkotmány alapján) – külön táblázat jeleníti meg.⁷¹ A Petrion kiadványa is felsorolja a kisebbségek helyzetét szabályozó és az állampolgárok egyenlőségét – „etnikai eredetüktől, nyelvüktől vagy vallásuktól függetlenül” – biztosító intézkedéseket.⁷² Mindhárom tankönyvben szerepelnek szemelvények a román alkotmányból, amelyek a jogegyenlőség mellett kimondják, hogy Románia egységes és oszthatatlan nemzetállam. Az egyes könyvekben megjelenik a nyelvhasználat problémája is. A hivatalos nyelv a román lett, amelyet a hivatalnokoknak el kellett sajátítaniuk. A Humanitas könyve szerint azonban csak a magyar kisebbség nem teljesítette ezeket a követelményeket „a Magyar Párt vezetőségének ösztönzésére”, és sok magyar hivatalnok visszautasította a számukra szervezett nyelvtanfolyamokat és a hűségeskü letételét.⁷³ A Petrion tankönyve is a magyarokat emeli ki: míg a többi kisebbség vezetői alkalmazkodtak az új körülményekhez, a magyar kisebbség képviselői kivételt képeztek, és „izolacionista politikát folytattak, egyesek pedig osztották a budapesti kormány által támogatott revizionista elképzeléseket.”⁷⁴ A szöveg szerint a Magyar Párt vezetői Budapestről

⁶⁸ A Sigma kötete utal még a centralizáló egységesítés és a regionális érdekek ellentéteire is, valamint a közigazgatási decentralizációra irányuló törekvésekre. SIGMA 2000. 98.

⁶⁹ HUMANITAS 2000, 140.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ A tankönyv közöl egy részletet is Luliu Maniu írásából, amelyben az erdélyi román politikus a kisebbségi kérdést elemzi HUMANITAS 2000. 140. Maniu írásáról lásd: BÁRDI-WÉBER 1998.

⁷² PETRION é.n. 159.

⁷³ HUMANITAS 2000, 140.

⁷⁴ PETRION é.n. 160.

kapták az utasításokat, és csak átmenetinek tartották Erdély egyesülését Romániával. Ugyanitt megtalálhatjuk az etnikai pártok programjainak rövid összefoglalását is – köztük a Magyar Párt autonómiára vonatkozó követeléseit. A Sigma kötete felsorolja az anyanyelvhasználatból és az egyházi oktatásból eredő problémákat, és egyedülként utal a földreform által okozott veszteségekre is (míg másutt megemlíti a reform nemzeti vonatkozásait is). Itt egy külön táblázat mutatja be a romániai politikai erők kisebbségi politikáját (programját), és felsorolja a kisebbségi politikai csoportosulásokat is. A Humanitas kötete részletesebben foglalkozik az oktatással: a román állam számos kisebbségi általános iskolát tartott fenn; egy táblázattal pedig a kisebbségi egyházi iskolák számának növekedését szemlélteti 1918 és 1925 között. A vonatkozó rész szerzője megállapítja, hogy miközben az összes jelentős kisebbségi egyház anyagi támogatásban részesült, a „magyar egyházak képviselték a románosítással szembeni ellenállás legjelentősebb intézményeit.”⁷⁵ Az ellenállásra példaként az államellenes izgatást vagy Magyarország történetének és földrajzának oktatását hozza fel. Ide kapcsolódik, de a korszak nacionalista, internacionalista és szélsőséges megnyilatkozásai között kerül megemlítésre⁷⁶, hogy a „Magyar Párt sajtója” „fenntartotta a kasztszellemet, erős románellenes hangsúllyal.”⁷⁷ A Humanitas tankönyvében a kisebbségi kérdés sajátos vetületeként megjelenik a városi-vidéki lakosság kiegyensúlyozatlansága, azaz a románok alulreprezentáltsága az újonnan integrált területek városaiban, ahol csak a városi lakosság harmadát alkották. A szöveg szerint a bukaresti politika fontos célja volt a városok, városi elitiek és kulturális intézmények „románosítása.” A téma a kulturális életet ismertető fejezetben is felbukkan: az új tartományok asszimilálása érdekében a román állam arra kényszerült, hogy támogassa a román származású elitiek kialakulását, „hogy felválthassák a magyar, osztrák és orosz rendszerek elitjeit,”⁷⁸ aminek a fő eszköze az oktatási rendszer volt.⁷⁹ A három megvizsgált új kiadvány szintén megemlíti a kisebbségek jogait, politikai pártjaikat és az anyanyelvű oktatást, és mindegyik közöl egy rövid idézetet is a Gyulafehérvári Határozatokból, ahol

⁷⁵ HUMANITAS 2000, 141.

⁷⁶ Megjegyzendő, hogy a Humanitas és a Petron tankönyve egyaránt utal a kisebbségek nagy arányára a Romániai Kommunista Párt tagjai és vezetői között. HUMANITAS 2000, 154., PETRION é.n. 179.

⁷⁷ HUMANITAS 2000, 141.

⁷⁸ HUMANITAS 2000, 168.

⁷⁹ A könyv kitér a Constantin Angelescu liberális oktatási miniszter nevével fémjelzett „kulturális offenzívára” is. Angelescu tevékenysége ugyanakkor az erdélyi magyar történelmi tudatban inkább negatív színezetet kap – a magyar oktatás visszaszorítása miatt.

az erdélyi román politikusok „*az összes együtt élő nép számára teljes nemzeti szabadságot*” ígértek.⁸⁰ Az alkotmányokat elemző fejezetben megtalálhatók az általános szabadságjogokat biztosító rendelkezések is.

A Zoe Petre által koordinált kötet tágabb (európai) összefüggésbe helyezi a kisebbségi kérdést. A szerző megemlíti, hogy körülbelül 200 ezer magyar hagyta el Romániát az első világháború után, valamint hogy a két háború közötti román állam, a többségi lakosság és a kisebbségek között voltak feszültségek és néha konfliktusok is – az oktatásban például a centralizáció és az egységesítés miatt. Ugyanakkor az állam hasonló mértékben támogatta a kisebbségi egyházakat és iskoláikat, mint a nemzeti egyházként meghatározott ortodox felekezetet. Tankönyvükben Valentin Băluțoiu és Maria Grecu a többség és a kisebbség közötti jó viszonyról és a kisebbségek számára biztosított jogegyenlőségről írnak, továbbá kitérnek a lehetőségeikre a gazdaságban és a tudományos életben – ám furamód itt olyan intézményeket is megemlítenek (például a Ferenc József Tudományegyetemet vagy az EMKE-t), amelyeket valójában elrománosítottak, vagy működésüket a hatóságok sokáig akadályozták. Mindazonáltal a magyarok panaszaikról is esik említés, egy romániai magyar képviselő beszédéből vett sorok pedig inkább a fentebb vázolt egyenlőség ellenkezőjéről árulkodnak. Egy mondat erejéig szó esik egyes kisebbségi vezetők Nagy-Románia bomlasztásra irányuló revizionista tevékenységéről is. Az Alexandru Barnea-féle tankönyv szerint a Nagy Egyesülés lelkesedésében „*a románok nem feledkeztek meg a kisebbségek jogairól,*”⁸¹ amit a gyulafehérvári határozatok is tanúsítanak. Ám ezután azt olvashatjuk, hogy a nemzeti kérdés még azután sem oldódott meg, hogy az 1923-as alkotmány szentesítette az 1918. december 1-jei ígéreteket,⁸² mivel a nacionalizmus újbóli felerősödésével a gazdasági és politikai kudarcok miatt a kisebbségeket és a demokráciát okolták. A vallási toleranciáról szóló rész szerzője megemlíti, hogy a román állam támogatta a kisebbségi egyházakat és iskoláikat, „*még akkor is, ha közülük egyesekben, mint a magyar iskolákban, románellenes tendenciák nyilvánultak meg.*”⁸³ A könyvben viszont egy érdekes megjegyzés is feltűnik, amely szerint „*Románia – az európai országok többségéhez hasonlóan – soknemzetiségű államként alakult ki és fejlődött.*”⁸⁴

⁸⁰ ZOE PETRE 2007, 51, BĂLUȚOIU–GRECU 2007, 90, 159, BARNEA 2007, 37. Arról viszont a szerzők már nem tesznek említést, hogy a határozatoknak csak az első, Erdély Romániával való egyesülését kimondó pontját foglalták törvénybe.

⁸¹ BARNEA 2007, 36.

⁸² Lásd a 80. jegyzetet!

⁸³ BARNEA 2007, 124.

⁸⁴ BARNEA 2007, 39.

Általában véve a három régebbi román tankönyvből az a kép rajzolódik ki, hogy a kisebbségek beilleszkedtek Nagy-Romániába, amihez a „*kor kívánalmainak megfelelő*”⁸⁵ kisebbségi politika mellett „*hozzájárult mind a románok toleráns szellemisége, mind a törvényhozás, amely teljes körű jogokat biztosított az ország összes állampolgára számára.*”⁸⁶ A „*román állam toleranciája*” a Humanitas kötetében is megjelenik, de a Sigma könyve is arról számol be, hogy a többség és a kisebbségek együttélésére a megértés volt a jellemző, igaz, a szerző azt is megemlíti, hogy a „*harmónia nem lehetett tökéletes*” egy új demokratikus rendszerben.⁸⁷ A vizsgálatba bevont új tankönyvekben némileg árnyaltabb – bár kissé felszínes – a kérdés kifejtése. A Zoe Petre-féle kötetben arról is olvashatunk, hogy a birodalmak összeomlása után egyes közösségek – mint a németek és a magyarok – „*nehezen viselték, hogy egy domináns nemzet tagjaiból egy új állam kisebbségévé váltak.*”⁸⁸ A korábbi könyvekből már ismerős „*hagyományos román toleranciával*” a Valentin Băluțoiu és Maria Grecu- és a Barnea-féle kötet szövegében is találkozhatunk, ez a tolerancia ugyanis „*jó viszonyt eredményezett a többségi népesség és a különféle kisebbségek között.*”⁸⁹ Az állítást a szerzők több idézettel is alátámasztják.

Az 1944 utáni időszak ábrázolása során az egyik régi román tankönyv sem ír külön a kisebbségekről. A Petrión kiadványában szó esik a „*szovjet modell alapján*”⁹⁰ kialakított új közigazgatási beosztásról – megemlítve a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását is – és bár mindhárom könyv viszonylag terjedelmesen foglalkozik a falurombolással (szisztematizálással), annak magyar vonatkozásait nem említik. Az 1989-es fordulat leírásakor a Humanitas és a Sigma kötete megnevezi Tőkés Lászlót, míg a Petrióné nem. A Sigma tankönyvében említés szintjén jelennek meg az 1990. márciusi marosvásárhelyi események, míg a Humanitas tankönyve egy bekezdés erejéig vizsgálja a történeteket, összefüggésben a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, illetve a Vatra Românească (majd a PUNR)⁹¹

⁸⁵ SIGMA 2000, 98.

⁸⁶ PETRION é.n. 160.

⁸⁷ SIGMA 2000, 94.

⁸⁸ ZOE PETRE 2007, 52.

⁸⁹ BĂLUȚOIU–GRECU 2007. 97.

⁹⁰ PETRION é.n. 214. A tankönyv egy térképet is közöl, amely Románia 1958-as közigazgatási beosztását mutatja, de az 1952–1960 között létező Magyar Autonóm Tartomány helyett tévesen az 1960-ban megalakított Maros–Magyar Autonóm Tartományt tünteti fel.

⁹¹ A Vatra Românească nacionalista román („*kulturális*”) egyesületet 1990 februárjában alapították Marosvásárhelyen, belőle alakult ki a főképp az erdélyi románságra építő nacionalista politikai párt, a PUNR (Román Nemzeti Egység Pártja), amely 2006-ban egyesült a Konzervatív Párttal. A PUNR elnöke 1992–1997 között a szélsőségesen nacionalista kolozsvári polgármester, Gheorghe Funar volt.

megalakulásával. A Petrion könyvében ugyanakkor felbukkan az 1996-ban megkötött magyar-román alapszerződés is, amellyel „*lefektették a történelmi megbékélés alapjait*.”⁹² A második világháború utáni kisebbségpolitikáról a Zoe Petre-féle könyv vonatkozó fejezetének szerzője általánosságban megállapítja, hogy a kommunista rendszer ellenségesen viszonyult a mássághoz, ami komoly mértékben sújtotta a kisebbségeket. Felbukkan a szovjet mintára létrehozott Magyar Autonóm Tartomány, illetve a Ceaușescu alatti „*agresszív nacionalista ideológia*” is.⁹³ A szerző megemlíti, hogy bár a kommunista vezetés a román-magyar testvériségről beszélt, a kölcsönös feszültségek nem tűntek el, és az 1990. márciusi marosvásárhelyi eseményekben törtek felszínre. „*A civil társadalom határozott közbelépésének köszönhetően azonban sikerült politikai megoldást találni, így a kisebbségek integrálódtak a kormányzásba...*” – nyugtázza végül.⁹⁴ Valentin Băluțoiu és Maria Grecu az 1945 utáni időszak vonatkozásában – a székelyföldi autonómia⁹⁵ mellett – többek közt arra is kitérnek, hogy Ceaușescu utolsó éveiben a magyarokat negatívan érintette a szisztematizálás, valamint a különféle korlátozó intézkedések, ezért sok magyar emigrált. 1989 után a szerzők megállapítják, hogy szomszédaitól eltérően Románia elkerülte a tragikus interetnikus konfliktusokat (a marosvásárhelyi eseményeket leszámítva), és hogy jelentősen megnőtt a kisebbségek részvétele a politikai életben. A fejezet végén diszkriminációellenes viselkedéssel kapcsolatos ajánlásokat (felhívásokat) találhatunk. Az Alexandru Barnea által koordinált szöveg nem ír külön a kisebbségekről 1945 után, csupán Ceaușescu etnikai és társadalmi homogenizációs programját említi meg.

A Száray Miklós és Kaposi Ferenc által írt negyedik (12-es) történelemtankönyv az első világháború utáni új rend kapcsán megállapítja, hogy az új államok kialakítása a nagyfokú etnikai keveredés miatt külső és belső feszültségekkel járt. Románia vonatkozásában kiemeli a nemzetiségi, kulturális, stb. ellentéteket, és hogy „*a gazdagabb Erdély rovására fejlesztették a régi romániai területeket*.”⁹⁶ Noha a kisebbségek száma csökkent, a „*feléledő nacionalizmusok miatt helyzetük romlott*”⁹⁷, a kisebbségvédelmi rendelkezéseket nem tartották be, az új államok pedig a „*homogén nemzetállam eszméjét követve a nemzetiségek beolvasztására törekedtek*.”⁹⁸ A szerzők ugyan-

⁹² PETRION é.n. 257.

⁹³ ZOE PETRE 2007, 61.

⁹⁴ ZOE PETRE 2007, 55.

⁹⁵ Tévesen itt is az 1960–1968 között létezett Maros-Magyar Autonóm Tartomány jelenik meg 1952-ben.

⁹⁶ SZÁRAY-KAPOSI 2006, 57.

⁹⁷ SZÁRAY-KAPOSI 2006, 57–58.

⁹⁸ SZÁRAY-KAPOSI 2006, 58.

itt utalnak a környező államokba került magyar kisebbségek sérelmeire, megemlítve azt is, hogy az egyházak és a civil szervezetek segítségével kiépülhetett politikai és kulturális intézményrendszerük, és hogy „Erdélyben a magyar nyelvű oktatás visszaszorítása ellenére felvirágzott az erdélyi magyar kultúra.”⁹⁹ A Salamon Konrád-féle 12-es történelemkönyv egy olvasmányt szentel a határon túli magyarság két világháború közötti történetének. Itt a szerző szintén rámutat a kisebbségvédelem hiányosságaira, és röviden bemutatja a magyarság sérelmeit: választási visszaélések („a választásokat példátlan törvénytelenység, megvesztegetés és erőszak jellemezte”¹⁰⁰), a magyarokra hátrányos földreform, a magyar nyelv használatának korlátozása, a magyar nyelvű oktatás nehézségei (a magyar nyelvű állami felső-, majd középfokú oktatás felszámolása, a magyar elemi iskolák visszaszorítása, stb.). A politikai és társadalmi önszerveződés áttekintése után úgyszintén megemlékezik a kulturális erőfeszítésekről. Salamon Konrád végül akképp összegzi az „irreálisan megnagyobbodott, soknemzetiségű szomszéd országok vezetőinek” politikáját, hogy azok pártállásuktól függetlenül, „győztes nemzetük nacionalizmusát” gerjesztve a hozzájuk csatolt magyarság beolvasztására törekedtek.¹⁰¹ A szerző egy másik helyen ír a magyar külpolitika revíziós céljairól – megkülönböztetve az etnikai, illetve az integráns revíziót. A Száray-Kaposi-féle kötet a magyar revíziós törekvéseket a bel- és külpolitikai részekben taglalja, a határon túli magyarságról pedig bővebben az utolsó előtti alfejezetben ír, ahol rövid, de tartalmas áttekintést kapunk az 1918 utáni helyzetről. A kisebbségpolitikák utalászerű felvázolása mellett (oktatáspolitikai, telepítések) szó esik a magyarok áttelepülési hullámairól is. A szerzők Romániával kapcsolatban megemlítik a második világháború utáni időleges engedményeket – az oktatási jogokat és a székelyföldi autonóm tartományt, majd a Ceaușescu-rendszer fokozódó nacionalizmusát. Az 1989-es fordulatot követő időszak értékelésében kitérnek a nemzetiségi kérdés megoldásának új esélyére, utalva az etnikai ellentétek újjáéledésére is (Marosvásárhely). Külön táblázat tartalmazza minden egyes nagyobb régió (köztük Erdély) lakossága nemzetiségi összetételének változásait is. A második világháborút követő időszak bemutatásakor a Salamon Konrád-féle könyv beszámol az 1945-től „kifelé előzékenynek és türelmesnek mutatott”¹⁰² román nemzetiségi politikáról és annak (erdélyi) magyar fogadtatásáról, majd a szerző kiemeli, hogy a párizsi békeszerződés aláírása után

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ SALAMON 2004, 104.

¹⁰¹ SALAMON 2004, 107.

¹⁰² SALAMON 2004, 278.

az engedékeny politika gyorsan megváltozott. A Kádár-rendszer válságának ismertetése közben szó esik a romániai magyarság iskoláinak visszafejlesztéséről is. Mindkét magyar tankönyv kiter a kisebbségek növekvő kiszolgáltatottságára a szocialista időszakban, és a magyar falvakat veszélyeztető településfejlesztési koncepcióra (a „*falurombolás*” elleni magyarországi tüntetéseket fényképekkel dokumentálják). Az 1989-es fordulatot a kelet-közép-európai átalakulások összefüggésében említik meg a magyar szerzők.

Impériumváltások

Az erdélyi uralomváltásokhoz számos ellentmondásos momentum kötődik, és mindkét narratíva a másiktól merőben eltérő módon interpretálja az eseményeket. Míg a román tankönyvekben a románlakta területek *egyesüléséről*, a románság túlnyomó részét egyesítő nemzetállam *létrejöttéről* van szó – a magyar tankönyvek a történelmi Magyarország *felbomlásáról*, és jelentős magyar közösségeknek is otthonául szolgáló területek – többek közt Erdély – *elcsatolásáról* írnak.¹⁰³

A *Nagy Egyesülés* – Az első világháború ismertetése során a régebbi román tankönyvek először felvázolják Románia háborúba való belépésének körülményeit, majd a hadieseményeket. A Petrión kiadványa az 1916-os erdélyi offenzíva taglalásakor Brassó, Fogaras, Csíkszereda és Székelyudvarhely *„felszabadításáról”* ír, a későbbi események (Bukarest megszállása, stb.) kapcsán pedig megemlíti, milyen nagy károkat és szenvedéseket okoztak a központi hatalmak megszálló csapatai Romániának.¹⁰⁴ Nagy-Románia megalakulásának taglalásakor a könyvek egyaránt megemlékeznek a frontokon zajló harcok, a külföldön kifejtett propagandaakciók, valamint a kedvező nemzetközi körülmények (az önrendelkezés elvének meghirdetése) szerepéről – a Petrión kötete mindenképpen főképp a románság saját erőfeszítéseire helyezi a hangsúlyt. A tankönyvek felsorolják a románok által lakott, de idegen uralom alatti területek önrendelkezésének három fázisát: az autonómiát, a függetlenséget és az egyesülést Romániával. A Humanitas tankönyve beszámol róla, hogy a román nemzeti tanácsok és gárdák átvették a hatalmat Erdélyben, és *„sikerült fenntartaniuk a rendet”*,¹⁰⁵ a Petrión kötete pedig a szervezkedő románság általános lelkesedését emeli ki. Mindkét szöveg megemlíti az

¹⁰³ Erről bővebben lásd: KOLLAI-ZAHORÁN 2007, 35–44.

¹⁰⁴ PETRION é.n. 148.

¹⁰⁵ HUMANITAS 2000, 131.

aradi magyar–román tárgyalásokat is, amelyek során a magyar kormány autonómiát ajánlott fel Erdély számára, és szemelvényeket is közölnek a gyulafehérvári határozatokból. Az események leírásában megfigyelhető néhány árnyalatnyi különbség, amelyeket jól szemléltet a szóhasználat: míg a Humanitas és a Petrión kiadványa a román köztudatban bevett „Nagy Egyesülés” (Marea Unire) kifejezést használja, valamint az egyesülést kimondó román népgyűléseket (például az 1918. december 1-jei gyulafehérvári népgyűlést) „népszavazás jellegű gyűléseknek”¹⁰⁶ nevezi, a Sigma könyvében csak „Egyesülés” szerepel, a gyűléseket pedig „reprezentatív jellegűeknek”¹⁰⁷ nevezi a vonatkozó rész szerzője. Az egyesülést a Petrión tankönyve szerint fokozatosan elismerték a kisebbségek is, igaz, „bizonyos ellenséges tendenciák megmaradtak egyes magyarok között.”¹⁰⁸ Az új rendezés nemzetközi elismerésének taglalásakor mindhárom régi könyvben szóba kerülnek a román delegáció és a nagyhatalmak nézeteltérései – a Humanitas könyve „brutális bánásmódot”¹⁰⁹ emleget, és Románia belügyeibe való beavatkozásként értékeli a kisebbségvédelmi szerződés erőltetését. A kisebbségvédelmi előírásokat a Petrión kiadványa a „hátrányos előírások” és „ígazságtalan kikötések” közé sorolja.¹¹⁰ Ugyanitt röviden jellemzik Románia későbbi szomszédságpolitikáját: Románia a béke és az (új) területi status quo fenntartására törekedett, valamint a kapcsolatok normalizálására, ám a szomszédos államok nem ismerték el a Nagy Egyesülést. Az új határok megállapításáról kevés szó esik, a szerzők viszont kidomborítják, hogy a rendezés az önrendelkezési elv alapján történt, és hogy „az európai államok többségében voltak nemzeti kisebbségek” – áll a Humanitas tankönyvében.¹¹¹ A Sigma kötete ehhez még annyit tesz hozzá, hogy a határok technikai szempontból az etnikai viszonyokat követték, még ha ez „bizonyos régiókban nehéznek is bizonyult.”¹¹² A magyar–román viszony kapcsán mind a Humanitas, mind a Petrión könyvében az szerepel, hogy Magyarország nem ismerte el a gyulafehérvári gyűlés határozatait. A Petrión tankönyve szerint „1919 áprilisában és júliusában Magyarország katonai akciókba fogott Erdély megszállása érdekében,”¹¹³ amit a románok visszavertek, majd megszállták Budapestet; a Humanitas kötete pedig a magyar–szovjet (kommunista) bekerítés ve-

¹⁰⁶ HUMANITAS 2000, 131., PETRIÓN é.n. 156.

¹⁰⁷ SIGMA 2000, 92.

¹⁰⁸ PETRIÓN é.n. 156.

¹⁰⁹ HUMANITAS 2000, 216.

¹¹⁰ PETRIÓN é.n. 248.

¹¹¹ HUMANITAS 2000, 140.

¹¹² SIGMA 2000, 92.

¹¹³ PETRIÓN é.n. 249.

szélyét emeli ki. Az új XII. osztályos tankönyvek csak meglehetősen vázlatosan térnek ki a történetekre, de mindegyikben találhatunk részleteket a gyulafehérvári határozatokból. Erdély Romániával való egyesülése tekintetében mindhárom elemzett szöveg kiemeli a román nép akaratát, ezen felül Valentin Băluțoiu és Maria Grecu kötetében is felbukkan az egyesülést kimondó gyűlések demokratikus és „népszavazási jellege”.¹¹⁴ A Zoe Petre által koordinált szövegben nem sok szó esik az eseményekről, a másik két könyvből azonban megtudhatjuk, hogy hosszú tárgyalások után (1916-ban) elismerték „Románia történelmi jogát a még idegen uralom alatt álló román területekre”.¹¹⁵ Băluțoiu és Grecu pedig azt írják, hogy Nagy-Románia létrejötte a románok akcióinak volt köszönhető, amelyekhez a kedvező feltételeket a birodalmak eltűnése, valamint az önrendelkezési és nemzetiségi elv biztosította, majd azt is hozzátézik, hogy Románia a háború befejeződése után is folytatta a harcot, mivel Kun Béla kommunista rezsimje meg akarta őrizni a magyar állam határait, és Romániát egyszerre fenyegette Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság. Továbbá megemlítik a Románia szuverenitását érintő kisebbségvédelmi szerződés körüli ellentéteket is.

Trianon – A vizsgált magyar tankönyvek ugyancsak kiemelten foglalkoznak az első világháborúval és következményeivel. A két könyv csak röviden tér ki Románia háborús szereplésére, és elsősorban a magyarországi eseményekre koncentrálnak.

Mindkét szöveg bemutatja a Károlyi-kormány programját – benne a nemzetiségeknek ígért engedményeket – és ellentmondásos működését, „elhibázott katonapolitikáját”.¹¹⁶ Ugyancsak utalnak a sikertelen aradi tárgyalásokra, miközben – Salamon Konrád szerint – „szomszédaink nem tárgyalni, hanem diktálni” akartak.¹¹⁷ A gyulafehérvári román gyűlés, majd az idegen csapatok bevonulásának megemlítése után egy szemelvény illusztrálja a fordulatot a kormányzat politikájában – Károlyi Mihály Szatmárnémetiben elmondott beszédében már a fegyveres önvédelem váltja fel a kormányzat korábbi pacifizmusát és a wilsonizmusba vetett hitét. A Tanácsköztársaság ellen intézett román (és csehszlovák) támadás után mindkét könyv említi Budapest román megszállását és az „ország módszeres kirablását”,¹¹⁸ valamint a tiszai magyar-román államhatár „kierőszakolására” irányuló román

¹¹⁴ BĂLUȚOIU–GRECU 2007, 163.

¹¹⁵ BARNEA 2007, 68.

¹¹⁶ SALAMON 2004, 72.

¹¹⁷ SALAMON 2004, 78.

¹¹⁸ SZÁRAY-KAPOSI 2006, 34.

törekvést.¹¹⁹ Szó esik továbbá Bandholtz amerikai tábornok incidenséről a Magyar Nemzeti Múzeum kifosztását megkísérlő román alakulattal, illetve a románok beavatkozásáról a belpolitikába. Trianonnak hét oldalt szentel a Száray-Kaposi-féle könyv, szemelvényekkel, grafikonokkal, táblázatokkal és térképekkel részletezve az új rendezést – többek közt a határmenti színmagyar területek „különösen fájdalmas és nehezen magyarázható”¹²⁰ elcsatolását, az atrocitásokat és a menekülthullámokat, valamint az egyéb – gazdasági, közlekedési, katonai – következményeket. Itt kitér a revíziós célokra is. Salamon Konrád a béketárgyalásokkal kapcsolatban azt írja, hogy „a mértéktelen hódítási vágyban a nagyok mögött nem maradtak le a kis szövetségesek (Szerbia, Románia, Görögország) sem.”¹²¹ Azt is megállapítja, hogy a „győztesek [...] kitalált és kiszínezett történelmi jogokra” hivatkoztak.¹²² Rámutat az új határok kijelölésének körülményeire is – megemlítve a brit és olasz miniszterelnök módosító javaslatait, majd összegzi a „békediktátum” magyar vonatkozásait: 3,3 millió magyar került a szomszédok fennhatósága alá, holott etnikai alapon igazságosabb határokat is lehetett volna húzni. A Trianont érintő kérdések között egy aktuális kérdést is találunk: „Hogyan emlékezünk ma Trianonra? Kell-e Trianonra emlékeznünk?”¹²³ A Száray – Kaposi könyv is összefoglalja a békerendszer ellentmondásait (– az önrendelkezés elve és az érvényre juttatott hatalmi érdekek közötti szakadék), vázolja az újjárendezés nagyhatalmi hátterét. A kisebbségvédelmi elképzelések elfogadtatását azzal indokolja, hogy „a nemzetiségek elnyomása nem szűnt meg, sőt, bizonyos értelemben brutálisabbá vált”,¹²⁴ a kisebbségvédelem fontosságát pedig számos etnikai térképpel támasztja alá.

1940/1947 – Az első világháború záróeseményeinél jóval kevesebb teret szentelnek a tankönyvek a másik két impériumváltásnak – az Észak-Erdélyt Magyarországnak ítélő 1940-es bécsi döntésnek, illetve a román uralom visszatérésének (és az azt szentesítő 1947-es párizsi békének).

A Humanitas tankönyvének szerzői két bekezdésben ismertetik a bécsi döntést. Leírják, hogy Románia a probléma tárgyalásos megoldását javasolta – lakosságcserével,¹²⁵ ám végül Németország és Olaszország döntőbíráskodására („diktátumra”) került sor, amely Magyarországnak

¹¹⁹ SALAMON 2004, 94.

¹²⁰ SZÁRAY-KAPOSÍ 2006, 40.

¹²¹ SALAMON 2004, 40.

¹²² SALAMON 2004, 100.

¹²³ SALAMON 2004, 99.

¹²⁴ SZÁRAY-KAPOSÍ 2006, 18.

¹²⁵ A románok egy legfeljebb 20.000 km² kiterjedésű határmenti terület átengedésével ötvözték volna a lakosságcsert.

kedvezett. Noha közlik az elcsatolt területek nagyságára és népességére vonatkozó adatokat, etnikai arányokat nem adnak meg. A Petrión kötet megemlíti a magyar külügyminiszter tárgyalásait a Szovjetunióval, valamint Németországgal és Olaszországgal, annak érdekében, hogy „elragadják az 1918-ig Ausztria-Magyarországhoz tartozó román tartományokat.”¹²⁶ A sikertelen román-magyar tárgyalások után Romániára kényszerítették a bécsi diktátumot. A szerzők részletezik a veszteségeket – a 2,667 millió lakosból több mint 1,9 millió román volt.¹²⁷ A „területrablást” egy külföldi publicista szavaival értékelik: „történelmi, földrajzi, gazdasági, etnikai nonszensz, abszurdum és veszély Európa békéjére nézve.”¹²⁸ A Sigma kötet is beszámol az „ügynevezett bécsi diktátumról” és annak következményeiről – az erdélyi lakosság szenvedéseiről, valamint hogy ismét elmérgesedett a románok és magyarok közti viszony.¹²⁹ Az Észak-Erdélyt Magyarországnak juttató második bécsi döntést mindhárom új román könyv „diktátumként” említi.¹³⁰ Valentin Băluțoiu és Maria Grecu megállapítják, hogy a német nyomásra megrendezett magyar-román tárgyalásokon a magyar területi követelésekre Románia kis határmódosítást (Magyarország javára) és lakosságcserét javasolt. A tárgyalások kudarca utáni döntés kihirdetésének pillanatait egy szemelvény is illusztrálja – egyébként mindegyik tankönyv ugyanattól a személytől, Mihail Manoilescu külügyminisztertől idéz egy-egy rövid részletet. A Zoe Petre által koordinált tankönyv adatokkal és térképpel is szemlélteti Románia 1940-es területi veszteségeinek, köztük a második bécsi döntésnek a következményeit, etnikai adatokat azonban nem közöl, és csak felsorolás szintjén tér ki a politikai, gazdasági, kulturális, stb. kihatásokra. Az Alexandru Barnea-féle kötet összefoglalja a veszteségeket, és megállapítja, hogy az elcsatolt területek lakói „rendkívül durva bánásmódban” részesültek, különösen Magyarországhoz és a Szovjetunióhoz került részek esetében.¹³¹

A magyar tankönyvek ezzel szemben a visszacsatolt területek lakosságának magyar többségéről tudósítanak, hozzátéve, hogy Dél-Erdélyben jelentős számú magyar maradt román fennhatóság alatt, de megemlítik a magyar bevonulás során történt „összetűzéseket” és a menekülthullámokat is.¹³² A Száray – Kaposi-féle könyv egy kis etnikai térképet is közöl a bécsi

¹²⁶ PETRION é.n. 184.

¹²⁷ Az adatokról bővebben lásd: L. BALOGH 2002. 310–312.

¹²⁸ PETRION é.n. 184.

¹²⁹ SIGMA 2000, 154.

¹³⁰ BĂLUȚOIU–GRECU 2007, 249, ZOE PETRE 2007, 124, BARNEA 2007, 98.

¹³¹ BARNEA 2007, 38.

¹³² SZÁRAY–KAPOSI 2006, 132.

döntés következményeiről, Salamon Konrád pedig kitér Teleki Pál nemzetiségpolitikai elképzeléseire és az észak-erdélyi románság nyelvhasználati jogaira.

A második világháború befejezésének ábrázolása során a román tankönyvek szólnak a Szövetségesek oldalára átállt Románia szerepéről Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria felszabadításában.¹³³ A Humanitas könyve megemlíti Erdély felszabadítását, valamint a párizsi békekonferencián előterjesztett magyar területi igényeket. A Petron kötetek többek közt arról is tudósít, hogy a szovjetek egy ideig megakadályozták a román közigazgatás felállítását a Magyarország által megszállt észak-erdélyi területen. Az új tankönyvek szintén írnak Románia jelentős, a háború befejezéséhez való hozzájárulásáról a Szövetségesek oldalán, valamint hogy mindennek ellenére a béketárgyalásokon mégsem ismerték el szövetséges országgént (igaz, Észak-Erdélyt visszakapta).

A magyar tankönyvek elsősorban a magyarságot ért veszteségekre térnek ki – román viszonylatban a román önkéntes csapatok „*ún. maniu-gárdisták*” vérengzéseire, és a román közigazgatás ideiglenes felfüggesztésére Észak-Erdélyben.¹³⁴ Salamon Konrád ezenkívül a romániai baloldali magyar politikai csoportok tevékenységét is megemlíti. A párizsi békeszerződésről csak röviden írnak: mindketten kiemelik, hogy a szomszédos országok magyarsága a korábbinál is rosszabb helyzetbe került, mivel a békeszerződés nem biztosította a kisebbségi jogokat. Az értékelést a Száray – Kaposi-könyv szerzői kiegészítik a Romániával szembeni beteljesületlen magyar területi igények megemlékezésével.

*

A vizsgálatba bevont tankönyvek elemzése alapján két fontos kérdés vetődik fel: továbbra is két különálló, egymástól független nemzeti narratíváról van szó? (Ha egyáltalán még beszélhetünk egységes nemzeti narratívákról...) És van-e esély az eltérő nézőpontok közeledésére-közeledésére?

¹³³ Ugyanakkor mindhárom régebbi román könyv közli Románia második világháborús emberveszteségeinek adatait is: a „*Keleti hadjárat*” során (a tengelyhatalmak oldalán) összesen közel 625.000 fő, a „*Nyugati hadjárat*” során (a szövetségesek oldalán) közel 170.000 fő.

¹³⁴ SZÁRAY-KAPOSÍ 2006, 259.

Ahogy már utaltam rá, a forgalomban lévő történelemtankönyveket tulajdonképpen a „*hivatalos*” nemzeti történetírás tükröként tekinthetjük, amelyekből kivethető a kánon pillanatnyi állapota, annak változásai-átalakulásai, valamint a körülötte folyó (vagy éppen nem folyó) viták. Ez a magyar és a román tankönyvekre egyaránt érvényes. Az egyes könyvekből és azok összevetéséből élesen kirajzolódnak azok a folyamatok, amelyek a rendszerváltás óta zajlanak a két történetírásban.¹³⁵ A megvizsgált szövegekből jól látható a hagyományos, nemzetközponztú narratívák fokozatos háttérbe szorulása, és a modern, az etnocentrizmustól távolodó szemlélet lassú térnyerése. Ez a változás különösen a román tankönyvek esetében látványos, mivel a román historiográfiában – az első úttörő próbálkozások ellenére – még az ezredforduló táján is meglehetősen szilárd pozíciókat birtokolt a korábbi nemzeti (nacionalista) szemlélet. Egy 1999-ben kiobbant, botrányos elemekkel tarkított vita¹³⁶ is nyilvánvalóvá tette, hogy milyen szívósan él tovább az előző korszakokban rögzült látásmód a román történettudományban, oktatásban és köztudatban – a politikáról nem is beszélve. Az oktatási reform részeként – európai uniós ajánlásra – elkészített alternatív történelemtankönyvet (a Sigma kiadó kötetét) számos kritika érte, a politikai jellegű támadások mellett¹³⁷ szakmai bírálatok is. Egyes történészek az egységes történelemszemlélet megbontását és a tanulók „*összezavarását*” kifogásolták, mások az ifjúság nemzeti nevelésének alapjait hiányolták a könyvből, de kritizálták a nagy személyiségek demitizálására irányuló törekvéseket is.¹³⁸ A tankönyvet később – szövegét bizonyos mértékben a konvencionális szemlélethez igazítva – némileg átdolgozták. A vita óta azonban a román oktatást is elértek az új szelek, és ma már egyszerre több tankönyv közül is lehet válogatni. Ami az elemzett magyar tananyagban megjelenített nemzeti narratívát illeti, némi leegyszerűsítéssel kijelenthetjük, hogy a forgalomban lévő magyar tankönyvekre – különösen a régebbi román szövegekhez képest – valamivel kevésbé jellemző a hagyományos, nemzeti megközelítés,¹³⁹ és általában véve jobban érvényesül bennük a kritikai szellem és az önreflexió. Ugyan-

¹³⁵ A nemzeti kánonokról bővebben lásd: GYÁNI 2003. különösen 76-80. Magyarul is olvasható Lucian Boia kiváló, a román történelem mítoszait elemző-dekonstruáló könyve (BOIA 1999), de azóta megszületett a „*válasz*” is: POP 2002. A témával kapcsolatban lásd még: IORDAICHI-TRENCSENYI 2000, 41-42.

¹³⁶ Lásd PĂRĂIANU 2001. valamint PĂRĂIANU 2005.

¹³⁹ Például Adrian Năstase román szociáldemokrata politikus – 2000-2004 között miniszterelnök – egyenesen nemzetárulásról és a magyar revizionizmus kiszolgálásáról beszélt, míg más hangok a nemzeti identitás és büszkeség rombolását rótták fel a tankönyv készítőinek. Lásd: PĂRĂIANU 2001., PĂRĂIANU 2005.

akkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az új, „modern” szemlélet hogyan jelenik meg az oktatási folyamatban – mégpedig nemcsak a tankönyvek kiválasztásában, hanem a tananyag értelmezésében és továbbadásában egyaránt.

Az említett hagyományos román nemzeti kánon egyik meghatározó eleme a (román) nemzet- és nemzetállam-központúság. A belőle kiinduló szemlélet abba az irányba tolja el az egész történelmi narratívát, hogy az a „végső cél” (azaz a román nemzetállam létrejötte) felé haladjon a kezdetektől 1918-ig (illetve a jelenkorig). A „román országok egyesülése” így a történelem alakulásának mintegy szükségszerű eredményeként következik be. Ez a látásmód a legplasztikusabban az egység kérdésének taglalásán mutatható ki a Petron kiadó kötetében. Itt a román nemzeti egység gondolata végighúzódik úgyszólván az egész történelmen – és a tankönyvön – főbb szakaszait pedig Vitéz Mihály cselekedetei, az 1848-as forradalom, Moldova és Havasalföld 1859-es egyesülése, illetve az 1918-as Nagy Egyesülés alkotja, amely betetőzi a románság *politikai* egységét – az eddig is meglévő kulturális egységre építve.¹⁴⁰ Ez a nemzetállam-központúság óhatatlanul ütközik a magyar tankönyvek látásmódjával, így a két nézőpont közeledése előtt itt meglehetősen komoly akadályok tornyosulnak. Az elemzésben részletezett különbségek alapján ugyanis Erdély története és a román–magyar kapcsolatrendszer olyan párhuzamos narratívákba integrálódik, amelyek egymással „inkompatibilisek”, és még vitára sem nagyon adnak lehetőséget. Ezzel szemben a többi román szövegben – különösen az újabbakban – már alig lelhető fel ez a szemlélet, vagy egyenesen teljesen hiányzik belőlük, ami komoly előrelépésnek tekinthető. Az új román XII. osztályos tankönyvekben – „témakörös” szerkezetüknek köszönhetően – a nemzeti narratíva egyébként is jóval kisebb hangsúlyt kap, ami jelentősen megkönnyítheti a korábbi, „kerek” nemzeti történet újraértelmezését.

Más kérdés a nemzeti szempont kizárólagossága – azaz az eltérő interpretációs lehetőségek figyelmen kívül hagyása. Ez nyilvánul meg például a Gyapay – Ritoók-féle elsős tankönyv elemzett részében, amely meg sem említi a dákoromán kontinuitás elméletét. A nemzeti nézőpont a megvizsgált román és magyar tankönyvekben leginkább az etnogenezis és az államalapítás körüli eltérésekben, valamint a nemzeti kérdés egyoldalú, néha részreahljó bemutatásában jelenik meg. Míg az előbbi két kérdésben

¹⁴⁰ Az ügyről röviden Dan Berindei történész-akadémikus is megemlékezett A román történetírás és a rendszerváltás témájában, 2007. december 11-én Budapesten tartott előadásában, ahol kifejtette, hogy ugyan szükség van a mítoszok lebontására, de nem a nagy személyiségekkel együtt.

mind a magyar, mind a román tankönyvek a „*saját verziójukat*” részesítik előnyben, továbbra is két külön (párhuzamos) történetet vizsgálva, az utóbbi jelenség inkább a román könyvekre jellemző. Különösen a Száray – Kaposi-féle III. osztályos tankönyvhöz képest, amely meglehetősen árnyalt módon mutatja be a magyarországi nemzetiségi kérdést. A régebbi román szövegek közül a Sigma kötete is tükröz bizonyos (pozitív irányú) szemléletbeli elmozdulást, míg az újabb XII-es könyvek ebben a tekintetben kissé felszínesek. Ami Erdély státusát és helyét illeti, a román és a magyar tankönyvek szerzői itt hasonlóképpen jártak el, mint az etnogenezis és az államalapítás esetében – a saját nemzeti narratívájukba illesztették be a tartományt, figyelmen kívül hagyva az alternatív („*rivális*”) értelmezéseket. Számos különbség ugyanakkor a kontextusbeli eltérésekben gyökerezik – ami tulajdonképpen természetes is, hiszen a nemzeti történelem továbbadásában elkerülhetetlen bizonyos fokú – jelen esetben nem jeperatív értelemben vett – etnocentrizmus.

Ha tehát összefoglalásképpen megpróbálunk válaszolni az önmagunknak feltett kérdésekre, akkor megállapíthatjuk, hogy továbbra is beszélhetünk két különböző – magyar és román – *nemzeti* narratíváról, igaz, a változottság ezeken belül is egyre nagyobb. A hagyományos (nemzeti) szempontok súlyának csökkenése viszont azzal a reménnyel kecsegtet, hogy fokozódhat a tényleges szakmai párbeszéd és együttműködés, ami által tovább közeledhet egymáshoz a két történet is. Ebből a közeledésből pedig idővel talán megszülethet – egyre több külföldi példa után – az a közös magyar-román történelemkönyv is, amelyet néhány éve a politika is felkarolt¹⁴¹, és amelyen magyar-szlovák viszonylatban már egy ideje dolgoznak a szakértők.¹⁴²

¹³⁹ Legalábbis a magyar történetírás fő irányvonala tekintetében, mivel annak perifériáján Magyarországon is reneszánsza van a klasszikus, nacionalista narratíváknak. Más kérdés, hogy a mainstream milyen mértékben hat a köztudatra, mennyire vesz részt annak alakításában, miközben akarva-akaratlanul is versenyben van a többi irányzattal.

¹⁴⁰ Lásd például az egyik *Ősszegzést*, ahol a szerző a középkori román államok kialakulása kapcsán már a modern korban megvalósuló állami egységről is ír. PETRION é.n. 26.

¹⁴¹ Lásd pl.: Papp Annamária: Román-magyar történelemkönyv kiadását tervezik. Szabadság, 2006. december 4.

<http://www.szabadsag.ro/uj/main.php? datum=2006.12.04;> ÖRDÖG I. 2008 <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article%2CPCArticleScreen.vm/id/9993>. Ezzel kapcsolatban érdekes az a cikksorozat is, amely egy egységes Erdély-történet megírásának lehetőségét járta körül. A román és magyar történészek által írt cikkek (de a szerzők között volt német és francia is) a Provincia nevű kétnyelvű folyóirat körkérdésére születtek, és 2001-ben jelentek meg a lapban. Lásd: Provincia 2001.

¹⁴² A közös magyar-szlovák történelemkönyvvel kapcsolatban lásd például: <http://nol.hu/archivum/archiv-480626>

Felhasznált irodalom

- BARNEA 2007 = Barnea, Alexandru (coord.) – Aurel Manea, Vasile – Palade, Eugen – Teodorescu, Bogdan, *Istorie – Manual pentru clasa a XII-a. Corint*, București 2007.
- BÁRDI-WÉBER 1998 = Bárdi Nándor – Wéber Péter, *Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. Limes* 1998/4. II.
- BĂLUȚOIU-GRECU 2007 = Băluțoiu, Valentinu – Grecu, Maria, *Istorie – Manual pentru clasa a XII-a. Editura Didactică și Pedagogică, București* 2007.
- BERINDEI 2003 = Berindei, Acad. Dan (coord.), *Istoria Românilor VII/I. Editura Enciclopedică, București* 2003.
- BOIA 1999 = Boia, Lucian, *Történelem és mítosz a román köztudatban. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár* 1999. (Ford, András János)
- BRUBAKER 2006 = Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana, *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton University Press, Princeton-Oxford* 2006.
- EGYED 1999 = Egyed Ákos, *Erdély 1848–1849-ben II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda* 1999.
- FILITTI-MATEI 2004 = Filitti, Georgeta – Matei, Dorin, *Mileniul românesc. Litera Internațional, București* 2004.
- GYÁNI 2003 = Gyáni Gábor, *Nemzet és történeti kánon. In: Gyáni Gábor, *Posztmodern kánon. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest* 2003.*
- GYAPAI-RITOÓK 2006 = Gyapay Gábor – Ritoók Zsigmond, *Történelem a középiskola I. osztálya számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest* 2006.
- HUMANITAS 2000 = Dumitrescu, Nicoleta – Manea, Mihai – Niță, Cristian – Pascu, Adrian – Trandafir, Aurel – Trandafir, Mădălina, *Istoria românilor – Manual pentru clasa a XII-a. Humanitas Educațional, București* 2000.
- IORDAICHI-TRENCSENYI 2000 = Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs, *A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989-1999). Replika* 2000.
- KOLLAI-ZAHORÁN 2007 = Kollai István – Zahorán Csaba, *Trianon a román és szlovák köztudatban. Kommentár* 2007/3.
- L. BALOGH 2002 = L. Balogh Béni, *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda* 2002.

- MISKOLCZY 1993 = Miskolczy Ambrus, Adolf Armbruster: Romanitatea Românilor. Istoria unei idei. Editura Enciclopedică, București 1993. In: *Buksz* 1997. 1. (tavasz).
- MISKOLCZY 2005 = Miskolczy Ambrus, Románok a történeti Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest 2005.
- MOȚU 2001 = Moțu, Iancu, Istoria românilor – Atlas școlar. Corint, București 2001.
- ÖRDÖG I. 2008 = Ördög I. Béla, Tudományosság kontra kontinuitás. *Szabadság*, 2008. V. 14.
- PÂRĂIANU 2001 = Pârâianu, Răzvan, National Prejudices. Mass Media and History Textbooks: The Mitu Controversy. In: Balázs Trencsényi – Dragoș Petrescu – Cristina Petrescu – Constantin Iordachi – Zoltán Kántor, *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Regio Books-Polirom, Budapest-Iași 2001.
- PÂRĂIANU 2005 = Pârâianu, Răzvan, A történelemkönyv-vita Romániában. Öt év múltán. *Magyar Lettre Internationale* 58. (2005. október 14.)
- PEROVICI 2006 = Perovici, Minodora, Istoria României – Atlas școlar ilustrat. Corint, București 2006.
- PETRIION é.n. = Scurtu, Ioan – Curculescu, Marian – Dincă, Constantin – Constantin Soare, Aurel, Istoria românilor – Manual pentru clasa a XII-a. Editura Petriion București é.n.
- POP 2002 = Pop, Ioan-Aurel, Istoria, adevărul și miturile. (Note de lectură). Editura Enciclopedică, București 2002.
- Provincia 2001 = Provincia 2001. Válogatás a folyóirat cikkeiből. Pro Europa Kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- SALAMON 2004 = Salamon Konrád, Történelem – a középiskolák 12. évfolyama számára. Korona Kiadó, Budapest 2004.
- SIGMA 2000 = Mitu, Sorin (coord.) – Copoeru, Lucia, – Pecican, Ovidiu – Țărău, Virgiliu – Țirău, Liviu, Istoria românilor – Manual pentru clasa a XII-a. Editura Sigma, București 2000.
- SZABÓ Á. 2004 = Szabó Árpád Töhötöm, Látható és láthatatlan terek Kolozsváron. *Néprajzi Látóhatár*, 2004. 3-4.
- SZABÓ P.-ZÁVODSZKY é.n. = Szabó Péter – Závodszy Géza, Történelem II. – középiskolák. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest é.n.
- SZABOLCS 1990. = Szabolcs Ottó, A külföldi történelemtankönyvek magyarságképe. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- SZÁRAY 2006a = Száray Miklós, Történelem I. – középiskolák, 9. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2006.

- SZÁRAY 2006b = Száray Miklós, Történelem II. – középiskolák, 10. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2006.
- SZÁRAY 2007 = Száray Miklós, Történelem III. – középiskolák, 11. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2007.
- SZÁRAY-KAPOSÍ 2006 = Száray Miklós – Kaposi József, Történelem IV. – középiskolák, 12. évfolyam. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2006.
- SZÁSZ 1986 = Szász Zoltán (szerk.), Erdély története. 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
- ZÁVODSZKY 2003 = Závodszy Géza, Történelem III. – középiskolák. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2003.
- ZOE PETRE 2007 = Petre, Zoe (coord.) – Căpiță, Carol – Ciupală, Alin – Stănescu, Ecaterina – Țurcanu, Florin – Lung, Ecaterina – Vlad, Laurențiu – Livadă-Cadeschi, Ligia – Andreescu, Sorin, Istorie – Manual pentru clasa a XII-a. Corint, București 2007.

VOGRSKÓTÓL A RENDSZERVÁLTÁSIG

JANUS ARCÚ MAGYAROK A SZLOVÉN TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN

Bevezetés

Mindenekelőtt köszönetet kell mondanom dr. Hornyák Árpádnak, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusának és dr. Branko Šušternak, a ljubljanaei Iskolamúzeum tanácsosának. Az anyaggyűjtés területén nyújtott igen jelentős segítségük nélkül az alábbi tanulmány nem jöhetett volna létre.¹

A szlovén tankönyvek által nyújtott magyarságkép jobb megértése érdekében érdemes egy pillantást vetnünk arra, hogyan is tekintenek a magyarokra a szlovénok általában, illetve hogyan kezelik a magyarokat a történettudomány képviselői. A szlovén sztereotípiákat vizsgáló pszichológus, antropológus, filozófus, teológus Anton Trstenjak akadémikus, némileg leegyszerűsítő, de nagyon is találó megállapítása szerint: *„a szlovén lenézi az olaszt, a németre felnéz, a magyarnak pedig hátat fordít. Ezt kifejezhetjük a pszichológia nyelvén is: az olaszokkal szemben felsőbbrendűségi érzést táplálunk, a németekhez fűződő viszonyunkat kisebbségi érzésünk határozza meg, a magyarokról pedig nem is veszünk tudomást, figyelemre se méltatjuk őket: igen kevésé érintik életterünket, és túl keveset jelentenek a világban ahhoz, hogy jobban tiszteljük őket. A magyarokkal szemben a szlovén vízszintes viszonyban van, az olaszokkal és a németekkel szemben pedig függőlegesben, de ellentétes irányúban. A három szomszédos nemzettel szemben tanúsított szlovén magatartás eltérő jellegének hátterét természetesen a történelemben kell keresnünk, amely e szomszédaink mellett hosszú évszázadokon keresztül alakított bennünket...”*²

¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendkívül nagy mennyiségű, célzottan, magyar szempontból gyűjtött fénymásolt anyag birtokában is van bennem egy kis bizonytalanság. Nem lehet ugyanis teljes mértékben kizárni azt, hogy a nagyszámú tankönyv bizonyos egyéb témákat tárgyaló helyein esetleg szerepel egy-egy olyan rövidebb bekezdés, mondat, félmondat, amelynek ismerete esetleg módosítaná az adott tankönyvről általam elmondottakat.

² TRSTENJAK 1992. 70.

A magyar tehát semmiképpen sem tekinthető a szlovén referenciánemzetének, és ezt jól mutatja az is, hogy a szlovén történészek lényegében nem foglalkoznak a magyar történelemmel. Ha mégis, akkor azt mindenekelőtt a honfoglalás korával, az Osztrák-Magyar Monarchia különböző eseményeivel vagy pedig a Muravidék, illetve a magyarországi szlovénok problémáival összefüggésben teszik. Erről tanúskodik például a szlovén történelemről 1979-ben megjelent reprezentatív összefoglaló mű.³ A 964 oldalas kiadványban mindössze tízszer említik a magyarokat: kilenc alkalommal a 12. századig tartó időszakokkal kapcsolatban, és egyszer az 1920 után, a Rábavidéken gyakorolt magyarosítással összefüggésben. Az igazság kedvéért azonban hozzá kell tenni, hogy az 1945 előtti időszak két jelentős reprezentatív műve – amelyek a maguk korábban nem egyetlen kötetben, hanem több füzetben jelentek meg – ennél bővebben foglalkozik a magyarokkal.⁴

Magyarország az 1990 utáni években sem állt a szlovén történészek érdeklődésének középpontjában, igaz a rendszerváltás óta nem jelent meg komoly összefoglaló munka a szlovénok történelméről. Az egyes korszakokat bemutató, modernebb szemlélettel készült kötetek a magyarokkal összefüggésben nem mutatnak lényeges eltérést az említett 1979-es kiadványtól. Az elmondottakat jól illusztrálja, ugyanakkor a korábbiakhoz képest megnőtt érdeklődést is mutatja, hogy az utóbbi időben két, magyar szerző tollából származó kötet is megjelent a magyar történelemről. Az egyik Göncz László muravidéki történész munkája,⁵ a másik pedig Kontler László művének szlovén fordítása.⁶ Az új személet és az említett két magyar szerző munkájának hatása nyilvánvalóan csak később szivárog majd le a tankönyvek szintjére.

A fentiek után bizonyos mértékig meglepő, hogy a tankönyvekben azért eddig is szerepeltek a magyarok. Azt, hogy milyen mértékben és milyen fényben, nagymértékben befolyásolta, hogy az adott tankönyv melyik korszakban készült, s részben ezzel összefüggésben, hogy mennyire volt összjugoszláv (esetleg erősen munkásmozgalmi) szemléletű, illetve nem egyszer az adott tankönyvszerző(k) személye. Az alábbiakat megelőlegezve, itt most csupán annyit jegyzek meg, hogy az összjugoszláv szemléletű tankönyvek (nagyraoszt a horvát és a szerb történelem bemutatásával összefüggésben) többnyire részletesebben tárgyalják

³ ČEPIČ 1979. 964.

⁴ GRUDEN 1992. 1137.; MAL 1993. 1240.

⁵ GÖNCZ 2004. 193.

⁶ KONTLER 2005. 447.

a magyar történelmet, mint a szlovén szempontokat erőteljesebben szem előtt tartók. Megemlítem még, hogy az általam vizsgált három, az első Jugoszlávia idején kiadott kötetet Belgrádban hagyták jóvá. Az alábbiakban arra törekszem, hogy amennyire lehet, ne azt soroljam fel, hogy a magyar történelem mely eseményeit ismertetik a szlovén tankönyvek (bár ez bizonyos mértékig elkerülhetetlen), hanem mindeneelőtt azt, hogy miképpen értékelik ezeket, illetve arra, hogy bemutassam, miképpen látják a magyarok és a délszlávok közötti kapcsolatokat. Annyit máris előrebocsáthatok, hogy a kép rendkívül vegyes, sőt az is előfordul, hogy egyetlen szerző ugyanazon eseménnyel kapcsolatban néhány oldalon belül kétféleképpen fogalmaz. Erre is utal a cím „*Janus arcú magyarok*” kifejezése. Arra is érdemes már előre felhívni a figyelmet, hogy a korábbi tankönyvírók témában és megfogalmazásban gyakran erős hatást gyakoroltak későbbi társaikra. Amint látni fogjuk, a tankönyvszerzők egyes területeket időnként mai nevükön emlegetnek. Ez akkor is probléma, ha eltekintünk attól a lehetőségtől, hogy nemzeti megfontolások vezették őket, vagy ha csupán az egyszerűség kedvéért választották ezt a megoldást. A történetileg helytelen megnevezések ugyanis téves következtetésekhez vezethetik a tanulókat, nem segítik az adott kor (etnikai) viszonyainak megértését.

A honfoglaló magyarokról alkotott kép változásai

A gimnáziumok részére 1928-ban kiadott, *Szerbek, horvátok és szlovének története* címen megjelent kötet⁷ két szerzője (Anton Melik és Janko Orožen) a szlovén történelem- és tankönyvírás ma is számon tartott alakjai.⁸ Ők a magyarokat vad, nomád mongol népként írják le. A magyarok betelepülésével összefüggésben több szempontot is megemlítenek. Egyrészt azt, hogy a magyarok a szlovének, a német kolonialisták és az avarok maradványai közé telepedtek le, majd fokozatosan felülkerekedtek ezen a lakosságon. A szlovének, akiknek települései (a szlovén történészek egy része szerint) korábban a Balaton nyugati széléig terjedtek, csupán Pannónia nyugati részén (a mai Muravidéken) maradtak meg (nem derül ki, hogy a többiek beolvadtak-e a magyarok közé, vagy mi történt velük). A honfoglalás korának megítélése szempontjából rendkívül fontos, hogy a szlovén történészek között igen éles vita zajlik arról, hogy az adott korban beszélhetünk-e már szlovénokról, vagy abban az időben még csupán

⁷ MELIK-OROŽEN 1928. 40–41.

⁸ CIPERLE 1980. 4.

szláv törzsekről, s ilyen értelemben a mai szlovénok elődeiről lehet csak szó.⁹ Melikék másrészt azt tartják említésre méltónak, hogy a magyarok 906-ban véget vetettek a Nagymorva Birodalomnak, majd német földön raboltak. Harmadrészt azt, hogy a magyarok, akik „a mai keleti és déli szlovén területeken” vonultak Itáliába, véget vetettek a szlovén területek fölötti német uralomnak, s az csupán a nehezebben megközelíthető karintiai területek fölött maradt meg. Negyedszer azt, hogy a magyarok bejövetelével megszűnt az északi, a keleti és a déli szlávok közötti közvetlen összeköttetés. Végül azt, hogy a Lech mezején bekövetkezett vereség következtében a magyarok felhagytak a rabló és nomád életmóddal és fokozatosan áttértek a mezőgazdaságra. Szlovén szempontból fontos még, hogy a magyarok veresége után a németek ismét átvették a hatalmat a szlovénok lakta területek fölött.

Ugyanez a szemléletmód köszön vissza Binter 1947-ben megjelent tankönyvében.¹⁰ Ő erősen rövidítve adja elő ugyanazt, amit Melik és Orožen, de a rövidített szövegben a negatívumok dominálnak. Bár elhagyja a „vad” jelzőt a magyarok mongol megjelölése mellől, a magyarok bejövetelét az egykori hunok és avarok betöréséhez (vpadale so) hasonlítja. „A szlovén területeken fél évszázadon át tombolnak [divojajo] a magyar rablók hordái/bandái [tolpe].” Ilyen módon a magyarok, bár a szlovénok feletti német hatalmat megtörték, lehetetlenné tették, hogy a szlovénok ismét felújítsák „állami önállóságukat.” Hangsúlyozza, hogy a magyarok örökre elválasztották egymástól a déli szlávokat „az északi baráti népektől!”

1954-ben Binter kissé átfogalmazza magyarokról alkotott képet.¹¹ Ekkor a magyar már, mint mongol pásztornép szerepel. Érdekes eltérés Melikéktől, hogy szerinte a magyarok elűzték és/vagy elmagyarorsították a szlovénokat, s a Muravidéket a szlovénok csak a 12. századtól népesítették be újból. Kiemeli, hogy a szlovénok és más pannóniai szlávok a maguk sokkal fejlettebb gazdaságával és „magasabb kultúrájával” erősen hatottak a magyarokra, akiknek nyelvében még ma is számos a szlávoktól átvett szó található. Ebben a könyvében nem említi a magyarok által egymástól elválasztott testvéri népeket, hanem azt emeli ki, hogy a magyarok a németekkel együtt lehetetlenné tették, hogy a szlovénok és a csehek, illetve morvák között olyan szoros legyen az együttműködés, mint amilyen Samo és Kocelj idejében volt.

⁹ ŠTIH 2007. 193–206.; GRDINA 2007. 207–217.

¹⁰ BINTER 1947. 44.

¹¹ BINTER 1954. 59–60.

Ehhez képest vegyesebb a kép Petauer 1973-ban megjelent könyvében.¹² Ő egyfelől egyenesen azt állítja, hogy a jelző nélkül emlegetett, keletről betörő magyarok Szlovákiát (sic!) elszakították szűkebb Moráviától, s megsemmisítették a pannóniai szlovén hercegséget (kneževina).¹³ Ezzel szemben a horvátok Tomislav vezetése alatt sikerrel szembeszálltak a magyarokkal, s Tomislav a pannóniai horvátokat egyesítette a saját államával. Másfelől a szerző számára a magyarok betörése csak e pár mondat erejéig volt érdekes, a korábbi szerzőkől eltérően a magyarok pusztításait nem részletezi, vadságát egyáltalán nem említi.

A később megjelent tankönyvekben¹⁴ a magyarok bejöveteléről alkotott képből egyre több a semleges hangvételű, bizonyos elemeiben pozitívnek is tekinthető elem. Ivan Grobelnik¹⁵ például csak annyit tartott fontosnak, hogy a Pannóniát elfoglaló nomád magyarok fenyegették a német államot. Ez a szlovén szemszögből pozitív kicsengésű megállapítás közvetve negatívvá válik, amikor a szerző azt írja, hogy a német uralkodók a magyarokkal vívott harcok miatt határörgrófságokká osztották fel a szlovénok által lakott területeket. Ezeket német feudális uraknak juttatták, akik a szabad jogállású szlovénokat alattvalókká tették. A magyarok tehát áttételesen a szlovénok jobbágyosorba süllyedésének okozói. A feudalizmus típusairól szólván viszont azt írja, hogy a magyarok a frank–német típusú feudalizmust vették át módosítva, s tőlük jutott az el a

¹² PETAUER 1973. 177.

¹³ Morávia elhelyezkedéséről lásd: BIRNBAUM 2008.

¹⁴ A pontos időzítést gyakran nehezíti, hogy gyakran az adott könyv ötödik-hatodik kiadása áll rendelkezésemre. Az azért érzékelhető, hogy ezek legtöbbször az 1970-es években jelent meg először, s többnyire 1992-ig voltak forgalomban. Ilyen például a két kiváló szlovén történész Ferdo Gestrin és Vasilij Melik hetedik osztályosok számára 1973-ban kiadott kötete, amelynek 1992-ben a hetedik kiadása került forgalomba. Hasonló a helyzet Ivan Grobelnik középiskolások számára írt tankönyvével. Ennek első változata 1961-ben jelent meg először, s különféle változtatások után (ezek miatt a pontos időrendet nehéz követni) 1999-ben került forgalomba a nyolcadik kiadás. Ő ráadásul több iskolatípus, illetve több évfolyam számára is készített tankönyveket. Itt említem meg, hogy az 1945 utáni szlovén tankönyvkiadásban több fontos váltás is volt. Először a két világháború közötti tankönyveket cserélték le, de annak ellenére, hogy 1955-ben, majd 1960 és 1962 folyamán új tanterveket dolgoztak ki, egészen az 1960-as évek végéig nem sikerült a problémát kielégítően rendezni. Lásd: CIPERLE 1980. 5. Ciperle ennek illusztrálására egyebek között felidézi, hogy (a hatvanas években) a gimnáziumok második és harmadik osztálya számára Mirjana Gross horvát gimnáziumok számára készült tankönyvét fordították le. Az már részben nyilván a kitűnő horvát történész kvalitásainak is köszönhető, hogy a gimnáziumok harmadik osztálya számára kiadott tankönyvet még 1980-ban is megjelentették. Végül a rendszerváltás jelentett újabb fordulatot.

¹⁵ GROBELNIK 1991. 55–57.

horvátokhoz. Marija Kremenšek szerint a nomád magyarok betelepültek (naselili se) a pannon síkságra, a belső problémákkal küzdő frank állam pedig tehetetlen volt az arabok és a magyarok beavatkozásával (poseg) szemben. Igaz a szöveg mellé közölt térképálírás a magyarok (az arabok és a normannok) betöréseiről/behatolásairól (vpadi) szól. A térkép alatti szövegrészben azonban a magyarok bizonyos értelemben azonos szintre kerültek a keleti szlávokkal: „*A frank állam szétesése és az új népek – északról a normanok, keletről a szlávok és a magyarok – beavatkozása [poseg] következtében az európai-földközi tengeri terület új politikai arculatot nyert.*” A magyarokról szóló kép kettősségét mutatja, hogy néhány oldallal később a szerző már azt hangsúlyozza, hogy a „9. század végén a pannón síkságra betörték [pridrli so] a magyarok, akik végleg megsemmisítették a nagymorva államot”. A szerb történelemtől szólva a szerző szerint a terjeszkedő szerb állam „új ellenséggel, a magyarokkal találta magát szembe”.¹⁶ Nem tudjuk, hogy ehhez a kettősséghez vajon hozzájárult-e az a tény, hogy a kötet második kiadásába három szerző kiegészítéseit is belevették. Akárhogy is volt, nem arról van szó, hogy a magyarok megítélése folyamatosan javul és a történelemtanítás egyre pártatlanabbá válik. Inkább azt találjuk, hogy egyesek inkább törekednek az objektivitásra, mások továbbra is a korábbi kerékvágásban haladnak. Ez utóbbit jól láthatjuk egy 1997-ben megjelent könyvben, ahol a magyarok betörték a Duna-mentére és leigázták a Szlovákiában (sic!) élő szlávokat. A nagymorva állam megsemmisítésére vonatkozó mondat szinte szó szerint ugyanúgy szerepel benne, mint Kremenšek könyvében, azzal a különbséggel, hogy az ige nem pridrli so, hanem prodrli so, ami csupán árnyalatnyi különbség.¹⁷ Említésre méltó, hogy egyes tankönyvekben a magyar megjelölés gyakran együtt szerepel az ugor (Ogri) megnevezés is. Vagy így: „*Alsó-Pannónia a szlovénok szempontjából mindenekelőtt a magyarok (ugorok) betörései miatt veszett el.*”¹⁸ Vagy így: „*a magyarok vagy az ugorok hozták létre Magyarországot*” (Stane Berzelak¹⁹). Itt kell megjegyezni, hogy a szlovénok a Magyar Királyságot, az 1918 előtti Magyarországot többnyire Ogrska néven emlegetik. A legtöbb szerző megemlíti a Lech mezején elszenvedett vereséget.

A Muravidékhez közel eső Mariborban oktató két történész néhány korábitól kissé eltérő módon közelít a magyarokhoz. „*Az eredeti magyar*

¹⁶ KREMENŠEK 1991, 164–165, 182, 187.

¹⁷ BRODNIK 1997. 255.

¹⁸ BOŽIČ-WEBER 1987, 88.

¹⁹ BERZELAK 2005. 14. Berzelak szerint a magyarok az Árpádok vezetésével letelepedtek a pannon síkságon.

terület István megkoronázása után rögtön jelentősen megnagyobbodott: északon magához csatolta a jelenlegi Szlovákiát, keleten pedig Transzszilvániát.” Horvátország megszerzése után pedig „Hatalmas termékeny földterülettel és számos természeti gazdagsággal, létrejött 'Szt. István koronája országainak' többnemzeti-ségű állama.” A szerzők külön bekezdést szenteltek a magyar fennhatóság alá került szlovénoknak, egész pontosan a bekezdés címe Prekmurje, azaz magyar nevén Muravidék. „A Mura- és Rábavidék [prekmursko-porabsko ozemlje] magyar államhoz csatolása után ez a terület egészében királyi tulajdon lett. A király ezt a meyerendszer részévé tette, méghozzá úgy, hogy a Rábavidék [Porabje] és a Muravidék [Prekmurje] (egészen a Mura–Rakičan–Bogojina fölött–a Kerka folyó vonaláig) Slovenska krajina néven Vas vármegye része lett, az ettől délre eső terület pedig Zala megyéé, később Murántúl [Prekmurje] néven (Zágrárból nézve ugyanis ez a Murán túl van).”²⁰ Nem csupán a fenti idézetekből, de a szerzőkkel való beszélgetésekből is tudom, hogy távol áll tőlük a magyarokkal szembeni elfogultság. Magyar szemmel nézve azonban mégiscsak feltűnik a Slovenska krajina megnevezés. Ha a szerzők a Slovenska krajina szintagma mellé zárójelbe beírták volna: ahogy a magyarok mondják Vendvidék, akkor minden teljesen világos lenne, így azonban kissé félreérthető. Minden jel arra utal ugyanis, hogy a Slovenska krajina megnevezés a magyar Vendvidék megjelölés szlovén fordításaként jelent meg, feltehetően a szlovén nemzeti mozgalom fellángolása idején. A Slovenska krajina kifejezés ugyanis írott formában egy maribori újságban jelent meg először 1873-ban, a magyarországi szlovénoknál 1904-ben²¹, s 1918–1919 körül terjedt el a nyomtatott anyagokban.²²

A honfoglalás korát tekintve didaktikai szempontból talán az a legfel-tűnőbb, ami egyetlen általam vizsgált tankönyvben sem szerepel. A kor-szakkal foglalkozó kevés összefoglaló történelemkönyv ugyanis így vagy úgy, de nem felejtí el megemlíteni, hogy „a Gorica melletti Vogrsko [v Ogrs-ko, (azaz Ogrska, tehát Magyarország felé)] vidéke még ma is az ugorokra, vagy a magyarokra emlékeztet.”²³ Különös, hogy a toponímia iránt oly fogé-kony szlovén értelmiségiek nem éltek azzal a lehetőséggel, hogy ennek megemlítésével közelebb hozzák a magyarokra vonatkozó régmúltat a mai diákokhoz (pedig néhány más esetben alkalmaztak ilyen módszert).

²⁰ HOZJAN-POTOČNIK 2005. 99.

²¹ NOVAK V. 1935. 51.

²² SLAVIČ 1999. 201., 267., 336.

²³ ŠTIH-SIMONITI 1996. 66. Lásd még ČEPIČ 1979. 152.

A történelmi Magyarország 1526-ig

A mohácsi vészig tartó időszak megítélése ugyancsak tanulságos átalakuláson ment keresztül. Josip Bučar 1930-ban megjelent kronologikus szemléletű könyve – Magyarország és a délszlávok fejezetcímmel – nemcsak a címben említett témát tárgyalja meglehetősen részletességgel, de ezen belül a magyar történelmet is.²⁴ Már egy korábbi, még a horvát történelmet tárgyaló részben (a horvát önállóság elvesztése címet viselő részfejezetben) szól arról, hogyan vetettek véget a magyarok a horvát önállóságnak. Mindenekelőtt a horvátok belső megosztottságát említi, amelynek az volt az oka, hogy a horvát nemesség egyik része Ilona királynét, az utód nélkül elhalt Zvonimir király özvegyét, László magyar király testvérét szerette volna a trónon látni, míg a másik részük Štefan mellett tette le a voksot. A magyarok beavatkoztak a horvát belharcokba. Kálmán először (1097-ben) legyőzte a horvátokat, eljutott Tengerfehérvárig, de amikor 1102-ben másodszer is Horvátország ellen vonult „*már a Dráva mentén várta őt a horvát hadsereg. Harcra azonban nem került sor, hanem a horvátok megállapodtak Kálmánnal. Tizenkét főnemes, a tizenkét horvát törzs képviselői, szerződést kötöttek vele, ez az ún. pacta conventa (1102). A horvát főnemesek elismerték őt saját királyuknak, ő pedig megígérte, hogy Horvátország semmiféle hűbéradót nem fizet majd, részt kell azonban vennie a király háborúiban; a Dráváig terjedő részen saját költségen, a Drávától északra pedig a király költségén. A horvátok ezután Kálmánt Tengerfehérvárott Horvátország és Dalmácia királyává koronázták. Ez időtől kezdve Magyarországnak és Horvátországnak közös királya volt; de a horvátok mindvégig tartották magukat ahhoz a nézethez, hogy 1102-ben önként kapcsolódtak [priklopili se] Magyarországhoz.*” A szerző nagy figyelmet szentelt a trónharcoknak, a kiemelkedő királyoknak, a kultúra fejlődésének, illetve az Aranybullának. „*Az Aranybulla olyan alkotmány [tvorila], amely akárcsak a közel egykorú magna charta libertatum Angliában, az alkotmányos élet alapja Magyarországon.*” Az elismerés hangján szól IV. Béláról, aki a szerbek elleni védekezés céljából létrehozta a macsói bánúságot, Boszniát három bánúságra osztotta, s „*jelentősen növelte a szerb és bolgár ügyekbe beavatkozó Magyarország hatalmát és tekintélyét a Balkánon.*” Még nagyobb elismeréssel ír Nagy Lajosról, a gazdasági élet és a kultúra területén elért eredményiről, valamint hódításairól: „*Lajos így a leghatalmasabb uralkodó lett Európában; hatalma a Balti-tengertől a Balkánig, a Fekete-tengertől az Adriai-tengerig terjedt.*”

1947-ben megjelent kötetében Binter – annak említése nélkül – ugyancsak a nevezetes Pacta conventa szellemében tárgyalta Kálmán király és a

²⁴ BUČAR 1930. 104., 137-141., 197-199.

horvátok viszonyát.²⁵ Ő is leírja, hogy Kálmán 1097-ben győzelmet aratott az utolsó horvát uralkodó, Péter fölött, de a Bučarnál szereplő elkent utalásnál egyértelműbben fogalmazza meg, hogy Kálmán a győzelmet a kunok (kumani) és az oroszok betörései miatt nem tudta kihasználni. Majd így folytatja: „Kálmán [...] arra kérte [prosil je] a horvátokat, hogy békésen egyezzenek meg vele. A horvát nép nevében a Dráva-menti megbeszélésre érkeztek a 12 horvát törzs képviselői (1102). Úgy döntöttek, hogy Kálmánt és utódait elismerik 'Horvátország és Dalmácia' királyának, de csak meghatározott feltételek mellett. Kálmánnak meg kellett ígérnie, hogy ő maga és utódai is Tengerfehérvárott (Biogradu) megkoronáztatják magukat a horvát koronával; ezzel kellett elismernie, hogy Horvátország nem meghódított ország, hanem még mindig önálló királyság, amelyet Magyarországhoz csak a király személye köt. Kálmánnak köteleznie kellett magát arra, hogy nem avatkozik bele a horvát törzsek belső életébe. [...] Horvátország tehát még 1102 után is önálló állam maradt, **csak a horvát királyság uralkodói jogai szálltak át Kálmánra és utódaira** [kiemelés az eredetiben]. Mivel azonban ezek a jogok igen kiterjedtek voltak, Horvátország mégiscsak sokat veszített, amikor ezeket átengedte egy idegennek. A király maga nevezte ki saját helyetteseit Horvátország bánjaivá, megerősítette a horvát szászok döntéseit, begyűjtötte a vámokat és az adókat, átvette a korábbi horvát királyok birtokait, döntött a horvát külpolitikáról és a horvát hadsereg parancsnoka volt.”

Binter ugyanebben a felfogásban írt 1954-ben megjelent könyvében is, de kicsit eltérő hangsúlyokkal.²⁶ Míg az előző kötetben csak Kálmán megkoronázásáról szólt, ezúttal úgy fogalmazott, hogy Kálmánt Tengerfehérvárott a horvátok az ősi szokás szerint horvát királlyá „választották” [idézőjel az eredetiben]. „Magyarországból és Horvátországból így jött létre az **'új magyar-horvát királyság'**” [kiemelés az eredetiben]. A szerző ezúttal hangsúlyozza, hogy a dalmát városok Kálmán hatalmának elismeréséért cserébe a régi jogok mellé olyan kiterjedt jogokat nyertek, „amilyenekkel az akkori Európában csak nagyon kevés város rendelkezett.” Megemlíti, hogy a magyar királyok a későbbiekben azt állították, hogy a horvátokat fegyverrel igázták le, s úgy viselkedtek, mintha Horvátország közönséges meghódított magyar tartomány lenne. Ő is részletesen szól az Aranybulláról, de kiemeli azt, ami Bučarnál nem szerepel: az Aranybulla csak Magyarországon és Szlavóniában volt érvényes, Horvátország területén nem. Ezt egyébként károsnak tartja, hiszen emiatt a tenger melléken tovább tartottak a nemesek egymás elleni küzdelmei. Amíg Bučar figyelmet szentel a magyar királyok eltérő horvát és magyar számozásának (a király

²⁵ BINTER 1947, 54–55.

²⁶ BINTER 1954, 81–82., 124–127.

horvát számozása mellett zárójelben jelzi, hogy az adott király hányadik a magyar történetírásban), addig Binter csak a horvát számozást tünteti fel. IV. Béla így nála III. Bélaként szerepel. Róla viszont megírja, hogy ő volt az első Árpád-házi király, aki megszegte az 1102-ben kötött egyezményt, és csak Székesfehérvárott koronáztatta meg magát. „Ettől kezdve a magyar királyok rendszeresen **elhagyták a horvát koronával Tengerfehérvárott tör-téntő külön koronázást**” [kiemelés az eredetiben]. Megemlíti, hogy Béla döntése alapján Horvátországnak Dalmáciával együtt egyfelől, illetve Szlavóniának másfelől, külön-külön szábora lett, mindegyik saját bánt kapott, akik fölött a királyi családból származó herceg állott. A szerző beszámol a mongol pusztításról, arról, hogy Béla a horvát tenger mellék megerősített városaiban keresett menedéket, illetve arról, hogy ezután új királyi városokat alapított, közöttük a horvát szempontból fontos Samobort, Križevcit, valamint Gradacot, amelyből később Zágráb városa fejlődött ki. Ezzel összefüggésben azt állítja, hogy Béla tévedett abbéli reményében, hogy a különjogokkal felruházott királyi városok segítik majd őt a feudális urakkal vívott harcában.

Nagy Lajosról szólván ő is kiemeli, hogy 1370 után birodalma a Balti-tengertől az Adriai-tengerig húzódott, de megjegyzi, hogy bár ez az ország igen kiterjedt volt, nem igazán volt erős. Mivel Lajos figyelmét főleg a lengyel területek kötötték le, a déli tartományokat meglehetősen elhanyagolta. A Zsigmond idején dúló trónharcokkal kapcsolatban megállapítja, hogy a horvát nemesség nagy része nem akarta elfogadni, hogy Mária, Lajos idősebb leánya legyen a magyar-horvát király, mert nem akart nőt látni a trónon. Még kevésbé akarták, hogy Zsigmond beavatkozzon a horvát ügyekbe, ezért a nápolyi Anjou-ágot támogatták. Megemlíti, hogy a trónért folytatott harcok horvát területekre is kiterjedtek, s hogy ezekbe különös hevességgel vetették bele magukat a bosnyákok.

Petauer középiskolások számára készített tankönyvében mindebből két rendkívül rövid bekezdésnyi összefoglaló maradt, amelynek zárómondata szerint: „Így vesztette el önállóságát Horvátország.”²⁷ Ugyancsak a horvátok önállóságának elvesztésére helyezi a hangsúlyt egy a hatodik osztályosok számára készült tankönyv, igaz megjegyzi: „Horvátország 1102-ben a magyar állam különleges helyzettel bíró része lett.”²⁸ Ivan Grobelnik viszont a Horvátország területén is érvényesülő magyarországi feudalizmust látja sajátosnak: „Ez annyiban különbözött a nyugaton kialakult formától, hogy a magyar feudalizmus a személyes vazallusi viszonyok helyett valóságos alá-

²⁷ PETAUER 1973. 192.

²⁸ BOŽIĆ-WEBER 1987, 96.

vetettségén alapult. A magyar királyok a nemesi családoknak az ajándékokat jogokkal, és a földhöz kapcsolódó kötelezettségekkel együtt adták örökül.²⁹ A szerző, aki Horvátország kapcsán ugyancsak részletesen ír Magyarországról, perszonáluniónak nevezi a két ország közötti viszonyt. Dicséri IV. Béla (ő jelöli negyediknek) uralkodását, aki alatt termékeny volt a fejlődés. Szerinte a magyar sereg azért veszítette el a muhi csatát, mert a donátorok (sic!) nem siettek segítségére.³⁰

Grobelnik később egy társszerzővel készített könyvében az eddig elmondottakat erőteljesen lerövidítve foglalja össze, a kötetben ugyanis jelentős helyet foglalnak el az illusztrációk. A horvátországi eseményekkel kapcsolatban megállapítja, hogy „Szlavónia és Horvátország Magyarország keretében egyfajta feudális autonómiát élvezett, amelynek élén a bán állt...” Az Aranybulláról szóló három mondatot a bulláról készített fényképes illusztráció kíséri.³¹

A 15. századra vonatkozóan még két téma keltheti fel érdeklődésünket. Az egyik Cillei Ulrik megölésének megítélése. A magyarok körében többnyire csak cselszövőként ismertté vált történelmi személyiség családjának története a szlovén nemzettudat fontos, gyakran legendás elemévé vált. A szlovén szepírók egy részénél Hunyadi László a negatív szereplő,³² de a történészek inkább árnyalt ábrázolásra törekedtek. Ez azért is figyelemreméltó, mert Engel Pál igencsak elmarasztalóan ír Hunyadi Lászlóról.³³ Melikék említett könyvében Ulrik sok ellenséget szerzett magának, közöttük az ismert hőst, Hunyadi Jánost (akit a szlovénok többnyire Ivánnak neveznek). „Ulrik nem nyugodott addig, amíg Hunyadi a tapasztalatlan, alig 16 éves királynál úgy be nem feketítette, hogy az sértődötten lemondott a kormányzóságról. [...] Belgrádban [...] László katonáival váratlanul nekiment a meglepett celjeinek [Zilli szlovén neve], aki hősiesség után holtan rogyott a földre.”³⁴ Hozzanék egy helyütt azt írják, hogy Ulrikot a konkurens Hunyadiak ölték meg, később pedig azt, hogy a magyar trón után túlságosan is áhító főurat, a magyarok nem teljesen tisztázott körülmények között alattomosan megölték.³⁵

A másik említett téma Hunyadi Mátyás személye köré fonódik. Bučar két bekezdésben szól igen elismerően Hunyadi Mátyásról, egybek között megemlítvén, hogy elfoglalta (a szlovénok által is lakott) Stájerország és Ka-

²⁹ GROBELNIK 1973, 69.

³⁰ GROBELNIK 1973, 68–71.

³¹ GROBELNIK-VOJE 1995, 49.

³² HARTMAN 1977, 71., KAČIČNIK 2002.

³³ ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI 1998, 212.

³⁴ MELIK-OROŽEN 1928, 72–73.

³⁵ HOZJAN-POTOČNIK 2005, 17., 107.

rintia egy részét. A kultúráról szóló alfejezetben olvassuk, hogy „*Szlavóniában a humanizmus útját a Srednából származó Vitéz János [Ivan Vitez], Korvin Mátyás nevelője készítette elő. Mátyás az ő ösztönzésére alapította a pozsonyi egyetemet, a budai akadémiát és könyvtárat, ahol többnyire horvátok tevékenykedtek, közülük a legnevezetesebb János unokaöccse Ivan Česmički [Janus Pannonius].*” Megemlíti még, hogy Mátyás udvarában két horvát szobrász (Jakob Staličić és Jakob Dalmatin) is alkotott.³⁶ Talán Bintner írt a leghosszabban Mátyásról, aki Horvátországban és Magyarországon uralkodott, s aki szerinte korának egyik legerősebb uralkodója volt. A törökellenes harcokról szóló részben hangsúlyozza, hogy Mátyás a védelmi vonalat szerb és bosnyák területre helyezte, hogy a harcokban számos szerb menekültet is alkalmazott, s hogy letelepítette őket Magyarországon déli részén. Szól arról, hogy felfegyverezte a parasztokat és megadóztatta a feudális urakat. A Habsburgokkal folytatott harcban ideiglenesen elfoglalta a szlovén föld jelentős részét. „*Az alatt a néhány év alatt, amíg Szlovéniában [na Slovenskem] uralkodott, a szlovén nép körében komoly elismerést szerzett magának. Az 'igazságos' Mátyás emlékezete, akitől az emberek azt várták, hogy egyedül ő mentheti meg őket a feudális uraktól és a török veszélytől, a mai napig nem húnyt ki. Mátyás király [kralj Matjaž] mesebeli személlyé vált, akiről olyan elbeszéléseket szöttek, amelyek azt fejezték ki, hogy a szlovén nép erősen hisz az igazság győzelmében.*”³⁷

Grobelnik azt emeli ki, hogy Mátyás, akinek nem sikerült megakadályoznia a szerb állam és Bosznia összeomlását, Bosznia északi részét megmentette a török elől, s a magyar határ mentén erős védelmi vonalat épített ki. Bár ez a védelmi vonal a 16. század elejéig elég sikeresen töltötte be feladatát, gyengesége volt, hogy Jajca és a tenger között jelentős részen nem működött, s ezen a részen a törökök nehézség nélkül betörték a horvát és szlovén területekre. A szerző szerint Mátyás a Habsburgokkal folytatott harcok miatt nem tudta megvédeni Horvátországot.³⁸ Egy későbbi, Ignacij Vojéval együtt írt kötetben viszont már arra helyezi a hangsúlyt, hogy Mátyás törökellenes akciói bizonyos időre visszavetették a törökök betörését a szlovénok lakta területre.³⁹ Božič és Weber Mátyásról szólván („*valószínűleg a mi kralj Matjažunk*”, az 1991-es kiadásban „*valószínűleg a mi legendás kralj Matjažunk*”) a Grobelnik által mondottakat sűríti három mondatba, igaz az általános iskolák hatodik osztályosai számára.⁴⁰

³⁶ BUČAR 1930, 264., 267.

³⁷ BINTER 1954, 178–180.

³⁸ GROBELNIK 1973, 85.

³⁹ GROBELNIK-VOJE 1995, 51.

⁴⁰ BOŽIČ-WEBER 1987, 97., 157.

A 16. századtól a 18. század végéig

A rendelkezésemre álló anyagok viszonylag keveset szólnak erről a korszakról. Binter megemlíti, hogy Mátyás utóda, Jagelló Ulászló, aki hatalmas birodalom fölött uralkodott, nem sokat törődött Magyarországgal és Horvátországgal. Magyarországra ritkán jött, Horvátországba pedig soha sem járt. A szerző ezután viszonylag részletesen leírja, hogyan vezetett el az út a mohácsi csatavesztéshez.⁴¹ Grobelnik a Mátyást követő lengyel uralkodókat gyengének tartja, s úgy véli, hogy „*mivel a magyar hatalmasságok önállósították magukat, a horvát nemesi hadsereg arra kényszerült, hogy Emerik Derenčin bán vezetésével egymaga szálljon szembe a törökkel!*” Miután a horvátok ebben a harcban vereséget szenvedtek, a Habsburgoktól kértek segítséget. Grobelnik Binternél rövidebben írja le a Mohácshoz vezető utat. Később azt állítja, hogy a szatmári béke olyan kompromisszum volt, amely „*biztosította Magyarország régi politikai és vallási szabadságát, az ellenállóknak pedig az amnesztiát. Ezzel a Habsburg tartományokban már kialakultak a dualizmus alapjai.*” Még később azt tudja meg a szlovén tanuló, hogy az osztrákok a mai Vajdaság egykor mocsaras területét Európa magtárává alakították, s oda „*németeket, magyarokat, szlovákokat, ruszinokat és más nemzetiségeket telepítettek. Bácska, Baranya és Bánát így olyan tarka összetételű lakosságúvá lett, amilyent Európában egyetlen más államban sem találunk.*” A szerző röviden ír arról, hogy a magyar és a horvát nemesség együtt küzdött II. József centralizáló abszolutizmusa ellen, s több mint egy oldalt szentel a mai Vajdaság területén élő szerbek és a magyarok közötti ellentétek ismertetésének. Minden alkalommal hangsúlyozottan a mai Vajdaság területén élő szerbekről ír.⁴²

A hosszú 19. század

1849-ig

J. Orožen nyolcadik gimnazisták számára írt tankönyvében érdekesen idézi fel Herdert, bár az ő nevét itt nem említi. E szerint a 18. század második felében mintha csak kihaltak volna a magyarok. A paraszt ugyanis szolgálta, a polgár a német kultúra követője, a papok és a nemesek társal-

⁴¹ BINTER 1954, 184–186.

⁴² GROBELNIK 1973, 85., 155–156., 187., 214–216.

gási nyelve pedig a latin volt. E bénult állapotból II. József nyelvi rendelete ébresztette föl a magyarokat. A társadalom egy csapásra magyarul kezdett beszélni, a nemesek pedig régi magyar mód szerint kezdtek öltözni. A harc központi helyszínévé a közös magyar-horvát parlament vált. A szerző bemutatja az 1825-ben összehívott parlament legfőbb szereplőit, szlovák renegátnak nevezve Kossuthot. A kulturális életből kiemeli, hogy 1839-ben létrejött a magyar nyelvű színház Budapesten (sic!), amit a parlament bőkezűen támogatott. A magyar nemzeti ébredés szerinte három szinten gyakorolt hatást a nem magyar népekre. Először is az asszimilációval, másodsor azzal, hogy példájával felkeltette bennük a nemzeti öntudathoz való jog követelését, harmadszor azzal, hogy *„a magyar nacionalizmus már a kezdetektől fogva más népek számára veszélyes imperializmussá vált!”* Ezután bemutatja a horvát-magyar nyelvharcot, kiemelve, hogy a magyarok nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy Horvátország nem önálló politikai szubjektum, csupán Magyarország része. A horvát történelem bemutatásánál egy rövid bekezdésben ismerteti a horvát nacionalisták által magyarónoknak nevezett magyarpárti politikusok mozgalmát. A magyarok és az illírek közötti küzdelemről szólván nálunk kevésbé köztudott eseményeket is megemlít. Például azt, hogy a magyarok rávették a bécsi török nagykövetet, hogy tiltakozzon az illírek boszniai agitációja miatt. 1848-ról szólván kiemeli, hogy az osztrákokkal küzdő magyarok más népeknek nem kívánták megadni azt, amit a maguk számára követeltek.⁴³

Ugyancsak elég részletesen tárgyalta ezt az időszakot, a horvátok és a magyarok viszonyát a Gestrin–Melik szerzőpáros a hetedik osztályosok számára készült tankönyvben. Ők még azt is megemlézték, hogy az illír mozgalom egyes vezetői Pesten folytatták tanulmányaikat, illetve, hogy a mozgalom tagjai épp a magyarokkal szembeni ellenállás jeleként öltözték fel a hagyományos horvát nemzeti viseletet. A kötet kiemeli a magyarországi szerb kereskedők szerepét, s azt, hogy Budán, Temesvárott és néhány más városban több szerb polgár volt, mint magyar. A szlovén tanuló megtudhatja, miképpen kerültek a szerbek Magyarország területére, hogy 1826-ban a Matica srbskát Budapesten hozták létre, s az később áttelepült Újvidékre. Az 1848-as eseményeket ismertette a szerzőpáros a következőképpen fogalmaz: *„A magyarok követelték és el is érték, hogy saját kormányuk legyen, s ezzel gyakorlatilag önállóságot nyertek, bár nem szakadtak el a monarchiától. Az osztrák császár megmaradt magyar királynak.”* A kötet szóvá teszi, hogy a magyarok a horvátokkal szemben hajlandóak voltak ugyan némi engedményre, de a többi nemzetiségnek nem adtak nemzeti jogokat.

⁴³ OROŽEN 1933, 26–29, 32–33., 68.

Azt, hogy a szlávok szembekerültek a forradalmi Magyarországgal, szerzők azzal magyarázzák, hogy a magyarok nem voltak hajlandók elismerni a nemzetek egyenjogúságát.⁴⁴

Ezt figyelembe véve igen feltűnő, hogy Grobelnik 1991-ben – tehát Szlovénia önállósulásának évében – megjelent könyve összesen két mondatban említi meg a horvátok és a magyarok közötti küzdelmeket. 1848-ban szerinte a magyarok kinyilvánították az autonómiát. Kiemeli, hogy a magyarok nem fogadták el a horvátok és a szerbek nemzeti követeléseit, ezért Jelačić megtámadta Magyarországot, a Vajdaságban (sic!) élő szerbek pedig „a Szerémséget a katonai határőrvidékkel, Baranyát, Bácskát [...] és a Bánátot a katonai határőrvidékkel és a kikindai kerületet szerb Vajdaságá kiáltották ki.”⁴⁵ Tudatja, hogy a szerb nemzeti mozgalom is harcba lépett a magyar forradalom ellen, s megállapítja, hogy így valamennyi délszláv nép politikai vezetése a bécsi reakciót támogatta a forradalommal szemben.⁴⁶

Grobelnik középiskolai tankönyve hangsúlyozza a Monarchia etnikai és vallási sokszínűségét, azt, hogy Kossuth liberális alkotmányt vezetett be, s Magyarországnak félszuverén helyzetet biztosított a monarchián belül. Ismerteti a horvátok és a szerbek magyarokkal szembeni követeléseit, s a köztük kirobbanó harcot. Azt, hogy a horvátok és a szerbek mozgalma a bécsi udvart támogatta „mert a magyarok nem ismerték el a nemzeti jogaikat”, így értékeli: „A konzervatív erők így elég erőseké váltak ahhoz, hogy 1848 őszén megkezdjék a végső leszámolást a forradalmi erőkkel.” Végül megemlíti, hogy a magyarok vereségét a monarchia magyar részének átrendezése követte. Ennek az átrendeződésnek az eredményeképpen „Szent István koronája elveszítette az önállóság minden formáját. Magyarország a monarchia többi részével azonos (jogállásúvá) vált.”⁴⁷

1849-től 1919-ig

Ez az időszak, mindenekelőtt a dualizmus kora a délszlávok és köztük a szlovénok számára a legfájóbb történelmi emlékek közé tartozik. Úgy vélik, hogy a délszláv nemzeti fejlődés legfőbb akadályát mindenekelőtt a magyarok jelentik. A magyarok, akik a dualista rendszer révén igen

⁴⁴ GESTRIN–MELIK 1973, 47., 49., 51–52., 68–69., 72–73.

⁴⁵ Ezeket a követeléseket a Gestrin–Melik szerzőpáros nem a tankönyvben, hanem a történelmi olvasókönyvben közli: GESTRIN–MELIK 1991a. 41.

⁴⁶ GROBELNIK 1991, 132., 146., 148.

⁴⁷ GROBELNIK 1994, 67., 70–71., 73.

kedvező lehetőséget teremtettek saját nemzeti fejlődésük számára, ugyanakkor minden módon akadályozták, hogy a Monarchia többi nemzete, nemzetisége hasonló jogokat szerezzen magának.

A tankönyvírás története szempontjából figyelemre méltó, hogy 1949-ben, tehát a jugoszláv–szovjet ellentét kitörése utáni évben, még szovjet szerzők tollából jelent meg az újkori történelmet tárgyaló tankönyv, amely persze a kor szemléletének megfelelően tárgyalta a magyarokra vonatkozó részt is.⁴⁸ A Gestrin–Melik szerzőpáros viszonylag részletesen ismerteti a horvát–magyar kiegyezés utáni viszonyokat. Khuen-Héderváry bán magyarosítási törekvéseivel kapcsolatban megjegyzi, hogy a bán e célja elérése érdekében fellobbantotta a horvát–szerb nemzeti gyűlölködést. A kötet szerzői megírják ugyan, hogy 1867 után a mai Vajdaság (sic!) nagy része ismét magyar uralom alá került, egyébként azonban a Vajdaság megnevezést használják. Az itteni magyarosításról szólva azt hangsúlyozzák, hogy a magyar parlamentben a nem magyar népeknek nagyon kevés képviselője volt, így nem is volt igazán erejük. Ezért ők sokkal kedvezőtlenebb helyzetben voltak, mint a monarchia osztrák részének nem német népei. Az egyetlen pozitív információ szerint ezen a területen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt terjesztette el a szociáldemokrata eszmét.⁴⁹ A kötet 1991-es, hatodik kiadása alapvetően a korábbi anyagot tartalmazza, mégis van benne néhány számunkra fontos változtatás. Amíg a korábbi kötet szerint 1868-ban Horvátország önkormányzatot nyert, addig most az autonómia kifejezést használják. Az új kiadás kevesebbet ír Khuen-Héderváryról, s igaz ugyan, hogy a róla szóló kép ettől nem lett kedvezőbb, de ezúttal már így fogalmaznak: „Kihasználta a horvátok és szerbek közötti nemzeti vitákat...”⁵⁰

Grobelnik kötete ábrával illusztrálja az Osztrák–Magyar Monarchia államigazgatási berendezkedését. Amíg a horvát–magyar kiegyezés Melikék szerint a nyelvi kérdést illetően a horvátokat kedvezőbb helyzetbe hozta, mint a szlovénokat, addig Grobelnik azt hangsúlyozza, hogy a meggyezés szélesre tárta a kaput a magyarosítás előtt, amit a politikai hatalomra támaszkodó erős idegen tőke hozott magával.⁵¹ Az egyik legfrissebb kötet szerzői a Bach-féle abszolutizmust a birodalom egészének szemszögéből elemezve megállapítják, hogy a belső vámhatár lebontása az osztrák iparnak, a magyar nagybirtokoknak és a lengyel áruval kereskedőknek (a

⁴⁸ GALKIN 1949, 75–77.

⁴⁹ GESTRIN–MELIK 1973, 104–110.

⁵⁰ GESTRIN–MELIK 1991b. 111–113.

⁵¹ GROBELNIK 1994, 79., 193.

zsidóknak) kedvezett. Térképpel érzékeltetik a dualista monarchia térbeli kiterjedését, a tartományokat korabeli nevükön írják le, s ilyen módon sem Szlovákia, sem a Vajdaság nem szerepel rajta. A szöveg szerint a kiegyezés megerősítette két szuverén állam szövetségét ugyanazon monarchiában, s a külön alkotmány értelmében Ferenc József Magyarországon nem mint osztrák császár, hanem mint magyar király uralkodott. A szlovén iskolás azt is megtudja, hogy a közös költségekhez Ausztria 70, Magyarország pedig 30 százalékban járult hozzá. A szerzők szerint a magyar nacionalizmus 19. század végi felfutása azt mutatta, hogy a magyarok többsége elégedetlen volt az állammal. A radikális magyar gazdasági nacionalizmus, amely bojkottálta az „osztrák” vállalatok áruit, messze meghaladta a korabeli cseh és szlovén követeléseket. Míg a Kossuth Ferenc-féle párt önálló magyar hadsereget követelt, a császár azzal fenyegetőzött, hogy kiszélesíti a választójogot. A többségben lévő nemzetiségektől félt magyarok ezért kénytelenek voltak engedni. Az így létrejött kompromisszum megerősítette ugyan a státusz quót, de nem oldotta meg a problémát.⁵²

1919-től 1945-ig

Azon talán nincs mit csodálkozni, hogy egy 1968-ban megjelent, szakmunkásképzők számára készült kötet, a korszak felfogásával összhangban, a munkásmozgalom történetét helyezi a középpontba. Ennek eredményeképpen a könyvben két bekezdésnyi anyag van az 1918–1919-es magyar forradalmakról. A Monarchia összeomlása után létrejött kormányról szólván a szerző azt hangsúlyozza, hogy a kormányba bevonták a szociáldemokratákat is, s ezért a kormány számos szociáldemokrata követelést kielégítő intézkedést hozott. A magyar forradalomról írt néhány mondatban kiemeli, hogy „*bár a nagybirtokokat államosították*”; a földosztás elmaradása eltávolította a parasztokat a hatalomtól, s hangsúlyozza a rendkívül hátrányos külső körülményeket. „*Az antant gazdasági blokáddal gyakorolt rá nyomást, sőt okkupálta a magyar terület egy részét. Csehszlovákiától, Romániától és Jugoszláviától intervenciót követelt a magyar Tanácsköztársaság megsemmisítése érdekében.*”⁵³

A szlovénokat rendkívül erőteljesen foglalkoztatják a jugoszláv állam létrejöttének körülményei, a határok kialakulása, a határon túli szlovénok sorsa. A magyarországi szlovénok ügye többnyire így vagy úgy össze-

⁵² CVIRN-STUDEN 2004, 54., 72., 193.

⁵³ TITL 1986. 66.

kapcsolódik az 1919-es év eseményeivel. Egy 1973-ban kiadott tankönyv a magyar Tanácsköztársaságról szólván megemlíti, hogy „*országszerte, így nálunk is a Muravidéken, amely akkor Magyarország alá tartozott, területi szöveteket hoztak létre, amelyek átvették a hatalmat.*” Megemlíti, hogy a magyar forradalmárok magukra maradtak, hogy az antanthatalmak ellenük léptek föl, s 1919 nyarán elfojtották a forradalmat. „*A Muravidéket, amelyet a jugoszláv katonaság 1919. augusztus 1-jén foglalt el, a trianoni szerződés alapján csatoltak az SZHSZ [Szerb-Horvát-Szlovén] Államhoz.*”⁵⁴ A könyv 1990-ben megjelent negyedik, kiegészített kiadásában szó szerint megismétlik az 1973-as kötet mondatait, de a második idézett mondatot elhagyták.⁵⁵ Berzelak tankönyve – amely a Tanácsköztársaságra vonatkozó információk egy részét átvette a korábbi tankönyvekből – a Muravidék 1919 augusztusában történt elfoglalását, azzal magyarázza, hogy a szlovén lakta területre vonatkozó, 1919 márciusában benyújtott délszláv igényt a békekonferencia csak azzal a feltétellel támogatta, ha a délszláv állam részt vesz a bolsevik veszély letörésében. „*Az SZHSZ Királyság így az antant magyarországi intervenció erőivel összhangban, 1919 augusztusában elfoglalta a Muravidéket, a Rábavidék elfoglalását azonban nem engedélyezték neki.*” Ő azt is megemlíti, hogy az 1919–1920-as fehérterrornak 70 ezer ember esett áldozatul. Meglehetősen pontosan beszámol a történelmi Magyarország feldarabolásáról, ismertetvén, hogy a trianoni szerződés csupán az egykori magyar állam mintegy 30 százalékát juttatta Magyarországnak, míg a többi területen az újonnan létrejött államok osztoztak: „*Erdély Romániának, Gradistye Ausztriának, Szlovákia [sic!] Csehszlovákiának, Bánát, Bácska, Muraköz és Muravidék pedig az SZHSZ Királyságnak jutott.*”⁵⁶

Egészen más képet kapunk a Tanácsköztársaságról az egyik legnevesebb szlovén történész 1996-ban megjelent tankönyvéből. Ő azt hangsúlyozza, hogy a forradalom ugyan elérte a Muravidéket is, de „*a szlovénokkal szemben a forradalmi hatalom nemzeti politikája is változatlan maradt. A Muravidéken a magyar tanács hatalom zár alá helyezte a nagybirtokokat és a tulajdonosoknak megparancsolta, hogy időben műveltsék meg a földet, különben lefoglalják. A földtulajdon egyben maradt, azt a nagybirtokok addigi intézői igazgatták, ez viszont kiváltotta a parasztek elégedetlenségét és lázadását, amit a vörös hadsereg elfojtott.*” A Muravidék elfoglalásáról szóló mondat egy apró

⁵⁴ BOŽIČ-WEBER 1973, 15–16.

⁵⁵ BOŽIČ-WEBER 1990, 14. Nem zárhatjuk ki azonban azt a lehetőséget, hogy a kihagyott mondatban lévő információt esetleg átrakták a kötet egy másik részébe, például a Békekonferencia címet viselő fejezetbe.

⁵⁶ BERZELAK 1992, 66., 68., 94.

változtatással és egy pontosítással megismétli azt, amit Berzelak írt. Az első világháború utáni európai migrációt egy szemléletes térkép mutatja be, melynek magyarázó szövege szerint „a háború utáni határváltozások következtében emberek tízmilliói kerültek az újonnan létrejött államokba. Bár a kisebbségeket formálisan védelmezték a nemzetközi szerződések, a háború után jelentős volt a migráció. Az emberek a szocializmus, a fasizmus, a náciizmus, vagy pedig egyszerűen a más nemzetiségű hatalom elől menekültek.” A térkép szerint Jugoszláviából hatvanezer, Romániából kétszázezer magyar menekült el, a Csehszlovákiából menekülőket jelzi ugyan egy nyíl, de a számukat nem tüntették fel.⁵⁷ Az egy évvel később megjelent nyolcadikos tankönyv csak egy mondatot szentelt a témának: „Magyarországon több mint száz napon keresztül állt fenn a Tanácsköztársaság, amelyet 1919. július végén letört az antant (a csehszlovák és román) csapatok offenzívája.”⁵⁸ A gimnazisták számára írt tankönyv azt hangsúlyozza, hogy a magyar forradalom a szovjet mintát követte. A románok és a szlovákok egyrészt a forradalomtól, másrészt a történelmi Magyarország helyreállításától való félelmükben rátámadtak az új magyar hatalomra, s ebben támogatták őket a franciák, az angolok, az osztrákok és a jugoszlávok. Néhány oldallal később – igaz akkor már a jugoszláv állam létrejöttével kapcsolatban – kicsit másképpen fogalmaz: Franciaország és Nagy-Britannia a szomszédos országok segítségével törte le a kommunista forradalmat, s „ebben a párizsi békekonferencia egyetértésével közreműködött a jugoszláv hadsereg is, amely 1919 augusztusában elfoglalta a szlovénok és horvátok által lakott területeket.” Még később kifejezetten azt hangsúlyozza, hogy a szlovén vidéket (Slovenska krajina) a kommunista forradalom miatt foglalta el a jugoszláv hadsereg. Ez a kötet is megemlíti, hogy az új magyar határok a korábbi területnek csak az egyharmadát foglalták magukba, illetve, hogy „Horthy Miklós, mint a törvényes király, Habsburg Károly régense (helyettese) került hatalomra”. A szerzők szerint Jugoszlávia számára Olaszország és Magyarország jelentette a legnagyobb veszélyt. Magyarország a Jugoszláviához került félmillió magyar, illetve a királyság felújítására tett kísérletek miatt.⁵⁹

A korszak további éveivel kapcsolatban, néhány kivételtől eltekintve alapvetően a magyarországi szlovénok helyzetére vonatkozó információk jelentik a Magyarországra vonatkozó tudnivalókat. A nyolcadikos szlovén diák így megtudhatja, hogy más országok között Magyarországon is megjelentek a fasiszta szervezetek,⁶⁰ de az új kiadásban még több teret

⁵⁷ REPE 1996, 57., 103.

⁵⁸ KERN 1997, 34.

⁵⁹ DOLENC–GABRIČ 2002, 40., 82., 110.

⁶⁰ BOŽIČ–WEBER 1973, 17.

szentelnek annak, hogy a trianoni szerződés után a szlovén Rába-mente (slovensko Porabje) Szentgotthárd (szlovénül Monošter) központtal, továbbra is a magyar állam keretén belül maradt, s az ottani szlovénokat elmagyarosították. „Megváltoztatták a szlovén helységneveket, és a szlovén vezetékneveket. Mindezt annak az eszmének a nevében tették, hogy a Mura túloldalán nem szlovénok élnek, hanem csak vendek, egy különálló nemzet, az egykori vandálok leszármazottai. Ott még ma is legalább 5000 Rába-menti szlovén él, akik az adott terület lakosságának 86,6 százalékát teszik ki.”⁶¹ A témát hasonló felfogásban tárgyaló másik általános iskolai tankönyv szövé tesz, hogy nyilvánosan nem lehetett szlovénül beszélni, s hogy megszüntették a szlovén iskolákat és egyesületeket.⁶²

A tankönyvek kitérnek arra, hogy a második világháború éveiben a Muravidékre (és az egykori magyar területekre) visszatért a magyar uralom, illetve arra, hogy a szlovénoknak erről nincsenek jó emlékeik. „Az iskolákban bevezették a magyar nyelvet és erőteljes intézkedésekkel lehetetlenné tették a felszabadító mozgalom kibontakozását.”⁶³ Repe kissé részletesebben mutatja be a magyar uralmat, kitérve arra, hogy a magyarok a szlovénok egy részét a szarvasi internálótáborba zárták, megsemmisítették a szlovén könyveket, és betiltották a szlovén nyelvet. A többieknél kissé bővebben ismerteti a magyarok vendekre vonatkozó (szlovén szempontból elfogadhatatlan) elméletét, megemlítve, hogy a magyarok csak a (magyarosítás célját szolgáló) vendnek nevezett helyi szlovén nyelvjárás használatát engedélyezték.⁶⁴ Dolencék lényegében ugyanezeket az információkat közlik, s két térkép segítségével is ábrázolják a magyar uralmat, az egyiken érzékeltetve, hogy százezer szlovén került magyar fennhatóság alá.⁶⁵ Repe könyvében az illusztráció azt ábrázolja, hogyan vonultak be a magyar csapatok Muraszombatba, Dolencékében azt, hogyan adták át a Muravidéket a németek a magyaroknak. Van olyan szerző, aki a helyi nyelvjárás engedélyezését a magyarosítás tudatában is kissé eltérően ítéli meg: „A magyarok a Muravidéken kevésbé voltak kemények, mint a németek, hiszen engedélyezték a muravidéki nyelvjárás használatát, a szlovén nyelvet azonban nem.”⁶⁶

⁶¹ BOŽIČ-WEBER 1990, 53.

⁶² KERN 1997, 74.

⁶³ BERZELAK 1992, 134.

⁶⁴ REPE 1996, 182.

⁶⁵ DOLENC-GABRIČ 2002, 139-140., 149.

⁶⁶ NOVAK F. 1999, 186.

1945 után

Az 1945 utáni időszakra vonatkozóan mindenekelőtt a kommunista fordulat sajátosságai, 1956, és a rendszerváltozás érdemelte ki a tankönyvírók figyelmét, de egy-egy kivételtől eltekintve még ezekről is meglehetősen szűkszavúan írnak. Megemlítik, hogy az ország a Tájékoztató Iroda, a KGST és a Varsói Szerződés tagállama volt, illetve, hogy 1948–1949 folyamán „*koholt vádak alapján elítéltek és megöltek számos tekintélyes kommunistát*”⁶⁷

Berzelak szerint Budapesten azért tört ki a felkelés, mert bár a kormány Sztálin halála után reformokat akart bevezetni, de a Kommunista Pártban ezt ellenezték. A forradalom központi személyének a kormány elnökét, Nagy Imrét nevezi, aki Magyarországot semleges államnak kiáltotta ki, és ki akart lépni a Varsói Szerződésből. A változások ellenfelei viszont a Szovjetunióra támaszkodtak, amely véresen leverte a felkelést.⁶⁸ Repe, aki az 1953-as német eseményekről viszonylag bőven ír, éppen csak megemlíti, hogy 1956-ban Magyarországon felkelés volt⁶⁹, Novakék azonban fontosnak tartották a magyar forradalmat. Igaz, előtte megemlíti, hogy amíg Lengyelországban sikerült elkerülni a legrosszabbat, addig Magyarországon nem. „*1956-ban valamennyi nagyobb városban demonstrációk robbantak ki, a tüntetők követelték a demokratizálást és a szovjet csapatok kivonulását, s ledöntötték Sztálin szobrát. Az országba erős motorizált egységek törtek be, és hat napig tartó véres háború kezdődött. A szovjet intervenció elleni harcokban részt vett a magyar hadsereg meglehetősen nagy része.*”⁷⁰

Ami a rendszerváltás eseményeinek bemutatását illeti, Berzelak csupán felsorolja azokat az országokat, köztük Magyarországot is, amelyekben a kommunizmus kisebb vagy nagyobb megrázkódtatás után megbukott,⁷¹ s ehhez nagyon hasonlóan jártak el Novakék is.⁷² Egy másik kötet azonban egyenként veszi sorba a rendszerváltó országokat. Magyarországot a Szovjetunió után a második helyen bemutatva, Kádár 1988-as eltávolításával kezdi az eseményeket, és röviden ugyan, de kitér a tranzíciós folyamat kezdetére is. „*...1989 januárjában megállapodás született a szabad választásokról és a gazdaság liberalizációjáról, össze pedig alkotmányváltoztatás-*

⁶⁷ BERZELAK 1992, 168.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ REPE 1996, 233.

⁷⁰ NOVAK F. 1999, 88.

⁷¹ BERZELAK 1992, 170.

⁷² NOVAK F. 1999, 88.

sal törvénybe iktatták a többpártrendszer. 1990 márciusában megváltották az új parlamentet és Magyarország arra törekedett, hogy minél több külföldi tőkét vonzzon az országba, amivel felgyorsíthatja a gazdasági fejlődést, és szorosabban kapcsolódhat az Európai Közösséghez és az EFTÁ-hoz [Európai Szabadkereskedelmi Társulás].” Az NDK-val összefüggő események között említi meg, hogy Magyarország 1989 tavaszán eltávolította a vasfüggönyt az osztrák határszakaszon, s így 1989 végéig 80 ezer keletnémet jutott Magyarországon át Ausztrián keresztül Németországba.⁷³

Két tankönyv az 1945 utáni időszakra vonatkozóan is bemutatja a magyarországi szlovénok helyzetét. Egyikük (a vasfüggöny említése nélkül) megírja, hogy a magyarországi szlovénok sokáig el voltak zárva az anyamemzettől, s csupán 1972-ben nyitották meg az első határátkelőt. Megemlíti, hogy a magyarországi szlovénok politikai szervezete 1990-ig a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége volt (ezzel érzékelteti, hogy a szlovénok nem voltak önálló jogalanyok), s csak 1990-ben hozták létre a Szlovén Szövetséget. Az 1949-es és az 1972-es alkotmány csak az alapvető kisebbségi jogokat biztosította számukra, teljes kisebbségvédelemben 1992 óta részesülnek, akkor írta alá ugyanis a két ország a kisebbségek jogainak kölcsönös védelméről szóló megállapodást. Ennek illusztrálására szolgál, hogy közlik a felsőszölnöki kétnyelvű polgármesteri hivatal táblájának fényképét, igaz a figyelmes olvasónak az is feltűnhet, hogy a település neve csak magyarul szerepel a táblán.⁷⁴

A másik kötet a szlovénok számára érzékelhetően nem kedvező tényként közli, hogy a Magyarország és Szlovénia közötti határ a második világháború után is változatlan maradt. Beszámol arról, hogy bár 1945-ben a magyar hatóságok lehetővé tették a szlovén nyelvű iskolai oktatást, ezt a Tájékoztató Iroda és Jugoszlávia közötti vita után betiltották. „Ebben az időben a magyar hatóságok erős nyomást gyakoroltak a szlovénokra, aminek következtében sokan az ország más részeibe költöztek.” Az 1959-es alkotmány azért volt fontos, mert lehetővé tette a kétnyelvű oktatást, illetve azt, hogy a tanárokat Szlovéniában képezzék ki. Ez a kötet is megemlíti, hogy az 1972-es alkotmány javított a szlovénok helyzetén, a későbbiekről viszont csak annyit mond, hogy: „Az utóbbi időben a (Rába-menti szlovénok) kulturálisan és gazdaságilag is kapcsolódnak az anyaországhoz.” A szerző a legújabb becslésekre hivatkozva úgy véli, hogy Magyarországon mintegy 10 ezer szlovén él. A tanult anyag ellenőrzésére szolgáló kérdések között szerepel, hogy milyen a magyar kisebbség helyzete Szlovéniában, illetve, hogy a tanuló

⁷³ KERN 1997, 176-177.

⁷⁴ Uo. 224.

hasonlítsa össze az Olaszországban, Ausztriában és Magyarországon élő szlovénok helyzetét. Ez egyébként a kötetben rendelkezésre álló információk alapján nem is olyan könnyű feladat, amit külön nehezít, hogy a könyv az itáliai szlovénok számát (nyilvánvaló nyomdahiba eredményeként), az általában becsült 100 ezer helyett mintegy 10 ezerre teszi.⁷⁵

*

Jakab György arra hívja fel a figyelmünket, hogy a tömeges történelemtanítás mindmáig a nemzetállam legitimációs igényeire épül, a nemzetközpontú történelemszemléletet képviseli.⁷⁶ „A mitizált nemzetközpontú történelemszemlélet legfőbb veszélye az, hogy relativizálja az egyetemes erkölcsi értékeket és normákat, s ezáltal nehezíti a kelet-közép-európai térség országainak belső demokratizálódását és egymás közötti viszonyát.”⁷⁷ Nem tudom, hogy a szlovén történelemtankönyvek általánosságban mennyire foglyai a nemzetközpontú történelemszemléletnek, de azt igen, hogy a szlovén közvélemény nem mentes ettől. A tankönyvek magyarokra vonatkozó részeiben fellelhetők ugyan a 19. századi eredetű etnocentrikus szemlélet bizonyos nyomai, de az itt-ott megjelenő kritikai hangvétel jogossága nehezen vonható kétségbe. Az egész szemléletmód – még a legkényesebbnek tekinthető honfoglalás-, illetve dualizmuskori időszakot illetően is – távol áll a Jakab György által említett szlovák történelemkönyvek megfogalmazásaitól.

Felhasznált irodalom

BERZELAK 1992 = Berzelak, Stane, Zgodovina 2 za tehniške in druge strokovne šole. Ljubljana 1992.

BERZELAK 2005 = Berzelak, Stane, Srednji in novi vek. Zgodovina za 2. letnik gimnazij. Ljubljana 2005.

BINTER 1947 = Binter, Bogdan, Južni Slovani v srednjem veku. Ljubljana 1947.

BINTER 1954 = Binter, Bogdan, Zgodovina južnih Slovanov. Za drugi razred gimnazije. (3. kiadás) Ljubljana 1954.

⁷⁵ OTIĆ 1999, 103.

⁷⁶ JAKAB 2008.

⁷⁷ JAKAB 2007, 54., illetve lásd tanulmányát itt a kötetben.

- BIRNBAUM 2008 = Birnbaum, Henrik, Az Alföldön volt Morávia? <http://www.c3.hu/scripta/buksz/97/01/birnb.htm> (2008. 02. 27)
- BOŽIČ-WEBER 1973 = Božič, Branko – Weber, Tomaž, Zgodovina za osmi razred. Ljubljana 1973.
- BOŽIČ-WEBER 1987 = Božič, Branko – Weber, Tomaž, Zgodovina 6. (3. utánnnyomás), Ljubljana 1987.
- BOŽIČ-WEBER 1990 = Božič, Branko – Weber, Tomaž, Zgodovina za 8. razred. Ljubljana 1990.
- BRODNIK 1997 = Brodnik, Vilma, et alii, Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije. Ljubljana 1997.
- BUČAR 1930 = Jos[ip] Bučar, Zgodovina srednjega veka. Za višje razrede srednjih šol. Ljubljana 1930.
- ČEPIČ 1979 = Čepič Zdenko, et alii, Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979.
- CIPERLE 1980 = Ciperle, Jože, Učbeniki za pouk zgodovine na Slovenskem. Ljubljana 1980.
- CVIRN-STUDEN 2004 = Cvirn, Janez – Studen, Andrej, Zgodovina 3, Učbenik za tretji letnik gimnazije. Ljubljana 2004.
- DOLENC-GABRIČ 2002 = Dolenc, Ervin –Gabrič, Aleš, Zgodovina 4, učbenik za 4. letnik gimnazije. Ljubljana 2002.
- ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI 1998 = Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András, Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998.
- GALKIN 1949 = Galkin, Ilija, et alii., Zgodovina novega veka. Ljubljana 1949.
- GESTRIN-MELIK 1973 = Gestrin, Ferdo – Melik, Vasilij, Zgodovina 7. Ljubljana 1973.
- GESTRIN-MELIK 1991a = Gestrin, Ferdo – Melik, Vasilij, Zgodovinska čitanka 7. Ljubljana 1991.
- GESTRIN-MELIK 1991b = Gestrin, Ferdo –Melik, Vasilij, Zgodovina za 7. razred. (6. utánnnyomás), Ljubljana 1991.
- GÖNCZ 2004 = Göncz László, Madžari. Kratka zgodovina Madžarov. Franc-Franc, Murska Sobota 2004.
- GRDINA 2007 = Grdina, Igor, Težavno porajanje naroda. Nova revija, 2007. november-december
- GROBELNIK 1973 = Grobelnik, Ivan, Zgodovina za gimnazije in sorodne srednje šole II. Ljubljana 1973.
- GROBELNIK 1991 = Grobelnik, Ivan, Zgodovina 1. Srednje izobraževanje. (5. kiadás) Ljubljana 1991.
- GROBELNIK 1994 = Grobelnik, Ivan, Zgodovina 3. Ljubljana 1994.

- GROBELNIK–VOJE 1995 = Grobelnik, Ivan – Voje, Ignacij, Zgodovina 2. Srednje izobraževanje. (6. kiadás), Ljubljana 1995.
- GRUDEN 1992 = Gruden, Josip, Zgodovina slovenskega naroda. I. del. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Mohorjeva družba, Celje 1992.
- HARTMAN 1977 = Hartman, Bruno, Celjski grofje v slovenski dramatik. Ljubljana 1977.
- HOZJAN-POTOČNIK 2005 = Hozjan, Andrej – Potočnik, Dragan, Zgodovina 2, učbenik za 2. letnik gimnazije. Ljubljana 2005.
- JAKAB 2007 = Jakab György, Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? 2. Iskolakultúra 2007/11.
- JAKAB 2008 = Jakab György, Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? 1. <http://www.wtalaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/941/1/71/> (2008. 02. 27.).
- KAČIČNIK 2002 = Kačičnik, Boštjan, Celjski grofje v slovenski zgodovinski povesti. Diplomaska naloga. Dramlje – Ljubljana 2002. http://www.ff.uni-lj.si/hp/diplomske_naloga/kacicnik_bostjan/ (2008. 02. 27.).
- KERN 1997 = Kern, Ana Nuša, et alii, Naše stoletje. Zgodovina za 8. razred osnove šole. Ljubljana 1997.
- KONTLER 2005 = Kontler László, Tisočletje v Srednji Evropi. Madžarska zgodovina. Slovenska matica, Ljubljana 2005.
- KREMENŠEK 1991 = Kremenšek, Marija, Zgodovina 1. Srednje izobraževanje. (3. kiadás) Ljubljana 1991.
- MAL 1993 = Mal, Josip, Zgodovina slovenskega naroda. II. del. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 1. zvezkih v letih od 1928 do 1939. Celje 1993.
- MELIK–OROŽEN 1928 = Melik, Anton – Orožen, Janko, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. Ljubljana 1928.
- NOVAK V. 1935 = Novak, Vilko (uredil), Slovenska krajina. Beltinci 1935.
- NOVAK F. 1999 = Novak, Franci, et alii, Družboslovje – zgodovina. Ljubljana 1999.
- OROŽEN 1933 = Orožen, J[anko], Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol. Tiskarna Merkur, Ljubljana 1933.
- OTIČ 1999 = Otič, Marta, Družboslovje. Zgodovina. Ljubljana 1999.
- PETAUER 1973 = Petauer, Leopold, Zgodovina za gimnazije in sorodne srednje šole I. Ljubljana 1973.
- REPE 1996 = Repe, Božo, Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja učbenik za 4. razred gimnazije. (2. kiadás), Ljubljana 1996.
- SLAVIČ 1999 = Slavič, Matija, Naše Prekmurje. Murska sobota 1999.

ŠTIH 2007 = Štih, Peter, Pledoaje za drugačen pogled na starejšo slovensko zgodovino. Nova revija, 2007. november-december

ŠTIH-SIMONITI 1996 = Štih, Peter - Simoniti, Vasko, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana 1996.

TITL 1986 = Titl, Julij, Zgodovina za poklicne šole. Ljubljana 1968.

TRSTENJAK 1992 = Trstenjak, Anton, Misli o slovenskem človeku. Ljubljana 1992.

A DUALISTA KORSZAK HORVÁT TANKÖNYVEINEK
MAGYARSÁGKÉPE

A tankönyvek szerepe a nemzeti önkép alakításában valóban rendkívül nagy, s tárgyalt korszakunkban ennek jelentőségével Horvátországban is minden tankönyvíró tisztában volt.¹ A tankönyvek tudatosan szolgálták ezt a célt, bár meg kell jegyeznünk, hogy a kortársak a korabeli Európában túlértékelték az iskola szerepét, hiszen a nemzetudat kialakulásának számos más, iskolai oktatás által nem, vagy nehezen befolyásolható tényezője van (például etnikai csoporton belüli hagyományok, anyanyelvhez való érzelmi ragaszkodás stb.). A nemzeti önkép meghatározása, formálása leginkább a nemzeti történelem bemutatásán keresztül történt, a történeti anyag ezért hangsúlyosan szerepelt nemcsak a történelemtankönyvekben, hanem az elemista olvasókönyvekben, gimnáziumi szöveggyűjteményekben és földrajz-tankönyvekben is.

A korszak horvát tankönyvíróinak egyik legfontosabb célja volt a délszláv szolidaritás kihangsúlyozása, az egymástól jelentősen eltérő horvát és szerb elgondolások, de általában véve is a két kultúra közelebb hozása egymáshoz, a tanulói fűjség megbarátkoztatása a horvát-szerb-szlovén együttműködés gondolatával. Azonban a tankönyvek politikai programként nem jelölhették meg a délszláv egységet, így ez a kérdés teljesen nyíltan nem formálódhatott meg bennük. Ugyanakkor az uralkodó és általában a Habsburg-dinasztia iránti hűséget is megjelenítették a tankönyvírók, különösen kihangsúlyozva a horvátságna a dinasztia érdekében harcolva szerzett érdemeit. A horvát történelem tárgyalása a magyar-horvát viszony, s általában a magyar történelem bemutatása nélkül – legalábbis a 11. század végétől – az államközösség kezdeteitől megvalósíthatatlan feladat lenne, ezért természetes, hogy a horvát tankönyvírók sem kerülhették meg ezt a témát. A dualista

¹ A korabeli horvát iskolaügy, tankönyvek kérdése, valamint a nemzeti ideológia és a tankönyvek viszonya kapcsán FRANKOVIĆ 1958., illetve JELAVICH 1914 műveire támaszkodhattam. Jelavich könyve persze elsősorban a korabeli horvát, szerb és szlovén tankönyvekben a délszláv egységesszme és a délszláv nacionalizmusok viszonyát vizsgálja, a horvát tankönyvek magyarságképét csak itt-ott érinti.

korszak horvát tankönyveinek magyarságképe számunkra különösen érdekes, részben azért is, mert a tankönyvekből merített kép (és a gyermekkorban rögzülő számos sztereotípiá) meghatározó jellegű a későbbi életkorra nézve is, még akkor is, ha a diák továbbtanul, s új benyomásokat szerez, új nézetekkel ismerkedik meg. Természetesnek tekinthető, hogy a tankönyvekben található állításokat, s így a magyarokról formált képet a korszak horvát történettudományának a magyar múltról formált véleménye, illetve általában a közéletben uralkodó magyarságkép szükségképpen befolyásolta. Ennek ellenére a tankönyvek, különösen az alsóbb fokú iskolák számára készült olvasókönyvek magyarságképe 1868 után kevésbé hangsúlyosan negatív, de legalábbis sokkal visszafogottabb, mint a korszak történeti tárgyú munkáinak, vagy éppenséggel politikai publicisztikájának magyarokról formált véleménye.

Horvát-Szlavónország vallás és közoktatás terén az 1868-as horvát-magyar kiegyezés révén autonómiát élvezett, így a tankönyvek írásába, szerkesztésébe csak a zágrábi „*országos kormány*” vallás- és közoktatásügyi osztályának (vagyis az illetékes horvát „*minisztériumnak*”) volt beleszólása. Azonban nyilvánvaló, hogy a báni kormányzat nem volt éppenséggel teljesen független Budapesttől, s valamennyire azért tekintettel kellett lennie a magyar fél érzékenységre (bár látni fogjuk, hogy a horvát tankönyvírók nem minden esetben törődtek ezzel). Emellett a tankönyv műfajából adódóan is tényszerűbb, higgadtabb hangvételt követel meg, mint egy publicisztikai írás. Ezenkívül különösen, ha az elemista (vagy gimnáziumok alsó osztályai számára írt) olvasókönyvek magyarságképét vizsgáljuk, az előbb említett ok mellett ezek általában, de nem mindig visszafogottabb magyarságképére alighanem az is hatott, hogy a kor horvát elitjének (még a dualizmussal és a horvát-magyar kiegyezés rendszerével nem szimpatizáló rétegének) sem állott mindig érdekében a feszültség fokozása és a magyarellenesség erősítése a szélesebb néprétegek körében.

A dualista korszak horvát tankönyveinek szövegét vizsgálva az is kiderül, hogy árnyalatnyi (vagy éppenséggel nagyobb) különbségeket fedezhetünk fel a Mažuranić bánsága idején kiadott könyvek magyarságról formált véleménye és a Khuen-Héderváry-korban napvilágot látott tankönyvek magyarságképe között. Ennek az az oka, hogy Héderváry megpróbált konszolidációs kísérlete keretében a tankönyvek, valamint a kormánysajtó révén egy pozitívabb magyarságképet sugallani, s ily módon valamit javítani a horvátok körében a magyarokról addig kialakult meglehetősen kedvezőtlen képen. A kísérlet persze nem sikerült, hiszen a bán egyéb területeken folytatott politikája éppen hogy a magyarokkal

szemben táplált ellenséges érzületek megerősödését eredményezte, s ezt a folyamatot az egyes tankönyvekben fellelhető felülről kezdeményezett óvatos változtatás érdemben nem befolyásolhatta, s a bán távozása után írt új tankönyvekből hiányoznak is az említett elemek. Az 1905 októbere és 1907 tavasza között lezajlott horvát–magyar közeledési kísérletek pedig olyan rövid ideig tartottak, hogy bár a sajtóban világosan nyomon követhető magyarsággépre gyakorolt hatásuk, ez a lassan készülő tankönyvekben nem jelent meg és nem figyelhető meg bennük ilyen irányú változás.

Először a történelemtankönyvek anyagából villantanék fel néhány példát. A vizsgált korszakban a horvát iskolákban többször is a földrajzot és a történelmet egy tantárgy keretében adták elő, így az 1860-as években, s 1900 és 1905 között is. A történelemtankönyveket a következő fontosabb szerzők írtak: Vjekoslav Klaić, Ivan Hoić, Ljudevit Tomšić, Fran B. Korinek és Stjepan Srkulj, de az első két történelemtananyagot is közvetítő tankönyv, amelyből idéznénk egy horvát földön letelepült cseh pedagógus Vjenceslav Zabož Marik műve (Marikon kívül Korinek is cseh volt. Marik Zágrábban letelepülve fontos szerepet játszott a horvát oktatás modernizálásában, számos tankönyvet írt, s nemcsak földrajzkiadványokat, bár ez utóbbiakat használták legtovább. Marik neve fogalommal vált, Matoš egyik versében Marik iskolamester néven emlegeti). Kettőből idéznék is néhány, magyarokról szóló részletet. Az egyiket még 1866-ban adták ki, de változtatásokkal több kiadást is megért. Címe: *Az osztrák tartományok földrajza és történelme* (Zemljopis i povestnica austrijskih zemaljah), míg a másik *A Háromegy Királyság földrajza* (Zemljopis Trojedne kraljevine) elvben földrajzkiadvány, de érdekes történelmi áttekintést is tartalmaz. Az osztrák országokat bemutató könyvben Marik több helyütt is emlegeti a magyarokat, s nem mindenütt egyforma hangsúllyal, míg a Magyarországról szóló fejezetben a honfoglalással, kalandozásokkal kapcsolatban tényközlésre szorítkozik (Arnulf hívta be őket először, Árpád alapította meg az országot, legyőzték Nagy Moráviát, vereséget szenvedtek Augsburgnál, attól kezdve lenyugodtak) és tartózkodik a minősítő jelzőktől, addig a Morvaországról szóló részben már ugyanerről úgy szól, hogy „Arnulf behítoa az uráli hegyek alól (származó) vad magyarokat.”² Marik szerint Szvatopluk legyőzte őket, csak halála után a Bretislav (sic!) melletti szerencsétlen ütközet után – itt azért megadja Pozsony korabeli horvát nevét is: Požun – elfoglalták egész Morvaországot „pusztítva és rombolva a városokat és templomokat, öldökölve a papságot és a leigázott népet.”

² MARIK 1866, 26.

Erdélyt még külön tárgyalja, de történetének kezdetét a magyar honfoglalástól eredezteti (tehát nem szól valamiféle román jellegről), leírja, hogy a középkorban Magyarország része volt, de saját vajdája kormányozta. Különálló állammá Szapolyai János idején lett, aki a török szultánt segítette Ferdinánd ellenében. Erdély Marik leírása szerint hol német, hol török függésben élt, míg II. Apafi Mihály átengedte I. Lipótnak és Erdély visszatért Magyarországhoz.

A Magyarországról szóló fejezetben a magyar történelem bemutatása jobbára csak az események felsorolása kommentár és jelzők nélkül. Megemlíti, hogy Géza vette fel elsőként a keresztiséget, de csak Szent István vezette be azt az egész magyar népnél. IV. Béla kapcsán a tatárok feletti horvát győzelemről szóló állítást beleszövi a felsorolásba, egyedül Mátyás király kapcsán jegyzi meg, hogy „*jeleskedett a harcmezőn is*”. A mohácsi csata utáni helyzetről azt írja, hogy végül Ferdinánd legyőzte Szapolyait, és egyedül uralkodott. A török hódítás kapcsán megjegyzi: Buda török pasa székhelye volt. A rövid történeti áttekintést a karlócai békével lezárja.

A *Háromegy Királyság földrajza* című könyvben már a horvát történelem bemutatása kapcsán részletesebben is szól a magyarokról. A könyvben a horvát történelem bemutatása egyébként a békés, tisztességes földművelő szlávok idillikus képének felvázolásával kezdődik. A magyar-horvát államközösség kezdetei, s általában története kapcsán Marik Ljubićra és Kukuljevićre támaszkodott, így természetes, hogy László és Kálmán fegyveres hódító kísérlete Marik szerint sem sikerült: Kálmán csak békés megegyezés és szerződés után foglalhatta el a horvát trónt. A tatárjárással kapcsolatban még jobban kihangsúlyozza a horvátok szerepét IV. Béla megsegítésében, sőt magában a muhi csatában is (Kálmán szlavón herceg kíséretében tűntek ki, míg szerinte a csatavesztés a magyar főurak esztelenségének következménye volt), majd 1242-ben, amikor a visszatérő királynak egyedüli katonai erejét képezték. Kihangsúlyozza, hogy Károly Róbertet a horvátok választották meg előbb, megemlékezik I. Lajos szerencsés dalmáciai hadakozásáról, a halála utáni időszak polgárháborúja kapcsán II. Károlyt a horvátok választásának mondja.

A Mohács utáni helyzettel kapcsolatban megírja, hogy a horvátok is két táborra szakadtak. A 17. századi Habsburg ellenes magyar felkelések kapcsán kijelenti, hogy a horvát nemesség általában nem csatlakozott, kivéve Zrínyi és Frangepán esetét. A 18. században magyar vonatkozásban azt írja, hogy II. József elvette a magyar alkotmányt, de halálos ágyán visszaadta. Az 1848-as magyar-horvát konfliktusról csak annyit ír, hogy megszakadtak Magyarország és Horvátország kapcsolatai, majd közli, hogy

1868-ban a szövetség felújított, s bemutatja, mi tartozik a báni kormány hatáskörébe, s melyek a közös ügyek Magyarországgal. Zágráb leírásánál megemlíti, hogy László alapította a püspökséget, s IV. Béla adott szabad királyi városi státust. Dalmácia kapcsán ír Péter király és Kálmán harcáról, s a magyar királyoknak tudja be a nagybirtokosok megjelenését, mert szerinte az Árpádok kezdték „a szegény nép terhére a legjobb földeket az előkelő családoknak adni.”³ Marikra még a földrajzkönyvek kapcsán visszatérek.

A kor horvát történettudománya kapcsán már említettem Vjekoslav Klaićot, aki a horvátok történetét bemutató fő művében, amely csak 1608-ig készült el, jobbra objektíven ítélte meg a magyarok szerepét a horvát történelemben. Több tankönyvet is írt, a középkorra vonatkozó fejezetekben magyarságképe hasonló a nagy szintézisében foglaltakéhoz, de látni fogjuk, hogy az újabb korra vonatkozóan már más magyarságképet mutat, s különösen 1848 kapcsán alkotott magyarságképe mutatja, hogy Mažuranić bánságának idején a horvát tankönyvek magyarságképeinek formálásakor nem voltak túlzottan tekintettel a magyar fél érzékenységére. Legfontosabb, iskolák számára készült műve egyébként 1888-ban kiadott horvát történelmi atlasza (*Atlas za hrvatsku povjesnicu*), amelyben csak a középkorra vonatkozó térképeket dolgozta ki. A koraközépkori horvát állam fénykorában Klaić térképén 110 ezer négyzetkilométeres, magába foglalja Boszniát is (egyébként is Klaić minden művében Boszniát horvát földnek tekintette).

*Az Osztrák-Magyar Monarchia története népiskolák, polgári és felsőbb leányiskolák számára*⁴ 1875-ben írt tankönyvének középkori részében a magyar-horvát államközösség keletkezésénél ő is szerződésről beszél, a középkori és törökkori horvát-magyar viszont kapcsán ő is a magyaroknak nyújtott horvát segítséget emeli ki, bár I. Lajos dalmáciai eredményeit is kiemeli. Mátyás uralkodása Klaić szerint a magyar történelem aranykora. A 17. század kapcsán minden Habsburg-ellenes magyar felkelést megemlíti, de indítóokot (a vasvári békét) csak az egyetlen közös magyar-horvát megmozdulás kapcsán említi; itt felsorolja a magyar és horvát résztvevőket egyaránt. Rákóczi kapcsán viszont azt írja, hogy Pálffy János horvát bán megverte a kurucokat. II. József reformjait dicséri, megírja, hogy a magyarok lázadoztak bevezetésük ellen, de nem említi, hogy ezt a horvát nemességgel közösen tették. Általában véve is igyekszik Klaić a horvátok Habsburgok iránti lojalitását érzékeltetni az állandóan lázongó magya-

³ MARIK 1877, 90.

⁴ KLAIC 1875. Némileg leegyszerűsítve egy hasonló tankönyvet is kiadott: KLAIC 1903.

rokkal szemben, s még I. Ferencet is dicséri. Az illír mozgalom kialakulását Gaj nemzetébresztő tevékenységén túl így magyarázta: „A magyarok törekvése, hogy a horvát királyságot magyar tartományá tegyék, más horvát férfiakat is sértett, beálltak ezért Ljudevit Gaj körébe. Így kezdődött 1835-ben a horvát nemzet újjászületése.”⁵

Az 1848-as horvát-magyar konfliktusért Klaić kizárólag a magyarokra hárítja a felelősséget: „Ugyanakkor véres háború keletkezett magyarok és horvátok között. A magyarok minden erejükkel igyekeztek, hogy az ősi horvát királyságot teljesen uralmuk alá helyezzék.”⁶ Ezenkívül Klaić megvádolja Kossuthot, hogy kezdettől fogva a Habsburgok trónfosztására törekedett. Jelačićról azt írja, hogy Magyarországon szerencsésen hadakozott, ezért nevezték ki helytartóvá (hogy leváltották, azt nem említi), majd szól arról, hogy a bécsi felkelők megsegítésére jövő magyarokat a bán verte meg Schwechatnál (Pákozdról nem szól). Megemlíti Windischgraetz főparancsnokságát, Ferenc József trónraléptét (fő feladata harcolni a magyarok és olaszok ellen), de nem szól a tavaszi hadjáratról, s az orosz intervenciót azzal indokolja, hogy a „magyar lázadás” Lengyelországot [mármint az ottani orosz uralmat – S.D.] fenyegette. Klaić a magyar szabadságharc leverését így írja le: „Haynau osztrák generális és Jelačić Paskievics orosz generális segítségével lecsendesítette Magyarországot.”⁷ Ezután röviden megemlíti, hogy Görgey letette a fegyvert, Kossuth, Dembinszky és Bem elmenekült. Az aradi kivégzéseket kommentár nélkül közli. A könyv első kiadását Klaić az osztrák-magyar kiegyezés tényszerű rövid közlésével zárta, majd később elvitte egészen Bosznia okkupációjáig.⁸

Ivan Hoić az 1880-as és 1890-es években a legtöbb horvát történelem-tankönyv szerzője volt. Itt most egy tankönyvből idéznék részletesebben, amely a Khuen-Héderváry korszakban, 1893-ban jelent meg, *Történelem a gimnáziumok VIII. osztálya számára* címmel. A magyar honfoglalással kapcsolatban ugyan ő is a szlávokra gyakorolt negatív hatást emeli ki és büszkén emlegeti Tomislav királynak a horvát krónika által feljegyzett győzelmeit a magyarok ellen, de Szent Istvánról már pozitívan ír, megemlíti, hogy a hagyomány szerint fiát, Imrét II. Krešimir horvát király lányával akarta összeházasítani, s a horvátok 1031-ben a magyarokkal szövetségben harcoltak a németek ellen, s ez a szövetség a horvátok szá-

⁵ KLAIĆ 1903, 68.

⁶ Uo. 70.

⁷ Uo. 71.

⁸ Klaić 1848-ról írt anyagát azért idéztem részletesebben, hogy összevethető legyen Hoićnak a Khuen-Héderváry-korban írt tankönyvének 1848-ra vonatkozó fejezetével.

mára Bizánccal szemben is hasznosnak bizonyult. Hoić állítása szerint Zvonimir Szent Lászlóval együtt küzdött a pápaság védelmében. Az Árpádok trónralépését ugyan Smičiklast idézve értékeli, de kihangsúlyozza, hogy uralmuk alatt Horvátország nagyfokú önállóságot élvezett. A tatárjárással kapcsolatban Hoić is kiemeli a horvátok szerepét IV. Béla királyságának megmentésében. Az Anjoukat Hoić szerint is a Šubićok hozták a magyar trónra, I. Lajos Velence elleni küzdelmeiről részletesen szól, majd a halála utáni véres viszályok kapcsán nem hangsúlyozza ki azok magyarellenes jellegét, hanem Zsigmonddal szembeni felkelésnek mondja. A törökellenes harcokat közös magyar-horvát küzdelemnek írja le, Smičiklas nyomán megemlíti, hogy a horvát népdalok ezért a magyar hősoket is sajátjukként emlegetik. Nándorfehérvár védelmére Hoić szerint horvátok és magyarok együtt ezrével siettek, Mátyásnak ugyan nem hallgatja el negatív vonásait, de uralmát Magyarország aranykorának nevezi. Megírja, hogy horvátok és magyarok Mohács után egyaránt két táborra szakadtak. A Bocskai- és Bethlen-féle mozgalmakban a horvátok szerinte is azért nem vettek részt, mert azok protestáns jellegűek voltak, míg a Wesselényi (Zrínyi–Frangepán) összeesküvést közös magyar-horvát akcióként mutatja be. Ugyancsak közös magyar-horvát küzdelemről beszél II. József germanizációja és központosítása ellen, bár az uralkodó reformjait dicséri. Az illírizmus magyar-horvát küzdelmeit úgy vezeti be viszont, hogy a magyarok egyedül érezvén magukat az európai nemzetek között, arra törekedtek, hogy nyelvüket elfogadtassák Szent István koronája országainak más lakóival és egy nyelv uralkodjék a Kárpátoktól az Adriáig. Megemlíti, hogy a magyarok milyen nagy erőfeszítéseket tettek nyelvük és kultúrájuk műveléséért.

Az illírizmus-kori magyar-horvát küzdelmeket igyekszik objektívan ábrázolni. Ami igazán érdekes, az 1848 és a magyar-horvát konfliktus okainak bemutatása. *„Abban a pillanatban már nagy volt a szakadék magyarok és horvátok között. [...] Ezt a szembenállást [...] erősítette az osztrák udvari párt, amely ekkor már arra törekedett, hogy kihasználja a horvátokat a magyarok ellen.”*⁹ Nem hallgatja el a megbékéltetési, közvetítési kísérleteket 1848 nyarán, s azt is állítja, hogy Jelačić hadjáratát a bécsi udvar egyetértésével indította el. Ugyan ő is Schwechatot Jelačić győzelmeként emlegeti, de előtte nem felejt el megemlíteni, hogy *„a magyarok elzárták Jelačić útját Buda felé.”*¹⁰ Leírja a magyar visszavonulást Debrecenbe, de azt is, hogy Görgei vezérletével az osztrák sereget tavasszal Ausztria határáig kényszerítették vissza, s a

⁹ HOIĆ 1893, 144.

¹⁰ Uo. 145.

magyarok Budát is visszafoglalták. A további eseményeket, a trónfosztást, majd az orosz intervenciót is tárgyilagosan ismerteti, Haynau kegyetlenségét pedig elítéli. Ugyancsak szomorú időeknek nevezi és elítéli a neoabszolutizmust: „*A forradalom idején láthatták Bécsben, hogy mire képesek a horvátok és milyen nagy a magyarok ereje, mivel a nemzeti szellem élő és fejlett bennük, ezért kellett e két nemzetet német szellemmel elárasztani...*”¹¹ A horvát-magyar kiegyezést részletesen ismerteti és pozitívan értékeli (talán épp itt fogható meg legközvetlenebbül a Héderváry korszak hatása): „Van még a kiegyezésben sok egyéb rendelkezés, amelyek által hazánk számára Magyarországgal szövetségben biztosítva van a békés fejlődés és a haladás minden formája”.¹² Éppen az ilyen tankönyvbeli megfogalmazások ellen interpellált a száborban Smičiklas 1897-ben. A tankönyvek tartalma tehát egyértelműen politikai kérdésnek számított. A magyar parlamentben viszont a horvát tankönyvek magyarellenessége kapott bírálatokat, például Bartha Ödön részéről 1903 áprilisában. A magyar ellenzéki képviselő egyenesen a horvát tankönyvek szellemiségével hozta kapcsolatba a horvátországi zavargások szellemi előkészítését.

A Khuen-Héderváry bán távozása után kiadott történelemtankönyvek megint inkább a horvát-magyar szembenállást hangsúlyozzák ki. Ennek az időszaknak legjelentősebb történelemtankönyv-írója Stjepan Srkulj volt. Gimnáziumok számára írt tankönyvét – *Az egyetemes és horvát történelem áttekintése* (Pregled opće i hrvatske povijesti) – először 1905-ben adta ki, de némi kiegészítéssel még az első jugoszláv államban is használták. Srkulj a korájukorban is a magyarokkal kapcsolatban a negatívumokra helyezte a hangsúlyt, de itt csak az 1848-cal kapcsolatos részt idézném. Srkulj szerint a magyar-horvát konfliktus fő okozója a magyar nemzetállami törekvés (egy magyar állam a Kárpátoktól az Adriáig), s Hoić könyvével szemben nem emlegeti a bécsi kamarilla szerepét. Jelačić Srkuljnál (akárcsak korábban Klaićnál) szerencsésen hadakozott Magyarország ellen. Az oktrojált alkotmányt horvát szemszögből elítéli. A magyar függetlenség kikiáltását Kossuth szerinte Görgei győzelmeinek köszönhetően fogadtatta el, majd leírja az orosz intervenciót, a világosi fegyverletételt és konstatálja, hogy Magyarország Miklós cár lábai előtt hevert. A megtorlást nem ítéli el, csak közli, hogy Magyarország katonai igazgatás alá került.

Srkulj még egy oktatást szolgáló munkája vált ismertté, s részben Horvátországban ma is használatossá. Ez horvát történelmi atlasza volt. Bár Srkulj atlasza csak 1937-ben készült el véglegesen, a középkori magyar-

¹¹ Uo. 147.

¹² Uo. 148.

horvát állam ábrázolásánál teljes mértékben Klaićra támaszkodott, s vele összhangban Pozsega és Verőce megyéket, valamint a Muraközt Szlavónia részeként tüntetette fel, sőt, a 14. századi helyzetet ábrázoló térképen még a Szerémség is Horvátország része (ezen a térképen nem is jelöl meg belső határt Szlavónia és Horvátország között). Általában véve Klaić, s nyomában Srkulj középkort ábrázoló térképei a nemzeti nagyság érzetét akarták kelteni a tanulóknak (persze a korabeli magyar iskolai térképek készítői is szívesen tették ugyanezt).

A dualista korszak horvátországi elemista (és részben középiskolai) olvasókönyvekben ábrázolt magyarságkép sem nevezhető tulajdonképpen pozitívnak, csak legfeljebb nem kapnak bennük hangsúlyos szerepet az éles ellentétek. Az olvasókönyvek írói között olyan neveket találunk, mint Ivan Filipović, a modern horvát pedagógia és iskolarendszer egyik megteremtője, vagy Antun Mažuranić (Ivan Mažuranić bán testvére), vagy Matija Mesić és Tadija Smičiklas történészek, Stjepan Basariček, valamint a számos olvasókönyvet író népszerű Mirko Divković stb. Az elemista olvasókönyvek egyszerre próbáltak eleget tenni több feladatnak: horvát hazafiságra kellett nevelniük, a többi délszláv iránti barátságot kellett ébreszteni a nebulókban, de ugyanakkor lojálisnak kellett lenniük az uralkodó Habsburgokkal szemben. A magyarokról az olvasókönyvek történelmi olvasmányaiban általában úgy esik szó, hogy a szerzők kihangsúlyozzák a horvátok szerepét Magyarország védelmében. Ez benne rejlik a tatárjárásról szóló olvasmányokban, akár Divković *Horvát hűség* című olvasmányát nézzük¹³, akár Šenoa *Hétsziloafások* (Šljivari) című versét.¹⁴ Mindkettőben hangsúlyosan szerepel, hogy a horvátok mentették meg IV. Bélát, sőt, Šenoa versében figyelmeztetik is a királyt, hogy erről ne feledkezzenek el. Divković egy olvasókönyvében Mesić mohácsi csatáról írt szemelvényét idézi,¹⁵ amelyben igen rossz fényben tűnnek fel a magyar urak – szembeállítva a hős horvátokkal (voltaképpen Smičiklas nagy szintézisében találhatjuk meg ennek megfelelőjét, amikor korabeli források alapján fest leújtó képet a II. Lajos-kori magyarokról). Az olvasmányban (szabadon idézve Brodaricsot) a magyarok azért veszítették el a mohácsi csatát, mert nem akarták megvárni Frangepán horvát csapatainak segítségét.

¹³ DIVKOVIĆ 1899.

¹⁴ KUŠAR 1910. Ez utóbbi olvasókönyvet főleg az osztrák igazgatású horvátok lakta területek iskoláiban használták.

¹⁵ M. Mesić Frangepán Kristófról (és koráról) írt tanulmányairól van szó: Rad 1870 XIII., 1872 XVIII. és XXI., valamint 1873 XXII.

Más olvasókönyvekben is fontos szerepet kapnak a horvátok (Jurisics és Zrínyi Miklós) magyarországi törökellenes küzdelmei, szintén azzal a céllal, hogy a horvátok részéről a magyaroknak nyújtott segítség értékét hangsúlyozzák ki (igaz, ezt megteszik a Habsburgokkal kapcsolatban is, például. a horvátoknak a harmincéves háborúban játszott szerepéről szólva). Már az elemista olvasókönyvek is igyekeztek a tanulókat megismertetni a szerb és szlovén kultúrával és irodalommal. A középiskolás olvasókönyvekben, szemelvénygyűjteményekben pedig más szláv népek irodalmából is mutattak be műveket (persze a nyugat-európai irodalom mellett). Egy olyan középiskolai világirodalmi szemelvénygyűjteményre akadtam, amely a magyar irodalmat is igyekezett megismertetni a horvát tanulóifjúsággal. Természetesen Khuen-Héderváry Károly bánsága idején jelent meg Zágrábban, 1896-ban. Ez része a *Világirodalom fordításokban* című szövegyűjtemény sorozatnak, annak is harmadik kötete, *Szláv és magyar irodalmak* címmel.¹⁶ A sorozat szerkesztője a híres nyelvész Tomo Maretić volt. Az említett kötetben a lengyel, cseh és orosz irodalom társaságában szerepel a magyar, összesen 172 oldal terjedelemben. Az elején van egy irodalomtörténeti bevezető Pfann Károly tollából, majd Jovan Jovanović Zmaj (horvátosított) fordításában sorakoznak Arany János (*Murányi ostroma*) és Petőfi Sándor költeményei (néhány részlet a *János vitézből*, *Falu végén kurta kocsmá, Téli éj, Egy telem Debrecenben*) és részletek az Ember tragédiájából Madách Imrétől, valamint Eötvös Józseftől a *Falu jegyzője* (részlet), Mikszáth Kálmán két elbeszélése, valamint Jókai *Új földesurából*, illetve a *Kedves atyafiakból* egy-egy szemelvény Pfann Károly fordításában.

Végül a földrajz tankönyvekről szólnék néhány szót. A legismertebb földrajztankönyv-szerzők a korszakban: Vjenceslav Marik, Petar Matković, Ivan Hoić, Vjekoslav Klaić, Josip Modestin. Mariknak már említett 1866-ban írt könyvében Magyarország természeti, gazdasági földrajzát (ahogyan a többi Habsburg országrészét is) a statisztikai évkönyvek, míg Horvátországot Matković egy tudományos munkája alapján mutatta be, elég részletesen¹⁷. A horvát tanuló megtudhatta belőle, hogy (1866-ban) a magyar vasúthálózat már fejlett, de az ipari lehetőségek nincsenek úgy kihasználva, mint a jól fejlett mezőgazdaságban és állattenyésztésben, vagy éppen a kereskedelemben. Természetesen népességföldrajzi rész is volt, s egyenként bemutatta a könyv a jelesebb magyarországi városokat is. Érdekességként meg kell jegyezni, hogy a politika azért erre a Marik-féle tankönyvekre is rányomta bélyegét.

¹⁶ MARETIĆ 1896., a magyar irodalom történetét bemutatta Pfann Károly.

¹⁷ MARIK 1877., MATKOVIĆ 1873.

A *Három megye Királyság földrajza* című könyvben a szerző ugyan megjegyzi, hogy a Muraköz Magyarországhoz került, mégis Varasd megye helységeinek felsorolásánál szerepelteti a muraközi községeket, városokat is, a mellékelt térképen pedig megjelöli ugyan Horvát-Szlavonország és Muraköz között a határt, de Magyarországon kizárólag a muraközi községeket tünteti fel, s így mégis a Horvátországgal való kapcsolat látszatát kelti. A földrajztankönyveket persze a gazdaság- és népességföldrajzi változások miatt többször meg kellett újítani a dualizmus ötven éve alatt és mind Matković 1882-ben, mind Modestin 1905-ben az Osztrák-Magyar Monarchia földrajzát bemutató új tankönyveket jelentettek meg, amelyek mind részletesen foglalkoztak Magyarország földrajzával is. Magyarországgal kapcsolatban egy nem hivatalos tankönyvnek, inkább segédkönyvnek használt munkát említenék még meg. Szerzője Vjekoslav Klaić volt, s címe *A horvátok által lakott országok földrajza 1880-83-ból*.¹⁸ Ebben külön fejezetet szentelt a magyarországi horvátoknak, leírta különböző népcsoportjaikat, elhelyezkedésüket, eredetüket, rövid történetüket, statisztikai jellemzőiket, bemutatta szokásaikat. Külön figyelmet szentelt az asszimiláció jelenségének és kemény szavakkal ítélte el a magyar kormányzat tevékenységét, amellyel a magyar szellemet és a magyar nyelvet terjeszti közöttük, különösen a bácskai horvátság körében, amely Klaić szerint leginkább ki van téve az elmagyarosodásnak, bár arról is ír, hogy az utóbbi időben (mármint az ezernyolcszázhetvenes években) a bunyevácok körében megindult egy nemzeti újjászületési folyamat.

A dualizmus idején írt horvát tankönyvek (különösen a történelemkönyvek) magyarságképeének hatását nemcsak a két világháború közötti időszakban lehet felfedezni, amikor egyes szerzők, mint például Srkulj továbbra is tevékenykedtek, hanem még a titói Jugoszlávia idején kiadott tankönyvekben is számos 1918 előtt keletkezett megfogalmazást olvashatunk a magyar–horvát viszonyról¹⁹ (mintegy Jugoszlávia megteremtésének indoklásaként a Monarchiáról, s a magyar–horvát viszony egészéről igyekeztek minél sötétebb képet festeni), sőt, nem egy régi történeti sztereotípiát még a mai horvát tankönyvekben is felbukkan.

¹⁸ KLAJĆ 1880-1883.

¹⁹ Lásd: SZABOLCS 1990. Szabolcs könyvében a vajdasági és szlovéniai tankönyveket vizsgálta, de a horvát-magyar viszonyt bennük részletesen tárgyaló fejezetek horvát tankönyvek alapján készültek, illetve a horvát történettudomány álláspontját tükrözték.

Felhasznált irodalom

- DIVKOVIĆ 1899 = Divković, M., Čitanka za III. razred gimnazijski. Zagreb 1889.
- FRANKOVIĆ 1958 = Franković, D., Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb 1958.
- HOIĆ 1893 = Hoić, I., Povjesnica Hrvatska za VIII. gimnazijski razred. Zagreb 1893.
- JELAVICH 1914 = Jelavich, Charles: Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije. 1914.
- KLAIĆ 1875= Klaić, V., Poviést austro-ugarske monarkije za pučke građanske i više djevojačke škole. Zagreb 1875.
- KLAIĆ 1880-1883 = Klaić, V., Zemljopis zemalja u kojoj obitavaju Hrvati. Zagreb 1880-1883.
- KLAIĆ 1903 = Klaić, V., Povjest austro-ugarske monarkije za niže i više pučke škole. 1903.
- KUŠAR 1910 = Kušar, M., Čitanka za III. razred srednjih škola. Bécs 1910.
- MARETIĆ 1896 = Maretić, T. (szerk.), Svjetska književnost u prijevodima. III. Slavenska i madžarska književnost. Zagreb 1896.
- MARIK 1866 = Marik, Venceslav Zabož, Zemljopis i povestnica austrijskih zemaljah. Zagreb 1866.
- MARIK 1877 = Marik, V. Z., Zemljopis Trojedne Kraljevine. Zagreb 1877.
- MATKOVIĆ 1873 = Matković, P., Hrvatska i Slavonija u svojih fizičkih i duševnih odnosajah. Zagreb 1873.
- SZABOLCS 1990 = Szabolcs Ottó, Külföldi tankönyvek magyarságképe. Budapest 1990.

A SZERB TÖRTÉNELEMKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE
A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

Tanulmányomban a szerb középiskolai tankönyveket vizsgáltam meg a második világháború utáni időszakban, azon belül is az 1950-es évektől gyakorlatilag napjainkig. Ez tulajdonképpen 3 sorozatot jelent. Az első az 1950-es években jelent meg, amelyet a 60-as években részben átdolgoztak. A második sorozatot a 90-es években adták ki, amelyet kezdésben felváltani a 21. században megjelentetett harmadik sorozat. Azért lehet ezt ilyen bátran kijelenteni, mert Szerbiában gyakorlatilag még napjainkban is központosított a tankönyvkiadás. Emellett jelentős eltérés a magyar gyakorlattól, hogy a szerb történelemtankönyvek szinte mindegyikét vezető történészek írták. Míg Magyarországon alig lehet nagydoktorral, s főleg akadémikussal találkozni a tankönyvek szerzői között, addig déli szomszédunknál a titói időben, de napjainkban is általában elismert történészek vagy – különösen korábban, a 60-as években – szerzőcsoportok jegyzik az egyes tankönyveket.

A nemzetkép meghatározásában döntő az, hogy milyen volt a két nemzet viszonya egymáshoz a történelem során, jelen esetben az, hogy milyen szerepet játszottak a magyarok a szerb nemzet életében, mennyire keresztezték a szerb nemzeti célok megvalósulását, mennyire álltak érdekeik érvényesítése útjában, vagy adott esetben, mennyiben segítettek azokat. Azt lehet mondani, hogy a szerb történelemtankönyvek többségének magyarságképe, legalábbis a 18. század tárgyalásáig viszonylag kedvező, s többnyire a magyar és a szerb nemzet közötti együttműködést helyezik előtérbe. A váltás a 18. század fordulóján következik be, de még jellemzőbben a 18. század közepétől, amikor a magyarság a török elől Magyarországra menekült és letelepített szerb tömegeknek „beígért” kedvezmények valóra váltásának akadályozójaként jelenik meg. A magyarok a szerbek részére a letelepedésükkor kialakított kiváltságos területek felszámolására és a magyar vármegye rendszerbe való integrálására törekvő szerepben tűnnek fel, s válnak a

* A tanulmány az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport „Magyarságkép Közép-Európában és Ibero-Amerikában a 20. század második felében” c. projektje keretében készült.

szerb nemzetté válás és önállósulás fő akadályozóivá – legalábbis a tankönyvek szerint.

De kik is ezek a magyarok megszemélyesítve? A történelemtankönyvekben szerepelő 1000 személy életrajzi adatait tartalmazó lexikonban 28 magyar vagy magyarnak tekinthető személy kapott helyet, Árpádtól II. és IV. Bélán, Durazzói Károlyon, Mátyás királyon és Hunyadi Jánoson, majd Rákóczi Ferencen, Andrássy Gyulán és Kállay Bénin keresztül Horthy Miklósig.¹ Kállay Béniről egyébként egy egész oldalas szócikk van, míg a többi jó esetben egynegyed, de inkább egynyolcad oldal terjedelmű írásban foglalja össze a legfontosabb tudnivalókat. Ez a szám nem túl nagy, de még mindig több mint a magyar történelemtankönyvek becsült szerb névanyaga. Persze ehhez figyelembe kell venni, hogy ennek az évezredes egymás mellett élésnek a másik nemzetre gyakorolt hatása és jelentősége nem volt teljesen azonos szintű és jelentőségű, hiszen kevés szerb politikus, hadvezér játszott szerepet a magyar nemzet sorsának alakításában, mint ahogy a szerb államiság is csak ritkán jutott el arra a szintre, hogy érdemi beleszólója lehetett (vagy akart lenni) a közép-európai térségnek. Magyarország, a magyar nemzet története jóformán csak akkor kerül a tankönyvekbe, ha milyen összefonódást mutat a szerb történelemmel. Önmagában a magyar történelem elvétve bukkan elő egy-egy tankönyvben, s ez talán érthető is.

Az egyik legkorábbi tankönyv, amelyet megvizsgáltam, az 1952-es kiadású, Belgrádban megjelent munka Julijana Vrcinac tollából.² A szerző az ötvenes-hatvanas évek tankönyvíró mindenese volt, nevével a későbbiekben is többször találkozunk majd. Az említett tankönyv célközönsége nem lett expliciten meghatározva, azonban abból a részletességből, amit nyújt, arra lehet következtetni, hogy vélhetően tanári kézikönyvnek készült. A szerző, a világháború végével, a békekonferenciával indít, ahol szomorúan jegyzi meg, hogy a nagyhatalmak lábbal tiporva a nemzetek önrendelkezési jogát, nem csak, hogy Ausztria–Magyarországnak hagyták az évszázadok óta a magyarosításnak, germanizálásnak kitett délszláv tömegeket, de jelentős délszláv lakosságot helyeztek az olasz imperializmus alá is. Kiemeli, hogy Finnországtól Jugoszláviáig, beleértve Magyarországot is, az államok alapvetően nem a nemzetek önrendelkezése alapján alakultak meg, s erre vezette vissza ezeknek az államoknak a vitáit (Csehszlovákia és Lengyelország rossz viszonyát Teschen miatt, Ausztria–Jugoszlávia vitáját Karintia miatt, illetve Olaszország és Jugoszlávia közötti ellentéteket

¹ NEBOJŠA 2004.

² VRČINAC 1952.

Isztria miatt). Ami furcsa, hogy egyetlen szóval nem említi Magyarország vitáit valamennyi szomszédjával, általában a kisantanttal.

Az egyes államokat, így Magyarországot is nagy alaposággal vizsgálja. A tankönyv magán hordozza keletkezésének korát, így az ötvenes évek szellemiségének megfelelően fogalmazza meg véleményét a magyarországi események tárgyalásánál. Miközben Tisza Istvánt és a magyar uralkodó rétegeket a legmélyebben elítéli, mint amelyek a legkisebb reformmal is szembeszálltak, amelyek a néptömegek helyzetének javítását célozták, addig a Tanácsköztársaság létrejöttét, Lenin Magyarországot követendő példaként beállító idézetének közlésével, kifejezett szimpátiával kezeli. A Tanácsköztársaság egyik legnagyobb hibájául azt rója fel, hogy nem sikerült az osztályellenséget kiiktatnia, s hagyta, hogy az beszivárogon a Vörös Hadsereg soraiba, ahelyett, hogy lefegyverezte volna, így a burzsoá államgépezetet nem verte szét.³ Részletesen és viszonylag jól tárgyalja a Horthy-rendszer kialakulását, kiemelve természetesen a fehérterror jelentőségét, magyarul is idézve a „*Horthy bunkó*” terminus technicusát. 70.000 meggyilkolt, (bíróági ítélet nélkül) felakasztott vagy élve eltemetett áldozatról, 6.000 bíróági ítélettel elítéltről tud a szerző. Lényegesen többről, mint amennyit a magyar történettudománynak sikerült összeszámlálnia.

A továbbiakban Magyarországról hosszú ideig nem esik említés. Újabb felbukkasására 1940-ig kell várunk, amikor is megtudhatjuk, hogy Antonescu átengedte Magyarországnak Erdély egy részét az „*ősi román várossal, Kolozsvárral*” együtt. Szót ejt a híres százalékos alkuról, amely Magyarországot 75%-ban szovjet befolyás alá helyezte. A párizsi békéről Magyarország vonatkozásában mindössze annyit ír, hogy át kellett engednie a Duna jobb partján lévő határmenti területeket Pozsonnyal szemben, és vissza kellett adnia Csehszlovákiának és Romániának azokat a területeket, amelyeket német segédlettel szerzett meg. Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy Jugoszláviát ebben a vonatkozásban nem említi, talán a jugoszláv büszkeség miatt, hogy ők maguk erejéből visszaszerezték, azt, ami őket megillette?

Egy másik munkájában, amely ugyanebben az évben jelent meg, bár alapvetően ugyanazt a korszakot fedi le, mégis a korábbi időszakokra helyezi a hangsúlyt a szerző.⁴ A kiegyezés tárgyalásánál a magyarok

³ E tanulmány szerzője kényszerrel érez, hogy megossa az olvasóval, ezzel kapcsolatos saját „*megélés történetét*.” Nevezetesen, hogy kisiskolásként határtalan büszkeséggel töltötte el, amikor a vajdasági magyar diákok részére kiadott történelmi atlaszt lapozgatva, felfedezte, hogy lám, a szocialista/kommunista eszme világban való elterjedésében és megvalósulásában anyaországa megelőzte Jugoszláviát.

⁴ VRCINAC 1952b.

meglehetősen sötét színben tűnnek fel. Egyrészt, mert már korábban megakadályozták a birodalomnak az októberi diplomában beígért föderatív átalakulását, illetve, mert dacára annak, hogy nem alkottak többséget, mégis egyedül ők (és a németek) voltak teljes jogú nemzete a birodalomnak. Más nemzetek elnyomása minden szinten megnyilvánult – derül ki a tankönyvből. Az osztályharcot félretéve a szerző a nemzeti polgárságot is sajnálja, mert a *„magyar és német burzsoázia élvezte az állam támogatását gazdasági és más téren is, és mindenütt háttérbe szorították más nemzetek burzsoáziáját.”*⁵ Igazán elkeserítő helyzetben azonban a nemzetiségek parasztsága volt. A könyv elismeri, hogy a magyar és a német parasztok helyzete is súlyos volt, azonban őket *„csak osztályelnyomás sújtotta, miközben a birodalom más nemzetiségű parasztságának nem csak osztályelnyomásban volt része, de nemzeti értelemben is alávetett helyzetben volt, politikai jogok nélkül és kitéve az elnemzetietlenítésnek.”*⁶ A kettős monarchia uralkodó köreinek politikája nemcsak az osztrák-magyar tőke behatolását könnyítette meg a birodalom szláv területeire, de elősegítette a földeknek német és magyar kézbe kerülését, aminek karakterisztikus példaként Szlavóniát és a Vajdaságot említi. A munkásság esetében is a nemzetiségek helyzete volt különösen rossz, legrosszabblegnehezebb munkát kellett végezniük és büntetésből a sztrájkokban való részvételükért nem vállalhattak munkát a birodalomban, aminek egyenes következménye volt fokozódó kivándorlásuk a Monarchiából. A magyar burzsoázia kiszorította a vajdasági kereskedőket Magyarországról, és saját kezébe vette a gabona exportálását az osztrák piacra. A fejezet igazi ortodox marxista szemléletű megállapítással zárul: *„A különböző nemzetek burzsoáziája közötti kibékíthetetlen ellentétek lehetetlenné tették, hogy egységes osztályként lépjenek fel a hatalom megszerzéséért folyó harcban.”*⁷

Julija Vrčinac bő egy évtizeddel később a délszláv nemzetek legújabbkori történelméről is írt egy rendkívül részletes, hasonló szemléletű tankönyvet a tanítóképző főiskolák részére, amelynek bemutatásától és elemzésétől most eltekintek.⁸

A hatvanas évek termése, de a hetvenes években is forgalomban volt Đorđe Knežević és Bogdan Smiljević negyedikes gimnáziumi diákok részére írt tankönyve.⁹ Ebben a könyvben elismeréssel szólnak a magyar Tanácsköztársaság megalakulásáról, kiemelik, hogy a magyarok már a

⁵ Uo. 75.

⁶ Uo.

⁷ Uo. 76.

⁸ VRČINAC 1966.

⁹ KNEŽEVIĆ-SMILJEVIĆ 1974.

háború előtt, és annak befejeződése idején különösen aktívan szervezkedtek (szociáldemokrata és munkásszervezkedések), és céljuk nem csak szociális változások elérése volt, hanem az ország kiszakítása a Monarchiából. Hosszú szünet után egy villanás erejéig a második világháború kapcsán jutunk ismét szerephez, amikor is megemlítik, hogy *„a magyarok annektálták a Bácskát, Baranyát, a Muravidéket és a Muraközt.”* A második világháború utáni időszak tárgyalásánál sem kerülünk jobban előtérbe a tankönyvben. A szocializmus sajátosságai és problémái fejezetben megelégedéssel olvashatjuk, hogy országunkat a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország mellett a fejlett államok közé sorolják, (megelőzve Romániát, Bulgáriát, a Szovjetuniót és a *„kicsit elmaradottabb”* Albániát). A problémákra nem térnek ki különösebben, mindössze megjegyzik, hogy a Hruscsov által meghirdetett sztálinizmussal való leszámolást a blokk többi állama is követte, és ez néhol igen viharos volt, például Magyarországon is. A Tito–Sztálin-szakítás kapcsán is épp csak megemlítésre kerül Magyarország. Rákosi nevét szóba sem hozzák a szerzők, viszont utalnak arra, hogy a jugoszláv kommunistákkal szembeni nyomásgyakorlás egyik eszköze volt a számos országban, így Magyarországon is megrendezett koncepciós perek sora, amelyeknek *„sok kiváló vezető esett áldozatul.”*¹⁰

Az 1957-ben a gimnázium felsőbb osztályai részére készített tankönyvben viszonylag részletesen esik szó honfoglalásunkról, kalandozásainkról, letelepedésünkről és megkeresztelkedésünkről.¹¹ *„A IX. században érkező magyarok nomádok voltak, eredetüket és életformájukat tekintve hasonlóak voltak a hunokhoz és az avarokhoz, akik az ázsiai térségből kiindulva fokozatosan haladtak nyugatra, majd Árpád vezetésével a Pannon-medencébe érkeztek, ahol az ott élő szlávokat leigázva megteremtették államukat. Számos rabló hadjáratot vezettek, mígnem Augsburgnál I. Ottó megverte őket. Ezt követően visszahúzódtak Pannóniába. A letelepedéssel elkezdődött a feudális társadalmi viszonyok kialakulása, ami együtt járt a kereszténység felvételével. Először a királyuk, Géza vette fel a kereszténységet, majd fia István erőszakkal kereszteltette meg a népet 1000 körül. A pápa a harcias magyarokból szövetségeseket akart csinálni, Istvánnak az apostoli király címet adományozta. Ezzel létrejött a pápa és a magyarok szövetsége, aminek az volt a célja, hogy a hódító magyar balkáni politikát kombinálja a katolicizmus és a pápai hatalom erőszakos terjesztésével. Ez a szövetség sok rosszat hozott nemzeteinknek, mert a magyar hűbérurak a római pápa áldásával a középkor folyamán egész sor hódító hadjáratot vezettek a Balkán-félszigetre, hogy megszerezzék az*

¹⁰ Uo. 166.

¹¹ JUGOVIĆ 1957.

uralmat Horvátország, Dalmácia, Bosznia és Raška felett.¹² Érdemes odafigyelni a jelzőkre, mert ezek azok az elemek, amelyek igazán megragadnak az emberben. Impliciten itt is benne van a vad magyar-békek szláv ellentétpár (harcias magyarok, akik leigázzák az ott élő szlávokat).

Kicsit gyengébb egyetemi/főiskolai jegyzetnek is beillik az a két kötet, amelyek az ősidőktől a szlávok betelepülésén keresztül 1959-ig kalauzolják el a középiskolás diákokat a történelemben.¹³ Mindkét kötetben tucatnyi szerző működött közre. Ezekben a tankönyvekben a magyarok is nagy terjedelemben szerepelnek. Külön fejezetet kap például Bosznia harca a Magyar Királysággal. Aprólékos részletességgel mutatják be 1848–49 kapcsán a magyar-szerb/horvát szembenállást. Ideológiájukban és hozzáállásukban azonban semmiben nem vagy alig térnek el a már eddig tárgyaltaktól. Szó esik arról, hogy a magyarok örömmel fogadták a török elől menekülő szerbeket, mert fel akarták használni őket a török elleni védekezésben. Olvashatunk az 1527-es szerb parasztfelkelésről is (ahol kis számban magyarok is részt vettek), amit Zápolya János vert le, és torolt meg kegyetlenül. A továbbiakban nem nagyon lehetett mit írni a magyarokról, nem sok volt a rovásunkon. Viszont a népek tavaszán már a szerb nemzeti érdekek akadályozójaként jelenünk meg. A 48/49-es magyarországi forradalom és szabadságharc bukása után a tankönyv a régi szállóigét idézi, miszerint a szerbek ugyanazt kapták jutalomként, mint a magyarok büntetésül. Majd a Szerb Vajdaság 1860-as felszámolása után, amikor annak legnagyobb része visszakerült a magyar közigazgatás hatásköre alá, ismét negatív szerepben tűnünk fel: *„Ily módon a szerb népesség legnagyobb része közvetlen magyar közigazgatás alá került, s a szerb lakosságnak ezentúl a magyar uralkodó körökkel kellett megvívnia harcát, hogy megkapja belső autonómiáját.”*¹⁴

Egy másik, tíz évvel később született tankönyv már a tananyagot megbontva, a gimnázium első osztálya számára íródott.¹⁵ A tankönyv értelem-szerűen szintén a honfoglalással kezdi történelmünk tárgyalását. Jóval a bolgárok után a finn-török magyarok, illetve ugorok érkeztek Pannóniába. Főleg állattartással foglalkoztak, és a régmúltban Nyugat-Szibériából indultak el. Európába érkezésük után egy ideig, a 9. századig, együtt éltek a hunokkal és a bolgár törzsekkel, majd önálló hadi vállalkozásokba kezdtek. 895-900 között előljárójuk, Árpád vezetésével megszállták a

¹² Uo. 20.

¹³ Pregled istorije 1963–1965.

¹⁴ Uo. II. 32.

¹⁵ BOŽIĆ 1974. (én a 9. változatlan kiadását használtam)

Duna-Tisza közét, s betelepülésükkel kettéválasztották az északi és a déli szlávokat. [Ez régi toposz és vád, amely a 19. századtól jelen van – H. Á.] A betelepülő magyarok nem voltak sokan összesen mintegy 25.000 ember [valószínű, hogy nyomdahiáról van szó, s lemaradt egy nulla – H. Á.]. A Pannon-medence lakossága többségében szláv volt vagy más törzs tagja. A magyarok az idők során egybeolvadtak velük, megtanulták tőlük a földművelést, átvették egyes szavaikat, de alapvetően megtartották nyelvüket, amit az elmagyarosodó őslakosság is elfogadott. Természetesen Svatopluk birodalmának szétverésében játszott szerepünk sem maradt említés nélkül. A következőkben viszonylag nagy teret ad a könyv a magyar államiság kiépülésének, megerősödésének és külpolitikájának, kiemelve Horvátország megszerzését. Magyarország hamar megerősödött és valószínűleg kulturális tekintetben Európa nyugati részéhez igazodott. Azonban a magyar uralkodók viszolyogtak a német királyok hatalmi törekvéseitől, s a 11. században végig arra irányult fő törekvésük, hogy a Német-Római Birodalommal szemben szövetséget építsenek ki. Az investitúra harc idején határozottan a pápa oldalára álltak, s I. László és utódja, Kálmán élvezték a pápa és vazallusai feltétlen támogatását. Közülük első helyen szerepelt a dél-itáliai normann uralkodó, akinek fő törekvése a bizánci hatalom megtörése volt, így a magyar uralkodók elé az a feladat tárult, hogy megerősítsék pozícióikat a Balkánon, és megakadályozzák a bizánci hatalom megerősödését a félszigeten.

Érdekes újdonsággal szolgál az eredetileg 1987-ben először kiadott, de általam a 13. változatlan kiadásban felhasznált, négyosztályos szakiskolák első osztálya részére készített tankönyv.¹⁶ A tankönyv viszonylag nagy teret szentel Magyarország történetének. A csomópontok természetesen itt is a szokásosak: honfoglalás és államalapítás, illetve a török elleni harc. Az újdonság, amire fentebb céloztam az, hogy a könyv tárgyalja délszlávokkal szomszédos nemzetek kultúráját és a művészetét, amire másutt nem találunk példát. Ránk két bekezdés jutott. Ezt érdemes teljes terjedelmében idézni. *„A Rómából kapott kereszténység felvételével a középkori Magyarország a katolikus vallás és a római pápa előretolt helyőrségévé vált (a 11. századtól). Az egyház és az állam hivatalos nyelve a latin volt, így az első irodalmi és tudományos munkák is latin nyelven születtek, habár már a 14. században születtek magyar nyelvű művek – „A halotti beszéd” és „Assisi Szent Ferenc életrajza”. A történeti munkák közül a 13. és a 14. században jelennek meg a krónikák, majd Corvin Mátyás, a humanisták pártfogójának, uralkodása alatt megjelennek*

¹⁶ PEROVŠIĆ 2000.

igazi történetírói munkák. Az első egyetemet Pécsen alapították 1367-ben, az első nyomdát 1473-ban Budán hozták létre. A középkor végén megtörtént a feudális jog nagyszerű kodifikálása, amit Werbőczy Tripartitumaként ismernek. A magyarországi építészet kezdetben sok elemét tartalmazta a bizánci építészetnek, de egyébként a meghatározó stílus a gótika. A művészek közül kiemelkednek a szobrász Kolozsvári-testvérek (14. század). A 14. században élt és alkotott János, a „királyi festő”. Az Anjou királyok udvarában olasz festők éltek és alkottak, akik a vallási motívumok mellett világi témákat is feldolgoztak. A magyar kultúra a híres Corvin Mátyás király uralkodása idején (1458-1490) érte el csúcspontját.”¹⁷ Igen részletesen tárgyalja a tankönyv a délszlávok helyzetét a Habsburg Birodalomban, nem felejtve el megemlíteni a sérelmesnek tartott helyzetük mellett azt sem, hogy a dél-magyarországi szerbeknek saját újságjaik és lapjaik voltak, amelyek a kultúra és műveltség terjesztése mellett a nemzeti politikai célok hirdetésére is szolgáltak. 1848–49 tárgyalásánál, tárgyilagosan, mondhatni szenvtelenül ismerteti az eseményeket, valamint a Vajdaság területén kibontakozó élet-halál harcot a szerbek és a magyarok között.

Sima Ćirković akadémikus gimnáziumok 2. osztálya számára írt tankönyvében (reál tagozatok részére készült, amely valamivel rövidebb, mint a humán tagozatos diákok részére írt tankönyv) a szerb privilégiumokkal szembeni magyar ellenkezést emeli ki.¹⁸ A kiváltságokat a magyar feudális urak a Magyar Királyság törvényeivel ellentétesnek tartották, és követelték, hogy a betelepült szerbek jobbágyok legyenek, és tizedet fizessenek a katolikus egyháznak. Velük szemben a szerbek az udvarhoz fordultak, amely kezdetben nagyon előzékeny volt, miután szüksége volt a katonai erejükre. A magyar nemesség ellenkezése miatt nem sikerült megvalósítani a szerbek területi autonómiára és saját világi méltóságaik megválasztására irányuló igényeit (despota, vajda), ugyanakkor a császár megerősítette az egyházi méltóságok és a papság jogait. A reformkor tárgyalása kapcsán a szerző kiemeli, hogy: „A magyarok a Monarchián belüli nagyobb szabadságért és függetlenségért harcoltak, a központosító törekvésekkel és a német nyelv túlsúlyával álltak szemben, ugyanakkor a maguk területén, mint az államalkotó többség, éppen azt a politikát gyakorolták, ami ellen egyébként maguk is harcoltak. Mindez kiváltotta a más nemzetek szembenállást, hiszen nekik ugyancsak külön jogaik voltak, állami tradíciókkal rendelkeztek, büszkék voltak nemzetükre, nyelvükre és népi kultúrájukra.”¹⁹

¹⁷ Uo. 116.

¹⁸ ĆIRKOVIĆ 1991.

¹⁹ Uo. 202.

A szerb diákok az 1848-as események kapcsán megismerhetik a tankönyvből a „12 pontot”. Röviden tárgyalja a könyv a pesti események zágrábi visszhangját, és azt, hogy azok milyen fogadtatásra leltek a szerbeknél. Mindennek lényegét abban foglalja össze a szerző, hogy a magyarok mozgalmát a demokraták vezették, s a forradalmi eseményeket a szerbek is örömmel fogadták, azonban a szerbek területi autonómia és nemzeti egyenjogúság iránti igényei hamar összetűzést eredményezett a magyar forradalom vezetőivel, akiknek a magyar nemzeti célok lebegtek a szemük előtt, s céljuk az egységes állam létrehozása volt. A nemzeti mozgalmak megosztottsága a horvátokat és a szerbeket az udvar oldalára vonta, és arra bírta őket, hogy a magyarok ellen harcoljanak. A Vajdaság területén folyó harcok, kemények és elkeseredettek voltak; Magyarország 1849 áprilisában kikiáltotta a köztársaságot, és keményen ellenállt a császári seregeknek. Végül Bécs a cárt hívta segítségül s a forradalmi seregek kapituláltak az oroszok előtt. A Bach-abszolutizmus alatt gyorsan eltűntek az 1848–49 folyamán előkerült ellentétek.²⁰

2002-ben Smilja Marjanović és Dušanić Marko Suica neve alatt kiadott, a középiskola 2. osztálya részére készített történelemlétkönyvben ugyancsak a magyarok első betörésével kezdi a velünk való foglalkozást.²¹ „A magyarok (ugorok) Ázsia belsejéből lovashordáikkal megjelentek ebben a térségben, majd a Nagymorva fejedelemség lerombolása után a Duna középső folyásánál letelepedve nyugat felé vezettek portyákat. Nagyszámú gyors könnyűlovasságukkal mindent elpusztítottak maguk előtt, mígnem Ottó az általa végrehajtott katonai reformok után leszámolt velük. Az augsburgi csata után a magyarok letelepedtek s a 11. században István uralkodása alatt – akit később szentté avattak és Magyarország védelmezője lett – felvették a kereszténységet.”²² A rövid szöveg mellé a magyar koronát szerepelteti a könyv illusztrációként. Külön alfejezet foglalkozik 2 oldalban a Magyar Királyság megalapításával. Ebben igen kedvező színben tüntetik fel a magyar államot. „A 10. század során megalakuló magyar állam idővel rendkívül jelentős politikai tényezővé vált, amely hatással volt a balkáni államok sorsára és a bennük lezajló eseményekre. Magyarország terjeszkedett és Horvátországot is határai közé vonta. Magyarország és Szerbia kapcsolatai a 13–14. században igen szorosak voltak. [...] Az Anjou dinasztia trónra kerülésével a 14. században a királyi hatalom ismét erősödött és a Magyar Királyság politikai befolyása nőtt és meghatározóvá vált a Balkánon.”²³ Ezt térkép melléklettel is

²⁰ Uo. 205.

²¹ MARJANOVIĆ–SUICA 2002.

²² Uo. 37–38.

²³ Uo. 184.

alátámasztják a 14. századi Magyar Királyságról, amelyben a magyar–lengyel perszónálunióval megnövelt Magyarország valóban impozáns méretűnek hat.

A Magyar Királyság nem sokkal a kereszténység felvétele után a katolicizmus egyik legerősebb fellegrővé lett, amely közvetlenül határos volt a balkáni államokkal, s amelyen keresztül a katolikus papság erős vallási és politikai nyomást gyakorolhatott a Balkánra. Ezt a tényt az újabb könyvek is mind hozzák, nagy jelentőséget tulajdonítva neki. Ismerve az utóbbi évtizedek politikai történéseit, ránk ez cseppet sem vet kedvező fényt. Természetesen szólnak Horvátországnak a Magyar Királyság részévé válásáról, majd a szerb–magyar kapcsolatokról, elsősorban a dinasztikusak összefonódásokról esik szó, de valamennyiszer pozitív kontextusban, a „*partneri*” viszony hangsúlyozásával. Például értesülhetünk arról, Komnénosz Manuel halála után Stefan Nemanja és a magyar király között szövetség jött létre, aminek jegyében együtt vettek részt a bizánci területek elfoglalásában. Lajos uralma alatt számos főúr elismerte a magyar királyt hűbérurának. Szó van Hunyadi Jánosról, akinek kapcsán ismételtlen a magyar–szerb együttműködést emelik ki. Đurađ Branković (Brankovics György) despota halála után a tankönyv két áramlatról beszél a szerbek körében: a törökbarát és a magyarbarát áramlatról. Szerbia, írja a könyv, a magyar és a török politikai törekvések játékszere lett. A despotaság bukása után egyes szerb főurak a szerb hagyományok maradványainak ápolását magyarországi fúúri birtokaikon folytatták. Több alkalommal is kitér a tankönyv a szerbek letelepedésére Magyarországon. A szerbek kivándorlását két okkal magyarázza: egyrészt tudatosnak minősíti azt a szerb urak részéről, akik magyarországi birtokaikat szerbekkel akarták benépesíteni, másrészt a szerbek a török elől menekültek el. Mindenesetre a letelepedésük kapcsán megjegyzi a könyv, hogy azt minden esetben támogatták (ami igaz is). Igen részletesen írnak Mátyás király uralkodásáról, kiemelve sikereit a török ellenei védekezésben. Ebben az összefüggésben megemlítik a szerbek és a könnyűlovasság szerepét, valamint a sajkásokat. Mátyás képe mellett ott van Vlad Tepes képe is, amit vélhetően inkább a diákok képzeletének megragadása semmint a jelentősége indokol. Végül megemlíti Mohácsot, amelynek jelentőségét sorsdöntőnek ítéli az egész térség szempontjából, még ha a török nem is foglalta el azonnal Magyarországot.

Összességében ez a tankönyv a pozitív magyarságkép kialakulását szolgálja, hiszen a térség meghatározó hatalmának tekinti Magyarországot, amely dinasztikus kapcsolatokat létesített a szerb uralkodócsaládokkal; nem esik szó arról, hogy voltak magyar törekvések szerb területek

elfoglalására, helyette viszont megemlíti, hogy az Árpád-ház kihalása után a szerb uralkodó is belefolyt a magyar trón körüli csatározásokba. Későbbiekben is az összefogás, az együttműködés dominál. Talán ennek tudható be, hogy viszonylag gazdag magyar képanyaggal találkozhatunk a könyvben. Egy oldalon két kép is van: az egyik egy 13. századi magyar páncélos lovagot ábrázol, a másik a Diakovár melletti gorjani csatát mutatja, amely az Anjou ház uralmának végét jelentette. Emellett Hunyadi János, a mohácsi csata ábrázolása és a Szent Korona ugyancsak megjelenik illusztrációként.

Nikola Gaćeša, Dušan Živković és Ljubica Radović 2001-ben kilencedik, átdolgozott kiadásban megjelenő könyve a gimnáziumok 3. és 4. osztálya számára íródott (pontosítva: a reálgimnáziumok 3. és a humán gimnáziumok 4. osztályának).²⁴ Magyarországgal a kiegyezés apropójából foglalkozik először a könyv, itt felsorolja, mely délszláv területek kerültek a birodalom magyar fele alá. Magyar szempontból a kiegyezés jelentőségét abban látja, hogy bizonyos korlátozások ellenére is, amelyek a függetlensége elé tornyosultak, Magyarországon szerencsés fejlődés indult el a társadalomban és a gazdaságban. Nagy lendületet vett a polgárosodás, s a polgári és politikai szabadságjogok tekintetében is jelentős fejlődés mutatkozott. Nem sikerült viszont rendezni a nemzetiségi kérdést, noha az létkérdés volt főleg a birodalom magyar része számára. Éppen ezért az Andrássy-kormány ezt a kérdést az elsők között rendezte 1868-as nemzetiségi törvénnyel, azonban az ismert nagy-magyar politika szellemében, a magyar nemesség felfogását tükrözve. A nemzetiségek képviselői elégedetlenek voltak az egyének számára nyújtott szabadságjogokkal, s mert nem járultak hozzá a nemzetiségek alapján szerveződő megyék kialakításához, a nemzetiségi képviselők Svetozar Miletić vezetésével elhagyták a magyar parlamentet.

A tankönyv szerint a törvény egyébként mégis biztosította az alapfeltételeket a nemzeti sajátosságok megőrzéséhez. A legnagyobb gondjának azt látta, hogy nem alkalmazták következetesen, mi több következetesen igyekeztek kijátszani azt, és sértették rendelkezéseit. Ez a korábbi megítélésekhez képest egyértelmű előrelépés. A tankönyv végkövetkeztetése azonban igen súlyos: eszerint Magyarország kiépítette az állami szintű nemzeti egyenlőtlenséget és elnyomást. A kiegyezés az állam feletti befolyást megosztotta az osztrák és a magyar nemzet vezető rétegei között, s a többi nemzet, amely mindkét részben többségben volt az uralkodó nem-

²⁴ GAĆEŠA-ŽIVKOVIĆ-RADOVIĆ 2001.

zetekhez képest, egyenlőtlen és kihasznált helyzetben volt, így a nemzeti-ségi kérdés azt követően is élesedett. A nemzetiségek, nem csak a szerbek tiltakoztak, ám a magyar kormány különböző eszközökkel azon volt, hogy meggyorsítsa a magyarosítást. Ez a helyzet elvezetett a nemzetiségek 1895-ös budapesti kongresszusához, amelyen együttesen tiltakoztak a politika ellen. A 20. század elején a magyar kormány még erőteljesebben nyúlt a magyarosítás eszközeihez, ilyen volt az 1907-es törvény (lex Apponyi), amely szerint a tanítóknak és a tanulóknak az egyházi iskolákban is el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet. Ennek volt kiteljesedése az 1912-es esztendő, amikor megszüntették a szerb egyházi-iskolai autonómiát. *„Ily módon az I világháború előtt a magyarországi szerbek és más nemzetiségűek helyzete érezhetően romlott.”*²⁵

Figyelemre méltó, hogy a tankönyv a második világháború tárgyalásakor a Jugoszlávia elleni háborúban a magyar részvétel kapcsán csak annyit jegyez meg, hogy Magyarország mely területeket szerezte meg, illetve azt, hogy az annektálások után a megszállók, így a magyarok is hozzáláttak a „nemzetiségi kérdés” rendezéséhez. Ez abban nyilvánult meg – olvashatjuk –, hogy szinte valamennyi szerb telepést elüldöztek vagy magyarországi gyűjtő, illetve munkatáborokba zártak. Ami még érdekes lehet: egyetlen szót sem szól a tankönyv Magyarország kapcsán az 1956-os eseményekről.

Ezt a tankönyvet váltotta fel a 2002-es, a gimnázium 3. és 4. osztálya részére készült, Kosta Nikolić, Nikola Žutić Momčilo Pavlović Zorica Spadijer névvel jegyzett tankönyv.²⁶ (Valamennyi szerző a belgrádi Modernkori Történeti Intézet munkatársa.) Figyelemre méltó, hogy a fentebb ismertetett tankönyvhöz hasonlóan az Eötvös-féle nemzetiségi törvényt alapvetően itt is jónak és kielégítőnek jellemzik, amelyet azonban a mindennapi életben nem tudtak érvényesíteni és a gyakorlatba átültetni.

A korábbi szerb történelemtankönyvek magyar vonatkozású képanyaga rendkívül szegényes, magyar személyekkel alig találkozunk, legfeljebb egy-két tárgyi ábrázolással, úgymint magyar kardokkal, íjjakkal, esetleg a magyar Szent Koronával. Az újabb történelemtankönyvekben azonban, így ebben is megjelennek a személyek is. A kiegészítés tárgyalásánál Deák Ferenc arcképe, illetve a világosi csatát ábrázoló festmény található illusztrációként. A könyvbe másik magyarként, a boszniai szerepvállalása és a bosnyák nemzet szerbek rovására történő megteremtési kísérlete miatt Szerbiában egyébként igen rossz hírű Kállay Béni képe került. Ér-

²⁵ Uo.

²⁶ NIKOLIĆ–ŽUTIĆ–PAVLOVIĆ–SPADIJER 2002.

dekes, hogy a második világháború tárgyalásánál nem esik szó Magyarországról, sem az örökbarátsági szerződés megkötéséről és megsértéséről, igaz, ez általában kimarad a tankönyvekből, (valahogy mi nagyobb jelentőséget tulajdonítunk ennek a „szerződésszegésének”) mindössze arról esik szó, hogy Magyarország is megszállt jugoszláv területeket, Baranyát, Bácskát és a Muraközt, illetve, hogy Szlovénia felosztásában is részt vett a Muravidék elcsatolása révén.

Újat hoz ez a könyv abban, hogy meglehetősen hosszan szól a kommunizmus elleni magyarországi elégedetlenségről. Említi Nagy Imrét és liberális reformjait, majd szól Rákosi leváltásáról 1956 nyarán, végül a forradalom tárgyalására is sort kerít (felkelés-lázadás szót használja). A szovjet beavatkozás okaként Nagynak a szovjet csapatok kivonását követelő kijelentését és Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépésének bejelentését jelöli meg, ami a felkelés vérbe fojtásához vezetett. Megemlíti a könyv, hogy Nagyék a jugoszláv nagykövetségen kaptak menedéket, illetve azt, hogy a garanciák után a követséget elhagyókat titkos eljárásban elítélték és kivégezték. A kelet-európai változásokat tárgyaló résznél kiemeli, hogy Magyarországon a hatalmon lévő Kommunista Párt már 1985-ben állást foglalt a liberális reformok és a politikai pluralizmus mellett, ezért az átmenet békésen történt meg. 1989 tavaszán és nyarán az események nem várt gyorsasággal zajlottak le, a parlament nagyobb szerephez jutott, új alkotmányt hoztak, s 1990-ben megtartották az első szabad választásokat.

A történelemtankönyvek mellett figyelmet érdemelnek azok az újabb kiadványok, amelyek a gimnáziumi történelem oktatást hivatottak segíteni. Az új évezredben indult el az a vállalkozás, melynek célja, hogy munkafüzetet készítsenek a történelemoktatás sikeresebbé tételéhez.²⁷ Vezető szerb történészek, a belgrádi egyetem professzorai jegyzik e köteteket. Andrija Veselinović, a középkor, kollégája Radoš Ljušić pedig az újkor döntően nemzeti történelmének oktatásához fontos forrásokat rendezte kötetbe.²⁸ A középkor történetét tárgyaló kötet 5 oldalon foglalkozik a magyarokkal. Bölcs Leó *Taktikájából*, Bíborbanszületett Konstantinnak a *Birodalom kormányzásáról*, Szent István *Intelmeiből* és az *Aranybullából* vett idézetek segítik a nebulók tájékozódását a középkori magyar történelem és egyáltalán a magyarok elhelyezésében. A változatos forrásanyag

²⁷ Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a kötetek gerincét az évtizedekkel korábban az általános iskolák felsőbb évfolyamai részére készített történelmi olvasókönyvekből vett szemelvények alkotják.

²⁸ VESELINOVIĆ 2003; LJUŠIĆ 2002.

mellett a képanyag meglehetősen egyoldalú: gyakorlatilag a koronázási ékszerekre korlátozódik (kard, korona, jogar, palást és az országalma). A források ismertetésétől el lehet tekinteni, teljesen érdektelenek számunkra, hiszen bárki megtalálhatja azokat a magyar történelemkönyvekben, és egyébként is ismerjük őket. Érdekesebbek a fejezet végén a diákoknak feltett kérdések: Milyen származásúak a magyarok, és honnan érkeznek a Pannon-medencébe? Miért került sor a magyarok vándorlására? Mi jellemzi a harcmodorukat? Melyek a legtávolabbi területek, ahová rabló hadjárataikat vezették? Miről szól II. András Aranybullája?²⁹ Ennél is izgalmasabbak a kutatómunkára kiadott feladatok: 1) Hasonlítsd össze Ammianus Marcellinus hunokról szóló forrásrészletét a bizánci írók magyarokról szóló adataival: keresd meg a hasonlóságokat és eltéréseket. 2) Próbáld meghatározni, mi az a két fő ok, ami miatt a magyaroknak sikerült megmaradniuk Pannóniában, eltérően a korábbi barbár népektől, a hunoktól és az avaroktól.³⁰

Furcsa mód a 16. és 17. század szinte kimarad ezekből a könyvekből. Az újkor megismerését segítő munkafüzet a szerbek nagy vándorlásával (1690) kezdi a nemzeti történelem tárgyalását, s azt is csak nagy vonalakban. A magyarokkal csak a kiegészítés kapcsán foglalkozik (Vasilije Krestić akadémikusnak a horvát–magyar kiegészésről írt 1969-es monográfiájából vett részletek közlésével). Szentel viszont nekünk egy alfejezetet, „Magyarok – a szerbek északi szomszédai” címmel. Ebbe a kétoldalas fejezetbe zsúfol történelmet, félig–meddig nemzetkarakterológiát és magyar nemesi társadalom rétegződésének leírását.³¹ A nemességet, olvashatjuk a könyvben, amely a magyar társadalomnak egy húszadát tette ki óriási különbségek jellemezték: fő, közép és kisenemességre oszlott. A főnemesség töltötte be a legfontosabb, érseki, püspöki, főispáni pozíciókat. A leggazdagabbak saját kastélyaikban éltek, csak Mária Terézia uralkodása alatt 200 kastély épült – olvashatjuk. „Közülük is kitűnt fényével és benne folyó élettel az Eszterházyak kastélya, amelynek saját színháza volt, ahol operaelőadásokat tartottak, s ahol Haydn volt a zeneszerző és karmester.”³² A középnemességnek nem futotta fényes új kastélyra, megelégedett régi családi udvarházával, a vármegyei hivatalokat látta el: az alispánok, a főjegyzők és a bírák közülük kerültek ki. Patriarchális életmódot folytattak, őseik dicső idejéről

²⁹ VESELINOVIC 2003. 48.

³⁰ Uo.

³¹ A szóban forgó két oldalon Sava Babić: *Magyar civilizáció* című művéből válogatott részletek vannak. BABIĆ 1996.

³² LJUŠIĆ 2002, 42.

álmodoztak, s reménykedtek a régi élet újjáéledésében. „Nem túl nagy birtokaikra visszahúzódva néha már-már elszigetelten éltek. A társadalmi életük lakomákban, ivószatokban és hatalmas vadászatokban merült ki – a hozzájuk fűződő rengeteg anekdota pedig, mintha csak a realista próza számára született volna.”³³ Ezt a negatív képet annyiban finomítják, hogy a következő mondatban hozzátéveszik, hogy ugyanakkor nem kevés azok száma sem, „akik közülük a művészetek területén is realizálták tehetségüket.”

A kisenemesek sokszor birtok nélkül vagy csekély birtokkal rendelkeztek, és szinte úgy éltek, mint a parasztok, sokan közülük úgy kapták a nemesiségüket, hogy nem kaptak hozzá birtokot, ők voltak az armalisták. Egész falvak léteztek, ahol armális nemesek éltek. Szívesen léptek állami szolgálatba, de főnemesekhez is gyakran elszegődtek, és más jellegű munkáktól sem húzódoztak. Ennél fontosabb volt azonban, hogy közülük került ki az értelmiség: lelkészek, tanítók, tanárok, orvosok és ügyvédek, s mindnyájukat magához vonzotta a felemelkedő központ, a jövődő főváros, Budapest.³⁴

Ezt követően a fejezet a magyarok kulináris világába kalauzolja el a diákokat: „Az ételek nagyon változatosak, azonban, – mint azt az egyik magyar mondta – ezt még nem lehet konyhának nevezni, mert hiányzik az egységes civilizációs stílus. Általában csak azt tekintik magyar ételnek, amit az Alföld széles síkságain készítenek, vagyis a bográcsban főtt ételeket: a gulyást, a paprikást, a halászlévet és a babgulyást.” A magyar zene és tánc is helyet kap a fontos tudnivalók között: „A csárdás a legismertebb magyar népi tánc, amit vegyes párok táncolnak. Az elnevezés gyűjtőfogalom, amelyben a lassútól a viharos táncformáig minden megtalálható. Nevét a pusztai kocsmáról, vendégfogadóról, a csárdáról, kapta, s maga az elnevezés szerb közvetítéssel érkezett a magyar nyelvbe [čardak-goré, hombár – H. Á.], a szerb szó pedig török közvetítéssel a perzsa nyelvből származik.”

A legpozitívabb képet mindenképpen Széchenyi István grófról írottak mutatják. A legnagyobb magyart nagy reformernek, nemzete és hazája boldogulását és felemelkedését mindenek fölé helyező államférfinak mutatja be a könyv, felsorolva szerepét a Magyar Tudományos Akadémia megalapításában, a Lánchíd megépítésében, a balatoni gőzhajózás megindításában, stb.

A szemelvény alján a diákok számára a következő, meglehetősen nehezen kivitelezhető feladatot adja: „Vonj párhuzamot a dél-magyarországi magyar és a szerb nemesség között. Milyen hasonlóságokat és eltéréseket látsz?”³⁵

Meg kell említeni a történelmi albumokat is. Ezek közül a 20. századra vonatkozó kiadvány érdemel figyelmet, amely a *Szocialista forradalmak kora*

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo. 43.

címet viselte.³⁶ Ebben összesen 3 magyar vonatkozású kép található. Az egyik ismert fotó egy teherautó emberekkel és zászlókkal megpakolva, alatta a képaláírás: „*A forradalmi mozgalom eléri Magyarországot!*”. A másik a Tanácsköztársaság kikiáltása után megtartott választásokról készült fotó. Egyikből sem lehet rájönni, hogy Magyarországon készült. A harmadik fotó ugyancsak elég jellegtelen. A fasiszta megszállók ábrázolása blokkban kapott helyet, rohamsisakos katonák feltartott karú parasztasszonyokat és férfiakat terelnek, alatta a szöveg: „*Jugoszlávia egy része magyar fasisztákhoz kerül, Bácska, Baranya Muravidék és Muraköz a kezükben van.*”

Fél évszázad szerb történelemtankönyv-termésének alapos áttanulmányozása és a belőlük kiszűrt magyarokra, illetve Magyarországra vonatkozó tényanyagot bemutató tanulmányom ismételt átolvasása után úgy vélem helytálló az a megállapításom, hogy a szerb középiskolák diákjai alapvetően pozitív magyarsággépet kaptak/kapnak, különösen a legújabb tankönyvekben. Életképes, fejlődőképes, a nyugati civilizációs körhöz tartozó, majdhogynem birodalmat létrehozó nemzetként jelenünk meg a legtöbb munkában, igaz ez inkább implicite van benne, s a tanáron sok múlhat/múlt, miként interpretálja a tankönyvek többnyire helytálló adatközléseit. Amennyiben negatív színben jelenünk meg, mert történelmi kapcsolataink alakulásából kifolyólag ilyenre is akad példa, döntően a 18–19. század tárgyalásánál, akkor is szinte minden alkalommal ott szerepel különösen a régebbi munkáknál az „*uralkodó körök*”, a „*nagy-magyar nemesség*”, vagy „*magyar burzsoázia*” kifejezés, amivel csak bizonyos rétegeket marasztalnak el, s nem a magyarság egészét.

Felhasznált irodalom

- BABIĆ 1996 = Babić, Sava, Mađarska Civilizacija. Centar za geopolitiku. Beograd 1996.
 BOŽIĆ 1974 = Božić, Ivan, Istorija za I razred gimnazije. Zavod za udžbenike i nastavni sredstava. Beograd 1974.
 ČIRKOVIĆ 1991 = Čirković, Sima, Istorija za II razred gimnazije prirodno-matematičkog smera. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava. Beograd 1991.
 GAČEŠA-ŽIVKOVIĆ-RADOVIĆ 2001 = Gačeša, Nikola - Živković, Dušan - Radović, Ljubica, Istorija za III razred gimnazije prirodno-

³⁶ NOVAKOVIĆ-TASIĆ-RANKOVIĆ 1969.

- matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava. Beograd 2001.
- JUGOVIĆ 1957 = Jugović, Miodrag, Istorija srednjeg veka za više razrede gimnazije. Nolit, Beograd 1957.
- KNEŽEVIĆ-SMILJEVIĆ 1974 = Knežević, Đorđe – Smiljević, Bogdan, Istorija najnovijeg doba za IV razred gimnazije. Zavod za udžbenike i nastavnih sredstava, Beograd 1974. (13. kiadás)
- LJUŠIĆ 2002 = Ljušić, Radoš, Identitet Srba. Radna sveska iz istorije za III razred gimnazije. Platoneum. Novi Sad 2002.
- MARJANOVIĆ-SUICA 2002 = Marjanović, Smilja – Suica, Dušanić Marko, Istorija za II razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava. Beograd 2002.
- NEBOJŠA 2004 = Nebojša, Jovanović, Leksikon 1000 ličnosti u udžbenicima istorije Platoneum. Novi Sad 2004.
- NIKOLIĆ-ŽUTIĆ-PAVLOVIĆ-SPADIJER 2002 = Nikolić, Kosta –Žutić, Nikola –Pavlović, Momčilo – Spadijer, Zorica, Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazijeopšteg i društveno-jezičkog smera. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava. Beograd 2002.
- NOVAKOVIĆ-TASIĆ-RANKOVIĆ 1969 = Novaković, Relja – Tasić, Milutin – Ranković, Dragutin, Istorijski album. Epoha Socijalističkih revolucija. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije. Beograd 1969.
- PEROVIĆ 2000 = Perović, Milutin, Bogdan Smiljević: Istorija za I razred četvorogodišnjih stručnih škola. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava. Beograd 2000.
- Pregled istorije 1963-1965 = Pregled istorije Jugoslovenskih naroda Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd. I. (1963) II.(1965)
- VESELINOVIĆ 2003 = Veselinović, Andrija, Srbija i Evropa u odabranim izvorima srednjeg veka. Radna sveska iz istorije za II razred gimnazije. Platoneum. Novi Sad 2003.
- VRČINAC 1952a = Vrcinac, Julijana, Opšta istorija : od Versajskog mira do drugog svetskog rata: sveska druga. Beograd : [izdaje Savez studenata Novinarske i diplomatske visoke škole] 1952.
- VRČINAC 1952b = Vrcinac, Julija, Istorija novog veka (od 1870-1939). Znanje – Beograd 1952.
- VRČINAC 1966 = Vrcinac, Julija, Naša najnovija istorija. Pregled (1919-1945) Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd 1966.

Kötetünk szerzői

Dévényi Anna

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi tanársegéd; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs

Dr. Fedinec Csilla

Magyar Tudományos Akadémia, Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, tudományos munkatárs

Dr. Gerhard Seewann

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszék, egyetemi tanár

Dr. Gyarmati György

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi docens

Dr. Hornyák Árpád

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport, tudományos munkatárs

Jakab György

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, tudományos munkatárs

Kollai István

Budapesti Corvinus Egyetem, PhD-hallgató

Dr. Heike Christina Mätzing

Carolo Wilhelmina Műszaki Egyetem Braunschweig, Történeti Szeminárium, tudományos főmunkatárs

Medvecz Andrea

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, főiskolai tanársegéd

Nagy Mihály Zoltán

Erdélyi Múzeum-Egyesület, tudományos kutató

Dr. Pátrovics Péter

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék, egyetemi adjunktus

Dr. Pilkhoffer Mónika

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport, tudományos munkatárs

Polgár Tamás

Pécsi Tudományegyetem, PhD-hallgató

Dr. Radek Tünde

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Germanisztikai Intézet, Német Nyelvű Irodalmak Tanszéke, egyetemi adjunktus

Dr. Sokcsevits Dénes

Pécsi Tudományegyetem, Szlavisztikai Intézet, Horvát Tanszék, egyetemi docens

Dr. Szilágyi Imre

Külügyi Intézet, tudományos főmunkatárs

Dr. Tóth Imre

Nyugat-Magyarországi Egyetem, Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet, egyetemi docens

Dr. Vajda Barnabás

Selye János Egyetem, Történelem Tanszék, egyetemi adjunktus

Dr. Vitári Zsolt

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszék, egyetemi adjunktus; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs

Zahorán Csaba

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, PhD hallgató